

SHRI SIDDHA HEMACHANDRA SHABDÂNUSHÂSHANAM.

(SANSKRIT GRAMMAR)

With Glossary By
SHRI HEMACHANDRÂCHÂRYA.

Edited with
Appendices, Notes, Variants & Introduction,
By
MUNI HEMÂNSHUVIJAYA
Nyâya-Sâhitya-Tîrth.

PUBLISHED BY
SHETH ÂNANDJI KÂLYANJI
Zaverivâd, AHMEDÂBÂD

500 Copies
Price Rs 4-8-0

PRINTED BY
VADILAL BAPULAL SHÂH
MANAGER JAIN ADVOCATE PRESS
Ghee Kântâ AHMEDABAD

स्वोपज्ञलघुवृत्तिसंवलितं

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ।

(समाध्यात्मिकं संस्कृतव्याकरणम्)

सर्वज्ञकल्पश्रीहेमचन्द्राचार्यः ।

परिशिष्टपाठान्तरप्रस्तावनादिभिः समलङ्कृत्य

सम्पादकः—

मुनिहिमांशुविजयः, न्यायकाव्यतीर्थः ।

श्रीआनन्दजीकल्याणजीपेढीकार्यवाहकैः प्रकाशितम् ।

धर्मसं. १३. महावीरसं. २४६१. विक्रमसं. १९९१.

मूल्यं रूप्यकं सार्धचतुष्कम् ४-८-०

व्याकरणे किल चिरकालादद्यावधि निरवद्या प्रीतिर्विद्यते
विद्यावताम् । व्याकरणं हि न केवलं भाषापरि-
च्छेदरुमेव, किन्त्वदं शास्त्रं स्वर्गापवर्गप्रदमपीति
पण्डितमण्डली मन्यते, अतोऽस्य भूयिष्ठा प्रतिष्ठा

प्रचुरः प्रचारश्च विबुधैर्व्यधायि । वैदिकाश्च वेदस्य प्रधानमङ्ग-
मामनन्तीदम् ।

एतत्तु सुस्पष्टं यद् 'वाचां व्यवहारः कर्तव्यस्तर्हि वाक्शुद्धि-
विधायकं व्याकरणमवश्यमप्येतव्यम्' अन्यथा लोकेऽनर्थोत्पत्तिरु-
पहासश्च स्याद्, अतः परःशतैः पण्डितैर्वाङ्मलप्रक्षालनाय भूयांसो
व्याकरणग्रन्थाश्चक्रिरे ।

१. नाकमिष्टसुरां यान्ति सुयुक्तैर्ब्रह्मवाग्रयै । पाणिनीयदर्शनम् । विविक्ता-
नामसाधुत्वनिर्मुक्तानां शब्दानां प्रयुक्तैः सम्प्रगृह्णानलक्षणं सिद्धिर्भवति । ...
तद्वद्वारेण च नि.धेयसं परमिति । हैमचूडन्यासः । १ । १ । २ । पृ. १० ।

२. आसर्जं ब्रह्मणस्तस्य तपतामुत्तमं तप ।
प्रथमं छन्दसामङ्गमाहुर्व्याकरणं बुधा ॥ धान्यपदीये १ । ११ ।

३. वाणीप्रयोगरूपो हि व्यग्रहारोऽत्र दृश्यते ।
तस्माद् वाणीप्रयोगस्य साधि व्याकरणं पठेत् ॥
अस्माभि मिद्धान्तरत्निकाप्रस्तावनाया व्याकरणस्य महत्त्वं निपुणं लिङ्गित-
मतो नात्र पुनर्लिख्यते ।

सिद्धहेमचन्द्रव्याकरणम् ।

अथ नैकान् पुस्तकान् आलोच्य पाठकानां पुस्तदुपलब्धौक्यमान-
हेमव्याकरणविषये वयमत्र किञ्चिद्विरिष्यामः ।

वैक्रमद्वादशशताब्द्यां चौलुक्यवंशोत्पन्नः सिद्धराजजयसिंह-
नामा प्रतापी गूर्जेरभूपालो बभूव । यन्नोवर्म-
उत्पत्तिः । नामानं मालवदेशस्य राजानं स विजिग्ये ।
यदा सिद्धराजः पाटणाऽऽख्यं स्थनगरं प्राप
तदा विजयिनं तं नैके बुधास्तुष्टुवुः । श्रीहेमचन्द्रनामा जैनाचार्यस्तदानीं
बुधानामप्रगण्योऽभूत् । सोऽपि “भूमि कामगवि...” इत्याद्यनवप्रवृ-
त्तस्तस्मै आशिषं ददौ । तन्नव्यभव्यकाव्यगुणेन चमस्कृतो विशोत्तेजको
भूपो हेमचन्द्राचार्येऽतितरां भक्तिं वभार । तदाप्रभृति स स्वहर्म्येऽ-
सकृदाचार्यमामन्त्रयामास ।

उज्जयिनीग्रन्थभाण्डागारत आगतपुस्तकेष्वन्यतमं भोजेन राज्ञा
कृतं ‘सरस्वतीकण्ठाभरणं’ व्याकरणमेकदा सिद्धराजो ददर्श, तेन
विद्वद्यज्ञोऽभिलाषिणो मालवराजोस्तस्य चेतस्यपि नूतनं व्याकरणमु-
त्पादयितुं स्पृहाऽऽविर्भूता ।

किञ्च तदानीं गूर्जरे कलापस्य-कातन्नस्य प्रचुरः प्रचार आ-
सीत्; परन्तु तेन छात्राणां सम्पूर्णा समीचीना च व्युत्पत्तिर्नैव जायते
स्म । शाकटायनपाणिनीयादीन्यपि लक्षणानि हिष्टत्वदुःश्रवत्वादि-
हेतुभिर्वैरस्यभाजनानि बभूवुः; तेन सर्वाङ्गपूर्णमपि सरलं सुध्वं नवं
व्याकरणं राज्ञा लोकैश्चाकाङ्क्ष्यत ।

१. प्रमाचन्द्रसूरिकृतप्रभावकचरित्रगतहेमचन्द्रसूरिचरित्रे ७०-१११ पद्यान्तं
विस्तरात् प्रस्तुतव्याकरणविषयोऽस्ति । ग्रन्थध्विन्तामणौ तु समागच्छति ।
“भूमि कामगवि” इतिपद्यं हेमव्याकरणप्रशस्तौ दृश्यते, सा चान् द्वितीये
परिशिष्टे सम्पादिताऽस्ति ।

‘ इत्थमेकतो भोजराजकीर्तिजित्वरीं कीर्त्तिमवाप्तुं स्पृहा, अप-
रतश्च सम्पूर्णसरलसुन्दरव्याकरणन्यूनतामपाकर्तुमीहा ’ इति रजः-
सत्त्वगुणं कारणद्वयं नूतनव्याकरणकारणे गूर्जरेन्द्रं प्रेरयामास ।

राजा नव्यव्याकरणनिर्माणस्वरूपामात्मीयामिच्छां गूर्जरविदुषा-
मग्रे निवेदयामास । एतत्कार्यनिर्वाहे क्षमं हेमचन्द्राचार्यमेव सर्वे बुधाः
सूचितवन्तः । ततो राजा भक्तिभराद् हेमचन्द्रसूरिं नवीनव्याकरण-
कारणे प्रार्थयाद्वक्रे । आजन्म साहित्यनिर्माणैकव्रतेन व्रतीन्द्रहेमचन्द्रेण
सिद्धराजेन्द्रस्याऽभ्यर्थना सानन्दमङ्गीचक्रे, तेन राजा तुतोष ।

कश्मीरादिदेशतो राजाऽऽज्ञया तत्प्रधानपुरुषैर्व्याकरणपुस्तका-
भ्यानीयाचार्याय समर्पितानि । विद्वद्भ्यो हेमचन्द्राचार्योऽप्रतिभया
स्वया प्रतिभया सर्वाङ्गपूर्णं तूर्णं सरलसुश्रवं नवं व्याकरणं व्यररचत् ।

प्रस्तुतं शब्दानुशासनं (व्याकरणं) सिद्धराजाऽभ्यर्थनया हेम-
चन्द्रेण विरचितं तस्माद् एतस्य ‘सिद्धहेमच-
न्द्रशब्दानुशासनम्’ इति नामधेयं दत्तम् ।

अत्र हेमव्याकरणेऽष्टौ अध्यायाः सन्ति । प्रत्येकाध्यायं चत्वारः
पादा विद्यन्ते, तेन सम्पिण्डिताः पादा
मानम् । ३२ भवन्ति । तेषु ४६८५ सूत्राणि,
उणादीनां च १००६ सूत्राणि सन्ति ।

सर्वेषां सूत्राणां सङ्ख्या तु ५६९१ भवति । एतेषु सप्ताध्यायपर्यन्तं
संस्कृतभाषाव्याकरणमस्ति । अष्टमाध्याये चैतरभाषाणां विंशते ।
संस्कृतव्याकरणसूत्राणां मङ्ख्या ३५६६, प्राकृतादिव्याकरणानां
चाष्टमाध्याये सूत्रगणना १११९ विंशते ।

१ वयिर् प्राचीनग्रन्थे एवमस्ति—“मिद्धराजेन कारितन्यात् ‘मिद्धम्’
हेमचन्द्रेण एतत्पाद् ‘हेमचन्द्रम्’ ” Systems of Sanskrit
Grammar P. 75.

तत्र प्रत्येकाध्यायं सूत्रसङ्ख्या निम्नलिखिता वर्तते—

अध्याये ।	हैमसूत्राणि ।	अध्याये ।	हैमसूत्राणि ।
प्रथमे	२४१	पञ्चमे	४९८
द्वितीये	४६०	षष्ठे	६९२
तृतीये	५२१	सप्तमे	६७३
चतुर्थे	४८१	अष्टमे	१११९

एतेषु पष्ठसप्तमाष्टमाध्याया बृहत्तराः सन्ति । पञ्चाध्यायेषु यावती सूत्रसङ्ख्याऽस्ति ततोऽयधिका अवशिष्टेषु त्रिष्यध्यायेषु विद्यते । कारणमत्र कृत्-तद्धित-प्राकृतादिषड्भाषाव्याकरणाऽऽख्यानि महान्ति प्रकरणानि सन्ति । यतोऽत्र बहुविषयतया बहु वक्तव्यं भवति प्रतिव्याकरणम् । सूत्र-गणपाठोपेतघृत्ति-धातुपाठ-उणादि-लिङ्गानु-शासनेत्याद्यानि व्याकरणस्य पञ्चाप्यङ्गानि हैमव्याकरणे एकाकिनैव हैमचन्द्राचार्येण कृतानि । एषां सूत्राणां तादृशी रचना कृता येन पुनर्वाचिकादीनामावश्यकता नोत्पद्येत । एषामङ्गानां टीका बृहद्भ्यास-श्चाप्यनेनैव कर्त्रा चक्रिरे तेनास्य सम्पूर्णता प्रकटीभवति । सर्वं हैमचन्द्राचार्येण १२५००० सपाक्षुलक्षश्लोकात्मकमेतद् व्याकरण-द्वयं सकारीतिप्रबन्धचिन्तामणिकारेण लिखितम् ।

श्रीहैमचन्द्राचार्यो न केवलं संस्कृतभाषाव्याकरणमेवाऽत्र चकार,

किन्तु सप्तसु अध्यायेषु सम्पूर्णं संस्कृतभाषा-

सप्तभाषाणां व्याकरणं विरचय्य, अष्टमेऽध्याये प्राकृत-

व्याकरणम् -शौरसेनी-मागधी-—पैशाची-चूलाकापै-

शाची-अपभ्रंश इतिपण्णां शिष्टसाहित्यभा-

षात्वेन प्रख्यातिं प्राप्तानां भाषाणां व्याकरणानि रचयामासेति समेषां

विदुषामतिप्रमोदावहमस्ति । देशभाषाणां जनन्या अपभ्रंशभाषाया विशदं व्याकरणं 'देशीनाममाला' चेतिद्वयं तु न हेमचन्द्रादन्यः कश्चित् प्राचीनोऽर्वाचीनो वा विद्वान् निबद्धवानिति सम्प्रति मनीषिणो मन्यन्ते ।

यथा किल पाणिनिना महर्षिणा लौकिकव्याकरणाद् अनन्तरं वैदिकसाहित्यपरिच्छेदाय प्रान्ते वैदिकप्रक्रिया व्याचक्रे; तथा हेमचन्द्रेण महर्षिणाऽष्टमाध्याये जैनागमव्युत्पत्तये समासाद् आर्ष-भाषा यथाप्रयोगं व्याचक्रे । अत्र पुस्तके तु अस्माभिः संस्कृत-भाषायाः साधकाः सप्तैव अध्यायाः सम्पादिताः । प्राकृतादिभाषा-साधकोऽष्टमोऽध्यायस्तु परैरसकृत् सम्पादितः सुलभश्च वर्ततेऽतो नात्र संपादितः । दिदृक्षुभिरन्यतो द्रष्टव्यः ।

यथा किल पाणिनीयसूत्रसिद्धिमुद्दिश्य रामचरितापरनाम भट्टि-
काव्यं निष्पन्नं; तथाऽऽचार्यहेमचन्द्रेण स्व-

व्याकरणस्य व्याकरणसूत्रसिद्धये सरलललितं काव्यद्वयं
काव्यद्वयम् । निर्मायि । सप्ताध्यायसूत्राणां सिद्धयर्थं

'संस्कृतद्वयाश्रयकाव्यम्' अष्टमाध्याय-
प्राकृतादिभाषासाधनार्थं च 'प्राकृतद्वयाश्रयकाव्यं (कुमारपालचरि-
तम्) इतिनामकं काव्यद्वयं हेमचन्द्रर्षिरेव चक्रिवान् । अत्र भट्टि-
काव्यादप्ययं विशेषो यत् क्रमशोऽविकलहेमव्याकरणसूत्रप्रयोगाः

१ अयं देशशब्दानां कोशः । 'रत्नावली' इत्यस्यैव नामान्तरमस्ति (दे० ना-८-७७) । अयं ग्रन्थः सृष्टि पं. मुरलीधरेनर्जातिमहाशयेन सम्पादितः, प्रकाशितश्च ईस्वीसन् १९३१ वर्षे कलकत्ता राजसीयविशालयेन ।

२ जैनमूलसूत्राणां भाषाया आर्ष-अर्धमागधी-ऋषिभाषितेत्यादीनि नामानि सन्ति ।

३ जर्मनीयपं. पिश्चल (Dr. R. Pischel) इनिमहाशयेन, तथा P. L. Vaidya पण्डितेनाऽयमष्टमाध्यायः सम्पादितः ।

प्रशस्तिः । रचनासमयः]

काव्यद्वयेऽत्र नियद्धाः, आ मूलराजात् कुमारपालपर्यन्तं चौलुक्यवंश-
भूपालानां विस्तरादितिवृत्तं च वर्णितमतो द्वयाश्रयकाव्यमिति कथ्यते ।

अस्य व्याकरणस्य जयसिंहाख्यगूर्जरराजप्रार्थनया तद्वत्तुस्त-
कादिसाधनसाहाय्येन निर्माणात् व्याकर-
णकारः श्रीहेमाचार्यः प्रतिपादान्तमेकैकेन
पद्येन; पश्चिमपादान्ते च चतुर्भिः पद्यैः

प्रशस्तिः ।

क्रमशः सप्तानां चौलुक्यभूपानां प्रशस्तिं रचयामास ।

मालवेशं विजित्य स्वराजधानीनगरमागमनाऽनन्तरं गूर्जरेशि-
तुर्हेमचन्द्रेण समं समागमोऽजनि । तदन-
न्तरमाचार्यहेमचन्द्रेण प्रस्तुतं व्याकरणं
निर्मायीतीदं तु सर्वेऽपि निर्विधादं मन्यन्ते ।

गूर्जरेशितुः स नगरप्रवेशस्तु विक्रमस० ११९३ वर्षात् पूर्वं संजात
इति सम्भाव्यते । तत्पश्चात् श्रीहेमचन्द्रसूरिणा व्याकरणमारब्धम् ।

प्रबन्धचिन्तामणिमतेनैकवर्षात्मकः कालः सपादलक्षश्लोकमि-
तस्यास्य हैमव्याकरणस्य निर्माणे व्यतीतः । इयं च गणना हैमन्यास-
श्लोकगणनासहितैव भवितव्या, अन्यथा नेदृशी संख्या सभवति ।
हैमसूत्रस्य १।१।२६ हैमन्यासे च स्वोपज्ञालङ्कारचूडामणेः
(काव्यानुशासनस्य) उद्देशोऽस्ति, तेन हैमन्यासात् पूर्वमेव हैमा-
लङ्कारचूडामणेर्निर्माणं जातमिति निश्चितम् । अलङ्कारचूडामणिश्च

१ संस्कृतद्वयाध्यायकाव्यं विंशतिसर्गात्मकं, प्राकृतं चाष्टसर्गात्मकमस्ति । प्रथमं गोर्वा-
णवाण्या; द्वितीयं च प्राकृतादिपद्भाषाकाव्यैर्हैमम् । व्याकरणमिति हस्तसूत्रे निशाधार-
वत्त्वादनयोर्द्वयाध्यायविशेषणमन्वर्थमस्ति । एतत् काव्यद्वयमपि Bombay Sans-
krit and Prakrit Series इतिनाम्न्या खंबईराज्यसंस्थया प्रकाशितम् ।

२ अस्या प्रशस्ते. कानिचित् पद्यानि प्रबन्धचिन्तामणोद्भूतानि सन्ति ।

३ प्र० चि० सिद्धराजप्रबन्धे पृ० ६० ।

४ “ यदाह स्वोपज्ञालङ्कारचूडामणी-“ वज्रादिवैशिष्ट्यादर्थस्यापि मुग्या-
मुख्यात्मनो व्यञ्जकत्वम् ” । हैमचूडन्यासः, पृ ३५ प. भगवान्दामसम्पादितः ।

हेमचन्द्राचार्येण व्याकरणरचनाऽनन्तरं निर्मायीति हेमाचार्य एव तत्रोल्लेख्य, तस्माद् 'पूर्वं हेमाचार्यः सूत्रवृत्त्याद्यात्मकं व्याकरणमूलपञ्चाङ्गभागं विक्रमसं० ११९३ वर्षे व्यररचत्, न्यासादीन् टीकाग्रन्थास्तु पश्चाद् जग्रन्थ' इत्यस्माकं मतमस्ति । प्रबन्धचिन्तामणिलिखितैरुवर्षात्मकः कालो व्याकरणमूलपञ्चाङ्ग-निर्माणस्यैव सभवति । जर्मनदेशीयबुद्धराख्यः पण्डितः (DR G. BUHLER) अस्य हैमव्याकरणस्य निर्माणे वर्षत्रयमितं कालं कल्पते, स च कालो वि० स० ११९७ कल्प्यते तेन ।

हेमचन्द्राचार्यात् प्राग्जैनेन्द्रशाकटायनबुद्धिसागरादीनि जैनानि,
पाणिनीयादीनि चाऽजैनानि व्याकरणानि
तुलना । विद्यन्ते स्म । पूर्वग्रन्थस्य प्रतिच्छाया न्यूना-

धिक्यरूपेणोत्तरग्रन्थेषु प्रायः पतति । व्या-
करणे तु गोरवं दोषत्वेन मतम्, शब्दसाधका नियमाः प्रयोगाश्च सर्वत्र
सदा च समाना एव प्रायेण स्युरतः सर्वव्याकरणेषु प्रतिविम्ब्य विशेषेण
समवि । अत्र मूलसूत्रेषु शाकटायनकृतानां सूत्राणां विशेषेण प्रति-

१ " शब्दानुशासनेऽस्माभिः साध्यो वाचो विवेचिता ।

तासामिदानीं काव्यत्वं यथावदनुशिष्यते ॥ २ ॥ "

हैमकाव्यानुशासनं पृ० २ ।

२ 'The Life of Jain monk Hemchandra (हेम-
चन्द्राचार्यचरित्रे) इस्वीसन् १८८९ व० जर्मनीभाषाया लिखिते ।

३ अयं जेनाचार्य आसीत् । एतत्कृतव्याकरणस्य रचनागमय प्रो० काशी
नाथराजगुप्तापाठश्रमतेन वि० स० ८५० अस्ति । स्वसूत्रोपरि तेनैव शाकटायनन
थमोद्युत्तिर्धिरचिता । अस्य जैनत्वादिविषये प्रो० गुस्तावओपर्ट (P
Gust v Oppert) इतिविदुषा इस्वासन् १८९३ वर्षे निबन्धो लिखिते ।

ध्योल्लेघुप्रयत्नतर शाकटायनस्य " (पा० ८-३-१८) इति पाणिनि
लिखितद्वयमागर्थो मिश्रोऽर्वाचीनश्च वेद्य ।

च्छाया प्रतिभाति, हैमवृहद्वृत्तौ च अमोघवृत्तेः कश्चित् साम्यं दृष्टि-
पथमवतरति । विद्वत्तोपायात्र किञ्चिद् दर्शयते—

पृष्ठाङ्कः ।	हैमव्याकरणसूत्रम् ।	शाकटायनसूत्रम् ।
१३०	वणेमनस्तृती । ३ । १ । ६ ।	वणेमन श्रद्धोच्छेदे ।
१३१	नित्यं हस्ते पाणौ उद्वाहे । ३ । ३ । १५ ।	नित्यं हस्ते पाणौ स्वीकृतौ ।
१३१	प्राश्वं वन्धे । ३ । १ । १६ ।	प्राश्व वन्धे ।
१३५	पारेमध्येऽन्ते यष्टा वा । ३ । १ । ३० ।	पारेमध्येऽन्ते यष्टा वा ।
१९०	मियाऽर्धो धातु । ३ । ३ । ३ ।	क्रियाऽर्धो धातु ।
१९०	न प्रादिरप्रत्यय । ३ । ३ । ४ ।	प्रादिर्नाप्रत्यये ।
४०८	दर्भकृष्णामिशर्मणशरद्वत्शुनरात् आ प्रायणप्राह्मणपार्षगण्यशक्तिष्ठभार्गववा- त्स्ये । ६ । १ । ५७ ।	शरद्वत्शुनकरणामिशर्मकृष्ण दर्भात् शृगुवत्सगमिष्ठगण- णराह्मणाप्रायणे ।

	हैमवृहद्वृत्तिः ।	अमोघवृत्तिः ।
८	आमिशर्मायणो वार्षगण्य, आमिशर्मि रन्य । ६ । १ । ५७ ।	आमिशर्मायणो वार्षगण्य, आमिशर्मिरन्य । ७ । ४ । ३६ ।
	हैमलघुवृत्तिः ।	
४०८	आमिशर्मायणो वार्षगण्य । ६ । १ । ५७ ।	

लोकप्रयोगानुगामिनी भाषा भवति विकसति च, ततः

स्वसमयपर्यन्तं यावान् सस्कृतादिभाषाणां
विकासः ।

विकासोऽजनि तावन्तमत्र श्रीहैमचन्द्रा-

चार्यः सर्वं सूत्रयामास । सूत्रोद्देशपूर्वकमत्र किञ्चिद् निदर्शयते—

पाणिनीयसूत्रम् ।	जैनेन्द्रसूत्रम् ।	शाकटायनसूत्रम् ।	हैमसूत्रम् ।
पारेमध्ये यष्टा वा ।	पारेमध्ये तका वा ।	पारेमध्येऽन्त यष्टा वा ।	पारेमध्येऽन्तेऽन्त यष्टा वा ।
दिवसश्च पृथिव्याम् ।	दिवश्च ।		दिवसश्च पृथि व्या वा ।
अलंकृच्..... ।	अलंकृच्..... ।		आत्रि-अलंकृच् .।

‘व्याकरणसूत्रतत्प्रत्ययसञ्ज्ञा बाहुलकाद् दुर्वोधा दुःश्रवाश्च
भवन्ति, तेन लोकासस्मादुद्विजन्ते’ इति
संज्ञा ।

विचार्याऽऽचार्यहैमचन्द्रेणाऽत्र व्याकरणे सूत्र-
प्रत्ययसञ्ज्ञानां शीघ्रसुबोधत्वं सुश्रवत्वं च सम्पादितम् । विदुषां
प्रतीत्यर्थं दिग्दर्शनं क्रियतेऽत्र—

पाणिनीये । हैमचन्द्रीये ।

अच् ।	स्वरः ।
हल् ।	व्यञ्जनम् ।
प्रकृतिभाजः ।	अमन्धिः ।
रर् ।	अघोषः ।
विभाषा ।	नया ।
रञ् ।	घोषः ।
सुः ।	मिः ।
औट् ।	औ ।
टाप् ।	आप् ।
टीप् ।	टी ।

पाणिनीये । हैमचन्द्रीये ।

टच् ।	अत् ।
ढक् ।	एयण् ।
ढ्रू ।	एरण् ।
फर् ।	आयग् ।
छः ।	ईयः ।
टर् ।	इण् ।
झिः ।	अन्ति ।
मटिह् ।	मति ।
णिन् ।	णिह् ।
ण्वुल् ।	णयः ।
ढः ।	ण्यः ।

गृह्येण्यतेः प्रत्ययेऽत्राप्रार्थनात् इदं हैमव्याकरणं निष्पन्नगतोऽयम्

पूर्येण्यन्तरं राज्ञा राज्ञस्मिन्नि तय गमा-

हैमव्याकरणस्य रोप्य मोक्ष्यं निजस्म्यमानिय संपृग् च
प्रचारः । तत्रैव व्यापिनम् । साप्रयमस्यैः पुनरु-

त्तरैः (३००) अत्र प्रतिनिधीपुनराणि

(वैलीति भाषायां) अस्मिन्नि । अङ्गयङ्गस्मिन्निद्रादिषु द्वात्रिंशद्वेदानगरेषु
राजाऽयम् अङ्गान् प्रचारयति । तदमीष्यन्धमाष्टागारेऽयम् प्रतिनिधी-

पुस्तकानां विंशतिः (२०) प्रेषिताः । स्वाधीनप्रदेशेषु हेमव्याकरणमेवाध्यापयितुमाज्ञा राज्ञा प्रसारिता । अष्टव्याकरणवेदी काक-
लाख्यो प्रख्यातो वैयाकरणो हेमव्याकरणाध्यापकत्वेन नियुक्तः ।
परीक्ष्य च हेमव्याकरणपाठिभ्योऽसकृत् पुरस्कारा राज्ञा दीयन्ते स्म ।
अनेन व्याकरणेन गूर्जरस्य राजा प्रजाश्च गौरवं मेनिरे ।

एवं श्रीहेमचन्द्रजीवनकाल एवास्य प्रचारः सर्वत्र सम्पन्नः ।
हेमचन्द्राचार्यनिर्वाणपञ्चादद्याधधि सहस्रशः पाठिभिरेतत् पठितम् ।
ग्रन्थकारैः स्वग्रन्थेषु प्रमाणितम् । कविभिः तुष्टुवे । युधैर्वहुमेने । इदं
हेमव्याकरणमुद्दिश्य नैकैर्वैयाकरणैरनेके व्याकरणग्रन्था रचयाञ्च-
क्रिरे । साम्प्रतमपि कलकत्ताराजकीयमहाविद्यालयपरीक्षाया-
मन्यत्र चेदं पाठ्यते ।

आचार्यहेमचन्द्रस्य प्रतिभा सर्वतोव्यापिन्यासीत्, प्रस्तुतव्या-
करणस्य च सर्वाङ्गपूर्णकरणे राज्ञ आचार्यस्य च मनोरथो यभूवातो-
ऽन्यान्यपि व्याकरणानि निपुणं विलोक्य स्वप्रतिभया यथार्हं तेषां
वैशिष्ट्यं सजग्राह्याचार्यः । स्वव्याकरणस्य बृहद्बृहत्तौ स्वोपज्ञबृहन्न्यासे

१ प्रभाषणरिषि हेमचन्द्रसरिचरित्रम् ।

२ सारस्वतीयचन्द्ररीतिप्रदीपा-त्रैविद्यगोष्ठी-चास्यप्रशसोत्तराभ्ययनरमलमय
मीयटीका-स्याद्वन्द्वजरी-वाग्मटालङ्कार-हीरगौभाग्य-विजयप्रशस्ति-ति-
लरगजरीटीकाप्रभृतिषु ।

३ भ्रात ! सञ्जु पाणिनिप्रलपितं, कातन्त्रकन्धा वृथा ।

मा कार्षी कदु शक्ययनवच, शब्देण चान्द्रेण किम् ? ।

क कण्ठाभरणदिभिर्विठरयस्यात्मानमन्यैरपि

धूयन्ते यदि तावदर्धमधुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥

—ग्रन्थचिन्तामणि पृ. ६१ ।

४. हेमव्याकरणन्यास-टीकादि-न्यायसंग्रह-कियारत्नसमुच्चय-हेमचौमुदी-(चन्द्र-
प्रभा)-हेमलघुप्रक्रिया-हेमप्रक्रिया-सिद्धगारस्वतादय एञ्चाशत्तोऽप्य-
धिका ग्रन्था हेमव्याकरणोपरि निष्पन्नाः ।

५. Pro. S. K. Bejvalkar.

च महर्षिणा हेमचन्द्रेण बहूनि वैदिकबौद्धजैनग्रन्थ-ग्रन्थकाराणां मतानि नामानि चोल्लिखितानि, बहूनां मतानां कालिदासादिप्रयोगाणां चाऽऽलोचना चक्रे । सूत्रवृत्त्यादिषु च यथाऽऽसं गौरवदोषस्त्यक्तः ।

अत्र मुद्रिता 'लघुवृत्तिः' सूत्रकर्त्रा हेमचन्द्रर्षिणैव विरचिता ।

अस्य प्रमाणं पदसहस्रश्लोकसङ्ख्यमुच्यते ।

लघुवृत्तिः । बृहद्वृत्ताविवाऽत्राऽपि समस्तानि हैमवृत्ताणि

समासतः प्रयोगपुरस्सरं सरलभाषयाऽऽचा-

र्येण व्याख्यातानि । बृहद्वृत्तिरचनाऽनन्तरं समासात् तत्सारांशभूताया अस्या लघुवृत्तेः साधारणलोकबोधार्थं निर्माणं कृतम्, तेन सिद्धराज-जयसिंहस्य मृत्योः (वि. सं. ११९९) प्रागेवेयं लघुवृत्तिरपि पूर्तिं प्राप्तेति सम्भाव्यते । अष्टमाध्याये प्राकृतादिभाषार्थं तु वृत्तिद्वयं हेमसूरिणा न कृतमिति संभाव्यते, यतस्तत्प्रान्ते ".....स्वोपज्ञ-शब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः " (पृ. १७६ प्रो. पी. एल. वैद्यसम्पादितावृत्तिः) वृत्तेर्विशेषणं किमपि न दृश्यते, मुद्रिता अष्टमाध्यायवृत्तिश्च सप्ताध्यायलघुवृत्तेः सकाशात् विस्तीर्णा विशदप्रभूतोदाहरणा चास्ति । किञ्च तत्प्रान्ते " समाप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्तिः प्रकाशिकानामेति " (पृ० १७६) इति लिखितमस्ति । ' तत्त्वप्रकाशिका ' च बृहद्वृत्तेर्नामास्तीति पण्डितभगवान् दाससम्पादितहैमन्यासाद् ज्ञायतेऽतो निर्विशेषणात् अष्टमाध्याये तु एकैव वृत्तिर्हेमचन्द्राचार्येण कृतेति सम्भाव्यतेऽस्माभिः ।

इयं लघुवृत्तिः सप्ताध्यायेषु हेमचन्द्राचार्येणैव कृता इत्ययमर्थस्तु सर्वस्यापि निश्चित एव । अस्याः प्रतिपादपुरणे सूरिरेवमुल्लिखेत्—

१ गूर्जरविद्वद्रूपेण श्रीकेशचलालधुयाल्यो विद्वान् यत्किं यद् ' अष्टमाध्यायेऽपि हेमचन्द्राय वृत्तिद्वयं गम्याव्यते, या च मुद्रिता वृत्तिः सा लघुरस्ति, अष्टमाध्यायवृहद्वृत्तिषुस्तत्रैव सम्पातभाष्येऽगारेऽस्तीति ध्रुवते ' इति ।

“ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वो-
पज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ.....”

अल्पीयसा समेणन श्रमेण च संस्कृतव्याकरणस्य समासाद्
निपुणं स्फुटमामूलं ज्ञानमवाप्तुमिच्छतामियं
आधुनिका ग्रन्थाः । श्रीहेमचन्द्राचार्यकृता स्वोपज्ञलघुवृत्तिरतीवो-
पयुक्ता, विस्तरबोधार्थं च बृहद्बृत्तिरुपयुक्ता,
नापरे हैमव्याकरणस्य वृत्त्यादिग्रन्थाः । साम्प्रतं केचन पल्लवप्राहि-
पाण्डित्येनात्यल्पपरिश्रमेण च पण्डितप्राप्यां कीर्तिमवाप्तुं मिथ्याला-
लसया हैमसूत्रोपरिष्टान्नया वृत्तीरकार्पुः, परन्तु सावधानं समालोचि-
तासु तासु हैमचन्द्रवृत्तिगताः प्राविण्यसारल्यगाम्भीर्यगुणा नैव
दरीदृश्यन्ते । सर्वत्र पर्यायशब्दमात्रात्, केपाञ्चित् च प्रसिद्धानु-
पयुक्तोदाहरणरूपानां भेदाद् हैमवृत्तिद्वये पिष्ट एव पदार्थः तासु
पिप्यते; नूतनविशिष्टावश्यकार्थस्तु न समर्प्यते, तेन तादृशवृत्त्या-
दिग्रन्था न विद्वद्योग्या न च छात्रोपभोग्या भवन्ति, प्रत्युत तैर्बुधैव
वत ! धनहानिः वेलाक्षयश्च प्रजायते, न च तादृग्रन्थकारैर्वैयाकरणस्य
यशोऽप्यवाप्यते इति दृष्ट्वा दूयते सोपहाममस्मन्मानसम् । अस्ति
चेत् वैयाकरणत्वं स्वस्मिन् तदा हैमवृत्त्याद्युपरि हैमसूत्रवृत्त्याद्यर्थ-
साधकपोषकाऽऽलोचकास्तीकादिपणवार्त्तिकादिग्रन्थाः सरलसुन्दरार्थ-
वत्या भाषयाऽवश्यं लेखनीयाः, येन स्वकीया कीर्तिः; परोपकारः;
साहित्यसौहित्यं चेत्यग्निलं संपद्येतेति मामकं विनम्रं मतमस्ति ।

श्रीहेमचन्द्राचार्यः ।

अस्य सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशामनस्य कर्ता श्रीहेमचन्द्रमूरि-
राचार्याणां धुर्यैः; धीमतां धौरेयः, वाग्मिनां वरेण्यः; पण्डितमण्डल-
मण्डनं चाऽऽसीत् । अनेन व्याकरणस्येव काव्यस्य, काव्यस्येव
छन्दसः, छन्दस इव न्यायस्य, न्यायस्येवाऽध्यात्मस्य शास्त्रस्य,

अध्यात्मस्येव कोशानामनुशासनं चक्रे । एकक एवायमाचार्य अनेका-
चार्यसाध्यं कार्यजातं चक्रिवान्, अत एवैनं प्राज्ञाः ' कलिकाल-
सर्वज्ञम् ' आम्नायिषुः ।

अस्य सीमातिलङ्घिनी प्रतिभा, महान् ग्रन्थराशिः, पवित्रं
चरित्रम्, धैर्यैर्दार्ढ्यपुरस्सरं कार्यं महीयसामपि चेतस्विनां चत्तांसि
चमत्करोति ।

एतस्याचार्यस्य चरित्रविषये व्याकरणादिसाहित्यविषये च वि-
स्तृतात् सप्रमाणं लेखितुमस्मत्सविधे समुदार साधनं विद्यते, परन्तु
गौरवाद् विध्यङ्गिरस्माभिर्वैत जन्मादिसमयोद्देशमेव विलिख्यात्
तुष्यते, प्राप्तेऽवसरेऽन्यदा विस्तराहिरिष्यते ।

श्रीहेमचन्द्रसूरेर्विक्रमस० ११४५ कार्तिकीपूर्णिमायां जन्म,
११५० माघशु० १४ साधुदीक्षा, ११६६ वैशाखतृतीयायाम्
आचार्यपदम्, १२२९ वैक्रमे वर्षे च निर्णामभूत् ।

आचार्यधुर्यस्यास्य श्रीरामचन्द्रादयः शिष्या अपि विशिष्ट-
ग्रन्थकाराः, शिष्टमान्या मान्यचरित्रकीर्त्तयश्च बभूवुरिति विदाङ्करोतु
कोविदावलि ।

सम्पादनम् ।

अयं ग्रन्थः पुरा श्रीयशोविजयग्रन्थमालया प्रारब्धं निन्ये ।
परन्तु तत्राऽऽवृत्तौ मूलग्रन्थ एव सुद्विप्तः, परिशिष्टप्रस्तावनात्रिपयानु-
प्रमादि तत्र विमपि वैशिष्ट्यं नामीन् । गीतकीर्त्तिश्रीविजयधर्मगुरि-
पादानां प्रयासेन तेषां भक्तः श्रीमतीशचन्द्रविद्याभूषणनामा सन्तान्
पण्डितो राजकीयकलकत्तामहाविद्यालये Calcutta University
सरलपरीक्षायां गे० जैनव्याकरणपरीक्षां नियोन्य तत्रैनं ग्रन्थं
मध्यमायां नियोजितवान् । प्रभूतप्रचारादस्यानुपलब्धिर्जाता ।

विद्याप्रचारोद्यतानप्रद्यमतिभिर्व्यक्तवस्तुत्वलेग्नशक्तिभाभिः
 पूज्यश्रीविद्याविजयैरस्य पुनःप्रकाशनार्थं अमदावादनगरस्थ-
 श्रीआनन्दजीकल्याणजीसभाकार्यवाहका उपदिष्टास्तैरुपदेशः प्रमा-
 णीकृतः । ततः पूज्यैरस्य नूतनपद्धत्या सम्पादनं महामादिष्टम् ।
 अनुग्रहेण समं मया तेषामादेशः स्वीकृतः ।

अत्र मूलपाठस्तु पूर्वप्रकाशितपुस्तकादेव गृहीतः । तत्र यो यः
 पाठोऽशुद्धोऽसम्यक्प्रतिभातोऽस्माकं स स हेमचन्द्रदृष्टिदृष्ट-
 ऋयासलघुदृष्टिहस्तलिखितप्रत्याधीनां ग्रन्थानां पर्यालोचनया शोधितः ।
 कापि तत्पार्श्वे एव () इतिचिह्नान्तरं अस्मन्मतिकल्पितः
 शुद्धपाठोऽलेखितः । श्रीग्रन्थोद्धारं सन्धिविघटनं समासेऽसमासेऽपि
 च यथावश्यकं विवक्षानोऽकारि । चालबोधार्थं सरलं ' चाल-
 टिप्पणं ' समासतो यथावश्यकं मया कृतम् । एवमन्यदपि यद्
 यथावश्यकं प्रतिभातं तत् तद् व्यधायि । शिष्टछात्राणां तुष्टेऽत्र
 मत्परिशिष्टानि योजितानि ।

खेडानगरादयातहस्तलिखितप्रतिद्वयात् पाठान्तराणि गृहीत्वाऽत्र
 तुर्थे परिशिष्टे सम्पादितानि । तयोरेकं पुस्तकं ४९ पत्रात्मकमस्ति
 तत्प्रान्ते च " हीररत्नसूरिशिष्यलब्धिरत्नमिद्विरत्नपठनार्थम् " इति
 लिखितमस्ति । द्वितीयं चाष्टपत्रात्मकं मञ्जुलाक्षरमस्ति, तस्मात्
 कलावतां लाभाय तदेकपत्रम्य यन्त्रात् प्रतिलिपी (ब्लॉक)
 कारिता, सा चात्र पुस्तके नियोजिता । द्वयोः प्रत्योः क्रमशः
 ' क ' ' ख ' इति सङ्के निर्धारिते स्तः । एतद् द्वयमपि कविराजो-
 दयरत्नोत्तरपरम्पराशिष्यभाग्यरत्नयतिर्महं प्रदत्तवान् एतदर्थं तस्मै
 धन्यवादं वितरामि । अत्र ममप्रे ग्रन्थे मया ये ग्रन्था उपयुक्तास्त-
 त्कर्तृप्रकाशकानामनुग्रहं मन्ये । विषयानुक्रमकारिणं विद्वद्वर्यं श्रीराम-
 गोपालाचार्यं च बहुमन्ये ।

भारतीयमुद्रणालयेषु अक्षरयोजका प्रायेण असंस्कृतज्ञाः प्रमा-
दिनश्च भवन्ति । तेषामनुग्रहात् प्रयत्नशीलेनाऽपि विदुषा सम्पादिते
संस्कृतग्रन्थे वत सुलभा अशुद्धयः स्युरिति खेदावहमस्ति । मयाऽस्य
नैककृत्वः प्रुफसंज्ञानि पत्राणि शोधितानि । प्रस्तुतपुस्तकसम्पादने
परिशिष्टादिघटने चात्र वर्षत्रयमस्वीकृतापरमुख्यकार्येण मया साव-
धानं भूयान् प्रयासः सेवितस्तथापि मानवयोग्यानि स्खलनान्यत्र
दृष्टिमार्गमागच्छेयुस्तदा क्षमापरैः क्षन्तव्यः सूचयितव्यश्चाऽयं जनः ।

विविधपथा समुपयुक्तमिमं ग्रन्थमवधारयन्तु धीधनाः, पठन्तु
पाठयन्तु च पाठकाः, विमृशन्तु विमर्शकाः, प्रेक्षन्तां प्रेक्षायन्तस्तेन
च सफला अपि सफलयन्तु कर्तुं—सम्पादक—प्रकाशकपरिश्रममिति ।

ग्रन्थेऽत्र बुद्धिदोषाद्वा दृष्टिदोषात् त्वरादितः ।

स्वलितं दृश्यते यत् चेत्, तच्छोध्यं धीधनैर्जनैः ॥

निवेदकः—

हिमांशुविजयः

(अनेकान्ती)

विषयाणामनुक्रमः

विषयः ।	पुटाङ्कः ।	विषयः ।	पुटाङ्कः ।
प्रस्तावनायाम् ।		गतिसंज्ञाविधि ...	१२९
सिद्धहेमचन्द्रव्याकरणालोचना ..	५	समासप्रकरणम् ..	१३२
श्रीहेमचन्द्राचार्य ...	१५	समासे विभक्तिलुक्विधि ...	१६४
सम्पादनम् ...	१६	अलुक्समासविधि .	१६५
विषयानुक्रम ...	१९	समासाश्रयविधि ..	१६९
परिशिष्टेषु ।		आख्यातप्रकरणम् ।	
१ हेमसूत्रानुक्रम ...	१	रुद्धिगुणसंज्ञाविधि ...	१९०
२ प्रशस्ति ..	७५	आख्यातप्रत्ययविधि ...	१९१
३ द्विष्णगतग्रन्थग्रन्थकार ...	८०	आत्मनेपदसमैपदविधि ...	१९४
४ पाठान्तराणि ...	८१	स्वार्थिकाऽऽयादिप्रत्ययविधि ...	२१३
५ लघुवृत्तिविशिष्टवाक्यानि .	९२	यङ्विधि ...	२१४
६ लघुवृत्तिविशिष्टशब्दकोश .	१००	णिच्विधि ...	२१६
७ हेमव्याकरणोपयुक्तकारिका .	११०	इच्छार्थसन्विधि ..	२१७
मूलग्रन्थे ।		नामधातुप्रत्ययविधि ...	२२१
संज्ञाविधि ..	१	आम्प्रत्ययविधि .	२२१
स्वरसंधि ...	१	अद्यतन्या रिच-सक्-हादिविधि	२२४
असन्धिविधि ...	१३	भावकर्मणोर्निच्विधि ...	२२६
व्यञ्जनसंधि ..	१६	” स्तिनि क्यविधि ..	२२७
पङ्क्तिविधि ...	२८	भ्वादिभ्यः शवादिप्रत्ययविधि	२२८
धारकप्रकरणम् ...	६५	निम्न्यादिविधि ..	२३०
पत्वविधि ...	८९	परोक्षद्वौ द्वित्वविधि ..	२३३
णत्वविधि ...	१००	” एस्त्वविधि ...	२३६
ह्रीप्रत्ययविधि ...	१०९	” धात्वादेशाः ...	२३८
		यञोर्दृष्टिविधि. ...	२४५

श्रीसिद्धहेमशब्दानुशासने

। प रि शि ष्टा नि ।

संग्राहक:-
अनेकान्ती.

श्रीहेमचन्द्रः कविकालिदासं

सर्वज्ञकल्पः कविचक्रवर्ती ।

योगे च पातञ्जलयोगसूत्रं

ज्ञानात् मुनीन्द्रोऽप्यधरीचकार॥

प्रथमं परिशिष्टम् ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनसूत्राणाम्-

अकारादिवर्णानुक्रमः ।

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

अइउवर्ण-देः । १ । २ । ४१ ॥
 अं अः--सर्गो । १ । १ । ९ ॥
 अं भः ५ क-द । १ । १ । १६ ॥
 अंशं द्वारिणि । ७ । १ । १८२ ॥
 अंशादृतोः । ७ । ४ । १४ ॥
 अः सपत्न्याः । ७ । १ । ११९ ॥
 अः सृजिदृशो । ४ । ४ । १११ ॥
 अः स्थान्नः । ६ । १ । २२ ॥
 अरुखाद्य-वा । २ । ३ । ८० ॥
 अकद्विनोश्च रज्जेः । ४ । २ । ५० ॥
 अकद्रू-ये । ७ । ४ । ६९ ॥
 अकमेरुकस्य । २ । २ । ९३ ॥
 अकल्पात् सूत्रात् । ६ । २ । १२० ॥
 अकालेऽव्ययीभावे । ३ । २ । १४६ ॥
 अफेन कीटाजीवे । १ । १ । ८१ ॥
 अरुवेऽध्वर्युकृतोः । ३ । १ । १३० ॥
 अक्ष्णोऽप्राण्यङ्गे । ७ । ३ । ८५ ॥
 अगारान्तादिकः । ६ । ४ । ७५ ॥
 अगिलाद्रिलगिल । ३ । २ । ११५ ॥
 अग्निचित्पा । ५ । १ । ३७ ॥
 अग्नेधेः । ५ । १ । १६४ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

अग्रहानुपदेशे । ३ । १ । ५ ॥
 अघञ्स्थयल-र्वी । ४ । ४ । २॥
 अघोषे प्र-टः । १ । ३ । ५० ॥
 अघोषे शिटः । ४ । १ । ४९ ॥
 अदप्रतिस्त-म्भः । २ । १ । ४१ ॥
 अङ्गे हिटनो-र्वात् । ४ । १ । ३४ ॥
 अङ्गाच्चिरसने णिङ् । ३ । ४ । ३८ ॥
 अङ्गस्थाच्छत्रादेरञ् । ६ । ४ । ६० ॥
 अच । ५ । १ । ४९ ॥
 अचः । १ । ४ । ६९ ॥
 अचि । ३ । ४ । १५ ॥
 अचित्ताददेशकालात् । ६ । ३ । २०६ ॥
 अचित्ते टक् । ५ । १ । ८३ ॥
 अच्च् मा-श्च । २ । १ । १०४ ॥
 अजातेः पञ्चम्याः । ५ । १ । १७० ॥
 अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ ॥
 अजातेर्नृ-वा । ७ । ३ । ३९ ॥
 अजादिभ्यो धेनोः । ३ । १ । ३४ ॥
 अजादेः । २ । ४ । १६ ॥
 अज्ञाने ज्ञः पञ्जी । २ । २ । ८० ॥
 अञ्चः । २ । ४ । ३ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

अश्वोऽनर्चायाम् । ४।२.४६॥
 अञ्जनादीनां गिरौ । १।२।७७॥
 अञ्जुर्ग-तः । १।३।३३॥
 अञ्जुर्गात्-न् । १।२।४०॥
 अट्यतिस्त्र-र्णोः । ३।४।१०॥
 अट्ठातोरा-डा । ४।४।२९॥
 अणवेयेक-ताम् । २।४।२०॥
 अणि । ७।४।५२॥
 अणिकर्म णिक्-तौ । ३।३।८८॥
 अणिगि प्राणिक० । ३।३।१०७॥
 अतः । ४।३।८२॥
 अतः कृकमि-स्य । २।३।५॥
 अतः प्रत्ययाल्लुक् । ४।२।८५॥
 अतः शित्युत् । ४।२।८९॥
 अतः स्यमोऽम् । १।४।५७॥
 अत आः-ये । १।४।१॥
 अत इञ् । ६।१।३१॥
 अतमवादे-यद् । ७।३।११॥
 अतिरतिक्रमे च । ३।१।४५॥
 अतोऽति रोरुः । १।३।२०॥
 अतोऽनेकस्वरात् । ७।२।६॥
 अतो ग आने । ४।४।११४॥
 अतोरिधद् । ७।१।३६१॥
 अतोऽहस्य । २।३।७३॥
 अत्र च । ७।१।४९॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

अदश्चाद् । ४।४।९०॥
 अदसोऽकञायनणोः । ३।२।३३॥
 अदसो दः सेस्तु ङौ । २।१।४३॥
 अदिक्स्त्रियां० । ७।१।१०७॥
 अदीर्घात्-ने । १।३।३२॥
 अदुरुपसर्ग-नेः । २।३।७७॥
 अदूरे एनः । ७।२।१२२॥
 अदृश्याधिके । ३।२।१४५॥
 अदेतः-क् । १।४।४४॥
 अदेवासुरादिभ्यो० । ६।३।१६४॥
 अदेशकालादध्या० । ६।४।७६॥
 अदोऽनन्नात् । ५।१।१५०॥
 अदो मुमी । १।२।३६॥
 अदोरायनिः० । ६।१।११३॥
 अदोर्नदीमा-झः । ६।१।६७॥
 अद्यतनी । ५।२।४॥
 अद्यतनी-महि । ३।३।११॥
 अद्यतन्यां वा-ने । ४।४।२२॥
 अद्यर्थाच्चाभारं । २।१।१२॥
 अद्यञ्जनात् स-लम् । ३।२।१८॥
 अद्व्यञ्जने । २।१।३६॥
 अधण-सः । १।१।३२॥
 अधरापराच्चात् । ७।२।११८॥
 अधर्मसत्रत्रि-याः । ६।२।१२१॥
 अधमर्तुर्थात् तथोर्यः । २।१।७९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अधातुवि-म । १ । १ । २७ ॥
 अधातुद्वितः । २ । ४ । २ ॥
 अधिकं तत्सं-डः । ७ । १ । १५४ ॥
 अधिकं भूयसस्ते । २ । २ । ११ ॥
 अधीष्टौ । ५ । ४ । ३२ ॥
 अधेः प्रसङ्गे । ३ । ३ । ७७ ॥
 अधेः शीङ्स्थासं । १ । २ । २० ॥
 अधेरारुढे । ७ । १ । १८७ ॥
 अध्यात्मादिभ्य इकण । ६ । ३ । ७८ ॥
 अध्वानं येनौ । ७ । १ । १०३ ॥
 अनः । ७ । ३ । ८८ ॥
 अनङ् । २ । १ । ३६ ॥
 अनजिरादि-तौ । ३ । २ । ७८ ॥
 अनञः क्त्वो यप् । ३ । २ । १२४ ॥
 अनञो मूलात् । २ । ४ । ७८ ॥
 अनट् । ७ । ३ । १२४ ॥
 अनडुहः सौ । १ । ४ । ७२ ॥
 अनतोऽन्तोदात्मने । ४ । २ । ११४ ॥
 अनतो लुप् । १ । ४ । ५९ ॥
 अनतो लुप् । ३ । २ । ६ ॥
 अनत्यन्ते । ७ । ३ । १४ ।
 अनद्यतने हिंसः । ७ । २ । १०१ ॥
 अनद्यतने श्वस्तनी । १ । ३ । ५ ॥
 अनद्यतने श्वस्तनी । १ । २ । ॥
 अननोः सनः । ३ । ३ । ७८ ॥
 अनन्तः प-यः । १ । १ । ३८ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अनपत्ये । ७ । ४ । ५५ ॥
 अनरे वा । ६ । ३ । ३१ ॥
 अनवर्णा नामी । १ । १ । ६ ॥
 अनाद्माहो-छः । १ । ३ । ८ ॥
 अनान्छादजा-वा । २ । ४ । ४७ ॥
 अनातो नश्चान्त-स्या । ४ । १ । ६९ ॥
 अनादेशादे-तः । ४ । १ । २४ ॥
 अनाम्यद्विः प्लुप् । ६ । ४ । १४१ ॥
 अनामस्वरं नोन्तः । १ । ४ । ६४ ॥
 अनार्षे वृद्ध-प्यः । १ । ४ । ७८ ॥
 अनिदम्यणपवादे । ६ । १ । ५ ॥
 अनियो-ये । १ । २ । १६ ॥
 अनोनाद-तः । ७ । ४ । ६६ ॥
 अनुकम्पा-त्योः । ७ । ३ । ३४ ॥
 अनुबलम् । ७ । १ । १०२ ॥
 अनुनासिके च द । ४ । १ । १०८ ॥
 अनुपदं षट् । ७ । १ । ९६ ॥
 अनुपद्यन्तेष्टा । ७ । १ । १७० ॥
 अनुपसर्गाः स्त्रीषोऽना । ४ । १ । ८० ॥
 अनुवाच्यणादिन् । ६ । २ । १२३ ॥
 अनुश्रुतिरुदीनाम् । ७ । ४ । ७ ॥
 अनेकवर्णः सर्वस्या । ७ । १ । १०७ ॥
 अनोः कर्मित्ति । ७ । १ । ८८ ॥
 अनोः कर्मण्यमति । ३ । ३ । ८१ ॥
 अनोऽन्ते ये । ७ । ४ । ५१ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अनोर्जनेर्हः । ५ । १ । १६८॥
 अनोर्देशे उप । ३ । २ । ११०॥
 अनो वा । २ । ४ । ११ ॥
 अनोऽस्य । २ । १ । १०८ ॥
 अन्तःपूर्वादिक् । ६ । ३ । १३७॥
 अन्तर्द्धिः । ५ । ३ । ८९ ॥
 अन्तर्बहि-ज्ञः । ७ । ३ । १३२॥
 अन्तो नो लुक् । ४ । २ । ९४ ॥
 अन्यत्यटादेराः । ३ । २ । १५२॥
 अन्यर्थवृत्त-कात् । ५ । ४ । ५०॥
 अन्यस्य । ४ । १ । ८॥
 अन्यो घो-न् । १ । १ । १४॥
 अन्वाङ्परः । ३ । ३ । ३४॥
 अन् स्वरे । ३ । २ । १०९॥
 अपः । १ । ४ । ८८ ॥
 अपचितः । ४ । ४ । ७७ ॥
 अपञ्चमा-द् । १ । १ । ११॥
 अपण्ये जीवने । ७ । १ । ११०॥
 अपस्किरः । ३ । ३ । ३० ॥
 अपाचतुष्पा-र्थे । ४ । ४ । ९५॥
 अपाद्यायश्चिः कौ । ४ । २ । ६६॥
 अपायेऽवधिरपादा । ० । २ । २९॥
 अपील्लादेर्वहे । ३ । २ । ८९॥
 अपोऽद् मे । २ । १ । ४ ॥
 अपोनपादपा-तः । ६ । २ । १०५॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अपो यञ् वा । ६ । २ । ५६॥
 अपो ययोनिमतिचरे । ३ । २ । २८॥
 अपत्यादावमाधुना । २ । २ । १०१॥
 अपयोगीत् । १ । १ । ३७ ॥
 अप्राणिनि । ७ । ३ । ११२॥
 अप्राणिपश्वादेः । ३ । १ । १३६॥
 अब्राह्मणात् । ६ । १ । १४१॥
 अभक्ष्याच्छादने वा० । ६ । २ । ४६॥
 अभिनिष्कामति० । ६ । ३ । २०२॥
 अभिनिष्ठानः । २ । ३ । २४॥
 अभिव्याप्तौ-विन् । ५ । ३ । ९०॥
 अमेरीश्च वा । ७ । १ । १८९॥
 अभ्यमिन्नमीयश्च । ७ । १ । १०४॥
 अभ्यमभ्यसः । २ । १ । १८॥
 अभ्रादिभ्यः । ७ । २ । ४६ ॥
 अभ्वादे-सौ । १ । ४ । ९० ॥
 अमद्रस्य दिशः । ७ । ४ । १६॥
 अमव्ययीभाव-म्याः । ३ । २ । २१॥
 अमा त्वामा । २ । १ । २४ ॥
 अमाव्ययात्त्वयन् च । ३ । ४ । २३॥
 अमृर्धगस्तका-मे । ३ । २ । २० ॥
 अमोऽकम्यमिचमः । ४ । २ । २६॥
 अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे । ६ । ३ । १०८॥
 अमोऽन्तावोचसः । ६ । ३ । ७४॥
 अमो मः । २ । १ । १६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अयज्ञे खः । ५ । ३ । ६८ ॥
 अयदि श्रद्धा-नवा । १५४ । २३ ॥
 अयदि स्मृ-न्तो । ५ । २ । १९ ॥
 अयमियं पुं-सौ । १२ । १ । ३८ ॥
 अयि रः । ४ । १ । ६ ॥
 अरण्यात् पथि-रे । ६ । ३ । १९ ॥
 अरीहणादेरकण् । ६ । १ । ८३ ॥
 अरुमनश्च-त्वा । ७ । २ । २७ ॥
 अरोः सुपि रः । ११ । ३ । ५७ ॥
 अङ्गै च । १ । ४ । ३९ ॥
 अर्तिरीव्लीही-पुः । १४ । २ । २१ ॥
 अर्थपदपदोत्तर-ष्ठात् । ६ । १ । ३७ ॥
 अर्थार्थान्ता-त् । ७ । २ । ८ ॥
 अर्थपूर्वपदः पूरणः । ११ । १ । ४२ ।
 अर्थात् परि-देः । ७ । ४ । २० ॥
 अर्थात् पलकं—ता । ६ । १ । ३४ ॥
 अर्थाद् यः । ६ । ३ । ६९ ॥
 अर्हतस्तो न्त च । ७ । १ । ६१ ॥
 अर्हम् । १ । १ । १ ॥
 अर्हं तृच् । ५ । ४ । ३७ ॥
 अर्होऽच् । ५ । १ । ९१ ॥
 अलाब्धाश्च-सि । ७ । १ । ८४ ॥
 अलुपि वा । २ । ३ । १९ ॥
 अल्पयुनोः कन् वा । ७ । १ । ३३ ॥
 अल्पे । ३ । २ । १३६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अवः स्वपः । २ । ३ । ५७ ॥
 अवकये । ६ । ४ । ५३ ॥
 अवययात् तयद् । ७ । १ । १५१ ॥
 अवर्णभो-धिः । १ । ३ । २२ ॥
 अवर्णस्या-साम् । १ । ४ । १५ ॥
 अवर्णस्ये-रल् । १ । २ । ६ ॥
 अवर्णादश्रो-ह्योः । ७ । १ । १५ ॥
 अवर्णवर्णस्य । ७ । ४ । ६८ ॥
 अवर्मणो-त्ये । ७ । ४ । ५९ ॥
 अवहसासंस्तोः । ५ । १ । ६३ ॥
 अवाचाश्रयो-रे । २ । ३ । ४२ ॥
 अवात् । ५ । ३ । ६७ ॥
 अवात् । ५ । ३ । ६२ ॥
 अवात् कुटा-त्ते । ७ । १ । २६ ॥
 अवात् तृस्तृभ्याम् । ५ । ३ । ३३ ॥
 अविति वा । ४ । १ । ७५ ॥
 अविस्परोक्षा-रेः । ४ । १ । २३ ॥
 अविदूरेऽभेः । ४ । ४ । ६४ ॥
 अविश्रिते । ५ । २ । १४ ॥
 अविशेषणे-टः । ७ । १ । २२ ॥
 अट्ठाद्दोर्नया । ६ । १ । १० ॥
 अट्ठेर्गृह्णति गर्घ्ये । ६ । १ । ३४ ॥
 अवेः संघा-टम् । ७ । १ । ३० ॥
 अवेर्दुर्ग्ये-सम् । ६ । १ । ६ ॥
 अवो दाथो टा । ३ । ३ । ५ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

अव्यक्तानु-श्च । ७।२।१८५॥
 अव्यजात् श्यप् । ७ । १ । ३८ ॥
 अव्ययम् । ३ । १ । २१ ॥
 अव्ययं प्रवृ-भिः । ३।१।४८॥
 अव्ययस्य । ३ । २ । ७ ॥
 अव्ययस्य कोऽद् च । ७।३।३१॥
 अव्याप्त्यस्य मुचे० । ४।१।१९॥
 अशवि ते वा । ३ । ४ । ४ ॥
 अशित्यस्सन् -टि । ४।३।७७॥
 अशिरसोऽशोर्षश्च । ७।२।७॥
 अशिशोः । २ । ४ । ८ ॥
 अश्च वाऽमावा० । ६।३।१०४॥
 अश्वैकादेः । ७ । १ । ५ ॥
 अश्वत्थादेरिकण् । ६।२।९७॥
 अश्रद्धामर्पे-पि । ५।४।१५॥
 अश्ववडवपू-राः । ३।१।१३१॥
 अश्वदेः । ६ । १ । ४९ ॥
 अपहक्षा-नः । ७।१।१०६॥
 अपष्ठीतृती-र्थे । ३।२।११९॥
 अष्ट और्ज-सोः । १।४।५३॥
 असंभस्त्राजिनैरु० । २।४।५७॥
 असंयोगादोः । ४ । २ । ८६ ॥
 असकृत् संभ्रमे । ७।४।७२॥
 असत्काण्ड-त् । २।४।५६॥
 असत्त्वागद० । २।२।१२०॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

असत्त्वे ङसेः । ३।२।१०॥
 असदिवापूवम् । २।१।२५॥
 असमानलोपे-ङे । ४।१।६३॥
 असरूपोप-क्तेः । ५।१।१६॥
 असहनञ्रवि-भ्यः । २।४।३८॥
 असुको चाकि । २।१।४४॥
 असुर्योग्राद् दृशः । ६।१।१२६॥
 असोडसिष्ट-टाम् । २।३।४८॥
 अम् च लौल्ये । ४।३।११५॥
 अस्तपोमाया-विन् । ७।२।४७॥
 अस्तिमुशोर्भूवचाव० । ४।४।११॥
 अस्तेः सि-ति । ४।३।७३॥
 अस्त्रीशूद्रे-वा । ७।४।१०१॥
 अस्थूलाच्च नसः । ७।३।१६१॥
 अस्पष्टाव-वा । १ । ३ । २५ ॥
 अस्मिन् । ७ । ३ । २ ॥
 अस्य डयां लृक् । २।४।८६॥
 अस्यादेराः परोक्षार्या० । ४।१।६८॥
 अस्याऽयत्त-नाम् । २।४।१११॥
 अस्वयंभुगोऽव् । ७।४।७०॥
 अस्वस्थगुणैः । ३ । १ । ८७ ॥
 अहन्पञ्चमस्य-ति । ४।१।१०७॥
 अहरादिभ्योऽञ् । ६।२।८७॥
 अदीयन्तो-ने । ७ । २ । ८८ ॥
 अङ्गः । २ । १ । ७४ ॥

म्रम । सूत्राङ्कः ।
 अद्दः । ७ । ३ । ११६ ॥
 अद्वा ग-नत्र । ७ । १ । ८५ ॥
 आ अप्रशसोऽता । १ । ४ । ७५ ॥
 आः खनिसनिजन । ४ । १ । ६० ॥
 आकालिक स्ते । ६ । ४ । १०८ ॥
 आख्यातर्युपयोगे । १ । १ । ७३ ॥
 आगुणावन्यादेः । ६ । १ । ८८ ॥
 आग्रहायण्यव-कम् । ६ । १ । ९९ ॥
 आहः । ८ । ८ । १०० ॥
 आहः श्रीहमुप । १ । १ । ५१ ॥
 आहः शीले । ५ । १ । ९६ ॥
 आहल्ये । ३ । १ । ८६ ॥
 आहावरी । १ । १ । ७० ॥
 आहो ज्योतिरुद्गमे । ३ । ३ । ५० ॥
 आहोऽन्धधर्माः । ६ । १ । ९३ ॥
 आहो यमहनः-च । ३ । ३ । ८६ ॥
 आहो यि । ८ । ८ । १०८ ॥
 आहो युद्धे । ५ । ३ । ८३ ॥
 आहो रूपोः । ५ । ३ । ८० ॥
 आ च ही । ८ । १ । १०१ ॥
 आत् । १ । ८ । १८ ॥
 आत तेः कृञ्जौ । ६ । ३ । ५३ ॥
 आतामातेआधादिः । ६ । १ । १०१ ॥
 आ तुमोऽत्या-त् । ५ । १ । ११ ॥
 आतो होऽह्वावामः । ५ । १ । ७६ ॥
 आतो नेन्द्र-स्य । ७ । ८ । ९९ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 आतो णव ओ । ६ । १ । १२० ॥
 आत्मनः पूरणे । ३ । १ । १४ ॥
 आत्रेयाद् भारद्वाजे । ६ । १ । ५२ ॥
 आत्संध्यसरस्य । ८ । १ । ११ ॥
 आथर्वणिका-च । ६ । ३ । १६७ ॥
 आदितः । ८ । ४ । ७१ ॥
 आदेश्छन्दसः प्र- । ६ । १ । १११ ॥
 आग्निद्वितीय-पाः । १ । १ । १३ ॥
 आग्रात् । ६ । १ । १०९ ॥
 आद्यादिभ्यः । ७ । १ । ८४ ॥
 आद्योऽंश एकस्वरः । ६ । १ । १० ॥
 आ द्वन्द्वे । १ । १ । ३९ ॥
 आ द्वेरः । १ । १ । ८१ ॥
 आगाराचोप-रे । ३ । १ । १४ ॥
 आभारात् । १ । १ । १३७ ॥
 आभारात् । ५ । ८ । ८८ ॥
 आग्निव्यानुपूर्व्ये । ७ । ८ । ७५ ॥
 आनायो जालम् । १ । ३ । १३६ ॥
 आनुलोम्भेऽन्वचा । ५ । ४ । ८८ ॥
 आपत्यस्य क्यञ्चयोः । १ । ८ । ९१ ॥
 आपो दितान्-याम् । १ । ४ । १७ ॥
 आप्रपदम् । ७ । १ । ९५ ॥
 आचारे । ७ । ८ । ८५ ॥
 आभिजनात् । ६ । ३ । १०४ ॥
 आम आकम् । १ । १ । १०८ ॥
 आमः कृगः । ३ । ३ । ७० ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
आमन्ताल्वाग्येत्नावय । ४।३।८५॥	
आमन्त्र्ये । २।२।३२॥	
आमयादीर्थश्च । ७।२।४८॥	
आमो नाम वा । १।४।३१॥	
आयस्थानात् । ६।३।१५॥	
आ यात् । ७।२।२॥	
आयुधादिभ्यो-देः । ५।१।९४॥	
आयुधादीयश्च । ६।४।१८॥	
आरम्भे । ५।१।१० ।	
आरादर्थः । २।२।७८ ॥	
आ रायो व्यञ्जने । २।१।५॥	
आर्यसत्रियाद्या । २।४।६६॥	
आशिपि तु-तद् । ४।२।११९॥	
आशिपि नाथः । ३।३।३६॥	
आशिपि हनः । ५।१।८०॥	
आशिपीणः । ४।३।१०७ ॥	
आशिष्यरुत् । ५।१।७० ॥	
आशिष्याशीः पञ्च । ४।४।३८ ॥	
आशीः कयात्-सी । ३।३।१३ ॥	
आशीराशा-गे । ३।२।१२०॥	
आश्वयुष्या अकल्पाद् । ३।१।९॥	
आसन्नः । ७।४।१२० ॥	
आसन्नाद्ग-र्थे । ३।१।२३ ।	
आसीनः । ४।४।१३२ ॥	
आमृयु-मः । ५।१।२०॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
आस्तेयम् । ६।३।१३१ ॥	
आस्पष्टित्रज्यजः क्यप् । १।३।९७॥	
आहावो निशानम् । ५।३।४४॥	
आहिताग्न्यादिषु । ३।१।१५३॥	
आहो-दूरे । ७।२।१२०॥	
ईकण । ६।४।१ ॥	
इकण्ययवग । ७।४।४९॥	
इकिञ्चित् स्वरूपार्थे । ५।३।१३६॥	
इको वा । ४।३।१६ ॥	
इङितः कर्त्तरि । ३।३।२२॥	
इङितो व्यञ्जना-त् । ५।२।४४॥	
इङोऽपादाने-द्वा । ५।३।१९॥	
इच्चापुंसो-रे । २।४।१०७।	
इच्छार्थे कर्मणः सप्तमी । ५।४।८९॥	
इच्छार्थे सप्तमीपञ्च । ५।४।२७ ।	
इच्यस्वरे दी-च्च । ३।२।७२॥	
इच् युद्धे । ७।३।७४॥	
इञ इतः । २।४।७१॥	
इञः । ७।४।११ ॥	
इट् ईति । ४।३।७१ ॥	
इट् सिजाशिपो-ने । ४।४।३६॥	
उद्धेत्युसि-न्दुरु । ४।३।९४॥	
इणः । २।१।५१ ॥	
इणिकोर्गाः । ४।४।२३॥	
इणोऽध्वे । ५।३।८५ ॥	
इनावनो न्द्रु । ७।२।१४६॥	

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

इतोऽक्यर्थीति । २ । ४ । ३२ ॥
 इतोऽतः कुतः । ७ । २ । ९० ॥
 इतोऽनिजः । ६ । १ । ७२ ॥
 इदं किमीत्कीः । ३ । २ । १५३ ॥
 इदं किमो-स्य । ७ । १ । १४८ ॥
 इदमः । २ । १ । ३४ ॥
 इदमदसोऽक्येव । १ । ४ । ३३ ॥
 इदुतोऽस्त्रे-त् । १ । ४ । २१ ॥
 इनः कच् । ७ । ३ । १७० ॥
 इन्डीस्वरे लुक् । १ । ४ । ७९ ॥
 इन्द्रियम् । ७ । १ । १७४ ॥
 इन्द्रे । १ । २ । ३० ॥
 इन्ध्यसंयोगा-द्धत् । ४ । ३ । २१ ॥
 इन्हन्-स्योः । १ । ४ । ८७ ॥
 इरमदः । ५ । १ । १२७ ॥
 इरिद्रिः । ४ । २ । ९८ ॥
 इष्टिद्विमत्यविष्णौ । ३ । २ । ४३ ॥
 उलश्च देशे । ७ । २ । ३६ ॥
 उवर्णदि-लम् । १ । २ । २१ ॥
 उवृध-सनः । ४ । ४ । ४७ ॥
 उश्च स्थादः । ४ । ३ । ४१ ॥
 उपोऽनिच्छायाम् । ५ । ३ । १२१ ॥
 उष्टादेः । ७ । १ । १६८ ॥
 इसासः शासोऽव्या । ४ । ४ । ११८ ॥
 इसुमोर्धहुलम् । ७ । २ । १२८ ॥

ईः पोमवरुणेऽग्नेः । ३ । २ । ४२ ॥
 ईगितः । ३ । ३ । ९५ ॥
 ईङ्खी वा । २ । १ । १०९ ॥
 ई च गणः । ४ । १ । ६७ ॥
 ईतोऽकम् । ६ । ३ । ४१ ॥
 ईदूदे-नम् । १ । २ । ३४ ॥
 ईनञ् च । ६ । ४ । ११४ ॥
 ईनयी चाशब्दे । ६ । ३ । १२९ ॥
 ईनेऽध्यात्मनोः । ७ । ४ । ४८ ॥
 ईनोऽहः कर्तौ । ६ । २ । २१ ॥
 ईयः । ७ । १ । २८ ॥
 ईयः स्वसुथ । ६ । १ । ८९ ॥
 ईयकारके । ३ । २ । २१ ॥
 ईयसोः । ७ । ३ । १७७ ॥
 ईर्व्यञ्जनेऽयपि । ४ । ३ । ९७ ॥
 ईशीढः-मोः । ४ । ४ । ८७ ॥
 ईश्च्चाक्वर्ण-स्य । ४ । ३ । १११ ॥
 ईपद्गुणवचनैः । ३ । १ । ६४ ॥
 इरेवा । १ । २ । ३३ ॥
 उः पदान्तेऽनृत् । २ । १ । १८ ॥
 उरुणो लुक् । ७ । ४ । ५६ ॥
 उणादयः । ५ । २ । ९३ ॥
 उत और्विति व्य० । ४ । ३ । ५९ ॥
 उति शवर्हा-मे । ४ । ३ । २६ ॥
 उतोऽनडुचतुरो वः । १ । ४ । ८१ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

उत्तोऽप्राणिन-ऊह् । १२।४।७३॥
 उत्करादेरीयः । १०।१९१॥
 उत्कृष्टेऽनुपेन । २ । २ । ३९ ॥
 उत्तरादाहजू । ६ । ३ । ५ ॥
 उत्थापनादेरीयः । ६।४।१०१ ॥
 उत्पातेन हाप्ये । २ । २ । ५९॥
 उत्सादेर्यू । ६ । १ । १९ ॥
 उत्स्वराद्यु-जे । १।३।२६॥
 उदः पचि-रेः । ५।२।२०॥
 उदः श्रेः । ५ । ३ । ५३ ॥
 उदः स्यास्तम्भः सः । १।३।४४॥
 उदकस्योदः पेषयि० । ३।२।१०४॥
 उदग्रामाद्य-स्रः । ६।३।२५॥
 उदङ्कोऽतोये । ५।३।१०५॥
 उदच उदीच । २ । १ । १०३॥
 उदन्यानर्गी च । २।१।९७॥
 उदरे त्रिरुणागूने । ७।१।१८१॥
 उदधरः माप्यात् । ३।३।३१॥
 उदितः मगश्रोन्तः । १६।४।९८७
 उदितगुणेर्भा-न्दे । ६।२।१०॥
 उदुन्मोन्मनमि । ७।१।१००॥
 उदोऽनुध्मे । ३ । ३ । ६० ॥
 उद्यमोपगमी । ४ । ३ । ५७ ॥
 उद्यमने । ६ । ३ । १०० ॥
 उद्यम्यवाधिर्यो । ७।१।१३०॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

उपषीडरुच-म्भा । १२।४।७५॥
 उपमानं सामान्यैः । १३।१।१०१॥
 उपमानसहित-रोः । १२।१।७५॥
 उपमेयं व्याघ्रा-क्तौ । ३।१।१००॥
 उपसर्गस्यानि-नि । १।१।१९॥
 उपसर्गस्यायी । १०।१।१००॥
 उपसर्गात् । ७।३।१६०॥
 उपसर्गात् खल्य० । ४।४।१०७॥
 उपसर्गात् सुग्-त्ये । १० । ३।३९ ।
 उपसर्गादध्वनः । ७।३ । ७९॥
 उपसर्गादस्पोढो वा । ३।३।२५॥
 उपसर्गादातः । ५।३।११० ॥
 उपसर्गादातो-श्यः । ५।१।५६॥
 उपसर्गाद्दो हस्यः । ४।३।१०६॥
 उपसर्गाद्दिः किः । ५।३।६७॥
 उपसर्गाद्दि-व । १२।२।१७
 उपसर्गाद्दिष्ट-शः । ५ । २।६५॥
 उपाजेऽन्वाजे । ३।१।१०॥
 उपाज्जानुनीवि-जः । ६।३।१३०॥
 उषान् । ३ । ३ । ५८ ॥
 उषान् कितो लयने । १२।४।७०॥
 उषान् स्तुतौ । १२।४।१००॥
 उषान् स्याः । ३ । ३ । ६३॥
 उषाङ्गशममयाय-गे । १।१।९०॥
 उषान्पथ्याममा-दे । १।२।१२॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
उपान्वध्याङ्गसः । २ । २ । २१ ॥		ऊर्णार्थपूर्वादिः । ३ । १ । ६७ ॥	
उपायाद्द्वस्वश्च । ७ । २ । १७० ॥		ऊर्जो विन्द्-न्तः । ७ । २ । २१ ॥	
उपेनाधिकिनि । २ । २ । १०५ ॥		ऊर्णाहंशुभमो युस् । ७ । २ । १७ ॥	
उप्ते । ६ । ३ । ११८ ॥		ऊर्ध्वात् पृश्नुपः । ५ । ४ । ७० ॥	
उभयाद् युस् च । ७ । २ । ९९ ॥		ऊर्वादिभ्यः कर्तुः । ५ । १ । १३६ ॥	
उभोर्णाङ्का । ६ । २ । ३७ ॥		ऊर्वादिरिष्टा-स्य । ७ । २ । ११४ ॥	
उरसोऽग्रे । ७ । ३ । ११४ ॥		ऊर्वाद्यनु-तिः । ३ । १ । २ ॥	
उरसो याणौ । ६ । ३ । १९६ ॥		ऊलृति-वा । १ । २ । २ ॥	
उवर्णयुगादेर्य । ७ । १ । ३० ॥		ऊः शृद्धमः । ६ । ४ । २० ॥	
उवर्णात् । ४ । ६ । ५८ ॥		ऊवपूः पथ्यपोऽत् । ७ । ३ । ७६ ॥	
उवर्णादावश्यके । ७ । १ । १९ ॥		ऊरसामर्ग्य-वम् । ७ । ३ । ९७ ॥	
उवर्णादिकण । ६ । ३ । ३९ ॥		ऊगृद्धिस्वरया० । ६ । ३ । १४४ ॥	
उश्रोः । ६ । ३ । २ ॥		ऊचः शसि । ३ । २ । ९७ ॥	
उपासोपमः । ३ । २ । ८६ ॥		ऊचि पादः-दे । २ । ४ । १७ ॥	
उट्टमुखादयः । ३ । १ । २३ ॥		ऊणाद्धेतोः । २ । २ । ७६ ॥	
उट्टादकम् । ६ । २ । ३६ ॥		ऊणे प्र-त् । १ । २ । ७ ॥	
उष्णात् । ७ । १ । ८५ ॥		ऊत इरुण । ६ । ३ । १५० ॥	
उष्णादिभ्यः कालात् । ६ । ३ । ३३ ॥		ऊतः । ४ । ६ । ७९ ॥	
ऊङ् । ३ । २ । ६७ ॥		ऊनः स्वरे वा । ४ । ३ । ८३ ॥	
ऊं चोत्र । १ । २ । ३० ॥		ऊतां विप्रायो-न्ते । ३ । २ । ३७ ॥	
ऊट । १ । २ । १० ॥		ऊते त्-से । १ । २ । ८ ॥	
ऊढायाम् । २ । ४ । ५१ ॥		ऊत द्वितीया च । २ । २ । ११४ ॥	
ऊदितो वा । ४ । ६ । ४० ॥		ऊतेर्डीयः । ३ । ६ । ३ ॥	
ऊदपो णौ । ४ । २ । ४० ॥		ऊनो दुर् । १ । ६ । ३७ ॥	
ऊन्नः । २ । ४ । ७ ।			

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

ऋतोऽद् । ४ । १ । ३८ ।
 ऋतो रः-नि । १ । १ । २ ॥
 ऋतो र-ते । १ । २ । २६ ॥
 ऋतो रीः । ४ । ३ । १०९ ॥
 ऋतो वा तौ च । १ । २ । ४ ॥
 ऋतृपमृपकृश-सेद् । ४ । ३ । २४ ॥
 ऋत्यारु-स्य । १ । २ । ९ ॥
 ऋत्वादिभ्योऽण् । ६ । ४ । १२५ ॥
 ऋत्विज्जिदिशु-गः । २ । १ । ६९ ॥
 ऋदुदितः । १ । ४ । ७० ।
 ऋदुदितरतम-थ । ३ । २ । ६३ ॥
 ऋदुपान्त्याद-चः । ५ । १ । ४१ ॥
 ऋदुशनस्पु-र्ङीः । १ । ४ । ८४ ॥
 ऋदृवर्णस्य । ४ । २ । ३७ ।
 ऋद्धनदीवंश्यस्य । ३ । २ । ५ ॥
 ऋध ईर्त् । ४ । १ । १७ ॥
 ऋन्नरादेरण् । ६ । ४ । ५१ ।
 ऋन्नित्यदितः । ७ । ३ । १७१ ॥
 ऋफिहादीनां । २ । ३ । १०४ ॥
 ऋमतां रीः । ४ । १ । ५५ ॥
 ऋर लृल-पु । २ । ३ । ९९ ॥
 ऋवर्णदृशोऽङि । ४ । ३ । ७ ॥
 ऋवर्णव्यञ्ज-घण् । ५ । १ । १७ ॥
 ऋवर्णश्चपुर्णङः कितः । ४ । ४ । ५७ ॥
 ऋवर्णा । ४ । ३ । ३६ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

ऋवर्णोवर्णं-लुक् । ७ । ४ । ७१ ॥
 ऋवर्णोवर्णा-च । ७ । ३ । ३७ ॥
 ऋवृव्येद इद् । ४ । ४ । ८० ॥
 ऋवृषादेः कः । ६ । २ । १९४ ॥
 ऋपभाषा-घ्यः । ७ । १ । ४६ ॥
 ऋपिनाम्नोः करणे । ७ । २ । ८६ ॥
 ऋपितृण्यन्वककुरु० । ६ । १ । ६१ ॥
 ऋषेरध्याये । ६ । ३ । १४५ ॥
 ऋषी विश्वस्य मित्रे । ३ । २ । ७९ ॥
 ऋस्मिपुङ्गवर्षा-च्छः । ४ । ४ । ४८ ॥
 ऋहीघ्राघ्रा-र्वा । ४ । २ । ७६ ॥
 ऋतां विडतीर् । ४ । ४ । १६ ॥
 ऋदिच्छिस्तम्भ-वा । ३ । ४ । ६५ ॥
 ऋत्वादेरे-मः । ४ । २ । ६८ ॥
 ऋस्तयोः । १ । २ । ५ ॥
 लृत्-वा । १ । २ । ३ ॥
 लृत्याल वा । १ । २ । ११ ॥
 लृदिदृधुतादि-स्म । ३ । ४ । ६४ ॥
 लृदन्ताः-नाः । १ । १ । ७ ॥
 ए रे ओ औ-रम् । १ । १ । ८ ॥

ग्रन्थम् ।	ग्रन्थाङ्कः ।	ग्रन्थम् ।	ग्रन्थाङ्कः ।
एः । १ । ४ । ७७ ॥		एकह्रस्वोसि । १ । ४ । ४ ॥	
एकद्वित्रि-ताः । ११ । १५ ॥		एयस्य । ७ । ४ । २२ ॥	
एकद्वित्रिह्रस्व । १ । ३ । १८ ॥		एयेऽम्नायी । ३ । २ । ५२ ॥	
एकयाती कर्म-ये । ३ । ४ । ८६ ॥		एये जिष्मासिनः । ७ । ४ । ८७ ॥	
एकशालाया इकः । ७ । १ । १०० ॥		एयामीर्न्यग्रनेऽः । ६ । २ । ७१ ॥	
एकस्वरात् । ६ । २ । ४८ ॥		एय्यन्यवरी-ने । ५ । ४ । ६ ॥	
एकस्वरादनु-तः । ६ । ४ । ५६ ॥		एय्यदृगेनः । २ । २ । ९४ ॥	
एकानारागौरे । ६ । ४ । ११८ ॥		ऐकार्ये । ३ । २ । ८ ॥	
एकात्-स्य । ७ । २ । ११ ॥		ऐदीत्-रैः । १ । २ । १२ ॥	
एकादश षोडश । ३ । १० । १ ॥		ऐपमः पर-र्ष । ७ । २ । १०० ॥	
एकादाकि-ये । ७ । ३ । ७ ॥		ऐयमोयः भ्रमो वा । ६ । ३ । ९० ॥	
एकादेः कर्मधारयात् । ७ । २ । ५८ ॥		ओज.सहो-ते । ६ । ४ । ७ ॥	
एकार्थ चानेकं च । ३ । १ । २२ ॥		ओजोमः स-ष्टः । ३ । २ । १० ॥	
एकोपसर्गस्य च घे । ६ । २ । ३४ ॥		ओजोऽप्सरसः । ३ । ४ । २८ ॥	
एजेः । ५ । १ । ११८ ॥		ओत औः । १ । ४ । ७४ ॥	
एण्या एयञ् । ६ । २ । ३८ ॥		ओतः न्ये । ६ । २ । ७३ ॥	
एतदश्च-से । १ । ३ । ४६ ॥		ओदन्तः । १ । २ । ३७ ॥	
एता शितः । ३ । १ । १० ॥		ओदीनोऽन्वा । १ । २ । २८ ॥	
एत्यरुः । २ । ३ । २६ ॥		ओमः माग्यम् । ७ । ४ । ९६ ॥	
एत्यस्तेवृद्धिः । ६ । ४ । ३० ॥		ओमाटि । १ । २ । १८ ॥	
एदापः । १ । ४ । ४२ ॥		ओनन्तिस्था-र्णे । ६ । १ । ६० ॥	
एदतोऽयाप । १ । २ । २३ ॥		ओष्टयादुर् । ६ । ४ । ११ ॥	
एदोतः-लुरु । १ । २ । २७ ॥			
एदोद्देश एयेयादी । ६ । १ । १० ॥			
एदोद्भ्या-रः । १ । ३ । ३५ ॥			

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 औता । १ । ४ । २० ॥
 औदन्ताः स्वराः । १ । १ । ४ ॥
 औरीः । १ । ४ । ५६ ॥
 कंशंभ्यां-भम् । ७ । २ । १८ ॥
 कंसार्थात् । ६ । ४ । ३५ ॥
 कंसीयात् ज्यः । ६ । २ । ४१ ॥
 ककुदस्या-म् । ७ । ३ । १६७ ॥
 कखोपान्त्य-दोः । ६ । ३ । ५९ ॥
 कगेवज्जनै-रञः । ४ । २ । २५ ॥
 कङ्क्षञ्च । ४ । १ । ४६ ॥
 कच्छाग्निवयत्र-दात् । ६ । ३ । ६० ॥
 कच्छादेर्नृनृत्ये । ६ । ३ । ५५ ।
 कच्छवा डुरः । ७ । २ । ३९ ॥
 कटः । ७ । १ । १२४ ॥
 कटपृष्ठात्प्राचः । ६ । ३ । ५८ ॥
 कटादिभ्यो वेदे लुङ् । ६ । ३ । १८३ ॥
 कटारादयः कर्म० । ३ । १ । ५८ ॥
 कणेमनस्तृप्ती । ३ । १ । ६ ॥
 कण्ठवादेस्तृतीयः । ४ । १ । ९ ॥
 कतरकतमौ-श्च । ३ । १ । १०९ ॥
 कन्निः । ३ । २ । १३३ ॥
 कन्यादेशपञ्च । ६ । ३ । १० ॥
 कयमिन्यम् । ७ । २ । १०३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 कयमि सप्तमो च वा । ५ । ४ । १३ ॥
 कयादेरिकण् । ७ । १ । २१ ॥
 कदाकर्होर्नवा । ५ । ३ । ८ ॥
 कन्याया इकण् । ६ । ३ । २० ॥
 कन्यात्रिवेण्याः-च । ६ । १ । ६२ ॥
 कपिज्ञातेरेगण् । ७ । १ । ६५ ॥
 कपिवोधा-सं । ६ । १ । ४४ ॥
 कपेर्गोत्रि । २ । ३ । २९ ॥
 कवरमणि-देः । २ । ४ । ४२ ॥
 कमेर्णिङ् । ३ । ४ । २ ॥
 कम्बलाञ्जलि । ७ । १ । ३४ ॥
 कणक्रिययाक्वचित् । ३ । ४ । ९४ ॥
 करणं च । २ । २ । १९ ॥
 करणाद्यजो भूते । ५ । १ । ५८ ॥
 करणाधारे । ५ । ३ । १२९ ॥
 करणेभ्यः । ५ । ४ । ६४ ॥
 कर्कलोहि-च । ७ । १ । १२२ ॥
 कर्णललाटात्कल् । ६ । ३ । १४१ ॥
 कर्णादिरायनिन् । ६ । २ । ९० ॥
 कर्णादिभूले जाडः । ७ । १ । ८८ ।
 कर्तरि । २ । २ । ८६ ॥
 कर्त्तरि । ५ । १ । ३ ॥
 कर्तयनदभ्यः शष् । ३ । ४ । ७१ ॥
 कर्तुः किरप्-द्वित् । ३ । ४ । ८८ ॥
 कर्तुः रसश्च । ५ । १ । १७ ॥
 कर्तुर्जीविपुल्या-रः । ३ । ४ । ६० ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
कर्तुर्णिन् । ५ । १ । १५३ ॥	
कर्तुर्व्याप्यं कर्म । २।२।३॥	
कर्तृस्थामूर्ताप्यात् । ३।३।४०॥	
कर्मजा तृचा च । ३।१।८३॥	
कर्मणः संदिष्टे । ७।२।१६७ ॥	
कर्मणि । २ । २ । ४० ॥	
कर्मणि कृतः । २।२।८३॥	
कर्मणोऽण् । ५।१।७२॥	
कर्मणोऽण् । ५ । ३ । १४ ॥	
कर्मण्यन्यर्थे । ५।१।१६५ ॥	
कर्मवेपाद् यः । ६।४।१०३ ॥	
कर्माभिमेयः संपदा० । २।२।२५॥	
कलापिकुयु-णः । ७।६।२४ ॥	
कलाप्यश्वत्थ-कः । ६।३।११४॥	
कल्पग्रेरेयण् । ६।१।१७॥	
कल्याण्यादेरिन् चा० । ६।१।७७॥	
कवचिह-कण् । ६।२।१४ ॥	
कवर्गेकस्वरवति । २।३।७६ ॥	
कपः कुच्छलगहने । ४।४।६७॥	
कपोऽनितः । ५ । ३ । ३ ॥	
कष्टकसकुच्छ-णे । ३।४।४१॥	
कसमा-धैः । १।१।४१ ॥	
कसोमात् टयण् । ६।२।१०७॥	
काकतालीयादयः । ७।१।११७॥	
काकवौ वोष्णे । ३।२।१३७॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
काकाद्यैः क्षेपे । ३।१।९० ॥	
काक्षपयोः । ३।२।१३४॥	
काण्डाऽऽण्डभाण्डा० । ७।२।३८॥	
काण्डात् प्रमा-त्रे । २।४।२४॥	
कादिव्यञ्जनम् । १ । १ । १० ॥	
कामोक्तावकचिति । ५।४।२६॥	
कारकं कृता । ३ । १ । ६८ ॥	
कारणम् । ५ । ३ । १२७ ॥	
कारिका स्थित्यादौ । ३।१।३॥	
कार्पाषणा-चा । ६।४।१३३ ॥	
कालः । ३ । १ । ६० ॥	
कालवेलासमये-रे । ५।४।३३॥	
कालस्यानहोरात्राणाम् । ५।४।७॥	
कालहेतु-गे । ७।१।१९३ ॥	
कालाजटाया-पे । ७।०।२३ ॥	
कालात् । ७ । ३ । १९ ॥	
कालात् तनतरतम० । ३।२।२४॥	
कालात् परि-रे । ६।४।१०४ ॥	
कालाद् देये ऋणे । ६।३।११३ ॥	
कालाद् भववत् । ६।२।१११ ॥	
कालाद् यः । ६।४।१२६ ॥	
कालाध्वनोर्व्याप्तौ । २।२।४२ ॥	
कालाध्वमा-णाम् । २।२।२३ ॥	
काले कार्ये-वत् । ६।४।९८॥	
कालेन तृप्य-रे । ५।४।८२॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 काले भात् नवाऽऽधारे । २ । २ । ४८ ॥
 कालो द्विगौ च मेयैः । ३ । १ । ५७ ॥
 काशादेरिलः । ६ । २ । ८२ ॥
 काश्यपकौ-च । ६ । ३ । १८८ ॥
 काश्यादेः । ६ । ३ । ३५ ॥
 कास्रगोणीभ्यां तरद् । ७ । ३ । ५० ॥
 कियत्तत्सर्व-दा । ७ । २ । ९७ ॥
 किंवृत्ते लिप्तायाम् । ५ । ३ । ९ ॥
 किंवृत्ते सप्तमी-न्त्यौ । ५ । ४ । १४ ॥
 कियत्तद्बहोरः । ५ । १ । १०१ ॥
 किंकिलास्त्यर्थ-न्ती । ५ । ४ । १६ ॥
 किं क्षेपे । ३ । १ । ११० ॥
 कितः संशयप्रतीकारे । ३ । ४ । ६ ॥
 किंत्याद्ये-स्याम् । ७ । ३ । ८ ॥
 किमः क-च । २ । १ । ४० ॥
 किमद्वयादि-तम् । ७ । २ । ८९ ॥
 किरो धान्ये । ५ । ३ । ७३ ॥
 किरो लवने । ४ । ४ । ९३ ॥
 किशरादेरिक्द् । ६ । ४ । ५५ ॥
 बुक्ष्यात्मोदरा-खिः । ५ । १ । ९० ॥
 कुआदेर्आयन्यः । ६ । १ । ४७ ॥
 कुटादेर्डिद्वदञ्जित् । ४ । ३ । ७७ ॥
 कुटिलिकाया अण् । ६ । ४ । २६ ॥
 कुटीशृण्हाद् रः । ७ । ३ । ४७ ॥
 कुण्डादिभ्यो यलुः । ६ । ३ । ११ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 कुत्वा डुपः । ७ । ३ । ४९ ॥
 कुत्सिताल्पाज्ञाते । ७ । ३ । ३३ ॥
 कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम् । ६ । १ । १०१ ॥
 कुप्यभिद्यो-न्नि । ५ । १ । ३९ ॥
 कुमहद्भ्यां वा । ७ । ३ । १०८ ॥
 कुमारः श्रमणादिना । ३ । १ । १५५ ॥
 कुमारशीर्षात् णिन् । ५ । १ । ७८ ॥
 कुमारीक्रीड-सोः । ७ । ३ । १६ ॥
 कुमुदादेरिकः । ६ । २ । ९६ ॥
 कुरुक्षुरः । २ । १ । ६६ ॥
 कुरुयुगंधराद् वा । ६ । ३ । ५३ ॥
 कुरोर्वा । ६ । १ । १०० ॥
 कुर्वादिर्ज्यः । ६ । १ । १०० ॥
 कुल्कुक्षि-रे । ६ । ३ । १२ ॥
 कुलटाया वा । ६ । १ । ७८ ॥
 कुलत्थकोषान्त्यादण् । ६ । ४ । ४ ॥
 कुलाख्यानाम् । ७ । ४ । ७९ ॥
 कुलाज्जल्पे । ७ । १ । ८६ ॥
 कुलादीनः । ६ । १ । ९६ ॥
 कुलालादेरकन् । ६ । ३ । १९४ ॥
 कुलिजाद्वा लुप् च । ६ । ४ । ६५ ॥
 कुल्यासादण् । ४ । १ । १०५ ॥
 कुशलायु-याम् । २ । ३ । ९७ ॥
 कुशले । ६ । ३ । ९५ ॥
 कुशाग्रादीयः । ७ । १ । ११६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 कुपिरञ्जेन्याये-च । ३।४।७४॥
 कुसीदादिकद् । ६।४।७५॥
 कूलादुद्गुजोद्धहः । ५।१।१२२॥
 कूलाभकरी-पः । ५।१।१२० ॥
 कृगः खनद्-णे । ५।१।१२९॥
 कृगः प्रतिपत्ने । २।२।१२॥
 कृगः स च वा । ५।३। १०० ॥
 कृगः सुपुण्य-त् । ५।१।१६२॥
 कृगो नवा । ३।१।१०॥
 कृगो पि च । ४।२।८८॥
 कृगोऽन्ययेना-मौ । ५।४।८४ ॥
 कृगग्रहो-वात् । ५।४।६१॥
 कृगतनादेरुः । ३।४।८३॥
 कृतचूतचूत-र्वा । ४।४।५० ॥
 कृताद्यैः २ । २ । ४७॥
 कृतास्मरणा-सा । ५।२।११॥
 कृति । ३ । १ । ७७ ॥
 कृते । ६ । ३ । १९२ ॥
 कृत्यतुल्या-स्या । ३।१।११४॥
 कृत्येऽयश्यमो लुक् । ३।२।१३८॥
 कृत्यस्य वा । २।२।८८॥
 कृत्सगति-पि । ७।४।११७॥
 कृयेनाव्यक्ते । ३।१।९५॥
 कृपः श्वस्तन्याम । ३।३।४६॥
 कृपाहृदयादाहुः । ७।२।४२॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 कृभ्यस्तिभ्यां-न्तिः । ७।२।१२६॥
 कृहपिमृजि-वा । ५।१।१४२॥
 कृशाभक-दिन् । ६।३।१९०॥
 कृशाभादेरीण । ६।२।९३॥
 कृष्यादिभ्यो बलच् । ७।२।२७॥
 कृतः कीर्तिः । ४।४।१२३ ॥
 केक्यमिन्नपु-च । ७।४।२॥
 केदाराण्यथ । ६।२।१३॥
 केवलमामक-जात् । २।४।२९॥
 केवलस-रीः । १।४।२६ ॥
 केशाढः । ७ । २ । ४३ ॥
 केशाढा । ६ । २ । १८ ॥
 केशे वा । ३ । २ । १०२ ॥
 कोः कत् तत्पुरुषे । ३।२।१३० ॥
 कोटरमिश्रक-णे । ३।२।७६॥
 कोऽन्वादेः । ७।२।७६ ॥
 कोषान्स्याचाण् । ६।१।५६॥
 कोऽश्मादेः । ६ । ४ । ९७ ॥
 कौण्डिन्याम-च । ६।१।१२७ ॥
 कौपिञ्जलहास्तिपु । ६।३।१७१॥
 कौरव्यमाण्डकामुरेः । २।४।७०॥
 कौशेषम् । ६ । २ । ३९ ॥
 किरुति पि शय् । ४।३।१०५॥
 कं नत्रादिभिन्नैः । ३।१।१०५॥
 कक्तचत् । ५ । १ । १७४ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।

क्तयोः । ४ । ४ । ४० ॥
 क्तयोरनुपसर्गस्य । ४ । १ । ९२ ॥
 क्तयोरसदाधारे । २ । २ । ९१ ॥
 क्ताः । ३ । १ । १५१ ॥
 क्ताच्च नाम्नि वा । २ । ४ । २८ ॥
 क्तात्तमबादे-न्ते । ७ । ३ । ५६ ॥
 क्तादल्पे । २ । ४ । ४६ ॥
 क्तादेशोऽपि । २ । १ । ६१ ॥
 क्तेदो गुरोर्व्यञ्जनात् । ५ । ३ । १०६ ॥
 क्तेन । ३ । १ । ९२ ॥
 क्तेनासत्त्ये । ३ । १ । ७४ ॥
 क्तेऽनिटश्चजोः-ति । ४ । १ । १११ ॥
 क्त्वा । ४ । ३ । २९ ॥
 क्त्वातुमम् । १ । १ । ३६ ॥
 क्त्वातुमम्-वे । ५ । १ । १३ ॥
 क्रः पलितासितात् । २ । ४ । ३७ ॥
 क्यः शिति । ३ । ४ । ७० ॥
 क्यङ् । ३ । ४ । २६ ॥
 क्यङ्मानिपित्-ते । ३ । २ । ९० ॥
 क्यरूपो नरा । ३ । ३ । ४३ ॥
 क्यनि । ४ । ३ । ११२ ॥
 क्यपडाशीर्ये । ४ । ३ । १० ॥
 क्यो वा । ४ । ३ । ८१ ॥
 क्रमः । ४ । ४ । ५४ ॥
 क्रमः चिन्व वा । ४ । १ । १०६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।

क्रमो दीर्घः परस्मै । ४ । २ । १०९ ॥
 क्रमोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ४७ ॥
 क्रम्यः क्रयार्थे । ४ । ३ । ९१ ॥
 क्रव्यात् क्रव्या-दौ । ५ । १ । १५१ ॥
 क्रियातिपत्तिः-महि । ३ । ३ । १६ ॥
 क्रियामध्येऽध्व-च । २ । २ । ११० ॥
 क्रियायां क्रियार्थं । ० । ५ । ३ । १३ ॥
 क्रियार्थो धातुः । ३ । ३ । ३ ॥
 क्रियाव्यशेषणात् । २ । २ । ४१ ॥
 क्रियाव्यतिहा-र्थे । ३ । ३ । २३ ॥
 क्रियाश्रयस्या-णम् । २ । २ । ३० ॥
 क्रियाहेतुः कारकम् । २ । २ । १ ॥
 क्रीडोऽकूजने । ३ । ३ । ३ ॥
 क्रीतात् करणादेः । २ । ४ । ४४ ॥
 कुम्भसंपदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ ॥
 कुट्टु द्वे-मः । २ । २ । २७ ॥
 कुशस्तुनः-सि । १ । ४ । ९१ ॥
 क्रोशयोजन-मार्हे । ६ । ४ । ८६ ॥
 क्रोष्टृशलङ्कारेण च । ६ । १ । १६ ॥
 क्रौट्यादीनाम् । २ । ४ । ७९ ॥
 क्रयादेः । ३ । ४ । ७९ ॥
 क्लिमाद् स्य । ७ । १ । १३० ॥
 क्लीबमन्ये-वा । ३ । १ । १२८ ॥
 क्लीबे । २ । ४ । ९७ ॥
 क्लीबे क्तः । ५ । ३ । १२३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 क्लीबे वा । २ । १ । ९३ ॥
 क्लेशादिभ्योऽपात् । ५ । १ । ८१ ॥
 क्लृप्तावेह । ७ । २ । ९३ ॥
 क्वचित् । ५ । १ । १७१ ॥
 क्वचित् । ६ । २ । १४५ ॥
 क्वचित्चुर्यात् । ७ । ३ । ४४ ॥
 क्वचित् स्वार्थे । ७ । ३ । ७१ ॥
 क्लृप्पतौ च । २ । १ । १०५ ॥
 क्लिप् । ५ । १ । १४८ ॥
 क्लिप्तृत्तेरसुदियस्तौ । २ । १ । ५८ ॥
 क्लृप्तमात्रतसस्त्यच् । ६ । ३ । १६ ॥
 क्लौ । ४ । ४ । १२० ॥
 क्लृप्तादियः । ६ । १ । ९३ ।
 क्लृप्तजप्यौ शक्तौ । ४ । ३ । ९० ॥
 क्षिपस्तः । ५ । २ । ६६ ॥
 क्षिप्राशंसार्थ-म्यौ । ५ । ४ । ३१ ॥
 क्षियाशीः प्रैपे । ७ । ४ । ९२ ॥
 क्षीरादेयण् । ६ । २ । १४२ ॥
 क्षुत्तृङ्गर्ध-शना-यमा । ४ । ३ । ११३ ॥
 क्षुद्रकमालवा-न्नि । ६ । २ । ११ ॥
 क्षुद्राभ्य एरण् वा । ६ । १ । ८० ॥
 क्षुधक्लिशकुप-सः । ४ । ३ । ३१ ॥
 क्षुधवसस्तेषाम् । ४ । ४ । ४३ ॥
 क्षुब्धविरिब्ध-भौ । ४ । ४ । ७१ ॥
 क्षुब्धनादीनाम् । २ । ३ । ९६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 क्षुश्रोः । ५ । ३ । ७१ ॥
 क्षेः क्षीः । ४ । ३ । ८९ ॥
 क्षेः क्षी चाध्याय्ये । ४ । २ । ७४ ॥
 क्षेत्रेऽन्य-यः । ७ । १ । १७२ ॥
 क्षेपातिप्र-याः । ७ । २ । ८५ ॥
 क्षेपे च यक्षयने । ५ । ४ । १८ ॥
 क्षेपेऽपिजात्वो-ना । ५ । ४ । १२ ।
 क्षेमप्रिय-स्वाण् । ५ । १ । १०५ ॥
 क्षैशुपिपचो-यम् । ४ । २ । ७८ ॥
 खनो दडरेकेकवो-यः । ३ । १ । ३७ ॥
 खलादिभ्यो लिन् । ६ । २ । २७ ॥
 खारीकाक-कच् । ६ । ४ । ४९ ॥
 खार्या वा । ७ । ३ । १०२ ।
 खितित्वीती-न् । १ । ४ । ३६ ॥
 खित्यनव्यया-श्च । ३ । २ । १११ ॥
 खेयमृपोद्ये । ५ । १ । ३८ ॥
 खणम् चाभीक्ष्ण्ये । ५ । ४ । ४८ ॥
 ख्यागि । १ । ३ । ५४ ॥
 ख्याते दृश्ये । ५ । २ । ८ ॥
 गच्छति पयिदूते । ६ । ३ । २०३ ॥
 गडदवादे-ये । २ । १ । ७७ ॥
 गहवादिभ्यः । ३ । १ । १५६ ॥
 गणिकाया ण्यः । ६ । २ । १७ ॥
 गतिः । १ । १ । ३६ ॥
 गतिकारक-क्यौ । ३ । २ । ८५ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

गतिक्वचन्य-पः । ३।१।४२॥
 गतिबोधा-दाम् । २।२।१०७॥
 गते गम्वेऽध्व-वा । २।२।५॥
 गतेर्नवाऽनाप्ते । २।२।६३॥
 गतीं सेवः । २।३।६१॥
 गत्यर्थबद्धोऽच्छः । ३।१।८॥
 गत्यर्थार्कर्मक-जेः । ५।१।११॥
 गत्यर्थात् कुटिले । ३।४।११॥
 गत्वरः । ५ । २ । ७८ ॥
 गन्धनावसे-गे । ३।३।७६॥
 गमहनजन-लुक् । ४।२।४४॥
 गमहनविदल-वा । ४।४।८३॥
 गर्मां कौ । ४ । २ । ५८ ॥
 गमिष्यमश्छः । ४।२।१०६॥
 गमेः सान्ती । ३।३।५५॥
 गमोऽनात्मने । ४।४।५१॥
 गमो वा । ४।३।३७॥
 गम्भीर-वात् । ६।३।१३५॥
 गम्ययपः कर्माधारे । २।२।७४॥
 गम्यस्याप्ये । २।२।६२॥
 गर्गभार्गविका । ६।१।१३६॥
 गर्गदिर्यन् । ६।१।४२॥
 गर्तोत्तरपदादीयः । ६।३।५७॥
 गर्मादमाणिनि । ७।१।१३०॥
 गराभादिः । ३।१।१४४॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

गवि युक्ते । ३।२।७४॥
 गवियुधेः स्थिरस्य । २।३।२५॥
 गस्थकः । ५ । १ । ६६ ॥
 गहादिभ्यः । ६।३।६३॥
 गहोर्जः । ४।१ । १ । ४०॥
 गाः परोक्षायाम् । ४।४।२६॥
 गात्रपुरुषात् स्तः । ५।४।५९॥
 गाथिविद्-नः । ७।४।५४॥
 गान्धारिसालवेया । ६।१।१११॥
 गापापचो भाधे । ५।३।९५॥
 गापास्थासादा-कः । ४।३।९६॥
 गायोऽनुपसगात्कृत् । १।१।७४॥
 गिरिन्दी-द्या । ७।३।९०॥
 गिरिन्धादीनाम् । २।३।६८॥
 गिरिरीयोऽस्त्राजीये । ६।३।२१९॥
 गुणाद्वाद्द्वेष्टेयम् । ७।३।९॥
 गुणाद-नवा २ २।७७॥
 गुणादिभ्यो यः । ७।२।५३॥
 गुणोऽरेदोत् । ३ । ३ । २ ॥
 गुपीधूपवि-यः । ३।४।१॥
 गुपतिजो-सन् । ३।४।२॥
 गुरायेकश्च । २ । २ । १२४॥
 गुरुनाम्पादे-र्णाः । ३।४।४८॥
 गृष्ट्यादेः । ६ । १ । ८४ ॥
 गृष्टेऽप्रीयो गणयश्च । ६।३।१७४॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 गृहोऽपरोक्षायं दीर्घः । ४।४।३४॥
 गृहपसद-गर्ह्ये । ३।४।१२॥
 गेहे ग्रहः । ५।१।५५ ॥
 गोः । ७।२।५० ॥
 गोः पुरीषे । ६।२।५०॥
 गोः स्वरे यः । ६।१।२७॥
 गोचरसंचर-यम् । ५।३।१३१॥
 गोण्यादेशेकण् । ७।१।१२१॥
 गोण्या मेये । २।४।१०३॥
 गोत्रक्षत्रिये-यः । ६।३।२०८॥
 गोत्रचरणा-मे । ७।१।७६॥
 गोत्रादङ्कवत् । ६।२।१३४ ।
 गोत्रादङ्कवत् । ६।३।१५५॥
 गोत्राददण्ड-प्ये । ६।३।१६९॥
 गोत्रोक्षवत्सोकम् । ६।२।१२॥
 गोत्रोत्तरपदात्-त्यात् । ६।१।१२॥
 गोदानादीर्णा-यै । ६।४।८१॥
 गोधाया दुष्टे णारश्च । ६।१।८१ ॥
 गोपुर्वादित इकण् । ७।२।५६॥
 गोमये वा । ६।३।५२॥
 गोऽम्बाम्ब-स्य । २।३।३०॥
 गोरथवातात्र-लम् । ६।२।२४॥
 गोर्ताम्यवोऽस्ते । १।२।२८॥
 गोश्रान्ते-ह्यै । १।४।९६॥
 गोष्ठितेः शुनः । ७।३।१०१॥
 गोत्रादीनम् । ३।२।७ ।

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 गोस्तत्पुरुषात् । ७।३।१०५ ।
 गोहः स्वरे । ४।२।४२ ॥
 गौणात् सम-या । २।२।३३॥
 गौणो ङ्यादिः । ७।४।११६॥
 गौरादिभ्योमुख्यान् । ०।२।४।१९॥
 गौष्ठीतैकी-चरात् । ६।३।२६॥
 ग्मिन् । ७।२।२५ ॥
 ग्रन्थान्ते । ३।२।१४७ ॥
 ग्रहः । ५।३।५५ ॥
 ग्रहगृहश्च सतः । ४।४।५९॥
 ग्रहणाम्ना । ७।१।१७७॥
 ग्रहग्रथभस्जप्रच्छः । ४।१।८४॥
 ग्रहादिभ्यो णिन् । ५।१।५३॥
 ग्रामकौटात् तक्षणाः । ७।३।१०९ ॥
 ग्रामजनवन्धु-सत् । ६।२।२८॥
 ग्रामराष्ट्रांशाद्-णौ । ६।३।७२॥
 ग्रामाग्राणियः । २।३।७१॥
 ग्रामादीनञ् च । ६।३।९॥
 ग्राम्याणिभृद्धि-यः । ३।१।१२७॥
 ग्रीवातोऽण् च । ६।३।१३२॥
 ग्रीष्मवसन्ताद् वा । ६।३।१२० ॥
 ग्रीष्माव-कञ् । ६।३।११५॥
 ग्री यङि । २।३।१०१॥
 ग्लाहाज्यः । ५।३।११८॥
 घञि भान्करणे । ४।२।५२॥
 घञ्युपसर्ग-लम् । ३।२।८६॥
 घटादेहस्वो-रे । ४।२।२४॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
यसेकस्वरा-सोः । ४।४।८२॥		ह्याप्त्यङ्कः । ६ । १ । ७०॥	
यस्तु सन-लि । ४।४।१७॥		चक्षो वाचि-ख्यां । ४।४।४॥	
यस्रवसः । २ । ३ । ३६ ॥		चजः कगम् । २।१।८६॥	
घुटि । १ । ४ । ६८ ॥		चटकाण्णैरः-प । ६।१।७९॥	
घुषेरविशब्दे । ४ । ४ । ६८ ॥		चत्ते स-ये । १।३।७॥	
घोषदादेरकः । ७।२।७४॥		चतस्राद्धम् । ३।१।६६॥	
घोषवति । १ । ३ । २१ ॥		चतुरः । ७ । १ । १६३ ॥	
घ्राध्मापाद्घे-शः । ५।१।५८॥		चतुर्यो । २ । २ । ५३ ॥	
घ्राध्मोर्यङि । ४।३।९८ ॥		चतुर्यो प्रकृत्यो । ३।१।७०॥	
घ्यण्यावश्यके । ४।१।११५॥		चतुर्मासान्नाम्नि । ६।३।१३३॥	
ङसेश्वाद् । ० । १ । १९ ॥		चतुष्पाद् गर्भिण्या । ३।१।११२	
ङसोऽपत्ये । ६।१।२८॥		चतुष्पाद्भ्य एयञ् । ६।१।८३॥	
ङस्युक्तं कृता । ३।१।४९॥		चतुस्त्रेर्हा-सि । ७।१।७४॥	
ङिर्होः । १ । ४ । २५ ॥		चत्वारिंशदादौ वा । ३।२।९३॥	
ङित्यदिति । १ । ४ । २३ ॥		चन्द्रयुक्तात्-क्ते । ६।२।६।	
ङेः स्मिन् । १ । ४ । ८ ॥		चन्द्रायणं च चरति । ६।४।८२॥	
ङेङसा ते मे । २ । १ । २३॥		चरकमा-नन् । ७।१।३९॥	
ङेङस्योर्याती । १ । ४ । ६ ॥		चरणस्य स्थेनो-दे । ३।१।१३८॥	
ङे पिबः पीप्य । ४।१।३३॥		चरणादकम् । ६।३।१६८॥	
ङौ सासहिवाव-ति । ५।२।३८॥		चरणाद्धर्मवन् । ६।७ । २३ ॥	
ङ्णोः कटा-न्वा । १ । ३ । १७ ॥		चरति । ६ । ४ । ११॥	
ङ्यः । ३ । २ । ६४ ॥		चरफलाम् । ४ । १ । ५३ ॥	
ड्यादीदूतः के । २।४।१०४॥		चराचरचला-न्वा । ४।१।१३॥	
ड्यादेर्गीण-न्व्योः । २।४।९५॥			
ड्यापो बहुलं नाम्नि । २।४।९९॥			

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 चरेराडस्त्वगुरौ । ५ । १ । ३१ ॥
 चरेष्टः । ५ । १ । ३८ ॥
 चर्मण्यञ् । ७ । १ । ४५ ॥
 चर्मवत्यन्त । २ । १ । ९६ ॥
 चर्मशुनः-चे । ७ । ४ । ६४ ॥
 चर्मिचर्मि-रात् । ६ । १ । ११२ ॥
 चर्मोदरात्पूरेः । ५ । ४ । ५६ ॥
 चलनन्दार्थ-त् । ५ । १ । ४३ ॥
 चल्याहारार्थेङ्-नः । ३ । ३ । १०८ ॥
 चवर्गद-रे । ७ । ३ । ५८ ॥
 चहणः शाठ्ये । ४ । २ । ३१ ॥
 चातुर्मास्यन्-च । ६ । ४ । ८५ ॥
 चादयोऽसत्वे । १ । १ । ३१ ॥
 चादिः-नाङ् । १ । २ । ३६ ॥
 चायः कीः । ४ । १ । ८६ ॥
 चार्थे द्वन्द्व-सहोक्तौ । ३ । १ । १७ ॥
 चाहवैवयोगे । २ । १ । २९ ॥
 चिचिलदचक्रसम् । ४ । १ । १४ ॥
 चितिदेहा-देः । ५ । ३ । ७९ ॥
 चितीवार्थं । ७ । ४ । ९३ ॥
 चित्तेः कचि । ३ । १ । ८३ ॥
 चित्ते वा । ४ । २ । ४१ ॥
 चित्रारेवनी-याम् । ६ । ३ । १०८ ॥
 चित्रे । ५ । ४ । १९ ॥
 चिरपहस्य-स्तनः । ६ । ३ । ८५ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 चिस्फुरोर्नवा । ४ । २ । १२ ॥
 चीवरात्परिघाजने । ३ । ४ । ४१ ॥
 चुरादिभ्यो णिच् । ३ । ४ । ७ ॥
 चूडादिभ्योऽण् । ६ । ४ । ११० ॥
 चूर्णमुद्रा-णौ । ६ । ४ । ७ ॥
 चेः किर्वा । ४ । १ । ३६ ॥
 चेलार्थात् वनोपेः । ५ । ४ । ५८ ॥
 चेत्रीकार्निकी-द्वा । ६ । २ । १०० ॥
 चौरादेः । ७ । १ । ७३ ॥
 चोः क्वचित् । ३ । २ । ६० ॥
 च्यर्थं कर्त्राप्या-गः । ५ । ३ । १४० ॥
 च्यर्थं भशादेः स्तोः । ३ । ४ । २९ ॥
 छगलिनो जेयिन् । ६ । ३ । १८५ ॥
 छदिर्वलेरेयण् । ७ । १ । ४७ ॥
 छदेरिस्मन्त्रद् कौ । ४ । २ । ३३ ॥
 छन्दसो यः । ६ । ३ । १४७ ॥
 छन्दस्यः । ६ । ३ । १९७ ॥
 छन्दोगी-ये । ६ । ३ । १६६ ॥
 छन्दोऽधीते-वा । ७ । १ । १७३ ॥
 छन्दोनाम्नि । ५ । ३ । ७० ॥
 छाशोर्वा । ४ । ४ । १३५ ॥
 छेदादेर्नित्यम् । ६ । ४ । १८२ ॥
 जङ्गल-वा । ७ । ४ । २४ ॥
 जण्टपण्टात् । ६ । १ । ८२ ॥
 जनशो न्युपान्त्ये० । ४ । ३ । २३ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

जपजभदहदश-शः । ४।१।५२॥
 जंपादीनां पो वः । २।३।१०५॥
 जभः स्वरे । ४।४।१००॥
 जम्बा वा । ६।३।६०॥
 जयिनि ने । ६।३।१२२॥
 जरत्यादिभिः । ३।१।५५॥
 जरसो वा । १।४।६०॥
 जराया ज-च । ७।३।९३॥
 जराया ज-वा । २।१।३३॥
 जस इः । १।४।९॥
 जस्पेदोत् । १।४।२२॥
 जस्विशे-न्ये । २।१।२६॥
 जागुः । ५।२।४८॥
 जागुः किति । ४।३।६॥
 जागुरथ । ५।३।१०४॥
 जागुर्भिणवि । ४।३।५२॥
 जागुपसमिन्येनेवा । ३।४।४९॥
 जा ज्ञानोऽत्यादी । ४।२।१०४॥
 जातमहद-यात । ७।३।९५॥
 जातिकालमुच्चा-वा । ३।१।१५२॥
 जातिश्च णितद्धि-रे । ३।२।५१॥
 जातीयकार्येऽन्येः । ३।२।७०॥
 जातुयद्यदायदौ स० । ५।४।१७॥
 जाने । ६।३।९८॥
 जानेः सम्पदा च । ७।२।१३१॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

जातेरयान्त-त् । २।४।५४॥
 जातेरीयः सामान्य० । ७।३।१३९॥
 जातौ । ७।४।५८॥
 जातौ राज्ञः । ६।१।९२॥
 जात्याख्यायां-वत् । २।२।१२१॥
 जायापतेश्चि-ति । ५।१।८४॥
 जायाया जानिः । ७।३।१६४॥
 जासनाट-याम् । २।२।१४॥
 जिघ्रतेरिः । ४।२।३८॥
 जिविपून्यो-ल्के । ५।१।४३॥
 जिहामूला-यः । ६॥१२७॥
 जीणदक्षि-यः । ५।२।७२॥
 जीर्णगोमूत्रा-ले । ७।२।७७॥
 जीवन्तपर्वताद्या । ६।१।९८॥
 जीविकोपनि-म्ये । ३।१।१७॥
 जीवितस्य सन् । ६।४।१७०॥
 जृभ्रमवम-वा । ४।१।२६॥
 जग्रथः क्त्वः । ४।४।४१॥
 जृपोऽहः । ५।१।१७३॥
 जेर्भिः सत्परोक्षयोः । ४।१।३२॥
 झः । ३।३।८२॥
 झप्यापो शीपीय० । ४।१।१६॥
 झानेच्छार्थि-न । ३।१।८६॥
 झानेच्छार्थित्री-क्तः । १।२।९२॥
 शीप्माभ्येये । ३।३।६४॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 ज्ञोऽनुपसर्गात् । ३।३।९६॥
 ज्यश्च यपि । ४।१।७६॥
 ज्यायान् । ७।४।३६॥
 ज्याव्ययः विडति । ४।१।८१॥
 ज्याव्येव्यधिष्यचि । ४।१।७१॥
 ज्योतिरायु-स्य । २।३।१७।
 ज्योतिषम् । ६।३।१९९॥
 ज्योत्स्नादिभ्योऽण् । ७।२।३४॥
 ज्वलहलहल-वा । ४।२।३२॥
 ज्विणमोर्वा । ५।४।१०६॥
 ज्वि ते पद-च । ३।४।६६॥
 जिणवि घन् । ४।३।१०१॥
 जिदार्पादिणिजोः । ६।१।१४०॥
 जिण । ४।३।५० ।
 जिणिति घात् । ४।३।१००॥
 टः पुंसि ना । १।४।२४॥
 टण् । ५।१।६७॥
 दस्तुल्यदिशि । ६।३।२१०
 दाडसोरिनस्यो । १।४।५॥
 दाडयोसि यः । २।१।७॥
 दादौ स्वरे वा । १।४।९२॥
 दौस्यनः । २।१।३७॥
 दौस्येत् । १।४।१९॥
 द्येघाशाछासो वा । ४।३।६७॥
 द्येभेर्वा । ३।४।५९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 द्वितोऽधुः । २।३।१८३
 डकश्चाष्टाच-णाम् । ६।४।८४॥
 डतरडतमौ-श्च । ७।४।७६॥
 डतिष्णः-ए । १।४।५४॥
 डत्यतु संख्यावत् । १।१।३९॥
 डाच्यादौ । ७।२।१४९॥
 दावलोहिता-पित् । ३।४।३०॥
 डित्यन्त्यस्तरादेः । २।१।११४॥
 डिद्वाण् । ६।२।१३६॥
 डिन् । ७।१।१४७॥
 दीयश्च्यदितिः कयोः । ४।४।६१॥
 इनः सः-श्च । १।३।१८॥
 इवितस्त्रिमह-तम् । ५।३।८४॥
 डस्तइडे । १।३।४२॥
 णकतृचौ । ५।१।४८॥
 णश्च विशवसो-वा । ६।१।६५॥
 णपमसत्परे स्यादि । २।१।६०॥
 णस्तराघोषा-श्च । २।४।४॥
 णावज्ञाने गमुः । ४।४।२४॥
 णिञ् बहुलं-पु । ३।४।४२॥
 णिद्धान्त्यो णञ् । ४।३।५८॥
 णिन् चात्रश्य-र्ष्ये । ५।४।३६॥
 णिवेत्यास-नः । ५।३।११॥
 णिभिद्रुसुकमः-ङ् । ३।४।५८॥
 णिस्तोरवा-णि । २।३।३७॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

णिस्तुश्रयात्मने-त् । ३ । ४ । ९२ ॥
 णेरनिटि । ४ । ३ । ८३ ॥
 णेर्वा । २ । ३ । ८८ ॥
 णोऽन्नात् । ७ । १ । १० ॥
 णौ क्रीजीङः । ४ । २ । १० ॥
 णौ ङसनि । ४ । १ । ८८ ॥
 णौ दान्तशान्त-सम् । ४ । ४ । ७४ ॥
 णौ मृगरमणे । ४ । २ । ५१ ॥
 णौ सनूङे वा । ४ । ४ । २७ ॥
 ण्योऽतिथेः । ७ । १ । २४ ॥
 तः सौ सः । २ । १ । ४२ ॥
 तक्षः स्वार्थे वा । ३ । ४ । ७७ ॥
 ततः शिटः । १ । ३ । ३६ ॥
 तत् आगते । ६ । ३ । १४९ ॥
 ततोऽस्याः । १ । ३ । ३४ ॥
 ततो ह-र्थः । १ । ३ । ३ ॥
 अत्पुरुषे कृति । ३ । २ । २० ॥
 तत्र । ७ । १ । ५३ ॥
 तत्र कृतलब्ध-ते । ६ । ३ । ९४ ॥
 तत्र कसुकानौ-त् । ५ । २ । २ ॥
 तत्र घटते-ष्ठः । ७ । १ । ३७ ॥
 तत्र निपुक्ते । ६ । ४ । ७४ ॥
 तत्र साधौ । ७ । १ । १५ ॥
 तत्रादायमि-त्रः । ३ । १ । २६ ॥
 तत्राधीने । ७ । २ । १३२ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

तत्राहोरात्रांशम् । ३ । १ । ९३ ॥
 तत्रोद्धृते पात्रिभ्यः । ६ । २ । ३८ ॥
 तत्साप्यानाप्या-श्च । ३ । ३ । २१ ॥
 तद् । ७ । १ । ५० ॥
 तदः-से-र्थः । १ । ३ । ३६ ॥
 तदन्तं पदम् । १ । १ । १० ॥
 तदत्राम्बित् । ६ । ३ । ७० ॥
 तदत्रास्मै वा-यम् । ६ । ४ । १५८ ॥
 तदर्थार्थिन । ३ । १ । ७२ ॥
 तदस्य पण्यम् । ६ । ४ । ५४ ॥
 तदस्य सं-तः । ७ । १ । ३८ ॥
 तदस्यास्त्य-तुः । ७ । २ । १ ॥
 तद्धिनः स्वर-रे । ३ । २ । ५५ ॥
 तद्धितयस्करेऽनाति । २ । ४ । १२ ॥
 तद्धिताकको-ख्याः । ३ । २ । ५४ ॥
 तद्धितोऽणादिः । ६ । १ । १ ॥
 तद्भद्रायुष्य-पि । २ । २ । ६६ ॥
 तद्यात्येभ्यः । ६ । ४ । ८७ ॥
 तद्धति धण । ७ । २ । १०८ ॥
 तद्वेप्यधीते । ६ । २ । १७ ॥
 तद्युक्ते हेतौ । २ । २ । १०० ॥
 तनः कये । ४ । २ । ६३ ॥
 तनुपुत्राणु-क्ते । ७ । ३ । २३ ॥
 तनो वा । ४ । १ । १०५ ॥
 तन्यादचि-ते । ७ । १ । ८३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तन्भ्यो वा-श्च । ४।३।६८॥
 तन्व्यधीण-तः । ५।१।६४॥
 तपः कर्त्रनुतापे च । ३।४।९१॥
 तपसः कपन् । ३।४।३६॥
 तपैस्तपः कर्मकात् । ३।४।८५॥
 तप्तान्ववाद्द्रवसः । ७।३।८१॥
 तमहंति । ६।४।१७७॥
 तमिस्रार्णवज्योत्स्नाः । ७।२।५२॥
 तं पचति द्रोणाद्वा । ६।४।१६१॥
 तं मृत्यनो-लात् । ६।४।२८॥
 तं भाविभूते । ६।४।१०६॥
 तयोर्वी-याम् । ७।४।१०३॥
 तयोः समू-ष्टु । ७।३।३३॥
 तरात । ६।४।९॥
 तरुणधान्य-त्वे । ३।१।१३३॥
 तव मम डसा । २।१।१५॥
 तवर्गस्य श्व-र्गो । १।३।६०॥
 तव्यानीर्यो । ५।१।२७॥
 तसिः । ६।३।२११॥
 तस्मै मृता-च । ६।४।१०७॥
 तस्मै योगादेः शक्ते । ६।४।९४॥
 तस्मै हिते । ७।१।३५॥
 तस्य । ७।१।५४॥
 तस्य तुल्ये कः- । ७।१।१०८॥
 तस्य वापे । ६।४।१५१॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तस्य व्याख्या-त् । ६।३।१४२॥
 तस्येदम् । ६।३।१६०॥
 तस्याहं-वत् । ७।१।५१॥
 तादृश्ये । २।२।५४॥
 ताभ्यां वा-त् । २।४।१५॥
 तारका वर्णका-त्वे । २।४।१३३॥
 तालाद्गुपि । ६।२।३२॥
 तिकफितवादी द्वन्द्वे । ६।१।१३१॥
 तिकादेरायनिव । ६।१।१०७॥
 तिककृतौ नास्ति । ५।१।७१॥
 ति चोपान्त्या दुः । ४।१।५४॥
 तित्तिरिबर-यण । ६।३।१८४॥
 तिरसस्तिर्यति । ३।२।१२४॥
 तिरसो वा । २।३।२२॥
 तिरोन्तर्धो । ३।१।९॥
 तिर्यचापवर्गे । ५।४।८५॥
 तिर्वा प्लिवः । ४।१।४३॥
 तिलयवादनाम्नि । ६।२।५२॥
 तिलादिभ्यः-लः । ७।१।१३६॥
 तिवां णवः परस्मै । ४।२।११७॥
 तिष्ठते । ४।२।३९॥
 तिष्ठद्ग्वि-यः । ३।१।३६॥
 तिष्यपुष्ययोर्भाणि । २।४।९०॥
 तीयं डित्-वा । १।४।१४॥
 तीयग्रन्थ-चाव । ७।२।१३५॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तीयाष्टोकण-चेत् । ७।२।१५३॥
 तुः । ४ । ४ । ५४ ॥
 तुदादं: शः । ३।४।८१॥
 तुभ्यं महं ऊया । २।१।१४॥
 तुमर्हादिच्छायां-नः । ३।४।२१॥
 तुमश्च मनःकामे । ३।२।१४०॥
 तुमोय भा-त् । २ । २ । ६१ ॥
 तुरायणपा-ने । ६ । ४ । ९२॥
 तुल्यस्थाना-स्वः । १।१।१७॥
 तुल्यार्थैस्तृतीयाप० । २।२।११६॥
 तृदीर्घमत्या एयण् । ६।३।२१८॥
 तृष्णीकः । ६ । ४ । ६१ ॥
 तृष्णीकाम् । ७।३।३२॥
 तृष्णीमा । ५ । ४ । ८७ ॥
 तृणादेः सत् । ६।२।८१॥
 तृणे जातौ । ३।२।१३२॥
 तृतीयस्य पञ्चमे । १।३।११॥
 तृतीया तन्तुतैः । १।१।६५॥
 तृतीयान्तात्-गे । १।४।१३॥
 तृतीयायाम् । ३।१।८४॥
 तृतीयाल्पीयमः । २।२।११२॥
 तृतीयोक्तं वा । ३।१।५०॥
 तृन्नुदन्ता-स्य । २।२।९०॥
 तृन् नीलधर्ममाधुषु । २।२।२७३॥
 तृमार्धपुष्पा-ना । ३।१।८५॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तृपिर्घाषस्वपो नजिह्वा । ५।२।८०॥
 तृस्वसृ-इ । १ । ४ । ३८ ॥
 तृहः स्नादीत् । ४।३।६२॥
 तृत्रपफलभजाम् । ४।१।२५॥
 तै कृत्याः । ५ । १ । ४७ ॥
 तेन च्छन्नेरथे । ६।२।१३१॥
 तेन जित-त्सु । ६ । ४ । २॥
 तेन निर्वृत्ते च । ६।२।७१॥
 तेन प्रोक्ते । ६।३।१८१॥
 तेन वित्ते-णौ । ७।१।१७५॥
 तेन हस्ताद्यः । ६।४।१०१॥
 तेर्ग्रहादिभ्यः । ४।४।३३॥
 ते लुम्बा । ३ । २ । १०८॥
 तेषु देये । ६ । ४ । ९७ ॥
 तो वा । ७ । २ । १४८ ॥
 तौ माह्व्याक्रोशेषु । ५।२।२१॥
 तौ मुमो-स्त्रौ । १।३।१४॥
 तौ मिनस्त्रिफि । ४।२।६४॥
 त्यजयजप्रवचः । ४।१।११८॥
 त्यदादिः । ३ । १ । १२०॥
 त्यदादिः । ६ । १ । ७ ॥
 त्यदादेर्मयट् । ६।३।१५९॥
 त्यदाद्यन्यसमा-च । ६।१।१५२॥
 न्यदामेन-ने । २।१।३३॥
 त्यादिमर्वादेः-इत् । ७।३।२९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 त्यादेः सा-न । ७।४।९१॥
 त्यादेश्च प्र-पण । ७।३।१०॥
 त्यादौ क्षेपे । ३ । २ । १२६॥
 त्रने वा । ४ । ४ । ३ ॥
 त्रन्त्यस्वरादेः । ७।४।४३॥
 त्रपुजतोः पोऽन्तश्च । ६।२।३३॥
 त्रप् च । ७ । २ । ९२ ॥
 त्रसिगृधि-वनुः । ६।२।३२॥
 त्रिककुद् गिरौ । ७।३।१६८॥
 त्रिचतुरस्र-दौ । २।१।१॥
 त्रिंशद्विंशते-र्थं । ६।४।१२९॥
 त्रीणि त्रीण्यन्य-दि । ३।३।१७॥
 त्रेस्तु च । ७ । १ । १६६॥
 त्रेल्लयः । १ । ४ । ३४ ॥
 त्रशचात्वारिंशम् । ६।४।१७४॥
 त्वते गुणः । ३ । २ । ५९ ॥
 त्वमह-कः । २ । १ । १२ ॥
 त्वमौ प्र-न । २ । १ । ११ ॥
 त्वे । २ । ४ । १०० ॥
 त्वे वा । ६ । १ । २६ ॥

थ

थे वा । ४ । १ । २९ ॥
 थो न् । १ । ४ । ७८ ॥

द

दंशसञ्जः श्वि । ४।२।४९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 दंशेस्तृतीयया । ५।४।७३ ॥
 दंशेस्त्रः । ५ । २ । ९० ॥
 दक्षिणाकडहर-पौ । ६।४।१८१॥
 दक्षिणापथा-त्यण् । ६।३।१३॥
 दक्षिणेर्मान्याधयोगो । ७।३।१४३॥
 दक्षिणोत्तराचातम् । ७।२।११७॥
 दगुकोशल-दिः । ६।१।१०८॥
 दण्डादेर्यः । ६।४।१७८॥
 दण्डिहस्ति-ने । ७।४।४५॥
 दत् । ४ । ४ । १० ॥
 दध्न इकण् । ६।२।१४३॥
 दध्यस्थि-न् । १ । ४ । ६३॥
 दध्युरःस-लेः । ७।३।१७२॥
 दन्तपादना-वा । २।१।१०१॥
 दन्तादुन्नतात् । ७।२।४०॥
 दम्भः । ४ । १ । २८ ॥
 दम्भो धिष्यीप् । ४।१।१८॥
 दयायास्कासः । ३।४।४७॥
 दरिद्रोऽद्यतन्यां वा । ४।३।७६॥
 दर्भकृष्णाग्निशर्म-त्स्यो । ६।१।५७॥
 दशनावोदै-थम् । ४।२।५४॥
 दशकादशादिकश्च । ६।४।३६॥
 दश्याङ्कः । ५ । १ । ७८ ॥
 दस्ति । ३ । २ । ८८ ॥
 दामोऽस्त्रास्यप्रमारो । ३।३।५३॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
दाधेसिशद-रुः । १५२।३६॥	
दाण्डाजिनि-कम् । ७१।१७१॥	
दायः संपदा-च । २।२।५०॥	
दामन्यादेरीयः । ७।३।६७॥	
दाम्नः । २ । ४ । १० ॥	
दाभत्साह्वन्मीडवत् । ४।१।१५॥	
दिक्पूर्वपदादनाम्नः । ६।३।२३॥	
दिक्पूर्वार्वाचौ । ६।३।७१॥	
दिक्शब्दात्तीर रः । ३।२।१४० ॥	
दिक्शब्दा-भ्याः । ७।२।११३॥	
दिग्यिकं संज्ञा दे । ३।१।९८॥	
दिगादिदेहांशाद्यः । ६।३।१०४॥	
दितेश्वैयण वा । ६।१।६९॥	
दिद्युहृदज्ज-पः । ५।२।८३॥	
दिव औः सौ । २।१।११७॥	
दिवस् दिवः-वा । ३।२।४५॥	
दिवादेः इयः । ३।४।७०॥	
दिव घाया । ३।२।४४॥	
दिशो रुदया ले । ३।१।२५॥	
दिस्पोरीद् । ४ । ४ । ८९ ॥	
दीडः सनि वा । ४।२।६॥	
दीपजनयुय-वा । ३।४।६७ ।	
दीप्तिज्ञानयत्न डः । ३।३।७८॥	
दीय दीदः-रे । ४।३।९३॥	
दीर्घः । ६ । ४ । १२७ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
दीर्घदद्याव-सेः । १।४।४५॥	
दीर्घमवोऽन्त्यम् । ४।१।१०३॥	
दीर्घश्चिच्यङ्ग-च । ४।३।१०८॥	
दीर्घोनाम्य-पूः । १।४।४७॥	
दुःखात्प्रातिकूल्ये । ७।२।१४१॥	
दुःस्वीपतः-खल् । ५।३।१३९॥	
दुगोरु च । ४ । २ । ७७ ॥	
दुनादिकुर्वि-ज्यः । ६।१।११८॥	
दुर्निन्दाकृच्छ्रे । ३।१।४३॥	
दुष्कुलादेयन्त्रा । ६।१।९८॥	
दुहृदिहलिह-कः । ४।३।७४॥	
दुहेर्दुयः । ५ । १ । १४५ ॥	
दूरादामन्य-नृत् । ७।४।९९॥	
दूरादेत्यः । ६ । ३ । ४ ॥	
दृगृदशवृत्ते । ३।२।१५१॥	
दृतिकुक्षि-यण । ६।३।१३०॥	
दृतिनायात्पञ्चाभिः । ५।१।९७॥	
दृन्धुनर्वर्षाशरैर्ध्रुवः । २।१।५०॥	
द्वृगुस्तुजुपे-सः । ५।१।४०॥	
दृशः कनिष् । ५।१।१६६॥	
दृश्यभिवदोरात्मने । २।२।९॥	
दृश्यर्थश्चिन्तायाम् । २।१।३०॥	
दृष्टे साम्नि नाम्नि । २।१।३३॥	
देये प्रा च । ७ । २ । १३३ ॥	
देर्दिगिः परोक्षायाम् । ४।१।३०॥	

मन्त्रम् । सूत्राङ्कः ।
 देवता । ६ । २ । १०१ ॥
 देवतानामात्वादौ । ७ । ४ । २८ ॥
 देवतान्तात्तदर्थे । ७ । १२ । ॥
 देवपथादिभ्यः । ७ । १ । ११ ॥
 देववातादापः । ५ । १ । ९९ ॥
 देवप्रतादीन् हिन् । ६ । ४ । ८३ ॥
 देवात् तल् । ७ । २ । १६२ ॥
 देवाद्यञ्च च । ६ । १ । २१ ॥
 देवानांप्रियः । ३ । २ । ३४ ॥
 देवार्चामैत्री-स्थः । ३ । ३ । ६० ॥
 देविकाशि-वाः । ७ । ४ । ३ ॥
 देशे । २ । ३ । ७० ॥
 देशेऽन्तरो-नः । २ । ३ । ९१ ॥
 दैर्घ्येऽनुः । ३ । १ । ३४ ॥
 दैव्यक्षिणीचिह्न-र्वा । २ । ४ । ८२ ॥
 दो माः स्यादौ । २ । १ । ३९ ॥
 दोरप्राणिनः । ६ । २ । ४९ ॥
 दोरीयः । ६ । ३ । ३० ॥
 दोरेव प्राचः । ६ । ३ । ४० ॥
 दोसोमास्य इः । ४ । ४ । ११ ॥
 द्यावापृथिवी-यौ । ६ । २ । ०८ ॥
 द्युतेरिः । ४ । १ । ४१ ॥
 द्युद्भयोऽद्यतन्याप । ३ । ३ । ४४ ॥
 द्युद्रोमः । ७ । २ । ३७ ॥
 द्युप्रागपानु-यः । ६ । ३ । ८ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 द्युपावृद्धवर्ष-त् । ३ । २ । २७ ॥
 द्रमक्रमो यङः । ५ । २ । ४६ ॥
 द्रव्यवस्तोत्केकम् । ६ । ४ । १६७ ॥
 द्रीवो वा । ६ । १ । ३९ ॥
 द्रैवणोऽप्राच्य० । ६ । १ । २३ ॥
 द्रोणाद्या । ६ । १ । ५९ ॥
 द्रोर्भन्ये । ७ । १ । १५ ॥
 द्रोर्वयः । ६ । २ । ४३ ॥
 द्रथादेस्तथा । ६ । १ । ३२ ॥
 द्धन्वं वा । ७ । ४ । ८२ ॥
 द्धन्वात् प्रायः । ६ । ३ । २० ॥
 द्धन्वादीयः । ६ । २ । ७ ॥
 द्धन्वास्तित् । ७ । १ । ७४ ॥
 द्धन्वे वा । १ । ४ । ११ ॥
 द्योर्विभज्ये च तरप् । ७ । ३ । ६ ॥
 द्यारादेः । ७ । ४ । ६ ॥
 द्विः कानः-सः । १ । ३ । ११ ॥
 द्विगोः संशये च । ७ । १ । ४४ ॥
 द्विगोः समाहारात् । २ । ४ । २२ ॥
 द्विगोरनपत्ये-द्विः । ६ । १ । २४ ॥
 द्विगोरनद्धोऽट् । ७ । ३ । ९९ ॥
 द्विगोरीनः । ६ । ४ । १४० ॥
 द्विगोरीनेकटी वा । ६ । ४ । १६४ ॥
 द्वितीयनुर्ये-र्वा । ४ । १ । ४२ ॥
 द्वितीयया । ५ । ४ । ७८ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
द्वितीया खट्वा क्षेपे । ३।१।५९॥		द्विस्वरादणः । ६।१।१०९॥	
द्वितीयात्स्वरादूर्ध्वम् । ७।३।४१॥		द्विस्वरादनद्याः । ६।१।७१॥	
द्वितीयायाः काम्यः । ३।४।२३॥		द्विहेतो-वा । २।२।८७ ।	
द्वितीयापष्ठचावे० । २।२।११७॥		द्वीपादनुसमुद्रं ण्यः । ६।३।६८ ॥	
द्वित्रिचतुरः सुच । ७।२।११०॥		द्वेस्तीयः । ७ । १ । १६५॥	
द्वित्रिचतुष्टु-यः । ३।१।५६॥		द्वन्तरनव-ईप् । ३।२।१०९॥	
द्वित्रिवहो-स्तात् । ६।४।१४४॥		द्व्यादेर्गुणान्-यद् । ७।१।१५१॥	
द्वित्रिभ्यामयङ् वा । ७।१।१५२ ।		द्व्युक्तोक्तजक्षपञ्चतः । ४।१।९३॥	
द्वित्रिस्वरौ-भ्यः । २।३।६७॥		द्व्युक्तौपान्त्यस्य-रे । ४।३।१४॥	
द्वित्रेरायुपः । ७।३।१००॥		द्व्येकेषु-र्वा । ६।१।१३४॥	
द्वित्रेर्धमञ्जेय वा । ७।२।१०७॥		द्व्येपस्यत-स्य । २।४।१०९॥	
द्वित्रेर्मूर्ध्नो वा । ७।३।१२७॥		धनगणाल्लब्धरि । ७।१।९॥	
द्वित्र्यष्टानां-हौ । ३ । २ । ९२॥		धनहिरण्ये कामे । ७।१।१७०॥	
द्वित्र्यादेर्याण वा । ६।४।१४७॥		धनादेः पत्युः । ६।१।१४॥	
द्वित्वे गोयुगः । ७।१।१३४॥		धनुर्दण्डत्सरु-हः । ५।१।०२॥	
द्वित्वेऽधोऽध्युपारि । २।२।३४ ।		धनुषो धन्वन् । ७।३।१५८ ।	
द्वित्वेऽप्यन्ते-वा । २।३।८१॥		धर्मशील-त् । ७ । २ । ६५ ॥	
द्वित्वे वां नौ । २ । १ । २२ ॥		धर्माधर्माच्चरति । ६।४।४९॥	
द्वित्वे ह्रः । ४ । १ । ८७ ॥		धर्मार्थादिषु ढ्ढे । ३।१।१५९ ।	
द्विदण्ड्यादिः । ७।३।७५॥		धवाद्योगा-त् । २।४।५९॥	
द्विपदाद् धर्मादिन् । ७।३।१४१॥		धागः । ४ । ४ । १५ ॥	
द्विर्दातुः परोक्षाहे-वे । ४।१।१० ।		धागस्तथोश्च । २।१।७८॥	
द्विपन्तपपरन्तर्पो । ५।१।१०८॥		धातोः कण्ठ्वादेर्यक् । ३।४।८॥	
द्विपो वातृशः । २।२।८४॥		धातोः पू-च । ३ । १ । १॥	
द्विस्वरव्रह्म-देः । ६।४।१५५॥		धानोः सम्बन्धे० । ५।४।४१॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
धातोर्नेकस्वरादाम् । ३।४।४६॥	
धातोर्विर्णो-ये । २।१।५०॥	
धात्रो ५ । २ । ८१ ॥	
धान्येभ्य नञ् । ७।१।७९॥	
धाव्यापाव्यसा-से । ५।१।२४॥	
धारीङोऽकृच्छे हश् । ५।२॥२९॥	
धारेर्धृ च । ५ । १ । ११३॥	
धुट्स्वृतीयः । २ । १ । ७६ ॥	
धुटं प्राक् । १ । ४ । ६६ ॥	
धुटो धुटि-वा । १।३।४८॥	
धुरूहस्वा-योः । ४।३।७०॥	
धुरोऽनङस्य । ७।३।७७॥	
धुरो घैयण् । ७ । १ । ३ ॥	
धूर्गौदितः । ४ । ४ । ३८ ॥	
धूर्गमीगोनैः । ४ । २ । १८ ॥	
धृग्सुस्तोः परस्मै । ४।४।८ ॥	
घृमादेः । ६। ३ । ४६॥	
घृषशसः प्रगल्भे । ४।४।६६॥	
घेनोरनञः । ६ । २ । १५॥	
घेनोर्भन्वायाप् । ३।२।११८ ॥	
न । २।१२।१८ ॥	
नै क्ये । १ । १ । २२ ॥	
नः शिञ्च् । १ । ३ । १९ ॥	
न कचि । २ । ४ । १०५ ॥	
न कर्तरि । ३ । १ । ८२ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
न कर्मणा भिच् । ३।४।८८॥	
न कवतेर्यङः । ४ । १ । ४७ ॥	
न किमः क्षे । ७। ३ । ७० ॥	
नञस्तुत्वादनान्नि । २।४।४०॥	
नत्वादयः । ३ । २ । १२८ ॥	
न ख्यापृग्-श्च । २।३।९० ॥	
नगरास्तुत्सादाक्ष्ये । ६।३।४९॥	
नगरादगजे । ५।१।८७॥	
न गृणाद्युभरुचः । ३।४।१३॥	
नगोऽप्राणिनि वा । ३।२।१२७॥	
नञरलित-कर्षो । ५।१।१२८॥	
न जनवयः । ४ । ३ । ५४ ॥	
नञ् । ३ । १ । ५१ ॥	
नञः श्लेष्मे-चैः । ७।४।२३॥	
नञत् । ३ । २ । १२५ ॥	
नञव्यया-ङः । ७।३।१२३ ॥	
न अस्वङादेः । ७।४।९॥	
नञोऽनिः क्षाप्ते । ५।३।११७॥	
नप्रोर्थात् । ७ । ३ । १७४ ॥	
नञ्तत्पुरुषात् । ७।३।७१॥	
नञ्तत्पुरु-ङेः । ७।१।९७॥	
नञ्बहो-णे । ७ । ३ । ११५॥	
नञ्सुदुर्म्यः र्वा । ७।३।१३६ ॥	
नञ्सुव्युप-रः । ७।३।१३१॥	
नयान्नृत्ते ज्यः । ६।३।१६५॥	

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

नडकुमुदवेतस-डित् । ६।२।७४॥

नडशादाद् बलः । ६।२।७५॥

नडादिभ्य आयनण् । ६।१।५३॥

नडादेः कीयः । ६।२।९२॥

न डोङ्गशोङ्-दः । ४।३।२७॥

न णङ्ग्यमृद-झः । ५।२।४५ ॥

न तमवादिः-भ्यः । ७।३।१३॥

न तिकि दीर्घश्च । ४।२।५९॥

न दधिषयभादिः । ३।१.१४५॥

न दिस्पोः । ४।३।६१॥

नदीदेशपुरां-नाम् । १।१।१४२॥

नदीभिर्नाम्नि । ३।१।२७॥

नद्यादेरेयण् । ६।३।२॥

नद्यां मनुः । ६।२।७२ ॥

न द्वित्वे । ७।२।१४७ ॥

न छिरद्रुवय-त् । ६।२।६१॥

न द्विस्वरा-तात् । ६।३।२९॥

न नाटिद्वेत् । १।४।२७ ॥

न नाम्नि । ७।३।१७६ ॥

न नाम्येक-ऽमः । ३।२।९॥

न नृपूजार्थध्वज० । ७।१।१००॥

ननी पृष्टोक्तौ-द् । ५।२।१७॥

नन्नादिभ्योऽनः । ५।१।५०॥

नन्तोरार् । ७।२।१८ ॥

नपुंसकस्य निः । १।४।५०॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

नपुंसकाद् वा । ७।३।८९॥

न पुंवन्निषेधे । ३।२।७१॥

न प्राग्जितीये स्वरे । ६।१।१३५॥

न प्रादिरप्रत्ययः । ३।३।४॥

न वदन् संयोगादिः । ४।१।१॥

नमस्पुरसो-सः । २।३।१॥

नमोवरिविश्वित्रङ्को-र्यौ । ३।४।३७॥

न यि तद्धिते । २।१।६५॥

न राजन्य-के । २।४।९४॥

न राजाचार्य-एणः । ७।१।३६॥

न रात् स्वरे । १।३।१७ ॥

नरिका मामिका । २।४।११०॥

नरे । ३।२।८० ॥

न यश्चैर्गती । ४।१।११३ ।

नयभ्यः-वा । १।४।१६॥

न यमन्तसंयोगात् । २।१।१११॥

नयपक्षादयोऽन्ते । ६।४।७३॥

न ययो य । १।१।७३॥

नवा कणयमहसम्वनः । ५।३।४८॥

नवाऽस्तिनृद-धेः । ३।२।११७॥

नवा गुणः-रिन् । ७।४।८६॥

नवाणः । ६।४।१४२ ॥

नवादीन-भ्य । ७।२।१६०॥

नवायानि शत्रु-पदम् । ३।३।१०॥

नवायः । ७।४।१०६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 नवा परोक्षायाम् । ४।४।५॥
 नवा भावाश्च । ४।४।५॥
 नवा रोगातपे । ६।३।८॥
 नवा शोणादेः । १२ । ४।३॥
 नवा मुजर्थः काले । २।२।९६॥
 नवा स्वरे । २ । ३ । १०२॥
 न विंशत्यादि-न्तः । ३।१।६९॥
 न वृद्धिश्चा-पे । ४।३।११॥
 नवद्वयः । ४ । ४ । ५५ ॥
 नवैकस्वराणाम् । ३।२।६६॥
 नशः शः । २।३।७८॥
 न शसदद-नः । ४।१।३०॥
 न शात् । १ । ३ । ६२ ॥
 न शिति । ४ । २ । २ ॥
 नशेर्नेश्च वाङि । ४।३।१०२ ॥
 नशो धुटि । ४ । ४ । १०९॥
 नशो वा । २ । १ । ५० ॥
 न श्विजायुश्च-तः । ४।३।४९॥
 न संधिः । १ । ३ । ५२ ॥
 न संधिडीयलुकि । ७।४।१११॥
 न सप्तमीन्द्रादि० । ३।१।१६५॥
 न सर्वादिः । १११॥
 नसस्य । २ । ३ । ६५ ॥
 न सामिववने । ७।३।५७॥
 न स्तं-र्थे । १ । १ । २३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 नमनसिका द्रो । ३।२।९९॥
 न स्तः । २ । ३ । ५९ ॥
 न हाको लुपि । ४।१।४९॥
 नहाढोर्धती । २ । १ । ८५ ॥
 नाढीघटीखरी-श्च । ५।१।१२०॥
 नाढीतन्त्रीभ्यांस्वाङ्गे । ७।३।१८०॥
 नाथः । २ । २ । १० ॥
 नानयतन-स्योः । ५।४।५॥
 नानावधारणे । ७।४।७४॥
 नान्यत् । २ । १ । २७ ॥
 नाप्पियादी । ३।२।५१॥
 नामेर्नभ-शात् । ७।१।३१॥
 नामेर्नामिन् । ७।३।१३४॥
 नामन्थे । २ । १ । ९२ ॥
 नाम नाम्नेकाभ्ये० । ३।१।१८॥
 नामरूप-यः । ७ । २ । ५८॥
 नाम सिद्ध-ने । १ । १ । २१॥
 नामिनः कासे । ३।२।८७॥
 नामिनस्तयोः यः । २।३।८॥
 नामिनोऽकलिः लेः । ४।३।५१॥
 नामिनो गुणो-ति । ४।३।११॥
 नामिनोऽस्मिन् । ४।३।३३॥
 नामिनो लुम्बा । १।४।६१॥
 नाम्नः प्रथमं ही । २।२।३१॥
 नाम्नः प्राग्-र्वा । ७।३।२२॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

नाम्ना ग्रहादिशः । ५।४।८३॥
 नाम्नि । २ । १ । ९५ ॥
 नाम्नि । २ । ४ । १२ ॥
 नाग्नि ३ । १ । ९४ ॥
 नाम्नि । ३ । २ । १६ ॥
 नाम्नि । ३ । २ । ७५ ॥
 नाम्नि । ३ । २ । १४४ ॥
 नाम्नि । ६ । ४ । १७२ ॥
 नाम्नि कः । ६ । २ । ५४ ॥
 नाम्नि पुंसि च । ५।३।१२१॥
 नाग्नि मक्षिकादि० ॥ ६।३।१९३।
 नाम्नि वा । १ । २ । १० ॥
 नाम्नि शब्दोऽकृत् । ६।३।१००॥
 नाम्नो गमः-हः । ५।१।१३१॥
 नाम्नो द्विती-हम् । ४।१।७॥
 नाम्नो नोऽनङ्गः । २।१।९१॥
 नाम्नो वदः ययत् च । ५।१।३५॥
 नाम्न्युत्तमपदस्य च । ३।२।१०७
 नाम्न्युत्तमात् । ६।३।१२५॥
 नाम्न्यन्तम्या-पि । २।३।१५॥
 नाम्न्यादेरेय ने । २।३।८६॥
 नाम्न्युपान्त्य-कः । ५।१।५४॥
 नारी मन्वी-ध । २।४।७६१
 नारः । ७ । ३ । १०४ ॥
 नाशदेरिषः । ७ । २ । ३ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

नाशिष्यगोवत्सहले । ३।२।१४८॥
 नासत्वालेषे । ३।४।७॥
 नामानति-टप् । ७।१।१२७॥
 नामिकोदरौ षाद् । २।४।३९॥
 नास्तिका-कम् । ६।४।६६॥
 निसनिस-वा । २ । ३ । ८४॥
 निरुत्पाठस्य । ३।१।१४०॥
 निरुत्पाटिषु वसति । ६।४।७७॥
 निगवादेर्नाम्नि । ५।१।६१॥
 निशोद्वयसंघो-न्नम् । ५।३।३६॥
 निजां शित्येत् । ४।१।५७॥
 निन्यदिदु-स्वः । १।४।४३॥
 नित्यमन्वादेशे । २।१।३१ ।
 नित्यवैगस्य । ३।१।१४१॥
 निन्यं अत्रिनोऽण । ७।३।५८॥
 निन्यं णः पन्यथ । ६।४।८९॥
 निन्यं प्रतिनात्पे । ३।१।३७॥
 निन्यं इस्ते-हे । ३।१।१५॥
 नि दीर्घः । १ । ४ । ८५ ॥
 निनयाः-ने । २ । ३ । २० ॥
 निन्दिम-रात् । २।२।६८॥
 निन्यं वृत्ताने-घेः । ३।१।१०० ।
 निन्ये पात्रम् । ७ । ३ । ४ ॥
 निन्ये व्याप्या-यः । ५।१।१५९॥
 निपुणेन चार्चायाम् । २।२।१०३॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
निप्राद्युजः शक्ये । ४।१।११६॥		निष्कादेः स्वात् । ७।२।५७॥	
निप्रेभ्यो ण्नः । २ । २ । १५॥		निष्कुलान्नि-णे । ७।७।१३९॥	
निमित्त्यादिमेड-के । ५।४।४६॥		निष्कुपः । ४ । ४ । ३९ ।	
निमूलात्कपः । ५ । ४ । ६२ ॥		निष्पवाणिः । ७ । ३ । १८१ ॥	
निघ आम । १ । ४ । ५१ ॥		निष्फले तिला-जौ । ७।२।१५४॥	
नियश्चानुपसर्गाद्या । ५।३।६०॥		निष्पा-नस्य । २ । ३ । ६६ ॥	
नियुक्तं दीयते । ६ । ४ । ७०॥		निसस्तपेऽनासेवा० । २।३।३५॥	
निरमेः प्लवः । ५ । ३ । २१ ॥		निसश्च श्रेयसः । ७।३।१२२॥	
निरभ्यनोध-नि । २।३।५० ।		निसो गते । ६ । ३ । १८ ॥	
निर्गो देशे । ५ । १ । १३३ ॥		निहये शः । ३ । ३ । ६८ ॥	
निर्दुःसुयेः-तेः । २।३।५६॥		निदावशम्-स्रष्ट । ५।२।८८॥	
निर्दुर्वहि-राम । २ । ३ । ९ ॥		नीलपीतादकम् । ६।२।४॥	
निर्दुःसोः-स्नाम् । २।३।३१॥		नीलात्पाण्यपीपय्योः । २।४।२७॥	
निर्नेः स्फुरस्फुलोः । २।३।५३॥		नुमच्छः । ३ । ३ । ५४ ॥	
निर्वाणमवाते । ४।२।७९ ॥		नुमतिः । २ । ४ । ७२ ॥	
निर्विण्णः । २ । ३ । ८९ ॥		नुर्वा । १ । ४ । ४८ ॥	
निर्वृत्तेऽक्षयूतादेः । ६।४।२०॥		नृतेर्यङि । २ । ३ । ९५ ॥	
निर्वृत्तं । ६ । ४ । १०५ ॥		नृत्खनृजः-दृ । ५।१।६५॥	
नि वा । १ । ४ । ८९ ॥		नृहेतुभ्यो-वा । ६।३।१५६॥	
निवासाभरणेऽण् । ६।३।६५॥		नूनः-वा । १ । ३ । १० ॥	
निवासादूरभवे-म्नि । ६।३।६९॥		तेन् सिद्धस्ये । १।-१२९॥	
निविशः । ३ । ३ । २४ ॥		नेमार्थ-वा । १।४।१०॥	
निविस्त्वन्वात् । ४ । ४ । ८॥		नेरिनिपिट-स्य । ७।१।१२८॥	
निशाप्रदोपात् । ६।३।८३॥		नेहमादापत-ग्यौ । २ । ७।७९॥	
निषेपेऽलंखल्योः क्त्वा । ५।४।४४॥		निर्धुने । ६ । ३ । १७ ।	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
नेर्नङ्गदपठ-णः । ५ । ३ । २६ ॥	
नेर्नुः । ५ । ३ । ७४ ॥	
नेकम्बरस्य । ७ । ४ । ४४ ॥	
नेकार्थ्येऽक्रिये । २ । ३ । २॥	
नोऽङ्गादेः । ७ । २ । २९ ॥	
नोतः । ३ । ४ । १६ ॥	
नोऽपदस्य तद्धिते । ७ । ४ । ६१ ॥	
नोपसर्गादि-हा । २ । २ । २८ ॥	
नोपान्त्यवतः । २ । ४ । १३ ॥	
नोऽमशानो-रे । १ । ३ । ८ ॥	
नोभयोर्द्वितोः । २ । २ । ८९ ॥	
नो मद । ७ । १ । १५९ ॥	
नोर्ध्यादिभ्यः । २ । १ । ९९ ॥	
नो वृत्तजनस्या-नः । १ । २ । ४५ ॥	
नोर्दिभ्यरादिकः । ६ । ३ । १० ॥	
नोर्विषेण-ध्वे । ७ । १ । २२ ॥	
नू चोपसः । ७ । १ । ३२ ॥	
न्यग्रोघस्य-स्य । ७ । ४ । ७ ॥	
न्यग्रद्व-यः । १ । १ । १२२ ॥	
न्यग्रोर्वा । ७ । ४ । ८४ ॥	
न्यग्रुपरिर्माणम् । ५ । ३ । ४८ ॥	
न्यग्रास्तापं । ५ । ३ । ५६ ॥	
न्यादो नय । ५ । ३ । २४ ॥	
न्यापद्विषय । ६ । २ । १८ ॥	
न्यापार्थान्तरे । ७ । १ । ३३ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
न्यायावाया-रम् । १ । ३ । ३४ ॥	
न्युटो मः । ५ । ३ । ७२ ॥	
न्महतोः । १ । ४ । ८६ ॥	
पञ्चाचोपमादेः । २ । ४ । ४३ ॥	
पक्षात्तिः । ७ । १ । ८९ ॥	
पक्षिमत्स्य-वि । ६ । ४ । ३१ ॥	
पक्षिद्वेदः । ३ । ४ । ८७ ॥	
पञ्चमो वर्गः । १ । १ । १२ ॥	
पञ्चतोऽन्यादे-दः । १ । ४ । ५८ ॥	
पञ्चदशद्वर्गे वा । ६ । ४ । १७५ ॥	
पञ्चमी-भामहै । ३ । ३ । ८ ॥	
पञ्चमी भयार्थे । ३ । १ । ७३ ॥	
पञ्चम्यपादाने । २ । २ । ६९ ॥	
पञ्चम्यपर्यदेर्वा । ५ । ३ । ११ ॥	
पञ्चम्याः कृय । १ । ४ । ५२ ॥	
पञ्चम्या मरायाय । १ । ४ । ७७ ॥	
पञ्चम्या नि-स्य । ७ । ४ । १८४ ॥	
पञ्चमर्-ये । ७ । १ । ४१ ॥	
पणसादमायायः । ६ । ४ । १४८ ॥	
पणेर्मानि । ५ । ३ । ३० ॥	
पनिगजान्न-च । ७ । १ । ६० ॥	
पनिगजान्न-लोः । २ । ४ । ३३ ॥	
पनिगर्भो गगर्भे । १ । १ । ७९ ॥	
पद्मनः । २ । ४ । ४८ ॥	
पद्मनर्दिभ्यः । ६ । ३ । १७७ ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पथ इकट् । ६ । ४ । ८८ ॥
 पथः पन्थ च । ६ । ३ । १०३ ॥
 पथिन्मथिन्—सौ । १ । ४ । ७३ ।
 पथोऽकः । ६ । ३ । ९६ ॥
 पथ्यतिथि—यण । ७ । १ । १६ ॥
 पदः पादस्याज्या—ते । ३ । २ । ९५ ॥
 पदकल्पल—कात् । ६ । २ । १९ ।
 पदक्रमशिक्षा—कः । ६ । २ । २६ ।
 पदरुजविश—घञ् । ५ । ३ । १६ ॥
 पदस्य । २ । १ । ८९ ॥
 पदस्यानिति वा । ७ । ४ । १२ ॥
 पदाद्युग्—त्वे । २ । १ । २१ ॥
 पदान्तरगम्ये वा । ३ । ३ । ९९ ॥
 पदान्ताट्ट—तेः । १ । ३ । ६३ ॥
 पदान्ते । २ । १ । ६४ ॥
 पदास्वरिवा—टः । ५ । १ । ४४ ॥
 पदिकः । ४ । १ । ३ ॥
 पदेऽन्तरेऽना—ते । २ । ३ । ९३ ॥
 पदेत्तरपदेभ्यश्चकः । ६ । २ । २५ ॥
 पद्धतेः । २ । ४ । ३३ ॥
 पन्थ्यादेरायनण । ६ । २ । ८९ ।
 पयोद्घोषः । ६ । २ । ३५ ॥
 परः । ७ । ४ । ११८ ॥
 परःशतादिः । ३ । १ । ७५ ॥
 परजनराक्षोऽक्षीयः । ६ । ३ । ३१ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 परतः स्त्री पुंवत्—इ । ३ । २ । ४९ ॥
 परदारादिभ्योगच्छ० । ६ । ४ । ३८ ॥
 परश्वन्याद्यलुक् च । ६ । २ । ४० ॥
 परश्वयाद्याण । ६ । ४ । ६३ ॥
 परस्त्रियाः प—र्ण्य । ६ । १ । ४० ॥
 परस्परान्योन्येत—सि । ३ । २ । ११ ॥
 पराणि कानान—दम् । ३ । ३ । २० ॥
 परात्मभ्यां केः । ३ । २ । १७ ॥
 परानोः कुगः । ३ । ३ । १०१ ॥
 परावरात्स्तात् । ७ । २ । १६ ॥
 परावराधमो—र्यः । ६ । ३ । ७३ ।
 परावरे । ५ । ४ । ४५ ॥
 परावेजैः । ३ । ३ । २८ ॥
 परिक्रयणे । २ । २ । ६७ ॥
 परिक्लेश्येन । ५ । ४ । ८० ॥
 परित्वाऽऽस्य स्यात् । ७ । १ । ४८ ॥
 परिचार्योप—ग्नौ । ५ । १ । २५ ॥
 परिणामि—र्थे । ७ । १ । ४४ ॥
 परिदैवने । ५ । ३ । ६ ॥
 परिनिवेः सेवः । २ । ३ । ४६ ॥
 परिपथात् । ६ । ४ । ३३ ॥
 परिपन्थात्तिष्ठति च । ६ । ४ । ३२ ॥
 परिमाणा—ल्यात् । २ । ४ । २३ ॥
 परिमाणार्थ—चः । ५ । १ । १०९ ॥
 परिमुखादे—वात् । ६ । ३ । ३६ ।

सत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 परिमुहायमा-ति । ३।३।९४॥
 परिव्यवात् त्रियः । ३।३।७॥
 परः । २ । ३ । ५२ ॥
 परः क्रमे । ५ । ३ । ७२ ॥
 परः सृचरेयः । ५।३।१००॥
 परधः । ५ । ३ । ४० ॥
 परेर्धाङ्कयोगे । २ । ३ । १०३ ॥
 परेर्देविमुहश्च । ५।२६०॥
 परद्येते । ५ । ३ । ६३ ॥
 परेर्मुखपार्श्वे । ६।४।२९॥
 परेर्मृपश्च । ३ । ३ । १०४ ॥
 पर वा । ५ । ४ । ८ ॥
 परोक्षा-महे । ३ । ३ । १० ॥
 परोक्षायां नवा । ६।६।१८॥
 परोक्षे । ५ । २ । १२ ।
 परोषात् । ३ । ३ । ४९ ॥
 परोवरीण-णम् । ७।१।९०॥
 पर्णकृकणात्-जात् । ६।३।६ ॥
 पर्पदिरिक्द् । ६ । ४ । १० ॥
 पर्येर्वा । ५ । ३ । ११३ ॥
 पर्यनोग्रिमात् । ६ । ३ । १३८ ॥
 पर्यपाङ्ग-म्या । ३।१।३२॥
 पर्यपात् स्तदः । ४ । ३ । १०७ ॥
 पर्यपाभ्यां वर्ज्ये । २।२।७१॥
 पर्यमेः सर्वोभये । ७।२।८३॥

सत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पर्यायार्हणोत्पत्तौ । ५।३।१००॥
 पर्वतात् । ६ । ३ । ६० ॥
 पार्श्व इवण् । ६।२।२०॥
 पार्श्वदिरण् । ७।३।६६॥
 पर्पदो ण्य । ६ । ४ । ४७ ॥
 पर्पदो ण्यणौ । ७।१।१८॥
 पशुभ्य-पुः । ७ । १ । १३३ ॥
 पशुभ्यञ्जनानाम् । ३।१।१३०॥
 पश्चात्पनुपदात् । ६।४।४१॥
 पश्चादाग्रन्तौ-मः । ६।३।७५॥
 पश्चोऽपरस्य-ति । ७।२।१२४॥
 पश्यद्वाग्दि-ण्डे । ३।०।३०॥
 पारुर्कर्णपर्ण-त् । २।४।२५॥
 पाठे धात्वादेर्णो न । ७।३।९७॥
 पाणिकरात् । ५ । १ । १०१ ॥
 पाणिमृहीतीति । ७।४।५०॥
 पाणिपताडयो नि । ५।१।८९॥
 पाणिसमवाभ्यां सृजः । ५।१।१८॥
 पाण्णहृति णश्च । ६।१।१०४॥
 पाण्डुकम्बलादिन् । ६।०।१३०॥
 पाण्डोढर्थेण् । ६।१।११९॥
 पातेः । ४ । २ । १७ ॥
 पात्पादस्याह-देः । ७।३।१४८॥
 पात्राचिता-त्रा । ६।४।१६३॥
 पात्रात्तौ । ६ । ४ । १८० ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
पात्रेसमि-यः । ३।१।९१॥	
पात्र्यश्वद्रस्य । ३।१।९४३॥	
पादाद्योः । २ । १ । २८ ।	
पाद्यार्घ्ये । ७ । १ । २३ ॥	
पानस्य भावकरणे । २।३।६९॥	
पापक्षीयमानेन । ७।२।८६॥	
पारावारं-च । ७।१।१०१॥	
पारावारादीनः । ६।३.६॥	
पारमध्वे-वा । ३।१।३०॥	
पार्श्वदिभ्यः-ङः । ५।१।१३५॥	
पाशाच्छासा-यः । ४।२।२०॥	
पाशादेश्च ल्यः । ६।२।२५॥	
पिता माता वा । ३।१।१२२॥	
पितुर्यो वा । ६ । ३ । १५१ ॥	
पितृमातुर्ज्य-रि । ६।२।६२॥	
पितृपद-चात् । ७।१।१६०॥	
पित्रोर्हामहद् । ६।२।६३॥	
पित्रैतिदाभूस्थः-द् । ४।३।६६॥	
पिष्टात् । ६ । २ । ५३ ॥	
पीलासाल्वा-द्वा । ६।१।६८॥	
पील्वादेः-के । ७।१।८७॥	
पुंनाम्नि घः । ५।३।१३०॥	
पुंवत् कर्मधारये । ३।२।५७॥	
पुंसः । २ । ३ । ३ ॥	
पुंसोः न् । १ । ४ । ७३ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
पुंस्त्रियोः-स । १ । १ । २९॥	
पुच्छात् । २ । ४ । ४१ ॥	
पुच्छादुत्परिव्यमने । ३।४।३०॥	
पुत्रनुपोऽनुजान्ये । ३।२।१३॥	
पुत्रस्यादि-शे । १।३।३८॥	
पुत्राद्येर्षी । ६ । ४ । १५४ ॥	
पुत्रान्तात् । ६ । १ । १११ ॥	
पुत्रे । ३ । २ । ४० ॥	
पुत्रे वा । ३ । २ । ३१ ॥	
पुनरेकेषाव । ४ । १ । ३० ॥	
पुनर्भूपुन-ञ्च । ६।१।३९॥	
पुमनङ्-स्ये । ७।३।१७३॥	
पुमोऽशि-रः । १ । ३ । ९ ॥	
पुरंदरभमंदरी । ५।१।११४॥	
पुराणे कल्पे । ६।३ । १८७॥	
पुरायावतोर्वर्त्तमाना । ५।३।७॥	
पुरुषमथरुलिङ्ग-दण् । ६।१।१६॥	
पुरुषः स्त्रिया । ३ । १ । १२६ ॥	
पुरुषहृदपादसमासे । ७।१।७०॥	
पुरुषात् कृत-यञ् । ६।२।२९॥	
पुरुषाद्वा । २ । ४ । २५ ॥	
पुरुषायु-चय । ७।३।१२०॥	
पुरुषे वा । ३ । २ । १३५ ॥	
पुरोऽग्रतोऽग्रे सतेः । ५।१।११४०॥	
पुरोदाश-टौ । ६ । ३ । १४६॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पुरो नः । ६ । ३ । ८६ ॥
 पुरोऽस्तमव्ययम् । ३ । १ । ७॥
 पुत्र इत्रो दैवते । ५ । २ । ८५ ॥
 पुष्करादेर्देशे । ७ । २ । ७० ॥
 पुण्यार्थाङ्गे पुनर्वसु । ३ । १ । १०९ ॥
 पुस्तौ । ४ । ३ । ३ ।
 पूगादमुख्य-द्विः । ७ । ३ । ६० ॥
 पूरुक्लिशिभ्यो नवा । ४ । ४ । ८५ ।
 पूङ्गवे ज्ञानः । ५ । २ । २३ ॥
 पूजाचार्यक-यः । ३ । ३ । ३९ ॥
 पूजास्वतेः प्राक्तात् । ७ । ७० ॥
 पूतकतुष्टपा-च । २ । ४ । ६० ॥
 पूदिव्यञ्चैर्ना-ने । ४ । २ । ७२ ॥
 पूरणादुग्रन्थ-स्य । ७ । १ । ७६ ॥
 पूरणाद्वयसि । ७ । २ । ६० ॥
 पूरणाद्वर्द्धादिकः । ६ । ४ । १५९ ॥
 पूरणीभ्यस्तत्-यः । ७ । ३ । १३० ॥
 पूर्णमासोऽण् । ७ । २ । ५० ॥
 पूर्णाद्वा । ७ । ३ । १६६ ॥
 पूर्वकालैक-लम् । ३ । १ । ९० ॥
 पूर्वपदस्या-गः । २ । ३ । ६४ ॥
 पूर्वपदस्य वा । ७ । ३ । ४५ ॥
 पूर्वप्रथमा-ये । ७ । ४ । ७७ ॥
 पूर्वमनेन-न् । ७ । १ । ६७ ।
 म्वरं । ४ । १ । ३७ ॥

सूत्रम् । श्राद्धः ।
 पूर्वग्रिग्रथमे । ५ । ४ । ४९ ॥
 पूर्वतिर्कृतः । ५ । १ । ४१ ॥
 पूर्वपरम-रम् । ३ । १ । १०३ ॥
 पूर्वपराम-ना । ३ । १ । ५२ ॥
 पूर्वपराम-गुप्त । ७ । २ । ९८ ॥
 पूर्वविराध-पाम् । ७ । २ । ११७ ॥
 पूर्वाङ्गा-नट् । ३ । ३ । ८७ ।
 पूर्वाङ्गा-क । ६ । ३ । १०० ।
 पूर्वोत्तर-व्यनः । ७ । ३ । ११३ ।
 पृथग् नाना च । २ । २ । ११३ ॥
 पृथिवीमभ्यान्-स्य । ६ । ४ । १६६ ॥
 पृथिव्यावाज् । ६ । १ । १८ ॥
 पृथिवीसर्व-धाञ् । ६ । १ । १८ ॥
 पृथुमुदु-रः । ७ । ४ । ३९ ॥
 पृथ्वादेरिमन्वा । ७ । १ । ८ ॥
 पृषोदरादयः । ३ । १०५ ॥
 पृष्ठाद्यः । ६ । २ । २ ।
 पृथुमाहादामिः । ४ । १ । ५८ ॥
 पृथ्वीपुत्रादेरीयः । ६ । २ । १०० ॥
 पृलादेः । ६ । १ । १४० ॥
 पोटायुवति-ति । ३ । १ । ११२ ॥
 पौत्रादि वृद्धम् । २ । १ । २० ॥
 प्यायः पीः । ४ । १ । ९२ ॥
 प्रकारे जातीयम् । ७ । १ । ७० ॥
 प्रकारे था । ७ । २ । १०० ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
प्रकृते मयद् । ७ । ३ । १ ॥		प्रत्यये च । १ । ३ । १ ॥	
प्रकृष्टे तमप् । ७ । ३ । ५ ॥		प्रत्याङः अ-नि । १ । २ । १६ ॥	
प्रघणप्रघाणौ गृहांशे । १ । ३ । ३५ ॥		प्रथमाद--लः । १ । ३ । ४ ॥	
प्रचये नवा-स्य । ५ । ४ । ४३ ॥		प्रथमोक्तं प्राक् । ३ । १ । ४८ ॥	
प्रजाया अम् । ७ । ३ । ३७ ॥		प्रभवति । ६ । ३ । १५ ॥	
प्रज्ञादिभ्योऽण् । ७ । २ । २५ ॥		प्रभृतादि--ति । ६ । ४ । ४३ ॥	
प्रज्ञापणोद-लौ । ७ । २ । २२ ॥		प्रभृत्यन्यायं-रैः । २ । २ । ७२ ॥	
प्रज्ञाप्रज्ञा--र्णः । ७ । २ । ३३ ॥		प्रमाणसमासस्योः । ५ । ४ । ७६ ॥	
प्रणाट्यो नि-ते । ५ । १ । २३ ॥		प्रमाणान्मात्रद् । ७ । १ । ४० ॥	
प्रतिजनादेशीनञ् । ७ । १ । २० ॥		प्रमाणीसंख्याद्दः । ७ । ३ । २८ ॥	
प्रतिज्ञायाम् । ३ । ३ । ६५ ॥		प्रयोक्तृत्वापारेणि । ३ । ४ । २० ॥	
प्रतिना पञ्चम्याः । ७ । २ । ८७ ॥		प्रयोजनम् । ६ । ४ । ११७ ॥	
प्रतिपन्थादिकश्च । ६ । ४ । २९ ॥		प्रलम्बे गृधिवञ्चः । ३ । ३ । ८९ ॥	
प्रतिपरोऽनो-वात् । ७ । ३ । ८७ ॥		प्रवचनीयादयः । ५ । १ । ८ ॥	
प्रतिश्रवण-गे । ७ । ४ । ९४ ॥		प्रशस्यस्य अः । ७ । ४ । ३४ ॥	
प्रतेः । ४ । १ । ९८ ॥		प्रश्नाख्याने वेञ् । १ । ३ । ११९ ॥	
प्रतेः स्नातस्य सूत्रे । २ । ३ । २१ ॥		प्रश्नार्चाविचा-रः । ७ । ४ । १०२ ॥	
प्रतेहरसः सप्तम्याः । ७ । ३ । ८४ ॥		प्रश्ने च प्रतिपदम् । ७ । ४ । ९८ ॥	
प्रतेश्च वये । ४ । ४ । ९४ ॥		प्रष्ठोऽग्रे । २ । ३ । ३३ ॥	
प्रत्यनोर्गृणा-रि । २ । २ । ५७ ॥		प्रसमः स्यः स्तीः । ६ । १ । ९५ ॥	
प्रत्यन्ववात्सामलोम्नः । ७ । ३ । ८२ ॥		प्रसितोत्सु-ढैः । २ । २ । ४९ ॥	
प्रत्यभ्यतेः सिपः । ३ । ३ । १०२ ॥		प्रस्तारसंस्थान-ति । ६ । ४ । ७९ ॥	
प्रत्ययः -देः । ७ । ४ । ११० ॥		प्रस्थपुरवहान्त-त् । ६ । ३ । ४३ ॥	
प्रत्ययस्य । ७ । ५ । १०८ ॥		प्रस्थैर्पे-ण । १ । २ । १४ ।	
प्रत्यये । २ । ३ । ६ ॥		प्रहरणम् । ६ । ४ । ६२ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
भरणात् । ३ । १ । १५४ ॥		प्रात्तश्च मो वा । ४।१।९६ ॥	
भरणात् क्रीडायां ०।६।२।१६ ॥		प्रात्तुम्यतेर्गवि । ४।४।९७ ॥	
प्राकारस्य व्यञ्जने । ३।२।१९ ।		प्रात्पुराणे नश्च । ७।२।१६१ ॥	
प्राकाले । ५ । ४ । ४७ ॥		प्रात्यक्षपरि-न्तैः । ३।१।४७ ॥	
प्राक्त्वादगडुलादेः । ७।१।५३ ॥		प्रात्स्त्रजोसिन् । ५।२।७१ ।	
प्राग्नित्यात्कप् । ७।३।२८ ।		प्रात् स्त्रुद्धस्तोः । ५।३।६७ ॥	
प्रागिनात् । २।१।४८ ॥		प्रादुरूपसर्गा-स्तैः । २ । ३।५८ ॥	
प्रागग्रामाणाम् । ७।४।१७ ॥		प्रादागस्त आ-क्त । ४।४७ ॥	
प्राग्जिताङ्ग । ६।१।२३ ॥		प्राद्रक्षिप्रतुलाम्न । २।३।५१ ॥	
प्राग्देशे । ६ । १ । १० ॥		प्राद्रहः । ३ । ३ । १०३ ॥	
प्राग्भरते-ञः । ६।१।१०९ ॥		प्राद्राहणस्यैवे । ७।४।११ ॥	
प्राग्भत् । ३ । ३ । ७४ ॥		प्रार्चं चन्ने । ३।१।१६ ॥	
प्राग्भता- स्तन् । ६।१।२५ ॥		प्राप्तापन्नौ-च । ३।१।६३ ॥	
प्राचां नगरस्य । ७।४।२६ ॥		प्रायोऽनोर्द्धय-त्रट् । ७।२।१५५ ॥	
प्राच्च यमयसः । ७।२।५२ ॥		प्रायोऽन्नम-मिन् । ७।१।१९४ ॥	
प्राच्येभ्योऽर्त्तलिङ् ० । ६।१।१४३ ॥		प्रायो बहुस्वगादि ०।६।३।१४३ ॥	
प्राज्ज्ञश्च । ५ । १ । ७९ ॥		प्रायोऽव्ययस्य । ७।४।६५ ॥	
प्राणिजाति-दन्त्र । ७।१।६६ ॥		प्राक्षिप्तायाम् । ५।३।५७ ॥	
प्राणितूर्याङ्गाणाम् । ३।१।१३७ ॥		प्राष्टय इरुः । ६।३।९९ ॥	
प्राणिन उपमानात् । ७।३।१११ ॥		प्राष्ट एण्यः । ३ । ३ । ९२ ॥	
प्राणिनि भूते । ६।४।११२ ॥		प्रियः । ३ । १ । १५७ ॥	
प्राणिम्यादस्या-न् । ७।२।६० ॥		प्रियवशाददः । २।१।१०७ ॥	
प्राण्यङ्गम्यमल-चः । ७।१।३७ ।		प्रियमुख-छे । ७।४।८७ ॥	
प्राण्यङ्गादातो लः । ७।२।१० ॥		प्रियमृन्नादा-र्ये । ७।२।१४० ॥	
प्राण्योपाधि-च । ६।२।३१ ॥		प्रियस्थि-न्दम् । ७।४।३८ ॥	

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

मुमृशोऽकः साधौ । ५।१।६९॥
 प्रेक्षादेरिन् । ६।२।८०॥
 प्रेवानुशावसरे--म्बौ । ५।४।२९॥
 प्रीक्तात् । ६।२।१२९॥
 प्रोपादारम्भे । ३।३।२१॥
 प्रोपोत्सं--णे । ७।४।७८॥
 प्रोष्ठमद्राज्जाते । ७।४।१३॥
 प्रेक्षादेर्य । ६।२।५९॥
 प्लुताढा । १।३।२०॥
 प्लुतोऽनितौ । १।२।१२॥
 प्लुपचादा-देः । ७।४।८१॥
 प्वादेहस्वः । ४।२।१०५॥
 फलवहचिन्मः । ७।२।१३॥
 फलस्य जातौ । १।१।१३५॥
 फले । ६।२।५८॥
 फलुनीप्रो-मे । २।२।१२३॥
 फलुन्याष्टः । ६।३।१०६॥
 फेनोष्मवाप्प-ने । १।४।३३॥
 वन्धे यत्ति नवा । १।२।२३॥
 वन्धेर्नाम्नि । ५।४।६७॥
 वन्धौ बहुव्रीहौ । २।४।८४॥
 पलवातदन्त-लः । ७।२।१९॥
 वलवातादूलः । ७।१।९१॥
 वलादेर्यः । ६।२।८६॥
 वलिस्थूले दृढः । ४।४।६९॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

वत्कयादममासे । ६।१।२०॥
 वहिषष्टीकण च । ६।१।१६॥
 बहुग-दे । १।१।१४०॥
 बहुलं लुप । ३।४।१४॥
 बहुलम् । ५।१।१२॥
 बहुलमन्येभ्यः । ६।३।१०९॥
 बहुलानुसाधा-लुप । ६।३।१०७॥
 बहुविध्वरु-दः । ५।१।१२४॥
 बहुविपयेभ्यः । ३।३।४५॥
 बहुव्रीहेः-टः । ७।३।१२५॥
 बहुष्वस्त्रियाम् । ६।१।१२४॥
 बहुष्वेरीः । २।१।१४९॥
 बहुस्वरपूर्वादिभ्यः । ६।६।६८॥
 बहुनां प्रश्ने-वा । ७।३।१४॥
 बहुर्दे । ७।३।७३॥
 बहुर्णीले भूय । ७।४।४०॥
 बहुर्थासत्वे । ७।२।१२२॥
 बहुलपार्था-पशम् । ७।२।१५०॥
 वादान्तिक-टौ । ७।४।३७॥
 बाह्वर्वादेर्वलात् । ७।२।६६॥
 बाह्वन्तक-म्नि । २।४।७४॥
 बाह्वादिभ्यो गोत्रे । ६।१।३२॥
 विडविरी-च । ७।१।१२९॥
 विदादेर्वृद्धे । ६।१।४१॥
 विमेतेर्भीष् च । ३।३।१२॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
विल्वसीयादेरीयस्य । १०।४।१०३॥		भर्तुं इध्यादेष्टु । ६।३।८९॥	
ब्रह्मणः । ७ । ४ । ५७ ॥		भर्त्सने पर्यायेण । ७।४।१०॥	
ब्रह्मणस्त्वः । ७।१।७५॥		भवने सिमलुपि । ४।३।१२॥	
ब्रह्मणो वदः । ५।१।५६ ।		भवतोरिकुणोयसी । ६।३।३०॥	
ब्रह्मभूणवृ-पू । १।१।१६१॥		भवत्वायु-यार्त् । ७।२।९१॥	
ब्रह्मवृत्ति-मः । ७।३।८३॥		भविष्यन्ती । ५ । ३ । ४ ॥	
ब्रह्मादिभ्यः । १ । १।८५॥		भविष्यन्ती-हे । १।३।१५॥	
ब्राह्मणमाण-यः । ६।२।१६॥		भवे । ६ । ३ । १२३ ॥	
ब्राह्मणान्छंषी । १।२।११॥		भक्ष्यंयजन्व-नरा । ५।१।३॥	
ब्राह्मणाद्या । ६।१।३५॥		भक्षादेरिकृद् । ६।१।२४॥	
ब्राह्मणाद्याग्नि । ७।१।१८४॥		भागवित्तिश-वा । ६।१।१०५॥	
ब्रुवः । ५ । १ । ५१ ॥		भागवित्ती । ६ । ४ । १६० ॥	
ब्रूयः पञ्चानां च । १।२।११८॥		भागिनि च-भिः । १।२।३७॥	
ब्रूयः पगदिः । १।३।६३॥		भागेऽष्टमाष्टयः । ७।१।२४॥	
भेक्ताणाः । ७।१।१८॥		भाजगोण-शे । १।२।१०॥	
भक्तौटनाद्याणिकट । ६।४।७२॥		भाण्डान्समाधितौ । ३।४।४०॥	
भसेहिमायाम । १० २।६॥		भादितो वा । १।३।२७॥	
भक्ष्यं दिनमस्मै । ६।४।६९॥		भासेतुः । ७ । ३ । १२३ ॥	
भजनि । ६ । ३ । १०४ ॥		भावरुमणोः । १।२।६८॥	
भजो रिण । ५ । १ । १४१ ॥		भावरुणो-णः । १० १२४॥	
भक्षिभामिमिदो पुगः । १।२।३५॥		भावरुणनाः । १० । ३ । १५ ॥	
भक्षेर्षो वा । ४ । २ । ४८ ॥		भावाकर्षः । ५ । ३ । १८ ॥	
भक्षोऽन्नात्वरजे । १।२।१२६॥		भारादिमः । ६ । ४ । २३ ॥	
भक्षोन् भक्षे । ६।२।५२॥		भारे । ५ । ३ । १२२ ॥	
भक्षु नृत्पयश्चम । १।१।१६२॥		भारे यादि-म । १।१।१२०॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 भावे त्वत् ॥ ७१॥५५॥
 भावेऽनुपसर्गात् ॥ ५१॥४५॥
 भिक्षादेः । ६ । २ । १० ॥
 भिक्षादेः । ६ । २ । १० ॥
 भिक्ष सेनादायात् ॥ ५१॥१३९॥
 भित्तं सकलम् ॥ ४१॥८१॥
 भिदादयः ॥ ५१॥१०८॥
 भियो नवा ॥ ४१॥९९॥
 भियो रुक्कलुम्भ ॥ ५१॥७६॥
 भिस ऐस् । १ । ४ । २० ॥
 भीमादयोऽपादाने ॥ ५१॥१४॥
 भीरुगानादयः । २१॥३३॥
 भीषिभूषि—भ्यः ॥ ५१॥१०९॥
 भीहीभृहीस्तिब्बत् ॥ ३१॥५०॥
 भुजन्पुर्ज—जे । ६१॥१२०॥
 भुजिपत्या—ने ॥ ५१॥१२८॥
 भुजो भक्ष्ये । ४१॥११७॥
 भुनजोऽत्राणे । ३१॥३७॥
 भुवो वा—न्योः । ४१॥४३॥
 भुवोऽवज्ञाने वा । ५१॥६४॥
 भृङ्गः प्राप्नो णिङ् । ३१॥१९॥
 भृजे. एणक् । ५१॥२०॥
 भृगर्वे एचरह् । ७१॥७८॥
 भृत्तच्चाशंस्ये वा । ५१॥४२॥
 भृते । ६ । ४ । १० ॥
 भृयःभंभयो—च । ६१॥३६॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 भृल्लक् चवर्णस्य । ७१॥४१॥
 भृश्रयदोऽल् । ५१॥३२॥
 भृपाक्रोधार्थ—नः । ५१॥४२॥
 भृपादरक्षेपे—त् । ३१॥४१॥
 भृपार्थसन्—य्यौ । ३१॥९३॥
 भृस्वपोरदुतौ । ४१॥७०॥
 भृगो नाम्नि । ५१॥९८॥
 भृगोऽसंज्ञायाम् । ५१॥४५॥
 भृन्वद्विरस्तु—त्रेः । ६१॥१२८॥
 भृजो भर्ज । ४ । ४ । ६ ॥
 भृतिप्रत्य—कः । ७१॥१४०॥
 भृत्तौ कर्मणः । ५१॥१०४॥
 भृजितृ—म्नि । ५१॥१२२॥
 भृशाभीक्ष्ण्या—देः । ७१॥७३॥
 भृशाभीक्ष्ण्ये हि—दि । ५१॥४२॥
 भेषजादिभ्यष्टयण । ७१॥१६४॥
 भोगवद्भौरिमतोर्ना० । ३१॥६५॥
 भोगोत्तर—नः । ७१॥४०॥
 भोजसूतयोः—त्योः । २१॥८१॥
 भौस्त्रियैषु—स्तम् । ६१॥६८॥
 भ्राजभासभाप—नवा । ४१॥३६॥
 भ्राज्यलंकृ—ण्युः । ५१॥२८॥
 भ्रातृव्यः । ६ । १ । ८८ ॥
 भ्रातुः स्तुतौ । ७१॥७०॥
 भ्रातृपुत्र—यः । २१॥१४॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
भ्रातृपुत्राः स्वसृ-भिः । ३।१।१२१॥		मनयवलपरं हे । १।३।१५॥	
भ्राष्ट्राग्नेरित्ये । ३।२।११४॥		मनसश्चाज्ञापिनि । ३।२।१५॥	
भ्रासभ्लासभम-र्वा । ३।४।७३॥		मनुर्नभो-ति । १।१।२४॥	
भ्रुवोऽच्च-टयोः । २।४।१०१॥		मनोरी च वा । २।४।६१॥	
भ्रुवो भ्रुव च । ६।१।७६॥		मनोर्याणी पश्चान्तः । ६।१।९४॥	
भ्रूश्रोः । २ । १ । ५३ ॥		मन्तस्य युवा-योः । २।१।१०॥	
भ्वादिभ्यो वा । ५।३।११५॥		मन्यौदनमस्तु-वा । ३।२।१०६॥	
भ्वादेर्दादेर्यः । २।१।८३॥		मन्दाल्पाय मेधा० । ७।३।१३८॥	
भ्वादेर्नामिनो-ने । २।१।६३॥		मन्माग्नादेर्नास्ति । ७।२।६७॥	
मद्दुकस्रस्राष्टाण् । ६।४।९८॥		मन्यस्यानावा-ने । २।२।६४॥	
मण्यादिभ्यः । ७।२।४४॥		मन्याणिन् । ५।१।११ ॥	
मतमदस्य करणे । ७।१।१४॥		मन्वन्तश्चनि-चित् । ५।१।१४७॥	
मत्स्यस्य यः । २।४।८७॥		मपूरव्यसकेन्यादयः । ३।१।११६॥	
मयल्पः । ५।२।५३॥		मरुत्प्राणस्तः । ७।२।१५॥	
मद्रमद्रादपने । ७।२।१४४॥		मर्तादिभ्यो यः । ७।२।१५९॥	
मद्रादञ् । ६।३।२४॥		मलादीममघ । ७।२।१४॥	
मधुषमोर्ग्रासि-के । ६।१।४३॥		मव्यविधिवि-न । ४।१।१००॥	
मध्य उत्क-रः । ६।३।७७॥		मव्यभ्योः । ४।२।११३॥	
मध्याह्निनग्नेया० । ६।१।१२६॥		मन्तेः मः । ४।४।११०॥	
मध्यान्नाहुरी । ३।२।२३॥		महनः-राः । ३।२।६८॥	
मध्यान्मः । ६।३।७६॥		महभर्तादिकण् । ७।१।४२॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 मांमस्यानङ्-वा । ३।२।१४१॥
 माङ्गयद्यतनी । ५।४।३९॥
 माणवः कृतसायाम् । ६।१।९५॥
 मातमातृमातृके वा । २।४।८५॥
 मातरपितरं वा । ३।२।४७॥
 मातुर्मातः-न्त्ये । १।४।४०॥
 मातुलाचार्यो-द्वा । २।४।६३॥
 मातृपितुः स्वसुः । २।३।१८॥
 मातृपित्रादेर्ह्यणीयणौ । ६।१।९०॥
 मात्रह् । ७ । १ । १४५॥
 माथोत्तरद-ति । ६।४।४०॥
 मादुवर्णोऽनु । २।१।४७॥
 मानम् । ६ । ४ । १६९॥
 मानसव-ग्नि । ७।४।१९॥
 मानात् क्रीतवत् । ६।२।४४॥
 मानादसंशये लुप् । ७।१।१४३॥
 माने । ५ । ३ । ८१ ॥
 माने कश्च । ७ । ३ । २६ ॥
 मारणतोषण-हृथ । ४।२।३०॥
 मालायाः क्षेत्रे । ७।२।६४॥
 मालेपीके-त्ते । २।४।१०२॥
 मावर्णान्तो-वः । २।१।९४॥
 माशब्दइत्यादिभ्यः । ६।४।४४॥
 मासनिशा-वा । २।१।१००॥
 मासवर्णभावनुपूर्वमा । ३।१।१६१॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 मासाद्वयसि यः । ६।४।११३॥
 मिग्रमीनोऽखलचलि । ४।२।८॥
 मिथ्याकृणोऽभ्यासे । ३।३।९३॥
 मिदः श्ये । ४ । ३ । ५ ॥
 मिमीमादामित्स्वरस्या । ४।१।२०॥
 मुचादितृफट्फ-शे । ४।४।९९॥
 मुरतोऽनुनासिकस्य । ४।१।५१॥
 मुहुदुहण्डणिहो वा । २।१।८४॥
 मूर्तिनिचितात्रे घनः । ५।३।३७॥
 मूलविभुजादयः । ५।१।१४४॥
 मुल्यैः क्रीते । ६।४।१५०॥
 मृगक्षीरादिषु वा । ३।२।६२॥
 मृगवेच्छा याच्छा । ५।३।१०१॥
 मृजोऽस्य वृद्धिः । ४।३।४२॥
 मृदस्तिका । ७।२।७१॥
 मृवः सान्ती । ४।३।२८॥
 मेघतिभया-स्वः । ५।१।१०६॥
 मेडो वा मित् । ४।३।८८॥
 मेघारयावरेः । ७।२।४१॥
 मोऽक्रमियमिरमि । ४।३।५५॥
 मो नोम्बोश्च । २।१।६७॥
 मोर्वा । २ । १ । ९ ॥
 मोऽवर्णस्य । २।१।४५॥
 मौदादिभ्यः । ६।३।१८२॥
 म्नां धुङ्-न्ते । १।३।३९॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
भ्रियतेरद्यत-च । ३।३।४२॥		यथाकामा-नि । ७।१।१००॥	
एचातः । ५।१।२८॥		यथातयादीर्घ्योत्तरे । ५।४।२१॥	
यः । ६ । ३ । १७६ ॥		यथाऽथा । ३ । १ । ४१ ॥	
यः । ७ । १ । १ ॥		यथामुख-स्मिन् । ७।१०३॥	
यः सप्तम्याः । ४।२।१२२॥		यद्वायोभावलक्षणमा । २।२।१०६॥	
यद्गुरुस्तोर्वहुलम् । ४।३।६४॥		यद्देदस्तद्वदार्कपा । २।२।४६॥	
यजसृज-पः । २।१।८७॥		यद्दीक्ष्ये राधीक्षी । २।२।५८॥	
यजादिवचैः किति । ४।१।७९॥		यदि । ४ । २ । ५६ ॥	
यजादिवशू-य्यन् । ४।१।७२॥		यपि चादौ जग्म् । ४।४।१६॥	
यजिजपिर्दंशि-कः । ५।२।४७।		यवनिवृत्ति । ४।२७॥	
यजिस्त्वपिरक्षि-नः । ५।३।८५॥		यमः सूचने । ४।३।३९॥	
यजेर्यज्ञाङ्गे । ४।१।११४॥		यमः स्तोकारं । ३।३।५९॥	
यज्ञादियः । ६।४।१७०॥		यममदगदोऽनुवम० । ५।१।३०॥	
यज्ञानां दक्षिणायाम् । ६।४।९६॥		यमिरमिनमिगमि० । ४।२।५०॥	
यज्ञे ऋहः । ५।३।६५॥		यमिरमिनम्या-भ । ४।५।८६॥	
यज्ञे ऋयः । ६।३।११४॥		यमांऽरमि-च । ४।२।२९॥	
यज्ञव्योऽद्या-देः । ६।१।१२५॥		यत्नवा भन्नस्याः । १।१।१५॥	
यधिवः । ६ । १ । ५४ ॥		यत्पव-यः । ७।१।८१॥	
यथो दापन् य वा । २।४।६७॥		यत्पवनार-रं । २।४।६७॥	
यतः प्रतिनि-ना । २।२।७२॥		यथोरमः । ३।३।२१२॥	
यत्कर्ममन्त्रि-नः । ६।३।१२५॥		यत्कादेगमि । ६।१।१२५॥	
यत्पत्रमिमः-र्वा । ७।१।१५०॥		यत्परे पा-रि । २।१।१०२॥	
यत् निमन्यान् । ७।३।१०॥		याधिनारमिन्यामन् । ६।४।२२॥	
यत्पदेनदो दायादिः । ७।१।१४९॥		यात्रकादिभिः । ३।१।७८॥	
यत्पाकपाषाणः । ६।४।१००॥		यादिरौप्यक वय । ६।२।१२२॥	

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

याज्या दानर्चि ॥१॥१२६॥
 याम्पुसोरियमियुसौ ॥४॥१२३॥
 यायावरः । ५ । २ । ८२ ॥
 यावतो विन्दजीवः ॥४॥५५॥
 यावदियत्वे ॥१॥३१॥
 यावादिभ्यः कः । ७॥३१५॥
 यिः सन्त्येः ॥१॥१११॥
 यि लुक् ॥४॥१०२॥
 युजश्चकुश्चो नो ङः ॥२॥१७१॥
 युजभुजभज--नः ॥५॥२५०॥
 युजादेर्नवा ॥३॥४१८॥
 युजोऽसमासे ॥१॥४१७॥
 युद्धोः । ५ । ३ । ५९ ॥
 युपूदोर्ध्व । ५ । ३ । ५४ ॥
 युवणवृद्धवज--हः ॥५॥३२८॥
 युववृद्धं त्सार्वे वा ॥६॥१५॥
 युवा खलनि--नैः ॥३॥१११३॥
 युवादरण ॥७॥१६७॥
 युष्मदस्मदोः ॥२॥१६॥
 युष्मदस्मदो--देः ॥७॥३६०॥
 यूनिस्तिः । २ । ४ । ७७ ॥
 यूनि लुक् । ६ । १ । १३७ ॥
 यूनोऽके । ७ । ४ । ५० ॥
 यूयं वयं जसा ॥२॥११३॥
 ये नवा । ४ । २ । ६२ ॥

येयौ चलुक् च ॥७॥११६४॥
 येऽवर्णे । ३ । २ । १०० ॥
 येयकवावसमासे वा ॥६॥१९७॥
 योगकमभ्यां योक्वो ॥६॥४९५॥
 योग्यतावीप्सा--श्ये ॥१॥१४०॥
 योद्धमयोजनागुद्धे ॥६॥२११३॥
 योऽनेकम्बरस्य ॥२॥१५६॥
 योपान्त्या--नञ् ॥७॥१७२॥
 योऽश्रिति ॥४॥३८०॥
 यौयेयादेरञ् ॥७॥३६५॥
 यवये । १ । २ । २५ ॥
 यवः पदान्तात्-दौत् ॥७॥४५॥
 गृत्त सकृत् ॥४॥१०२॥
 गृवर्णाल्लघ्वादेः ॥७॥१६९॥
 शोः व्यप्यञ्जने ॥४॥४१२१॥
 रः कत्वप--० पौ ॥१॥३५॥
 रः पदान्ते-- ॥१॥३५३॥
 रक्तानित्यवर्णयोः ॥७॥११८॥
 रक्षदुञ्छतोः ॥६॥४३०॥
 रङ्गोः प्राणिनि वा ॥६॥११५॥
 रजःफलेमलाद्ग्राहः ॥५॥१७८॥
 रथवदे । ३ । २ । १३१ ॥
 रथात्सादेश्व वोदङ्गे ॥६॥३१७५॥
 रदादमूच्छंम--च ॥४॥२६५॥
 रथ इति त्-च ॥४॥४१०१॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
रभलभशक—मिः । ४।१।२१ ॥	
रभोऽपरोक्षाशवि । ४।४।१०२ ॥	
रम्यादिभ्यः—रि । ५।३।१२६ ॥	
रपृवर्णाच्चो—रे । २।३।६३ ॥	
रहस्यमर्या—गे । ७।४।८३ ॥	
रागाटो रक्ते । ६।२।१ ॥	
राजघः । ५।१।८८ ॥	
राजदन्तादिषु । ३।१।१४९ ॥	
राजन्यादिभ्योऽकञ् । ६।२।६६ ॥	
राजन्वान् सुराणि । २।१।९८ ॥	
राजन्सखेः । ७।३।१०६ ॥	
रात्रौ वसो—य । ५।२।६ ॥	
रात्र्यहःसं—र्वा । ३।४।११० ॥	
रात्मः । २।१।९० ॥	
रादेकः । ७।२।१५७ ॥	
राधेर्वधे । ४।१।२२ ॥	
राल्लुक् । ४।१।११० ॥	
राष्ट्रक्षत्रियात्-रल् । ६।१।११४ ॥	
राष्ट्राख्याद्वग्रहणः । ७।३।१०७ ॥	
राष्ट्रादियः । ६।३।३ ।	
राष्ट्रेऽनङ्गादिभ्यः । ६।२।६५ ॥	
राष्ट्रेभ्यः । ६।३।४४ ॥	
रिः शक्याशीर्षे । ४।३।११० ॥	
रिति । ३।२।५८ ॥	
रिष्टा । ॥ । ७।२।८० ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
रिरौ च लुपि । ४।१।५६ ॥	
रुचिकृष्य-षु । २।२।५५ ॥	
रुच्याव्यध्यवास्तव्यम् । ५।१।६ ॥	
रुजार्थस्या—रि । २।२।१३ ॥	
रुत्तश्चकाच्छिद्यः । ४।४।८८ ॥	
रुद्विदमुप—च । ४।३।३२ ॥	
रुघः । ३।४।८९ ॥	
रुघां स्वराच्छनो—त्रा । ३।४।८२ ॥	
रुहः पः । ४।२।१४ ॥	
रुढावन्तःपुरादिकः । ६।३।१४० ॥	
रूपात्मशस्ताहतात् । ७।२।५५ ॥	
रूप्योत्तरपदारण्याण् । ६।३।२० ॥	
रेवतरो हिणाद्भो । २।४।२६ ॥	
रेवत्यादेदिकण् । ६।१।८६ ।	
रैवतिकादेरीयः । ६।३।१७० ॥	
रोः काम्ये । २।३।७ ॥	
रोगात्मतीकारे । ७।२।८२ ॥	
रोषान्त्यात् । ६।३।४२ ॥	
रोमन्याद्व्याप्या—णे । ३।४।३० ॥	
रोरुपसर्गात् । ५।३।२२ ॥	
रो रे लुग—तः । १।३।४१ ॥	
रोर्यः । १।३।२६ ॥	
रोरुप्यरि । २।१।७५ ॥	
रोऽश्मादेः । ६।२।७९ ॥	
राम्यन्तात्-ठः । २।३।८० ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 लीं वा । १ । ४ । ६७ ॥
 हीर्हस्व-वा । १ । ३ । ११ ॥
 लक्षणवीप्स्ये ना । २ । २ । ३६ ॥
 लक्षणेनाभि-ल्ये । ३ । १ । ३३ ॥
 लक्ष्म्या अनः । १ । ७ । २ । ३२ ॥
 लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः । ४ । १ । ६४ ॥
 लघोरुपान्त्यस्य । ४ । ३ । ४ ॥
 लघोर्पि । ४ । ३ । ८६ ॥
 लघ्वक्षरार्स-कम् । १ । १ । १६० ।
 लङ्गिकम्प्यो-त्योः । ४ । २ । ४७ ॥
 लभः । ४ । ४ । १०३ ॥
 ललाटवात-काः । ६ । १ । १२५ ॥
 लवणादः । ४ । ६ ॥
 लपपतपदः । ५ । २ । ४१ ।
 लाक्षारोचनादिकणा । ६ । २ । २ ॥
 लिप्स्यसिद्धौ । ५ । १ । १० ॥
 लिम्प्यविन्दः । ५ । १ । ६० ॥
 लियो नोऽन्तः-वे । ४ । २ । १५ ॥
 लि ली । १ । ३ । ६५ ॥
 लिहादिभ्यः । ५ । १ । ५० ॥
 लीङ्गलिनो -पि । ३ । ३ । ९० ॥
 लीङ्गलिनोर्वा । ४ । २ । ९ ॥
 लुक् । १ । ३ । १३ ॥
 लुक्चाजिनान्तात् । ७ । ३ । ३९ ॥
 लुक्पुत्तरपदस्य कया । ७ । ३ । ३८ ॥

सूत्रम् सूत्राङ्कः ।
 लृगस्यादेत्यपदे । २ । १ । १ । ३ ॥
 लृगातोनापः । २ । १ । १०७ ।
 लृप्यष्ट्येनत् । ७ । ४ । १ । २ ॥
 लृवञ्चैः । ७ । २ । १२३ ॥
 लृववहुलं पुष्पमूले । ६ । २ । ६७ ॥
 लृन्नाध्यायानुवाके । ७ । २ । ७२ ॥
 लृम्प्यञ्चैर्विमोहार्थं । ४ । ४ । ४४ ॥
 लृष्व-तः । ५ । २ । ८७ ॥
 लृन्विधातात् पशौ । ७ । ३ । २१ ॥
 लोकं पृणम-स्त्वम् । ३ । २ । ११३ ॥
 लोकज्ञाते-यैः । ७ । ४ । ८४ ॥
 लोकसर्व-ने । ६ । ४ । १५७ ॥
 लोकन् । १ । १ । ३ ॥
 लोमपिच्छादेः शोल्मा । ७ । २ । २८ ॥
 लोम्नोऽपत्येषु । ६ । १ । २३ ॥
 लो लः । ४ । २ । १६ ॥
 लोहितादिश-त् । २ । ४ । ६८ ॥
 लोहितान्मणौ । ७ । ३ । १७ ॥
 वंशादेर्भा-स्तु । ६ । ४ । १६३ ॥
 वैश्यज्यायो-वा । ६ । १ । ३ ॥
 वंशेन पूर्वार्थं । ३ । १ । २९ ॥
 वचोऽशब्दनाम्नि । ४ । १ । १२१ ॥
 वञ्चसंसञ्चस-नीः । ४ । १ । ५० ॥
 वट्कादिन् । ७ । १ । १९६ ॥
 वतण्डात् । ६ । १ । ४५ ॥
 वत्स्याम् । १ । १ । ३४ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वत्सशालाद्या । ६।३।११॥	
वत्सोक्षाभ-पितृ । ७।३।५१॥	
वदन्नजलः । ४ । ३ । ४८ ॥	
वदोऽपात् । ३ । १७ ॥	
वन्याङ्गपञ्चमस्य । ४।२।६५॥	
वमि वा । २ । ३ । ८३ ॥	
वम्यविति वा । ४।२।८७॥	
वयःशक्तिशोले । ५।२।२४॥	
वयसि दन्त-तृ । ७।३।१५१॥	
वयस्यनन्त्ये । २।४।२१॥	
वराहादेः कण् । ६।२।९५॥	
वरुणेन्द्र-न्तः । २।४।६२॥	
वर्गान्तात् । ६।३।१२८ ॥	
वर्चस्कादिष्व यः । ३।२।४८॥	
वर्णद्वि-वा । ७ । १ । ५९ ॥	
वर्णाद्-णि । ७ । २ । ६९ ॥	
वर्णाविकञ् । ६ । ३ । २१ ॥	
वर्णाव्ययात्-रः । ७।२।१५६॥	
वर्तमाना-महे । ३।३।६॥	
वर्तवृत्तं ग्रन्थे । ४।४।५॥	
वत्स्यति गम्यादिः । ५।३।१॥	
वत्स्यति-ले । ५ । ४ । २५ ॥	
वर्मणाऽचक्रात् । ६।१।३३॥	
वर्षोपसर्गा-ये । ५।१।३२॥	
वर्षक्षर-जे । ३ । २ । २६ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वर्षविघ्नेऽर्वाद्ग्रहः । ५।३।५०॥	
वर्षाकालेभ्यः । ६।३।८०॥	
वर्षादयः क्लीबे । ५।३।२९॥	
वर्षादश्च वा । ६।४।१११॥	
वलच्यपित्रादेः । ३।२।८२॥	
वलिबटि-र्धः । ६।२।१६॥	
वशेरयङि । ४ । १ । ८३ ॥	
वसानेर्वा । ६ । २ । ६७ ॥	
वसनात् । ६ । ४ । १३८ ॥	
वसुराटोः । ३।२।८१॥	
वस्तरेयञ् । ७।१।११२॥	
वस्नात् । ६ । ४ । १७ ॥	
व्रह्मति रथयु-त् । ७।१।२॥	
वहाभ्राह्मिहः । ५।१।१२३॥	
वहीनरस्यैत् । ७ । ४ । ४ ॥	
वहेः प्रवेयः । २ । २ । ७ ॥	
वहेस्तुरिधादिः । ६।३।१८०॥	
वहं करणे । ५ । १ । ३४ ॥	
वह्ल्यृदिपदि-नण् । ६।३।१४॥	
वाः शेषे । १ । ४ । ८२ ॥	
वाऽकर्मणा-णौ । २।२।४॥	
वाकाङ्क्षायाम् । ५।२।१०॥	
वाक्यस्य परिवर्जने । ७।४।८८॥	
वाक्रोऽर्देन्ये । ४।२।७५॥	
वा क्लीबे । २ । २ । ९२ ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 वाक्षः । ३ । ४ । ७६ ॥
 वागन्तो । ७।३।१४२॥
 वाग्रान्त-रात् । ७ । ३ । १९५ ॥
 वाच आलाटौ । ७।२।२४॥
 वाच इफण । ७।२।१६८॥
 वाचंयमो व्रते । ६।१।११५॥
 वाचस्पति-सम् । ३।२।३६॥
 वा नाते द्विः । ६।२।१३७॥
 वा ज्वलादि-र्णः । ५।१।१६५॥
 वाञ्जलेरलुकः । ७।३।१०१॥
 वाटाट्यात् । ५।३।१०३॥
 वाढवेयो वृषे । ६।१।८५॥
 वाणुमापात् । ७।१।८२॥
 वातपित्त-ने । ६।४।१५२॥
 वातातीसार-न्तः । ७।२।६१॥
 वा वृतीपायाः । ३।२।३॥
 वातोरिकः । ६।४।१३२॥
 वात्मने । ३ । ४ । ६३ ॥
 वात्यसंधिः । १ । २ । ३१ ॥
 वा दक्षिणात्-आः । ७।२।११९॥
 वादेश्च णकः । ६ । २ । ६७ ॥
 वाद्यतनीक्रिया-र्गीह् । ४।४।२८॥
 वाद्यतनी पुरादौ । ५।२।१५॥
 वाद्यात् । ६ । १ । ११ ॥
 वाटौ । २ । १ । ४६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 वा द्विपातोऽनः शुम् । ४।२।९१॥
 वावारेऽमावास्या । ५।१।२१॥
 वा नैनाम्नि । १ । २ । २० ॥
 वा नाम्नि । ७।३।५९॥
 वान्तिके । ३ । १ । १४७ ॥
 वान्तिमान्ति-पद् । ७।४।३१॥
 वान्यतः शुमान्-रे । १।४।६२॥
 वान्येन । ६ । १ । १३३ ॥
 वापगुरो णमि । ४।२।५॥
 वा परोक्षायङि । ४।१।९०॥
 वा पादः । २ । ४ । ६ ॥
 वाप्नोः । ४ । ३ । ८७ ॥
 वा बहुव्रीहेः । २।४।५॥
 वाभिनिविशः । २।२।२२॥
 वाऽभ्यवाभ्याम् । ४।१।९९॥
 वामः । ४ । २ । ५७ ॥
 वामदेवाद्यः । ६।२।१३५॥
 वामाद्यादेरीनः । ७।१।४॥
 वामशसि । २ । १ । ५५ ॥
 वायनणायनिभोः । ६।१।१३८॥
 वा युष्मद्-रुम् । ६।३।६७॥
 वाय्वृत्तुपिब्रुपसो यः । ६।२।१०९॥
 वारे कृत्वम् । ७ । २ । १०९॥
 वार्थाच्च । ७ । ३ । १०३ ॥
 वा लिप्सायाम् । ३।३।६१॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वाल्पे । ७ । ३ । १४६ ॥	
वावाप्यो-पी । ३ । २ । १५६ ॥	
वा येत्तेः क्वसुः । ५ । २ । २० ॥	
वा वेष्टचेष्टः । ४ । १ । ६६ ॥	
वाशिन आयनी । ७ । ४ । ४६ ॥	
वाश्मनो विकारे । ७ । ४ । ६३ ॥	
वाश्वादीयः । ६ । २ । १९ ॥	
वाष्टन आः स्यादौ । १ । ४ । ५२ ॥	
वासुदेवाजुनादकः । ६ । १ । २०७ ॥	
वा स्त्रीकृतौ । ४ । ३ । ४० ॥	
वाहनात् । ६ । ३ । १७८ ॥	
वाहर्पत्यादयः । १ । ३ । ५८ ॥	
वाहीकेषु ग्रामात् । ६ । ३ । ३६ ॥	
वाहीकेष्वग्राह्य-भ्यः । ७ । ३ । ६३ ॥	
वा हेतुसिद्धौ क्तः । ५ । ३ । २ ॥	
वाह्यपथ्युपकरणे । ६ । ३ । ७९ ॥	
वाह्याद्धाहनस्य । २ । ३ । ७२ ॥	
विंशतिकात् । ६ । ४ । १३९ ॥	
विंशते-ति । ७ । ४ । ६७ ॥	
विंशत्यादयः । ६ । ४ । ७३ ॥	
विंशत्यादेर्वा तमट् । ७ । १ । ९६ ॥	
विकर्णकुपीत-ये । ६ । १ । ७५ ॥	
विकर्णच्छगला-ये । ६ । १ । ६४ ॥	
विकारे । ६ । २ । ३० ॥	
विकुशमिपरेः-स्य । ७ । ३ । २८ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
विचारे पूर्वस्य । ७ । ४ । ९५ ॥	
विचाले च । ७ । २ । १०५ ॥	
विच्छो नङ् । ५ । ३ । ८६ ॥	
विजेरिट् । ४ । ३ । १८ ॥	
वित्तं धनप्रतीतम् । ४ । २ । ८२ ॥	
विद्दृग्भ्यः-णम् । ५ । ४ । ५४ ॥	
विश्यायोनिसम्ब० । ६ । ३ । १०० ॥	
विविनिमन्त्रणा-ने । ५ । ४ । २८ ॥	
विध्यत्यनन्येन । ७ । १ । ८ ॥	
विनयादिभ्यः । ७ । २ । ६९ ॥	
विना ते तृतीया च । ७ । २ । ११५ ॥	
विनिमेषश्रुतपणं-होः । ७ । २ । १६ ॥	
विन्दिच्छ । ५ । २ । ३४ ॥	
विन्मतोर्णीष्ठे-लुप् । ७ । ४ । ३० ॥	
विपरिप्रात्सर्तेः । ५ । २ । ५५ ॥	
विभक्तिय-भाः । १ । १ । ३३ ॥	
विभक्तिस-यम् । ३ । १ । ३९ ॥	
विभाजयित्-च । ६ । ४ । ५० ॥	
विमुक्तादेरण् । ७ । २ । ७३ ॥	
वियः प्रजने । ४ । २ । १३ ॥	
विरागाद्विरङ्गश्च । ६ । ४ । १८३ ॥	
विरामे वा । १ । ३ । ५१ ॥	
विरोधिनाम-स्वैः । ३ । १ । ३० ॥	
विवधवीवधाढा । ६ । ४ । २५ ॥	
वित्रादे वा । ३ । ३ । ८० ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
विवादे द्वन्द्वदकल् । ६।३।१६३॥	
विशपतपद-क्ष्ये । ५।४।८१॥	
विशाखापा-ण्डे । ६।४।१२०॥	
विशिरुहि-दात् । ६।४।१२२॥	
विशोरणं वि-थ । ३।१।९६॥	
विशोरणमन्तः । ७।४।११३॥	
विशोरणस-हो । ३।१।१५०॥	
विशेषाविव-थे । ५। १॥	
विथमेर्वा । ४।३।५६॥	
विष्वचो विपुश्च । ७।२।३१॥	
विसारिणो मत्स्ये । ७।३।५९॥	
वीर्यायाम् । ७।४। ८० ॥	
वीरुन्पग्रोर्धो । ४। १। १२१ ॥	
वृकाटैष्यण् । ७। ३। ६४ ॥	
वृगो वल्ले । ५। ३। ५२ ॥	
वृजिमद्राक्षे शात्कः । ६।३।३८॥	
वृत्तिसर्गातायने । ३।३।४८॥	
वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे । ६।४।६७॥	
वृष्यन्तोऽसने । १। १। २५ ॥	
वृद्धस्त्रियाः-णश्च । ६।१।८७॥	
वृद्धस्य च ज्यः । ७।४।३५।	
वृद्धावूनि । ६। १। ३० ॥	
वृद्धिः स्वरंषा-वे । ७।४।१॥	
वृद्धिरारैदौत् । ३। ३। १ ॥	
वृद्धिर्यस्य स्व-दिः । ६।१।८॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वृद्धेवः । ६। ३। २८ ॥	
वृद्धोष्मनात्मनात्रमेदे । ३।१।१२४॥	
वृद्धिसिलुष्टि-कः । ५।२।७०॥	
वृद्धयः स्वसनोः । ३।३।४५॥	
वृन्दादारकः । ७। २। ११ ॥	
वृन्दारकनागकुञ्जरैः । ३।१।१०८॥	
वृषाश्चान्मैथुनेस्तो । ४।३।११४॥	
वृष्टिमान-वा । ५। ४। ५७ ॥	
वृत्तो नवाऽना-च । ४।४।३५॥	
वेः । २। ३। ५४ ॥	
वेः कृगः-शे । ३।३।८५॥	
वेः सुखग्रम् । ७। ३। १६३॥	
वेः स्कृदोऽक्तयोः । २।३।५१॥	
वेः छः । २। ३। २३ ॥	
वेः स्वार्थे । ३। ३। ५० ॥	
वेमे सत्तेर्याव । ४। २। १०७॥	
वेतोऽपतः । ४। ४। ६२ ॥	
वेणुकादिभ्य ईयण् । ६।३।६६॥	
वेननादेर्जीविति । ६।४।१५॥	
वेत्तिच्छिद्भिदः कित् । ५।२।७२॥	
वेत्तेः कित् । ३। ४। ५१ ॥	
वेत्तेर्नवा । ४। २। ११६ ॥	
वेदसहस्र-नाम् । ३। २। ४१ ॥	
वेदतोऽनव्य-वे । २।४।९८॥	
वेदेनब्राह्मणमवैव । ६।२।१३०॥	
वेयिवदनाश्च-नम् । ५।२।३॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वेयुवोऽस्त्रियाः । १।४।३०॥		वोपात् । ३ । ३ । १०६ ॥	
वेर्यः । ४ । १ । ७४ ॥		वोपादेरडाकौ च । ७।३।३६ ।	
वेरशब्दे प्रथने । ५।३।६९॥		वोमाभङ्गातिलात् । ७।१।८३॥	
वेर्दहः । ५ । २ । ६४ ॥		वोर्णुगः सेटि । ४ । ३। ४६ ॥	
वेर्वय् । ४ । ४ । १९ ॥		वोर्णोः । ४ । ३ । १९ ॥	
वेर्विचकत्य-नः । ५।२।५९॥		वोर्णोः । ४ । ३ । ६० ॥	
वेर्विस्तृते-टौ । ७।१।१२३॥		वोर्ध्व द-सट् । ७।१।१४२॥	
वेथ द्रोः । ५ । २ । ५४ ॥		वोर्ध्वात् । ७ । ३ । १५६ ॥	
वेष्ट्यादिभ्यः । ६ । ४ । ६५ ॥		वो विधूनने जः । ४।२।१९॥	
वेस्तुसोऽपेक्षायाम् । २।३।११॥		वोशनसो-सौ । १।४।८०॥	
वैकत्र द्वयोः । २ । २ । ८५ ॥		वोशीनरेषु । ६ । ३ । ३७ ॥	
वैकव्यञ्जने पूर्ये । ३।२।१०५॥		वौ वर्तिका । २।४।११०॥	
वैकात् । ७ । ३ । ५५ ॥		वौ विष्करो वा । ४।४।९६॥	
वैकात्-रः । ७ । ३ । ५२ ॥		वौ व्यञ्जनादेः=खः । ४।३।२५॥	
वैकाद् ध्यमञ्च । ७।२।१०६॥		वौष्ठौतौ-से । १ । २ । १७ ॥	
वैर्ह्यः । ६ । ३ । १५८ ॥		व्यः । ४ । १ । ७७ ॥	
वैणे वणः । ५ । ३ । २७ ॥		व्यक्तवाचां सहोक्तौ । ३।३।७९॥	
वोतात् प्राक् । ५।४।११॥		व्यचोऽनसि । ४।१।८२॥	
वोत्तरपद-ङ् । २।३।७५॥		व्यञ्जनस्या-लुक् । ४।१।४४॥	
वोत्तरपदेऽर्थे । ७।२।१२५॥		व्यञ्जनस्यान्त ईः । ७।२।१२९॥	
वोत्तरात् । ७ । २ । १२१ ॥		व्यञ्जनाच्छ्रुनाहेरानः । ३।४।८०॥	
वोदः । ५ । ३ । ६१ ॥		व्यञ्जनाच्चद्वितस्य । २।४।८८॥	
वोदश्वितः । ६।२।१४४॥		व्यञ्जनात्प-वा । १।३।४७॥	
वोपकादेः । ६।१।१३०॥		व्यञ्जनादेरेक-वा । ३।४।२॥	
वोपमानात् । ७ । ३ । १४७ ॥		व्यञ्जनायेर्नाभ्युपा० । २।३।८७॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 व्यञ्जनादेर्वो-तः । ४।३।४७॥
 व्यञ्जनाद् घञ् । ५।३।१३२॥
 व्यञ्जनाद्देः सश्च दः । ४।३।७८॥
 व्यञ्जनानामनिटि । ४।३।४९॥
 व्यञ्जनान्तस्था-ध्यः । ४।२।७१॥
 व्यञ्जनेभ्य उपसिक्तोऽ । ४।४।८॥
 व्यतिहारेऽनीहा-ञः । ५।३।११६॥
 व्यत्यये लुक् । १।३।२६॥
 व्यथजपमद्भ्यः । ५।३।४७॥
 व्यपामेर्लपः । ५।२।६०॥
 व्ययोद्रोः करणे । ५।३।३८॥
 व्यवात्स्वनोऽश्ने । २।३।४३॥
 व्यस्तव्यत्यस्तात् । ६।३।७॥
 व्यस्ताश्च क-कः । ६।४।१६॥
 व्यस्थवृण्वि । ४।२।३॥
 व्याघ्राघ्र प्रा-सोः । ५।१।५७॥
 व्याङ्गपरे रमः । ३।३।१०५॥
 व्यादिभ्यो णिकेकणौ । ६।३।३४॥
 व्याप्तौ । ३।१।६१॥
 व्याप्तौ स्तात् । ७।२।१३०॥
 व्याप्याच्चेवात् । ५।४।७१॥
 व्याप्यादाधारे । ५।३।८८॥
 व्याप्ये क्तनः । १।२।२।९९॥
 व्याप्ये घुरके-व्यम् । ५।१।४॥
 व्याप्ये द्विद्रो-याम् । २।२।५०॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 व्याश्रये सुतः । ७।२।८१॥
 व्यासवरुट-चाक् । ६।१।३८॥
 व्याहरति मृगे । ६।३।१२१॥
 व्युदः काकु-लुक् । ७।३।१६५॥
 व्युदस्तपः । ३।३।८७॥
 व्युपान्छीड । ५।३।७७॥
 व्युष्टादिष्वण । ६।४।९९॥
 व्येस्यमोर्घङि । ४।१।८५॥
 व्योः । १।३।२३॥
 व्रताद्भ्रजितन्निवृत्त्योः । ३।४।४३॥
 व्रताभीक्ष्ण्ये । ५।१।१५७॥
 व्रतादस्त्रियाम् । ७।३।६१॥
 व्रतादीनञ् । ६।४।१९॥
 व्रीहिशालेरेयम् । ७।१।८०॥
 व्रीहेः पुरोडाशे । ६।२।५१॥
 व्रीह्यर्थतुन्दा-श्च । ७।२।९।
 व्रीह्यादिभ्यस्तौ । ७।२।५॥
 शंसंस्वयं-डुः । ५।२।८४॥
 शंसिप्रत्ययात् । ५।३।१०५॥
 शकः कर्मणि । ४।४।७३॥
 शकघृषज्ञारभ-तुम् । ५।४।९०॥
 शकटादण् । ७।१।७॥
 शकलकर्दमाद्वा । ६।२।३॥
 शकलादेर्यञः । ६।३।२७॥
 शक्वादिभ्यो द्रेर्लुप । ६।१।१२०॥
 शक्तिक्चित्ति-त् । ५।१।२९॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम्	सूत्राङ्कः ।
शकृत्स्तम्बादु-गः । ५।१।१००॥		शम्या लः । ६।२।३४॥	
शकोऽजिज्ञासायाम् । ३।३।७३॥		शमसप्तकस्य श्ये । ४।२।१११॥	
शक्तार्थवपट्टनमः-मिः । २।२।६८॥		शयवासिवासे-त् । १।२।२५॥	
शक्ताई कृत्याश्च । ५।४।३५॥		शरदः आदे कर्मणि । ६।१।८१॥	
शक्तिपट्टेष्टीकण् । ६।४।६४॥		शरदर्भकृदी-जात् । ६।२।४७॥	
शक्तेः शस्त्रे । २।४।३४॥		शरदादेः । ७।३।९२॥	
शङ्कूत्तर-च । ६।४।९०॥		शर्करादेरेण् । ७।१।११८॥	
शण्डिकादेरेण्यः । ६।३।२१५॥		शर्कराया इक-ञ्च । ६।२।७८॥	
शानद्विज्ञातौ । ६।२।१०४॥		शलालुनो वा । ६।४।५६॥	
शतपष्टेः पय इकण् । ६।२।१२४॥		शपसे श-वा । १।३।६॥	
शतारकेर-कौ । ६।४।१३१॥		शसोता-सि । १।४।४९॥	
शतादिमासा-रात् । ७।१।१५७।		शसो नः । २।१।१७॥	
शताद्य । ६।४।१४५॥		शस्त्रजीवि-वा । ७।३।६२॥	
शत्रानशाये-स्थौ । ५।२।२०॥		शाकःशा-त्रे । ७।१।७८॥	
शदिरगतौ शात् । ४।२।२३॥		शाकलादकन् च । ६।३।१७३॥	
शदेः शिति । ३।३।४१॥		शाकोप-थ । ७।२।३०॥	
शन्शब्दिशतेः । ७।१।१४६॥		शस्त्रादेर्यः । ७।१।११४॥	
शः उपलम्भने । ३।३।३५॥		शाणात् । ६।४।१४६॥	
शपभरद्वाजादात्रे । ६।१।१०॥		शान्दान्मान्वा-न्तः । ३।४।७॥	
शब्दनिष्कृत्योपभि० । ३।२।९८॥		शाये व्याप्यात् । ५।४।५२॥	
शब्दादेः कृती वा । ३।४।३५॥		शब्दिदृक्दादे-रुप । ६।४।४५॥	
शमष्टकात्-ण् । ५।२।४९॥		शालङ्क्यौदिया-लि । ६।१।३७॥	
शमो दर्शने । ४।२।२८॥		शालीनकौ-नप । ६।४।१८५॥	
शमो नाम्न्यः । ५।१।१३४॥		शासमहनः-हि । ४।२।८४॥	
शम्या ह्री । ७।३।४८॥		शाम्बुपुत्रिदृशि-नः । ५।३।१४१॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
शास्त्रसूत्रवक्ति-रङ्क । १२।४।६०॥		शीर्षच्छेदाद्यो वा । १२।४।१८४॥	
शिक्षादेश्वाणू । १२।३।१४८॥		शीलम् । ६।४।६९॥	
शिखादिभ्य इन् । ७।२।४॥		शीलिकामि-णः । १२।१।७३॥	
शिखायाः । ६।२।७६॥		शुक्रादियः । ६।२।१०३॥	
शिटः मथ-स्य । ११।३।३५॥		शुद्धाभ्यां भरद्वाजे । १२।१।६३॥	
शिटघघोपात् । ११।३।५५॥		शुण्डिकादेरण । १२।३।५४॥	
शिटघाघस्य द्विती० । ११।३।५९॥		शुनः । ३।२।९०॥	
शिद्धेऽनुस्वारः । ११।३।४०॥		शुनीस्तन-द्व्येः । ५।३।११९॥	
शिववित् । ४।३।२०॥		शुनो वधोदत् । ७।१।३३॥	
शिरसः शीर्षम् । ३।२।१०१॥		शुभादिभ्यः । ६।१।७३॥	
शिरीषादिकर्णौ । १२।२।७७।		शुष्कचूर्ण-त्र । १२।४।६०॥	
शिरोऽधसः-क्ये । २।३।४॥		शूर्पाक्षाब् । ६।४।१३७॥	
शिर्षुद् । १।१।२८॥		शूलात्पाके । ७।२।१४२॥	
शिलाया एषच । ७।१।११३॥		शूलोखाद्यः । ६।२।१४१॥	
शिलालिपा त्रे । १२।३।८९॥		शृङ्गखल-मेः । ७।१।११९१॥	
शिल्पे । ६।४।५७॥		शृङ्गात् । ७।२।१२॥	
शिवादेरण । ६।१।६०॥		शृङ्गमगम-कण् । ५।२।४०॥	
शिश्नुकन्दा-यः । १२।३।२००॥		शृङ्गन्देराहः । ५।२।३५॥	
शीङ् एः शिति । ४।२।१०४॥		शेषपुच्छला-नः । ३।२।३५॥	
शीङो रत् । ४।२।११५॥		शेषलाद्यादे-यात् । ७।३।४३॥	
शीङ्श्रद्धानिद्रा-लुः । ५।२।३७॥		शेषात्तरस्मै । ३।३।१००॥	
शीताच्च कारिणि । ७।१।८६॥		शेषाद्वा । ७।३।७५॥	
शीतोष्णवृ-हे । ७।१।९२॥		शेषे । २।२।८१॥	
शीतोष्णादृती । ७।३।२०॥		शेषे । ६।३।१॥	
शीर्षः स्वरेतद्धिते । ३।२।१०३॥		शेषे भविष्यन्त्ययदौ । ५।४।२०॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
शेवे लुक् । २ । १ । ८ ॥		शुसुद्रु-र्वा । ४ । १ । ६१ ॥	
शोकापनुद-के । ५ । १ । १४३ ॥		श्रेण्यादिकृता-र्ये । ३ । १ । १०४ ॥	
शोधमाने । ६ । ४ । १०२ ॥		श्रोत्रियादलुक् च । ७ । १ । ७१ ॥	
शो व्रते । ४ । ४ । १३ ॥		श्रोत्रौपधि-ने । ७ । २ । १६६ ॥	
शौनकादिभ्यो णिन् । २ । ३ । १८६		श्रो वायुवर्णनिवृते । ५ । ३ । २० ॥	
शौ वा । ४ । २ । ९५ ॥		श्रोतिकृषुधिवु-दम् । ४ । २ । १०८ ॥	
श्रश्वातः । ४ । २ । ९६ ॥		श्वादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ ॥	
श्रास्त्योर्लुक् । ४ । २ । ९० ॥		श्लाघहुस्था-ज्ये । २ । २ । ६० ॥	
श्यः शीर्द्रवमूर्ति-र्शे । ४ । १ । ९७ ।		श्लिषः । ३ । ४ । ५६ ॥	
श्यशवः । २ । १ । ११६ ॥		श्लिशीङ्-क्तः । ५ । १ । ९ ॥	
श्यामलक्षणा-ष्टे । ६ । १ । ७४ ॥		श्वगणाद्वा । ६ । ४ । १४ ॥	
श्यावारोकाद्वा । ७ । ३ । १५३ ।		श्वन्पुङ्गम्-उः । २ । १ । १०६ ।	
श्येतैतहरित-नश्च । १ । ४ । ३६ ॥		श्वयत्पसूवच-सम् । ४ । ३ । १०३ ॥	
श्येनंपाता-ता । ६ । २ । ११५ ॥		श्वथुरः श्वश्रूभ्यां वा । ३ । १ । १२३ ॥	
श्रः शृतं हविः क्षीरे । ४ । १ । १०० ॥		श्वथुराद्यः । ६ । १ । ९१ ॥	
श्रन्धग्रन्थो नलुक्-च । ४ । १ । २७ ॥		श्वसजपवम-मः । ४ । ४ । ७५ ॥	
श्रपेः प्रयंत्रैक्ये । ४ । १ । १०१ ॥		श्वसस्तादिः । ६ । ३ । ८४ ॥	
श्रवणाश्वत्थान्नाम्न्यः । ६ । २ । ८ ॥		श्वसो वसीयसः । ७ । ३ । १२१ ॥	
श्रविष्ठापाठादीयण् । ३ । ३ । १०५ ।		श्वस्तनी ता-तास्महे । ३ । २ । १४ ॥	
श्राणामांसौ-वा । ६ । ४ । ७१ ॥		श्वादिभ्योऽञ् । ६ । २ । २६ ॥	
श्राद्धमद्य-नौ । ७ । १ । १३९ ।		श्वादेरिति । ७ । ४ । १० ॥	
श्रिनादिभिः । ३ । १ । ६२ ॥		श्वेताश्वाश्वतर-लुक् । ३ । ४ । ४५ ।	
श्रुमञ्छमी-यजू । ७ । ३ । ६८ ॥		श्वर्वा । ४ । १ । ८९ ॥	
श्रुवोऽनाङ्गमनेः । ३ । ३ । ७१ ॥		पः सोऽष्ट्यै-क्तः । २ । ३ । ९८ ॥	
श्रुसद्वसभ्यः-वा । ५ । २ । १ ॥		पट्कति-थट् । ७ । १ । १६२ ॥	

मृत्रम् ।	मृत्राङ्कः ।	मृत्रम् ।	मृत्राङ्कः ।
पदस्ये षड्गवः । ७।१।१३५॥		संख्यादते-कः । ६।४।१३०॥	
पद्वर्जक-रे । ७।३।४० ।		संख्याता-वा । ७।३।११७॥	
पदोः कः सि । १।१।६२॥		संख्यातैक-रत् । ७।३।११९॥	
पद्मासादवयसि-कौ। ६।४।१०८ ।		संख्यादेः पादा-च । ७।२।१५२॥	
पद्मासाद्य-कण् । ६।४।११५॥		संख्यादेर्गुणात् । ७।२।११६॥	
पट्यादेर-देः । ७।१।१५८॥		संख्यादेर्हाय-सि । २।४।९॥	
पष्ठात् । ७ । ३ । २५ ॥		संख्यादेश्वा-चः । ६।४।८०॥	
पत्नी बानादरे । २।२।१०८॥		संख्याधि-नि । ७।४।१८॥	
पष्ठययत्नाच्छेपे । ३।१।७६॥		संख्यानां ण्यमि । १।४।३३॥	
पष्ठ्याः क्षेपे । ३।२।३०॥		संख्याने । ३ । १ । १४६ ॥	
पष्ठ्याः समूहे । ६।२।९॥		संख्यापाण्डू-मेः । ७।३।७८॥	
पष्ठ्या धर्म्ये । ६ । ४ । ५० ॥		संख्यापूरणेदद् । ७।१।१५५॥	
पष्ठयान्त्यस्य । ७।४।१०६॥		संख्यायाः संघ-ठे । ६।४।१७१॥	
पष्ठ्या रूप्य-द् । ७।२।८०॥		संख्याया धा । ७।२।१०४॥	
पात्सदे । २ । ३ । ९० ॥		संख्यायानदी-म् । ७।३।९१॥	
पादिहन्-णि । २।१।११०॥		संख्याव्ययादङ्गुलेः । ७।३।१२४॥	
पावटाद्वा । २ । ४ । ६९ ॥		संख्या समासे । ३।१ । १६३॥	
पि तवर्गस्य । १ । ३। ६४ ।		संख्या समाहारे । ३।१।२८॥	
पितोऽङ् । ५ । ३ । १७७॥		संख्या समाहारे-यम् । ३।१।९९॥	
प्लिवृक्मन्वाचमः । ४।२।११०॥		संख्यासाय-वा । १।४।५०॥	
प्लिवृसिबोऽवा । ४।२।११२॥		संख्यासंभ-र्च । ६।१।६६॥	
प्या पुत्रपत्न्योः-ये । २।४।८३॥		संख्याहर्दिवा-टः । ५।१।१०२॥	
सकशब्धायम् । ७ । ३ । ८६ ॥		संख्याकार्या-न्म । ७।२।१५१॥	
संख्यास-त्तौ । ३ । १ । ३८ ॥		संगतेऽज्यम् । ५ । १ । ५ ॥	
संख्याङ्गात्सूत्रे । ६।२।१२८॥		संघयोपा-जः । १।३।१७२॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 संघेऽनुर्वे । ५ । ३ । ८० ॥
 संचाग्यकुण्ड-तौ । ५ । १ । २१ ॥
 संज्ञा दुर्वा । ६ । १ । ६ ॥
 संन्यसरात्तेन । ७ । ३ । ४२ ॥
 संनिवेः । ३ । ३ । ५७ ॥
 संनिवेरदेः । ४ । ४ । ६३ ॥
 संनिव्युपाद्यमः । ५ । ३ । २५ ॥
 संपरिच्यनुप्राददः । ५ । १ । ५८ ॥
 संपरेः कृगः स्मद् । ४ । ४ । ९१ ॥
 संपरेर्वा । ४ । १ । ७८ ॥
 संपतेरस्मृतौ । ३ । ३ । ६९ ॥
 संप्रदानाद्यान्य-यः । ५ । १ । १५ ॥
 संप्राज्ञा ह्री । ७ । ३ । ५५ ॥
 संप्राज्ञसात् । ५ । १ । ६१ ॥
 संप्रोक्षेः सं-ये । ७ । १ । १५ ॥
 संबन्धिनां संबन्धे । ७ । ४ । १०१ ॥
 सभबद्वहरेतोश्च । ६ । ४ । १६२ ॥
 संभावनेलमर्थ-वती । ५ । ४ । १०१ ॥
 संभावने सिद्धवत् । ५ । ४ । ४ । १०१ ॥
 संमत्यस्य-तः । ७ । ४ । ८९ ॥
 संमदममदौ हर्षे । ५ । ३ । ३३ ॥
 संयोगस्या-ह । १ । १ । ८८ ॥
 संयोगात् । २ । १ । ५० ॥
 संयोगादिनः । ७ । ४ । ५३ ॥
 संयोगादुत । ४ । ४ । ३७ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 संयोगादुदत्तः । ४ । ३ । ९ ॥
 संयोगादेर्वा-न्ये । ४ । ३ । ५५ ॥
 संवत्सराग्र-च । ६ । ३ । ११६ ॥
 संवत्सरात्-णोः । ६ । ३ । ९० ॥
 संविप्राधात् । ३ । ३ । ६३ ॥
 संवेः सृजः । ५ । १ । ५७ ॥
 संशयं प्राप्ते ज्ञेये । ६ । ४ । ९३ ॥
 संसृष्टे । ६ । ४ । ५ ॥
 संस्कृते । ६ । ४ । ३ ॥
 संस्कृते भक्ष्ये । ६ । २ । १८० ॥
 संस्तोः । ५ । ३ । ६६ ॥
 सः सिजस्तोर्दिस्योः । ४ । ३ । ६५ ॥
 सक्थ्यस्यः स्वाहे । ७ । ३ । १०६ ॥
 सखिवणिग्दूताद्यः । ७ । १ । ६३ ॥
 सख्यादेरेण्य । ६ । १ । ८८ ॥
 सरन्युस्तितोऽश्वे । ४ । १ । ३ ॥
 सजुषः । १ । १ । ७३ ॥
 सज्जेर्वा । २ । ३ । ३८ ॥
 सति । ५ । २ । १० ॥
 सतीच्छार्थात् । ५ । ४ । १०६ ॥
 सतीर्थ्यः । ६ । ४ । ७८ ॥
 सत्यामदास्तोः कारोः । ३ । १ । १२२ ॥
 सत्यादशपथे । ७ । १ । १८३ ॥
 सत्यार्थमेदस्याः । ३ । ४ । ४८ ॥
 सत्सामीप्ये सद्बद्धा । ५ । ४ । १ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
सदाधुने-दि । ७ । २ । ९६ ॥		सप्तम्याः । ७ । २ । ९४ ॥	
सदोऽपने-दे । १२ । ३ । ४४ ॥		सप्तम्या आदिः । ७ । ४ । १ । १४ ॥	
सद्योऽद्य-दि । ७ । २ । ९७ ॥		सप्तम्या पूर्वस्व । ७ । ४ । १ । ०५ ॥	
सनस्तत्रा वा । ४ । ३ । ६९ ॥		सप्तम्या वा । ३ । २ । ४ ॥	
सनि । ४ । २ । ६१ ॥		सप्तम्युताप्योर्वदि । ५ । ४ । २ । १ ॥	
सनोडश्च । ४ । ४ । २५ ॥		सत्रहचारी । ३ । २ । १ । ५० ॥	
सन्मिक्षाशंसेरुः । ५ । २ । ३३ ॥		सप्तः क्षणोः । ३ । ३ । २९ ॥	
सन्महत्परमो-याम् । ३ । १ । १०७ ॥		सप्तः ख्यः । ५ । १ । ७७ ॥	
सन्यडश्च । ४ । १ । ३ ॥		सप्तः पृचैपञ्चरेः । ५ । २ । ५६ ॥	
सन्यस्य । ४ । १ । ५९ ॥		सप्तजनपक्षिपद-णः । ५ । ३ । १९ ॥	
सपत्न्यादौ । २ । ४ । ५० ॥		सप्तत्यगाभिरः । ५ । २ । ६२ ॥	
सपत्रनिष्पत्रा-ने । ७ । २ । १ । ३८ ॥		सप्तनुष्पत्राद्द्वयः । ५ । २ । ६३ ॥	
सपिण्डेव्यः स्थाना-द्वा । ६ । १ । ४ ॥		समयात् मातः । ६ । ४ । २ । ४ ॥	
सपूर्वात्-द्वा । २ । १ । ३२ ॥		समयाद्या-याम् । ७ । २ । १ । ३७ ॥	
सपूर्वादिक्लृण् । ६ । ३ । ७० ॥		समर्थः पदविधिः । ७ । ४ । १ । २२ ॥	
सप्तमी-ईमहि । ३ । ३ । ७ ॥		समवान्धात्तमसः । ७ । ३ । ८० ॥	
सप्तमीचा-णे । १२ । २ । १०९ ॥		समस्ततद्वितेवा । ३ । २ । १ । ३९ ॥	
सप्तमीचोर्ध्व-के । ५ । ३ । १ । २ ॥		समस्तृतोयया । ३ । ३ । ३२ ॥	
सप्तमीचो-के । ५ । ४ । ३० ॥		समांसमीनम् । ७ । १ । १ । ०५ ॥	
सप्तमीद्विती-भ्यः । ७ । २ । १ । ३४ ॥		समानपूर्व-त् । ६ । ३ । ७९ ॥	
सप्तमीयदि । ५ । ४ । ३४ ॥		समानस्य घर्मादिषु । ३ । २ । १ । ४९ ॥	
सप्तमी शौण्डायः । ३ । १ । ८८ ॥		समानादमोतः । १ । ४ । ४६ ॥	
सप्तम्यधिकरणे । १२ । २ । ९६ ॥		समानानां घः । १ । २ । १ ॥	
सप्तम्यर्थेक्ति-त्तिः । ५ । ४ । १ ॥		समानामर्थेनकः शेषः । ३ । १ । १ । ८ ॥	
सप्तम्याः । ५ । १ । १ । ६९ ॥		समाया नः । ६ । ४ । १०९ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
समासान्तः । ७ । ३ । ६९ ॥		सर्वजनाण्येनञौ । ७ । १ । १९ ॥	
समासेऽग्नेः स्तुतः । २ । ३ । १६ ॥		सर्वश्वा-यः । ३ । १ । ८० ॥	
समासेऽसमस्तस्य । २ । ३ । १३ ॥		सर्वाणा वा । ७ । १ । ४३ ॥	
समिणा सुगः । ५ । ३ । ९३ ॥		सर्वात्सहश्च । २ । १ । १११ ॥	
समिधश्वा-न्यण् । ६ । ३ । १६२ ॥		सर्वादयोऽस्यादौ । ३ । २ । ६१ ॥	
समीपे । ३ । १ । ३५ ॥		सर्वाट्टिविष्वग्-श्चौ । ३ । २ । १२२ ॥	
समुदाङ्गोयमेरग्रन्ये । ३ । ३ । ९८ ॥		सर्वादेः प-ति । ७ । १ । २४ ॥	
समुदोऽजः पशौ । ७ । ३ । ३० ॥		सर्वादेः सर्वाः । ७ । २ । ११९ ॥	
समुद्रान्मृनावोः । ६ । ३ । ४८ ॥		सर्वादेः स्मै स्मातौ । १ । ४ । ७ ॥	
समूहार्थात्समेवते । ६ । ४ । ४६ ॥		सर्वादिङ्म पूर्वाः । १ । ४ । १८ ॥	
समंशोऽर्थे नवा । ३ । १ । १४ ॥		सर्वादेरिन् । ७ । २ । ५९ ॥	
समोगमृ-शः । ७ । ३ । ८४ ॥		सर्वाद्यमत्ति । ७ । १ । ९८ ॥	
समोगिरः । ३ । ३ । ६६ ॥		सर्वाश-यात् । ७ । ३ । ११८ ॥	
समोङ्गोऽ-वा । २ । २ । ५१ ॥		सर्वोभया-सा । ७ । २ । ३५ ॥	
समो मुष्टौ । ५ । ३ । ५८ ॥		सलातुरादीयण् । ६ । ३ । १७ ॥	
समोवा । ५ । १ । ४६ ॥		सविशेषण-व्यम् । १ । १ । २६ ॥	
सम्राजः क्षत्रिये । ६ । १ । १०१ ॥		ससर्वपूर्वाक्षिप् । ६ । २ । १७ ॥	
सम्राट् । १ । ३ । १६ ॥		सस्तः सि । ४ । ३ । ९७ ॥	
सयसितम्य । ७ । ३ । ४७ ॥		सस्नी प्रशस्ते । ७ । २ । १७२ ॥	
सरजसोप-वम् । ७ । ३ । ९४ ॥		सस्मे ऋस्ननीच । ५ । ४ । ४० ॥	
सरूपाद्देः-वत् । ६ । ३ । २०९ ॥		सस्य शर्पो । १ । ३ । ६१ ॥	
सरोऽनो-म्नोः । ७ । ३ । १५ ॥		सस्या दुगुणात्-ते । ७ । १ । १७८ ॥	
सर्तः स्थिर-स्त्ये । ५ । ३ । ११ ॥		सस्त्रि चक्रिदधि-मि । ५ । ३ । ९९ ॥	
मर्त्यर्त्तर्वा । ३ । ४ । ६१ ॥		सहराजम्यां-येः । ५ । १ । १६७ ॥	
सर्व चर्मण ईनेनञौ । ६ । ३ । १९५ ॥		सहलुमेच्छ-देः । ४ । ४ । ४६ ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 सहस्रमः सधिसमि । ३।७।२३॥
 सहस्तेन । ३ । ७ । २४ ॥
 सहस्रशत-दण । ६।४।१६॥
 सहस्य सोऽन्यार्थे । १।२।१४३॥
 सहातुल्ययोगे । ७।३।१७८॥
 सहायाद्वा । ७ । १ । ६० ॥
 सहार्थे । २ । ० । ४५ ॥
 सहिवहे-स्य । १ । ३ । ४३ ॥
 साक्षादादिश्रव्यर्थे । ३।१।१४॥
 साक्षाद्द्रष्टा । ७।१।१७॥
 सातिहेतियूति-ति । ६।३।१४॥
 सादेः । २ । ४ । ४९ ॥
 सादेश्चातदः । ७ । १ । २५ ॥
 माधकतमं करणम् । २।२।२४॥
 साधुना । २ । ० । १०० ॥
 साधुपुण्यत्पन्यमाने । ६।३।१७॥
 सार्धौ । ५ । १ । १६५ ॥
 सामीप्येऽधो-रि । ७।४।७९॥
 सार्यचिरंभा-यात् । ६।३।८८॥
 सायाहादयः । ३।१।५३॥
 सारवैश्वा-यम् । ७।४।३०॥
 साल्वात् तौ । ६।३।५४॥
 सत्वांशमत्य-दिज् । ६ । १ । १७॥
 सास्य पौर्णिमासी । ६।२।९८॥
 साहिमातिवे-त् । ५।१।५०॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 सिकताशर्करात् । ७।२।३५॥
 सिचि-परस्मै-ति । ४।३।४४॥
 सिचोऽञ्जेः । ४ । ४ । ८४ ॥
 सिचो यडि । ० । ३ । ६० ॥
 सिज्जतन्याम् । ३।४।५३॥
 सिजाशिषावात्मने । ४।३।३५॥
 सिज्जिदोऽधुवः । ४।१।९२॥
 सिद्धिः-त् । १ । १ । ० ॥
 सिद्धौ तृतीया । २।२।४३॥
 सिध्मादि-ग्न्यः । ७।०।२१ ।
 सिध्यतेरज्ञाने । ४।२।११॥
 सिन्धुपकरात्काणी । ६।३।३०१॥
 मिन्ध्वादेरञ् । ६।१।२१६॥
 सिंहायैः पूजायाम् । ३।१।८९॥
 सीतया संगते । ७।१।२७ ॥
 सुः पूजायाम् । ३।१।४४॥
 सुखादेः । ७ । ० । ६३ ॥
 सुखादेरनुभवे । ३ । ४ । ३४ ॥
 सुगदुर्गमाधारं । २।१।३३॥
 सुगः स्यसनि । २।३।२२॥
 सुग् द्विषाईः-त्ये । ५।२।२६॥
 मुचो वा । २ । ३ । १० ॥
 मुञ्जार्थे सं-दिः । ३।१।१०॥
 मुतंगमादेरिष् । ६।२।८५ ।
 मुदुभ्यः । ४ । ४ । १०८ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
सुपन्थमादेर्ज्यः । ६।२।८४॥		सेद कयोः । ४।३।८४॥	
सुपृत्युत्सु-णे । ७।३।१४४॥		सेदनानिटा । ३।१।१०६॥	
सुपातसुभ-दम् । ७।३।१०९॥		मेनाद्वसुद-नाम् । ३।१।१३४॥	
सुभ्रवादिभ्यः । ७।३।१८२॥		सेमान्तका-च । ६।१।१०२॥	
सुर्यजोह्वनिष् । ५।१।१७२॥		सेनायावा । ६।१।४।४८॥	
सुयाम्नः सौवी-निवा । १।१०३॥		मेग्रासे कर्मकर्तरि । ४।२।७३॥	
सुरा शीघोः विवः । ५।१।७५॥		सेर्निवासादस्य । ६।३।२१३॥	
सुवर्णकार्पाषणात् । ६।४।१४३॥		सोदय समानोद । ६।३।११२॥	
सुसर्वाधीद्राष्ट्रस्य । ७।४।१५॥		सोत्रिवा । ४।३।७२॥	
सुसंख्यात् । ७।३।१५०॥		सोमात् सुगः । ५।१।१६३॥	
सुस्नातादि-ति । ६।४।४२॥		सोरुः । २।१।७२॥	
सुहरित वृण-त् । ७।३।१४२॥		सोवालुकच । ३।४।२७॥	
सुहृदुह्वन-त्रे । ७।३।१५७॥		सोऽस्य ब्रह्म-तोः । ६।४।११६॥	
सुक्त साम्नोरीयः । ७।२।७१॥		सोऽस्य भृनि-शम् । ६।४।१६८॥	
सुतेः पञ्चम्याम् । ४।३।१३॥		सोऽस्य मुख्यः । ७।१।१९०॥	
सूत्राद्धारणे । ५।१।१९३॥		सौनवेती । १।२।३८॥	
सूर्याद्योदितः । ४।२।७०॥		सौशामायनि-वा । ६।१।१०६॥	
सूर्यागस्त्ययो-च । १२।४।८०॥		सौवीरेषु कूलात् । ६।३।४७॥	
सूर्यादेवतायां वा । २।४।६४॥		स्कन्द स्यन्दः । ४।३।३०॥	
सुलहः प्रजनाक्षे । ५।३।३१॥		स्कन्न । २।३।५५॥	
सुधस्यदोमरक् । ५।२।७३॥		स्कृच्छतो-याम् । ४।३।८॥	
सृजः श्राद्धे-तथा । ३।४।८४॥		स्वसृष्टृ-याः । ४।४।८१॥	
सृजिदृशिस्कृ-वः । ४।४।७८॥		स्तम्बात् घ्नश्च । ५।३।३०॥	
सृजीणनगष्ट्वरम् । ५।२।७७॥		स्तम्भु स्तुम्भ-च । ३।४।७८॥	
मेः स्दांचरर्वा । ४।३।७९॥		स्ताघशितो-रिद । ४।४।३२॥	

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः

मृत्स्वञ्जथा-वा । २।३।४९॥
 स्तेनान्न लुक्च । ७।१।६४॥
 स्तोकाल्प-णे । २।२।७९॥
 स्तोमेडद् । ६ । ४ । १२६ ॥
 स्याद्विभक्तिः । १।१।१९॥
 स्त्रियाः । २ । १ । ५४ ॥
 स्त्रियाः पुंसो-श्च । ७।३।९६॥
 स्त्रिया द्विर्ता-या । १।४।७८॥
 स्त्रियांक्तिः । ५।३।९१॥
 स्त्रियां नाम्नि । ७।३।१५२।
 स्त्रियां नृतो-र्डीः । २।४।१॥
 स्त्रियां लुप् । ६।१।४६॥
 स्त्रियाम् । ४ । ० । ३ ॥
 स्त्रियाम् । ३।२।६९॥
 स्त्रियाभूषतोऽन् । ७।३ । १६९॥
 स्त्रीदूतः । १ । ४ । २९ ॥
 स्त्री पुंवच्च । ३ । १ । १०५ ॥
 स्त्री बहुष्यायनञ् । ६।१।४८॥
 स्यण्डिलात्-ती । ६।२।१३९॥
 स्यलादेमधुक् ण । ६।४।९१॥
 स्याग्लाम्लापचि स्तुः । ५।२।३१॥
 स्यादिभ्यः कः । ७।३।८२॥
 स्थानान्तगो-लात् । ६।३।१०॥
 स्थानी वा वर्णविधौ । ७।४।१०९॥
 स्थापास्नात्रः कः । ५।१।१४०॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

स्थामजिना-प । ६।३।९३॥
 स्थामनिसेध-पि । ७।३।४०॥
 स्थूल दू-नः । ७।४।४०॥
 स्थेशभास-रः । ५।२।८१॥
 स्थोवा । ६ । ३ । ९६।
 स्नाताब्देदसमाप्नौ । ७।३।७०।
 स्नानस्य नाम्नि । २।३।२२॥
 स्नोः । ४ । ४ । ५२ ॥
 स्पर्धे । ७ । ४ । ११९ ॥
 स्पृश मृश कृप-वा । ३।४।५४॥
 स्पृशादि सपोवा । ४।४।१०॥
 स्पृशोऽनुदकात् । ५।१।१४०॥
 स्पृहेर्न्याप्यं वा । ७।२।२६॥
 स्फायु स्फाव् । ४।३।२२।
 स्फाघः स्फीवा । ४।१।९४॥
 स्फुर स्फुलोर्घञि । ४।२।४८॥
 स्मिङ्गः प्रयोक्तुः ० । ३।१।९१॥
 स्मत्पर्य दयेशः । २।२।११॥
 स्मृद्वस्त्रप्रथ रः । ४।१।६५॥
 स्मृदशः । ३ । ३ । ७२॥
 स्मेच वर्तमाना । ५।२।१६॥
 स्मे पञ्चमी । ५ । ४ । ३२ ॥
 स्म्यजसहिंस रः । ५।२।७९॥
 स्वदोजरे । ४ । ० । ५३ ॥
 स्यादानसंख्येयः । ३।१।११९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 स्यादेरिषे । ७ । १ । ५२ ॥
 स्यादौ वः । २ । १ । ५७ ॥
 स्यौजस-दिः । १ । १ । १८ ।
 संस्र ध्वंस-दः । २ । १ । ६८ ॥
 स्वअथ । २ । ३ । ४५ ॥
 स्वर्धनवा । ४ । ३ । २७ ॥
 स्वज्ञा जम-कात् । २ । ४ । १०८ ॥
 स्वतन्त्रः कर्ता । २ । २ । २ ।
 स्वपेयङ्गव । ४ । १ । ८० ॥
 स्वपोणावुः । ४ । १ । ६२ ॥
 स्वयं सामी वोन । ३ । १ । ५८ ॥
 स्वर ग्रह दृश-वा । ३ । ४ । ६९ ॥
 स्वर दुहो वा । ३ । ४ । ९० ॥
 स्वरस्य परे-धौ । ७ । ४ । ११० ॥
 स्वर हनगमोः-टि । ४ । १ । १०८ ॥
 स्वराच्छी । १ । ४ । ६५ ॥
 स्वरात् । २ । ३ । ८९ ॥
 स्वगद्योऽ-यम् । १ । १ । ३० ॥
 स्वरादुतो-रोः । २ । ४ । ३५ ॥
 स्वरादुसर्गात्-वः । ४ । ६ । ९ ॥
 स्वगदेर्द्वितीयः । १ । १ । ४ ॥
 स्वरादेस्तासु । ४ । ४ । ३१ ॥
 सारेऽतः । ४ । ३ । ७५ ॥
 स्वरेभ्यः । १ । ३ । ३० ॥
 स्वरेवा । १ । ३ । २४ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 स्वरेवाऽनशे । १ । २ । २९ ॥
 स्वर्ग स्वस्ति-पौ । ६ । ३ । २३ ॥
 स्वसृपत्योर्वा । ३ । २ । ३८ ॥
 स्वस्नेहनार्था पः । ५ । ४ । ६५ ॥
 स्वाङ्गतश्चव्यर्थ-श्च । ५ । ४ । ८६ ॥
 स्वाङ्गात्-नि । ३ । २ । ५६ ॥
 स्वाङ्गादेरकृत-हेः । २ । ४ । ४६ ॥
 स्वाङ्गाद्विद्वत्तत् । ७ । २ । १० ॥
 स्वाङ्गेनाधुणेण । ५ । ४ । ७९ ॥
 स्वाङ्गेऽसकते । ७ । १ । १८० ॥
 स्वादेः अनुः । ३ । ४ । ७५ ॥
 स्वाङ्गार्थाददीर्गात् । ५ । ४ । ९३ ॥
 स्वान्मित्रीशे । ७ । २ । ४९ ॥
 स्वामि चिह्न-र्णे । ३ । २ । ८४ ॥
 स्वामि वैश्येऽर्थः । ५ । १ । ३३ ॥
 स्वामीश्वरा तैः । २ । २ । ९८ ॥
 स्वाम्येऽधि । ३ । १ । १३ ॥
 स्वार्थे । ४ । ४ । ६० ॥
 स्वर्ग्येऽधिना । २ । २ । १०८ ॥
 स्वर-ग्याव । १ । २ । १९ ॥
 स्तटि समः । १ । ३ । १२ ॥
 हः काल व्रीहोः । ५ । १ । ६८ ॥
 हत्या भूय भावे । ५ । १ । ३६ ॥
 हनः । २ । ३ । ८२ ॥
 हनः सिच । ४ । ३ । ३८ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
हनश्च समूलात् । ५।४।६३॥	
हनृतः स्यस्य । ४।४।४९॥	
हनो पि । २।३।९४॥	
हनो घनीर्वधे । ४।३।२९॥	
हनो णिन् । ५।१।१६०॥	
हनोऽन्तर्धना-देशे । ५।३।३४॥	
हनो वध आ-जौ । ४।४।२१॥	
हनो वा वधू च । ५।३।४६॥	
हनो ह्यो घनः । २।१।११२॥	
हरत्युत्सङ्गादेः । ६।४।२३॥	
हरितादेरञः । ६।१।५५॥	
हलक्रोडाऽऽस्ये पुवः । ५।२।८९।	
हलसोरादिकण् । ६।३।१६१॥	
हलसीरादिकण् । ७।१।६॥	
हलस्य कर्षे । ७।१।२६॥	
हवः शिति । ४।१।१२॥	
हविरञ-वा । ७।१।२९॥	
हविष्यष्टनः कपाले । ३।२।७३॥	
हशश्वद्युगान्तः-च । ५।१।१३॥	
हशितो ना-सक् । ३।४।५५॥	
हस्तदन्त-तौ । ७।२।६८॥	
हस्तमाप्ये चैरस्तेये । ५।३।७८॥	
हस्तार्थाद् ग्रह-तः । ५।४।६६।	
हस्तिपुरुषाद्याण् । ७।१।१४१॥	
हस्तिबाहुकपा-क्तौ । ५।१।८६॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
हाकः । ४।२।१००॥	
हाको हिः क्त्वि । ४।४।१४॥	
हान्तस्थाञ् जीर्भ्यांवा । २।१।८१	
हायनान्तात् । ७।१।६८॥	
हितनाम्नो वा । ७।४।६०॥	
हितसुखाभ्याम् । २।२।६५॥	
हितादिभिः । ३।१।७१॥	
हिमहनिकापिये पदु । ३।२।९६॥	
हिमादेलुः सहे । ७।१।९०॥	
हिसार्थादिकाप्यात् । ५।४।७४॥	
हीनात् स्वाङ्गादः । ७।२।४६॥	
हुधुटो हेयिः । ४।२।८३॥	
हुक्रोर्नवा । २।२।८॥	
हुगो गतताच्छील्ये । ३।३।३८॥	
हुगो वयोऽनुद्यमे । ५।१।९५॥	
हृदयस्य-ण्ये । ३।२।९४॥	
हृद्भगसिन्धोः । ७।४।२५॥	
हृद्य पद्य तुल्य-र्म्यम् । ७।१।११॥	
हृयेः केङलोम-त्ते । ४।४।७६॥	
हेः प्रभ्नाख्याने । ७।४।१७।	
हेतुकर्तृकरणे-ण्ये । २।२।४४॥	
हेतुतच्छीला-त्त । ५।१।१०३॥	
हेतुसहाय्येऽनुना । २।२।३८॥	
हेतौ सं-त्ते । ३।४।१५३॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
हेत्वर्थस्त-याः । २।२।११८॥		ह्रस्वात् ङ्णनो द्वे । १।३।२७॥	
हेमन्ताद्वा तलुक् च । ६।३।९१॥		ह्रस्वान्नाम्नस्ति । २।३।३४॥	
हेमादिभ्योऽञ् । ६।२।४५॥		ह्रस्वापश्च । १।४।३२॥	
हंमार्थात् माने । ६।२।४२॥		ह्रस्वे । ७।३।४६॥	
हंह्रस्वेषामेव । ७।४।१००॥		ह्रस्वोऽपदे वा । १।१।२२॥	
होत्राभ्य ईयः । ७।१।७६॥		ह्यस्तनी-महि । ३।३।९॥	
होत्राया ईयः । ७।२।१६३॥		ह्यो गोदोहादी-स्य । ६।२।२८॥	
हो धुदपदान्ते । २।१।८२॥		हादो ह्य-श्च । ४।२।६७॥	
हौ दः । ४।१।३१॥		हः समाह्वया-म्नोः । ५।३।४१॥	
ह्रस्वः । ४।१।३९॥		हः स्पर्धे । ३।३।५६॥	
ह्रस्वस्य गुणः । १।४।४१॥		हालिप्सिचः । ३।४।६२॥	
ह्रस्वस्य तः पितृकृति । ४।४।११३॥		ह्रिणोरपिचिति व्यौ । ४।३।१५॥	

इति श्रीसिद्धहेमचन्द्रसब्दानुशासनपरिशिष्टेषु हैममूलसूत्राणाम्

अकरादिवर्णानुक्रमः समाप्तः ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनप्रशस्तिः ।

(2)

प्रस्तुतश्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनस्य निर्मात्राऽऽचार्यश्रीहेमचन्द्र-
सूत्रिणाऽस्य व्याख्यानस्य स्तोत्रपत्रपुद्गलस्योत्पत्त्यर्थमभ्यर्चने प्रशस्तिर्विबद्धा, तस्यां मूलराजत-
आरभ्य सिद्धराजपर्यन्तं चौलुक्यपूर्वजभूषावलिरतिगभीरमनोज्ञस्य सरण्या
सूत्रिणा वर्णिता । तद् वर्णनमिति वृत्तकविवासस्तचेतसाम्प्रतीवोपयुक्त प्रमाद-
यः वास्तीति हेतोरस्माभिर्मुद्रितपृष्ठदृष्टित उद्भूत्वात्र परिशिष्टे ॥ प्रशस्तिः
प्रकाश्यते-संशोधकः ।

हरिरिव बलिवन्धकरस्त्रिशक्तियुवतः पिनाकपाणिरिव ।

कमलाऽऽश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजचतुषः ॥ १ ॥

पूर्वभवदारगोपी—हरणस्मरणादिव ज्वलितमन्युः ।

श्रीमूलराजपुरुषो-त्तमोऽवधोद् दुर्मदाऽऽभीरान् ॥ २ ॥

चक्रे श्रीमूलराजेन नवः कोऽपि यशोऽर्णवः ।

परकीर्तिस्रवन्तीनां न प्रवेशमदत्त यः ॥ ३ ॥

सोत्कृष्टमङ्गलगतैः कचकर्पणैश्च

वक्राब्जसुम्बननखक्षतकर्मभिश्च ।

श्रीमूलराजहस्तमृषतिभिर्विलेष्टः

सङ्ख्येऽपि खेऽपि च शिवाश्च सुरस्त्रियश्च ॥ ४ ॥

प्रावृद् जातेति हे ! भूषा मा स्म त्यजन काननम् ।

हरिः शेतेऽत्र न त्वेषो मूलराजमहीपतिः ॥ ५ ॥

मूलार्कः श्रूयते शास्त्र सर्वकल्याणकारणम् ।

अधुना मूलराजस्तु चित्रं लोकेषु गीयते ॥ ६ ॥

मूलराजासिधारायां निमग्ना ये महीश्रुजः ।

उन्मज्जन्तो विलोचयन्ते स्वर्गगङ्गाजलेषु ते ॥ ७ ॥

श्रीमूलराजक्षितिपस्य बाहुर्विपत्तिं पूर्वाचलशृङ्गशोभाम् ।
संकोचयन् वैरिमुखाम्बुजानि यस्मिन्नयं स्फूर्जति चन्द्रहासः ॥८॥

असंरब्धा अपि चिरं दुःसहा वैरिभृताम् ।
चण्डाश्चामुण्डराजस्य प्रतापशिविनः कणाः ॥ ९ ॥

श्रीमदल्लभराजस्य प्रतापः कोऽपि दुःसहः ।
प्रसरन् वैरिभूपेषु दीर्घनिद्रामकल्पयत् ॥ १० ॥

श्रीदुर्लभेशद्युमणेः पादास्तुण्डुविरं न कैः ? ।
लुलङ्घिर्मेदिनीपालैर्बालिखिल्यैरिवाप्रतः ॥ ११ ॥

प्रतापतपनः कोऽपि मौलराजेर्नवोऽभवत् ।
रिपुघ्नीमुखान्नां न सेहे यः किल श्रियम् ॥ १२ ॥

कुर्वन् कुन्तलशैथिल्यं मध्यदेशं निरीडयन् ।
अङ्गेषु विलसन् भ्रमेर्भर्ताऽभूद् भोमपार्थिवः ॥ १३ ॥

श्रीभीमपृतनोत्खातरजोभिर्वैरिभृशुजाम् ।
अहो ! चित्रमवर्धन्त ललाटे जलविन्दवः ॥ १४ ॥

कर्णं च सिन्धुराजं च निर्जित्य युधि दुर्जयम् ।
श्रीभीमेनाधुना चक्रे महाभारतमन्यथा ॥ १५ ॥

दुर्योधनोर्वापतिजैत्रबाहु-गृहीतचेदीशकरोऽवतीर्णः ।
अनुग्रहीतुं पुनरिन्दुवंशं श्रीभीमदेवः किल भीम एव ॥ १६ ॥

अगणितपञ्चेपुत्रलः पुरुषोत्तमचित्तविस्मयं जनयन् ।
रामोल्लासनमूर्तिः श्रीकर्णः कर्ण इव जयति ॥ १७ ॥

अकृत्वासननिर्वन्धमभिच्चा पावनीं गतिम् ।
सिद्धराजः परपुरप्रवेशवशितां ययौ ॥ १८ ॥

मात्रयाऽप्यविकं किञ्चिन्न सहन्ते जिगीषवः ।
इतीव त्वं धरानाथ ! धारानाथमपाकृयाः ॥ १९ ॥

सुष्णाः क्षोणिभृतामनेरुक्तका भग्नाऽथ धारा ततः

कुण्डः सिद्धपतेः कृपाण इति रे ! मा मंसत क्षत्रियाः ! ।

आरुढमवलप्रतापदहनः संप्राप्तधारधिरात्

पीत्वा मालवयोपिदश्रुसलिलं हन्ताऽयमेधिष्यते ॥२०॥

श्रीविक्रमादित्यनरेश्वरस्य त्वया न किञ्चित् प्रकृतं नरेन्द्र ! ।

यशोरयहार्षीः प्रथमं समन्तात् सृणादमाङ्गीरथ राजधानीम् ॥२१॥

मृदित्वा दोःकध्वं समरभुवि वैरिसितिभुजां

भुजादण्डे दधुः कति न नवखण्डां वसुमतीम् ? ।

यदेवं साम्राज्ये विजयिनि वितृष्णेन मनसा

यशो योगीशानां पियसि नृप ! तत् कस्य सहसम् ? ॥२२॥

जयस्तम्भान् सीमन्पनुजलधिवेलं निहितवान्

यितानैर्घस्राण्डं शुचिगुणगरिष्ठैः पिदितवान् ।

यशस्तेजोरूपैरलिपत जगन्त्यर्धधुसृणैः

कृतो यात्राऽऽनन्दो विरमति न किं सिद्धनृपतिः ? ॥२३॥

भूमिं कामगवि ! स्वगोमयसैरासिञ्च, रत्नाकरा !

मुक्तास्त्रस्तिरुमातनुध्वमुडुप ! त्वं पूर्णकुम्भीभव ।

पृत्वा कल्पतरोर्दलानि सरलेर्दिश्वारणास्तोरणा-

न्याधत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥२४॥

लब्धलक्षा विपत्तेषु विलक्षास्त्रयि मार्गणाः ।

तथाऽपि तव सिद्धेन्द्र ! दातेत्युक्तिरं यशः ॥ २५॥

उत्साहसाहसवता भवता नरेन्द्र !

धाराव्रतं किमपि तद्विषमं सिपेरे ।

यस्मात् फलं न खलु मालवमात्रमेव

श्रीपर्वतोऽपि तव कन्दुककलिकात्रम् ॥ २६ ॥

अयमवनिपतीन्दो ! मालवेन्द्रावरोध-

स्तनकलशपवित्रां पत्रवल्लीं लुनातु ।

कथमखिलमहीभृन्मौलिमाणिक्यभेदे

घटयति पटिमानं भग्नघारस्तवासिः ? ॥ २७ ॥

क्षितिधव ! भवदीयः क्षीरधारावलक्षै-

रिपुविजयशोभिः श्वेत एवासिदण्डः ।

किमुत कवलितैस्तैः कज्जलैर्मालवीनां

परिणतमहिमाऽसौ नीलिमानं विभर्ति ? ॥ २८ ॥

यद् दोर्मण्डलकुण्डलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप !

कीर्त वैरिकुलात् त्वया किल दलकुन्दावदातं यशः ।

भ्रान्त्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तद् मालवीनां व्यवा-

दापाण्डौ स्तनमण्डले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ २९ ॥

द्विपत्पुरक्षोदविनोदहेतोर्भवादवामस्य भवद्भुजस्य ।

अयं विशेषो भुवनैकवीर ! परं न यत्काममपाकरोति ॥ ३० ॥

ऊर्ध्वं स्वर्गनिकेतनादपि तले पातालमूलादपि

त्वत्कीर्त्तिर्भ्रमति क्षितीश्वरमणे ! पारे पयोधरेपि ।

तेनास्याः प्रमदास्वभावमुलभैरुचावचैश्चापलै-

स्ते वार्चयमवृचयोऽपि भुनयो मौनव्रतं त्पाजिताः ॥ ३१ ॥

आसीद् विशां पतिरमुद्रचतुःसमुद्र-

मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।

श्रीमूलराज इति दुर्धरावैरिकुम्भ-

कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ ३२ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रवलप्रताप-

तिग्मश्रुतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।

येन स्ववंशसवितयपरं सुधांशौ
 श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि ॥ ३३ ॥
 सम्यग् निषेज्य चतुरथतुरोऽधुपायान्
 जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम् ।
 विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जिताऽऽत्मा
 काष्ठाग्रवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३४ ॥
 तेनातिविस्तृतदुरागमविमकीर्ण-
 शब्दानुशासनसम्पूहकदर्थितेन ।
 अभ्यर्थितो निरवमं विधिक्व व्यधत्
 शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ३५ ॥

इति परिक्षिप्तेषु श्रीहेमचन्द्रसूरिरज्या सिद्धहेम-

चन्द्रशब्दानुशासनप्रशस्तिः समाप्ता ।

॥ तृतीयं परिशिष्टम् ॥

॥ सिद्धहेमशब्दानुशासनलघुवृत्तौ ॥

टिप्पण्युल्लिखितग्रन्थग्रन्थकाराः ।

(अकारादिक्रमतः)

(3)

ग्रन्थकारानामधेयानि ।

आचार्यः (हेमचन्द्राचार्य)

उमास्वातिः ।

कालिदास ।

जयमङ्गलः ।

धनञ्जयः ।

न्यासकार ।

भट्टिकाव्यटीकाकारः ।

भास्कराचार्यः ।

मेघधियजयोपाध्यायः ।

यशोविजयः ।

लीलावती ।

हेमचन्द्राचार्यः ।

हेमहंसगणिः ।

सिद्धहेमलघुन्यासकारः ।

ग्रन्थानामधेयानि ।

आचाराङ्गम् ।

उत्तररामचरित्रम् ।

किरातार्जुनीयम् ।

चन्द्रप्रभा ।

चान्द्रम् ।

तत्त्वार्थसूत्रम् ।

दशवैकालिकम् ।

न्यायसङ्ग्रहः ।

पाणिनीयम् ।

भट्टिः ।

महावीरगणितम् ।

रघुवंशः ।

वासयदत्ता

शामीनपार्श्वनाथस्तोत्रम् ।

सारस्वतम् ।

सिद्धान्तकौमुदी ।

सिद्धान्तचन्द्रिका ।

सिद्धान्तरत्निका

हेमः (कोषः) ।

हेमघातुपाठः ।

हेमवृद्धवृत्तिः ।

हेमलिङ्गानुशासनम् ।

चतुर्थं परिशिष्टम् ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनलघुवृत्तेः

पाठान्तराणि ।

(4)

प्राचीप्रतीचीसव्याप्तकीर्त्तिभिरनवशविद्याविद्योतितदिग्मन्त्रैः पूज्यगुहदेग्रीविन्द-
धर्मसूरिभिः सस्यापितधोयतोविजयजैनप्रमथमात्तद्विस्तपुस्तकाधारेणाय ग्रन्थ गम्यादित ।
तदनन्तरं खेटफदुर्गे (चेडा) गतवद्विरस्माभिस्तत्रैकस्मात् यतिमहाशयात् श्रीमिद्ध-
हेमचन्द्रशब्दानुशासनलघुवृत्ते पद्याऽप्यायतिमरैवाऽऽदर्शप्रतिष्पलस्था । द्वितीया च
पद्यमाध्यायप्रमाणऽधिगता । तत् प्रतिद्वयमनुसृत्यास्माभिस्तत्रैवोपयुस्ताति पाठान्तराणि
सदृशापात्र दीयन्ते ।-संशोधकः ।

पृष्ठपरवृत्ती । मुद्रितपुरतःपाठः ।

२-१० आ३ ई३ ऊ३ इत्यादि ।

२-२२ एतौ यथासङ्ख्य० ।

३-५ कादिर्वर्णो ध्रुद् स्यात् ।

३-९ पञ्चसङ्ख्यापरिमाणो वर्णः ।

३-१६ कादिर्वर्णो ।

४-११ परस्परं स्वाः ।

६-१९ अद्रप्ये ।

९-३ तेन समानेन परेण ।

९-७ बालर्ष्यः ।

९-१० ऋता ऋकारः ।

९-१० ऋकारः ।

९-११ लृ लृकारः लृकारः ।

९-१५ पितृपमः, पसे ।

९-२२ एत् ओत् ।

९-२४ तयोदा ।

१०-३ दशार्णम् ।

‘क’-पुस्तकपाठः ।

आ३ ई३ ऊ३ ऋ३ लृ ३ इत्यादि ।

यथासंख्य० ।

कादिर्वर्णो हपर्यन्तो ध्रुद् स्यात् ।

पञ्चसंख्यापरिमाणः ।

गादिर्वर्णो ।

स्वाः ।

असत्ये अद्रप्ये ।

तेन परेण समानेन ।

बालर्ष्य इत्यादि ।

ऋकारः ।

ऋकारः ऋकारः ।

ऋ लृकारः ।

पितृपमः ।

ए ओ ।

तयोदा. गंगोदक सोदा ।

दशार्णम्, अणार्णम् ।

पृष्ठपङ्क्ती । मुद्रितपुस्तकपाठ ।

१०-८ समास इति किम् ? ।

१०-१३ ऋकारादौ ।

११-६ अक्षौहिणी सेना ।

१३-१९ परेऽसन्ध्यभावो० ।

१४-७ ईदूदेदिति किम् ? धृक्षाचत्र ।

द्विचचनमिति किम् ?

कुमार्यत्र ।

१७-२४ इत्येष ? ।

१८-२ शसन्तस्यानुकरणम् ।

१८-६ शसन्तस्यानुकरणम्,
द्विरुक्तस्य कानः कानि ।

१९-१२ षट्श्चोतति ।

२३-४ धुटि वर्गे ।

२३-९ म्नाम् ।

२३-२१ सोढा ।

२४-४ स एष भरतो राजा ।

२४-६ ंस्तद्व्यञ्जने परस्य सेव्यञ्जने
परे लुक् ।

२४-११ सवर्णे परे ।

२६-९ श्ववर्गाभ्यां षट्वर्गाभ्यां ।

३१-१७ पुंविषयायाः ण्या० ।

३२-६ ङिदिति किम् ? ।

३३-२० घेनोः, घेनोः ।

३४-४ ंसोर्ङ् र स्यात् ।

३४-१४ मानुरामन्त्ये पुत्रे वर्त
मानस्य ।

३४-२२ सहकारः ।

३५-१७ लुप् ।

‘क’-पुस्तकपाठः ।

०

ऋकारादौ चण परे ।

अक्षौहिणी ।

परे सन्ध्यभावो० ।

०

इति किम् ? ।

शसन्तस्य नृशब्दस्यानुकरणम् ।

शसन्तस्य द्विरुक्तस्य कानि

षट्श्चोतति, भवान् द्रव्योतति ।

धुट्वर्गे ।

मतानान् ।

सोढा वोढा ।

स एष भरतो राजा सौपथो-
रनुब्रूयते ।

ंस्तद्व्यञ्जने परे परस्य
सेर्जुक् ।

सवर्णे ।

श्ववर्गाभ्यां षट्वर्गाभ्यां ।

पुंविषये टाया० ।

ङितीति किम् ।

०

सोः स्थाने प्रत्येकं डर् स्यात् ।

आमन्त्ये पुत्रे वर्तमानस्य
मातृशब्दस्य ।

सह यत् ।

लुक् ।

५०-५० मुद्रितपुस्तकपाठः ।
 ३९-३ ०धुडन्तस्य ।
 ३९-६ धुडन्तस्य ।
 ३९-१० " "
 ३९-११ नोन्तः ।
 ३९-१५ धुडन्तस्य ।
 ३९-१८ पुमांसोः पुमांसः,
 प्रियपुमान् ।
 ४०-१९ धृत्तेरुशनसो नल्लुको
 सौ परे या स्याताम् ।
 ४१-१७ राजानः, राजानम् ।
 ४२-२ परयोर्दीर्घः ।
 ४२-२२ स्वरादौ परे ।
 ६५-३ करोतीति कारकम् ।
 ६५-४ अनन्तरव्यापारस्य ।
 ६५-११ तत् प्रेधा ।
 ६७-२ ०पद्विषयस्य ।
 ६७-८ सर्पिषः सर्पिर्वा द्यते ।
 ६७-१० ०तद्धृत्तेः ।
 ६९-३ आयसति ।
 ७०-१५ श्रीशत्रुञ्जयः ।
 ७१-१७ नाम्नः ।
 ७२-९ ०जनकः ।
 ७२-११ गिरिमन्वासिता ।
 ७३-२ क्रोशेन क्रोशाम्यां
 क्रोशैर्या प्राभृतमधीतम् ।
 ७३-१० नानेन ।
 ७३-२३ ०स्तद्वतो० ।
 ७४-५ युक्तात्तृतीया ।
 ७६-५ ज्ञाप्ये ।
 ७६-१३ शपते ।

‘क’-पुस्तकपाठः ।
 ०धुडन्तस्य ।
 धुडन्तस्य ।
 " "
 धुटि नोन्तः ।
 धुडन्तस्य ।
 ०
 ०वृत्तेः सौ परे उशनसो नल्लुको
 या स्याताम् ।
 ०
 दीर्घः ।
 स्वरे परे ।
 ०
 ०
 त्रिधा ।
 ०पदस्य ।
 सर्पिपो द्यते सर्पिर्द्यते ।
 तद्वर्षस्य ।
 आवसति या ।
 शत्रुञ्जयः ।
 ०
 ०जनकम् ।
 गिरिमन्ववसिता ।
 ०
 न तु ।
 ०स्तद्वतोऽर्थवतो० ।
 युक्ताग्राभनस्तृतीया ।
 ज्ञाप्ये ज्ञाप्यमाने प्रयोज्ये ।
 शपते या ।

पृष्ठपङ्क्ति । मुद्रितपुस्तकपाठः ।	'क'-पुस्तकपाठः ।
७७-११ न त्वा रत्न मन्ये । करणा- श्रयणं किम् ? ।	०
७७-२० शर्म ।	०
७७-२४ प्रयोजनं ।	०
७८-१८ मेघः ।	देवः ।
७९-७ कर्माऽऽधारवाचिनः ।	कर्माधारवाचिभ्यां ।
८०-२१ उत्तराद्वा ।	उत्तरात् ।
८२-६ कृतां ।	०
८२-७ उदन्तः० कसु० आनः० ।	उदन्त० कसु० आन० ।
८२-१२ व्रजति ।	याति ।
८२-१३ त्वया ।	मया ।
८२-१५ यौ व्रतव्रतवत् तयोः ।	व्रतव्रतवत्त्वोः ।
८२-२० वा स्यात् ।	वा न स्यात् ।
८५-९ ०ऽध्यन एष ।	०ऽध्यवाचिनोऽध्यन एष ।
८६-२१ धर्मात् कुतः सुखम् ।	धर्माद्वा कुतः सौख्यम् ।
८७-१७ टाडसिङ्गयमः ।	टाडसिङ्गयम् ।
८९-१६ ०कर्णी० ।	०पर्णी० ।
८९-१८ यशस्कामः, पयस्कंसः	अयस्कामः, अयस्कंसः ।
८९-१९ अयस्कर्णी ।	अयस्कपर्णी ।
९०-९ काम्ये ।	च परे काम्ये ।
९१-३ तस्मिन्नेकाधिकं तुल्याधि- करणे ।	तस्मिन्नेकाधिकरणे ।
९१-६ एकार्य इति ।	एकार्य इति ।
९२-२३ स्नातस्य सः ।	स्नातस्यस्य सस्य ।
९४-१६ स्थस्य सः ।	स्थस्य सः समासे ।
९६-३ अत्यष्टात् ।	प्रत्यष्टात् ।
९७-१७ वृषभस्यावष्टम्भः ।	वृषलस्यावष्टम्भः ।
९९-८ सुपमः, विपमः ।	०
१००-१९ नो ण् स्यात् ।	नो ण् स्यात्, संज्ञायाम् ।
१०१-११ ०गिरिनदी ।	०गिरिनदी । गिरिगितम्भं, गिरि- नितम्भम् ।

पृ० प० ।

मुद्रितपाठः ।

- १०२-१७ प्रपञ्चानि ।
 १०२-२० नागमस्य स्यादेश्च ।
 १०३-१८ धातुपाठः ।
 १०४-३ परिपूर्वस्य ।
 १०४-८ प्राहण्यत ।
 १०५-३ स्वरादृत्तरस्य कृतस्य नो० ।
 १०५-१६ परस्य नो० ।
 १०५-२० ०विचारणार्थात् ।
 १०६-२ प्रभापना ।
 १०६ ३ प्रवेपनीयम् ।
 १०६-११ ०नाऽऽङ्घ्यतद्धिते ।
 १०७-१३ उपसर्गस्थस्य रस्या०
 १०७-२२ परिस्थस्य रो घादो परे ।
 ११०-३ किपि पाद्...सा त्रिपात् ।
 ११०-१२ द्विहायणी, चतुर्हायणी
 घडवा ।
 ११०-१३ चतुर्हायना ।
 ११२-११ ०परिमाणान्तात् ।
 ११३-२ नक्षत्रवृत्तिभ्यां ।
 ११३-१० ०पापापर० ।
 ११४-२० ०भरित० ।
 ११४-२३ भरिता ।
 ११५-११ बहुगुदा ।
 ११६-११ उपमान० ।
 ११९-१६ मनोरौ च ।
 १२०-४ ०द्वेवाचिनो० ।
 १२२-११ नाम्नोऽन्त्यस्य ।
 १२३-११ तत्पुरुषे समासे ।
 १२६-१० गङ्गमहः ।
 १२९-५ प्रादिरुपसर्गः ।
 १२९-६ न परो न व्यवहितः ।

‘क’—पाठः ।

- प्रपञ्चानि । प्रपञ्चानाम् ।
 नस्यादेः ।
 धातुः ।
 परिपूर्वस्य न ।
 ०
 स्वरात् परस्य कृतो नो० ।
 परस्य कृतो नो० ।
 ०विचारार्थात् ।
 प्रभापना, प्रभापना ।
 प्रवेपणीय प्रवेपनीयम् ।
 ०नाङ्घ्यतद्धिते ।
 उपसर्गरस्या० ।
 परेषांदिषु परेषु रस्य ।
 पाद्...त्रिपात् ।
 द्विहायनी गौ ।
 द्विहायना ।
 परिमाणात् ।
 नक्षत्रवाचिभ्यां ।
 ०पापापर० ।
 ०भरित० ।
 भरिता० ।
 पीनगुदा ।
 उपमा० ।
 मनोरौष ।
 ०द्वेवाचिनो० ।
 ०
 तत्पुरुषसमासे ।
 गङ्गमहः, गङ्गमहः ।
 प्रादिगण उपसर्गः ।
 परो न व्यवहितो न ।

पृष्ठपङ्क्ति ।

मुद्रितपाठः ।

'क'—पाठः ।

१३०-४ मा कारीत्यर्थः ।

मा कारीरित्यर्थः ।

१३०-९ गम्यमानायां ।

गम्यायां ।

१३-१३ ग्राममधिकृत्वा ।

ग्राममधिकृत्य ।

१३-१८ नित्यं ।

०

१३२-६ ०सक्रमाऽभावे ।

०संज्ञाऽभावे ।

१३२-१५ द्विदशाः, द्विधाः ।

द्विदशाः, द्विदश ।

१३३-१२ चैकार्थ्यं समानाधिकरणम् ।

चैकार्थ्यं समानाधिकरणम् ।

१३३-१९ ०ऽपदार्थे ।

०ऽपदार्थेऽर्थे ।

१३३-२३ बहुवीहिः ।

बहुवीहिष ।

१३४-७ ०ऽव्ययीभावः ।

०ऽव्ययीभावश्च ।

१३४-१३ सत्यं कृतम् ।

कृतं युद्धं सत्यम् ।

१३४-१५ ०मन्यपदार्थे ।

०मन्यार्थेऽर्थे ।

१३५-१० वा स्यात् ।

वा स्युः ।

१३६ ६ समीपवाचिनाम्ना ।

समीपवाचिनाम्ना ।

१४०-३ नाम्ना ।

नाम्ना सह ।

१४४-२० कृष्णाः सम्पन्नक्षीरा ।

कृष्णाः सम्पन्नक्षीरा ।

१४५-३ या ।

च या ।

१४६-७ न समस्यते ।

न समसः स्यात् ।

१४७-६ गम्यमानायाम् ।

गम्यायाम् ।

१४९-९ ०दुर्दुरुटः (०रुटः ?) ।

०दुर्दुरुकः ।

१५०-२० ०परमोत्तमोत्कृष्टं ।

०परमोत्कृष्टं ।

१५०-२२ स्यात् ।

स्युः ।

१५२-३ समासः ।

सह समासः ।

१५२-७ ०वलिनः ।

०वलिनः, युववलिनः ।

१५४-२२ रुद्रस्त्रीवाचिना ।

रुद्रः स्त्रीवाचिना ।

१५५-३ स्त्रीपुंसौ ।

पुरुषयोपितौ ।

१५५-२१ पुनर्वसुः सहोक्तौ ।

पुनर्वसुपुष्यसहोक्तौ ।

१५६-११ त्रयोऽपि द्वन्द्वा० ।

त्रयो द्वन्द्वा० ।

१५७-३ सौर्ध्वन्द्व...नित्यं स्यात् ।

द्वन्द्व...स्यात् ।

१६१-५ द्वन्द्वेष्वप्राप्तप्राक्तत्वं वा ।

द्वन्द्वे प्राप्तप्राक्तत्वं वा ।

१६१-१० अस्त्रशस्त्रम् ।

शस्त्रशस्त्रम् ।

५० पं० ।	मुद्रितपाठ ।	'क'—पाठ ।
१६३-७ इमे नराः ।		नराः ।
१६३-२० निषेहि ।		षेहि ।
१६४-१४ लुप्चिधानात् ।		लुप्चिधानात् ।
१६५-४ उत्सेर्लुग्भावो ।		:लुवभावो ।
१६५-१० ट इति ।		प्राप्तं ट इति ।
१६५-२४ मनसावेदी ।		मनसावेदी ।
१६६-१० प्राचां देशे ।		प्राचां देशानां ।
१६८-२ इन्द्रत्ययान्ते ।		इन्ते ।
१६८-१६ परे		०
१६८-२२ अकग्रन्थे ।		अकग्रन्ते ।
१६९-२ लुङ् न ।		अलुप् ।
१६९-५ ऽलङ्गूलकः ।		०लङ्गूलः ।
१६९-११ विद्यया योग्या वा		विद्यायोगिसम्बन्धे ।
कृते सम्बन्धे ।		
१६९-१७ ०सम्बन्धनिमित्तः ।		०सम्बन्धा० ।
१७२-१६ स्त्री ।		स्त्रियः ।
१७४-१ स्त्री ।		स्त्री अस्त्र्यर्थे
१७४-२१ गुणादिवु ।		गुणादिष्वेकार्थेषु ।
१७५-१५ तपादौ ।		तरादौ गुणादौ च ।
१७६-२ एकार्थे ।		एकार्थे ।
१७६-३ जातीयैकार्थ्ये इति ।		जातीयैकार्थ्ये इति ।
१८६-२ अकृताकारादादेशः ।		कृतनादेशः ।
१८६-१६ रोहिताख्या ।		रोहिताख्या ।
१८८-२ उत्तरपदे ।		अन्यार्थे उत्तरपदे ।
२००-७ अविद्यमानोपसर्गात्		अतः ।
क्रमतेः ।		
२००-११ व्यन्धः ।		० व्यन्धः । वेति निवृत्तः ।
२०५-१ कृम आम एव ग्राम् ।		करोतेग्राम एव पृथो० ।
२०५-३ विमराञ्जकारः ।		विमयाञ्जकारः ।
२०६-१० विवादरूपसद्वोक्त्यर्थात् ।		सद्वोक्तौ विवादरूपायां ।
२०७-१९ वा । स्वेऽङ्गे ।		०

दृष्टपन्ती । मुद्रितपाठ ।

‘क—पाठ ।

- २०९-२२ स्यात् ।
 २११-१४ क्षिप ।
 २१९-१४ चतुर्थीति ।
 २२०-१२ यथासहस्य० ।
 २२१-१ परिधानार्जने ।
 २२९-२४ यथासंभवं ।
 २३१-३ दुग्धे ।
 २३१-७ कर्तरि ।
 २३१-१५ जिष वा स्यात् ।
 २३४ १८ एव हि स्यात् ।
 २३७ ६ स्वरस्यै ।
 २३७ ११ स्वरस्याधि० ।
 २४० २ यज्ञादेर्बन्धचोच्च । प्र
 त्यामत्या ।
 २४६-२० चेकीत ।
 २०७ २१ नियमात् ।
 २४८-१ स्फीर्मा ।
 २४९-७ क्षीरं वा ।
 २०३-२० उपदायो
 २६३-१८ प्रजाय ।
 २६५ ११ जलम् ।
 २६७ १ शकलमिति किम् ? भिन्नम् ।
 २६८ ३ शिति अविति य उ , तन्नि
 मित्तस्य कृगोऽत उ स्यात् ।
 २८० १७ उपायस्त महास्त्रणि ।
 २८१-७ परस्मैपद इति ।
 २८३ २१ सुनोति ।
 २८४ १३ बहुल परादि स्यात्
 २८८-२१ क्षय पाप जेय मन ।
 २९७ १६ वरद्यतन्या क्रियातिपत्ति० ।

- स्यात् । गृध्रौ चाभिकांशायाम् ।
 थिपे ।
 चतुर्थीनिर्देश ।
 कृतावय यथासहस्य० ।
 परिधार्जने ।
 ०
 दुह्यते ।
 कर्मकर्तरि ।
 जिष वा न स्यात् ।
 एवाशो द्वि स्यात् ।
 खरस्याऽत ए ।
 स्वरस्यातो वि० ।
 एपा । आसन्ना ।
 चेकीयते, चेकीत ।
 नियमात् प्राड. परस्य ।
 स्फी वा ।
 श्रुत क्षीर ।
 विषयनिर्देशाद् उपदायो ।
 प्रजायते प्रजन्यते । प्रजाय ।
 जल कृपात् ।
 भिन्नमन्यत ।
 कृगोऽस्य शित्यविःयु स्यात् ।
 उपायस्तस्त्राणि ।
 परस्मै इति ।
 सुनोमि ।
 बहुल स्यात् , स च परादि स्यात् ।
 क्षेय जेयम् ।
 वरद्यतनीक्रियातिपत्ति० ।

पृ० प० ।	मुद्रितपाठः ।	'क'—पाठः ।
२०८-११	यु ऋतः परयोरात्मने- पदविषये ।	यृद्भ्यां परयोरात्मनेपदवि- षययोः ।
३०१-२१	सादेरिद्र ।	सादेरादिरिद्र ।
३०७-७	व्यञ्जनादेरिद्र ।	व्यञ्जनादेरादिरिद्र ।
३१०-५	स्सद् वाऽऽदिः स्यात् ।	स्सद् वा निपात्यते ।
३११-१३	न अन्तः ।	नोतः ।
३११-१७	स्तुतौ गम्यायां न अन्तः ।	नोतः ।
३१२ ४	परस्य	परस्य लभः ।
३१३-१८	शास्तेगसोऽङि ।	शास्तेरंशस्थासोऽङि ।
३१४-३	व्यञ्जनादौ च ।	व्यञ्जनादौ कौ च ।
३२६-२१	हो दारुपाच्य ।	ज्ञादागश्च ।
३२७-८	०रचितयति ।	०रचिते ।

पृष्ठपङ्क्ति । मुद्रितपुस्तकपाठः ।	'क'-पुस्तकपाठः ।	ख-पुस्तकपाठः ।
३२९-६ आङ्पूर्वाद् हृगोः ।	धातोराङ्पूर्वात् हृगः ।	आङ्पूर्वात् हृगः ।
३३१-१७ अभ्रङ्गपा ।		अभ्रङ्गयः ।
३३४-४ खश् स्यात् ।		खश्दीर्घाभावः स्यात् ।
३३५-१४ पार्श्वशयः ।	पार्श्वशयः, दिग्धसह शयः ।	पार्श्वशयः, दिग्धसह- शयः ।
३३५-१९ आधारात् ।		आधारार्थात् ।
३३५-२२		"
३३६-१६ कर्णेजपोऽतिप्रलः ।		कर्णे जपः खलः ।
३३९-१७ ऽग्न्यर्थे ।		ऽग्न्यर्थेऽर्थे ।
३४३-६ ऽविक्षेपादिना ।	व्याक्षेपादिना ।	ऽव्याक्षेपादिना ।
३४३-८ क० ब्रा० हत० ।	०	०
३४३-२१ कंसं किल ।	कंसं ।	कंसं ।
३४६-१ भवि० विपयेर्थे ।	भविष्यत्यर्थे तु	
३४५-४ शत्रानशावेव ।		शत्रानशौ ।
३४६-१ शीलादिषु सदार्थाद् ।	शीलादिसदार्थाद् ।	शीलादिष्वर्थेषु सदार्थाद् ।
३४७-१९ ऽनेमिः ।	ऽनेमि ।	
३४७-२० सदार्थाद् ।	सदर्थे ।	सत्यर्थे ।
३४९-२१ ऽसदार्थाभ्याम् ।		ऽसदार्थाद् ।
३५०-१३ ऽसदार्थात् ।		ऽसदार्थाभ्याम् ।
३५०-१६ ऽसदार्थादिभ्यः ।		ऽसदर्थेभ्यः षभ्यः ।
३५४-३ क्विप् ।	क्विपः ।	क्विपः ।
३५५-१७ ईडः ।	ईडः ।	ईडः ।
३५७-१७ यो ।		यो भवतां ।
३५८-४ आगच्छति ।	आगच्छति...आग- मिष्यति ।	आगमिष्यति ।
३६२-३ निरन्तरम् ।		निरन्तरं तत्र ।
३६२-१० स्तम्भघनो ।		स्तम्भघना ।
३६५-३ शिष्यस्य ।	०	०
३७४ १ व्यतीहारः ।	व्यतिहारः ।	व्यतिहारः ।
३७४-१९ क्षणे ।	०	०
३७७-११ करणाधारे ।		करणे ।
३७७-१९ परिवर्तते ।	परिवृत्तः ।	परिवृत्तिः ।
३८१-१५ क्रियातिपत्तौ ।	०	०

पुष्पश्रुती । मुद्रितपुस्तकपाठः ।

३८३-६ न श्रद्दधे ।

३८५-९ अप्रवेदने ।

३९३-६ तस्यैव ।

३९३-१७ पुष्पाति ।...क्षीरपेषं ।

३९५-८ खेटयति ।

३९५-११ धातोः सम्बन्धे ।

३९५-१५ गृह्णाति । शेते ।

‘ख’-पुस्तकपाठः ।

न श्रद्दधे न संभावयामि ।

•प्रवेदने ।

तस्यैव धातोः ।

पुष्पाति पुष्पति गोपति ।.....

गोपेषं.. क्षीरपेषं पितृ ।

सादयति ।

धातुभ्यः ।

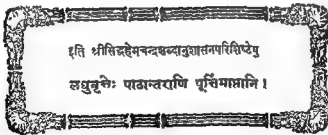
धाना गृह्णन्ति । शेते । नानाकृत्या

नानाकृत्य नानाकार शेते ।

विनाकृत्वा विनाकृत्य विनाकारं

गतः । द्विधाकृत्वा द्विधाकृत्य

द्विधाकारमास्ते ।

पञ्चमं परिशिष्टम् ।

श्रोसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनलघुवृत्तेः—

विशिष्टवाक्यानि ।

(5)

व्याख्यानं नाम समस्तधर्मवतामुपयुक्तमध्येतव्यशास्त्रं चास्तीति मनसि निर्धोयाऽस्यानुशासको जैनाचार्योऽपि सन् अस्मिन् लघुवृत्तिसनाथे सिद्धहेमचन्द्राख्ये व्याकरणे सूत्रप्रयोगसाधनार्थं सर्वधर्मवतामुपयुक्तानि प्रमोदकराण्येवोदाहरणान्युदाहर्य चेतसा दत्तवान् । कुत्रचित् प्राचीनपद्यवाक्यान्त्युदाहरणम् । तेषु यानि राज्य-समाज-धर्मैतिहास-तत्त्वज्ञान-ज्योतिर्वैद्यक-भूगोलव्यवहारकोक्त्यादिरूपाः महत्त्वोपतानि मनोहराणि च सन्ति तानि विशिष्टानि वाक्यान्त्यस्माभिः सगृह्यन्तः परिशिष्टे कोविदवन्दितोदार्थं दीकृतः ।—संशोधकः ।

वाक्यानि ।

सूत्राङ्कः ।

✓ सैप दाशरथी रामः सैप राजा युधिष्ठिरः । स एष	
भरती राजा ।	१।३।४२।
धर्मस्ते स्वम् । धर्मो मे स्वम् ।	२।१।२३।
जना युष्मान् पातु धर्मः ।...साधो ! त्वां पातु तपः ।	२।१।२५।
मयेतत् सर्वमाख्यातं युष्माकं मुनिपुङ्गवाः । ।	२।१।२५।
जिनाः ! शरण्याः ! युष्मान् शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।
साधो ! सुविहित ! वोऽथो शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।
आचार्या युष्मान् शरण्याः शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।

वाक्यानि ।

सूत्राङ्कः ।

आचार्या उपाध्याया युष्मान् शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।
वीरो विश्वेश्वरो देवो युष्माकं कुलदेवता ।	
स एव नाथो भगवान् अस्माकं पापनाशनः ॥	२।१।२८।
ज्ञानं युष्मान् रक्षतु । ज्ञानं च शीलं च ते स्वप्न ।	२।१।२९।
यूयं विनीतास्तद्धो सुखो गानयन्ति ।	२।१।३१।
धनवांस्त्वमथो त्वा लोको मानयति ।	२।१।३१।
सद्धिष्टमेतदध्ययनमथो एनमनुजानीत ।	२।१।३३।
एतकं साधुमावश्यकमध्यापय, अथ एनमेव सूत्राणि ।	२।१।३३।
क्रियाहेतुः कारकम् ।	२।२।१।
स्वतन्त्रः कर्त्ता ।	२।२।२।
कतुर्व्याप्यं कर्म ।	२।२।२।
साधकतमं करणम् ।	२।२।२४।
कर्माभिप्रेयः सम्प्रदानम् ।	२।२।२५।
अपायेऽवधिरपादानम् ।	२।२।२९।
अधर्माञ्जुगुप्तते विरमति वा ।	२।२।२९।
उपाध्यायादन्तर्धत्ते ।	२
शृङ्गाच्छरो जायते । हिमवतो गङ्गा प्रभवति ।	२।२।२९।
बलभ्याः श्रीशत्रुञ्जयः षड् योजनानि ।	२।२।२९।
माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः ।	२।२।२९।
क्रियाऽऽश्रयस्याऽऽधारोऽधिकरणम् ।	२।२।३०।
अन्तराऽन्तरेण च निषर्धं निलं च विदेशः ।	२।२।३३।
जिनजन्मोत्सवमन्त्रागच्छन् सुराः ।	२।२।३८।
अनुसिद्धसेनं कवयः ।	२।२।३९।
उपोमास्वार्तिं संग्रहीतारः ।	२।२।३९।
० मासैर्वा आवश्यकमधीतम् ।	२।२।४३।

चाप्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
०क्रोशैर्वा प्राभृतमधीतम् ।	२।२।४३।
मासमधीत आचारो नानेन गृहीतः	२।२।४३।
पुप्येण पुप्ये वा पायसमश्नीयात् ।	२।२।४८।
वाताय कपिला विद्युद्, आतपायातिलोहिनी।	
पीता वर्षाय वित्तेया, दुर्भिक्षाय मिता भवेत् ।	२।२।५९।
उत्तरो विन्ध्यात् पारियात्रः ।	२।२।७४।
मातरि निपुणः साधुर्वा ।	२।२।१०३।
अधिमगधेषु श्रेणिकः, अधिश्रेणिके मगधाः ।	२।२।१०४।
गविधूमतः साङ्काश्यं चत्वारि योजनानि ।	२।२।१०७।
रुदतो लोकस्य रुदति लोके वा प्रात्राजीत् ।	२।२।१०८।
क्षत्रियो नृणां नृपु वा श्वरः ।	२।२।१०९।
युधिष्ठिरः श्रेष्ठतमः कुरूर्वा कुरुपु वा ।	२।२।१०९।
इहस्थोऽयमिष्वातः क्रोशात् क्रोशे वा लक्ष्यं विध्यति ।	२।२।११०।
एको व्रीहिः सम्पन्नः सुभिक्षं करोति ।	२।२।१२१।
क्षीरपाणा उशीनराः ।	२।३।७०।
कालकृताऽवस्था वयः ।	२।४।२१।
परितः सर्वतो मानं परिमाणम् ।	२।४।२३।
भार्या अविधवा स्त्री ।	२।४।५३।
स्थितिर्मर्यादा वृत्तिर्वा ।	३।१।३।
दण्डैश्च दण्डैश्चाऽऽहत्य कृतं युद्धं गृहकोकिलाभ्याम् ।	३।१।२६।
हस्ते च हस्ते चाऽऽदाय सख्यं कृतम् ।	३।१।२६।
उन्मत्तगङ्गं देशः । तूष्णिगद्वयम् । शीघ्रगद्गो देशः ।	३।१।२७।
विद्यया जन्मना वा एकसन्तानो वंशः, तत्रभवो वंश्यः ।	३।१।२९।

धाप्यानि ।	सूत्राः ।
एकमुनि व्याकरणस्य । सप्तशशि राज्यस्य ।	३११२९।
द्विमुनिकं व्याकरणम् ।	३११२९।
अनुगङ्गा नाराणसी ।	३११३४।
विभक्त्यधः कारकम् ।	३११३९।
असूर्यम्पद्या राजदाराः ।	३११५१।
गवां कृष्णा सम्पन्नक्षीरा	३११७६।
गणधरोक्तिः ।	३११७७।
शब्दानुशासनं शुरो-	३११८४।
तीर्थकृतां षोडशः ।	३११८५।
अष्टौ प्रवचनमातरः ।	३११९९।
वैयाकरणसमूची ।	३१११००।
मीमांसकदुर्दुरुतः (०रुतः १)... वैयाकरणश्रीरः	१३१११००।
ग्रामो ग्रामो रयणीयः ।	३११११७।
अभ्युः-यजुर्वेदः । अर्काश्वमेधम् ।	३१११३९।
राजलभ्यो रसानिर्वेशः कारः ।	३१११९।
मुकुटे कार्पाषणः । समिधिमापकः ।	३१११९।
अन्यत्तिकीर्षितायाः क्रियाया अन्येन हरणं करणं	
क्रियान्वतिहारः ।	३१३२३।
जम्बी लोको सञ्चरसि ।	३१३३७।
पैतृकमन्त्रा अनुहरन्ते । नटो रागयनुहरति ।	३१३३८।
नयते विद्वान् स्याद्वादे । मद्राः कारं विनयन्ते ।	३१३३९।
वृत्तिरप्रतिबन्धः । सर्ग उत्साहः । तायनं स्फीतता ।	३१३४८।
शास्त्रेऽस्य क्रमते बुद्धिः । शूत्राय क्रमते । क्रमन्तेऽस्मिन्	
योगाः ।	३१३४८।

वाक्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
मल्लो मल्लमाह्वयते ।	३।३।५६।
जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । एन्द्रा गार्हपत्यमुपतिष्ठते ।	३।३।६०।
मुक्तायुत्तिष्ठते ।	३।३।६२।
स्याद्वादं सद्भिरते ।	३।३।६६।
विरुद्धो वादो विवादः । विप्रवदन्ते विप्रवदन्ति वा मौहूर्त्ताः ।	३।३।८०।
चिकित्सासुद्यच्छति ।	३।३।९८।
उज्जयिन्याः प्रस्थितो माहिष्मत्यां स्रग्यमुद्गमयति ।	३।४।२०।
व्रत शास्त्रविहितो नियमः । पयो व्रतयति, सावधानं व्रतयति ।	३।४।४३।
अन्वयातप्त पापः स्वरुमणा । अतापि पृथ्वी राज्ञा ।	३।४।९१।
निर्वाणो मुनिः ।	४।२।७९।
उपायंस्त महास्त्राणि ।	४।३।४०।
क्षयो व्याधिः । जयः शत्रुः । क्षेयं पापम् । जेयं मनः ।	४।३।९०।
उपस्कीये मद्रका लुनन्ति ।	४।४।९३।
उपलभ्या विद्या ।	४।४।१०५।
प्रवचनीयो गुरुः शास्त्रस्य । उपस्थानीयः शिष्यो गुरोः ।	५।१।८।
पापघातो यतिः ।	५।१।८३।
जायान्नो ब्राह्मणः । पतिघ्नी कन्या ।	५।१।८४।
नग्नं करोति द्यूतेन ।	५।१।१२९।
शम्भवोऽहं । शङ्करी दीक्षा ।	५।१।१३४।
शोकापनोदो धर्माचार्यः ।	५।१।१४३।
अरुणत् सिद्धराजोऽवन्तीम् ।	५।२।८।
स्मरसि मित्र ! कश्मीरेषु वत्स्यामोऽवसामो वा ।	५।२।१०।
नाहं कलिङ्गान् जगाम ।	५।२।११।
धर्मं दिदेश तीर्थङ्करः ।	५।२।१२।

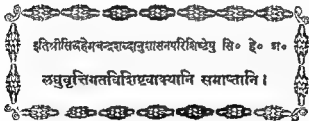
चाप्यानि ।	सूत्राहः ।
अहन् कंसं किल वामुदेवः ।	५।२।१४।
तदाभापिष्ट राघवः ।	५।२।१५।
वसन्तीह पुरा छात्राः । अथाऽऽह वर्णो ।	५।२।१६।
धारयन् आचाराद्गम , अधीयन् द्रुमपुष्पीयम् ।	५।२।२५।
वधूमृदां मुण्डयितारः श्राविष्ठायनाः ।	५।२।२७।
पवित्रोऽर्हन् ।	५।२।८९।
पात्रमग्राहेण चरति पिण्डपातार्थी भिष्टः ।	५।३।५७।
संग्राहो मल्लस्य । संग्रहः शिष्यस्य ।	५।३।५८।
आकायमग्निं चिन्वीत ।	५।३।७९।
उपाध्यायश्चेदागच्छति एते तर्कमधीमहे ।	५।४।२।
यावज्जीवं भृशमन्नमदात् , ।	५।४।५।
येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्यां जिनमहः प्रावर्चिष्ट ।	५।४।५।
पोऽयमध्वा अतिक्रान्त आ शत्रुञ्जयात् ;	
तस्य यद्वरं बलभ्यास्तत्र युक्तात् द्विरध्वैमहि ।	५।४।६।
पोऽयमागामी संवत्सरस्तस्य यद्वरमाग्राहयणा-	
स्तत्र जिनपूजां करिष्यामः ।	५।४।७।
जातु तत्रभवान् भूतानि दिनस्ति ? , यिम् गर्हामहे ।	५।४।१२।
य ये नाम तत्रभवान् मांसं भक्षयेत् , भक्षयति वा ? ;	
गर्हामहे , अन्यायमेतत् ।	५।४।१३।
यदि गुरुनुपासीत शास्त्रान्तं गच्छेत् ।	५।४।२५।
द्विसन्ध्यमावश्यकं कुर्यात् , करोतु ।	५।४।२८।
कालः पचति सूतानि ।	५।४।३३।
अनुष्टुप् मध्यमस्य प्रगायस्य ।	५।२।११०।
अष्टकाः पाणिनीयाः ।	५।२।१२८।
गौतमेन प्रोक्तं गौतमं ; तद्वैश्यधीते वा गौतमः ।	५।२।१२९।

वाक्यानि ।

सूत्राङ्कः ।

कृतेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा कटाः ।	६।२।१३०।
ताण्डयेन प्रोक्तं ब्राह्मणं विदन्त्यधीयते वा ताण्डिनः ।	;
कौञ्चं साम ।	६।२।१३३।
औपगवकं साम ।	६।२।१३४।
शामदेव्यं साम ।	६।२।१३५।
चौरा हि नागरकाः, दक्षा हि नागरकाः ।	६।३।४९।
वाशिष्ठिकोऽध्यायः।.....वाशिष्ठी ऋक् ।	६।३।१४५।
भाद्रबाह्वं शास्त्रम् ।	६।३।१८१।
शैलालिनो नटाः, पाराशरिणो भिक्षवः ।	६।३।१८९।
कृशाश्विनो नटाः, कर्मन्दिनो भिक्षवः ।	६।३।१९०।
पाणिनीयं शास्त्रम् ।	६।३।१९१।
गैवो ग्रन्थः । सिद्धसेनीयः स्तवः ।	६।३।१९२।
शिशुकन्दीयः . यमसंभीयो ग्रन्थः ।	६।३।२००।
जैनमहिकं देवागमनम् ।	६।४।११७।
आकालिकोऽनध्यायः ।	६।४।१२८।
सोमग्रहणिको भूमिकम्पः ।	६।४।१५३।
अच्छवाकीयं सूक्तम्, यज्ञायज्ञीयं साम ।	६।२।७१।
गर्दभाण्डीयोऽध्यायोऽनुवाको वा ।	७।२।७२।
देवा अर्जुनतोऽभवन् . रविः कर्णतोऽभवत् ।	७।२।८१।
मियं करोति साम, सुखं करोति पौण्ड्रव्रतम् ।	७।२।१४०।
अपूपमयं पर्व ।	७।३।२।
साङ्काश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रका आद्यतरोः ।	७।३।६।
अनृचो माणवः। बह्वृचश्चरणः। अनृकं	७।३।१३५।
साम, बह्वृकं मत्तम् ।	
सुहृदयो मुनिः । दुर्हृदयो व्याघ्रः ।	७।३।१२७।

वाक्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
श्रापसं द्वादशाङ्गम् ।	७।४।३।
सौवरो ग्रन्थः ।	७।४।६।
न्यायोपधमूलाः शालयः ।	७।४।७।
आग्नावैष्णवं सूक्तम् । .. द्वाह्यपजापत्यम् ।	१० ७।४।२८।
मप्रशान्तकृपायाग्निरूपोपप्लवजितम् ।	
उदुज्ज्वलं तपो यस्य संसंश्रयते तं जिहम् ॥	७।४।७८।
छन्दं यज्ञपात्राणि मयुनक्ति ।	७।४।८३।
छन्दं रामलक्ष्मणौ ।	७।४।८४।
कोपेन दण्डाऽऽविष्क्रिया भर्त्सनम् ।	७।४।९०।
सिद्धान्तमध्येपीष्ठाः, तर्कं च तात् ॥	७।४।९२।
ओ३म्, ओम् वा ऋषभमृषभगामिनं प्रणमत ।	७।४।९६।
अभिवाद्ये गार्ग्योऽहं भोः!, कुशलमसि गार्ग्य ३!।	७।४।१०१।

षष्ठं परिशिष्टम् ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रव्याकरणलघुवृत्तेः—

विशिष्टशब्दकोशः ।

— (G) —

लघुवृत्तिसमलङ्कितेऽत्र शब्दानुपादानं परब्रह्मसत्कृतशब्दानामनुशासनं
विहितम् । पाणिनीयभाष्ये इवान् वैदिकसूक्तमन्त्रोपकरणकृदिकुलजात्यादि
वाचका अपि शब्दा उदारया धिया साधिता येनैव व्याकरणं सर्वधर्मवतामुपदुज्येत ।
उदाहृतसाधितशब्देषु य विशिष्टग्रन्थ-ग्रन्थकार- कवि-प्राचीन-वैदिकमुनिकृदि-
धर्मप्रवर्तक-सूक्त-मंत्र-शाखा-कुल-गोत्रापर्य-जाति-वश-देशराष्ट्र-नगरी ग्राम
पर्वत-नदी वनोपधी-शस्त्रगणित-वैद्यक-ज्योतिषादिनिपयना शब्दा अस्माभिरग्र
दृष्टान्तान् सगृह्याऽकारादिष्वमेव देवा निर्माय साहित्येतिहासवेदिनामुपयोगार्थं
लिखन्ते । एकार्थक एवशब्दस्तत्पृष्ठादुद्य गौरवमिव स कृदेव लिखितः । भिन्नार्थक
रश्शब्दस्तत्पृष्ठादुद्यगवद्द्वि लिखित इति विदारूपवन्तु कोविदा ।

—संशोधकः ।

शब्द ।	पृष्ठ ।	शब्द ।	पृष्ठ ।
अ.		आकृि	४६३
अगस्ति	४६८	आचार	७३
अङ्ग	४३२	आचाराङ्ग	३४५
अङ्गिरस	४१९	आढकिकी	४९९
अजाद	४१८	आश्रय	४१७
अजिराघती	१७७	आश्वर्षणिक	५९८
अङ्गनागिरि	१७७	आदित्यव्रतिक	४८६
अध्यर्धकंस	१४९	आभिजित्य	५७२
अध्यर्धमाप्य	४९७	आभिसारक	४४९
अनन्त	१८६	आम्यन्त्र	४१८
अनुग्राहणिन	४४०	आम्रगुति	४१६
अन्तर्स्थीय	४५२	आरिणीय	४३५
अङ्गुनक	४५२	आरोहणक	४३४
अर्धकर्पिकी	४९४	आर्गयन	४६४
अर्धपलिक	४९४	आर्चिक	४६३
अघन्ती	३४२	आर्षिक	४५१
अदमर	४३४	आर्हन्त्य	५१२
अश्वत्थाम	४०३	आवन्त्य	४१८
अष्टापद	१७६	आवश्यक	५१
अर्हत्त्व	५१२	आदमिक	४१७
अर्हन्	३३५	आश्वत्थिक	४३६
अर्हम्	१	आपादमयुक्त	४४९
		आस्तिक	४८४
आ.		आह्वजालिकी	४४८
आकशापेयिक	४१५		
आग्निष्टोमिक	४४०	उ.	
आग्नीध्र	४६८	उज्जयिनी	२१७
आग्रायण	४०८	उडुलोम	४०३
आङ्ग	४१७	उत्करीय	४३५
आङ्गक	४४९	उदन्वान	६१
आङ्गविद्य	४४०	उदुम्बरावती	१७७

शब्द ।	पुत्रः ।
उद्दालक	४२०
उपक	४२०
उब्जककुभ	"
उब्जि	"
उमास्याति	७२
उशीनर	१०१
क्रकसाम	५७७
क्रययजुष	"
क्रद्यक	४३५
क्रयभ	६०७
ए.	
एणीपचनीय	४०१
ऐक्ष्वाक	५९५
ऐन्दुचक्रक	४५०
ऐन्द्रघर्मि	४०५
औ.	
औकृत्यिक	४४०
औखीय	४६९
औत्स	४५६
औदि	४०५
औदुम्बर	४३२
औदुम्बरि	४१७
औपगव	४०२
औपगवक	४४२
और्णाद्यत्य	५७२
और्दायन	४४५
और्व	४०६
औलपीय	५७२
औशन	४४२

शब्द ।	पुत्रः ।
क.	
कंस	३४२
कटग्रामीय	४५१
कठ	४४१
कडारजैमिनि	१६१
कक्षृणा	१८६
कक्षू	१२१
कन्यापुर	१२५
कपिष्ठल	९४
कपोतपाका	५७१
कमण्डलू	१२१
कलिङ्ग	३४२
कश्मीर	३४३
काकणीक	४९७
काकन्दक	४४९
काकि	४१६
काच्छक	४५१
काठक	४२६
काणद्रोण	१६१
काण्डाग्नक	४५०
काण्व	४४७
कातीय	४०२
काप्य	४०६
कामशमी	१४८
कारन्तापिका	४४८
कार्कट्यकायनि	४१६
कार्णायनि	४३५
कार्तायनि	४१६
कार्माय्यायणि	४१५
काष्णायन	४०८

शब्दः ।	पृष्ठ ।	शब्द ।	पृष्ठ ।
कालकूटि	४१७	कौचवाय	४७३
कार्वापणिनी	४९५	कौञ्जायन्य	४०७
कालाप	६००	कौटशिखीय	४११
कालेय	४४२	कौण्डविश	५७१
कालपसौत्र	४४०	कौयुम	६००
काव्य	५१२	कौरवक	४५०
काशिका	४४८	कौरव्य	४१८
काशिल	४३४	कौलक	४१०
काशीय	४४७	कौशाम्बी	१३९
काशांश्वीय	४३५	कौशिक	४०६
काश्यप	८८	कौशिकिन्	४७०
काश्यपिन्	४७०	कौपितकेय	४११
कुम्भकुटागिरि	१७७	क्रमक	४४१
कुण्डित	४१९	क्रौञ्च	४४२
कुत्स	४१९	क्रौञ्चशक्ति	४८७
कुन्ती	४१८	क्रौञ्चायन	४०८
कुमुदवान्	४३३	क्षेत्रविष	४४०
कुमुदिक	४३६	क्षीरकलम्भ	४२०
कुरु	६९		ख
कुरुक्षेत्र	१५८	खरणम्	१००
कुरुणीय	४५२	खाण्डवक	४३४
कृष्ण	३३२	खाण्डिकीय	४६९
केवलज्ञान	१४८	खारीक	४९७
केवलिम्	११३		ग.
केकेय	५९०	गङ्गा	१५८
केतवायनि	४१५	गणधर	१४५
केन्दासायन	४०८	गर्गकुल	४२१
केलास	१७६	गवीधूम	८५
कोटरात्रण	१७७	गव्य	४६४
कोशल	४६८	गाणिस्य	४२५

शब्दः ।	पुट्टा ।।	गन्धः ।	पुट्टाः ।।
गाणिन	५९९	छान्दोग्य	४६७
गाथिन	५९९	जाजल	६००
गान्धारय	४१७	जिनेन्द्र	१०२
गार्ग्य	१५४	जेह्मकात	४०२
गेहेश्वर	१४७	ज्योतिष	४७१
गोतम	४१९		त.
गोनर्दीय	४०१	ताण्ड	४४१
गोरेटि	४१६	तान्नुवायि	४१४
गौपालि	५७१	तार्णयिन्दविक	४१५
गौमत	४४७	तीर्थकाक	१४७
गौरप्रसीय	४६७	तीर्थकृत्	१४६
गौलक्षणिक	४४०	तृणसा	४३४
गौष्ठ	४४७	तैक	४४७
	च.	तैकायनि	४१५
चरक	४६९	तैतल	६००
चातुर्होतृक	४६३	तैत्तिरीय	४६९
चान्द्रमागेय	४१०	तौर्देय	४७४
चान्द्रायणिक	४८६	त्रिककुद्	५८८
चारफक	४६७		द.
चागायणीय	४०१	दक्षिणकोशल	१४८
चार्मिण	४१६	दक्षिणशाल	१४८
क्षुत्प	४३४	दाक्षि	४०५
चैकि	४२०	दाक्षिकन्यीय	४५१
चैकीय	४४७	दाक्षिणात्य	४४५
चैदिका	४४८	दाक्षिनगरीय	४५१
	छ.	दाक्षिणलक्ष्य	"
छागल	४०९	दाक्षिहृदीय	"
छागलेयिन	४६९	दागव्यापनि	४१५
छान्यायनि	४१५	दामनीय	५७२
छान्दस्य	४६४	दारघ	१७२

शब्दः ।	पुत्राङ्कः ।	शब्दः ।	पुत्राङ्कः ।
वार्भायण	४०८	निष्क	४२८
देवग्रहान्	४७८	नेकेत	४४७
दैत्य	४०४	नैयायिक	४३९
दैवयातवक	४३२	नैयासिक	४३९
दैवासुर	४७१	नेपथ्य	४१७
दौलेय	६००	न्यग्रोधक	४३५
द्विनिष्क	४९६		
द्विपाद्य	४९७	प.	
द्रुणल	१००	पञ्चशाण	४९६
द्रुमपुष्पीय	३४५	पञ्चात्र	१४९
द्रुघय	४२८	पञ्चाल	४१९
द्रुमातुर	१४९	पदक	४४१
द्रोणायन	४०८	पद्मनाभ	४८२
		परमेष्ठिन्	१
ध.		पर्णीय	४४२
धौमक	४९९	पासायण	४३४
धौ	४७२	पाटशर	४४७
		पाटलिपुत्रक	४४९
न.		पाण्डाहत	४२१
नडकीय	४३५	पाण्डवक	४७२
नदसाण	४३४	पाण्डव	४१८
नाकुल	४०९	पाणिनि	४७३
नाट्य	४६७	पाणिनीय	४४१
नाडायन	४०७	पान्यायन	४३४
नादेय	४५६	पाद्मागारि	४२२
नान्दीपुरक	४४९	पाराशरिन्	४७०
नामेय	४१०	पारेधन्वरु	४४९
नारद	५७८	पार्दायन	४५५
नास्तिक	४४८	पार्वतायन	४०८
निल	७१	पार्श्व	४७२
निपद्य		पालाशक	४३६

शब्दः ।	पुटांकः।	शब्दः ।	पुटांकः।
पाश्चात्य	४४४	वाहस्पत्य	४६९
पुनर्वसुपेण	९३	वाहवि	४०४
पुरोडाशिका	४४४	वाहुवर्त्तक	४४०
पुराणकवि	१४८	वाहवृन्त्य	४६७
पुलिन्द	४७१	विद	४४९
पूर्वकाष्णांभृतक	४९२	विदकुल	४२१
पूर्वकान्यकुब्ज	"	विसवान्	४३३
पैक्लिन्	४६९	वीध्य	४०६
पैल	४१०	मन्त्रवन्धु	१२१
पैलुषहक	४४९	मन्त्रायन्य	४०७
पैण्डलद	४६९	मन्त्राण	४४१
पौरत्र	४१७	मन्त्री	४९९
पौरश्रीय	४७२		म.
पौरस्त्य	४४४	मद्रबाहु	१३७
पौर्यमद्र	४९२	मरतवर्गीण	४६१
पौषघ्नत	४४४	भागवित्तिक	४१५
पौष्कराधिक	४४३	माद्र (ग्रन्थ)	४७१
प्रगाथ	४३८	भास्त्राज	१६४
प्रद्युम्न	७८	भार्गव	४०८
प्रात्यग्रधि	४१७	भारुकच्छ	४५०
प्राभृत	७३	भृगु	४१९
प्रास्थिक	४९७	भौतिकविष	४३२
प्रेक्षिन्	४३४		म.
प्रौष्ठ	४०९	मगध	८४
प्लक्षीय	४३४	मथुर	७०
	च.	मद्रक	४७२
यलदेय	१६१	मद्रबाहु	१२१
यलिन्दम	३३२	मधुमान्	४३३
यल्य	४३४	मलय	८५
याम्रप्य	४०६	महामन्त्र	४७८

शब्द ।	पुटाक ।	शब्द ।	पुटाकः ।
महिष्मान	४३३	राघव	३४४
गागध	४१७	राजन्य	५७१
माडनगर	४९४	राजसूयिक	४६३
मातृफलिक	४४०	राणायन	४०८
माधव्य	४०६	राम	७९
मान्धरध्रेणि	४२२	रावण	४०७
मारीच	४१०	रैयतिक	४१२
मालाप्रस्थक	४४२	रोहिणीपेण	९३
माहकिप्रामीय	४४१	रौमक	४४७
माहिष्मती	२१७	ल.	
मिश्रकावण	१७७	लमक	४२०
मीमांसक	१४२	लहय	४१९
मैत्रेय	५९५	लाक्षणेय	४११
मैत्रेयिका	५९०	लाक्षमणि	४१४
मौद	४६९	लाङ्केय	४१६
मौनिवित्ति	४३४	लोहध्वज्य	१२०
य.		लौकायितिक	४४०
यमसभीय	४७१	लौम	४३४
यमुना	१५८	व.	
यवन	४१८	वंशावती	१७७
यस्क	४१९	वलभि	७०
याकृल्लामन	४४७	बान्धवदीय	४७१
यामुन्दायनीय	४१४	वाकिनि	४१६
यावक्रीतिक	४४०	बाजपेयिक	४८८
युधिष्ठिर	७९	वाइचलि	४०४
यूवर	४३४	वतणहय	४०६
यौगन्धरक	४४०	वात्स्य	४०६
यौजनशक्तिक	४८७	वामदेव्य	४४१
यौधेय	४७२	वायसविधिक	४४०
र.		वारतन्तवीय	४६९
राक्षस	४७२	वाराणसी	१२६

शब्दः।	पुत्रः ।	शब्दः।	पुत्रः ।
चाराहक	४३६	चैयासकि	४०६
चोरिपथिक	४५७	चैश्रवण	४०९
चोहटकि	४०६	श.	
चोत्तिसूचिक	४४०	शक	४१८
चार्मतेय	४७४	शतपथिकिन्	४२०
चार्मिण	४१६	शमुञ्जय	७०
चार्यगण्य	४०८	शवर	५७१
चाशिल	४३४	शम्भय	३३५
चाशिष्ट	४०८	शाकल	४४७
चासवदतिक	४४०	शरावती	१७७
चासात	४३२	शाङ्ग्य	४१४
चासिष्ठायनि	४३४	शाङ्कुरुपथिक	४२७
चासुदेय	७८	शाङ्करचिन्	४६९
चाहिक	४४७	शाण्डिक्य	४७३
चिदेह (देशः)	७१	शापायन	४०७
चिदेह (राजापत्यच)	४१७	शामीयत्य	५७२
चिन्ध्य	१५७	शास्त्रतायन	४०८
चिश्वानर	१७७	शार्करिक	४३३
चिश्वामित्र		शालङ्कि	४०५
चिप्बकूसेन	९३	शाल्यायय	५७२
चृजिक	४७२	शायरजम्बुक	४४९
चेतस्थत्	४३३	शिक्षक	४४१
चेद	४४१	शिगायल	४३३
चेकण	४०९	शिथुपन्दीय	४७१
चेह्य	४६५	शरसेनी	४१८
चणुकीय	४५२	शर्माण	१००
चैत्रकीय	४५२	शेख	४६४
चेदधिन्	५९९	शेगण्ट	६८०
चेदभृथ	५७२	शेगायथ्य	५७२
चेदिश	४३२	शेरीविक	४३३
चेयाकरण		शेलादिन्	४८०

शब्दः ।	पुटाः॥	शब्दः ।	पुटाः॥
शैव (राष्ट्र)	४३२	सुदामन्	४७३
शैव (ग्रन्थ)	४७०	सुमगध	१६४
शौङ्ग	४०९	सुराक्षी	११०
शौनकायन	४०८	सुराष्ट्रमल्ल	५७८
शौनकिन्	४६९	सुघ्न (दिश)	८१
शौरसेन	४४७	सुवर्ण	४९६
श्यामेय	४११	सैन्धव	४५१
श्राविण्ठायन	३४६	सैपुरिका	४०१
श्रीषेण	९३	सैप्र	४१०
श्रेणिक	८४	सौकरसङ्ग	६००
श्रीमत्य	५७२	सौतङ्गमि	४३४
श्याफलक	४०९	सौत्र	४४०
श्याविदूगर्चीय	४५१	सौपन्थ्य	४३४
प.		सौपर्व	६००
पट्टिपथिक	४४०	सौयामायनि	४१४
पाडण्डक	४४९	सौरमस	४१७
पाडि	४०५	सौराष्ट्रक	४१०
सङ्करीय	४३५	सौषन्ध	४४३
सप्तर्षि	१४९	सायर	५९१
सङ्घ	१५७	सौवीरयोग	४१५
साङ्काक्ष	१६४	सौहृतागर	५९४
साखिदन्धेय	४३५	स्कौनगारिका	४०१
सामक	४४१	स्याघ्राद	१९८
सामिन्धेन्य	४२६	स्यमभुय	६००
सारवेय	४३५	हरिणसिन्	१०६
सारिकावण	१७७	हरिषेण	९३
सालातुरीय	४७४	हारितकात	४०२
साल्वेय	४१०	हारितायन	४०८
सिद्धकावण	१७७	हिमवत्	७०
सिद्धराज	३४२	हिरण्यवती	१७७
सिद्धसेन	७२	हुद्गोलीय	४५४
सिद्धसेनीय (ग्रन्थ)	४७०	हमवत	४४२
सुतङ्गम	३३५		

सप्तमं परिशिष्टम्
हैमव्याकरणोपयुक्ताः श्लोकाः ।

अनुबन्धफलम्

(7)

उच्चारणेऽस्त्यवर्णाद्य आस्त्ययोरिग्निपेधने ।
इकारादात्मनेपदमीकाराच्चोभयं भवेत् ॥ १ ॥
उदितः स्वराद्योन्तश्चोक्तादाघिटो विकल्पनं ।
रुपात्ये डे परे ह्रस्व ऋकाराद्विकल्पकः ॥ २ ॥
लृकारादङ्समायात्येः सिचि वृद्धिनिषेधकः ।
ऐस्त्ययोरिग्निपेधः स्यादोस्त्योस्तस्य नो भवेत् ॥ ३ ॥
औकार इद्विकल्पार्थेऽनुस्वारोऽनिद्वयिशेषणे ।
लृकारश्च विसर्गश्चानुयन्धे भवतो नहि ॥ ४ ॥
कोदादिर्न गुणी प्रोक्त रो पूर्वस्य मुमागमः ।
गेनोभयपदी प्रोक्तो घञ् चजोः कर्गौ कृतौ ॥ ५ ॥
आत्मने गुणारोघे डश्चो दिवादिगणो भवेत् ।
औ वृद्धौ वर्त्तमाने कः टः स्याद्विष्ठद्युल्परकः ॥ ६ ॥
त्रिमगर्थो डकारः स्याण् णचुरादिश्च वृद्धिकृत् ।
तस्नुदादौ नकारम्बेच्छापुंसीति विशेषणे ॥ ७ ॥
रधादौ नागमे पो हि मो दामः संप्रदानके ।
यस्तनादेरकारः स्यात् पुवद्भाषार्थसूचक ॥ ८ ॥
स्त्रीलिङ्गार्थे लृकारो हि उत औविति घो भवेत् ।
शः ऋधादिः कयः शिति प्रोक्त प.पितोऽडविशेषणे ॥ ९ ॥
पदत्वार्थे सकारो हि नोक्ता अत्र न सन्ति च ।
धातूनां प्रत्ययानां चानुबन्ध कथितो मया ॥ १० ॥

वृत्तगणफलम्

द्युतादेरद्यतन्यां चाडात्मनेपदमिष्यते ।
वृदादिपञ्चकेऽन्यो वा स्यसनोरात्मनेपदम् ॥ १ ॥
ज्वलादिर्णो भवेद्वृद्धिर्यजादे संप्रसारणं ।
घटादिनां भवेद्दृढस्वो णौ परेऽनीघटत् सदा ॥ २ ॥

अद्यत्तन्यां पुपादित्वादङ्परस्मैपदे भवेत् ।
 स्वादित्वाच्च कयोस्तस्य नकारः प्रकटो भवेत् ॥३॥
 प्वादीनां गदितो ह्रस्वो स्वादेस्तकयोश्च नो भवेत् ।
 युजादयो विकल्पेन ज्ञेयाश्चुरादिके गणे ।४॥
 मुचादेर्नागमोरो च कुटादित्वात् सिचि परे ।
 गुणवृद्धेरभावश्च कथितो हेमसरिणा ॥ ५ ॥
 अदन्तानां गुणो वृद्धिर्यङ्चुरादिश्च ना भवेत् ॥
 संक्षेपेण फलं चैतदीपितं वानरेण हि ॥ ६ ॥

अनिद्वकारिका ।

त्रिविध्रीडीशीयुरुक्षुक्षुणुस्तुभ्यश्च घृणो वृढः ।
 ऊट्टुदन्तयुजादिभ्यः स्यरान्ता घातवोऽपरे ॥ १ ॥
 पाठ एकस्वराः स्यु, र्येऽनुस्यारेत इमे स्मृताः ।
 द्विचिघोऽपि शक्तिश्च, घचिविचिरिची पचिः ॥ २ ॥
 सिञ्चतिर्मुचिरतोऽपि पृच्छति अस्त्रिमस्त्रिभुजयोर्युजिर्यतिः ।
 प्वजिरज्जिह्वयोर्निजिर्जिह्वः पज्जिमज्जिभजयः स्रजित्पजी ॥३॥
 स्कन्दिविघचिद्लवित्तयोर्नुदिः स्विद्यति शदिसदी भिदिछिदी ।
 तुघवी पदिह्वदी छिदिभ्रुदी । राधिसाधिसुधयो युधिष्यधी ।
 वन्धिबुध्यरुधयः क्रुधिभ्रुधी । सिद्ध्यतिस्तदनु हन्तिमन्यती ।
 आपिना तपिशपिक्षिपिछुपो । लुम्पतिः स्र्पिलिपी घपिस्त्रपी ॥५॥
 यभिरभिलभियभिरमिनमिगमयः क्रुचिलिश्चक्षिरिश्चिदिशतिदशयः ।
 हृशिमृशतिविशतिदशिशिल्शुषयस्त्रिपिषिविष्लक्ष्पितुपितुपिपुषय
 त्रिप्यतिर्द्विपिरतोघसिधसती रोहतिर्लुहिरिही अनिद्वगादितो ।
 देग्धिदोग्धिलिह्वयोर्मिहिवहती नक्षतिर्द्विहिरिति स्फुटमनिद्वः ॥७॥

इति परिशिष्टेषु सप्तमं परिशिष्टं पूर्णं

तत्सूक्तं च सिद्धहेमचन्द्रश्चन्दानुशासनपरिशिष्टानि सम्पूर्णानि ।

विशिष्टपरिशिष्टानि सप्तं विशिष्टप्रसक्तये ।

सङ्गृहीतानि हैमेऽस्मिन् ग्रन्थे मिश्रुहिमांशुना ॥१॥

अहं

श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं

स्वो ष ज ल घु वृ त्ति सं व लि तं

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ।

‘प्रणम्य परमात्मानं श्रेयःशब्दानुशासनम् ।

आचार्यहेमचन्द्रेण स्मृत्वा किञ्चित् प्रकाश्यते ॥१॥

‘अहं’ । १ । १ । १ ।

अहमित्येतदक्षरं परमेश्वरस्य परमेशिनो वाचकम् ,
नङ्गलार्थं शास्त्रस्याऽऽदौ प्रणिदध्महे ॥ १ ॥

सिद्धिः स्याद्वादात् । १ । १ । २ ।

स्याद्वादादनेकान्तवादात् प्रकृतानां शब्दानां सिद्धि
निष्पत्तिर्ज्ञेयसिद्धिश्च वेदितव्या ॥२॥

ओं अहं नम । १ प्रस्तुतहेमव्याकरणबृहद्गतावपीदमेवाय पद्यमस्ति ।
‘श्रेयः’ इति शब्दानामनुशासनस्य परस्यऽऽत्मनो वा विशेषणम् । शब्दानामनुशा-
सनं शब्दानुशासन व्याकरणशास्त्रमित्यन्वयं नामास्ति । आचार्यः स्मृत्याणां ज्ञाता
उपदेश वा । हेमः स्वर्णवर्णः, चन्द्रश्च हिमाश्वर्यकः शब्दः, तद्वगुणतत्समात्वाभ्या
मयूरः सकादितः कर्मधारयः हेमचन्द्रेति सिध्यति । आचार्यस्यैव विशेषणत्वेन
पूर्वनिपाते आचार्यहेमचन्द्र इति, तेन । तृतीया च षष्ठीपक्षे श्रेयाः । ‘किञ्चित्’ इति
क्रियाविशेषणम् । अतः सायवः शब्दा अभिषेकाः । प्रयोजनं च तेषां सम्यग्-
ज्ञानमिति श्रेयः शब्दाद् वेद्यम् ।

२ ‘अहं’ इति सानुनासिक मान्ते वाऽव्यय सकलागमरहस्यमूर्तं योगिजनाद्रीकृत
महप्रभावकं मन्त्राक्षरमिति तद्विद आहुः (योगशास्त्रम् ८) । अत एवात्रान्यत्र चाऽऽ-
चार्यो महत्त्वेनेदमाद्यमुक्तिरिति । निष्पन्नब्रह्मसिद्धान्तमप्यय वाचक इति कनकप्रभः
प्राह । ‘प्रणिदध्महे’ इत्यत्र बहुवचनं ध्येयगुणबाहुल्यात् कर्तुंस्तदभेदेन, “अविशेषणे द्वौ
चास्मदः” (५० ८८) इति सूत्रेण वामिदोषमस्ति, नाऽऽचार्यगर्वचोतकमिति वेद्यम् ।

लोकात् । १ । १ । ३ ।

अनुक्तानां संज्ञानां न्यायानां च लोकाद् वैयाकरणादे-
सिद्धिर्ज्ञेयश्च वेदितव्यः, वर्णसमाम्नायस्थ च तत्र ॥ ३ ॥

औदन्ताः स्वराः । १ । १ । ४ ।

औकारावसाना वर्णाः स्वरसंज्ञाः स्युः । अ आ इ उ
उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ ॥ ४ ॥

एक-द्वि-त्रिमात्रा ह्रस्व-दीर्घ-प्लुताः । १ । १ । ५ ।

मात्रा कालविशेषः । एकद्वित्र्युच्चारणमात्रा औदन्ता
वर्णा यथासङ्ख्यं ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञाः स्युः । अ इ उ ऋ ॠ
आ ई ऊ ऋ ॠ ए ऐ ओ औ, आ ३ ई ३ ऊ ३ इत्यादि
॥ ५ ॥

अनवर्णा नामी । १ । १ । ६ ।

अवर्णवर्जा औदन्ता वर्णा नामिसंज्ञाः स्युः । इ ई उ
ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ ॥ ६ ॥

लृदन्ताः समानाः । १ । १ । ७ ।

लृकारावसाना वर्णाः समानाः स्युः । अ आ इ ई उ
ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ॥ ७ ॥

ए ऐ ओ औ सन्ध्यक्षरम् । १ । १ । ८ ।

ए ऐ ओ औ इत्येते सन्ध्यक्षराणि स्युः ॥ ८ ॥

अं-अः अनुस्वार-विसर्गौ । १ । १ । ९ ।

अकारावृत्तार्थः । 'अं' इति नासिक्यो वर्णः । 'अः'
इति च कण्ठ्यः । एतौ यथासङ्ख्यमनुस्वारविसर्गौ
स्याताम् ॥ ९ ॥

कादिव्यञ्जनम् । १ । १ ।

कादिर्वर्णौ हर्षन्तो व्यञ्जनं स्यात् । क ख ग घ ङ ,
च छ ज झ ञ , ट ठ ड ढ ण , त थ द ध न , प फ ब भ
म , य र ल व , श ष स ह ॥ १० ॥

अपञ्चमान्तस्थो धुट् । १ । १ । ११ ।

वर्गपञ्चमान्तस्यावर्जः कादिर्वर्णौ धुट् स्यात् । क ख ग
घ , च छ ज झ , ट ठ ड ढ , त थ द ध , प फ ब भ ,
श ष स ह ॥ ११ ॥

पञ्चको वर्गः । १ । १ । १२ ।

कादिषु वर्णेषु यो यः पञ्चसङ्ख्यापरिमाणो वर्णः स
स वर्गः स्यात् । क ख ग घ ङ , च छ ज झ ञ , ट ठ ड
ढ ण , त थ द ध न , प फ ब भ म ॥ १२ ॥

आद्य-द्वितीय-श-प-सा अघोषाः । १ । १ । १३ ।

वर्गाणामाद्यद्वितीया वर्णाः शपसाश्चाऽघोषाः स्युः ।
क ख , च छ , ट ठ , त थ , प फ , श ष स ॥ १३ ॥

अन्यो घोषवान् । १ । १ । १४ ।

अघोषेभ्योऽन्यः कादिर्वर्णौ घोषवान् स्यात् । ग घ
ङ , ज झ ञ , ड ढ ण , द ध न , ब भ म , य र ल व ,
ह ॥ १४ ॥

य-र-ल-वा अन्तस्थाः । १ । १ । १५ ।

एते अन्तस्थाः स्युः ॥ १५ ॥

अं-अः-क-प-श-प-साः शिट् । १ । १ । १६ ।

अकपा उच्चारणार्थाः, अनुस्वारविसर्गौ वज्रगजकु-
म्भाऽऽकृती च वर्णौ, शपसाश्च शिटः स्युः ॥ १६ ॥

तुल्यस्थानाऽऽस्यप्रयत्नः स्वः । १ । १ । १७ ।

स्थानं कण्ठादि ।

“ अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा ।
जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकौष्ठौ च तालु च ॥१॥

आस्ये प्रयत्न आस्यप्रयत्नः स्पृष्टतादिः , तुल्यौ वर्णा
न्तरेण सदृशौ स्थानाऽऽस्यप्रयत्नौ यस्य स वर्णस्त प्रति
स्वः स्यात् । तत्र त्रयोऽकारा उदात्तानुदात्तस्वरिताः प्रत्ये-
क सानुनासिक-निरनुनासिकभेदात् षट् । एव दीर्घप्लुता
वित्पृष्ठादश भेदा अवर्णस्य , ते सर्वे कण्ठस्थाना विवृत
करणाः परस्परं स्वाः । एवमिवर्णास्तावन्तस्नालव्या
विवृतकरणाः स्वा । उवर्णा ओष्ठया विवृतकरणाः स्वाः ।
ऋवर्णा मूर्द्धन्या विवृतकरणाः परस्परं स्वाः । लृवर्णा दन्त्या
विवृतकरणाः परस्परं स्वाः । सन्ध्यक्षराणां ह्रस्वा न स-
न्ति इति तानि प्रत्येक द्वादशभेदानि । तत्र एकारास्ताल
व्या विवृततराः स्वाः । ऐकारास्तालव्या अतिविवृततरा-
स्वाः । औकारा ओष्ठया विवृततराः स्वाः । औकारा
ओष्ठया अतिविवृततराः स्वाः । वग्याः पञ्च पञ्च परस्पर
स्वाः । यलवानामनुनासिकोऽननुनासिकश्च द्वौ भेदौ पर
स्परं स्वी ॥ १७ ॥

स्यौ-जसमौ-शस्-टा-भ्यां-भिस्-डे-भ्यां-भ्यस्-डसि-
भ्यां-भ्यस्-डसोसाम्-ह्योस्-सुपां त्रयी त्रयो

प्रथमाऽऽदिः । १ । १ । १८ ।

स्यादीनां प्रत्ययानां त्रयी त्रयी यथासङ्ख्य प्रथमा द्वि-
तीया-तृतीया-चतुर्थी-पञ्चमी-षष्ठी सप्तमी च स्यात् ॥१८॥

स्त्यादिर्विभक्तिः । १ । १ । १९ ।

‘स्’ इति च ‘ति’ इति च उत्पष्टानुबन्धस्य सेस्तिवश्च
ग्रहणम् । स्यादयस्तिवादयश्च सुप्-स्यामहिपठन्ता विभ-
क्तयः स्युः ॥ १९ ॥

तदन्तं पदम् । १ । १ । २० ।

तदन्तं पदम् । ३ । १ । २ ।
 स्याद्यन्तं स्याद्यन्तं च पदं स्यात् । धर्मो वः स्वं ददाति,
 नः शास्त्रम् ॥ २० ॥
 १ । १ । ३१ ।

नाम सिद्धयुक्तने । १ । १ । २१ ।

नाम सिद्ध्यव्यञ्जन । १ । १ । १ ।
 सिति प्रत्यये यवज्जं व्यञ्जनादौ च परे पूर्वं नाम पदं
 स्यात् । भवदीयः, पयोभ्याम् । अयिति किम् ? वाच्यति
 ॥ २१ ॥

नं कये । १ । १ । २२ ।

‘क्ये’ इति क्यन् क्यद्-क्यद्वां ग्रहणम् । नान्तं नाम
क्ये परे पदं स्यात् । राजीयति, राजायते, चर्मायति॥२२॥

न स्तं मत्वर्थे । १ । १ । २३ ।

न स्त मत्वर्थे । १ । १ । २३ ।
सान्तं तान्तं च नाम मत्वर्थे परं पदं न स्यात् । यश-
स्वी, तद्धित्वात् ॥ २३ ॥
१ । १ । २४ ।

मनुर्नभोऽङ्गिरो वति । १ । १ । २४ ।

मनुनेभाऽङ्गिरा वति । मनुष्वत्, नभस्वत्,
एतानि वति परे पदं न स्युः । मनुष्वत्, नभस्वत्,
अङ्गिरस्वत् ॥ २४ ॥

वृत्त्यन्तोऽसपे । १ । १ । २५ ।

वृत्त्यन्ताऽस्य । तस्या अन्तः-अवसानं
परार्थाभिधायी समासादिवृत्तिः । तस्या अन्तः-अवसानं
पदं न स्यात्, अस्ये-सस्य तु पत्वे पदमेव । परमदिबौ,
बहुदण्डिनौ । अस्य इति किम् ? दधिसेक ॥ २५ ॥
वाक्यम् । १ । १ । २६ ।

सविशेषणमाख्यातं वाक्यम् । १ । १ । २६ ।

प्रयुज्यमानैरप्रयुज्यमानैर्वा विशेषणैः सहितं प्रयुज्य-
मानमप्रयुज्यमानं वा आख्यातं वाक्यं स्यात् । धर्मो वो
रक्षतु, लुनीहि३ पृथुर्कोश्च खाद, शीलं ते स्वम् ॥ २६ ॥

अधातुविभक्तिवाक्यमर्थवन्नाम । १ । १ । २७ ।

धातुविभक्त्यन्तवाक्यवर्जमर्थवच्छब्दरूपं नाम स्यात् ।
वृक्षः, स्वः, धवश्च । अधातुविभक्तिवाक्यमिति किम् ?
अहन्, वृक्षान्, साधुर्धर्मं ब्रूते ॥ २७ ॥

शिर्षुट् । १ । १ । २८ ।

जश्शसादेशः शिर्षुट् स्यात् । पद्मानि तिष्ठन्ति पश्य
वा ॥ २८ ॥

पुं-स्त्रियोः स्यमौ-जस् । १ । १ । २९ ।

स्यादयः पुंस्त्रीलिङ्गयोर्धुटः स्युः । राजा, राजानौ,
राजानः, राजानम्, राजानौ, सीमा, सीमानौ, सीमानः,
सीमानम् ॥ २९ ॥

स्वराऽऽदयोऽव्ययम् । १ । १ । ३० ।

स्वरादयोऽव्ययानि स्युः । स्वर, अन्तर, प्रातर्
इत्यादि ॥ ३० ॥

चाऽऽदयोऽसत्त्वे । १ । १ । ३१ ।

अद्रव्ये वर्तमानाश्चादयोऽव्ययानि स्युः । वृक्षश्चे-
त्यादि ॥ ३१ ॥

अधणत्स्वाद्या शसः । १ । १ । ३२ ।

१ अधात्विति विशेषणात् “नाम्नो नोऽनह” (पृ० ६०) इत्यादिसूत्रैर्नलोपाऽऽ-
दिकार्यं न स्यात् ।

धण्वर्जास्तस्वादयः शम्पर्यन्ता ये प्रत्ययास्तदन्तं नामाव्ययं स्यात् । देवा अर्जुनतोऽभवन् , ततः , तत्र , बहु-
शः । अधणिति किम् ? पथिद्वैधानि ॥ ३२ ॥

विभक्तिथमन्ततसाद्याभाः । १ । १ । ३३ ।

विभक्त्यन्ताभाः, थमवसानतसादिप्रत्ययान्ताभा-
श्चाऽव्ययानि स्युः । अहंयुः, अस्तिक्षीरा गौः, कथम्,
कुतः ॥ ३३ ॥

वत्-तस्याम् । १ । १ । ३४ ।

वत्-तसि-आम्प्रत्ययान्तमव्ययं स्यात् । मुनिवद् वृत्तम्,
उरस्तः, उच्चैस्तराम् ॥ ३४ ॥

क्त्वा-तुमम् । १ । १ । ३५ ।

क्त्वा-तुम्-अम्प्रत्ययान्तमव्ययं स्यात् । कृत्वा, कर्तुम्,
यावजीवमदात् ॥ ३५ ॥

गतिः । १ । १ । ३६ ।

गतिसंज्ञमव्ययं स्यात् । भदःकृत्य। “भतः कृ-कमि...
(२-३-५ पृ. ८९) ” इत्यादिना रः सो न स्यात् ॥ ३६ ॥

अप्रयोगीत् । १ । १ । ३७ ।

इह शास्त्रे उपदिश्यमानो वर्णस्तत्समुदायो वा प्रयो-
गेऽदृश्यमान इत् स्यात् । एघते, यजते, चित्रीयते ॥ ३७ ॥

अनन्तः पञ्चम्याः प्रत्ययः । १ । १ । ३८ ।

पञ्चम्यर्थाद् विहितोऽन्तशब्दाऽनिर्दिष्टः प्रत्ययः स्या-

१ अत्र “व्याप्तये तच्च.” (पृ० ५४५) सूत्रेण तच्चः । ‘तत्.’ इतीह तु
“किमद्वयादि ..” (पृ० ५४६) सूत्रात् तत् । ‘तद्वि घञ्’ (पृ० ५४९) सूत्रेण यो
घञ् स्यात्तन्निषेधः ।

त् । “नाम्नः प्रथमैक-वि-बहौ” (२-२-३१ श्रु. ७०) । वृक्षः ।
अनन्त इति किम् ? आगमः प्रत्ययो मा भूत् ॥ ३८ ॥

उत्पत्तु संख्यावत् । १ । १ । ३९ ।

इत्यन्तमत्वन्तं च संख्याकार्यभाक् स्यात् । कतिकः ,
यावत्कः ॥ ३९ ॥

बहु-गणं भेदे । १ । १ । ४० ।

बहुगणशब्दौ भेदवृत्तौ संख्यावत् स्याताम् । बहुकः ,
गणकः । भेद इति किम् ? वैपुल्ये सङ्ख्ये च मा भूत् ॥ ४० ॥

क-समासेऽध्यर्द्धः । १ । १ । ४१ ।

अध्यर्द्धशब्दः के प्रत्यये समासे च विधेये संख्यावत्
स्यात् । अध्यर्द्धकम् , अध्यर्द्धशूर्पम् ॥ ४१ ॥

अर्द्धपूर्वपदः पूरणः । १ । १ । ४२ ।

अर्द्धपूर्वपदः पूरणप्रत्ययान्तः के प्रत्यये समासे च कार्यं
संख्यावत् स्यात् । अर्द्धपञ्चमकम् , अर्द्धपञ्चमशूर्पम् ॥ ४२ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-

भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-

स्याध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥ १ । १ ॥

द्वितीयः पादः

समानानां तेन दीर्घः । १ । २ । १ ।

समानानां तेन समानेन परेण सह दीर्घः स्यात् ।
दण्डायम् , दधौदम् , नदीन्द्रः ॥ १ ॥

ऋलृति ह्रस्वो वा । १ । २ । २ ।

ऋति लृति च परे समानानां ह्रस्वो वा स्यात् । बाल
ऋयः , लृ ऋपभः , होतृ लृकारः । पक्षे बालर्ह्यः ॥ २ ॥

लृत ऋलृ ऋलृभ्यां वा । १ । २ । ३ ।

लृत ऋता लृता च सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा
स्याताम् । ऋता ऋकारः , पक्षे लृ ऋकारः , ऋकारः । लृता-
लृकारः , पक्षे लृ लृकारः लृकारः ॥ ३ ॥

ऋतो वा तौ च । १ । २ । ४ ।

ऋत ऋलृभ्यां सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा स्यातां,
तौ च ऋकारलृकारौ ऋलृभ्यां सह वा स्याताम् । ऋता-
पितृपभः , पक्षे पितृ ऋपभः , पितृपभः । लृता- होतृ
लृकारः , पक्षे होतृ लृकारः , होतृकारः । तौ च पितृपभः
होतृलृकारः , पक्षे पूर्ववत् ॥ ४ ॥

ऋस्तयोः । १ । २ । ५ ।

तयोः पूर्वस्थानिनोर्लृकारऋकारयोर्ध्यासंख्यं ऋलृभ्यां
सह ऋ इति दीर्घः स्यात् । ऋपभः , होतृकारः ॥ ५ ॥

अवर्णस्येवर्णादिनैदोर्दरल् ॥ १ । २ । ६ ।

अवर्णस्य इ उ ऋ लृ वर्णैः सह यथासंख्यं एत् ओत्
अर् अल् इत्येते स्युः । देवेन्द्रः , तवेहा , मालेयम् , सेक्षते,
तवोदकम् , तवोढा , तवर्षिः , तवर्कारः , महर्षिः , सवर्कारः ,
तवल्कारः , सल्कारेण ॥ ६ ॥

त् । “नाम्नः प्रथमैक-द्वि-बहौ” (२-२-३१ पृ. ७०) । वृक्षः ।
अनन्त इति किम् ? आगमः प्रत्ययो मा भूत् ॥ ३८ ॥

उत्पत्तु संख्यावत् । १ । १ । ३९ ।

उत्पन्तमत्वन्तं च संख्याकार्यभाक् स्यात् । कतिकः,
यावत्कः ॥ ३९ ॥

बहु-गणं भेदे । १ । १ । ४० ।

बहुगणशब्दौ भेदवृत्तौ संख्यावत् स्याताम् । बहुकः,
गणकः । भेद इति किम् ? वैपुल्ये सङ्ख्ये च मा भूत् ॥ ४० ॥

क-समासेऽध्यर्द्धः । १ । १ । ४१ ।

अध्यर्द्धशब्दः के प्रत्यये समासे च विधेये संख्यावत्
स्यात् । अध्यर्द्धकम्, अध्यर्द्धशूर्पम् ॥ ४१ ॥

अर्द्धपूर्वपदः पूरणः । १ । १ । ४२ ।

अर्द्धपूर्वपदः पूरणप्रस्थयान्तः के प्रत्यये समासे च कार्यं
संख्यावत् स्यात् । अर्द्धपञ्चमकम्, अर्द्धपञ्चमशूर्पम् ॥ ४२ ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्रा-

भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-

स्याध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥ १ । १ ॥

द्वितीयः पादः

समानानां तेन दीर्घः । १ । २ । १ ।

समानानां तेन समानेन परेण सह दीर्घः स्यात् ।
दण्डायम् , दधीदम् , नदीन्द्रः ॥ १ ॥ .

ऋलृति ह्रस्वो वा । १ । २ । २ ।

ऋति लृति च परे समानानां ह्रस्वो वा स्यात् । चाल
ऋद्यः , लृ ऋषभः , होतृ लृकारः । पक्षे चालर्द्यः ॥ २ ॥

लृत्तः ऋलृ ऋलृभ्यां वा । १ । २ । ३ ।

लृत्तः ऋता लृता च सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा
स्याताम् । ऋता ऋकारः , पक्षे लृ ऋकारः , ऋकारः । लृता-
लृकारः , पक्षे लृ लृकारः लृकारः ॥ ३ ॥

ऋतौ वा तौ च । १ । २ । ४ ।

ऋतः ऋलृभ्यां सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा स्यातां,
तौ च ऋकारलृकारौ ऋलृभ्यां सह वा स्याताम् । ऋता-
पितृषभः , पक्षे पितृ ऋषभः , पितृषभः । लृता- होतृ
लृकारः , पक्षे होतृ लृकारः , होतृकारः । तौ च पितृषभः
होतृलृकारः , पक्षे पूर्ववत् ॥ ४ ॥

ऋस्तयोः । १ । २ । ५ ।

तयोः पूर्वस्थानिनोर्लृकारऋकारयोर्यथासंख्यं ऋलृभ्यां
सह ऋ इति दीर्घः स्यात् । ऋषभः , होतृकारः ॥ ५ ॥

अवर्णस्येवर्णादिनैदोदिरल् ॥ १ । २ । ६ ।

अवर्णस्य इ उ ऋ लृ वर्णैः सह यथासंख्यं एत् ओत्
अर् अल् इत्येते स्युः । देवेन्द्रः , तवेहा , मालेघम् , सेक्षते,
तयोदकम् , तवोढा , तवर्षिः , तवर्कारः , महर्षिः , सर्कारः ,
तवल्कारः , सल्कारेण ॥ ६ ॥

ऋणे प्रदशार्णवसनकम्बलवत्सरवत्संतरस्यात् । १ । २ । ७ ।

प्रादीनामवर्णस्य ऋणे परे ऋता सह आर् स्यात् ।
प्राणम्, दशार्णम्, वसनार्णम्, कम्बलार्णम्, वत्सरार्णम्,
वत्सतरार्णम् ॥ ७ ॥

ऋते तृतीयासमासे । १ । २ । ८ ।

अवर्णस्य ऋते परे तृतीयासमासे ऋता सह आर्
स्यात् । शीतार्त्तः । तृतीयासमास इति किम् ? परमर्त्तः ।
समास इति किम् ? दुःखेनर्त्तः ॥ ८ ॥

ऋत्यारुपसर्गस्य । १ । २ । ९ ।

उपसर्गस्थस्यावर्णस्य ऋकारादौ धातौ परे ऋता सह
आर् स्यात् । प्राच्छति, पराच्छति ॥ ९ ॥

नाम्नि वा । १ । २ । १० ।

उपसर्गस्थस्यावर्णस्य ऋकारादौ नामावयवे धातौ परे
ऋता सह आर् वा स्यात् । प्रार्थनीयति, प्रर्थनीयति ॥ १० ॥

लृत्याल्वा । १ । २ । ११ ।

उपसर्गावर्णस्य लृकारादौ नामावयवे धातौ परे लृता
सह आल्वा स्यात् । उपाल्कारीयति, उपल्कारीयति ॥ ११ ॥

ऐदौतुः सन्ध्यक्षरैः । १ । २ । १२ ।

अवर्णस्य सन्ध्यक्षरैः परैः सह ऐ औ इत्येतौ स्या-
ताम् । तवैषा, खट्वैषा, तवैन्द्री, सैन्द्री, तवौदनः, तवौ-
पगवः ॥ १२ ॥

ऊटा । १ । २ । १३ ।

अवर्णस्य परेण ऊटा सह औः स्यात् । धौतः, धौत-
वान् ॥ १३ ॥

प्रस्थैषैष्योढोद्ग्रहे स्वरेण । १ । २ । १४ ।

प्रावर्णस्य एषादिषु परेषु परेण स्वरेण सह ऐ औ
स्याताम् ॥ प्रैषः, प्रैष्यः, प्रौढः, प्रौढिः, प्रौहः ॥ १४ ॥

स्वैरस्वैर्यक्षौहिण्याम् । १ । २ । १५ ।

स्वैरादिष्वऽवर्णस्य परेण स्वरेण सह ऐ औ स्याता-
म् । स्वैरः, स्वैरी, अक्षौहिणी सेना ॥ १५ ॥

अनियोगे लुगेवे । १ । २ । १६ ।

अनियोगो अनवधारणं तद्विषये एवे परेऽवर्णस्य लुक्
स्यात् । इहेव तिष्ठ, अथेव गच्छ, नियोगे तु, इहैव तिष्ठ
माणाः ॥ १६ ॥

वौष्टौतौ समासे । १ । २ । १७ ।

वौष्टौत्वोः परयोः समासेऽवर्णस्य लुक्वा स्यात् ।
विम्यौष्टी, विम्यौष्टी, स्थूलोतुः, स्थूलौतुः । समास इति
किम् । हे पुत्रौष्ठं पश्य ॥ १७ ॥

ओमाङि । १ । २ । १८ ।

अवर्णस्य ओमि आङदेशे च परे लुक् स्यात् ।
अथोम्, सोम्, आ उडा, ओडा, अथोडा, सोडा ॥ १८ ॥

उपसर्गस्यानिणेषेदोति । १ । २ । १९ ।

उपसर्गावर्णस्य इणेषिवर्जे एदादावौदादौ च घातौ
परं लुक् स्यात् । प्रेळयति, परेळयति, प्रोषति, परोषति,
अनिणेषिति किम् । उपैति, प्रैषते ॥ १९ ॥

वा नास्मि । १ । २ । २० ।

नामावयवे एदादावोदादौ च धातौ परे उपसर्गाव-
र्णस्य लृग् वा स्यात् । उपेकीयति, उपैकीयति । प्रोषधी-
यति, प्रौषधीयति ॥ २० ॥

इवर्णादेरस्वे स्वरे यवरलम् । १ । २ । २१ ।

इ उ ऋ लृ षर्णानामस्वे स्वरे परे यथासंख्यं य व र ल
इत्येते स्युः । दध्यत्र, नद्येषा, नध्वत्र, बध्वासनं, पित्रर्थः,
क्रादिः, लित्र, लाकृतिः ॥ २१ ॥

ह्रस्वोऽपदे वा । १ । २ । २२ ।

इवर्णादीनामस्वे स्वरे परे ह्रस्वो वा स्यात् । नचेत्तौ
निमित्तनिमित्तिनावेकत्र पदे स्याताम् । नदी एषा, नद्ये-
षा । मधु अत्र, मध्वत्र । अपद इति किम् ? नद्यौ, नद्य-
र्थः ॥ २२ ॥

एदैतोऽयाय् । १ । २ । २३ ।

एदैतोः स्वरे परे यथासंख्यं अय् आय् इत्येतौ स्या-
ताम् । नयनम्, धृक्षयेव, नायकः, रायेंद्री ॥ २३ ॥

ओदौतोऽवाव् । १ । २ । २४ ।

ओदौतोः स्वरे परे यथासंख्यं अव् आव् इत्येनौ
स्याताम् । लवनम्, पटवोतुः, लावकः, गावौ ॥ २४ ॥

अयक्ये । १ । २ । २५ ।

ओदौतोः क्यवर्जे यादौ प्रत्यये परे यथासंख्यमव्
आवौ स्याताम् । गव्यति, गव्यते, नाव्यति, नाव्यते,
लव्यम्, लाव्यम्, अक्य इति किम् ? उपोयेते । औयत
॥ २५ ॥

ऋतो रस्तद्धिते । १ । २ । २६ ।

ऋकारस्य यादौ तद्धिते परे रः स्यात् । पित्र्यम् । न-
द्धित इति किम् ? कार्यम् ॥ २६ ॥

एदोतः पदान्तेऽस्य लुक् । १ । २ । २७ ।

एदोद्भयां पदान्तस्थाभ्यां परस्याकारस्य लुक् स्यात् । ते-
ऽघ्र, पटोऽघ्र । पदान्त इति किम् ? नयनम् ॥ २७ ॥

गोर्नाम्न्यवोऽक्षे । १ । २ । २८ ।

गोरोतः पदान्तस्थस्य अक्षे परे संज्ञायां अव इति
स्यात् । गवाक्षः । नाम्नीति किम् ? गोऽक्षाणि ॥ २८ ॥

स्वरे वा ऽनक्षे । १ । २ । २९ ।

गोरोतः पदान्तस्थस्य स्वरे परे अव इति वा स्यात् ।
स चेत् स्वरोऽक्षस्थो न स्यात् । गवाग्रम्, गोऽग्रम् । गवे-
शः, गवीशः । अनक्ष इति किम् ? गोऽक्षम् । ओन इति
किम् ? चित्रग्वर्थः ॥ २९ ॥

इन्द्रे । १ । २ । ३० ।

गोरोतः पदान्तस्थस्य इन्द्रस्थे स्वरे परे अव इति स्या-
त् । गवेन्द्रः ॥ ३० ॥

वात्यसन्धिः । १ । २ । ३१ ।

गोरोतः पदान्तस्थस्याकारे परेऽसन्धिभावो वा स्या-
त् । गो अग्रम्, गवाग्रम्, गोऽग्रम् । अतीति किम्
गवेद्धितम् ॥ ३१ ॥

प्लुतोऽनितौ । १ । २ । ३२ ।

इति चर्जं स्वरे परे प्लुतः सन्धिभाग् न स्यात् । देव-
दत्त ३ अत्रन्वसि । अनिताविति किम् ? सुश्लोकेति ॥ ३२ ॥

इ ३ वा । १ । २ । ३३ ।

इ स्थानः प्लुतः स्वरे परेऽसन्धिर्वा स्यात् । लुनीहि
३ इति । लुनीहीति ॥ ३३ ॥

ईदूदेद्विवचनम् । १ । २ । ३४ ।

ई ऊ ए इत्येवमन्तं द्विवचनान्तं स्वरे परेऽसन्धिः
स्यात् । मुनी इह, साधू एतौ, माले इमे, पत्नेते इति । इदू-
देदिति किम् ? पृक्षाचत्र । द्विवचनमिति किम् ? कुमायंत्र
॥ ३४ ॥

अदो मुमी । १ । २ । ३५ ।

अदसः सम्बन्धिनौ मुमो इत्येतौ स्वरे परे ऽसन्धी
स्याताम् । अमुमु ईचा । अमी अश्वाः ॥ ३५ ॥

चादिः स्वरो ऽनाद् । १ । २ । ३६ ।

आङ्ग्वर्जश्चादिः स्वरः स्वरे परे ऽसन्धिः स्यात् । अ
अपेहि, इ इन्द्रम् पश्य, उ उत्तिष्ठ, आ एवं किल मन्यसे,
आ एवं नु तत् । अनाङिति किम् ? आ इहि एहि ॥ ३६ ॥

ओदन्तः । १ । २ । ३७ ।

ओदन्तश्चादिः स्वरे परेऽसन्धिः स्यात् । अहो अघ्न ॥ ३७ ॥

सौ नवेतौ । १ । २ । ३८ ।

सिनिमित्त ओदन्त इतौ परेऽसन्धिर्वा स्यात् । पटो
इति, पटविति ॥ ३८ ॥

ऊँ चोञ् । १ । २ । ३९ ।

उञ् चादिरितौ परेऽसन्धिर्वा स्यात् । असन्धी च
उञ् ऊँ इति दीर्घोऽनुनासिको वा स्यात् । उ इति, ऊँ
इति, विति ॥ ३९ ॥

अञ्जवर्गात् स्वरं वो ऽसन् । १ । २ । ४० ।

अवर्जवर्गेभ्यः परः उञ् स्वरं परं वो वा स्यात्, सचा-
सन् ॥ कुङ्कुवास्ते, कुङ्कु आस्ते । असत्त्वाद्वित्वम् ॥ ४० ॥

अ इ उ वर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादेः । १ । १ । ४१ ।

अ इ उ वर्णानामन्ते चिरामेऽनुनासिको वा स्यात् ।
नचेदेते 'ईदूदेद्विवचनम्' इत्यादि सूत्रसम्बन्धिनः स्युः ।
सामँ, साम । खट्वाँ, खट्वा । दधिँ, दधि । कुमारीँ,
कुमारी । मधुँ, मधु । अनीदादेरिति किम् । अग्नी, अमी,
किमु ॥ ४१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य द्वितीयपादः समाप्तः । १ । २ ॥

तृतीयः पादः

तृतीयस्य पञ्चमे । १ । ३ । १ ।

वेति पदान्त इति अनुनासिक इति च अनुवर्तते ।
वर्गतृतीयस्य पदान्तस्थस्य पञ्चमे परेऽनुनासिको वा स्यात् ।
वाङ्ङवते, वाङ्ङवते । ककुम्भगडलम्, ककुम्भगडलम् ॥ १

प्रत्यये च । १ । ३ । २ ।

पदान्तस्थस्य तृतीयस्य प्रत्यये पञ्चमे परेऽनुनासिको
नित्यं स्यात् । वाङ्मयम्, पण्णाम् । च उत्तरत्र वा अनु-
वृत्त्यर्थः ॥ २ ॥

ततो हश्चतुर्थः । १ । ३ । ३ ।

पदान्तस्थात् ततस्मृतीयात् परस्य हस्य पूर्वसवर्गश्च-
तुर्थो वा स्यात् । वाङ्गीनः, वाङ्गीनः । ककुम्भासः,
ककुम्भासः ॥ ३ ॥

प्रथमादधुटि शश्छः । १ । ३ । ४ ।

पदान्तस्थात् प्रथमात् परस्य शस्याधुटि परेऽछो वा
स्यात् । वाक् छरः, वाक्शूरः । त्रिष्टुप्छुनम्, त्रिष्टुप्छु-
तम् । अधुटीति किम् ? वाक्श्च्योतति ॥ ४ ॥

रः कखपफयोः कःपौ । १ । ३ । ५ ।

पदान्तस्थस्य रस्य कखे पके च परे यथासंख्यं क
पौ वा स्याताम् । कः करोति, कः करोति । कः खनति,
कः खनति । कः पचति, कः पचति । कः फलति, कः फलति
॥ ५ ॥

शपसे शपसं वा । १ । ३ । ६ ।

पदान्तरस्थस्य रस्य शपसेषु परेषु यथासंख्यं शपसा वा स्युः । कश्चेते, कश्चेते । कप्पण्डः, कःपण्डः । कस्ताधुः, कःसाधुः ॥ ६ ॥

चटते सद्धितीये । १ । ३ । ७ ।

पदान्तस्थस्य रस्य चटतेषु सद्धितीयेषु परेषु यथासंख्यं शपसा नित्यं स्युः । कश्चरः, कश्चनः, कष्टः, कण्ठः, कस्ताः, कस्थः ॥ ७ ॥

नोप्रशानोऽनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्याधुदूपरे । १ । ३ । ८ ।

पदान्तस्थस्य प्रशान्वर्जशब्दसम्बन्धिनो नस्य चटतेषु सद्धितीयेषु अधुदूपरेषु शपसा यथासंख्यं स्युः । अनुस्वारानुनासिकौ चागमादेशौ पूर्वस्य क्रमेण स्याताम् । भवाँश्चरः, भवाँश्चरः । भवाँश्चयति, भवाँश्चयति । भवाँष्टकः, भवाँष्टकः । भवाँष्टकारः, भवाँष्टकारः । भवाँस्तनुः, भवाँस्तनुः । भवाँस्तुडति, भवाँस्तुडति । अग्रशान् इति किम् ? प्रशाश्चरः । अधुदूपर इति किम् ? भवान्त्सरुः ॥ ८ ॥

पुमोऽशिद्यघोयेऽख्यागि रः । १ । ३ । ९ ।

पुमिति पुंसः संयोगलुक्क्यऽनुकरणं अधुदूपरे अघोये शिद्यख्यागिवर्जे परे पुमित्येतस्य रः स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । पुंस्कामा, पुंस्कामा । अशिदीति किम् ? पुंशिरः । अघोये इति किम् ? पुंदासः । अख्यागीति किम् ? पुंख्यातः । अधुदूपर इत्येव पुंक्षारः ॥ ९ ॥

नूनः पेषु वा । १ । ३ । १० ।

नूनिति शसन्तस्यानुकरणम् । नूनः पेपरे रो वा स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । नूंन्पाहि, नूंन्पाहि, नूंन्पाहि, नूंन्पाहि ॥ १० ॥

द्विः कानः कानि सः । १ । ३ । ११ ।

कानः किमः शसन्तस्यानुकरणम् । द्विरुक्तस्य कानः कानि परे सः स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । काँस्कान्, काँस्कान् । द्विरिति किम् ? कान्कान् पश्यति । ११ ।

स्सटि सप्तः । १ । ३ । १२ ।

सप्तः स्सटि परे सः स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । संस्कृता, संस्कृता । स्सटीति किम् ? संकृतिः ॥ १२ ॥

लुक् । १ । ३ । १३ ।

सप्तः स्सटि परे लुक् स्यात् । संस्कृता ॥ १३ ॥

तो मुनो व्यञ्जने स्वी । १ । ३ । १४ ।

मोम्वागमस्य पदान्तस्थस्य च मस्य व्यञ्जने परे तस्यैव स्वी तावऽनुस्वाराऽनुनासिकौ क्रमेण स्याताम् । चक्रम्यते, चक्रम्यते । ववम्यते, ववम्यते । त्वंकरोषि, त्वङ्करोषि । कंवः, कंवः ॥ १४ ॥

मनयवलपरे हे । १ । ३ । १५ ।

मनयवलपरे हे पदान्तस्थस्य मस्याऽनुस्वाराऽनुनासिकौ स्वी क्रमात्स्याताम् । किं हल्यति, किं हल्यति । किं हनुते, किं हनुते । किं ह्यः, किं ह्यः । किं हल्यति, किं हल्यति । किं ह्यदयते, किं ह्यदयते ॥ १५ ॥

सम्राट् । १ । ३ । १६ ।

समो मस्य राजौ विवयन्तेऽनुस्वाराभावः स्यात् ।
सम्राट्, सम्राजौ ॥ १६ ॥

ङ्णोः कटावन्तौ शिटि नवा । १ । ३ । १७ ।

पदान्तस्थपोर्ङ्णयोः शिटि परे यथासंख्यं कटावन्तौ
वा स्याताम् । प्राङ्कुष्ठेते, प्राङ्कुशेते, प्राङ्कुशेते । सुगण्डूछे-
ते, सुगण्डूशेते, सुगण्डूशेते ॥ १७ ॥

ङ्नः सः त्सोऽश्वः । १ । ३ । १८ ।

पदान्तस्थाभ्यां ङनाभ्यां परस्य सस्य त्स इति तादिः
सो वा स्यात् । अश्व-श्वाऽवयवश्चेत् सो न स्यात् । पङ्-
त्सीदन्ति, पङ्त्सीदन्ति । भवान्त्साधुः, भवान्त्साधुः ।
अश्व इति किम् ? पङ्क्च्योतति ॥ १८ ॥

नः शि ङ्व् । १ । ३ । १९ ।

पदान्तस्थस्य नस्य शे परे ङ्व् वा स्यात् । अश्वः, भ-
वाङ्गूरः, भवाङ्गूरः, भवाङ्गूरः । * अश्व इत्येव ?
भवाङ्गूरः च्योतति ॥ १९ ॥

अतोऽति रोरुः । १ । ३ । २० ।

आत्परस्य पदान्तस्थस्य रोरति परे उर्नित्यं स्यात् ।
कोऽर्थः ॥ २० ॥

* “धुटो धुटि स्वे वा” ॥ १-३-४८ ॥ इति सूत्रेण भवा-
ङ्गूर इति चतुर्थं रूपमपि भवति ॥ सं०

घोषवति । १ । ३ । २१ ।

आत्परस्य पदान्तस्थस्य रोर्घोषवति परे उः स्यात् ।
धम्मो जेता ॥ २१ ॥

अवर्णभोभगोऽघोर्लुगसन्धिः । १ । ३ । २२ ।

अवर्णाद्भोभगोअघोभ्यश्च परस्य पदान्तस्थस्य रोर्घो-
षवति परे लुक् स्यात् । स च न सन्धिहेतुः । देवा यान्ति,
भो यासि, भगो हस, अघो वद ॥ २२ ॥

व्योः । १ । ३ । २३ ।

अवर्णात्परयोः पदान्तस्थयोर्व्ययोर्घोषवति परे लुक्
स्यात् । स चासन्धिः । वृक्षवृश्मन्ययश्चाचक्षाणो वृक्षव् ।
अव्यय्, वृक्षयाति, अव्ययाति ॥ २३ ॥

स्वरे वा । १ । ३ । २४ ।

अवर्णभोभगोअघोभ्यः परयोः पदान्तस्थयोर्व्ययोः
स्वरे परे लुक्वा स्यात् । स चासन्धिः । पट इह, पटविह ।
वृक्षा इह, वृक्षाविह । त आहुः, तयाहुः । तस्मा इदम्,
तस्मायिदम् । भो अत्र, भोयत्र । भगो अत्र, भगोयत्र ।
अघो अत्र, अघोयत्र ॥ २४ ॥

अस्पष्टाववर्णात्त्विनुजि वा । १ । ३ । २५ ।

अवर्णभोभगोअघोभ्यः परयोः पदान्तस्थयोर्व्ययोर-
स्पष्टाबीषत्स्पष्टतरौ वयौ स्वरे परे स्याताम् । अवर्णात्तु
परयोर्व्योरुज्ज्वज्जं स्वरेऽस्पष्टौ वा स्याताम् । पटयुं, असायुं,
कयुं, देवायुं, भोयैत्र, भगोयैत्र, अघोयैत्र । अवर्णात्त्विनु-
जि वा । पटविह, पटविह २ । असाविन्दुः २, तयिह २,
तस्मायिदम् २ ॥ २५ ॥

रोर्यः । १ । ३ । २६ ।

अवर्णभोभगोअघोभ्यः परस्य पदान्तस्थस्य रोः स्वरे परे यः स्यात् । कयास्ते, देवायास्ते, भोयन्न, भगोयन्न, अघोयन्न ॥ २६ ॥

ह्रस्वाङ्गणनो द्वे । १ । ३ । २७ ।

ह्रस्वात्परेषां पदान्तस्थानाम् अङ्गणानाम् स्वरे परे द्वेरूपे स्याताम् । ऋङ्ङास्ते, सुगणिह, कृपन्नास्ते ॥ २७ ॥

अनाङ्माङो दीर्घाच्चाच्छः । १ । ३ । २८ ।

आङ् माङ् वर्जदीर्घात्पदान्तस्थात्परस्य छस्य द्वेरूपे वा स्याताम् । कन्याच्छत्रम्, कन्याछत्रम् । अनाङ्माङि-
ति किम् ? आच्छाया, माच्छिदत् ॥ २८ ॥

प्लुताङ्गा । १ । ३ । २९ ।

पदान्तस्थादीर्घात्प्लुतात्परस्य छस्य द्वे रूपे वा स्या-
ताम् । आगच्छ भो इन्द्रभूते ३ च्छत्रमानय, पक्षे छत्र-
मानय ॥ २९ ॥

स्वरेभ्यः । १ । ३ । ३० ।

स्वरात्परस्य छस्य द्वे रूपे स्याताम् । इच्छति, गच्छति
॥ ३० ॥

ह्रिदिह्रस्वरस्यानु नवा । १ । ३ । ३१ ।

स्वरात्पराभ्याम् रद्भाभ्यां परस्य रहस्वरवर्जस्य वर्ण-
स्य द्वे रूपे वा स्याताम् । अनु-कार्यान्तरात्पश्चात् । अर्कः,
अर्कः । ब्रह्म्म, ब्रह्म । अह्रस्वरस्येति किम् ? पद्महृदः,
अह्रः, करः । स्वरेभ्य इत्येव ? अभयते । अन्विति किम् ?
प्रोणुनाव ॥ ३१ ॥

अदीर्घाद्विरामैकव्यञ्जने । १ । ३ । ३२ ।

अदीर्घात्स्वरात्परस्य रहस्वरवर्जस्य वर्णस्य विरामे असंयुक्तव्यञ्जने च परेऽनु द्वेरूपे वा स्याताम् । त्वक्कुं, त्वक् । दध्यत्र, दध्यत्र । गोत्रात, गोत्रात । अहस्वर-
स्येत्येव ? चर्या, बह्यं, तितउ ॥ ३२ ॥

अञ्चवर्गस्यान्तस्थातः । १ । ३ । ३३ ।

अन्तस्थातः परस्य लृवर्जवर्गस्य अनु द्वे रूपे वा स्या-
ताम् । उल्का, उल्का । अजितिकिम् ? हल्यौ ॥ ३३ ॥

ततोऽस्याः । १ । ३ । ३४ ।

ततोऽञ्चवर्गात्परस्या अस्या अन्तस्थाया द्वे रूपे वा
स्याताम् । दध्यत्र, दध्यत्र ॥ ३४ ॥

शिटः प्रथमद्वितीयस्य । १ । ३ । ३५ ।

शिटः परयोः प्रथमद्वितीययोश्च रूपे वा स्याताम् त्वं
करोपि, त्वं करोपि । त्वं खनसि, त्वं खनसि ॥ ३५ ॥

ततः शिटः । १ । ३ । ३६ ।

ततः प्रथमद्वितीयाभ्यां परस्य शिटो द्वे रूपे वा स्या-
ताम् । तच्छेते, तच्छेते ॥ ३६ ॥

न रात्स्वरे । १ । ३ । ३७ ।

रात्परस्य शिटः स्वरे परे द्वे रूपे न स्याताम् । दर्शनम्
॥ ३७ ॥

पुत्रस्यादिन पुत्रादिन्याक्रोशे । १ । ३ । ३८ ।

आदिनि पुत्रादिनि च परे पुत्रस्थस्य तस्य आक्रोश-
विषये द्वे रूपे न स्याताम् । पुत्रादिनी त्वमसि पापे, पुत्र-
पुत्रादिनी भव । आक्रोश इति किम् ? पुत्रादिनी शि-

शुमारी, पुत्रादिनीति वा । पुत्रपुत्रादिनी नागी, पु-
त्रपुत्रादिनीति वा ॥ ३८ ॥

मनां धुट्वर्गेऽन्त्यो पदान्ते । १ । ३ । ३९ ।

अपदान्तस्थानाम् मनानाम् धुटि वर्गे परे निमित्त-
स्यैवान्त्योऽनु स्यात् । गन्ता, शङ्किता, कम्पिता । धुडिति-
किम् ? आहन्महे । धुट्वर्ग इति किम् ? गम्यते । अपदा-
न्त इति किम् ? भवान् करोति ॥ ३९ ॥

शिङ्हेऽनुस्वारः । १ । ३ । ४० ।

अपदान्तस्थानाम् श्नाम् शिटि हे च परेऽनुस्वारोऽनु
स्यात् । पुंसि, दंशः, वृंहणम् ॥ ४० ॥

रो रे लुङ्दीर्घश्चादिदुतः । १ । ३ । ४१ ।

रस्य रे परेऽनु लुक् स्यात् । अहज्जनाश्च दीर्घः । पुना
रात्रिः, अग्नीरिथेन, पट्टराजा । अनु इत्येव ? अहोरूपम्
॥ ४१ ॥

ढस्तङ्गे । १ । ३ । ४२ ।

तन्निमित्ते ङे परे ढस्यानु लुक् स्यात् । दीर्घश्चादिदुतः ।
माढिः, लीढम्, गूढम्, तङ्ग इति किम् ? मधुलिङ्गीक-
ते ॥ ४२ ॥

सहिवहेरोच्चाऽवर्णस्य । १ । ३ । ४३ ।

सहिवहोर्देस्य तङ्गे परेऽनु लुक् स्यात् । ओच्चाऽ-
वर्णस्य । सोढा, उदबोढाम् ॥ ४३ ॥

उदः स्थास्तम्भः सः । १ । ३ । ४४ ।

उदः परयोः स्थास्तम्भोः सस्य लुक् स्यात् । उधाता,
उत्तम्भिता ॥ ४४ ॥

तदः सेः स्वरे पदार्था । १ । ३ । ४५ ।

तद. परस्य सेः स्वरे परे लुक् स्यात् । सा चेत्पादपूर-
णी स्यात् । सैष दाशरथो रामः, सैष राजा युधिष्ठिरः ।
पादार्था इति किम् ? स एष भरतो राजा । ४५ ॥

एतदश्च व्यञ्जने ऽनग्नञ्समासे । १ । ३ । ४६ ।

एतदस्तदश्च परस्य सेव्यञ्जे परे लुक् स्यात् । अकि-
नञ्समासे न । एष दत्ते । स लाति । अनग्नञ्समास
इति किम् ? एषकः कृती । सको याति । अनेषो याति ।
असो वाति ॥ ४६ ॥

व्यञ्जनात् पञ्चमान्तस्थायाः सरूपे वा । १ । ३ । ४७ ।

व्यञ्जनात् परस्य पञ्चमस्यान्तस्थायाश्च सरूपे वर्णौ परे
लुग् वा स्यात् । कुञ्चो इडौ, कुड्डौ, कुड्डुडौ । आदित्यो
देवतास्य आदित्यः, आदित्यः । सरूप इति किम् ?
वर्ण्यते ॥ ४७ ॥

धुटो धुटि स्वे वा । १ । ३ । ४८ ।

व्यञ्जनात्परस्य धुटो धुटि स्वे परे लुग्वा स्यात् ।
शिण्डि, शिण्डिड । स्व इति किम् ? तर्सा, दर्सा ॥ ४८ ॥

तृतीयस्तृतीयचतुर्थे । १ । ३ । ४९ ।

तृतीये चतुर्थे च परे धुटस्तृतीयः स्यात् । मज्जति,
दोग्धा ॥ ४९ ॥

अघोपे प्रथमोऽशिदः । १ । ३ । ५० ।

अघोपे परे शिद् वर्जस्य धुटः प्रथमः स्यात् । वाक्पूता ।
अशिद इति किम् ? पयस्तु ॥ ५० ॥

विरामे वा । १ । ३ । ५१ ।

विरामस्थस्याऽशिष्टो घुटः प्रथमो वा स्यात् । वाक्,
वाग् ॥ ५१ ॥

न सन्धिः । १ । ३ । ५२ ।

उक्तो वक्ष्यमाणश्च सन्धिर्विरामे न स्यात् । दधि
अन्न, तद् लुनाति ५२ ॥

रः पदान्ते विसर्गस्तयोः । १ । ३ । ५३ ।

पदान्तस्थस्य रस्य तयोर्विरामाघोपयोर्विसर्गः स्यात् ।
घृक्षः, स्वः, कःकृती । पदान्त इति किम् ? हर्त्त ॥ ५३ ॥

ख्यागि । १ । ३ । ५४ ।

पदान्तस्थस्य रस्य ख्यागि परे विसर्ग एव स्यात् ।
कः ख्यातः । नमः ख्यात्रे ॥ ५४ ॥

शिद्यघोपात् । १ । ३ । ५५ ।

अघोपात्परे शिष्टि परतः पदान्तस्थस्य रस्य विसर्ग
एव स्यात् । पुरुषः त्सरूकः, सर्पिः प्लाति, वासः क्षौ-
मम्, अग्निः प्लातम् ॥ ५५ ॥

व्यत्यये लुग्वा । १ । ३ । ५६ ।

शिष्टः परोऽघोप इति व्यत्ययस्तस्मिन्सति पदान्तस्थ-
स्य रस्य लुग्वा स्यात् । चक्षुश्च्योतति, चक्षुः श्योतति
॥ ५६ ॥

अरोः सुपि रः । १ । ३ । ५७ ।

रोरन्यस्य रस्य सुपि परे र एव स्यात् । गीयुं, धूपुं,
अरोरिति किम् ? पयस्सु ॥ ५७ ॥

वाहर्पत्यादयः । १ । ३ । ५८ ।

अहर्पत्यादयो यथायोगमकृतविसर्गाः कृतोत्वाभा-
वाश्च वा स्युः । अहर्पतिः, अहः पतिः । गीर्पतिः, गीः पतिः ।
प्रचेता राजन्, प्रचेतो राजन् ॥ ५८ ॥

शिष्टधाद्यस्य द्वितीयो वा । १ । ३ । ५९ ।

प्रथमस्य शिष्टि परे द्वितीयो वा स्यात् । ल्घीरम्,
क्षीरम् । अप्सराः, अप्सराः ॥ ५९ ॥

तवर्गस्य श्रवर्गष्टवर्गाभ्यां योगे चटवर्गौ । १ । ३ । ६० ।

तवर्गस्य श्रवर्गष्टवर्गाभ्यां षटवर्गाभ्यां च योगे यथा-
संख्यं चवर्गौटवर्गौ स्याताम् । तच्छेते, भवाञ्छेते, तच्चारु
तज्जकारेण, पेष्टा, पूष्णाः, तट्टकारः, तण्णकारेण, ईष्टे ॥ ६० ॥

सस्य शर्षौ । १ । ३ । ६१ ।

सस्यश्चवर्गष्टवर्गाभ्यां योगे यथासंख्यं शर्षौ स्याताम् ।
चवर्गेण-श्च्योतति, वृश्चति, वेण, दोष्णु । टवर्गेण-
पापद्रुषि ॥ ६१ ॥

न शात् । १ । ३ । ६२ ।

शात्परस्य तवर्गस्य चवर्गौ न स्यात् । अश्नाति, प्रश्नः
॥ ६२ ॥

पदान्ताट्टवर्गादिनाम्नगरीनवतेः । १ । ३ । ६३ ।

पदान्तस्थाट्टवर्गात्परस्य नाम्नगरीनवतिवर्जस्य तव-
र्गस्य सस्य च टवर्गौ न स्याताम् । पण्णयं, पण्णयाः,
षट्सु । अनाम्नगरीनवतेरिति किम् ? पण्णाम्, पण्णाग-
री, पण्णवतिः ॥ ६३ ॥

पि तवर्गस्य । १ । ३ । ६४ ।

पदान्तस्थस्य तवर्गस्य पे परे टवर्गो न स्यात् ।
तीर्थकृत्पोडशः शान्तिः ॥ ६४ ॥

लि लौ । १ । ३ । ६५ ।

पदान्तस्थस्य तवर्गस्य ले परे लौ स्याताम् । तल्लुनम्,
भवाल्लूनाति ॥ ६५ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य तृतीयपादः समाप्तः । १ । १ ॥

चतुर्थः पादः

अत आः स्यादौ जस्भ्याम्ये । १ । ४ । १ ।

स्यादौ जसि भ्यामि ये च परंऽकारस्य आः स्यात् ।
देवाः, आभ्याम्, सुखाय । स्यादाविति किम् ? याणान्
जस्यतीति क्विप्-याणजः ॥ १ ॥

भिस् ऐस् । १ । ४ । २ ।

आत्परस्य स्यादेभिस् ऐम् स्यात् । देवैः । ऐस्करणा-
दतिजरसैः ॥ २ ॥

इदमदसोऽक्येव । १ । ४ । ३ ।

इदमदसोरक्येव सति आत्परस्य भिस् ऐम् स्यात् ।
इमकैः, अमुकैः । अक्येवेति किम् ? एभिः, अमीभिः ॥ ३ ॥

एद्वहुस्भोसि । १ । ४ । ४ ।

बह्वर्थे स्यादौ सादौ भादौ ओसि च परे अत एत्स्या-
त् । एषु, एभिः, देवयोः ॥ ४ ॥

टाडसोरिनस्यौ । १ । ४ । ५ ।

आत्परयोष्टाडसोर्यथासंख्यं इन स्यौ स्याताम् । तेन,
यस्य ॥ ५ ॥

डेडस्योर्यातौ । १ । ४ । ६ ।

आत्परस्य डेडस्येयथासंख्यं य आच्च स्याताम् ।
देवाय, देवात् ॥ ६ ॥

सर्वादः स्मैस्मातौ । १ । ४ । ७ ।

सर्वादेरदन्तस्य सम्बन्धिनोर्डेडस्योर्यथासंख्यं स्मै-

स्मात्तौ स्याताम् । सर्वस्मै, सर्वस्मात् । सर्वं, विश्व, उभ, उभयद्, अन्य, अन्यतर, इतर, डतर, डतम, त्व, त्वत्, नेम, समसिमौ सर्वार्थौ, पूर्वापरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायाम्, स्वमजातिघनाख्यायाम्, अन्तरम्वहिर्यो- गोपसंव्यानयोरपुरि, त्यद्, तद्, यद्, अदम्, इदम् एतद्, एक, द्वि, युष्मद्, अस्मद्, भवतु, किम् इत्यसंज्ञायां सर्वादिः ॥ ७ ॥

डेः स्मिन् । १ । ४ । ८ ।

सर्वादेरदन्तस्य डेः स्मिन् स्यात् । सर्वस्मिन् ॥ ८ ॥

जस इः । १ । ४ । ९ ।

सर्वादेरन्तस्य जस इः स्यात् । सर्वे ॥ ९ ॥

नेमाद्धैप्रथमचरमतयायाल्पकतिपयस्य वा । १ । ४ । १० ।

नेमादीनि नामानि तथायौ प्रत्ययौ तेषामदन्तानां जस इर्वा स्यात् । नेमे, नेमाः । अर्द्धे, अर्द्धाः । प्रथमे, प्रथमाः । चरमे, चरमाः । द्वितये, द्वितयाः । त्रये, त्रयाः । अल्पे, अल्पाः । कतिपये, कतिपयाः ॥ १० ॥

द्वन्द्वे वा । १ । ४ । ११ ।

द्वन्द्वसमासस्यस्यादन्तस्य सर्वादेर्जस इर्वा स्यात् । पूर्वोत्तरे, पूर्वोत्तराः ॥ ११ ॥

न सर्वादिः । १ । ४ । १२ ।

द्वन्द्वे सर्वादिः सर्वादिर्न स्यात् । पूर्वापराय. पूर्वा-परात्, पूर्वापरे । कतरकतमानाम्, कतरकनमकाः ॥ १२ ॥

तृतीयान्तात् पूर्वावरं योगे । १ । ४ । १३ ।

तृतीयान्तात्परौ पूर्वावरौ योगे सम्बन्धे सन्ति सर्वादी

न स्याताम् । मासेन पूर्वाय मासपूर्वाय । दिनेनावराय
दिनावराय । दिनेनावराः दिनावराः । तृतीयान्तादिति-
किम् ? पूर्वस्मै मासेन ॥ १३ ॥

तीयं द्वित्कार्ये वा । १ । ४ । १४ ।

तीयान्तम् नाम डेङ्सिङ्सुडीनां कार्यं सर्वादिर्वा
स्यात् । द्वितीयस्मै, द्वितीयाय । द्वितीयस्यै, द्वितीयायै ।
द्वित्कार्यं इति किम् ? द्वितीयकाय ॥ १४ ॥

अवर्णस्यामः साम् । १ । ४ । १५ ।

अवर्णान्तस्य सर्वादेरामः साम् स्यात् । सर्वेषाम्,
विश्वामाम् ॥ १५ ॥

नवभ्यः पूर्वैभ्य इस्मात्स्मिन्वा । १ । ४ । १६ ।

पूर्वादिभ्यो नवभ्यो ये इस्मात्स्मिनो यथास्थानमुक्ता-
स्ते वा स्युः । पूर्वै, पूर्व्याः । पूर्वस्मात्, पूर्वात् । पूर्वस्मि-
न्, पूर्वे । इत्यादि । नवभ्य इति किम् ? त्ये ॥ १६ ॥

आपो द्वितां यै-यास्-यास्-याम् । १ । ४ । १७ ।

आयन्तस्य द्विताम् डेङ्सिङ्सुडीनां यथासंख्यं यै-
याम्-याम्-यामः स्युः । खट्वायै, खट्वायाः, खट्वायाः,
खट्वायाम् ॥ १७ ॥

सर्वादेर्दसूपूर्वाः । १ । ४ । १८ ।

सर्वादेरायन्तस्य द्विताम् यै-याम्-याम्-यामस्ते डम्
पूर्वाः स्युः । सर्वस्यै, सर्वस्याः, सर्वस्याः, सर्वस्याम्
॥ १८ ॥

टौस्येत् । १ । ४ । १९ ।

आयन्तस्य टौसोः परधोरेकारः स्यात् । बहुराजया,
बहुराजयोः ॥ १९ ॥

औता । १ । ४ । २० ।

आचन्तस्य औता सहकारः स्यात् । माले स्तः पश्य
वा ॥ २० ॥

इदुतोऽखेरीदूत् । १ । ४ । २१ ।

खेरन्यस्येदन्तस्योदन्तस्य च औता सह यथासंख्यम्
इदूतौ स्याताम् । मुनी, साधू । अस्त्रेरिति किम् ?
अतिस्त्रियौ नरौ ॥ २१ ॥

जस्येदोत् । १ । ४ । २२ ।

इदुदन्तयोर्जसि परे यथासंख्यमेदोतौ स्याताम् ।
मुनयः, साधवः ॥ २२ ॥

डित्यदिति । १ । ४ । २३ ।

अदिति डिति स्यादौ परे इदुदन्तयोर्यथासंख्यमेदोतौ
स्याताम् । अतिस्त्रये, साधवे, अतिस्त्रेः साधोरागतं
स्वम् वा । अदितीति किम् ? बुद्ध्याः, धेन्वाः । स्यादावि-
त्येव ? शुची स्त्री ॥ २३ ॥

टः पुंसि ना । १ । ४ । २४ ।

इदुदन्तात्परस्याः पुंविपयायाष्टाया ना स्यात् । अति-
स्त्रिणा, अमुना । पुंसीति किम् ? बुद्ध्या ॥ २४ ॥

डिडौ । १ । ४ । २५ ।

इदुदन्तात्परो डिडौः स्यात् । मुनौ, धेनौ । अदिदि-
त्येव ? बुद्ध्याम् ॥ २५ ॥

केवलसखिपतेरौः । १ । ४ । २६ ।

केवलसखिपतिभ्यामिदन्ताभ्यां परो डिरौः स्यात् ।
सख्यौ, पत्यौ । इत इत्येव ? सखापमिच्छति. पतिमिच्छ-

ति, सख्यि, पत्यि' । केवलेति किम् ? प्रियसखौ, नरपतौ
॥ २६ ॥

न ना डिदेत् । १ । ४ । २७ ।

केवलसखिपतेर्यष्टाया ना डिति परे एञोक्तः स न
स्यात् । सख्या, पत्या, सख्ये, पत्ये, सख्युः, पत्युः आ-
गतं स्व वा । सख्यौ, पत्यौ । डिदिति किम् ? पतयः
॥ २७ ॥

स्त्रियां डितां वा दैदास्दास्दाम् । १ । ४ । २८ ।

स्त्रीलिङ्गादिदुदन्तात्परेषाम् डिताम् डे-डसि-डस्-
डीनाम् यथासंख्यं दै दास् दास् दामो वा स्युः । बुद्धयै,
बुद्धये । बुद्ध्याः, बुद्धेः आगतम् स्वम् वा । बुद्ध्याम्, बुद्धौ ।
धेन्वै, धेन्वे । धेन्वाः, धेनोः । धेन्वाम्, धेनौ । प्रियबुद्धयै,
प्रियबुद्धये । पुंसे स्त्रियै वा ॥ २८ ॥

स्त्रीदृतः । १ । ४ । २९ ।

नित्यं स्त्रीलिङ्गादीदृदन्ताच्च परेषां स्यादेडिताम्
यथासंख्यं दै-दास्-दास्-दामः स्युः । नयै, नयाः, नयाः,
नयाम् । कुर्वै, कुर्वाः, कुर्वाः, कुर्वाम् । अतिलक्ष्म्यै पुंसे
स्त्रियै वा । स्त्रीति किम् ? ग्रामण्ये, खलप्ये पुंसे स्त्रियै ॥ २९ ॥

त्रेयुवोऽस्त्रियाः । १ । ४ । ३० ।

इयुवस्थानिनौ यौ स्त्रीदृतौ तदन्तात् स्त्रीवर्जात्परे-
षाम् स्यादेडिताम् यथासंख्यम् दै-दास्-दास्-दामो वा
स्युः । श्रियै, श्रिये । श्रियाः, श्रियः २ । श्रियाम्, श्रियि ।
अतिश्रियै, अतिश्रिये । पुंसे स्त्रियै वा । भ्रुवै, भ्रुवे ।
भ्रुवाः, भ्रुवः । भ्रुवाः, भ्रुवः । भ्रुवाम्, भ्रुवि । अतिभ्रुवै,

अतिध्रुवे । पुंसे स्त्रियै वा । इयुव इति किम् ? आर्घ्यै ।
अस्त्रिया इति किम् ? स्त्रियै ॥ ३० ॥

आमो नाम् वा । १ । ४ । ३१ ।

इयुवोः स्थानिभ्यां स्त्रीदृदन्ताभ्यां परस्य आमो
नाम् वा स्यात् । न तु स्त्रियाः । श्रीणाम्, श्रियाम्, ध्रूणाम्,
ध्रुवाम् । अतिश्रीणाम्, अतिश्रियाम् । अतिध्रूणाम्,
अतिध्रुवाम् । नृणाम् । स्त्रीणाम् वा । इयुव इत्येव ? । प्रघी-
नाम् ॥ ३१ ॥

ह्रस्वापश्च । १ । ४ । ३२ ।

ह्रस्वान्तादायन्तात् स्त्रीदृदन्ताच्च परस्यामो नाम् स्यात् ।
देवानाम्, मालानाम्, स्त्रीणाम्, वधूनाम् ॥ ३२ ॥

संख्यानां ण्याम् । १ । ४ । ३३ ।

रपनान्तानां संख्यावाचिनामामो नाम् स्यात् ।
चतुर्ण्याम्, पण्णाम्, पञ्चानाम्, अष्टानाम् ॥ ३३ ॥

त्रेख्यः । १ । ४ । ३४ ।

आमः सम्बन्धिनस्त्रेख्यः स्यात् । त्रयाणाम्, परम-
त्रयाणाम् ॥ ३४ ॥

एदोद्भ्यां डसिङ्सो रः । १ । ४ । ३५ ।

एदोद्भ्यां परयोः प्रत्येकं डसि-ङ्सो रः स्यात् ।
मुनेः, मुनेः । घेनोः, घेनोः । गोः, गोः । द्योः, द्योः ॥ ३५ ॥

खिति-खीतीय उर् । १ । ४ । ३६ ।

खिति-खीतीसम्बन्धिनो यात्परयोर्दसिङ्सोरु स्यात् ।
सख्युः, सख्युः । पत्युः, पत्युः । सखायं पतिं चेच्छतः

सख्युः २, पत्युः २ । य इति किम् ? अतिसखेः, अधिपतेः
॥ ३६ ॥

ऋतो डूर् । १ । ४ । ३७ ।

ऋतः परयोः डसि-डसोर्डूर् स्यात् । पितुः, पितुः ॥ ३७ ॥
तृ-स्वस्तृ-नप्तृ-नेष्टृ-त्वष्टृ-क्षत्तृ-होतृ-पोतृ-प्रशास्त्रो

घुटयार् । १ । ४ । ३८ ।

तृच् तृबन्तस्य स्वस्वादीनां च ऋतो घुटि परे आर्
स्यात् । कर्त्तारम्, कर्त्तारौ २, कर्त्तारः । स्वसारम्, नसारम्,
नेष्टारम्, त्वष्टारम्, क्षत्तारम्, होतारम्, पोतारम्,
प्रशास्तारम् । घुटीति किम् ? कर्तृ कुलम् पश्य ॥ ३८ ॥

अङौ, च । १ । ४ । ३९ ।

ऋतो डौ, घुटि, च परे अर् स्यात् । नरि । नरम् ॥ ३९ ॥
मातुर्मातः पुत्रेऽर्हे सिनाऽऽमन्ये । १ । ४ । ४० ।

मातुरामन्ये, पुत्रे वर्त्तमानस्य सिना सह मातः स्यात्
अर्हे-प्रशंसायाम् । हे गार्गीमात । पुत्र इति किम् ? हे मातः !
हे गार्गीमातृके वत्से ! । अर्हे इति किम् । अरे गार्गीमातृक ।
॥ ४० ॥

ह्रस्वस्य गुणः । १ । ४ । ४१ ।

आमन्यार्थवृत्तेर्ह्रस्वान्तस्य सिना सह गुणः स्यात् ।
हे पितः !, हे मुने ! ॥ ४१ ॥

एदापः । १ । ४ । ४२ ।

आमन्यार्थवृत्तेराबन्तस्य सिना सहकारः स्यात् ।
हेमाले !, हेयहुराजे ! ॥ ४२ ॥

नित्यदिद्विस्वराम्बार्थस्य ह्रस्वः । १ । ४ । ४३ ।

नित्यं दिदै-दास्-दास्-दामादेशा येभ्यस्तेषां द्विस्वरा-
म्यार्थानां चाबन्तानामामन्त्रवृत्तीनां सिना सह ह्रस्वः
स्यात् । हेस्त्रि, हे लस्त्रि, हे श्वस्त्रि, हे वधु, हे अम्बा, हे अक्का,
नित्यदिदिति किम्? हे ह्रस्वः । द्विस्वरेति किम्? हे अम्बाहे ।
आय इत्येव ? हे माता । ॥ ४३ ॥

अदेतः स्पमोर्लुक् । १ । ४ । ४४ ।

अदन्तादेदन्ताच्च आमन्त्र्यवृत्तेः परस्य सेरमश्च लुक्
स्यात् । हे देव, हे उपकुम्भ, हे अतिहे । ॥ ४४ ॥

दीर्घङ्चाव्यञ्जनास्तेः । १ । ४ । ४५ ।

दीर्घङ्चाबन्ताभ्यां व्यञ्जनाच्च परस्य सेर्लुक् स्यात् ।
नदी । माला । राजा । दीर्घेति किम् ? निष्कौशाम्बि,
अतिव्यह्वः ॥ ४५ ॥

समानादमोऽतः । १ । ४ । ४६ ।

समानात्परस्यामोऽस्य लुक् स्यात् । देवम्, मालाम्,
मुनिम्, नदीम्, साधुम्, वधूम् ॥ ४६ ॥

दीर्घो नाम्यतिसृचतसृषूः । १ । ४ । ४७ ।

तिसृ चतसृ परान्तवर्जस्य समानस्य नामि परे दीर्घः
स्यात् । वनानाम्, मुनीनाम्, साधूनाम्, पितृणाम् ।
अतिसृचतसृषू इति किम्? तिसृणाम्, चतसृणाम्, पण्णाम्,
चतुर्णाम् ॥ ४७ ॥

नुर्वा । १ । ४ । ४८ ।

नुः समानस्य नामि परे दीर्घो वा स्यात् । नृणाम्,
नृणाम् ॥ ४८ ॥

शसोऽता सश्च नः पुंसि । १ । ४ । ४९ ।

शसोऽता सह पूर्वसमानस्य दीर्घः स्यात् । तत्सन्नि-
योगे च पुंसि शसः सो नः । देवान्, भुनीन्, वातप्रमीन्,
साधून्, हृहन्, पितृन् । पुंसीति किम् ? शालाः ॥ ४९ ॥

संख्यासायवेरहस्याहन् डौ वा । १ । ४ । ५० ।

संख्यावाचिभ्यः सायविभ्यां च परस्याहस्य डौ
परेऽहन्वा स्यात् । द्यहनि, द्यह्नि, द्यहन्ने । सायाहनि,
सायाह्नि, सायाह्ने । व्यहनि, व्यह्नि, व्यहन्ने ॥ ५० ॥

निय आम् । १ । ४ । ५१ ।

नियः परस्य डेराम् स्यात् । नियाम् । ग्रामण्याम् ॥ ५१ ॥

वाएन आः स्यादौ । १ । ४ । ५२ ।

अएनः स्यादौ परे आ वा स्यात् । अष्टाभिः, अष्टभिः ।
प्रियाष्टाः, प्रियाष्टा ॥ ५२ ॥

अष्ट और्जसुशसोः । १ । ४ । ५३ ।

अष्टनः कृतात्वस्य जश्शसोरोः स्यात् । अष्टौ, अष्टौ
॥ ५३ ॥

डतिष्णः संख्याया लुप् । १ । ४ । ५४ ।

डति-धनान्तानां संख्यानां जश्शसोर्लुप् स्यात् ।
कति, कति । षट्, षट् । षष्ठ, षष्ठ ॥ ५४ ॥

नपुंसकस्य शिः । १ । ४ । ५५ ।

नपुंसकस्य जग्दामोः शिः स्यात् । कुण्डानि, पयानि
॥ ५५ ॥

औरीः । १ । ४ । ५६ ।

नपुंसकस्य औरीः स्यात् । कुण्डे । पयसी ॥ ५६ ॥

अतः स्यमोऽम् । १ । ४ । ५७ ।

अदन्तस्य नपुंसकस्य स्यमोरम् स्यात् । कुण्डम्,
हे कुण्ड । ॥ ५७ ॥

पञ्चतोऽन्यादेरनेकतरस्य द्वः । १ । ४ । ५८ ।

पञ्चपरिमाणस्य नपुंसकस्यान्यादेः स्यमोर्दः स्यात् ।
एकतरवर्जम् । अन्यत्, अन्यतरत्, इतरत्, कतरत्, कन-
मत् । अनेकतरस्येति किम् ? एकतरम् ॥ ५८ ॥

अनतो लुप् । १ । ४ । ५९ ।

अनकारान्तस्य नपुंसकस्य स्यमोर्लुप् स्यात् । कर्तृ,
पयः ॥ ५९ ॥

जरसो वा । १ । ४ । ६० ।

जरसन्तस्य नपुंसकस्य स्यमोर्लुग्वा स्यात् । अतिजरः,
अतिजरसम्, अतिजरम् ॥ ६० ॥

नामिनो लुग्वा । १ । ४ । ६१ ।

नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य स्यमोर्लुग्वा स्यात् । हे वारं,
हे वारि । । प्रियतिसृ, प्रियत्रि कुलम् ॥ ६१ ॥

वान्यतः पुमांष्टादौ स्वरे । १ । ४ । ६२ ।

अन्यतो विशेष्यवशान्नपुंसको नाम्यन्तष्टादौ स्वरं
परे पुंवद्वा स्यात् । ग्रामण्या ग्रामणिना कुलेन, कर्त्रोः
कर्तृणोः कुलयोः । अन्यत इति किम् ? पीलुने फलाय ।
टादाविति किम् ? शुचिनी कुले, नपुंसक इत्येव, कल्याण्य
स्त्रिये ॥ ६२ ॥

दध्यस्थिसक्ध्यक्ष्णोऽन्तस्यान् । १ । ४ । ६३ ।

एषां नपुंसकानां नाम्यन्तानामन्तस्य टादौ स्वरे परे अन्
स्यात् दध्ना, अतिदध्ना । अस्थ्ना, अत्यस्थ्ना । सक्थ्ना,
अतिसक्थ्ना । अक्ष्णा, अत्यक्ष्णा ॥ ६३ ॥

अनामृस्वरे नोन्तः । १ । ४ । ६४ ।

नाम्यन्तस्य नपुंसकस्यामृवर्जं स्यादौ स्वरे परे नोऽन्तः
स्यात् । वारिणो, वारिणः । कर्तृणी, कर्तृणः । म्रियतिसृणः
अनामिति किम् ? वारीणाम् । स्वर इति किम् ? हे वारे
स्यादावित्येव ? तौम्बुरवं चूर्णम् ॥ ६४ ॥

स्वराच्छौ । १ । ४ । ६५ ।

शौ परे स्वरान्तामृपुंसकात्परो नोऽन्तः स्यात् ।
कुण्डानि । स्वरादिति किम् ? चत्वारि ॥ ६५ ॥

धुटां प्राक् । १ । ४ । ६६ ।

स्वरात्परा या धुदजातिस्तदन्तस्य नपुंसकस्य शौ परे
धुद्भ्य एव प्राग् नोन्तः स्यात् । पयांसि, अतिजरांसि,
काष्ठतद्विधेः । स्वरादित्येव ? गोमन्ति । ॥ ६६ ॥

लोवा । १ । ४ । ६७ ।

रलाभ्याम् परा या धुदजातिस्तदन्तस्य नपुंसकस्य शौ
परे धुद्भ्य एव प्राक् नोन्तो वा स्यात् । बह्वर्णि, बह्वर्जि ।
सुवल्हि, सुवल्गि । लं इति किम् ? काष्ठतद्विधेः । धुदा-
मित्येव ? सुफुलि ॥ ६७ ॥

घुटि । १ । ४ । ६८ ।

निमित्तविशेषोपादानं विना आपादपरिसमाप्तेर्य-

त्कार्यं वक्ष्यते तद् घुटि वेदितव्यम् ॥ ६८ ॥

अचः । १ । ४ । ६९ ।

अञ्चतेर्धातोर्घुङन्तस्य घुटः प्राक् नोन्तो घुटि स्यात् ।
प्राङ्, अतिप्राङ्, प्राञ्चौ । प्राञ्चि कुलानि ॥ ६९ ॥

ऋदुदितः । १ । ४ । ७० ।

ऋदुदितो घुङन्तस्य घुटि परे घुटः प्राक् स्वरात्परो
नोन्तः स्यात् । कुर्वन्, विद्वान्, गोमान् । घुटीत्येव ?
गोमता ॥ ७० ॥

युज्रोऽसमासे । १ । ४ । ७१ ।

“युजृपी योगे” इत्यस्यासमासे घुङन्तस्य घुटः प्राक्
नोन्तः स्यात् । युहं, युग्रौ । युञ्जि कुलानि । बहुयुहं ।
असमास इति किम् ? अभ्युक् । युञ्ज इति किम् ?
“युजिं च समाधौ” । युजमापन्ना मुनयः ॥ ७१ ॥

अनडुहः सौ । १ । ४ । ७२ ।

अनडुहो घुङन्तस्य घुटः प्राक् सौ परे नोन्तः स्यात् ।
अनड्वान्, प्रियानड्वान् ॥ ७२ ॥

पुंसोः पुमन्सः । १ । ४ । ७३ ।

पुंसोः पुमन्सः घुटि स्यात् । पुमान्, पुमांसौ, पुमांसः ।
प्रियपुमान्, प्रियपुमांसि ॥ ७३ ॥

ओत औः । १ । ४ । ७४ ।

ओतो घुटि परे औः स्यात् । गौः, गावौ । यौः,
यावौ । प्रिययावौ । ओत इति किम् ? चित्रगुः ॥ ७४ ॥

आं अमृशसोऽता । १ । ४ । ७५ ।

ओतोऽम्-शसोरता सह आः स्यात् । गाम् । सुगाम् ।

गाः । याम् । अतियाम् । याः । सुयाः ॥ ७५ ॥

पथिन्मथिनृभुक्षः सौ । १ । ७६ ।

एषां नान्तानामन्तस्य सौ परे आः स्यात् । पन्थाः ,
हे पन्थाः ! । मन्थाः , हे मन्थाः ! ऋभुक्षाः , हे ऋभुक्षाः ! । नान्त-
निर्देशादिह न स्यात्-पन्थानमैच्छत् पथीः ॥ ७६ ॥

एः । १ । ४ । ७७ ।

पथ्यादीनां नान्तानामितो घुटि परे आः स्यात् । पन्थाः
पन्थानौ, पन्थानः, पन्थानम्, सुपन्थानि कुलानि । मन्थाः
ऋभुक्षाः । नान्तनिर्देशादिह न स्यात्-पथ्यौ, पथ्यः ॥ ७७ ॥

थोन्थ् । १ । ४ । ७८ ।

पथिन्मथिनोर्नान्तयोस्थस्य घुटि परे न्थ् स्यात् । तथै-
वोदाहृतम् ॥ ७८ ॥

इन् डीस्वरे लुक् । १ । ४ । ७९ ।

पथ्यादीनां नान्तानां डयामघुट्स्वरादौ च स्यादौ
परे इन् लुक् स्यात् । सुपथी स्त्री कुले वा । पथः । सुमथी
स्त्री कुले वा । मथः । अन्भुक्षी सेना कुले वा । ऋभुक्षः
॥ ७९ ॥

वोशनसो नश्चामन्थ्ये सौ । १ । ४ । ८० ।

आमन्थ्यवृत्तेरुशनसो नलुक् सौ परे वा स्याताम् ।
हे उशनन् !, हे उशन', हे उशनः ! । आमन्थ्य इति किम् ?
उशनः ॥ ८० ॥

उतोऽनडुच्चतुरो वः । १ । ४ । ८१ ।

आमन्थ्यवृत्त्योरनडुच्चतुरोरुतः सौ परे वः स्यात् ।
हे अनड्वन् ! । हे प्रियचत्वः ! । हे अतिचत्वः ! ॥ ८१ ॥

वाः शेषे । १ । ४ । ८२ ।

आमन्त्र्यविहितात्सेरन्यो घुइशेषस्तस्मिन्परे अनङ्-
चचतुरोरुतो वाः स्यात् । अनङ्वान्, अनङ्वाहौ । प्रियच-
त्वाः, प्रियचत्वारौ । शेष इति किम् ? हे अनङ्वन् !
हे प्रियचत्वाः । ॥ ८२ ॥

सख्युरितोऽशावैत् । १ । ४ । ८३ ।

सख्युरिदन्तस्य शिवर्जं शेषे घुटि परे ऐत् स्यात् ।
सखायौ, सखायः, सखायम् । इत इति किम् ? सख्यौ
स्त्रियौ । अशाविति किम् ? अतिसखीनि । शेष इत्येव ?
हे सखे ! ॥ ८३ ॥

ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः । १ । ४ । ८४ ।

ऋदन्तादुशनसादेः सख्युरितश्च परस्य शेषस्य सेर्डाः
स्यात् । पिता, अतिपिता, कर्त्ता, उशना, पुरुदंशा, अनेहा
सखा ॥ ८४ ॥

नि दीर्घः । १ । ४ । ८५ ।

शेषे घुटि परे यो नस्तस्मिन् परे स्वरस्य दीर्घः स्यात् ।
राजा, राजानौ, राजानः, राजानम् । वनानि, कर्तृणि ।
शेष इत्येव ? हे राजन् ! ॥ ८५ ॥

न्समहतोः । १ । ४ । ८६ ।

न्सन्तस्य महत्तश्च स्वरस्य शेषे घुटि परे दीर्घः स्यात् ।
श्रेयान्, श्रेयांसौ । महान्, महान्तौ ॥ ८६ ॥

इन्हन्पूषार्यम्णः शिस्योः । १ । ४ । ८७ ।

इन्नन्तस्य हनादेश्च स्वरस्य शिस्योरेव परयोर्दीर्घः
स्यात् । दण्डीनि, स्रग्वीणि, दण्डी, स्रग्वी, भ्रूणहानि,
भ्रूणहा, बहूपूषाणि, पूषा, स्वर्यमाणि, अर्यमा । शिस्यो-
रेवेति किम् ? दण्डिनौ, वृत्रहणौ, पूषणौ, अर्यमणौ । ८७ ।

अपः । १ । ४ । ८८ ।

अपः स्वरस्य शेषे घुटि परे दीर्घः स्यात् । आपः,
स्वापौ ॥ ८८ ॥

नि वा । १ । ४ । ८९ ।

अपः स्वरस्य नागमे सति घुटि परे दीर्घो वा स्यात् ।
स्वाम्पि, स्वम्पि । बहाम्पि, बहम्पि ॥ ८९ ॥

अभ्वादेरत्वसः सौ । १ । ४ । ९० ।

अत्वन्तस्यासन्तस्य च भ्वादिवर्जस्य शेषे सौ परे दीर्घः
स्यात् । भवान्, यवमान्, अप्सराः । गोमन्तम् स्थूलशि-
रसम् वेच्छन् गोमान् स्थूलशिराः । अभ्वादेरिति किम् ?
पिण्डग्रः ॥ ९० ॥

कुशस्तुनस्तृच् पुंसि । १ । ४ । ९१ ।

कुशो यस्तुन् तस्य शेषे घुटि परे तृच् स्यात्, पुंसि ।
क्रोष्टा, क्रोष्टारौ । पुंसीति किम् ? कृशक्रोष्टूनि वनानि
॥ ९१ ॥

टादौ स्वरे वा । १ । ४ । ९२ ।

टादौ स्वरादौ परे कुशस्तुनस्तृज् वा स्यात्, पुंसि ।
क्रोष्टा, क्रोष्टुना, क्रोष्ट्रोः, क्रोष्ट्र्योः ॥ ९२ ॥

स्त्रियाम् । १ । ४ । ९३ ।

कुशः परस्य तुनः स्त्रीवृत्तेस्तृच् स्यात् । निर्निमित्त एव ।
क्रोष्ट्री, क्रोष्ट्र्यौ, क्रोष्ट्रीभ्याम् । पञ्चक्रोष्ट्रभीरर्थः ॥९३॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः । १ । ३ ॥

॥ अथ द्वितीयाध्याये प्रथमः पादः ॥

त्रि-चतुरस्तिस्त्र-चतस्र स्यादौ । २ । १ । १ ।

स्त्रियामिति वक्तते । स्यादौ परे स्त्रीवृत्त्योस्त्रिचतुरोर्य-
थासंख्यं तिमृ चतसृ इत्येतौ स्याताम् । तिस्रः, चतस्रः,
तिमृषु, चतसृषु, प्रियतिसा, प्रियचतसा ना । प्रियतिसृ
कुलम्, प्रियत्रि कुलम् । स्यादाविति किम् ? प्रियत्रिकः,
प्रियचतुष्कः ॥ १ ॥

ऋतो रः स्वरेऽनि । २ । १ । २ ।

तिमृचतसृस्थस्य ऋतः स्वरादौ परे रः स्यात् । अनि-
नविषयादन्यत्र । तिस्रः, चतस्रः, प्रियतिस्रौ, प्रियचतस्रौ ।
स्वर इति किम् ? तिमृभिः, चतसृभिः । अनीति किम् ?
तिमृणाम्, चतसृणाम् ॥ २ ॥

जराया जरस् वा । २ । १ । ३ ।

स्वरादौ स्यादौ परे जराया जरस् वा स्यात् । जरसौ
जरसः । जरे, जराः । अतिजरसौ, अतिजरौ । अतिजर-
सम्, अतिजरम् कुलम् ॥ ३ ॥

अपोऽद्भे । २ । १ । ४ ।

भादौ स्यादौ परे अपो अद् स्यात् । अद्भिः, स्वद्भ्याम् ।
अ इति किम् ? अप्सु ॥ ४ ॥

आ रायो व्यञ्जने । २ । १ । ५ ।

व्यञ्जनादौ स्यादौ परे रैशब्दस्य आः स्यात् । राः,

रासुः, अतिराभ्याम् कुलाभ्याम् । व्यञ्जन इति किम् ?
रायः ॥ ५ ॥

युष्मदस्मदोः । २ । १ । ६ ।

व्यञ्जनादौ स्यादौ परे युष्मदस्मदोराः स्यात् । त्वाम्,
माम्, अतित्वाम्, अतिमाम्, युष्मासु, अस्मासु ॥ ३ ॥

टाड्योसि यः । १ । १ । ७ ।

टाड्योस्तु परेषु युष्मदस्मदोर्यः स्यात् । त्वया, मया,
अतियुवया, अत्यावया, त्वयि, मयि, युवयोः, आद्ययोः ।
टाड्योसीति किम् ? त्वत् । मत् ॥ ७ ॥

शेषे लुक् । २ । १ । ८ ।

यस्मिन्नायौ कृतौ ततोऽन्यः शेषः, तस्मिन् स्यादौ परे
युष्मदस्मदोर्लुक् स्यात् । युष्मभ्यम्, अस्मभ्यम्, अतित्वत्
अतिमत्, शेष इति किम् ? त्वयि । मयि ॥ ८ ॥

मोर्वा । २ । १ । ९ ।

शेषे स्यादौ परे युष्मदस्मदोर्मोर्लुग् वा स्यात् । युवाम्
युष्मान्वा आवाम् अस्मान्वा आचक्ष्माणेभ्यो णिचि क्विपि
च लुकि च । युष्मभ्यम्, युवभ्यम् । अस्मभ्यम्, असभ्यम्
॥ ९ ॥

मन्तस्य युवावौ द्वयोः । २ । १ । १० ।

द्वयर्थवृत्त्योर्युष्मदस्मदोर्मोर्न्तावयवस्य स्यादौ परे यथा-
संख्यं युव आव इत्येतौ स्याताम् । युवाम्, आवाम्,
अतियुवाम्, अत्यावाम्, अतियुवासु, अत्यावासु, मन्त-
स्येति किम् ? युवयोः । आवयोरित्यत्र दस्य यत्वं यथा
स्यात् । स्यादावित्येव ? युवयोः पुत्रो युष्मत्पुत्रः ॥ १० ॥

त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् । २ । १ । ११ ।

स्यादौ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च परयोरेकार्थवृत्त्योर्युष्मदस्म-
दोर्मान्तावयवस्य यथासंख्यं त्व म इत्येतौ स्याताम् ।
त्वाम्, माम्, अतित्वाम्, अतिमाम्, अतित्वासु, अति-
मासु, त्वदीयः, मदीयः, त्वत्पुत्रः, मत्पुत्रः । प्रत्ययोत्तरपदे
चेति किम् ? अधियुष्मद्, अध्यस्मद् । एकस्मिन्निति किम् ?
युष्माकम्, अस्माकम् ॥ ११ ॥

त्वमहं सिना प्राक्चाकः । २ । १ । १२ ।

सिना सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं त्वमहमौ स्याताम् ।
तौ चाकप्रसङ्गेऽकः प्रागेव । त्वम्, अहम्, अतित्वम्,
अत्यहम् । प्राक्चाक इति किम् ? त्वकम्, अहकम् ॥ १२ ॥

यूयं वयं जसा । २ । १ । १३ ।

जसा सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं यूयम् वयमौ स्याताम् ।
यूयम्, वयम्, प्रिययूयम्, प्रियवयम् । प्राक्चाक इत्येव ?
यूयकम् । वयकम् ॥ १३ ॥

तुभ्यं मह्यं डया । २ । १ । १४ ।

डया सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं तुभ्यम् मह्यमौ स्या-
ताम् । तुभ्यम्, मह्यम्, प्रियतुभ्यम्, प्रियमह्यम् । प्राक्चाक
इत्येव ? तुभ्यकम्, मह्यकम् ॥ १४ ॥

तव मम डसा । २ । १ । १५ ।

डसा सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं तव ममौ स्याताम् ।
तव, मम, प्रियतव, प्रियमम, प्राक्चाक इत्येव ? तवक,
ममक ॥ १५ ॥

अमौ मः । २ । १ । १६ ।

युष्मदस्मद्भ्याम् परयोरम् औ इत्येतयोर्मं इति स्यात् ।
त्वाम्, माम्, अतित्वाम्, अतिमाम्, युवाम्, आवाम्,
अतियुवाम्, अत्यावाम् ॥ १६ ॥

शसो नः । २ । १ । १७ ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य शसो न इति स्यात् । युष्मान्,
अस्मान्, प्रियत्वान्, प्रियमान् ॥ १७ ॥

अभ्यम् भ्यसः । २ । १ । १८ ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य चतुर्थीभ्यसोऽभ्यं स्यात् । युष्म-
भ्यम्, अस्मभ्यम्, अतियुवभ्यम्, अत्यावभ्यम् ॥ १८ ॥

डसेश्चाद् । २ । १ । १९ ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य डसेः पञ्चमीभ्यसश्च अद् इति
स्यात् । त्वद्, मद्, अतियुवद्, अत्यावद्, युष्मद्, अस्मद्,
अतित्वद्, अतिमद् ॥ १९ ॥

आम आकम् । २ । १ । २० ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य आम आकं स्यात् । युष्माकम्,
अस्माकम्, अतियुवाकम्, अत्यावाकम्, युष्मानस्मान्
वाऽऽचक्षाणानां युष्माकम्, अस्माकम् ॥ २० ॥

पदाद्युग्विभक्त्यैकवाक्ये वस्नसौ बहुत्वे । २ । १ । २१ ।

बहुत्वविषयया समविभक्त्या सह पदात् परयोर्यु-
ष्मदस्मदोर्यथासंख्यं वस्नसौ वा स्याताम् । तच्चेत्पदं युष्म-
दस्मदी चैकस्मिन् वाक्ये स्तः । अन्वादेशे नित्यं विधाना-
दिह विकल्पः । एवमुत्तरसूत्रत्रयेऽपि । धर्मो वो रक्षतु,
धर्मो नो रक्षतु, धर्मो युष्मान् रक्षतु, धर्मोऽस्मान् रक्षतु ।

एवं चतुर्थी-पठ्ठीभ्यामपि । पदादिति किम्? युष्मान् पातु । युग्विभक्त्येति किम् ? तीर्थं यूयं यात । एकवाक्ये इति किम् ? अतियुष्मान् पश्य, ओदनं पचत, युष्माकं भविष्यति ॥ २१ ॥

द्वित्वे वाम्नौ । २ । १ । २२ ।

पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्द्वित्वविषयया युग्विभक्त्या सह यथासंख्यं वाम्नौ इत्येनौ वा स्याताम् । एकवाक्ये । धर्म्मो वां पातु, धर्म्मो युवां पातु, धर्म्मो नौ पातु, धर्म्म आवां पातु, एवं चतुर्थीपठ्ठीभ्यामपि ॥ २२ ॥

डेङ्सा ते मे । २ । १ । २३ ।

डेङ्सभ्यां सह पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं ते मे इत्येतौ वा स्याताम् । एकवाक्ये । धर्म्मस्ते दीयते, धर्म्मस्तुभ्यं दीयते, धर्म्मो मे दीयते, धर्म्मो महां दीयते, धर्म्मस्ते स्वम्, धर्म्मस्तव स्वम् धर्म्मो मे स्वम्, धर्म्मो मम स्वम् ॥ २३ ॥

अमा त्वा मा । २ । १ । २४ ।

अमा सह पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं त्वा मा इत्येतौ वा स्याताम् । एकवाक्ये । धर्म्मस्त्वा पातु, धर्म्मस्त्वां पातु, धर्म्मो मा पातु, धर्म्मो मां पातु ॥ २४ ॥

असदिवामन्यं पूर्वम् । २ । १ । २५ ।

आमन्यार्थं पदं युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वमसदिव स्यात् । जना युष्मान् पातु धर्म्मः, सावू युवां पातु धर्म्मः, साधो त्वां पातु तपः । पूर्वमिति किम् ? मर्यतत्सर्वमाख्यातं युष्माकं मुनिपुङ्गवाः ॥ २५ ॥

जस्विशेष्यं वाऽऽमन्त्र्ये । २ । १ । २६ ।

युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वं जसन्तमामन्त्र्यार्थं विशेष्यवा-
च्यामन्त्र्ये पदे ऽर्थात् तद्विशेषणे परेऽसदिव चा स्यात् ।
जिनाः ! शरण्या युष्मान् शरणं प्रपद्ये, जिनाः ! शरण्या वः
शरणं प्रपद्ये । जिनाः ! शरण्या अस्मान् रक्षत, जिनाः !
शरण्या नो रक्षत । जसिति किम् ? साधो ! सुविहित !
चोऽथो शरणं प्रपद्ये, साधो ! सुविहित ! नोऽथो रक्ष ।
विशेष्यमिति किम् ? शरण्याः साधवो ! युष्मान् शरणं
प्रपद्ये । आमन्त्र्य इति किम् ? आचार्यो युष्मान् शरण्याः
शरणं प्रपद्ये । अर्थात् तद्विशेषणभूत इति किम् ? आचार्यो
वपाध्याया युष्मान् शरणं प्रपद्ये ॥ २६ ॥

नान्यत् । २ । १ । २७ ।

युष्मदस्मद्भ्याम् पूर्वं जसन्तादन्यदामन्त्र्यं विशेष्य-
मामन्त्र्ये तद्विशेषणे परेऽसदिव न स्यात् । साधो सुवि-
हित ! त्वा शरणं प्रपद्ये । साधो सुविहित ! मा रक्ष ॥ २७ ॥

पादाद्योः । २ । १ । २८ ।

नियतपरिमाणमात्राक्षरपिण्डः पादः । पदात् परयोः
पादस्यादिस्थयोर्युष्मदस्मदोर्बस्नसादिर्न स्यात् ।

“वीरो विश्वेश्वरो देवो युष्माकं कुलदेवता ।

स एव नाथो भगवानस्माकं पापनाशनः ॥ १ ॥”

पादाद्योरिति किम् ?

“पान्तु चो देशनाकाले जैनेन्द्रा दशनांशवः ।

भवकूपपतञ्जन्तुजातोद्धरणरत्नवः ॥ २ ॥” ॥ २८ ॥

चाहहवैवयोगे । २ । १ । २९ ।

एभिर्योगे पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्बस्नसादिर्न स्यात् ।

ज्ञानं युष्मांश्च रक्षतु । एवं अह-ह-वा-एवैरप्युदाहार्यम् ।
योग इति किम् ? ज्ञानञ्च शीलञ्च ते स्वम् ॥ २९ ॥

दृश्यर्थैश्चिन्तायाम् । २ । १ । ३० ।

दृशिना समानार्थैश्चिन्तार्थैर्धातुभिर्योगे युष्मदस्मदोर्व-
स्नसादिर्न स्यात् । जनो युष्मान् सन्दृश्यागतः, जनोऽस्मान्
सन्दृश्यागतः । जनो युवां समीक्ष्यागतः । जन आवां
समीक्ष्यागतः । जनस्त्वामपेक्षते, जनो मामपेक्षते, सर्वत्र
मनसा चिन्तनं दृश्यर्थानामर्थः । दृश्यर्थैरिति किम् । जनो
वो मन्यते । चिन्तायामिति किम् ? जनो वः पश्यति
॥ ३० ॥

नित्यमन्वादेशे । २ । १ । ३१ ।

किञ्चिद्विधातुं कथितस्य पुनरन्यद्विधातुं कथनमन्वा-
देशः । तस्मिन् विषये पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्वस्नसादि-
नित्यं स्यात् । यूयं विनीतास्तद्वो गुरवो मानयन्ति, वयं
विनीतास्तन्नो गुरवो मानयन्ति, धनवास्त्वमथो त्वा
लोको मानयति, धनवानहमथो मा लोको मानयति ॥ ३१ ॥

सपूर्वात् प्रथमान्ताद्वा । २ । १ । ३२ ।

विद्यमानपूर्वपदात् प्रथमान्तात् पदात् परयोर्युष्मद-
स्मदोरन्वादेशो वस्नसादिर्वा स्यात् । यूयं विनीतास्तद्
गुरवो वो मानयन्ति, तद् गुरवो युष्मान् मानयन्ति । वयं
विनीतास्तद् गुरवो नो मानयन्ति, तद् गुरवोऽस्मान् मान-
यन्ति । युवां सुशीलौ तज्ज्ञानं वां दीयते, तज्ज्ञानं युवाभ्यां
दीयते । आवां सुशीलौ तज्ज्ञानं नौ दीयते, तज्ज्ञान-
मावाभ्यां दीयते ॥ ३२ ॥

त्यदामेनदेतदो द्वितीया-टौस्यवृत्त्यन्ते । २ । १ । ३३ ।

त्यदादीनामेतदो द्वितीयायां टायामोसि च परेऽन्वादेशे एनद् स्यात् । न तु वृत्त्यन्ते । उद्दिष्टमेतदध्ययनमथो एनदनुजानीत, एतकं साधुमावश्यकमध्यापय अथो एनमेव सूत्राणि । अत्र साकः । एतेन रात्रिरधीता अथो एनेनाहरप्यधीतम् । एतयोः शोभनं शीलमथो एनयोर्महती कीर्तिः । त्यदामिति किम् ? संज्ञायामेतद् संगृहाण अथो एतदमध्यापय । अवृत्त्यन्त इति किम् ? अथो परमेतं पश्य ॥ ३३ ॥

इदमः । २ । १ । ३४ ।

त्यदादेरिदमो द्वितीया-टौसि परेऽन्वादेशे एनत् स्यात् । अवृत्त्यन्ते । उद्दिष्टमिदमध्ययनमथो एनदनुजानीत । अनेन रात्रिरधीता अथो एनेनाहरप्यधीतम् । अनयोः शोभनं शीलं अथो एनयोर्महती कीर्तिः ॥ ३४ ॥

अद्वयज्ञने । २ । १ । ३५ ।

त्यदादेरिदमो व्यञ्जनादौ स्यादौ परेऽन्वादेशे अः स्यात् । अवृत्त्यन्ते । इमकाभ्यां शैक्षकाभ्यां रात्रिरधीता अथो आभ्यामहरप्यधीतम् । इमकेषु अथो एषु । अनगिति वक्ष्यमाणादिह साकोऽपि विधिः ॥ ३५ ॥

अनक् । २ । १ । ३६ ।

त्यदादेर्व्यञ्जनादौ स्यादौ परेऽग्वजं इदम् अः स्यात् । आभ्याम्, आभिः, एषु, आसु । अनगिति किम् ? इमकाभ्याम् । त्यदामित्येव ? अतीदंभ्याम् ॥ ३६ ॥

टौस्यनः । २ । १ । ३७ ।

त्यदां टायामोसि च परेऽनक इदमोऽनः स्यात् ।
अनेन, अनया, अनयोः, अनयोः । त्यदामित्येव ?
प्रियेदमा । अनक इत्येव ? इमकेन ॥ ३७ ॥

॥ अयमियम् पुंस्त्रियोः सौ । २ । १ । ३८ ।

त्यदां सौ परे इदमः पुंस्त्रियोर्यथासंख्यमयमियमौ
स्याताम् । अयं ना । इयं स्त्री । त्यदामित्येव ? अतीदं ना
स्त्री वा ॥ ३८ ॥

दो मः स्यादौ । २ । १ । ३९ ।

त्यदां स्यादौ परे इदमो दो मः स्यात् । इमौ, परमेमौ
इमकाभ्याम् । त्यदामित्येव । प्रियेदमौ ॥ ३९ ॥

किमः कस्तसादौ च । २ । १ । ४० ।

त्यदां स्यादौ तसादौ च प्रत्यये परे किमः कः स्यात् ।
कः, साकोऽपि कः । कदा, कर्हि । तसादौ चेति किम् ?
किन्तराम् । त्यदामित्येव ? प्रियकिमौ ॥ ४० ॥

आद्धेरः । २ । १ । ४१ ।

ब्रिशब्दमभिव्याप्य त्यदां स्यादौ तसादौ च परे अः
स्यात् । स्यः, त्यौ, द्वौ, ततः । त्यदामित्येव ? अतितदौ
॥ ४१ ॥

तः सौ सः । २ । १ । ४२ ।

आद्धेस्त्यदां सौ परे तः सः स्यात् । स्यः, स्या, सः,
सा, एषा । त्यदामित्येव ? प्रियत्यत् ॥ ४२ ॥

अदसो दः सेस्तु डौ । २ । १ । ४३ ।

त्यदां सौ परे अदसो दः सः स्यात् । सेस्तुडौ । असौ,

असकौ, हे असौ ! हे असकौ ! त्यदामित्येव ? अत्यदाः
॥ ४३ ॥

असुको वाऽकि । २ । १ । ४४ ।

त्यदां सौ परे अदसोऽकिसत्यसुको वा स्यात् ।
असुकः, असकौ, हे असुक ! हे असकौ ! ॥ ४४ ॥

मोऽवर्णस्य । २ । १ । ४५ ।

अवर्णान्तस्य त्यदामदसो दो मः स्यात् । अमू नरौ
स्त्रियौ कुले वा । अमी, अमूदशः । अवर्णस्येति किम् ?
अदः कुलम् ॥ ४५ ॥

वाद्रौ । २ । १ । ४६ ।

अदसोऽद्रावन्ते सति दोम्बा स्यात् । अदमुयइ,
अमुद्रयइ, अमुमुयइ, अदद्रयइ ॥ ४६ ॥

मादुवर्णोऽनु । २ । १ । ४७ ।

अदसो मः परस्य वर्णस्य उवर्णः स्यात् । अनु-पश्चा-
त्कार्यान्तरेभ्यः । अमुम्, अमू, अमुमुयइ । अन्विति
किम् ? अमुष्मै, अमुष्मिन् ॥ ४७ ॥

प्रागिनात् । २ । १ । ४८ ।

अदसो मः परस्य वर्णस्येनादेशात् प्राक् उवर्णः स्यात् ।
अमुना । इनादिति किम् ? अमुया ॥ ४८ ॥

बहुष्वेरीः । २ । १ । ४९ ।

बह्वर्थवृत्तेरदसो मः परस्य एत ईः स्यात् । अमी,
अमीषु । एरिति किम् ? अमूः स्त्रियः । मादित्येव ?
अमुके ॥ ४९ ॥

धातोरिवर्णोवर्णस्येयुव् स्वरे प्रत्यये । २ । १ । ५० ।

धातोरिवर्णोवर्णयोः स्वरादौ प्रत्यये परे यथासंख्य-
मियुवौ स्याताम् । नियौ, लुवौ, अधीयते, लुलुवुः ।
प्रत्यये इति किम् ? न्यर्थः, ल्वर्थः, नयनम्, नायक
इत्यादौ परत्वाद् गुण-वृद्धौ ॥ ५० ॥

इणः । २ । १ । ५१ ।

इणो धातोः स्वरादौ प्रत्यये परे इय् स्यात् । यापवादः ।
ईयतुः ईयुः ॥ ५१ ॥

संयोगात् । २ । १ । ५२ ।

धातोरिवर्णोवर्णयोः संयोगात्परयोः स्वरादौ प्रत्यये
परे इयुवौ स्याताम् । यवक्रियौ, कट्प्रुवौ, शिश्रियुः ॥ ५२ ॥

भूश्नोः । २ । १ । ५३ ।

भूश्नोरुवर्णस्य संयोगात् परस्य स्वरादौ प्रत्यये परे
उव् स्यात् । भ्रुवौ, आप्नुवन्ति । संयोगादित्येव ? चिन्व-
न्ति ॥ ५३ ॥

स्त्रियाः । २ । १ । ५४ ।

स्त्रिया इवर्णस्य स्वरादौ प्रत्यये परे इय् स्यात्
स्त्रियौ । अतिस्त्रियौ ॥ ५४ ॥

वाम्शसि । २ । १ । ५५ ।

स्त्रिया इवर्णस्याम्शसोः परयोरिप् वा स्यात् । स्त्रिपं
स्त्रीम् । स्त्रियः, स्त्रीः ॥ ५५ ॥

योऽनेकस्वरस्य । २ । १ । ५६ ।

अनेकस्वरस्य धातोरिवर्णस्य स्वरादौ प्रत्यये परे य
स्यात् । चिच्युः, निन्युः । पतिमिच्छति पत्न्यि ॥ ५६ ॥

स्यादौ वः । २ । १ । ५७ ।

अनेकस्वरस्य धातोरुवर्णस्य स्वरादौ स्यादौ परेवः स्यात् ।
वसुमिच्छन्तौ वस्वौ । स्यादाविति किम् ? लुलुवुः ॥ ५७ ॥
क्विवृत्तेरसुधियस्तौ । २ । १ । ५८ ।

क्विषन्तेनैव या वृत्तिः समासस्तस्याः सुधीशब्दाद-
न्यस्याः सम्बन्धिनो धातोरिवर्णोवर्णस्य स्वरादौ स्यादौ
परे तौ य व इत्येतौ स्याताम् । उन्न्यौ, ग्रामण्यौ, सुल्यः,
खलप्वः । क्विविति किम् ? परमौ नियौ परमनियौ ।
वृत्तेरिति किम् ? नियौ कुलस्य । असुधिय इति किम् ?
सुधियः ॥ ५८ ॥

हन्पुनर्वर्षाकारैर्भुवः । २ । १ । ५९

हनादिभिः सह या क्विवृत्तिस्तत्सम्बन्धिन एव भुवो-
धातोरुवर्णस्य स्वरादौ स्यादौ परे वः स्यात् । हन्भ्वौ,
पुनर्भ्वौ, वर्षाभ्वः, कारभ्यः । हनादिभिरिति किम् ?
प्रतिभुवौ ॥ ५९ ॥

ण-पमसत्परे स्यादिविधौ च । २ । १ । ६० ।

इतः सूत्रादारम्य यत्परं कार्यं विधास्यते तस्मिन्
स्याद्यधिकारविहिते च पूर्वस्मिन्नपि कर्तव्ये णत्वं पत्वं
आसदसिद्धं स्यात् । एतत्सूत्रनिर्दिष्टयोश्च ण-पयोः परे
पे णोऽसन् । पूष्णः, तक्ष्णः, पिपठीः, अर्वाणौ, सर्प्यपि ।
असत्पर, इत्यधिकारो “रात्सः” इति यावत् । स्यादिविधौ
चेति तु “नोर्म्पादिभ्यः” इति ॥ ६० ॥

क्तादेशोऽपि । २ । १ । ६१ ।

केनोपलक्षितस्य तस्यादेशः पादन्यस्मिन् परे पूर्वस्मिन्

स्यादिविधावसन् स्यात् । क्षामिमान्, लुप्युः । अपीति
किम् ? घृक्णः ॥ ६१ ॥

प-ढोः कस्ति । २ । १ । ६२ ।

से परे प-ढोः कः स्यात् । पेक्ष्यति, लेक्ष्यति ॥ ६२ ॥

भ्वादेर्नामिनो दीर्घो वोर्व्यसने । २ । १ । ६३ ।

भ्वादेर्धातोर्गो र-वौ तयोः परयोस्तस्यैव नामिनं
दीर्घः स्याद् व्यसने । हृच्छा, आस्तीर्णम्, दीव्यति
भ्वादेरिति किम् ? कुर्कुरीयति, दिव्यति ॥ ६३ ॥

पदान्ते । २ । १ । ६४ ।

पदान्तस्थयोर्भ्वादेर्गोः परयोर्भ्वादेर्नामिनो दीर्घः स्यात्
गोः, गीरर्थः । पदान्त इति किम् ? गिरः । लुवः ॥ ६४ ॥

न यि तद्धिते । २ । १ । ६५ ।

पादौ तद्धिते परे यौ र्वा तयोः परयोर्नामिनो दीर्घो
न स्यात् । धुर्यः । धीरिति किम् ? गीर्षत् । तद्धित इति किम् ?
गीर्यति, गीर्यते ॥ ६५ ॥

कुरुच्छुरः । २ । १ । ६६ ।

कुरुच्छुरोर्नामिनो रे परे दीर्घो न स्यात् । कुर्यात्,
छुर्यात् । कुर्वित्युकारः किम् ? कुरत्शब्दे-कुर्यात् ॥ ६६ ॥

मो नो म्वोश्च । २ । १ । ६७ ।

मन्तस्य धातोरन्तस्य पदान्तस्थस्य म्वोश्च परयोर्नः
स्यात् । प्रशान्, प्रशान्भ्याम्, जङ्गन्मि, जङ्गन्वः ॥ ६७ ॥

संस्-ध्वस्-क्वस्सनडुहो दः । २ । १ । ६८ ।

संस्-ध्वसोः क्वस्प्रत्ययान्तस्य च सन्तस्य अनडुहश्च
पदान्तस्थस्य दः स्यात् । उखासद्, पर्णध्वद्, विदत् कुलम् ।

स्वनहुद् । क्वस्सिति द्विसकारपाठादिह मामूत्—
विद्वान् ॥ ६८ ॥

ऋत्विज्-दिश्-दृश्-स्पृश्-सृज्-दधृपुष्णिहो गः । २ । १ । ६९ ।

एषां पदान्तस्थानां गः स्यात् । ऋत्विग्, दिग्, दृग्,
अन्यादृग्, घृतस्पृग्, सृग्, दधृग्, उष्णिग् ॥ ६९ ॥

नशो वा । २ । १ । ७० ।

नशः पदान्ते ग् वा स्यात् । जीवनग्, जीयनद् ॥ ७० ॥

युजश्च-क्रुञ्चो नो ङः । २ । १ । ७१ ।

एषां नस्य पदान्ते ङ् स्यात् । युङ्, प्राङ्, क्रुङ् ॥ ७१ ॥

सोरुः । २ । १ । ७२ ।

पदान्ते सोरुः स्यात् । आशीः, वायुः ॥ ७२ ॥

सजुषः । २ । १ । ७३ ।

पदान्ते सजुषो रुः स्यात् । सजुः, सजूर्वत् ॥ ७३ ॥

अहः । २ । १ । ७४ ।

अहः पदान्ते रुः स्यात् । हे दीर्घाहो निदाघ ! दीर्घाहा
निदाघः ॥ ७४ ॥

रो लुप्यरि । २ । १ । ७५ ।

अरेफे परे पदान्ते अहनो लुपि सत्यां रः स्यात् । अह-
रधीते, अहर्दन्ते । लुपीति किम् ? हे दीर्घाहोऽघ्र । अरीति
किम् ? अहोरूपम् ॥ ७५ ॥

धुटस्तृतीयः । २ । १ । ७६ ।

पदान्ते धुटां तृतीयः स्यात् । वाग्, वाग्भिः,
अजिभिः ॥ ७६ ॥

ग-ड-द-वादेश्चतुर्थान्तस्यैकस्वरस्यादेश्चतुर्थः

स्वोश्च प्रत्यये । २ । १ । ७७ ।

गडदवादेश्चतुर्थान्तस्यैकस्वरस्य धातुरूपशब्दावयव-
स्यादेश्चतुर्थः स्यात् । पदान्ते सादौ घ्वादौ च प्रत्यये ।
पर्णघुद्, तुण्डिममाचक्षाणः तुण्डिप् । एवं गर्दप्, धर्ममु-
त्, निघोक्ष्यते, न्यघूढ्वम्, घोक्ष्यते, अधुग्ध्वम्, भोत्स्यते,
अमुद्गम् । गडदवादेरिति किम् ? अजअप् । एकस्वरस्येति
किम् ? दामलिङ् ॥ ७७ ॥

॥ धागस्त-थोश्च । २ । १ । ७८ ।

धागश्चतुर्थान्तस्य दादेरादेर्दस्य तथोः सध्वोश्च
प्रत्यययोः परयोश्चतुर्थः स्यात् । धत्तः, धत्थः, धत्से, धद्घ्वे ।
तथोश्चेति किम् ? दध्वः । चतुर्थान्तस्येत्येव ? दधाति ॥ ७८ ॥

अधश्चतुर्थात् तथोर्धः । २ । १ । ७९ ।

चतुर्थोत्परयोर्धारूपषष्ठादातोर्विहितयोस्तथोर्धः स्या-
त् । अदुग्ध, अदुग्धाः । अलब्ध, अलब्धाः । अध इति किम् ?
धत्तः, धत्थः । विहितविशेषणं किम् ? ज्ञानभुक्त्वम् ॥ ७९ ॥

नाम्यन्तात् परोक्षायतन्याशिषो धो ढः । २ । १ । ८० ।

रान्ताभ्याम्यन्ताच्च धातोः परासां परोक्षायतन्याशिषां
धो ढः स्यात् । तुष्टुद्घ्वे, अतीर्द्घ्वम्, चेपीर्द्घ्वम्, तीर्षीर्द्घ्वम् ।
नाम्यन्तादिति किम् ? अपग्ध्वम्, आसिघ्वम् ॥ ८० ॥

हान्तस्थाञ्जीङ्भ्यां वा । २ । १ । ८१ ।

हादन्तस्थायाश्च पराञ्जेरिदृश्च परासां परोक्षायतन्या-
शिषां धो ङ् वा स्यात् । अग्राहिर्द्घ्वम्, अग्राहिघ्वम्,

ग्राहिपीड्वम्, ग्राहिपीध्वम् । अनायिड्वम्, अनायिध्वम् ।
नायिपीड्वम्, नायिपीध्वम् । अकारिड्वम्, अकारिध्वम् ।
अलाचिड्वम्, अलाचिध्वम् । जगृहिड्वे, जगृहिध्वे ।
आयिड्वम्, आयिध्वम् । हान्तस्थादिति किम् ? घानिपी-
ध्वम्, आसिपीध्वम् ॥ ८१ ॥

हो धुट्-पदान्ते । २ । १ । ८२ ।

धुटि प्रत्यये पदान्ते च हो इ स्यात् । लेढा, मधुलिङ्,
गुडलिङ्मान् । धुट्पदान्त इति किम् ? मधुलिहौ ॥ ८२ ॥

भ्वादेर्दादिर्घः । २ । १ । ८३ ।

भ्वादेर्धातोर्घो दादिरवयवस्मस्य हो धुटि प्रत्यये परे
पदान्ते च घः स्यात् । दोग्धा, घोक्ष्यति, अधोक्, गोधुक् ।
भ्वादेरिति किम् ? दामलिङ् ॥ ८३ ॥

मुह-द्रुह-ष्णुह-ष्णिहो वा । २ । १ । ८४ ।

एषां हो धुटि प्रत्यये पदान्ते च घ् वा स्यात् । मोग्धा
मोढा । उन्मुक् उन्मुह । द्रोग्धा द्रोढा । मित्रधुक् । मित्रधुह ।
स्नोग्धा स्नोढा । उत्सुह उत्सुक् । स्नेग्धा स्नेढा । चेलस्मिक्
चेलस्मिह ॥ ८४ ॥

नहाहोर्द्ध-तौ । २ । १ । ८५ ।

नहेर्ब्रूस्थानाहश्च घातोर्द्धौ धुटि प्रत्यये पदान्ते च यथा-
संख्यं घ-तौ स्याताम् । नदा, उपानद्भ्याम्, आत्थ ॥ ८५ ॥

च-जः क-गम् । २ । १ । ८६ ।

धुटि प्रत्यये पदान्ते च च-जोः क-गौ स्याताम् । वक्ता,
वाक्, लप्ता, अर्द्धभाक् ॥ ८६ ॥

यज-सृज-मृज-राज-भूज-भूसृज-वश्च-परिव्राजः

शः षः । २ । १ । ८७ ।

यजादीनां धातूनां च-जोः शस्य च धुटि प्रत्यये पदान्ते च यः स्यात् । यष्टा, देवेष्ट, स्रष्टा, तीर्थेष्ट, माष्टा, कंसपरिष्ट, राष्टिः, सम्राष्ट, आष्टिः, विभ्राष्ट, भ्रष्टा, धानाभृष्ट, व्रष्टा, मूलवृष्ट, परिव्राष्ट, लेष्टा, प्रष्टा, शब्दप्राष्ट । यजादिसाहचर्याच्छोऽपि धातोरेव स्यात् । इह मा भूत् निज्भ्याम् । चज इत्येव ? वृक्षवृश्चमाचष्टे वृक्षवृ ॥ ८७ ॥

संयोगस्यादौ स्कोर्लुक् । २ । १ । ८८ ।

धुष्टप्रत्यये पदान्ते च संयोगादिस्ययोः स्कोर्लुक् स्यात् । लग्नः, साधुलक्, धृक्णा, मूलवृष्ट, तष्टः, काष्ठतष्ट ॥ ८८ ॥

पदस्य । २ । १ । ८९ ॥

पदस्य संयोगान्तस्य लुक् स्यात् । पुमान्, पुंभिः, महान् । पदस्येति किम् ? स्कन्वा ॥ ८९ ॥

रात्सः । २ । १ । ९० ।

पदस्य संयोगान्तस्य यो रस्ततः परस्य सस्येव लुक्, स्यात् । चिकीः, कटचिकीः । स एवेति किम् ? ऊर्क्, न्यमाई ९०

नाम्नो नोऽनहः । २ । १ । ९१ ।

पदान्ते नाम्नो नस्य लुक् स्यात् । स चेदहनो न स्यात् । राजा, राजपुरुषः । अनह इति किम् ? अहरेति ॥ ९१ ॥

नाऽऽमन्त्र्ये । २ । १ । ९२ ।

आमन्त्र्यार्थस्य नाम्नो नस्य लुक् न स्यात् । हे राजन् ! ॥ ९२ ॥

क्लीवे वा । २ । १ । ९३ ।

आमन्त्र्यार्थस्य नाम्नः क्लीवे नस्य लुक्वा स्यात् ।

हे दाम !, हे दामन् ! ॥ ९३ ॥

मावर्णान्तोपान्तापञ्चमवर्गान् मतोर्मो वः । २।१।९४।

मावर्णौ' प्रत्येकमन्तोपान्तौ यस्य तस्मात् पञ्चमवर्ज-
वर्गान्ताच्च नाम्नः परस्य मतोर्मोवः स्यात् । किंवान्, श-
मीवान्, वृक्षवान्, मालावान्, अहर्वान्, भास्वान्, मरु-
त्वान् ॥ ९४ ॥

नाम्नि । २।१।९५।

संज्ञायां मतोर्मोवः स्यात् । अहोवतो मुनीवती नद्यो
॥ ९५ ॥

चर्मण्वत्यष्टीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वत् । २।१।९६।

एते मत्वन्ताः संज्ञायां निपात्यन्ते । चर्मण्यती नाम
नदी । अष्टीवान् जानुः, चक्रीवान् स्तरः, कक्षीवान् ऋषिः,
रुमण्वान् गिरिः ॥ ९६ ॥

उदन्वानब्धौ च । २।१।९७।

अब्धौ जलाधारे नाम्नि च मतौ उदन्वाभिपात्यते ।
उदन्वान् घटः, उदन्वान् समुद्रः, ऋषि आश्रमश्च ॥ ९७ ॥

राजन्वान् सुराज्ञि । २।१।९८।

सुराजकेऽर्थे राजन्वान् मतौ निपात्यते । राजन्वान्
देशः, राजन्वत्यः प्रजाः ॥ ९८ ॥

नोर्म्यादिभ्यः । २।१।९९।

जर्म्यादिभ्यो मतोर्मो वो न स्यात् । ऊर्मिमान्,
दल्मिमान् इत्यादि ॥ ९९ ॥

मास-निशासनस्य शसादौ लुग्वा । २।१।१००।

शसादौ स्यादावेषां लुग्वा स्यात् । मासः मासान् ।

निशः निशाः । आसनि आसने ॥ १०० ॥

दन्तपादनासिकाहृदयाष्टगूषोदकदोर्यकृच्छ-

कृतो दत्पन्नसहृदसनगूषन्नुदन्दोषन्-

यकञ्छकन् वा । २ । १ । १०१ ।

शसादौ स्यादौ दन्तादीनां यथासंख्यं दत् इत्यादयो
वा स्युः । दतः, दन्तान् । पदः, पादान् । नसा, नासिकया ।

हृदि, हृदये । अस्ना, अमृजा । गूष्णा, गूषेण । उदना, उदकेन ।
दोष्णा, दोषा । यक्ना, यकृता । शक्ना, शकुना ॥ १०१ ॥

यस्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि । २ । १ । १०२ ।

णि-क्य-घुट्यर्जे यादौ स्वरादौ च प्रत्यये पादन्तस्य
पद् स्यात् । वैयाघ्रपाद्यः, द्विपदः पश्य । पादयतेः क्विपि ?
पाद् । पदी कुले । यस्वर इति किम् ? द्विपाद्भ्याम् । अणि-
क्यघुटीति किम् ? पादयति । व्याघ्रपाद्यति, द्विपादौ ।

उदच उदीच् । २ । १ । १०३ ।

अणिक्यघुटियस्वरे उदच उदी च स्यात् । उदीच्यः, उदीची ।
अणिक्यघुटीत्येव ? उदयति, उदच्यति, उदञ्चः, उदच
इति किम् ? नि मा भूत्, उदञ्चा, उदञ्चे ॥ १०३ ॥

अच्च प्राग दीर्घश्च । २ । १ । १०४ ।

अणिक्यघुटि यस्वरादौ प्रत्ययेऽच् चः स्यात्, प्राक्-
स्वरस्य दीर्घः । प्राच्यः, दधीचा । अणिक्यघुटीत्येव ? दध्य-
यति, दध्यच्यति, दध्यञ्चः । अचित्ति किम् ? नि मा भूत्-
साञ्चञ्चा ॥ १०४ ॥

क्वसुप्मतौ च । २ । १ । १०५ ।

अणिक्यघुटि यस्वरे मतौ च प्रत्यये क्वस् उष् स्यात् ।

विदुष्यः, विदुषा, विदुष्मान् । अणिक्यष्टीत्येव ? विद्व-
यति, विद्वस्यति, विद्वंसः ॥ १०५ ॥

श्वन्-युवन्-मघोनो-ङीस्याद्यष्टस्वरे व उः । १ । १ । १०६ ।
ङ्यां स्याद्यष्टस्वरे च श्वनादीनां व उः स्यात् । शुनी,
शुनः । अतियूनी, यूनः । मघोनी, मघोनः । ङीस्याद्यष्ट-
स्वर इति किम् ? शौवनम्, यौवनम्, माघवनम् ॥ १०६ ॥

लुगातोऽनापः । २ । १ । १०७ ।

आपूर्वर्जस्यातो ङीस्याद्यष्टस्वरे लुक् स्यात् । कीलालपः ।
हाहे देहि । अनाप इति किम् ? शालाः ॥ १०७ ॥

अनोऽस्य । २ । १ । १०८ ।

ङीस्याद्यष्टस्वरेऽनोऽस्य लुक् स्यात् । राज्ञी, राज्ञः ।
॥ १०८ ॥

ईडौ वा । १ । २ । १०९ ।

इकारे डौ च परेऽनोऽस्य लुक् स्यात् । साम्नी,
सामनी । राज्ञि, राज्ञि ॥ १०९ ॥

पादि-हन्-धृतराज्ञोऽणि । २ । १ । ११० ।

पादेरनो हनो धृतराज्ञश्चातोऽणि प्रत्यये लुक् स्यात् ।
औक्ष्णः, ताक्ष्णः, औणघ्नः, धार्तराज्ञः ॥ ११० ॥

न व-मन्तसंयोगात् । २ । १ । १११ ।

वान्तान्मान्ताच्च संयोगात्परस्यानोऽस्य लुक् स्यात् ।
पर्वणा, कर्मणी ॥ १११ ॥

हनो ह्नो घ्नः । २ । १ । ११२ ।

हन्तेर्हनो घ्नः स्यात् । अणघ्नी, घ्नन्ति । ह्न इति
किम् ? वृत्रहणौ ॥ ११२ ॥

लुगस्यादेत्यपदे । २ । १ । ११३ ।

अपदादावकारे एकारे च परेऽस्य लृक् स्यात् । सः,
पचन्ति, पचे । अपद इति किम् ? दण्डाग्रम् ॥११३॥

डित्यन्त्यस्वरादेः । २ । १ । ११४ ।

स्वराणां योऽन्त्यस्वरस्तदादेः शब्दस्य डिति परे लृक्
स्यात् । मुनौ, साधौ, पितुः ॥ ११४ ॥

अवर्णादिनोऽन्तो वाऽतुरीडयोः । २ । १ । ११५ ।

भ्रावर्जादवर्णात् परस्यातुः स्थानेऽन्तो वा स्यात्,
ई-इयोः । तुदन्ती, तुदती कुले स्त्री वा । एवं-भान्ती,
भाती । अवर्णादिनि किम् ? अदती । अक्ष इति किम् ?
लुनती ॥ ११५ ॥

इयशवः । २ । १ । ११६ ।

इयाच्छयश्च परस्याऽतुरीडयोः परयोरन्त इत्यादेशः
स्यात् ॥ दीव्यन्ती, पचन्ती ॥११६॥

दिव औः सौ । २ । १ । ११७ ।

दिवः सौ परे औः स्यात् । यौः ॥११७॥

उः पदान्तेऽनूत् । २ । १ । ११८ ।

पदान्तस्य दिव उः स्यात् । अनूत्, स तु दीर्घो न स्यात् ।
शुभ्याम्, शुपु । पदान्त इति किम् ? दिवि । अनूदिति
किम् ? शुभवति ११८ ॥

इत्पाचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य

प्रथमः पादः समाप्तः ॥ २ । १ ॥

द्वितीयः पादः

क्रियाहेतुः कारकम् । २ । २ । १ ।

क्रियाया निमित्तं कर्त्रादि कारकं स्यात् । करोतीति कारकमिति अन्यर्थाश्रयणाच्च निमित्तत्वमाद्येण अनन्तरव्यापारस्य हेत्वादेः कारकसंज्ञा न स्यात् ॥ १ ॥

स्वतन्त्रः कर्त्ता । २ । २ । २ ।

क्रियाहेतुः क्रियासिद्धौ स्वप्रधानो यः स कर्त्ता स्यात् । मैत्रेण कृतः ॥ २ ॥

कर्तुर्वाप्यं कर्म । २ । २ । ३ ।

कर्त्रा क्रियया यद्विशेषेणाप्तुमिष्यते तत्कारकं व्याप्यं कर्म च स्यात् । तत्त्रेधा-निर्वर्त्य, विकार्य, प्राप्यञ्च । कटं करोति, काष्ठं दहति. ग्रामं याति ॥ ३ ॥

वाऽकर्मणामणिकर्त्ता णौ । २ । २ । ४ ।

अविवक्षितकर्मणां धातूनां णिगः प्राग् यः कर्त्ता स णिगि सति कर्म वा स्यात् । पचति चैत्रः, पाचयति चैत्रं चैत्रेण वा ॥४॥

गति-बोधाहारार्थ-शब्दकर्मनित्याऽकर्मणामनी-

खाद्यदि-ह्वा-शब्दाय-क्रन्दाम् । २ । २ । ५ ।

गतिर्देशान्तरप्राप्तिः । शब्दः कर्मक्रियाव्याप्यञ्च येषां ते शब्दकर्मणः । नित्यं न विद्यते कर्म येषां ते नित्याकर्मणः । गत्यर्थबोधार्थाहारार्थानां शब्दकर्मणां नित्याक-

र्मणाश्च नीखाद्यदिहाशब्दायक्रन्दिवर्जानां धातूनाम-
णिकर्त्ता स णौ संति कर्म स्यात् । गमयति चैत्रं ग्रामम्,
बोधयति शिष्यं धर्मम्, भोजयति बटुमोदनम्, जल्पय-
ति मैत्रं द्रव्यम्, अध्यापयति बटुं वेदम्, शाययति मैत्रं
चैत्रः । गत्यर्थादीनामिति किम् ? पाचयत्योदनं चैत्रेण मैत्रः ।
न्यादिवर्जनं किम् ? नाचयति भारं चैत्रेण, खादयत्यपूपं
मैत्रेण, आदयत्योदनं मुतेन, ह्यापयति चैत्रं मैत्रेण, शब्दा
ययति बटुं मैत्रेण, क्रन्दयति मैत्रं चैत्रेण ॥ ५ ॥

भक्षेहिंसायाम् । २ । २ । ६ ।

भक्षेहिंसार्थस्यैवाणिकर्त्ता णौ कर्म स्यात् । भक्षयति
सस्यं बलीवर्हान् मैत्रः । हिंसायामिति किम् ? भक्षयति
पिण्डीं शिशुना ॥ ६ ॥

वहेः प्रवेयः । २ । २ । ७ ।

वहेरणिकर्त्ता प्रवेयो णौ कर्म स्यात् । वाहयति भारं
बलीवर्हान् मैत्रः । प्रवेय इति किम् ? वाहयति भारं
मैत्रेण ॥ ७ ॥

हृ-क्रोर्न वा । २ । २ । ८ ।

हृक्रोरणिकर्त्ता णौ कर्म वा स्यात् । विहारयति देशं
गुरुं गुरुणा वा, आहारयत्योदनं बालं बालेन वा, कारयति
कर्तं चैत्रं चैत्रेण वा ॥ ८ ॥

दृश्यभिवदोरात्मने । २ । २ । ९ ।

दृश्यभिवदोरात्मनेपदविषयेऽणिकर्त्ता णौ कर्म वा
स्यात् । दर्शयते राजा श्रुत्यान् श्रुत्यैवा, अभिवादयते गुरुः
शिष्यं शिष्येण वा । आत्मन इति किम् ? दर्शयति रूपत-
वर्कं रूपम् ॥ ९ ॥

नाथः । २ । २ । १० ।

आत्मनेपदविषयस्य नाथो व्याप्यं कर्म वा स्यात् ।
सर्पिपो नाथते, सर्पिर्नाथते । आत्मन इत्येव ? पुत्रमुप-
नाथति पाठाय ॥ १० ॥

स्मृत्यर्थ-दयेशः । २ । २ । ११ ।

स्मृत्यर्थानां दयेशोश्च व्याप्यं कर्म वा स्यात् । मातुः
स्मरति, मातरं स्मरति, मातुः स्मर्यते, माता स्मर्यते, स-
र्पिपः सर्पिर्वा दयते, लोकानामीष्टे, लोकानीष्टे ॥ ११ ॥

कृगः प्रतियत्ने । २ । २ । १२ ।

पुनर्यत्नः प्रतियत्नस्तद्वृत्तेः कृगो व्याप्यं कर्म वा स्यात् ।
एधोदकस्यैधोदकं वोपस्कुरुते ॥ १२ ॥

रुजाऽर्थस्याऽज्वरि-सन्तापेर्भावे कर्त्तरि ।

२ । २ । १३ ।

रुजा पीडा, तदर्थस्य ज्वरिसन्तापिवर्जस्य धातोर्व्याप्यं
कर्म वा स्यात् । भावश्चेद्रुजायाः कर्त्ता । चौरस्य चौरं वा
रुजति रोगः । अज्वरिसन्तापेरिति किम् ? आघूनं ज्वर-
यति सन्तापयति वा । भाव इति किम् ? मैत्रं रुजति
इलेप्सा ॥ १३ ॥

जास-नाट-क्राथ-पिषो हिंसायाम् । २ । २ । १४ ।

हिंसार्थानामेषां व्याप्यं कर्म वा स्यात् । चौरस्य
चौरं वोज्जासयति, चौरस्य चौरं वोक्राडयति, चौरस्य
चौरं वोत्क्राथयति, चौरस्य चौरं वा पिनष्टि । हिंसाया-
मिति किम् ? चौरं बन्धनाज्जासयति ॥ १४ ॥

निप्रेभ्यो घ्नः । २ । २ । १५ ।

समस्तव्यस्तविपर्यस्ताभ्यां निप्राभ्यां परस्य हिंसार्थस्य हन्तेव्याप्यं कर्म वा स्यात् । चौरस्य चौरं वा निप्रहन्ति । हिंसायामित्येव ? रागादीन्निहन्ति ॥ १५ ॥

विनिमेय-धूतपणं पणि-व्यवहोः । २ । २ । १६ ।

विनिमेयः क्रयविक्रयोऽर्थः, धूतपणो धूतजेयं तौ पणिव्यवहोर्व्याप्यौ वा कर्म स्याताम् । शतस्य शतं वा पणायति, दशानां दश वा व्यवहरति । विनिमेयधूतपण-मिति किम् ? साधून् पणायति ॥ १६ ॥

उपसर्गादिवः । २ । २ । १७ ।

उपसर्गात् परस्य दिवो व्याप्यौ विनिमेयधूतपणौ वा कर्म स्याताम् । शतस्य शतं वा प्रदीव्यति । उपसर्गा-दिति किम् ? शतस्य दीव्यति ॥ १७ ॥

न । २ । २ । १८ ।

अनुपसर्गस्य दिवो व्याप्यौ विनिमेयधूतपणौ कर्म न स्याताम् । शतस्य दीव्यति ॥ १८ ॥

करणं च । २ । २ । १९ ।

दिवः करणं कर्म करणं च युगपत् स्यात् । अक्षान् दीव्यति, अक्षैर्दीव्यति, अक्षैर्देवयते मैत्रश्चैत्रेण ॥ १९ ॥

अधेः शीङ्-स्थाऽऽस आधारः । २ । २ । २० ।

अधेः संबद्धानां शीङ्स्थाऽऽसामाधारः कर्म स्यात् । ग्राममधिज्ञेते, अधितिष्ठति, अध्यास्ते वा ॥ २० ॥

उपान्वध्याङ्-वसः । २ । २ । २१ ।

उपादिविशिष्टस्य वसतेराधारः कर्म स्यात् । ग्राम-
मुपवसति, अनुवसति, अधिवसति, आवसति ॥ २१ ॥

वाऽभिनिविशः । २ । २ । २२ ।

अभिनिभ्यामुपसृष्टस्य विशेषाधारः कर्म वा स्यात् ।
ग्राममभिनिविशते, कल्याणे अभिनिविशते ॥ २२ ॥

कालाध्व-भाव-देशं वा कर्म चाकर्मणाम्

। २ । २ । २३ ।

कालादिराधारोऽकर्मणां धातूनां योगे कर्माकर्म च
युगपद्वा स्यात् । मासमास्ते, क्रोशं शेते, गोदोहमास्ते,
कुरुमास्ते । पक्षे-मासे आस्ते इत्यादि । अकर्म चेति किम् ?
मासमास्यते । अकर्मणामिति किम् ? रात्राबुद्देशोऽधी-
तः ॥ २३ ॥

साधकतमं करणम् । २ । २ । २४ ।

क्रियायां प्रकृष्टोष्कारकं करणं स्यात् । दानेन भोगा-
नामिति ॥ २४ ॥

कर्माभिप्रेयः संप्रदानम् । २ । २ । २५ ।

कर्मणा व्याप्येन क्रियया वा यमभिप्रेयते स सम्प्र-
दानं स्यात् । देवाय बलिं दत्ते, राज्ञे कार्यमाचष्टे, पत्ये
शेते ॥ २५ ॥

स्पृहेर्व्याप्यं वा । २ । २ । २६ ।

स्पृहेर्व्याप्यं वा संप्रदानं स्यात् । पुण्येभ्यः पुण्याणि वा
स्पृहयति ॥ २६ ॥

क्रुद्-द्रुहेष्याऽसूयार्थेयं प्रति कोपः । २ । २ । २७ ।

क्रुधाद्यर्थेर्द्रातुभिर्योगे यं प्रति कोपस्तत् सम्प्रदानं स्यात् । मैत्राय क्रुध्यति, द्रुह्यति, ईर्ष्यति, असूयति वा । यं प्रतीति किम् ? मनसा क्रुध्यति । कोप इति किम् ? शिष्यस्य कुप्यति विनयार्थम् ॥ २७ ॥

नोपसर्गात् क्रुद्-द्रुहा । २ । २ । २८ ।

सोपसर्गाभ्यां क्रुद्द्रुहिभ्यां योगेयं प्रतिकोपस्तत्संप्रदानं न स्यात् । मैत्रमभिक्रुध्यति, अभिद्रुह्यति । उपसर्गादिति किम् ? मैत्राय क्रुध्यति द्रुह्यति ॥ २८ ॥

अपायेऽवधिरपादानम् । २ । २ । २९ ।

अपाये विश्लेषे योऽवधिस्तदपादानं स्यात् । वृक्षात् पर्णं पतति, व्याघ्राद् बिभेति, अधर्माञ्जुगुप्तते विरमति वा, धर्मात्प्रमाद्यति, चौरैर्भ्यल्लायते, अध्ययनात् पराजयते, यवेभ्यो गां रक्षति, उपाध्यायादन्तर्द्वेते, शृङ्गाच्छरो जायते, हिमवतो गङ्गा प्रभवति, बलभ्याः श्रीशत्रुञ्जयः पङ्क योजनानि, कार्त्तिक्या आग्रहायणी मासे, चैत्रान्मैत्रः पटुः, माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः ॥ २९ ॥

क्रियाऽऽश्रयस्याऽऽधारोऽधिकरणम् । २ । २ । ३० ।

क्रियाऽऽश्रयस्य कर्तुः कर्मणो वाऽऽधारोऽधिकरणं स्यात् । कटे आस्ते, स्थाल्यां तण्डुलान् पचति ॥ ३० ॥

नाम्नः प्रथमैक-द्वि-वहौ । २ । २ । ३१ ।

एकद्विवहावर्थमात्रे वर्तमानानाम्नः परा यथासंख्यं सि-औ-जमूलक्षणा प्रथमा स्यात् । द्वित्यः, गौः, शुकः, कारकः, दण्डी ॥ ३१ ॥

आमन्त्र्ये । २ । २ । ३२ ।

आमन्त्र्यार्थवृत्तेर्नाम्नः प्रथमा स्यात् । हे देव ! । आम-
न्त्र्य इति किम् ? राजा भव ॥ ३२ ॥

गौणात्-समया-निकषा-हाधिगन्तराऽन्तरेणाऽति-ये-
न-तेनै-द्वितीया । २ । २ । ३३ ।

समयादिभिर्युक्ताद् गौणान्नाम्न एकद्वियहौ यथासं-
ख्यमसौ-शसिति द्वितीया स्यात् । समया ग्रामम् । निकषा
गिरिं नदी । हा ! मैत्रं व्याधिः । धिगू जाल्मम् । अन्तराऽन्त-
रेण च निषधं निलं च विदेहाः । अन्तरेण धर्मं सुखं न
स्यात् । अतिवृद्धं कुरुन् महद्बलम् । येन पश्चिमां गतः
तेन पश्चिमां नीतः ॥ ३३ ॥

द्वित्वेऽधोऽध्युपरिभिः । २ । २ । ३४ ।

द्विरुक्तैरेभिर्युक्तान्नाम्नो द्वितीया स्यात् । अधोऽधो
ग्रामम् । अध्यऽधिग्रामम् । उपर्युपरि ग्रामं ग्रामाः । द्वि-
त्व इति किम् ? अधो गृहस्थ ॥ ३४ ॥

सर्वोभयाभिपरिणा तसा । २ । २ । ३५ ।

सर्वादिभिस्तसन्तैर्युक्तान्नाम्नो द्वितीया स्यात् । सर्व-
तः । उभयतः । अभितः परितो वा ग्रामं वनानि ॥ ३५ ॥

लक्षण-वीप्स्येत्थम्भूतेष्वभिना । २ । २ । ३६ ।

लक्षणं चिह्नम्, वीप्साकर्म वीप्स्यम्, इत्यम्भूतः
किञ्चित्प्रकारमापन्नः, एषु वर्तमानादभिना युक्ताद् द्वितीया
स्यात् । वृक्षमभिविद्युत्, वृक्षं वृक्षमभिसेकः, साधुमैत्रो
मातरमभि । लक्षणादिष्विति किम् ? यदत्र ममाभि स्यात्
तदीयताम् ॥ ३६ ॥

भागिनि च प्रतिपर्यनुभिः । २ । २ । ३७ ।

स्वीकारौऽशो भागस्तत्त्वामी भागी, तत्र लक्षणा-
दिषु च वर्तमानात् प्रत्यादिभिर्युक्ताद् द्वितीया स्यात् । य-
दत्र मां प्रति, मां परि, मामनु स्यात् तदीयताम् । वृक्षं प्रति
परि अनु वा विद्युत् । वृक्षं वृक्षं प्रति परि अनु वा सेकः ।
साधुर्मन्त्रो मातरं प्रति परि अनु वा एतेष्विति किम् ?
अनु वनस्याऽशनिर्गता ॥ ३७ ॥

हेतु-सहार्थेऽनुना । २ । २ । ३८ ।

हेतुर्जनकः । सहार्थस्तुल्ययोगो विद्यमानता च, तद्वि-
षयोऽप्युपचारात् । तयोर्वर्तमानादनुना युक्ताद् द्वितीया
स्यात् । जिनजन्मोत्सवमन्वागच्छन् सुराः, गिरिमन्वा-
सिता सेना ॥ ३८ ॥

उत्कृष्टेऽनूपेन । २ । २ । ३९ ।

उत्कृष्टार्थादनूपाभ्यां युक्ताद् द्वितीया स्यात् । अनु-
सिद्धसेनं कवयः । उपोमास्वार्ति संगृहीतारः ॥ ३९ ॥

कर्मणि । २ । २ । ४० ।

नाम्नः कर्मणि द्वितीया स्यात् । कटं करोति, तण्डु-
लान् पचति, रविं पश्यति, अजां नयति आमम्, गां
दोग्धि पयः ॥ ४० ॥

क्रियाविशेषणात् । २ । २ । ४१ ।

क्रियाया यद्विशेषणं तद्वाचिनो द्वितीया स्यात् ।
स्तोकं पचति । सुखं स्थाता ॥ ४१ ॥

कालाध्वनोर्व्याप्तौ । २ । २ । ४२ ।

व्याप्तिरत्यन्तसंयोगः । व्याप्तौ चोत्पायां कालाध्व-

वाचिभ्यां द्वितीया स्यात् । मासं गुडधानाः, कल्याणी
अधीते वा । क्रोशं गिरिः, कुटिला नदी, क्रोशमधीते वा ।
व्यासाविति किम् ? मासस्य मासे वा ब्रह्मं गुडधानाः ।
क्रोशस्य क्रोशे वा एकदेशे कुटिला नदी ॥ ४२ ॥

सिद्धौ तृतीया । २ । २ । ४३ ।

सिद्धौ फलनिष्पत्तौ, द्योत्यायां कालाध्ववाचिभ्यां
दाभ्यां-भिस्लक्षणा तृतीया यथासंख्यमेक-द्वि-बहौ स्यात् ।
मासेन मासाभ्यां मासैर्वा आवश्यकमधीतम् । क्रोशेन
क्रोशाभ्यां क्रोशैर्वा प्राभृतमधीतम् । सिद्धाविति किम् ?
मासमधीत आचारो नानेन गृहीतः ॥ ४३ ॥

हेतु-कर्तृ-करणेत्यम्भूतलक्षणे । २ । २ । ४४ ।

फलसाधनयोग्यो हेतुः । किञ्चित्प्रकारमापन्नस्य चिह्नं
इत्यम्भूतलक्षणं । हेत्वादिदृष्टेर्नाम्नस्तृतीया स्यात् । धनेन
कुलम् । चित्रेण कृतम् । दात्रेण लुनाति । अपि त्वं कम-
ण्डलुना च्छात्रमद्राक्षीः ? ॥ ४४ ॥

सहार्थे । २ । २ । ४५ ।

सहार्थे तुल्ययोगे विद्यमानतायां च गम्यमाने नाम्न-
स्तृतीया स्यात् । पुत्रेण सहागतः । स्थूलो गोमान् बाह्वणी
वा ।

एकेनापि सुपुत्रेण, सिंही स्वपिति निर्भयम् ।

सर्व्वे दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी ॥ १ ॥ ४५ ॥

यद्भेदैस्तद्वदाख्या । २ । २ । ४६ ।

यस्य भेदिनो भेदैः प्रकारैस्तदतोऽर्थस्याख्या निर्देशः
स्यात् तद्वाचिनस्तृतीया स्यात् । अक्षणा काणः, पादेन

स्वज्ञः, प्रकृत्या दर्शनीयः, तद्वद्ग्रहणं किम् ? अक्षि-
काणं पश्य । आख्येति प्रसिद्धिपरिग्रहार्थम्, तेनाक्षणा
दीर्घ इति न स्यात् ॥ ४६ ॥

कृताऽऽद्यैः । २ । २ । ४७ ।

कृताऽऽद्यैर्निपेघार्थैर्युक्तातृतीया स्यात् । कृतं तेन, किं
गतेन ॥ ४७ ॥

काले भात् नवाऽऽधारे । २ । २ । ४८ ।

कालवृत्तेर्नक्षत्रार्थादाधारे तृतीया वा स्यात् । पुण्येण
पुण्ये वा पायसमश्नीयात् । काल इति किम् ? पुण्येऽकं ।
भादिति किम् । तिलपुष्पेषु यत्क्षीरम् । आधार इति
किम् ? अद्य पुण्यं विद्धि ॥ ४८ ॥

प्रसितोत्सुकाऽवबद्धैः । २ । २ । ४९ ।

एतैर्युक्तादाधारवृत्तेस्तृतीया वा स्यात् । केशः, केशेषु
वा प्रसितः । गृहेण, गृहे वा उत्सुकः, केशः केशेषु वाऽ-
वबद्धः ॥ ४९ ॥

व्याप्ये द्विद्रोणादिभ्यो वीप्सायाम् । २ । २ । ५० ।

व्याप्यवृत्तिभ्यो द्विद्रोणादिभ्यो वीप्सायां तृतीया
वा स्यात् । द्विद्रोणेन, द्विद्रोणं, द्विद्रोणं वा धान्यं क्री-
णाति, पञ्चकेन पञ्चकं, पञ्चकं वा पशून् क्रीणाति ॥ ५० ॥

समो ज्ञोऽस्मृतौ वा । २ । २ । ५१ ।

अस्मृत्यर्थस्य सज्जानातेर्यद्व्याप्यं तद्वृत्तेस्तृतीया वा
स्यात् । मात्रा मातरं वा सज्जानीते । अस्मृताविति किम् ?
मातरं सज्जानाति ॥ ५१ ॥

दामः संप्रदानेऽधर्म्ये आत्मने च । २ । २ । ५२ ।

सम्पूर्वस्य दामः सम्प्रदानेऽधर्म्यं वर्त्तमानार्त्ततीया स्यात् ।
तत्सन्निधौ च दाम आत्मनेपदम् । दास्या संप्रयच्छते
कामुकः । अधर्म्य इति किम् ? पन्त्यं संप्रयच्छति ॥ ५२ ॥

चतुर्थी । २ । २ । ५३ ।

संप्रदाने वर्त्तमानादेक-द्वि-बहौ यथासंख्यं डे-भ्यां-भ्यस्-
लक्षणा चतुर्थी स्यात् । द्विजाय गां दत्ते, पत्ये शेते ॥ ५३ ॥

तादर्थ्यं । २ । २ । ५४ ।

तस्मा इदं तदर्थम् । तद्भावे सम्बन्धविशेषे द्योत्ये च
चतुर्थी स्यात् । गृणाय दारु, रन्धनाय स्थाली ॥ ५४ ॥
रुचि-कृष्यर्थ-धारिभिः प्रेय-विकारोत्तमर्गेषु । २ । २ । ५५ ।

रुच्यर्थैः कृष्यर्थधारिणा च योगे यथासंख्यं प्रेय-विका-
रोत्तमर्गवृत्तेश्चतुर्थी स्यात् । मैत्राय रोचते घर्मः, मूत्राय
कल्पते यवागूः, चैत्राय शतं धारयति ॥ ५५ ॥

प्रत्याङ्गः श्रुवार्थिनि । २ । २ । ५६ ।

प्रत्याङ्गभ्यां परेण श्रुवा युक्तादर्थिन्यभिलाषुके' वर्त्त-
मानाचतुर्थी स्यात् । द्विजाय गां प्रतिशृणोति, आशृणोति
वा ॥ ५६ ॥

प्रत्यनोर्गणाऽऽख्यातरि । २ । २ । ५७ ।

प्रत्यनुभ्यां परेण गृणायोगे आख्यातवृत्तेश्चतुर्थी स्यात् ।
गुरवे प्रतिशृणाति अनुशृणाति ॥ ५७ ॥

यद्वीक्ष्ये राधीक्षी । २ । २ । ५८ ।

वीक्ष्यं 'विमतिपूर्वकं निरूप्यं तद्विषया क्रियापि । यस्य

वीक्ष्ये राधीक्षी वर्त्तते तद्धृत्तेश्चतुर्थी स्यात् । मैत्राय रा-
ध्यति ईक्षते, वा, ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः । वीक्ष्य इति किम् ?
मैत्रमीक्षते ॥ ५८ ॥

उत्पातेन ज्ञाप्ये । २ । २ । ५९ ।

उत्पात आकस्मिकं निमित्तम् । तेन ज्ञाप्ये वर्तमाना-
च्चतुर्थी स्यात् ।

वाताय कपिला विद्युत्, आतपायातिलोहिनी ।

पीता वर्षाय विज्ञेया, दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥१॥

उत्पातेनेति किम् ? राज्ञ इदं छत्रमायान्तं विद्धि राजानम्
॥ ५९ ॥

श्लाघ-हुस्था-शपा प्रयोज्ये । २ । २ । ६० ।

श्लाघादिभिर्दातुभिर्गुक्ताद् ज्ञाप्ये प्रयोज्ये वर्तमा-
नाच्चतुर्थी स्यात् । मैत्राय श्लाघते, हनुते, तिष्ठते, शपते,
प्रयोज्य इति किम् ? मैत्रायाऽऽत्मानं श्लाघते । आत्मनो
मा भूत् ॥ ६० ॥

तुमोर्थे भाववचनात् । २ । २ । ६१ ।

क्रियायां क्रियार्थायामुपपदे तुम् वक्ष्यते नस्यार्थे ये
भाववाचिनो घञादयस्तदन्तात् स्वार्थे चतुर्थी स्यात् ।
पाकाय इज्यायै वा व्रजति, तुमोर्थे इति किम् ? पाकस्य ।
भाववचनादिति किम् ? पश्यतीति पाचकस्य व्रज्या ॥ ६१ ॥

गम्यस्याऽऽप्ये । २ । २ । ६२ ।

यस्यार्थो गम्यते नचासौ प्रयुज्यते स गम्यः । गम्यस्य
तुमो व्याप्ये वर्तमानाच्चतुर्थी स्यात् । एधेभ्यः फलेभ्यो वा
व्रजति । गम्यस्येति किम् ? एधानाहर्तुं याति ॥ ६२ ॥

गतेर्नवाऽनाप्ते । २ । २ । ६३ ।

गतिः पादविहरणं । तस्या आप्येऽनाप्ते वर्तमानाच्चतुर्थी वा स्यात् । ग्रामं ग्रामाय वा याति, विप्रनष्टः पन्थानं पथे वा याति । गतेरिति किम् ? स्त्रियं गच्छति, मनसा मेरुं गच्छति । अनाप्त इति किम् ? संप्राप्ते मा भूत् । पन्थानं याति ॥ ६३ ॥

मन्यस्याऽनावादिभ्योऽतिकृत्सने । २ । २ । ६४ ।

अतीव कृत्स्यते येन तदतिकृत्सर्न । तस्मिन् मन्यते-व्याप्ये वर्तमानान्नावादिबर्जाच्चतुर्थी वा स्यात् । न त्वा तृणाय तृणं वा मन्ये । मन्यस्येति किम् ? न त्वा तृणं मन्ये । अनावादिभ्य इति किम् ? न त्वा नावं, अन्नं, शुकं, शृगालं, काकं वा मन्ये । कृत्सन इति किम् ? न त्वा रत्नं मन्ये । करणाऽऽश्रयणं किम् ? न त्वा तृणाय मन्ये । युष्मदो मा भूत् । अतीति किम् ? त्वां तृणं मन्ये ॥ ६४ ॥

हित-सुखाभ्याम् । २ । २ । ६५ ।

आभ्यां युक्ताच्चतुर्थी वा स्यात् । आमयाविने आमयाविनो वा हितम् । चैत्राय चैत्रस्य वा सुखम् ॥ ६५ ॥

तद्भद्राऽऽयुष्य-क्षेमाऽर्थाऽर्थेनाऽशिपि । २ । २ । ६६ ।

तदिति हितसुखयोः परामर्शः । हिताद्यथैपुक्तादाशिपि गम्यायां चतुर्थी वा स्यात् । हितं पथ्यं वा जीवेभ्यो जीवानां वा भूयात् । सुखं शं शर्म वा प्रजाभ्यः प्रजानां वा भूयात्, भद्रमस्तु श्रीजिनशासनाय श्रीजिनशासन्य वा । आयुष्यमस्तु चैत्राय चैत्रस्य वा । क्षेमं भूयात् कुशलं निरामयं वा श्रीसङ्घाय श्रीसङ्घस्य वा । अर्थः कार्यं प्रयोजनं वा भूयान्मैत्राय मैत्रस्य वा ॥ ६६ ॥

परिक्रयणे । २ । २ । ६७ ।

परिक्रीयते नियतकालं स्वीक्रियते येन तस्मिन् वर्त्तमानाच्चतुर्थी वा स्यात् । शताय शतेन वा परिक्रीतः ॥ ६७ ॥

शक्तार्थ-वषट्-नमः स्वस्ति-स्वाहा-स्वधाभिः । २ । २ । ६८ ।

शक्तार्थेवषडादिभिश्च युक्ताच्चतुर्थी नित्यं स्यात् । शक्तः प्रभुर्वा मल्लो मल्लाय, वषट्ग्नये । नमोऽर्हद्भ्यः । स्वस्ति प्रजाभ्यः । स्वाहेन्द्राय । स्वधा पितृभ्यः ॥ ६८ ॥

पञ्चम्यपादाने । २ । २ । ६९ ।

अपादाने एक-द्वि-बहौ यथासंख्यं ङसि-भ्यां-भ्यस्तल्लक्षणा पञ्चमी स्यात् । ग्रामाद् गोदोहाभ्यां वनेभ्यो वा आगच्छ-ति ॥ ६९ ॥

आडाऽवधौ । २ । २ । ७० ।

अवधिर्मर्यादा अभिविधिश्च । तद्बृत्तेराडा युक्तात् पञ्चमी स्यात् । आपाटलिपुत्राद् बृष्टो मेघः ॥ ७० ॥

पर्यपाभ्यां वर्ज्ये । २ । २ । ७१ ।

वर्ज्ये वर्जनीयेऽर्थे वर्त्तमानात् पर्यपाभ्यां युक्तात् पञ्चमी स्यात् । परि अप वा पाटलिपुत्राद् बृष्टो मेघः । वर्ज्यं इति किम् ? अपशब्दो मैत्रस्य ॥ ७१ ॥

यतः प्रतिनिधि-प्रतिदाने प्रतिना । २ । २ । ७२ ।

प्रतिनिधिर्मुख्यसदृशोऽर्थः । प्रतिदानं गृहीतस्य विशोधनं । त्रे यतः स्यातां तदाचिनः प्रतिना योगे पञ्चमी स्यात् । प्रद्युम्नो वासुदेवात् प्रति । तिलेभ्यः प्रतिमाषानस्मै प्रयच्छ-ति ॥ ७२ ॥

आख्यातर्युपयोगे । २ । २ । ७३ ।

आख्याता प्रतिपादयिता तद्वाचिनः पञ्चमी स्यात् ।
उपयोगे नियमपूर्वकविद्याग्रहणविषये । उपाध्यायादधीते
आगमयति वा । उपयोग इति किम् ? नटस्य शृणोति
॥ ७३ ॥

गम्ययपः कर्माऽऽधारे । २ । २ । ७४ ।

गम्यस्याप्रयुज्यमानस्य यवन्तस्य कर्माऽऽधारवाचिनः
पञ्चमी स्यात् । प्रासादादासनाद्या प्रेक्षते, गम्यग्रहणं कि-
म् ? प्रासादमारुह्य शेते । आसने उपविश्य भुङ्क्ते ॥ ७४ ॥
प्रभृत्यन्यार्थ-दिक्शब्द-बहिरारादितरैः । २ । २ । ७५ ।

प्रभृत्यन्यैरन्यार्थैर्दिक्शब्दैर्बहिरादिभिश्च युक्तात् प-
ञ्चमी स्यात् । ततः प्रभृति, ग्रीष्मादारभ्य, अन्यो मिश्रो
वा मैत्रात्, ग्रामात् पूर्वस्यां दिशि वसति, उत्तरो वि-
न्ध्यात् पारियात्रः, पश्चिमो रामाद् युधिष्ठिरः, बहिर-
आप्त इतरो वा ग्रामात् ॥ ७५ ॥

शृणाद्धेतोः । २ । २ । ७६ ।

हेतुनूतकणवाचिनः पञ्चमी स्यात् । शताद् बद्धः ।
हेतोरिति किम् ? शतेन बद्धः ॥ ७६ ॥

गुणादस्त्रियां नवा । २ । २ । ७७ ।

अस्त्रीवृत्तेर्हेतुनूतगुणवाचिनः पञ्चमी वा स्यात् । जा-
ड्यात् जाड्येन वा बद्धः, ज्ञानात् ज्ञानेन वा मुक्तः, अस्त्रि-
यामिति किम् ? बुद्ध्या मुक्तः ॥ ७७ ॥

आरादर्थैः । २ । २ । ७८ ।

आराद्दूरमन्तिकं च तदर्थैर्युक्तात् पञ्चमी वा स्यात् ।

दूरं विप्रकृष्टं वा ग्रामाद् ग्रामस्य वा । अन्तिकमभ्यासं वा
ग्रामाद् ग्रामस्य वा ॥ ७८ ॥

स्तोकाल्प-कृच्छ्र-कतिपयादसत्त्वे करणे । २ । २ । ७९ ।

यतो द्रव्ये शब्दप्रवृत्तिः सगुणोऽसत्त्वं तेनैव वा रूपे-
णाभिधीयमानं द्रव्यादि, तस्मिन् करणे वर्तमानेभ्यः स्तो-
कादिभ्यः पञ्चमी वा स्यात् । स्तोकात् स्तोकेन वा, अल्पा-
दल्पेन वा, कृच्छ्रात् कृच्छ्रेण वा, कतिपयात्कतिपयेन वा
मुक्तः । असत्त्वं इति किम् ? स्तोकेन विषेण हतः ॥ ७९ ॥

अज्ञाने ज्ञः षष्ठी । २ । २ । ८० ।

अज्ञानार्थस्य ज्ञो यत्करणं तद्वाचिन एक-द्वि-बहौ य-
थासंख्यं ङसोसांलक्षणा षष्ठी नित्यं स्यात् । सर्पिषः
सर्पिषोः सर्पिषां वा जानीते । अज्ञान इति किम् ?
स्वरेण पुत्रं जानाति । करण इत्येव ? तैलं सर्पिषो जाना-
ति ॥ ८० ॥

शेषे । २ । २ । ८१ ।

कर्मादिभ्योऽन्यस्तदविवक्षारूपः स्वस्वामिभावा-
दिसम्बन्धः विशेषः शेषस्तत्र षष्ठी स्यात् । राज्ञः पुरुषः,
उपगोरपत्यम्, माषाणामभीयात् ॥ ८१ ॥

रि-रिष्टात्-स्तादस्तादसतसाता । २ । २ । ८२ ।

एतत्प्रत्ययान्तैर्गुक्तात् षष्ठी स्यात् । उपरि ग्रामस्य,
उपरिष्टात्, परस्तात्, पुरस्तात्, पुरः, दक्षिणतः, उत्तराद्वा
ग्रामस्य ॥ ८२ ॥

कर्मणि कृतः । २ । २ । ८३ ।

कृदन्तस्य कर्मणि षष्ठी स्यात् । अपां स्रष्टा, गवां

दोहः । कर्मणीति किम् ? शस्त्रेण भेत्तां, स्तोकं पक्ता । कृत
इति किम् ? भुक्तपूर्वी ओदनम् ॥ ८३ ॥

द्विषो वाऽतृशः । २ । २ । ८४ ।

अतृशन्तस्य द्विषः कर्मणि षष्ठी वा स्यात् । चौरस्य
चौरं वा द्विषन् ॥ ८४ ॥

वैकत्र द्वयोः । २ । २ । ८५ ।

द्विकर्मकेषु धातुषु कृत्प्रत्ययान्तेषु द्वयोः कर्मणोरेक-
तरस्मिन् षष्ठी वा स्यात् । अजाया नेता सुघ्नं सुघ्नस्य वा ।
अथवा अजां अजाया वा नेता सुघ्नस्य ॥ ८५ ॥

कर्तरि । २ । २ । ८६ ।

कृदन्तस्य धातोः कर्तरि षष्ठी स्यात् । भवत आसि-
का । कर्तरीति किम् ? गृहे शायिका ॥ ८६ ॥

द्विहेतोरस्य्यणकस्य वा । २ । २ । ८७ ।

स्य्यधिकारविहिताभ्यामणकाभ्यामन्यस्य द्वयोः क-
र्तृकर्मपष्ठयोर्हेतोः कृतः कर्तरि षष्ठी वा स्यात् । विचित्रा
सूत्राणां कृतिराचार्यस्य आचार्येण वा । द्विहेतोरित्येकव-
चनं किम् ? आश्चर्यमोदनस्य पाकोऽतिथीनां च प्रादुर्भा-
वः । अस्य्यणकस्येति किम् ? चिकीर्षा मैत्रस्य काव्यानाम्,
भेदिका चैत्रस्य काष्ठानाम् ॥ ८७ ॥

कृत्यस्य वा । २ । २ । ८८ ।

कृत्यस्य कर्तरि षष्ठी वा स्यात् । त्वया तव वा कृत्यः
कटः ॥ ८८ ॥

नोभयोर्हेतोः । २ । २ । ८९ ।

उभयोः कर्तृ-कर्मणोः षष्ठीहेतोः कृत्यस्योभयोरेव षष्ठी न स्यात् । नेतव्या ग्राममजा मैत्रेण ॥ ८९ ॥

तृन्नुदन्ताऽव्यय-अवसानातृश्-शतृ-ङि-णकच्-
खलर्थस्य । २ । २ । ९० ।

तृन्नादीनां कृतां कर्मकर्त्रोः षष्ठी न स्यात् । तृन्-
वदिता जनापवादान् । उदन्तः-कन्यामलङ्कारिणुः । श्रद्धालु-
स्तत्त्वम् । अव्ययम् कटं कृत्वा । ओदनं भोक्तुं व्रजति ।
क्वसुः-ओदनं पेचिवान् । आनः-कटं चक्राणः । मलयं प-
वमानः, ओदनं पचमानः, चैत्रेण पच्यमानः । अतृश्-अधी-
यंस्तत्त्वार्थम् । शतृ-कटं कुर्वन् । ङि-परिषहान् सासहिः ।
णकच्-कटं कारको व्रजति । खलर्थः-ईषत्करः कटो भ-
वता, सुज्ञानं तत्त्वं त्वया ॥ ९० ॥

क्तयोरसदाधारे । २ । २ । ९१ ।

सतो वर्त्तमानादाधाराच्चान्यत्रार्थं यौ क्त-क्तवत् तयोः
कर्मकर्त्रोः षष्ठी न स्यात् । कटः कृतो मैत्रेण, ग्रामं गतवान् ।
असदाधार इति किम् ? राज्ञां पूजितः । इदं सक्तूनां
पीतम् ॥ ९१ ॥

वा क्लीवे । २ । २ । ९२ ।

क्लीवे विहितस्य क्तस्य कर्त्तरि षष्ठी वा स्यात् । मयू-
रस्य मयूरेण वा नृत्तम् ॥ ९२ ॥

अकमेरुकस्य । २ । २ । ९३ ।

कमेरन्यस्योक्तप्रत्ययान्तस्य कर्मणि षष्ठी न स्यात् । भो-
गानभिलाषुकः । अकमेरिति किम् ? दास्याः कामुकः ॥ ९३ ॥

एष्यदृणेनः । २ । २ । ९४ ।

एष्यत्यर्थे ऋणे च विहितस्येनः कर्मणि षष्ठी न स्यात् ।
ग्रामं गमी आगामी वा, शतं दायी । एष्यदृणेति किम् ?
साधु दायी वित्तस्य ॥ ९४ ॥

सप्तम्यधिकरणे । २ । २ । ९५ ।

अधिकरणे एक-द्वि-बहौ यथासंख्यं ड्योस्-सुपूर्णा
सप्तमी स्यात् । कटे आस्ते, दिवि देवाः, तिलेषु तैलम् ॥ ९५ ॥

नवासुजर्थैः काले । २ । २ । ९६ ।

सुचोऽर्थो वारो येषां तत्प्रत्ययान्तर्युक्तात् कालेऽधि-
करणे वर्तमानात् सप्तमी वा स्यात् । द्विरद्वि अहो वा भु-
ङ्क्ते, पञ्चकृत्वो मासे मासस्य वा भुङ्क्ते । काल इति
किम् ? द्विः कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते ॥ ९६ ॥

कुशलाऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम् । २ । २ । ९७ ।

आभ्यां युक्तादाधारवाचिनः सप्तमी वा स्यात्, आसे-
वायां तात्पर्यं । कुशलो विद्यायां विद्याया वा, आयुक्तस्तप-
सि तपसो वा । आसेवायामिति किम् ? कुशलध्वित्रे, न तु
करोति, आयुक्तो गौः शकटे आकृष्ययुक्त इत्यर्थः ॥ ९७ ॥

स्वामीश्वराधिपति-दायाद-साक्षि-प्रतिभू-

प्रसूतैः । २ । २ । ९८ ।

एभिर्युक्तात् सप्तमी वा स्यात् । गोषु गवां वा
स्वामी, ईश्वरः, अधिपतिः, दायादः, साक्षी, प्रतिभूः,
प्रसूतो वा ॥ ९८ ॥

व्याप्ये केनः । २ । २ । ९९ ।

क्ताद्य इन् तदन्तस्य व्याप्ये सप्तमी नित्यं स्यात् ।

अधीतमनेन अधीती व्याकरणे, इष्टी यज्ञे । कतेनेति किम् ?
कृतपूर्व्वी कटम् ॥ ९९ ॥

तद्युक्ते हेतौ । २ । २ । १०० ।

तेन व्याप्येन युक्ते हेतौ वर्तमानात् सप्तमी स्यात् ।
चर्मणि दीपिनं हन्ति, दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।

केशेषु चमरीं हन्ति, सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ १ ॥

तद्युक्त इति किम् ? वेतनेन धान्यं लुनाति ॥ १० ॥

अप्रत्यादावसाधुना । २ । २ । १०१ ।

प्रत्यादेरप्रयोगे असाधुशब्देन युक्तात् सप्तमी स्यात् ।
असाधुमैत्रो मातरि । अप्रत्यादाविति किम् ? असाधुमैत्रो
मातरं प्रति परि अनु अभि वा ॥ १०१ ॥

साधुना । २ । २ । १०२ ।

अप्रत्यादौ साधुशब्देन युक्तात् सप्तमी स्यात् । सा-
धुमैत्रो मातरि । अप्रत्यादावित्येव ? साधुमातरं प्रति परि
अनु अभि वा ॥ १०२ ॥

निपुणेन चार्चयाम् । २ । २ । १०३ ।

निपुण-साधुशब्दाभ्यां युक्तादप्रत्यादौ सप्तमी स्यात्,
अर्चयाम् । मातरि निपुणः साधुर्वा । अर्चयामिति किम् ?
निपुणो मैत्रो मातुः, मातैर्वैनं निपुणं मन्यत इत्यर्थः । अ-
प्रत्यादावित्येव ? निपुणो मैत्रो मातरं प्रति परि अनु
अभि वा ॥ १०३ ॥

स्वशेऽधिना । २ । २ । १०४ ।

स्वे ईशितव्ये ईशे च वर्तमानादधिना युक्तात् सप्त-
मी स्यात् । अधिमगधेषु श्रेणिकः, अधिश्रेणिके मगधाः
॥ १०४ ॥

उपेनाऽधिकिनि । २ । २ । १०५ ।

उपेन युक्तादधिकिनि वाचिनः सप्तमी स्यात् । उप-
स्वार्यो द्रोणः ॥ १०५ ॥

यद्भावो भावलक्षणम् । २ । २ । १०६ ।

भावः क्रिया । यस्य भावेन अन्यो भावो लक्ष्यते तद्वा-
चिनः सप्तमी स्यात् । गोपु दुह्यमानासु गतः ॥ १०६ ॥

गते गम्येऽध्वनोऽन्तेनैकार्थ्यं वा । २ । २ । १०७ ।

कुतश्चिदवधेर्विवक्षितस्याध्वनोऽवसानमन्तः । यद्वा-
वो भावलक्षणं तस्याध्वनोऽध्वन एव, अन्तेनान्तवाचिना
सहैकार्थ्यं सामानाधिकरण्यं वा स्यात् तद्विमक्षितस्तस्मा-
त् स्यादित्यर्थः, गते गम्ये ऽप्रयुज्यमाने । गवीधुमतः सां-
काश्यं चत्वारि योजनानि चतुर्षु वा योजनेषु । गत इति
किम् ? दग्धेषु लुप्तेष्विति वा प्रतितौ मा भूत् । गम्य
इति किम् ? गतप्रयोगे माभूत् । अध्वन इति किम् ?
कार्तिक्या आग्रहायणी मासे । अन्तेनेति किम् ? अथ न-
श्चतुर्षु गन्व्यूतेषु भोजनम् ॥ १०७ ॥

पण्ठी वाऽनादरे । २ । २ । १०८ ।

यद्भावो भावलक्षणं तद्वृत्तेरनादरे पण्ठी वा स्यात् ।
रुदतो लोकस्य रुदति लोके वा प्राजाजीत् ॥ १०८ ॥

सप्तमी चाविभागे निर्द्धारणे । २ । २ । १०९ ।

जाति-गुण-क्रियादिभिः समुदायादेकदेशस्य बुद्ध्या
पृथक्करणं निर्द्धारणम् । तस्मिन् गम्ये पष्ठो-सप्तम्यौ स्याता-
म् । अविभागे निर्द्धार्यमाणैकदेशस्य समुदायेन सह कथ-
ञ्चिदैक्ये शब्दाद्गम्यमाने । क्षत्रियो नृणां नृपु वा शूरः,

कृष्णा गवां गोषु वा बहुक्षीरा, धावन्तो यातां यात्सु वा
शीघ्रतमाः, युधिष्ठिरः श्रेष्ठतमः कुरूणां कुरुषु वा, अवि-
भाग इति किम् ? मैत्रश्चैत्रात् षट् ॥ १०९ ॥

क्रियामध्येऽध्व-काले पञ्चमी च । २ । २ । ११० ।

क्रिययोर्मध्ये यावध्वकालौ तद्वाचिभ्यां पञ्चमीसप्त-
म्यौ स्याताम् । इहस्थोऽयमिष्वासः क्रोशात् क्रोशे वा
लक्ष्यं विध्यति, अथ मुक्त्वा मुनिर्दयहात् दयहे वा
भोक्ता । ११० ॥

अधिकेन भूयसस्ते । २ । २ । १११ ।

अधिकेनाऽल्पीयोवाचिना योगे भूयोवाचिनस्ते स-
प्तमीपञ्चम्यौ स्याताम् । अधिको द्रोणः खार्यां खार्यां वा
॥ १११ ॥

तृतीयाऽल्पीयसः । २ । २ । ११२ ।

अधिकेन भूयोवाचिना योगे ऽल्पीयोवाचिनस्तृ-
तीया स्यात् । अधिका खारी द्रोणेन ॥ ११२ ॥

पृथग्-नाना पञ्चमी च । २ । २ । ११३ ।

आभ्यां युक्तात् पञ्चमी तृतीया च स्यात् । पृथग् मै-
त्रात् मैत्रेण वा । नाना चैत्रात्, चैत्रेण वा ॥ ११३ ॥

ऋते द्वितीया च । २ । २ । ११४ ।

ऋते शब्देन युक्ताद् द्वितीया पञ्चमी च स्यात् । ऋते
धर्मं धर्मात् कुतः सुखम् ॥ ११४ ॥

विना ते तृतीया च । २ । २ । ११५ ।

विना शब्देन युक्तात्, ते द्वितीया-पञ्चम्यौ तृतीया च
स्यात् । विना वातं वातात् वातेन वा ॥ ११५ ॥

तुल्यार्थैस्तृतीया-षष्ठ्यौ । २ । २ । ११६ ।

तुल्यार्थैर्युक्तात्तृतीयाषष्ठ्यौ स्याताम् । मात्रा मातुर्वा

तुल्यः समो वा ॥ ११६ ॥

द्वितीया-षष्ठ्यावेनेनाऽनञ्चेः । २ । २ । ११७ ।

एनप्रत्ययान्तेन युक्ताद् द्वितीयाषष्ठ्यौ स्याताम् ।
न चेत् सोऽञ्चेः परः स्यात् । पूर्वेण ग्रामं ग्रामस्य वा । अन-
ञ्चेरिति किम् ? प्राग् ग्रामात् ॥ ११७ ॥

हेत्वर्थैस्तृतीयाद्याः । २ । २ । ११८ ।

हेतुनिमित्तं तद्वाचिभिर्युक्तात् तृतीयाद्याः स्युः ।
धनेन हेतुना, धनाय हेतवे, धनाद्धेतोः, धनस्य हेतोः, धने
हेतौ वा वसति । एवं निमित्तादिभिरपि ॥ ११८ ॥

सर्वादेः सर्वाः । २ । २ । ११९ ।

हेत्वर्थैर्युक्तात् सर्वादेः सर्वा विभक्तयः स्युः । को
हेतुः, कं हेतुम्, केन हेतुना, कस्मै हेतवे, कस्माद्धेतोः, कस्य
हेतोः, कस्मिन् हेतौ वा याति ॥ ११९ ॥

असत्त्वारादर्थान् टा-ङ्सि-ङ्यम् । २ । २ । १२० ।

असत्त्ववाचिनो दूरार्थादन्तिकाथाञ्च टा-ङ्सि-ङ्यमः
स्युः । गौणादिति निवृत्तं । दूरेण दूरात् दूरे दूरं वा ग्रा-
मस्य ग्रामाद्वा वसति । एवं विप्रकृष्टेनेत्यादि । अन्तिकेन
अन्तिकात् अन्तिके अन्तिकं वा, ग्रामस्य ग्रामाद्वा वस-
ति, एवमभ्यासेनेत्यादि । असत्त्व इति किम् ? दूरोऽन्ति-
को वा पन्थाः ॥ १२० ॥

जात्याख्यायां नवैकोऽसंख्यो बहुवत् । २ । २ । १२१ ।

जातेराख्याऽभिधा तस्यामेकोऽर्थोऽसंख्यः संख्यावि-

शेषणरहितो बहुवद्वा स्यात् । संपन्ना यवाः, संपन्नो यवः ।
जातीति किम् ? चैत्रः । आख्यायामिति किम् ? काश्यप-
प्रतिकृतिः काश्यपः । असंख्य इति किम् ? एको व्रीहिः
संपन्नः सुभिक्षं करोति ॥ १२१ ॥

अविशेषणे द्वौ चास्मदः । २ । २ । १२२ ।

अस्मदो द्वावेकश्चार्थौ बहुवद्वा स्यात्, अविशेषणे न
चेत्, तस्य विशेषणं स्यात् । आवां ब्रूवः, वयं ब्रूमः । अहं
ब्रवीमि, वयं ब्रूमः । अविशेषण इति किम् ? आवां गा-
ग्यौ ब्रूवः । अहं चैत्रो ब्रवीमि । ॥ १२२ ॥

फल्गुनी-प्रोष्ठपदस्य भे । २ । २ । १२३ ।

फल्गुनीप्रोष्ठपदयोर्भे नक्षत्रे वर्त्तमानयोर्द्वावर्थौ बहुवद्वा
स्याताम् । कदा पूर्वं फल्गुन्यौ, कदा पूर्वाः फल्गुन्यः । कदा
पूर्वं प्रोष्ठपदे, कदा पूर्वाः प्रोष्ठपदाः । भ इति किम् ? फल्गु-
नीषु जाते फाल्गुन्यौ कन्ये ॥ १२३ ॥

गुरावेकश्च । २ । २ । १२४ ।

गुरौ गौरवाहं वर्त्तमानस्य द्वावेकश्चार्थौ बहुवद्वा
स्यात् । युवां गुरु । यूयं गुरवः । एष मे पिता । एते मे
पितरः ॥ १२४ ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य

द्वितीयपादः समाप्तः ॥ २ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

नमस्पुरसो गतेः क-ख-प-फि रः सः । २ । ३ । १ ।

गतिसंज्ञयोर्नमस्पुरसोः कखपफि रः सः स्यात् । न-
मस्कृत्य, पुरस्कृत्य । गतेरिति किम् ? नमः कृत्वा, तिष्ठः
पुरः करोति ॥ १ ॥

तिरसो वा । २ । ३ । २ ।

गतेस्तिरसो रस्य कखपफि सू वा स्यात् । तिरस्कृत्य,
तिरःकृत्य । गतेरित्येव ? तिरः कृत्वा काष्ठं गतः ॥ २ ॥

पुंसः । २ । ३ । ३ ।

पुंसः सम्बन्धिनो रस्य कखपफि सू स्यात् । पुंस्को-
किलः, पुंस्वातः, पुंस्पाकः, पुंस्फलम् ॥ ३ ॥

शिरोऽधसः पदे समासैक्ये । २ । ३ । ४ ।

अनयो रेफस्य पदशब्दे परे सू स्यात् समासैक्ये ।
शिरस्पदम्, अधस्पदम् । समासेति किम् ? शिरः पदम् ।
ऐक्य इति किम् ? परमशिरः पदम् ॥ ४ ॥

अतः कृ-कमि-कंस-कुम्भ-कुशा-कर्णी-पात्रेऽनव्ययस्य

। २ । ३ । ५ ।

आत् परस्यानव्ययस्य रस्य क्वादिस्येकखपफि सू स्यात्
समासैक्ये । अयस्कृत्य, यशस्कामः, पयस्कंसः, अयस्कृ-
म्भः, अयस्कृशा, अयस्कणी, अयस्पात्रम् । अत इति
किम् ? 'वाःपात्रम् । अनव्ययस्येति किम् ? स्वःकारः ।
समासैक्य इत्येव । उपपयः कारः ॥ ५ ॥

प्रत्यये । २ । ३ । ६ ।

अनव्ययस्य रस्य प्रत्ययविषये कखपफि स् स्यात् ।
पयस्पाशम्, पयस्कल्पम्, पयस्कम् । अनव्ययम्येत्येव ?
स्वःपाशम् ॥ ६ ॥

रोः काम्ये । २ । ३ । ७ ।

अनव्ययस्य रस्य रोरेव काम्ये प्रत्यये स् स्यात् । पय-
स्काम्यति । रोरिति किम् ? अहःकाम्यति ॥ ७ ॥

नामिनस्तयोः षः । २ । ३ । ८ ।

। तयोः प्रत्ययस्ये कखपफि रोरेव काम्ये नामिनः पर-
स्य रस्य ष् स्यात् । सर्पिष्पाशम्, धनुष्कल्पम्, धानुष्कः,
सर्पिष्काम्यति । नामिन इति किम् ? अयस्कल्पम् । रोः
काम्य इत्येव ? गीःकाम्यति ॥ ८ ॥

निर्दुर्वहिराविष्प्रादुश्चतुराम् । २ । ३ । ९ ।

। निरादीनां रस्य कखपफि ष् स्यात् । निष्कृतम्,
दुष्कृतम्, बहिष्पीतम्, आविष्कृतम्, प्रादुष्कृतम्, चतु-
ष्पात्रम् ॥ ९ ॥

सुचो वा । २ । ३ । १० ।

सुजन्तस्थस्य रस्य कखपफि ष् वा स्यात् । द्विष्करो-
ति, द्विःकरोति, द्विःकरोति । चतुष्फलति, चतुःफलति,
चतुःफलति । कखपफि इति किम् ? द्विश्चरति ॥ १० ॥

वेसुसोऽपेक्षायाम् । २ । ३ । ११ ।

इसुसुप्रत्ययान्तस्य रस्य कखपफि ष् वा स्यात्,
स्थानिनिमित्तयोरपेक्षा चेत् । सर्पिष्करोति, सर्पिःकरो-
ति । धनुष्खादति । धनुःखादति, अपेक्षायामिति किम् ?

परमसर्पिः कुण्डम् ॥ ११ ॥

नैकार्थेऽक्रिये । २ । ३ । १२ ।

न विद्यते क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं यस्य तस्मिन्नेकार्थं
तुल्याधिकरणे पदे यत् कखपफं तस्मिन् परे इसुम्प्रत्यया-
न्तस्य रस्य प् न स्यात् । सर्पिः कुण्डम् । यजुः फीतक-
म् । एकार्थ इति किम् ? सर्पिष्कुम्भे, सर्पिः कुम्भे । अक्रिय
इति किम् ? सर्पिष्क्रियते, सर्पिः क्रियते ॥ १२ ॥

समासेऽसमस्तस्य । २ । ३ । १३ ।

पूर्वेणाऽसमस्तस्य इसुम्प्रत्ययान्तस्य रस्य कखपफि प्
स्यात् निमित्तनिमित्तिनौ चेदेकत्र समासे स्तः । सर्पिष्कु-
म्भः, धनुष्फलम् । समास इति किम् ? तिष्ठतु सर्पिः,
पियत्वमुदकम् । असमस्तस्येति किम् ? परमसर्पिः कुण्डम्
॥ १३ ॥

भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः । २ । ३ । १४ ।

भ्रातुष्पुत्रादयः कस्कादयश्च कखर्पाफ रस्य यथासंख्यं
कृतपत्वसत्याः साधवः स्युः । भ्रातुष्पुत्रः, परमयजुष्पात्रम्,
कस्कः, कौतस्कुतः ॥ १४ ॥

नाम्यन्तस्था-कवर्गात् पदान्तः कृतस्य सः शि-

ङ्नान्तरेऽपि । २ । ३ । १५ ।

एभ्यः परस्य पदस्यान्तर्मध्ये कृतस्य कृतस्थस्य वा सस्य
प् स्यात्, शिष्टा नकारेण चान्तरेऽपि । आशिषा, नदीषु,
वायुषु, वयूषु, पितृषु, एषा, गोषु, नौषु, सिपेच, गीर्षु,
हल्षु । शस्यति, रुद्रषु । शिङ्नान्तरेऽपि सर्पिःषु, यजूर्षु ।

पदान्तरिति किम् ? दधिसेक् । कृतस्येति किम् ? विसम् ॥ १५ ॥

समासेऽग्नेः स्तुतः । २ । ३ । १६ ।

अग्नेः परस्य स्तुतः सस्य समासे ष् स्यात् । अग्निष्टुत् ॥ १६ ॥

ज्योतिरायुभ्यां च स्तोमस्य । २ । ३ । १७ ।

आभ्यामग्नेश्च परस्य स्तोमस्य सस्य समासे ष् स्यात् । ज्योतिष्टोमः, आयुष्टोमः, अग्निष्टोमः । समास इत्येव ? ज्योतिः स्तोमं याति ॥ १७ ॥

मातृ-पितुः स्वसुः । २ । ३ । १८ ।

आभ्यां परस्य स्वसुः सस्य समासे ष् स्यात् । मातृ-
ष्वसा, पितृष्वसा ॥ १८ ॥

अलुपि वा । २ । ३ । १९ ।

मातृपितुः परस्य स्वसुः सस्यालुपि समासे वा ष्
स्यात् । मातुःष्वसा, मातुः स्वसा. पितुः ष्वसा, पितुः स्व-
सा ॥ १९ ॥

निनद्याः स्नातेः कौशले । २ । ३ । २० ।

आभ्यां परस्य स्नातेः सस्य समासे ष् स्यात्, कौशले
गम्यमाने । निष्णो निष्णातो वा पाके, नदीष्णो नदी-
ष्णातो वा प्रतरणे । कौशल इति किम् ? निस्नातः, नदी-
स्नःपेयः श्रोतसा ह्रियते ॥ २० ॥

प्रतेः स्नातस्य सूत्रे । २ । ३ । २१ ।

प्रतेः परस्य स्नातस्य सः समासे ष् स्यात् सूत्रे वाच्ये ।

प्रतिष्ठातं सूत्रम् । प्रत्ययान्तोपादानं किम् ? प्रतिष्ठातृ
सूत्रम् २१ ॥

स्नानस्य नाम्नि । २ । ३ । २२ ।

प्रतेः परस्य स्नानस्य सः समासे ष् स्यात्, सूत्रविषये
नाम्नि । प्रतिष्ठानं सूत्रमित्यर्थः ॥ २२ ॥

वेः स्त्रः । २ । ३ । २३ ।

वेः परस्य स्तृसस्य समासे ष् स्यात् नाम्नि । विष्टरो
बृक्षः, विष्टरं पीठम् ॥ २३ ॥

अभि-निःप्टानः । २ । ३ । २४ ।

अभिनिर्भ्यां स्तानः समासे कृतपत्वो निपात्पते
नाम्नि । अभिनिःप्टानो वर्णः ॥ २४ ॥

गवि-युधेः स्थिरस्य । २ । ३ । २५ ।

आभ्यां परस्य स्थिरस्य सः समासे ष् स्यात् नाम्नि ।
गविष्ठिरः, युधिष्ठिरः ॥ २५ ॥

एत्यकः । २ । ३ । २६ ।

कवर्जाश्राम्यादेः परस्य स एति परे समासे ष् स्यात्
नाम्नि । हरिपेणः, श्रीपेणः । अक इति किम् ? विष्वक्-
सेनः ॥ २६ ॥

भादितो वा । २ । ३ । २७ ।

नक्षत्रवाचिन इदन्तात् परस्य स एति परे समासे
ष् वा स्यात् नाम्नि । रोहिणिपेणः, रोहिणिसेनः । इत
इति किम् ? पुनर्वसुपेणः ॥ २७ ॥

वि-कु-शमि-परेः स्थलस्य । २ । ३ । २८ ।

एभ्यः परस्य स्थलस्य सः समासे ष् स्यात् । विष्टलम्,

कुष्ठलम्, शमिष्ठलम्, परिष्ठलम् ॥ २८ ॥

कपेर्गोत्रे । २ । ३ । २९ ।

कपेः परस्य स्थलस्य सः समासे ष् स्यात् गोत्रे वाच्ये ।
कपिष्ठल ऋषिः ॥ २९ ॥

गोऽम्बाऽऽम्ब-सव्याप-द्वि-त्रि-भूम्यग्नि-शेकु-शङ्कु-अवङ्-
-गु-मज्जि-पुज्जि-वर्हिः-परमे-दिवेः स्थस्य । २ । ३ । ३० ।

एभ्यः परस्य स्थस्य सः समासे ष् स्यात् । गोष्ठम्,
अम्बष्ठः, आम्बष्ठः, सव्यष्ठः, अपष्ठः, द्विष्ठः, त्रिष्ठः, भू-
मिष्ठः, अग्निष्ठः, शेकुष्ठः, शङ्कुष्ठः, कुष्ठः, अवङ्गुष्ठः, मज्जि-
ष्ठः, पुज्जिष्ठः, वर्हिष्ठः, परमेष्ठः, दिविष्ठः ॥ ३० ॥

निर्दुस्तोः सेध-सन्धि-साम्नाम् । २ । ३ । ३१ ।

एभ्यः परेषां सेधादीनां सः समासे ष् स्यात् । निषे-
धः, दुःषेधः, सुषेधः निःपन्धिः, दुःपन्धिः, सुपन्धिः ।
निःषाम, दुःषाम, सुषाम ॥ ३१ ॥

प्रष्टोऽग्रगे । २ । ३ । ३२ ।

प्रात् स्थस्य सः ष् स्यात् अग्रगामिन्यर्थे । प्रष्टो अग्र-
गः ॥ ३२ ॥

भीरुष्ठानादयः । २ । ३ । ३३ ।

एते समासे कृतपत्वाः साधवः स्युः । भीरुष्ठानम्,
अङ्गुलिषट्ठः ॥ ३३ ॥

ह्रस्वान्नाम्नस्ति । २ । ३ । ३४ ।

नाम्नो विहिते तादौ प्रत्यये ह्रस्वान्नामिनः परस्य सः
ष् स्यात् । सर्पिष्ठा, वपुष्टमम् । नामिन-इत्येव ? तेजस्ता
॥ ३४ ॥

निसस्तपे नासेवाधाम् । २ । ३ । ३५ ।

निसः सस्तादौ तपतौ परे पू स्यात् पुनःपुनःकरणाऽ-
भावे । निष्टपति स्वर्ण-सकृदग्निं स्पर्शयतीत्यर्थः । तीत्येव ?
निरतपत् ॥ ३५ ॥

घस्-वसः । २ । ३ । ३६ ।

नाम्पादेः परस्य घस्वसोः सः पू स्यात् । जक्षुः, उषितः
॥ ३६ ॥

णि-स्तोरेवाऽस्वद-स्विद-सहः पणि । २ । ३ । ३७ ।

स्वदादिवर्जानां ण्यन्तानां स्तोरेव च सो नाम्पादेः
परस्य पत्वभूते सनि पू स्यात् । सिपेवयिषति, तुष्टूषति ।
स्वदादिवर्जनं किम् ? सिस्वादयिषति, सिस्वेदयिषति,
सिसाहयिषति । एवेति किम् ? सुसूषति । षणीति किम् ?
सिपेव । पत्वं किम् ? सुपुप्सति ॥ ३७ ॥

सञ्जेर्वा । २ । ३ । ३८ ।

ण्यन्तस्य सञ्जेर्नाम्पादेः परस्य सः पणि पू वा स्यात् ।
सिपञ्जयिषति, सिसञ्जयिषति ॥ ३८ ॥

उपसर्गात् सुग्-सुव-सो-स्तु-स्तुभोऽदथप्यद्वित्वे

। २ । ३ । ३९ ।

द्व्युक्ताभावे सुनोत्यादेः स उपसर्गस्थानाम्पादेः पर-
स्य पू स्यात्, अङ्गव्यवधानेऽपि । सुग्, अभियुगोति, निः-
पुणोति, पर्यपुणोत् । सुव, अभिपुवति, पर्यपुवत् । सो,
अभिष्यति, पर्यष्यत् । स्तु, अभिष्टौति, दुःष्टवम्, प-
र्यष्टौत् । स्तुम्, अभिष्टोभते, पर्यष्टोभत । अद्वित्व इति
किम् ? अभिसुसूषति ॥ ३९ ॥

स्था-सेनि-सिध-सिच-सक्षां द्वित्वेऽपि । २ । ३ । ४० ।

उपसर्गस्थानाम्यादेः परेषां स्यादीनां सः ए स्यात्, द्वित्वेऽप्यट्यपि । अधिष्टास्यति, अधितष्ठौ, अत्यष्टात् । अभिषेणयति, अभिषिषेणयिषति, अभ्यषेणयत् । प्रतिषेधति, प्रतिपिषेधिषति, प्रत्यषेधत् । अभिषिञ्चति, अभिपिषिञ्चति, अभ्यपिञ्चत् । अभिषजति, अभिषयज, अभ्यषजत् ॥ ४० ॥

अड-प्रतिस्तब्ध-निस्तब्धे स्तम्भः । २ । ३ । ४१ ।

उपसर्गानाम्यादेः परस्य स्तम्भस्तौ द्वित्वेऽप्यट्यपि ए स्यात्, न चेत् स्तम्भिर्द्विप्रतिस्तब्धनिस्तब्धयोश्च स्यात् । विष्टम्भाति, चितष्टम्भ, प्रत्यष्टम्भात् । डादिबर्जनं किम् ? व्यनस्तम्भत्, प्रतिस्तब्धः निस्तब्धः ॥ ४१ ॥

अवाद्याऽऽश्रयोर्जाऽविदूरे । २ । ३ । ४२ ।

अवाद्दुपसर्गात् परस्य स्तम्भः स आश्रयादिषु गम्यमानेषु द्वित्वेऽप्यट्यपि ए स्यात्, उविषयभेत् स्तम्भिनं स्यात् । आश्रय आलम्बनम् । दृगंमवष्टम्भाति, अवनष्टम्भ, अवाष्टम्भाटा । ऊर्ज और्जित्यम् । अहो ! गृपभस्यावष्टम्भः । अविदूरमामप्रमदूरात्तमं च । अवष्टम्भा शरत्, अवष्टम्भा मेना । योऽनुक्तममुषये । तेन उपष्टम्भः । अह इत्येव ! अवातम्भन् ॥ ४२ ॥

सदोऽप्रतेः परोक्षायां त्वादेः । २ । ३ । ४४ ।

प्रतिबर्जोपसर्गस्थानाम्यादेः परस्य सदः सो द्वित्वेऽप्य-
ह्यपि ष् स्यात्, परोक्षायां तु द्व्युक्तौ सत्यामादेः पूर्वस्यैव ।
निषीदति, विषाषयते, व्यपीषदत् । परोक्षायां त्वादेरेव ?
नियसाद् । अप्रतेरिति किम् ? प्रतिसीदति ॥ ४४ ॥

स्वञ्जश्च । २ । ३ । ४५ ।

उपसर्गस्थानाम्यादेः परस्य स्वञ्जः सो द्वित्वेऽप्यह्यपि ष्
स्यात्, परोक्षायां त्वादेरेव । अभिष्वजते, अभिषिष्वइक्ष-
ते, प्रत्यष्वजत, परिष्वजे ॥ ४५ ॥

परि-नि-वेः सेवः । २ । ३ । ४६ ।

पर्यायुपसर्गस्थानाम्यादेः परस्य सेवतेः सो द्वित्वेऽप्य-
ह्यपि ष् स्यात् । परिषेवते, परिषिपेवे, परिषिपेविपते, पर्य-
पेवत, निपेवते, विषिपेवे ॥ ४६ ॥

सय-सितस्य । २ । ३ । ४७ ।

परि-नि-वेः परस्य सय-सितयोः सः ष् स्यात् । परिषयः,
निषयः, विषयः । परिषितः, निषितः, विषितः ॥ ४७ ॥

असो-ड्सिबू-सह-स्तटाम् । २ । ३ । ४८ ।

परि-नि-विभ्यः परस्य सिबू-सहोः स्तटश्च सः ष् स्यात्,
न चेत् सिबूसहौ सोडविषयौ स्याताम् । परिषीव्यति,
निषीव्यति, विषीव्यति । परिषहते, निषहते, विषहते ।
परिष्करोति, विष्करः । असोडेति किम् ? परिसोडः ।
मा परिसीपिवत् । मा परिसीपहत् ॥ ४८ ॥

स्तु-स्वञ्जश्चाटि नवा । २ । ३ । ४९ ।

परि-निवेः परस्य स्तु-स्वञ्जोरसोड्सिबू-सह-स्तटां च सो-

ऽटि सति पू वा स्यात् । पर्यष्टौत् पर्यस्तौत् । न्यष्टौत्, न्यस्तौत् । व्यष्टौत्, व्यस्तौत् । पर्यष्वजत्, पर्यस्वजत् । न्यष्वजत्, न्यस्वजत् । व्यष्वजत्, व्यस्वजत् । पर्यपीव्यत्, पर्यसीव्यत्, न्यपीव्यत्, न्यसीव्यत् । व्यपीव्यत्, व्यसीव्यत् । पर्यपहत, पर्यसहत । न्यपहत, न्यसहत । व्यपहत, व्यसहत । पर्यष्करोत्, पर्यस्करोत् । असोडसिबूसहेत्येव ? पर्यसोदयत् । पर्यसीपीवत् । पर्यसीपहत ॥ ४८ ॥

निरभ्यनोश्च स्यन्दस्याप्राणिनि । २ । ३ । ५० ।

एभ्यः परिनिवेश परस्याप्राणिकर्तृकार्यवृत्तेः स्यन्दः सः पू वा स्यात् । निःप्यन्दते, निःस्यन्दते । अभिष्यन्दते, अभिस्यन्दते । अनुष्यन्दते, अनुस्यन्दते । परिष्यन्दते, परिस्यन्दते । निष्यन्दते, निस्यन्दते । विष्यन्दते, विस्यन्दते तैलम् । अप्राणिनीति किम् ? परिस्यन्दते भत्स्यः ॥ ५० ॥

वेः स्कन्दोऽक्तयोः । २ । ३ । ५१ ।

विपूर्वस्य स्कन्दः सः पू वा स्यात्, न चेत्, क्त-क्तवत् स्याताम् । विष्कन्ता, विस्कन्ता । अक्तयोरिति किम् ? विस्कन्नः, विस्कन्नवान् ॥ ५१ ॥

परेः । २ । ३ । ५२ ।

परेः स्कन्दः सः पू वा स्यात् । परिष्कन्ता, परिस्कन्ता । परिष्कन्नः, परिस्कन्नः ॥ ५२ ॥

निर्नेः स्फुर-स्फुलोः । २ । ३ । ५३ ।

आभ्यां परयोः स्फुर-स्फुलोः सः पू वा स्यात् । निःष्फुरति, निःस्फुरति, निष्फुरति, निस्फुरति । निःष्फुलति, निःस्फुलति, निष्फुलति, निस्फुलति ॥ ५३ ॥

वेः । २ । ३ । ५४ ।

वेः परयोः स्फुर-स्फुलोः, सः ए वा स्यात् । विष्फुरति,
विस्फुरति । विष्फुलति, विस्फुलति ॥ ५४ ॥

स्कम्नः । २ । ३ । ५५ ।

वेः स्कम्नः सः ए नित्यं स्यात् । विष्कम्नाति ॥ ५५ ॥

निर्दुः-सु-त्रेः सम-सूतेः । २ । ३ । ५६ ।

एभ्यः परयोः सम-सूत्योः सः ए स्यात् । निःपमः, दुःपमः
सुपमः, विपमः । निःपूति, दुःपूति, सुपूतिः, विपूतिः ॥ ५६ ॥

अवः स्वपः । २ । ३ । ५७ ।

निर्दुः-सु-विपूर्वस्य वहीनस्य स्वपेः सः ए स्यात् । निः-
पुपुपतुः, दुःपुपुपतुः, सुपुपुपतुः, विपुपुपतुः । अव इति
किम् ? दुःस्वप्नः ॥ ५७ ॥

प्रादुरूपसर्गाद्यस्वरेऽस्तेः । २ । ३ । ५८ ।

प्रादुरूपसर्गस्थाच्च नाभ्यादेः परस्पास्तेः सो यादौ स्व-
रादौ च परे ए स्यात् । प्रादुःप्यात् । विप्यात् । निप्यात् ।
प्रादुःपन्ति । विपन्ति । निपन्ति । यस्वर इति किम् ?
प्रादुःस्तः ॥ ५८ ॥

नस्सः । २ । ३ । ५९ ।

कृतद्वित्वस्य सस्य ए न स्यात् ॥ सुपिस्स्यते ॥ ५९ ॥

सिचो यङि । २ । ३ । ६० ।

सिचः सो यङि ए न स्यात् । सेसिच्यते ॥ ६० ॥

गतौ सेधः । २ । ३ । ६१ ।

गत्यर्थस्य सेधः सः ए न स्यात् । अभिसेधति गाः ।
गताविति किम् ? निषेधति पापात् ॥ ६१ ॥

सुगः स्य-सनि । २ । ३ । ६२ ।

सुनोतेः सः स्ये सनि च ण न स्यात् । अभिसोप्य-
ति । सुसूयते । क्विप् । सुसूः ॥ ६२ ॥

र-पृवर्णाद् नोण एकपदेऽनन्त्यस्याल-च-ट-त-
वर्गशसान्तरे । २ । ३ । ६३ ।

एभ्यः परस्यैभिः सहैकस्मिन्नेव पदे स्थितस्यानन्त्यस्य
नो णः स्यात् लचटतवर्गान् शसौ च मुक्त्वाऽन्यस्मिन्नि-
मित्तकार्यिणोरन्तरेऽपि । तीर्णम् । पुष्पाति । नृणाम्,
नृणाम् । करणम् । वृंहणम् । अर्केण । एकपद इति किम् ?
अग्निर्नयति । चर्मनासिकः । अनन्त्यस्येति किम् ? वृक्षान् ।
लादिवर्जनं किम् ? विरलेन । मूर्च्छनम् । दृढेन । तीर्थेन ।
रशना । रसना ॥ ६३ ॥

पूर्वपदस्थाद् नाम्न्यगः । २ । ३ । ६४

गन्तवर्जपूर्वपदस्थाद् र-पृवर्णात् परस्योत्तरपदस्थस्य नो
ण् स्यात् संज्ञायाम् । द्रुणसः, खरणाः, शूर्पणखा । नाम्नीति
किम् ? मेघनासिकः । अग इति किम् ? ऋगयनम् ॥ ६४ ॥

नसस्य । २ । ३ । ६५ ।

पूर्वपदस्थाद्-पृवर्णात् परस्य नसस्य नो ण् स्यात् ।
प्रणसः ॥ ६५ ॥

निष्प्राऽग्रेऽन्तः-खदिर-काश्याऽऽम्रशरेक्षु-प्लक्ष-

पीयूक्षाभ्यो वनस्य । २ । ३ । ६६ ।

निरादिभ्यः परस्य वनस्य नो ण् स्यात् । निर्वणम्,
प्रवणम्, अग्रेवणम्, अन्तर्वणम्, खदिरवणम्, काश्याव-

णम्, आम्रवणम्, शरवणम्, इक्षुवणम्, प्लक्षवणम्,
पीयूषावणम् ॥ ६६ ॥

द्वि-त्रिस्वरौपधि-वृक्षेभ्यो नवाऽनिरिका-
दिभ्यः । २ । ३ । ६७ ।

द्विस्वरेभ्यस्त्रिस्वरेभ्यश्चेरिकादिवर्जम् ओपधि-वृक्षवा-
चिभ्यः परस्य वनस्य नो ण् वा स्यात् । दुर्वावणम्, दुर्वा-
वनम् । मापवणम्, मापवनम् । नीवारवणम्, नीवारवनम् ।
वृक्षः । शिग्रुवणम्, शिग्रुवनम् । शिरीषवणम्, शिरीषव-
नम् । हरिकादिवर्जनं किम् ? हरिकावनम् ॥ ६७ ॥

गिरि-नद्यादीनाम् । २ । ३ । ६८ ।

एषां नो ण् वा स्यात् । गिरिगदी, गिरिनदी । तुर्य-
माणः, तुर्यमानः, ॥ ६८ ॥

पानस्य भावकरणे । २ । ३ । ६९ ।

पूर्वपदस्थाद्वादेः परस्य भावकरणार्थस्य पानस्य नो ण्
वा स्यात् । क्षीरपाणं क्षीरपानं स्यात् । कषायपाणः, क-
षायपानः कंसः ॥ ६९ ॥

देशे । २ । ३ । ७० ।

पूर्वपदस्थाद्वादेः परस्य देशविवक्षस्य पानस्य नो ण्
नित्यं स्यात् । क्षीरपाणा उशीनराः । देश इति किम् ?
क्षीरपाना गोदुहा ॥ ७० ॥

ग्रामाग्रान्नियः । २ । ३ । ७१ ।

आभ्यां परस्य नियो ण् स्यात् । ग्रामगीः, अग्रगीः ७१ ॥

वाह्याद्वाहनस्य । २ । ३ । ७२ ।

वाह्यवाचिनो रादिमतः पूर्वपदात् परस्य वाहनस्य नो ण्
स्यात् । इक्षुवाहनम् । वाह्यादिति किम् ? सुरवाहनम् ॥ ७२ ॥

अतोऽहस्य । २ । ३ । ७३ ।

रादिमतोऽदन्तात् पूर्वपदात् परस्याहस्य नो ण् स्यात् ।
पूर्वाहः । अत इति किम् ? दुरहः । 'अहस्येति किम् ? दी-
र्घाहो शरत् ॥ ७३ ॥

चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि । २ । ३ । ७४ ।

आभ्यां पूर्वपदाभ्यां परस्य हायनस्य नो ण् स्यात्, व-
यसि गम्ये । चतुर्हायणो वत्सः । त्रिहायणी वडवा । वय-
सीति किम् ? चतुर्हायणा शाला ॥ ७४ ॥

वोत्तरपदान्तनस्यादेरयुव-पक्वाह्नः । २ । ३ । ७५ ।

पूर्वपदस्थाद्रादेः परस्य उत्तरपदान्तभूतस्य नागमस्य
स्यादेश्च नो ण् वा स्यात् । चेद् युवन्पक्वाह्नसम्बन्धी न
स्यात् । व्रीहिवापिणौ, व्रीहिवापिनौ । मापवापाणि, मा-
पवापानि । व्रीहिवापेण व्रीहिवापेन । युवादिवर्जनं किम् ?
आर्ययूना, प्रपक्वानि । दीर्घाहो शरत् ॥ ७५ ॥

कवर्गैकस्वरवति । २ । ३ । ७६ ।

पूर्वपदस्थाद्रादेः परस्य कवर्गवत्येकस्वरवति चोत्तरपदे
रुति, उत्तरपदान्तस्य नागमस्य स्यादेश्च नो ण् स्यात्,
न चेदसौ पक्वस्य । स्वर्गकामिणौ, धूपगामिणौ । ब्रह्महणौ ।
यूपपाणि । अपक्वस्येत्येव, क्षीरपक्वेन ॥ ७६ ॥

अदुरुपसर्गान्तरो ण-हिनु-मीनाऽऽनेः । २ । ३ । ७७ ।

दुर्वर्जोपसर्गस्थादन्तःशब्दस्थाच्च रादेः परस्यैरां नो ण्

स्यात् । नेति णोपदेशा घातवः-प्रणमति, परिणायकः, अ-
न्तर्णयति । हिनुः-प्रहिणुतः । मीना-प्रमोणीतः । आनि-
प्रपाणि । अदुरिति, किम् ? दुर्नयः ॥ ७७ ॥

नशः शः । २ । ३ । ७८ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य नशः शन्तस्य नो ण्
स्यात् । प्रणश्यति, अन्तर्णश्यति । श इति किम् ?
प्रनश्यति ॥ ७८ ॥

ने-डूर्मा-दा-पत-पद-नद-गद-वपी-वहो-शमू-चिग्-या-
ति-वाति-द्राति-प्साति-स्यति-हन्ति-देग्धौ । २।३।७९।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्योपसर्गस्य नेनो माडा-
दिषु परेषु ण् स्यात् । प्रणिमिमीते । परिणिमयते । प्रणिद-
दाति । परिणिदयते । प्रणिदधाति । प्रणिपनति । परिणिपद्य-
ते । प्रणिनदति । प्रणिगदति । प्रणिवपति । प्रणिवहति । प्रणि-
शाम्यति । प्रणिचिनोति । प्रणिघाति । प्रणिघाति । प्रणिद्रा-
ति । प्रणिप्साति । प्रणिप्यति । प्रणिहन्ति । प्रणिदेग्धि । अ-
न्तर्णिमिमीते ॥ ७९ ॥

अंक-खाद्यपान्ते पाठे वा । २ । ३ । ८० ।

धातुपाठे क-खादिः पान्तश्च यो धातुपाठस्ताभ्यामन्य-
स्मिन् धातौ परेऽदुरूपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य नेनो ण् चा
स्यात् । प्रणिपचति, प्रणिपचति । अकखादीति किम् ?
प्रनिकरोति । प्रनिखनति । अपान्त इति किम् ? प्रनि ष्टि ।
पांठ इति किम् ? प्रनिचकार ॥ ८० ॥

१ इत्यरोपश्लेषो मा इमा, तेन माइ-नेरोपश्लेषो कर्तव्यः । त.

२ धातुपाठे कृन् करणे इति यदनाद्यनु नादिर्वा । 'प्रनिचकार' इत्यादिषु

द्वित्वेऽप्यन्तेऽप्यनितेः, परेस्तु वा । २ । ३ । ८१ ।

अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्याऽनितेर्नोद्वित्वाद्वित्व-
योरन्तानन्तयोश्च ण् स्यात्, परिपूर्वस्य वा स्यात् । प्राणि-
णिषति, पराणिति, हे प्राण् । पर्यणिणिषति, पर्यनिनिषति,
पर्यणिति, पर्यनिति, हे पर्यण्, हे पर्यन् ॥ ८१ ॥

हनः । २ । ३ । ८२ ।

अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य हन्तेर्नो ण् स्यात् ।
प्राहण्यत, प्रहण्यते । अन्तर्हण्यते ॥ ८२ ॥

वमि वा । २ । ३ । ८३ ।

अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य हन्तेर्नो ञ्मोः परयोर्ण
वा स्यात् । प्रहण्वः, प्रहन्वः । प्रहण्मि, प्रहन्मि । अन्तर्हण्वः
अन्तर्हन्वः । अन्तर्हण्मः, अन्तर्हन्मः ॥ ८३ ॥

निंस-निक्ष-निन्दः कृति वा । २ । ३ । ८४ ।

अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य निंसादिधातोर्नो ण्
वा स्यात्, कृतप्रत्यये । प्रणिंसनम्, प्रनिंसनम् । प्रणिक्षणम्,
प्रनिक्षणम् । प्रणिन्दनम्, प्रनिन्दनम् । कृतीति किम् ?
प्रणिंस्ते ॥ ८४ ॥

स्वरात् । २ । ३ । ८५ ।

अदुरुपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य स्वरादुत्तरस्य कृतो
नो ण् स्यात् । प्रहाणः, प्रहीणः ॥ ८५ ॥

धातुपाठपेक्षया नादिलान्त णत्वम्, एव खाद्-खन्-पिषादीनामपि प्रनिचयाद,
प्रनिचयान्, प्रनिपेक्ष्यतीत्यादिष्वपि नकारस्य न णकारत्वम् । उपर्युक्तसूत्रनिर्दिष्टमा
दादीना नित्य णत्व, प्रस्तुतमूत्रोक्तकलादिष्वन्तान्तरधातूना च विकल्पेनेति भावः । स०

नाम्यादेरेव ने । २ । ३ । ८६ ।

अद्वरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य नाऽऽगमे सति नाम्यादे-
रेव धातोः परस्य स्वरादुत्तरस्य कृतस्य नो ण् स्यात् । प्रेङ्-
णम्, प्रेङ्गणम्, प्रेङ्गणोयम् । नाम्यादेरिति किम् ? प्रमद्गनम्
॥ ८६ ॥

व्यञ्जनादेर्नाम्युपान्त्याद्वा । २ । ३ । ८७ ।

अद्वरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परो यो व्यञ्जनादिर्नाम्युपा-
न्त्यो धातुस्ततः परस्य कृतः स्वरात्परस्य नो ण् वा स्यात् ।
प्रमेहणम्, प्रमेहनम् । व्यञ्जनादेरेति किम् ? प्रोहणम् । ना-
म्युपान्त्यादिति किम् ? प्रवपणम्, प्रवहणम् । स्वरादित्ये-
व ? प्रमुग्रः । अद्वरित्येव ? दुर्मोहनः, लचटादियर्जनं,
किम्, ? प्रभेदनम्, प्रभोजनम् । स्वरादित्यनेन नित्यप्राप्ते
विभाषेयम् ॥ ८७ ॥

जेर्वा । २ । ३ । ८८ ।

अद्वरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य ण्यन्तस्य^१ धातोर्विहि-
तस्य स्वरात्परस्य नो ण् वा स्यात् । प्रमद्गणा, प्रमद्गना ।
विहितविशेषणं किम् ? प्रयाप्यमाणः, प्रयाप्यमानः । इति
क्यान्तरेपि स्यात् ॥ ८८ ॥

निर्विण्णः । २ । ३ । ८९ ।

निर्विदेः सत्तालाभविचारणार्थात् परस्य क्तस्य नो
णत्वं स्यात् । निर्विण्णः ॥ ८९ ॥
न ख्या-पूग्-भू-भा-कम-गम-प्याय-वेपो जेश्च । २ । ३ । ९० ।

अद्वरुपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परेभ्यः ख्यादिभ्यो ऽण्यन्त-
ण्यन्तेभ्यः परस्य कृतो नो ण् न स्यात् । प्रख्यानम्, प्रख्या-

पनम् । प्रपवनम्, प्रपावनम् । प्रभवनम्, प्रभावनम् । प्रभाय-
मानम्, प्रभापना । प्रकामिनौ, प्रकामना । अप्रगमनिः, प्रग-
मना । प्रप्यानः, प्रप्यायना । प्रवेपनीयम्, प्रवेपना ॥ ९० ॥

देशोऽन्तरोऽयनहनः । २ । ३ । ९१ ।

अन्तःशब्दात्परस्याऽयनस्य हन्तेश्च नो देशोऽर्थे ण् न
स्यात् । अन्तरयनोऽन्तर्हननो वा देशः । देश इति किम् ?
अन्तरयणम्, अन्तर्हण्यते ॥ ९१ ॥

पात्पदे । २ । ३ । ९२ ।

पदे परतो यः पस्ततः परस्य नो ण् न स्यात् । सर्पि-
ष्पानम् । पद इति किम् ? सर्पिष्केण ॥ ९२ ॥

पदेऽन्तरेऽनाऽऽड्यतद्धिते । २ । ३ । ९३ ।

आडन्तं तद्धितान्तं च मुक्त्वाऽन्यस्मिन् पदे निमि-
त्तकार्यिणोरन्तरे नो ण् न स्यात् । प्राचनद्धम् रोषभीममु-
खेन । अनाडीति किम् ? प्राणद्धम् । अतद्धित इति किम् ?
आर्द्रगोमयेण ॥ ९३ ॥

हनो घि । २ । ३ । ९४ ।

हन्तेर्नो घिनिमित्तकार्यिणोरन्तरे सति ण् न स्यात् ।
शत्रुघ्नः ॥ ९४ ॥

नृतेर्यङि । २ । ३ । ९५ ।

नृतेर्नो यङ्विषये ण् न स्यात् । नरीवृत्यते, नरिनत्ति ।
यङीति किम् ? हरिणर्त्तौ नाम कश्चित् ॥ ९५ ॥

क्षुब्नादीनाम् । २ । ३ । ९६ ।

एषां नो ण् न स्यात् । क्षुब्नाति, आचार्यानी ॥ ९६ ॥

पाठे धात्वादेर्णो नः । २ । ३ । ९७ ।

पाठे धात्वादेर्णो नः स्यात् । नयति । पाठ इति किम् ?
णकारीयति । आदेरिति किम् ? रणति ॥ ९७ ॥

पः सोऽष्टवै-ष्ठिव-ष्वष्कः । २ । ३ । ९८ ।

पाठे धात्वादेः पः सः स्यात्, नतु ष्टवैष्ठिवष्वष्कां सम्ब-
न्धी स्यात् । सहते । आदेरित्येव ? लपति । ष्टयादिवर्जनं
किम् ? ष्टयायति, ष्ठीव्यति, ष्वष्कते ॥ ९८ ॥

ऋ-रल्-लं कृपोऽकृपोटादिषु । २ । ३ । ९९ ।

कृपेऋत लृत्, रस्य च लृ स्यात्, नतु कृपीटादिविषय-
स्य । कलृप्यते, कलृप्तः, कलृप्यते, कलृप्यति । अकृपीटादि-
ष्विति किम् ? कृपीटः, कृपाणः ॥ ९९ ॥

उपसर्गस्यायौ । २ । ३ । १०० ।

उपसर्गस्यस्य रस्याऽऽयौ धातौ परे लृ स्यात् । प्लापते,
ल्लप्यते ॥ १०० ॥

ग्रो यङि । २ । ३ । १०१ ।

यङि परे गिरते रो लृ स्वात् । निजेगिल्यते ॥ १०१ ॥

नवा स्वरे । २ । ३ । १०२ ।

ग्रो रः स्वरादौ प्रत्यये परे विहितस्य लृ वा स्यात् ।
गिलति, गिरति, निगाल्यते, निगार्यते । विहितविशेषणं
किम् । गिरः ॥ १०२ ॥

परेर्घाऽङ्क-योगे । २ । ३ । १०३ ।

परिस्थस्य रो घादौ परे लृ वा स्यात् । पलिघः, परि-
घः । पल्यङ्कः । पर्यङ्कः, पलियोगः, परियोगः ॥ १०३ ॥

ऋफिडादीनां डश्च लः । २ । ३ । १०४ ।

एषामृ-रल्ल-लौ डस्य च ल् वा स्यात् । ऋफिडः, लृफि-
लः । ऋतकः, लृतकः । कपरिका, कपलिका ॥ १०४ ॥

जपादीनां पो वः । २ । ३ । १०५ ।

एषां पो वो वा स्यात् । जवा, जपा । परावतः, पारा-
वतः ॥ १०५ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य
तृतीयः पादः समाप्तः ॥ २ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेर्ङीः । २ । ४ । १ ।

स्त्रीवृत्तेर्नान्तादृदन्ताच्च स्वस्त्रादिवर्जाद् ङीः स्यात् ।
राज्ञी, अतिराज्ञी, कर्त्री । स्त्रियामिति किम् ? पञ्चम्यः ।
अस्वस्त्रादेरिति किम् ? स्वसा, दुहिता ॥ १ ॥

अधातूदृदितः । २ । ४ । २ ।

अधातुर्य उदिदृदिद्य तदन्तात् स्त्रीवृत्तेर्ङीः स्यात् । भव-
ती, अतिमहती, पचन्तौ । अधात्विति किम् ? सुकृन्
स्त्री ॥ २ ॥

अञ्चः । २ । ४ । ३ ।

अञ्चन्तात् स्त्रियां ङीः स्यात् । प्राची, उदीची ॥ ३ ॥

णस्वराऽघोपाद्वनो रश्च । २ । ४ । ४ ।

एतदन्ताद् विहितो यो वन् तदन्तात् स्त्रियां ङीः
स्यात्, तद्योगे वनोऽन्तस्य रश्च । अवावरी, घोवरी, मेरु-
दृश्वरी । णस्वराऽघोपादिति किम् ? सहयुष्या स्त्री । वि-
हितविशेषणं किम् ? शर्वरी ॥ ४ ॥

वा बहुव्रीहेः । २ । ४ । ५ ।

णस्वराघोपाद्विहितो यो वन् तदन्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां
ङीर्वा स्यात्, रश्चान्तस्य । प्रियावावरी, प्रियावावा । बहु-
घोवरी, बहुघोवा । बहुमेरुदृश्वरी, बहुमेरुदृश्व्या ॥ ५ ॥

वा पादः । २ । ४ । ६ ।

बहुव्रीहेस्तद्धेतुकपाच्छब्दान्तात् स्त्रियां ङीर्वा स्यात् ।
द्विपदी. द्वोपात् । बहुव्रीहिनिमित्तो यः पाद् इति विशेषणा-
दिह न स्यात् । पादमाचष्टे क्विपि पाद्, त्रयः पादोऽस्याः
सा त्रिपात् ॥ ६ ॥

ऊध्नः । २ । ४ । ७ ।

ऊध्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात् । कुण्डोऽङ्गी ॥ ७ ॥

अशिशोः । २ । ४ । ८ ।

अशिशु इति बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात् । अशिशो
॥ ८ ॥

संख्यादेर्हायनाद्वयसि । २ । ४ । ९ ।

संख्यादेर्हायनान्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात्, वयसि
गम्ये । त्रिहायणी, चतुर्हायणी वडवा । वयसीति किम् ?
चतुर्हायना शाला ॥ ९ ॥

दाम्नः । २ । ४ । १० ।

संख्यादेर्दाम्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात् । द्वि-
दाम्नी । संख्यादेरित्येव ? उद्दामानं पश्य ॥ १० ॥

अनो वा । २ । ४ । ११ ।

अन्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । बहुराज्यौ,
बहुराजे, बहुराजानौ ॥ ११ ॥

नाम्नि । २ । ४ । १२ ।

अन्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां संज्ञायां नित्यं ङीः स्यात् ।
अधिराज्ञी, सुराज्ञी नाम ग्रामः ॥ १२ ॥

नोपान्त्यवतः । २ । ४ । १३ ।

यस्योपान्त्यलुगु नास्ति तस्मादन्नन्ताद्बहुव्रीहेः

स्त्रियां डीर्नं स्यात् । सुपर्वा, सुशर्मा । उपान्त्यवत इति
किम् ? बहुराज्ञी ॥ १३ ॥

मनः । २ । ४ । १४ ।

मन्नन्तात् स्त्रियां डीर्नं स्यात् । सीमानौ ॥ १४ ॥

ताभ्यां वाप् ङित् । २ । ४ । १५ ।

मन्नन्ताद् बहुव्रीहेश्चानन्तात् स्त्रियामाप्या स्यात्, स च
ङित् । सीमे, सुपर्वे । पक्षे, सीमानौ, सुपर्वाणौ ॥ १५ ॥

अजादेः । २ । ४ । १६ ।

अजादेस्तस्यैव स्त्रियामाप् स्यात् । अजा, बाला, ज्ये-
ष्ठा, कुश्वा ॥ १६ ॥

ऋचि पादः पात्पदे । २ । ४ । १७ ।

कृतपाञ्चावपादस्य ऋच्यर्थे पात्पदेति निपात्यते । त्रिप-
दा, त्रिपाद्, गायत्री । ऋचीति किम् ? द्विपात्, द्विपदी
॥ १७ ॥

आत् । २ । ४ । १८ ।

अकारान्तात् स्त्रियामाप् स्यात् । खद्वा, या, सा ॥ १८ ॥

गौरादिभ्यो मुख्याद् डीः । २ । ४ । १९ ।

गौरादिगणान्मुख्यात् स्त्रियां डीः स्यात् । गौरी, श-
बली । मुख्यादिति किम् ? बहुनदा भूमिः ॥ १९ ॥

अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम् । २ । ४ । २० ।

अणादीनां यो ऽत् तदन्ताच्चेपामेव स्त्रियां डीः स्यात् ।
औपगवी, वैदी, सौपर्णोघी, आक्षिकी, स्त्रैणी, पौंस्नी,
जानुदघ्नी ॥ २० ॥

वयस्यनन्त्ये । २ । ४ । २१ ।

कालकृता शरीरावस्था वयस्तस्मिन्नचरमे वर्तमाना-
दकारान्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । कुमारी, किशोरी, वधू-
दी । अनन्त्य इति किम् ? वृद्धा ॥ २१ ॥

द्विगोः समाहारात् । २ । ४ । २२ ।

समाहारद्विगोरदन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । पञ्चपूली,
दशराजी ॥ २२ ॥

परिमाणात् तद्धितलुक्प्रविस्ताऽऽचितकम्बल्यात्
। २ । ४ । २३ ।

परितः सर्वतो मानं परिमाणं । रुढेः प्रस्थादिविस्तादि-
वर्जपरिमाणान्ताद् द्विगोरदन्तात् तद्धितलुकि स्त्रियां डीः
स्यात् । द्वाभ्यां कुडवाभ्यां क्रीता द्विकुडवी । परिमाणा-
दिति किम् ? पञ्चभिरश्वैः क्रीता पञ्चाश्वः । तद्धितलुकीति
किम् ? द्विपण्या । विस्तादिवर्जनं किम् ? द्विविस्ता, द्वा-
चिता, द्विकम्बल्या ॥ २३ ॥

काण्डात् प्रमाणादक्षेत्रे । २ । ४ । २४ ।

प्रमाणवाचिकाण्डान्तादक्षेत्रविषयाद् द्विगोस्तद्धित-
लुकि स्त्रियां डीः स्यात् । आयामः प्रमाणम्, द्वे काण्डे
प्रमाणमस्याः द्विकाण्डी रज्जुः । प्रमाणादिति किम् ? द्वि-
काण्डा शाटी । अक्षेत्र इति किम् ? द्विकाण्डा क्षेत्र-
भक्तिः ॥ २४ ॥

पुरुषाद्वा । २ । ४ । २५ ।

प्रमाणवाचिपुरुषान्ताद् द्विगोस्तद्धितलुकि स्त्रियां डी
र्वा स्यात् । द्विपुरुषी, द्विपुरुषा, परिखा । तद्धितलुकीत्येव ?
पञ्चपुरुषाः समाहृताः, पञ्चपुरुषी ॥ २५ ॥

रेवत-रोहिणान्ध्रे । २ । ४ । २६ ।

आभ्यां नक्षत्रवृत्तिभ्यां स्त्रियां डीः स्यात् । रेवती, रो-
हिणी, रेवत्यां जाता रेवती । भ इति किम् ? रेवता ॥ २६ ॥

नीलात्प्राण्यौपध्योः । २ । ४ । २७ ।

प्राणिन्यौपद्यौ च नीलात् स्त्रियां डीः स्यात् । नीली
गौः, नीली औपद्यिः । नीलाऽन्या ॥ २७ ॥

क्ताच्च नाम्नि वा । २ । ४ । २८ ।

नीलात् क्तान्ताच्च स्त्रियां संज्ञायां डीर्वा स्यात् । नीली
प्रवृद्धविलनी । नीला, प्रवृद्धविलूना ॥ २८ ॥

केवल-मामक-भागधेय-पापापर-समानाऽऽर्यकृत-सु-
मङ्गल-भेषजात् । २ । ४ । २९ ।

एभ्यो नाम्नि स्त्रियां डीः स्यात् । केवली ज्योतिः,
मामकी, भागधेयी, पापी, अपरी, समानी, आर्यकृती,
सुमङ्गली, भेषजी । नाम्नीत्येव ? केवला ॥ २९ ॥

भाज-गोण-नाग-स्थल-कुण्ड-काल-कुश-कामुक-कट-
कवरात् पक्वाऽऽवपन-स्थलाऽकृत्रिमामत्रकृष्णाऽऽय-
सीरिरंसुश्रोणिकेशपाशे । २ । ४ । ३० ।

एभ्यो यथासंख्यं पक्वादिष्वर्थेषु स्त्रियां नाम्नि डीः
स्यात् । भाजी पक्वा चेत्, भाजाऽन्या । गोणी आवप-
नम्, गोणाऽन्या । नागी स्थूला, नागाऽन्या । स्थली
अकृत्रिमा, स्थलाऽन्या । कुण्डी अमत्रम्, कुण्डाऽन्या ।
काली कृष्णा, कालाऽन्या । कुशी आयसी, कुशाऽन्या ।

कामुकी रिरंसुः, कामुकाऽन्या । कटी श्रोणिः, कटाऽन्या ।
कवरी केशपाशः, कवराऽन्या ॥ ३० ॥

नवा शोणादेः । २ । ४ । ३१ ।

शोणादेः स्त्रियां डीर्वा स्यात् । शोणी, शोणा । च-
ण्डी, चण्डा ॥ ३१ ॥

इतोऽवस्यर्थात् । २ । ४ । ३२ ।

वक्त्यर्थप्रत्ययान्तवर्जादिदन्तात् स्त्रियां डीर्वा स्यात् ।
भूमी, भूमिः । धूलो, धूलिः । अवक्त्यर्थादिति किम् ?
कृतिः, अकरणिः, हानिः ॥ ३२ ॥

पद्धतेः । २ । ४ । ३३ ।

अस्मात् स्त्रियां डीर्वा स्यात् । पद्धती, पद्धति ॥ ३३ ॥

शक्तेः शक्त्रे । २ । ४ । ३४ ।

अस्माच्छस्त्रे स्त्रियां डीर्वा स्यात् । शक्ती, शक्तिः ।
शस्त्र इति किम् ? शक्ति सामर्थ्यम् ॥ ३४ ॥

स्वरादुतो गुणादखरोः । २ । ४ । ३५ ।

स्वरात्परो य उत् तदन्ताद् गुणवचनात् खरुवर्जात्
स्त्रियां डीर्वा स्यात् । पट्वी, पटुः । बिम्बी, बिम्बुः ।
स्वरादिति किम् ? पाण्डुर्भूमिः । गुणादिति किम् ? आ-
खुः स्त्री । अखरोरिति ? खरुरियम् ॥ ३५ ॥

श्येतैत-हरित-भरित-रोहिनाद्धर्णात्तो नश्च । २ । ४ । ३६ ।

एभ्यो वर्णवाचिभ्यः स्त्रियां डीर्वा स्यात्, तद्योगे
तो न् च । श्येनो, श्येता । एनी, एता । हरिणी, हरिता ।
भरिणी, भरिता । रोहिणी, रोहिता । वर्णादिति किम् ?
श्येता, एता ॥ ३६ ॥

क्रः पलितासितात् । २ । ४ । ३७ ।

त इति चेति चानुवर्त्तते, आभ्यां स्त्रिया डीर्वा स्यात्
तद्योगे तः क्नः । पलिकनी पलिता । असिकनी, असिता
॥ ३७ ॥

असह-नञ्-विद्यमानपूर्वपदात् स्वाङ्गादक्रोडादिभ्यः
। २ । ४ । ३८ ।

सहादिवर्जपूर्वपदं यत् स्वाङ्गं तदन्तात् क्रोडादिवर्जा-
ददन्तात् स्त्रियां डीर्वा स्यात् । पीनस्तनी, पीनस्तना । अ-
तिकेशी, अतिकेशा, माला । सहादिवर्जनं किम् ? सह-
केशा, अकेशा, विद्यमानकेशा । क्रोडादिवर्जनं किम् ?
कल्याणक्रोडा, बहुगुदा, दीर्घवाला । स्वाङ्गादिति, किम् ?
बहुशोफा, बहुज्ञाना, बहुयवा ॥ ३८ ॥

नासिकोदरौष्ठ-जङ्घा-दन्त-कर्ण-शृङ्गाङ्ग-गात्र-कण्ठात्
। २ । ४ । ३९ ।

सहादिवर्जपूर्वपदेभ्य एभ्यः स्वाङ्गेभ्यः स्त्रियां डीर्वा
स्यात् । तुङ्गनासिकी, तुङ्गनासिका । कृशोदरी कृशोदरा ।
विम्बोष्ठी, विम्बोष्ठा । दीर्घजङ्घी, दीर्घजङ्घा । समदन्ती,
समदन्ता । चारुकर्णी, चारुकर्णा । तीक्ष्णशृङ्गी, तीक्ष्ण-
शृङ्गा । मृद्वङ्गी, मृद्वङ्गा । सुगात्री, सुगात्रा । सुक-
ण्ठी, सुकण्ठा । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थमिदम् । तेन बहु-
स्वरसंयोगोपान्तेभ्योऽन्येभ्यो मा भूत्, सुललाटा, सु-
पार्श्वा ॥ ३९ ॥

नख-मुखादनाम्नि । २ । ४ । ४० ।

सहादिवर्जपूर्वपदाभ्यां स्वाङ्गाभ्यामाभ्यामसंज्ञाया-

मेव स्त्रियां डीर्वा स्यात् । शूर्पनखी, शूर्पनखा । चन्द्र-
मुखी, चन्द्रमुखा । अनाम्नोति किम् ? शूर्पणखा, कालमु-
खा ॥ ४० ॥

पुच्छात् । २ । ४ । ४१ ।

सहादिवर्जपूर्वपदात् स्वाङ्गात् पुच्छात् स्त्रियां डीर्वा
स्यात् । दीर्घपुच्छी, दीर्घपुच्छा ॥ ४१ ॥

कवर-मणि-विष-शरादेः । २ । ४ । ४२ ।

एतत्पूर्वपदात् पुच्छात् स्त्रियां डीर्नित्यं स्यात् । कव-
रपुच्छी, मणिपुच्छी, विषपुच्छी, शरपुच्छी ॥ ४२ ॥

पक्षाच्चोपमानादेः । २ । ४ । ४३ ।

उपमानपूर्वात् पक्षात् पुच्छाच्च स्त्रियां डीः स्यात् ।
उलूकपक्षी शाला, उलूकपुच्छी सेना ॥ ४३ ॥

क्रीतात् करणादेः । २ । ४ । ४४ ।

करणादेः क्रीतान्ताददन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । अ-
श्वक्रीती, मनसाक्रीती । आदेरिति किम् ? अश्वेन क्रीता
॥ ४४ ॥

क्तादल्पे । २ । ४ । ४५ ।

क्तान्तात् करणादेरल्पेऽर्थे स्त्रियां डीः स्यात् । अभ्र
विलिप्ती द्यौः, अल्पाभ्रेत्यर्थः । अल्प इति किम् ?
चन्दनानुलिप्ता स्त्री ॥ ४५ ॥

स्वाङ्गादेरकृत-मित-जात-प्रतिपन्नाद् बहुव्रीहेः । २ । ४ । ४६ ।

स्वाङ्गादेः कृतादिवर्जात् क्तान्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां
डीः स्यात् । शङ्खभित्री, ऊरुभित्री । कृतादिवर्जनं किम् ?
दन्तकृता, दन्तमिता, दन्तजाता, दन्तप्रतिपन्ना ॥ ४६ ॥

अनाच्छादजात्यादेर्नवा । २ । ४ । ४७ ।

आच्छादवर्जा या जातिस्तदवयवात् कृतादिवर्जात्
क्तान्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । शाङ्गरजग्धी,
शाङ्गरजग्धा । आच्छादवर्जनं किम् ? वस्त्रछन्ना । जा-
त्यादेरिति किम् ? मासयाता । अकृताद्यन्तादित्येव ?
कुण्डकृता ॥ ४७ ॥

पत्युर्नः । २ । ४ । ४८ ।

पत्यन्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । तद्योगेऽ-
न्तस्य न च । दृढपत्नी, दृढपतिः । मुख्यादित्येव ? बहुस्थूल-
पतिः पुरी ॥ ४८ ॥

सादेः । २ । ४ । ४९ ।

सपूर्वपदात्पत्यन्तात् स्त्रियां ङीर्वा स्यात्, तद्योगे-
ऽन्तस्य न च । ग्रामस्य पतिः, ग्रामपत्नी, ग्रामपतिः । सादे-
रिति किम् ? पतिरियम्, ग्रामस्य पतिरियम् ॥ ४९ ॥

सपत्न्यादौ । २ । ४ । ५० ।

एषु पतिशब्दात् स्त्रियां ङीः स्यात्, अन्तस्य न च ।
सपत्नी, एकपत्नी ॥ ५० ॥

ऊढायाम् । २ । ४ । ५१ ।

पत्युः परिणीतायां स्त्रियां ङीः स्यात्, नचान्तस्य
पत्नी, वृषलस्य पत्नी ॥ ५१ ॥

पाणिगृहीतीति । २ । ४ । ५२ ।

पाणिगृहीतीतिप्रकाराः शब्दा ऊढायां स्त्रियां ङ्यन्ता
निपात्यन्ते । पाणिगृहीती, करगृहीती । ऊढायामित्येव
पाणिगृहीताऽन्या ॥ ५२ ॥

पतिवत्यन्तर्वत्यौ भार्या-गर्भिण्योः । २ । ४ । ५३ ।

भार्या अविधवा स्त्री, तस्यां गर्भिण्यां च यथासं-
ख्यमेतौ निपात्येते । पतिवत्नी, अन्तर्वत्नी ॥ ५३ ॥

जातेरयान्त-नित्य-स्त्री-शूद्रात् । २ । ४ । ५४ ।

जातिवाचिनोऽदन्तात् स्त्रियां ङीः स्यात्, न तु या-
न्तनित्यस्त्रीशूद्रात् । कुक्कुटी, वृषली, नाडायनी, कठी ।
जातेरिति किम् ? मुण्डा । यान्तवर्जनं किम् ? क्षत्रिया
नित्यस्त्रीवर्जनमिति किम् ? खट्वा । शूद्रवर्जनं किम् ?
शूद्रा । 'आदित्येव' ? आखुः ॥ ५४ ॥

पाक-कर्ण-पर्ण-वालान्तात् । २ । ४ । ५५ ।

पाकायन्ताया जातेः स्त्रियां ङीः स्यात् । ओदनपा-
की, आखुकर्णी, मुद्रपर्णी, गोवाली । जातेरित्येव ? बहु-
पाका यवाग्नः ॥ ५५ ॥

असत्काण्ड-प्रान्त-शतैकाश्चः पुष्पात् । २ । ४ । ५६ ।

सदादिवर्जैभ्यः परो यः पुष्पशब्दस्तदन्ताज्जातेः स्त्रि-
यां ङीः स्यात् । शङ्खपुष्पी । सदादिवर्जनं किम् ? स-
त्पुष्पा, काण्डपुष्पा, प्रान्तपुष्पा, शतपुष्पा, एकपुष्पा,
प्राक्पुष्पा ॥ ५६ ॥

असम्-भस्त्राजिनैक-शण-पिण्डात्फलात् । २ । ४ । ५७ ।

समादिवर्जैभ्यो यः फलशब्दस्तदन्ताज्जातेः स्त्रियां
ङीः स्यात् । वासीफली । समादिप्रतिषेधः किम् ? संफला,
भस्त्रफला, अजिनफला, एकफला, शणफला, पिण्डफ-
ला ओषधिः ॥ ५७ ॥

अनञो मूलात् । २ । ४ । ५८ ।

नञ्वर्जात्परो यो मूलशब्दस्तदन्ताज्जातेः स्त्रियां ङीः स्यात् । दर्भमूली, शीर्षमूली । अनञ इति किम् ? अमूला ॥ ५८ ॥

धवाद्योगादपालकान्तात् । २ । ४ । ५९ ।

धवो भर्ता तद्वाचिनः सम्बन्धात् स्त्रीवृत्तेः पालकान्तशब्दवर्जात् ङीः स्यात् । प्रष्ठी, गणकी । धवादिति किम् ? प्रसूता । योगादिति किम् ? देवदत्तो धवः, देवदत्ता स्त्री स्वतः । अपालकान्तादिति किम् ? गोपालकस्य स्त्री गोपालिका । आदित्येव ? सहिष्णोः स्त्री सहिष्णुः ॥ ५९ ॥

पूतक्रतु-वृषाकप्यग्नि-कुसित-कुसीदादौ च । २ । ४ । ६० ।

एभ्यो धववाचिभ्यस्तदयोगात् स्त्रीवृत्तिभ्यो ङीः स्यात्, ङीयोगे वृषामैरन्तस्य । पूतक्रतायी, वृषाकपायी, अग्नायी, कुसितायी, कुसीदायी ॥ ६० ॥

मनोरौ च वा । २ । ४ । ६१ ।

धववृत्तेर्मनोर्योगात् स्त्रीवृत्तेर्डीर्वा स्यात्, ङीयोगे वास्य औरैश्चान्तस्य । मनावी, मनायी, मनुः ॥ ६१ ॥

वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः । २ । ४ । ६२ ।

एभ्यो धववाचिभ्यो योगात् स्त्रीवृत्तिभ्यो ङीः स्यात्, ङीयोगे आन् चान्तः । वरुणानी, इन्द्राणी, रुद्राणी, भवानी, शर्वाणी, मृडानी ॥ ६२ ॥

मातुलाऽऽचार्योपाध्यायाद्वा । २ । ४ । ६३ ।

एभ्यो धववाचिभ्यो योगात्स्त्रीवृत्तिभ्यो ङीः स्यात्,

डोयोगे चानन्तो वा । मातुलानी, मातुली । आचार्यानी ?
आचार्यी । उपाध्यायानी, उपाध्यायी ॥ ६३ ॥

सूर्यादेवतायां वा । २ । ४ । ६४ ।

सूर्यादेववाचिनो योगादेवतास्त्रीवृत्तेर्डीर्वा स्यात्,
डोयोगे चानन्तः । सूर्याणी, सूर्या । देवतायामिति किम् ?
मानुषी सरी ॥ ६४ ॥

यव-यवनारण्य-हिमाद्रोप-लिप्युरु-महत्त्वे । २।४।६५।

एभ्यो यथासंख्यं दोषादौ गम्ये स्त्रियां डोः स्यात्,
डोयोगे चान् अन्तः । यवानी, यवनानीलिपिः, अरण्यानी,
हिमानी ॥ ६५ ॥

आर्यक्षत्रियाद्वा । २ । ४ । ६६ ।

आभ्यां स्त्रियां डीर्वा स्यात्, डोयोगे चानन्तः ।
आर्याणी, आर्या । क्षत्रियाणी, क्षत्रिया ॥ ६६ ॥

यजो डायन् च वा । २ । ४ । ६७ ।

यजन्तात् स्त्रियां डोः स्यात्, डोयोगे च डायनन्तो
वा स्यात् । गार्गी, गार्ग्यायणी ॥ ६७ ॥

लोहितादिशकलान्तात् । २ । ४ । ६८ ।

लोहितादेः शकलान्तात् यजन्तात् स्त्रियां डोः स्यात्,
तद्योगे च डायनन्तः । लौहित्यायनी, शाकल्यायनी ॥ ६८ ॥

पावटाद्वा । २ । ४ । ६९ ।

पान्तादवटाच्च यजन्तात् स्त्रियां डीर्वा स्यात्,
डोयोगे च डायनन्तः । पौतिमाप्यायणी, पौतिमाप्या ।
आवट्यायनी, आवट्या ॥ ६९ ॥

कौरव्य-माण्डूकाऽऽसुरैः । २ । ४ । ७० ।

एभ्यः स्त्रियां डीः स्यात् । डीयोगे च डायनन्तः ।
कौरव्यायणी, माण्डूकायनी, आसुरायणी ॥ ७० ॥

इज इतः । २ । ४ । ७१ ।

इजन्तादिदन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । सौतङ्गमी,
इत इति किम् ? कारिषगन्ध्या ॥ ७१ ॥

नुरजतिः । २ । ४ । ७२ ।

मनुष्यजातिवाचिन इदन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् ।
कुन्ती, दाक्षी, इत इत्येव ? दत्त । नुरिति किम् ? ति-
तिरिः । जातेरिति किम् ? निष्कौशाम्भिः ॥ ७२ ॥

उतो ऽप्राणिनश्चायुरज्ज्वादिभ्य ऊङ् । २ । ४ । ७३ ।

उदन्तान्वृजातेः अप्राणिजातिवाचिनः स्त्रियामूङ्
स्यात् । नतु य्वन्ताद्रज्ज्वादिभ्यश्च । कुरुः, ब्रह्मवन्धूः,
अलावूः, कर्कन्धूः । उत इति किम् ? वधूः । अप्राणिनश्चेति
किम् ? आखुः । जातेरित्येव ? पटुः स्त्री । युरज्ज्वादिर्वर्जनं
किम् ? अध्वर्युः स्त्री, रज्जुः, हनुः ॥ ७३ ॥

बाह्वन्तकद्रुकमण्डलोर्नाम्नि । २ । ४ । ७४ ।

बाह्वन्तात् कद्रुकमण्डलुभ्यां च संज्ञायां स्त्रियामूङ्
स्यात् । मद्रबाहुः, कद्रूः, कमण्डलुः । नाम्नीति किम् ?
वृत्तबाहुः ॥ ७४ ॥

उपमान-सहित-संहित-सह-शफ-वाम-लक्ष्मणाद्यूरोः

। २ । ४ । ७५ ।

एतत्पूर्वपदादूरोः स्त्रियामूङ् स्यात् । करभोरूः,

सहितोरुः, संहितोरुः, सहोरुः, शफोरुः, वामोरुः,
लक्ष्मणोरुः । उपमानादेरिति किम् ? पीनोरुः ॥ ७५ ॥

नारी-सखी-पङ्गु-श्वश्रू । २ । ४ । ७६ ।

एते डयन्ता ऊडन्ताश्च निपात्यन्ते ॥ ७६ ॥

यूनस्तिः । २ । ४ । ७७ ।

यूनः स्त्रियां तिः स्यात् । युवतिः । मुख्यादिभ्येव ?
निर्युनी ॥ ७७ ॥

अनार्षे वृद्धेऽणिजौ बहुस्वरंगुरूपान्त्यस्यान्तस्य ष्यः

। २ । ४ । ७८ ।

अनार्षे वृद्धे विहितौ यावणिजौ तदन्तस्य सतो व
हुस्वरस्य गुरूपान्त्यस्य नाम्नोऽन्तस्य ष्यः स्यात् । कारि-
षगन्ध्या, बालाक्या । अनार्ष इति किम् ? वासिष्ठो । वृद्ध
इति किम् ? आहिच्छत्री । अणिज इति किम् ? आर्त्तभा-
गी । बहुस्वरेति किम् ? दाक्षी । गुरूपान्त्यस्येति किम् ?
औपगवी । अणिजन्तस्य सतो बहुस्वरादिविशेषण किम् ?
दौवार्या, औडुलोम्या ॥ ७८ ॥

कुलारख्यानाम् । २ । ४ । ७९ ।

कुलमाख्यायते यकाभिः तासामनार्षवृद्धाणिजन्ता-
नामन्तस्य स्त्रियां ष्यः स्यात् । पौणिफ्या, गौफ्या । अना-
र्ष इत्येव ? गौतमी ॥ ८९ ॥

क्रौड्यादीनाम् । २ । ४ । ८० ।

क्रौडि इत्यादीनामणिजन्तानामन्तस्य स्त्रियां ष्यः
स्यात् । क्रौड्या, लाड्या ॥ ८० ॥

भोज-सूतयोः क्षत्रिया-युवत्योः । २ । ४ । ८१ ।

अनयोरन्तस्य यथासंख्यं क्षत्रियायुवत्योः स्त्रियां प्यः
स्यात् । भोज्या क्षत्रिया, सूत्या युवतिः । अन्या तु भोजा,
सूता । ८१ ॥

दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धेर्वा । २ । ४ । ८२ ।

एयामिजन्तानां स्त्रियामन्तस्य प्यो वा स्यात् । दैव-
यज्ञ्या, दैवयज्ञी । शौचिवृक्ष्या, शौचिवृक्षी । सात्यमुग्र्या,
सात्यमुग्री । काण्ठेविद्ध्या, काण्ठेविद्धी ॥ ८२ ॥

प्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे । २ । ४ । ८३ ।

मुख्यआचन्तस्य प्यः पुत्र-पत्योः केवलयोः परयोस्त-
त्पुरुषे समासे ईच् स्यात् । कारीषगन्धीपुत्रः, कारीषग-
न्धीपतिः । प्येति किम् ? इत्यापुत्रः । केवलयोरिति किम् ?
कारीषगन्ध्यापुत्रकुलम् ॥ ८३ ॥

बन्धौ बहुव्रीहौ । २ । ४ । ८४ ।

मुख्यआचन्तस्य प्यो बन्धौ केवले परे बहुव्रीहावीच्
स्यात् । कारीषगन्धीबन्धुः । केवल इत्येव ? कारीषगन्ध्या-
बन्धुकुलम् । मुख्य इत्येव ? अतिकारिषगन्ध्या बन्धुः ॥ ८४ ॥

मातमातृमातृके वा । २ । ४ । ८५ ।

मुख्यआचन्तस्य प्यो मातादिषु केवलेषु परेषु बहुव्री-
हावीज् वा स्यात् । कारीषगन्धीमातः, कारीषगन्ध्यामातः ।
कारीषगन्धीमाता । कारीषगन्ध्यामाता । कारिषगन्धी
मातृकः, कारिषगन्ध्यामातृकः ॥ ८५ ॥

अस्य ड्यां लुक् । २ । ४ । ८६ ।

ड्यां परे ऽस्य लुक् स्यात् । मद्रचरी ॥ ८६ ॥

मत्स्यस्य यः । २ । ४ । ८७ ।

मत्स्यस्य यो इयां लुक् स्यात् । मत्सी ॥ ८७ ॥

व्यञ्जनात्तद्धितस्य । २ । ४ । ८८ ।

व्यञ्जनात्परस्य तद्धितस्य यो इयां लुक् स्यात् । मनुषी ।
व्यञ्जनादिति किम् ? कारिकेयी । तद्धितस्येति किम् ?
वैश्यी ॥ ८८ ॥

सूर्यागस्त्ययोरये च । २ । ४ । ८९ ।

अनयोर्यो इयामीये च प्रत्यये लुक् स्यात् । सरो,
आगस्ती, सौरीयः, आगस्तीयः ॥ ८९ ॥

तिष्य-पुष्ययोर्भाणि । २ । ४ । ९० ।

भं नक्षत्रं तस्याणि परे ऽनयोर्यो लुक् स्यात् । तैपी
रात्रिः, पौषमहः । भाणीति किम् ? तैप्यश्चरुः ॥ ९० ॥

आपत्यस्य क्य-च्छयोः । २ । ४ । ९१ ।

व्यञ्जनात्परस्यापत्यस्य यः क्ये च्चौ च परे लुक् स्यात् ।
गार्गीयति, गार्गीयते, गार्गीभूतः । आपत्यस्येति किम् ?
साङ्गाइयीयति । व्यञ्जनादित्येव ? कारिकेयीयति । ९१ ॥

तद्धितयस्वरेऽनाति । २ । ४ । ९२ ।

व्यञ्जनात्परस्यापत्यस्य यो यादावादादिवर्जस्वरादौ
च तद्धिते लुक् स्यात् । गार्ग्यः, गार्गकम् । आपत्यस्येत्येव ?
काम्पीत्यकः । तद्धितेति किम् ? वात्स्येन । अनातीति
किम् ? गार्ग्यायणः ॥ ९२ ॥

विल्वकीयादेरीयस्य । २ । ४ । ९३ ।

नडादिभ्या विल्वादयः । तेषां कीयप्रत्ययान्तानामी-

रस्य तद्धितयस्वरं लुक् स्यात् । बल्वकाः । वैष्णकाः । बिल्वकीयादेरिति किम् ? नाडकीयः ॥ ९३ ॥

न राजन्य । मनुष्ययोरके । २ । ४ । ९४ ।

अनयोर्यो ऽके परं लुग न स्यात् । राजन्यानां समूहो राजन्यकम्, एवं मानुष्यकम् ॥ ९४ ॥

ड्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्प्रगोणोऽसूच्योः

। २ । ४ । ९५ ।

ड्यादेः प्रत्ययस्य गौणस्याक्विपस्तद्धितलुकि लुक् स्यात्, नतु गोणीसूच्योः । सप्तकुमारः, पञ्चेन्द्रः, पञ्चयुवा, दिपद्मगुः, । गौणस्येति किम् ? अवन्ती । अक्विप इति किम् ? पञ्चकुमारी । अगोणीसूच्योरिति किम् ? पञ्चगोणिः, दशसूचिः ॥ ९५ ॥

गोश्चान्ते ह्रस्वो ऽनंशिसमासे यो बहुव्रीहौ । २ । ४ । ९६ ।

गौणस्याक्विपो गोर्हर्षाद्यन्तस्य चान्ते वर्तमानस्य ह्रस्वः स्यात्, न चेदसार्वभिसमासइयस्वन्तबहुव्रीह्यन्तो वा । चित्रगुः, निष्कौशाम्बिः, अतिम्वहवः, अतिब्रह्मवन्धुः । गौणस्येत्येव ? सुगौः, राजकुमारी । अक्विप इत्येव ? प्रियगौः, प्रियकुमारी चैत्रः । गोश्चेति किम् ? अतितन्त्रीः, अन्त इति किम् ? गोकुलम्, कुमारीप्रियः, कन्यापुरम् । अंशिसमासादिवर्जनं किम् ? अर्द्धपिप्पली, बहुश्रेयसी ना ॥ ९६ ॥

क्रीवे । २ । ४ । ९७ ।

नपुंसकवृत्तेः स्वरान्तस्य नाम्नो ह्रस्वः स्यात् । कीला-
लपम्, अतिनु कुलम् ॥ ९७ ॥

वेदूतोऽनव्ययवृद्धीच्छीयुवः पदे । २ । ४ । ९८ ।

ईदूतोरुत्तरपदे परे ह्रस्वो वा स्यात्, न चेत्तावव्ययौ
वृद्धौ ईचौ ड्यौ इयुवस्थानी च स्याताम् । लक्ष्मीपुत्रः,
लक्ष्मिपुत्रः । खलपुपुत्रः, खलपुपुत्रः । अव्ययादिवर्जनं किम्?
काण्डीभूतम्, इन्द्रहपुत्रः, कारीषगन्धीपुत्रः, गार्गीपुत्रः,
श्रीकुलम्, भूकुलम् ॥ ९८ ॥

ड्यापो बहुलं नाम्नि । २ । ४ । ९९ ।

ड्यन्तस्यावन्तस्य चोत्तरपदे संज्ञायां ह्रस्वः स्याद् बहु-
लम् । भरणिगुप्तः, भरणीगुप्तः । रेवतिमित्रः, रेवतीमित्रः ।
शिलवहम्, शिलावहम् । गङ्गमहः, गङ्गामहः ॥ ९९ ॥

त्वे । २ । ४ । १०० ।

ड्यावन्तस्य त्वे परे बहुलं ह्रस्वः स्यात् । रोहिणित्वम्,
रोहिणीत्वम् । अजत्वम्, अजात्वम् ॥ १०० ॥

भवोऽच्च कुंसकुट्योः । २ । ४ । १०१ ।

अनयोः परयोर्भ्रुवो ह्रस्वो ऽच स्यात् । भ्रुकुंसः,
भ्रुकुंसः । भ्रुकुटिः, भ्रुकुटिः ॥ १०१ ॥

मालेपीकेष्टकस्यान्ते ऽपि भारितूलचिते । २ । ४ । १०२ ।

एषां केवलानामन्तग्यानां च भार्यादिषु परेषु यथा-
संग्व्यं ह्रस्वः स्यात् । मालभारी, उत्पलमालभारी, इषीक-
तूलम्, इष्टकचितम् ॥ १०२ ॥

गोण्या मेये । २ । ४ । १०३ ।

गोण्या मानवृत्तेरुपचारान्मेयवृत्तेर्ह्रस्वः स्यात् । गोण्या
मतो गोणिः ॥ १०३ ॥

ङ्यादीदृतः के । २ । ४ । १०४ ।

ङ्यादीदृदन्तानां च के प्रत्यये ह्रस्वः स्यात् । पट्टविका,
सोमपका, लक्ष्मिका, वधुका ॥ १०४ ॥

न कचि । २ । ४ । १०५ ।

ङ्यादीदृतां कचि परे ह्रस्वो न स्यात् । बहुकुमारीकः,
बहुकीलालपाकः, बहुलक्ष्मीकः, बहुब्रह्मबन्धूकः ॥ १०५ ॥

नवाऽऽपः । २ । ४ । १०६ ।

आपः कचि परे ह्रस्वो वा स्यात् । प्रियखट्वाकः,
प्रियखट्वाकः ॥ १०६ ॥

इच्चापुंसो ऽनित्क्याप्परे । २ । ४ । १०७ ।

आवेवपरो यस्मान् विभक्तिस्तस्मिन्ननितः प्रत्ययस्या-
वयवे के परेऽपुलिङ्गार्थादिहितस्यापस्थाने इ-ह्रस्वौ वा
स्याताम् । खट्वाका, खट्वाका, खट्वाका । अपुंस इति
किम् ? सर्विका । अनिदिति किम् ? दुर्गका । आप्पर इति
किम् ? प्रियखट्वाको ना, अतिप्रियखट्वाका स्त्री
आप इत्येव ? मातृका ॥ १०७ ॥

स्वज्ञाऽजभस्त्राऽधातुत्ययकात् । २ । ४ । १०८ ।

स्वज्ञाऽजभस्त्रेभ्यो धातुत्यवर्जस्य यौ यकौ ताभ्यां च
परस्यापः स्थाने ऽनित्क्याप्परे परत इकारो वा स्यात् ।
स्विका, स्वका । ज्ञिका, ज्ञका । अजिका, अजका । भ-
स्त्रिका, भस्त्रका । इभ्यिका, इभ्यका । चट्टिका, चट्टक-
का । धातुत्यवर्जनं किम् ? सुनयिका, सुपाकिका, इह-
त्यिका । आप इत्येव ? काम्पील्यिका ॥ १०८ ॥

द्वयेप-सूत-पुत्र-वृन्दारकस्य । २ । ४ । १०९ ।

एषामन्तस्यानित्क्याप्परे इवां स्यात् । द्विके, द्वके ।
एषिका, एषका । सूतिका, सूतका । पुत्रिका, पुत्रका ।
वृन्दारिका, वृन्दारका ॥ १०९ ॥

वौ वर्त्तिका । २ । ४ । ११० ।

शकुनावर्थे वर्त्तिकाया इत्वं वा स्यात् । वर्त्तिका,
वर्त्तका । वाविति किम् ? वर्त्तिका भागुरिः ॥ ११० ॥

अस्यायत्-नत्-क्षिपकादीनाम् । २ । ४ । १११ ।

यदादिवर्जस्यातोऽनित्क्याप्परे इः स्यात् । पाचिका,
मद्रिका । अनित्कीत्येव ? जीवका, आप्पर इत्येव ?
बहुपरिव्राजका । यदादिवर्जनं किम् ? यका, सका, क्षिप-
का, ध्रुवका ॥ १११ ॥

नरिका-मामिका । २ । ४ । ११२ ।

नरिकामामिकयोरित्त्वं निपात्यते । नरिका, मा-
मिका ॥ ११२ ॥

तारका-वर्णकाऽष्टका ज्योतिस्तान्तव-पितृ-देवत्ये

। २ । ४ । ११३ ।

एतेष्वर्थेषु यथासंख्यमेते इवर्जा निपात्यन्ते । तारंका
ज्योतिः, वर्णका प्रावरणविशेषः, अष्टका पितृदेवत्यं कर्म
॥ ११३ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य
चतुर्थः पादः समाप्तः ॥ २ ॥

अर्हं

॥ अथ तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादः ॥

धातोः पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थाऽतिवर्जः
प्रादिरूपसर्गः प्राक् च । ३ । १ । १ ।

धातोः सम्बन्धी तदर्थद्योती प्रादिरूपसर्गः स्यात्, स
च धातोः प्राक् न परो व्यवहितः । पूजार्थो स्वती, गता-
र्थवधिपरी, अतिक्रमार्थमतिश्च वर्जयित्वा । प्रणयति, प-
रिणयति धातोरिति किम् ? वृक्षं वृक्षमभिसेकः । पूजार्थ-
स्वत्यादिवर्जनं किम् ? सुसिक्तम्, अतिसिक्तम् भवता,
अध्यागच्छति, आगच्छत्यधि, पर्यागच्छति, आगच्छति
परि, अंतिसिक्त्या । धातोरिति प्राक् चेति च गतिर्सजां
यावत् ॥ १ ॥

ऊर्याद्यनुकरणच्चिडाचश्च गतिः । ३ । १ । २ ।

एते उपसर्गाश्च धातोः सम्बन्धिनो गतयः स्युस्ते च
प्राग् धातोः । ऊर्यादिः, ऊरीकृत्य, उररीकृत्य । अनुकरणम्,
खादकृत्य । च्छन्तः, शुक्लीकृत्य । डाजन्तः, पटपटाकृत्य ।
उपसर्गः, प्रकृत्य ॥ २ ॥

कारिका स्थित्यादौ । ३ । १ । ३ ।

स्थित्यादावर्थं कारिका गतिः स्यात् । स्थितिर्मर्यादा
वृत्तिर्वा, कारिकाकृत्य ॥ ३ ॥

१ अत्रोपसर्गसंज्ञाऽभावाद्गतिसंज्ञाऽभावस्तत्र च समासभावाद "अनन कन्यो
यत् (३ १-१०४) इति सूत्रेण न यत् । स०

भूपाऽऽदर-क्षेपेऽलं-सदसत् । ३ । १ । ४ ।

एष्वर्थेष्वेते यथासंख्यं गतयः स्युः । अलङ्कृत्य, स-
त्कृत्य, असत्कृत्य । भूषादिष्विति किम् ? अलङ्कृत्वा मा
कारीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अग्रहाऽनुपदेशे ऽन्तरदः । ३ । १ । ५ ।

अनयोरर्थयोरेतौ यथासंख्यं गती स्थाताम् । अन्तर्हृत्य,
अदःकृत्येतत्कर्त्तुं ध्यायति ॥ ५ ॥

कणे-मनस्तृप्तौ । ३ । १ । ६ ।

एतावव्ययौ तृप्तौ गम्यमानायां गती स्थाताम् । कणे-
हृत्य, मनोहृत्य पयः पिबति । तृप्ताविति किम् ? तण्डुला-
वयवे कणे हत्वा ॥ ६ ॥

पुरोऽस्तमव्ययम् । ३ । १ । ७ ।

एतावव्ययौ गती स्थाताम् । पुरस्कृत्य, अस्तङ्गत्य ।
अव्ययमिति किम् ? पुरः कृत्वा नगरीरित्यर्थः ॥ ७ ॥

गत्यर्थ-वदोऽच्छः । ३ । १ । ८ ।

अच्छेत्पव्ययं गत्यर्थानां वदश्च यातोः सम्बन्धि गतिः
स्यात् । अच्छगत्य, अच्छोद्य ॥ ८ ॥

तिरोऽन्तर्द्धौ । ३ । १ । ९ ।

तिरोऽन्तर्द्धौ गतिः स्यात् । तिरोभूय ॥ ९ ॥

कृगो नवा । ३ । १ । १० ।

तिरोऽन्तर्द्धौ कृगः सम्बन्धि गतिर्वा स्यात् । तिर-
स्कृत्य, तिरःकृत्य, पक्षे तिरः कृत्वा ॥ १० ॥

मध्ये-पदे-निवचने-मनस्युरस्यनत्याधाने । ३ । १ । ११ ।

अनत्याधानमनुपश्लेषोऽनाश्रयं वा, तद्वृत्तय एते
ऽव्ययाः कृग्योगे गतयो वा स्युः । मध्येकृत्य मध्येकृत्वा ।
पदेकृत्य, पदेकृत्वा । निवचनेकृत्य, निवचनेकृत्वा । मनसि-
कृत्य, मनसिकृत्वा । उरसिकृत्य, उरसिकृत्वा ॥ ११ ॥

उपाजेऽन्वाजे । ३ । १ । १२ ।

एतावद्ययौ दुर्बलस्य भग्नस्य वा यलाधानार्थौ कृग्यो-
गे गती वा स्याताम् । उपाजेकृत्य, उपाजेकृत्वा । अन्वा-
जेकृत्य, अन्वाजेकृत्वा ॥ १२ ॥

स्वाम्येऽधिः । ३ । १ । १३ ।

स्वाम्ये गम्येऽधीत्यन्ययं कृग्योगे गतिर्वा स्यात् ।
चित्रं ग्रामे ऽधिकृत्य, अधिकृत्वा वा गतः । स्वाम्य इति
किम् ? ग्राममधिकृत्वा उद्दिश्येत्यर्थः ॥ १३ ॥

साक्षादादिश्च्यर्थे । ३ । १ । १४ ।

एते च्यर्थवृत्तयः कृग्योगे गतयो वा स्युः । साक्षा-
त्कृत्य, साक्षात्कृत्वा । मिथ्याकृत्य, मिथ्याकृत्वा ॥ १४ ॥

नित्यं हस्ते-पाणावुद्धाहे । ३ । १ । १५ ।

एतावद्ययावुद्धाहे गम्ये नित्यं कृग्योगे गती स्याताम् ।
हस्तेकृत्य, पाणौकृत्य । उद्धाह इति किम् ? हस्तेकृत्वा
काण्डं गतः ॥ १५ ॥

प्राध्वं बन्धे । ३ । १ । १६ ।

प्राध्वमित्यन्ययं बन्धार्थं कृग्योगे गतिः स्यात् । प्राध्व-
कृत्य । बन्ध इति किम् ? प्राध्वंकृत्वा शकटं गतः ॥ १६ ॥

जीविकोपनिषदौपम्ये । ३ । १ । १७ ।

एतादौपम्ये गम्ये कृग्योगे गतो स्याताम् । जीविका-
कृत्य, उपनिषत्कृत्य ॥ १७ ॥

नाम नाम्नैकार्थ्ये समासो बहुलम् । ३ । १ । १८ ।

नाम नाम्ना सहैकार्थ्ये सामर्थ्यविशेषे सति समासो
बहुलं स्यात्, लक्षणमिदमधिकारश्च तेन बहुव्रीह्यादिसं-
क्रमाऽभावे यत्रैकार्थ्यता तत्रानेनैव समासः । विस्पष्टपटुः,
दारुणाध्यायकः, सार्वचर्म्मर्णीणो रथः, कन्ये इव । श्रुतपूर्वः
नामेति किम् ? चरन्ति गावो धनमस्य । नाम्नेति किम् ?
चैत्रः पचति ॥ १८ ॥

सुज्ऽवार्थे सङ्ख्या सङ्ख्येये सङ्ख्यया बहुव्रीहिः

। ३ । १ । १९ ।

सुज्ऽर्थो वारो, वाऽर्थो विकल्पः संशयो वा, तद्-
वृत्तिसङ्ख्यावाचिनाम सङ्ख्येयार्थेन सङ्ख्यानाम्ना स-
हैकार्थ्ये समासो बहुव्रीहिश्च स्यात् । द्विदशाः, द्वित्राः
सङ्ख्येयेति किम् ? गावो वा दश वा । सङ्ख्येयेति किम् ?
दश वा गावो वा । सङ्ख्येय इति किम् ? द्विविंशति
गवाम् ॥ १९ ॥

१ "आदशम्य सङ्ख्या सङ्ख्येय वर्तते, न सङ्ख्याने" (न्यायप्रह्न्याय
३४) इति न्यायेनैकतोऽथदशान्ता सङ्ख्या सङ्ख्येयं सह वर्तते, यत्रैको द्वौ वाऽ-
थदश वा पट्य । एकोनविंशत्यादिसङ्ख्या तु सङ्ख्येयं सङ्ख्याने च वर्तते, यथा
एकोनविंशतिर्नवनवति शतं सहस्रं वा पट्य पट्यानां वा । ८०

आसन्नाऽदूराधिकाऽध्यर्द्धाद्धिदिपूरणं द्वितीयाद्यन्यार्थे
॥ ३॥ १॥ २०॥

आमन्नादि अर्द्धपूर्वपदं च पूरणप्रत्ययान्तं नाम सङ्ख्यानां नैकाकार्यं समासः स्यात्, द्वितीयाद्यन्तस्यान्यपदस्यार्थं सङ्ख्येये वाच्ये, स च बहुव्रीहिः । आसन्नदशाः, अदूरदशाः, अधिकदशाः, अध्यर्द्धविंशाः अर्द्धपञ्चमविंशाः ॥ २० ॥

अव्ययम् । ३॥ १॥ २१॥

अव्ययं नाम सङ्ख्यानां नैकाकार्यं समस्यते, द्वितीयाद्यन्यार्थं सङ्ख्येये वाच्ये स च बहुव्रीहिः । उपदशाः २१

एकार्थं चानेकं च । ३॥ १॥ २२॥

एकमनेकं चैकार्थं समानाधिकरणमन्ययं च नाम्ना द्वितीयाद्यन्तान्यपदस्यार्थं समस्यते, स च बहुव्रीहिः । आरूढवानरो वृक्षः, सुसूक्ष्मजटुकेशः, उर्ध्वमुखः २२ ॥

उष्ट्रमुखादयः । ३॥ १॥ २३॥

एते बहुव्रीहिसमासा निपात्यन्ते । उष्ट्रमुखमिवमुखमस्य उष्ट्रमुखः, वृषस्कन्धः ॥ २३ ॥

सहस्तेन । ३॥ १॥ २४॥

तेनेति तृतीयान्तेन सहोऽन्यपदार्थं समस्यते, स च बहुव्रीहिः । सपुत्र आगतः, सकर्मकः ॥ २४ ॥

दिशो रूढयाऽन्तराले । ३॥ १॥ २५॥

रूढया दिग्वाचिनाम रूढयैव दिग्वाचिना सहान्तरालेऽन्यपदार्थं वाच्ये समासो बहुव्रीहिः स्यात् । दक्षिणपूर्वादिक् । रूढयेति किम् ? ऐन्द्रयाश्च कौवेर्याश्च दिशो-

यदन्तरालमिति ॥ २५ ॥

तत्राऽऽदायमिथस्तेन प्रहृत्येति सरूपेण युद्धेऽव्य-
यीभावः । ३ । १ । २६ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तं, मिथ आदायेतिक्रियाव्यतिहारे,
तेनेति तृतीयान्तं, मिथः प्रहृत्येति क्रियाव्यतिहारे समान-
रूपेण नाम्ना युद्धविषयेऽन्यपदार्थं वाच्ये समासोऽव्य-
यीभावः स्यात् । 'केशाकेशि, दण्डादण्डि । तत्रेति तेनेति
च किम् ? केशांश्च केशांश्च गृहीत्वा, मुखं च मुखं प्रहृत्य कृतं
युद्धम् । आदायेति प्रहृत्येति च किम् ? केशेषु च केशेषु
च स्थित्वा, दण्डैश्च दण्डैश्चागत्य कृतं युद्धम् गृहकोकि-
लाभ्याम् । सरूपेणेति किम् ? हस्ते च पादे च गृहीत्वा
कृतं युद्धम् । युद्ध इति किम् ? हस्ते च हस्ते चादाय सख्यं
कृतम् ॥ २६ ॥

नदीभिर्नाम्नि । ३ । १ । २७ ।

नाम नदीवाचिना संज्ञायामन्यपदार्थं समासोऽव्य-
यीभावश्च स्यात् । उन्मत्तगङ्गं देशः, तृष्णीगङ्गम् । नाम्नी-
ति किम् ? शीघ्रगङ्गो देशः । २७ ॥

सङ्ख्या समाहारे । ३ । १ । २८ ।

सङ्ख्यावाचि नदीवाचिभिः सह समाहारे गम्ये
समासोऽव्ययीभावः स्यात् । द्वियमुनम्, पञ्चनदम् । स-

१ केशेषु केशेषु मिथ आदाय कृतं युद्धमिति केशाकेशे । दण्डैश्च दण्डैश्च
मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धमिति दण्डादण्डि, इति विग्रहः ।

२ उन्मत्ता गङ्गा यत्र देशो स उन्मत्तगङ्ग देशः । अव्ययीभावत्वात् प्रपञ्च
एत्येवं च । एवमन्यत्राऽपि ।

३ पञ्चानां नदीनां समाहारः पञ्चनदम् । यः

माहारेति किम् ? एकनदी । द्विगुवाधनार्थं वचनम् । २८॥
वंश्येन पूर्वार्थे । ३ । १ । २९ ।

विशया जन्मना वा एकसन्तानो वंशः । तत्र भवो
वंश्यः, तद्वाचिना नाम्ना सद्व्यावाचिसमासोऽव्ययी-
भावः स्यात्, पूर्वपदस्यार्थं वाच्ये । एकमुनि व्याकरणस्य,
सप्तकाशि राज्यस्य । पूर्वार्थ इति किम् ? द्विमुनिकं व्याक-
रणम् ॥ २९ ॥

पारे-मध्येऽन्तेऽन्तः पष्ठया वा । ३ । १ । ३० ।

एतानि पष्ठयन्तेन पूर्वपदार्थं समासोऽव्ययीभावो
वा स्युः । पारेगङ्गम्, मध्येगङ्गम्, अग्रेवणम्, अन्तर्गिरिं,
पक्षे गङ्गापारम्, गङ्गामध्यम्, वनाग्रम्, गिर्यन्तः ॥ ३० ॥

यावदियत्वे । ३ । १ । ३१ ।

इयत्वेऽवधारणे गम्ये यावदिति नाम नाम्ना पूर्वप-
दार्थं वाच्ये समासोऽव्ययीभावः स्यात् । यावदमन्नं भो-
जय । इयत्त्व इति किम् ? यावदन्नम् तावदुक्तम् ३१॥

पर्यपाऽऽङ्-वहिरच् पञ्चम्या । ३ । १ । ३२ ।

एतानि पञ्चम्यन्तेन पूर्वपदार्थं वाच्ये समासोऽव्ययी-
भावः । परित्रिगत्तम्, अपत्रिगत्तम्, आश्रामम्, बहिर्ग्राम-
म्, प्राग्ग्रामम् । पञ्चम्येति किम् ? परिवृक्षं विद्युत् ॥ ३२ ॥

लक्षणेनाभि-प्रत्याभिमुख्ये । ३ । १ । ३३ ।

लक्षणं चिह्नम् । तद्वाचिनाऽऽभिमुख्यार्थावभिप्रेती
पूर्वपदार्थेऽर्थे समासोऽव्ययीभावः स्यात् । अभ्यग्नि,
प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति । लक्षणेनेति किम् ? श्रुद्धं प्रति-
गतः । पूर्वपदार्थ इत्येव ? अभ्यङ्गागावः ॥ ३३ ॥

दैर्घ्येऽनुः । ३ । १ । ३४ ।

दैर्घ्यं आयामविषये यल्लक्षणं तद्वाचिना पूर्वपदार्थेऽनुः समासोऽव्ययीभावः स्यात् । अनुगङ्गं चाराणसी । दैर्घ्यं इति किम् ? वृक्षमनुविद्युत् ॥ ३४ ॥

समीपे । ३ । १ । ३५ ।

समीपार्थेऽनुः । समीपिवाचिनाम्ना पूर्वपदार्थं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । अनुवनमशनिर्गता ॥ ३५ ॥

तिष्ठद्ग्वित्यादयः । ३ । १ । ३६ ।

एते समासा अव्ययीभावाः स्युः, यथायोगमन्यस्य पूर्वस्य वा पदस्यार्थः । 'तिष्ठद्गु कालः', अधोनाभं हतः ॥ ३६ ॥

नित्यं प्रतिनाऽल्पे । ३ । १ । ३७ ।

अल्पार्थेन प्रतिना नाम नित्यं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । शाकप्रति । अल्प इति किम् ? वृक्षं प्रति विद्युत् ॥ ३७ ॥

सङ्ख्याऽक्ष शलाकं परिणा द्यूतेऽन्यथावृत्तौ । ३ । १ । ३८ ।

सङ्ख्यावाच्यक्षशलाके च द्यूतविषयायामन्यथावृत्तौ वर्त्तमानेन परिणा सह नित्यं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । एकपरि, अक्षपरि, शलाकापरि, एकेनाक्षेण शलाकया वा न तथावृत्तं यथापूर्वं जय इत्यर्थः । सङ्ख्यादीति किम् ? पाशकेन न तथावृत्तम् । द्यूत इति किम् ? रथस्याक्षेण न तथावृत्तम् ॥ ३८ ॥

विभक्ति-समीप-समृद्धि-व्यूह्यार्थाभावाऽत्ययाऽसं-
प्रति-पश्चात्-क्रम-ख्याति-युगपत्-सदृक्-सम्पत्-सा-
कल्यान्तेऽव्ययम् । ३ । १ । ३९ ।

एत्त्वर्थेषु वर्तमानमव्ययं नाम्ना सह पूर्वपदार्थे वाच्ये
नित्यं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । विभक्ति, विभ-
क्त्यर्थः कारकम्, 'अधिस्त्रि' । समीपम्, उपकुम्भम् । समृ-
द्धिः, सुमद्रम् । विगता ऋद्धिव्यूद्धिः, दुर्यवनम् । अर्थाभा-
वः, निर्मक्षिकम् । अत्ययोऽतीतत्वम्, अतिवर्षम् । अस-
म्प्रतीति सम्प्रत्युपभोगाद्यभावः, अतिकम्बलम् । पश्चात्,
अनुरथम् । क्रमः, अनुज्येष्ठं । ख्यातिः, इतिभद्रबाह् । यु-
गपत्, सचक्रं धेहि । सदृक्, सन्नतम् । सम्पत्, सन्नत सा-
धुनाम् । साकल्यम्, सतृणमभ्यवहरति । अन्तः, सपिण्डै-
षणमयीति ॥ ३० ॥

योग्यता-वीप्साऽर्थानतिवृत्ति-सादृश्ये । ३ । १ । ४० ।

एत्त्वर्थेष्वव्ययं नाम्ना सह पूर्वपदार्थं समासोऽव्य-
यीभावः स्यात् । अनुरूपम् प्रत्ययेम्, यथाशक्ति, सशी-
लमनयोः ॥ ४० ॥

यथाऽथा । ३ । १ । ४१ ।

थाप्रत्ययवर्जं यथेत्यव्ययं नाम्ना सह पूर्वपदार्थं समा-

१ स्त्रियमधि, अधिस्त्रि । यवनानामृद्धयभावो दुर्यवनम् । अर्थानां पदा-
र्थानामभावः क्षान्यता, मक्षिवाणामभावो निर्मक्षिकः स्थानं देशो वा, शून्यं भूतल-
मित्यर्थः । वर्णानामत्ययोऽतिवर्षम् । रसस्य यथादनुवर्धम् । रसस्य योग्यार्थमित्यु-
क्तम् । स०

सोऽव्ययीभावः स्यात् । यथारूपं चेष्टते, यथावृद्धमर्चय,
यथासूत्रम् । अथेति किम् ? यथा चैत्रस्तथा मैत्रः ॥४१॥

गति-क्वन्यस्तत्पुरुषः । ३ । १ । ४२ ।

गतयः कुश्च नाम्ना सह नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात्,
अन्यो बहुव्रीह्यादिलक्षणहीनः । ऊरीकृत्य, खादकृत्य,
प्रकृत्य, कारिकाकृत्य, कुब्राह्मणः, कोष्णम् । अन्य इति
किम् ? कुपुरुषकः ॥ ४२ ॥

दुर्निन्दा-कृच्छ्रे । ३ । १ । ४३ ।

दुरव्ययं निन्दाकृच्छ्रवृत्ति नाम्ना सह नित्यं समास-
स्तत्पुरुषः स्यात् । दुष्पुरुषः, दुष्कृतम् । अन्य इति किम् ?
दुष्पुरुषकः ॥ ४३ ॥

सुः पूजायाम् । ३ । १ । ४४ ।

स्वित्यव्ययं पूजार्थं नाम्ना सह नित्यं समासस्तत्पु-
रुषः स्यात् । सुराजा । अन्य इति किम् ? सुमद्रम् ॥४४॥

अतिरतिक्रमे च । ३ । १ । ४५ ।

अतिक्रमे पूजायां चार्थे अतीत्यव्ययं नाम्ना सह नि-
त्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । अतिस्तुत्य । अतिराजा ॥४५॥

आङ् अल्पे । ३ । १ । ४६ ।

आङित्यव्ययमल्पार्थं नाम्ना सह समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । आकङ्कारः ॥ ४६ ॥

१ ईषदुष्ण कोष्णम् । कुत्सित पुरुषो यस्य स कुपुरुषक इति बहुनादि ।

२ निन्दित पुरुषो दुष्पुरुष ।

कृच्छ्रेण दुःखेन कृतं दुष्कृतम् ।

३ मद्राणा समृद्धिः । स०

प्रात्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-कुष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः । ३ । १ । ४७ ।

प्रादयो गताद्यर्थाः प्रथमान्तैः, अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थाः द्वितीयान्तैः, अवादयः कुष्टाद्यर्थास्तृतीयान्तैः, पर्यादयो ग्लानाद्यर्थाश्चतुर्थ्यन्तैः, निरादयः क्रान्ताद्यर्थाः पञ्चम्यन्तैर्नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्युः । प्राचार्यः, समर्थः, अतिब्रह्मः, उद्वेलः, अवकोकिलः, परिबीरुत् पर्यध्ययनः उत्सङ्ग्रामः, निष्कौशाम्यः, अपशाखः । बाहुलकात् पष्ठयाऽपि, अन्तर्गार्ग्यः । गताद्यर्था इति किम् ? वृक्षम्परिविद्यत् । अन्य इत्येव ? प्राचार्यको देशः ॥ ४७ ॥

अव्ययं प्रवृद्धादिभिः । ३ । १ । ४८ ।

अव्ययं प्रवृद्धादिभिस्सह नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । पुनः प्रवृद्धम्, अन्तर्भूतः ॥ ४८ ॥

इस्युक्तं कृता । ३ । १ । ४९ ।

कृत्प्रत्ययविधायके सूत्रे इस्यन्तनाम्नोक्तं कृदन्तेन नाम्ना नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । कुम्भकारः । इस्युक्तमिति किम् ? अलङ्कृत्वा । कृतेति किम् ? धर्मो वो रक्षतु ॥ ४९ ॥

तृतीयोक्तं वा । ३ । १ । ५० ।

दंशेस्तृतीययेत्यतो यत्तृतीयोक्तं नाम तत्कृदन्तेन वा

१ प्रगत आचार्य प्राचार्य, सगतोऽर्थः समर्थ इति प्रथमा । अतिज्ञान् खद्रवामतिजडव इति द्वितीया । अवकुष्ट कोकिल्याऽवकोकिल इति तृतीया । परिग्लानोऽध्ययनायेति पर्यध्ययन इति चतुर्थी । निष्कान्तः कौशाम्य्या निष्कौशाम्यिरिति पञ्चमी । अन्तर्गतो गार्ग्यस्य अन्तर्गार्ग्य इति षष्ठीतिविग्रहः । सं०

समासस्तत्पुरुषः स्यात् । मूलकोपदंशम्, मूलकेनोपदंशं
भुङ्क्ते ॥ ५० ॥

नञ् । ३ । १ । ५१ ।

नञ् नाम नाम्ना समासस्तत्पुरुषः स्यात् । अगौः, न
सूर्यं पश्यन्ति, असूर्यम्पश्या राजदाराः ॥ ५१ ॥

पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना । ३ । १ । ५२ ।

पूर्वादयोऽशार्था अंशवद्वाचिना समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । नचेत्सोऽशो भिन्नः । पूर्वकायः, अपरकायः, उत्त-
रकायः, अधरकायः । अभिन्नेनेति किम् ? पूर्वं छात्राणामा-
मन्त्रयस्व । अंशिनेनेति किम् ? पूर्वो नामेः कायस्य ॥ ५२ ॥

सायाहनादयः । ३ । १ । ५३ ।

एतेऽशितत्पुरुषाः साधवः स्युः । सायाहः, मध्य-
न्दिनम् ॥ ५३ ॥

समेशोऽर्द्धं नवा । ३ । १ । ५४ ।

समांशार्थमर्द्धमंशिना भिन्नेन वा समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । अर्द्धपिप्पली, पिप्पल्यर्द्धम् । समेश इति किम् ?
ग्रामार्द्धः ॥ ५४ ॥

जरत्यादिभिः । ३ । १ । ५५ ।

एभिरंशिमिरभिन्नैरर्द्धो वा समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
अर्द्धजरती, जरत्यर्द्धः । अर्द्धोक्तम्, उक्तार्द्धः ॥ ५५ ॥

द्वि-त्रि-चतुष्पूरणाग्रादयः । ३ । १ । ५६ ।

पूरणप्रत्ययान्ता द्वित्रिचत्वारोऽग्रादयश्चाभिन्नेनांशि-

ना वा समासस्तत्पुरुषः स्यात् । 'द्वितीयभिक्षा, भिक्षा-
द्वितीयम् । तृतीयभिक्षा, भिक्षातृतीयम् । तुर्यभिक्षा,
भिक्षातुर्यम् । अग्रहस्तः, हस्ताग्रम् । तलपादः, पादतलम्
॥ ५६ ॥

कालो द्विगौ च मेयैः । ३ । १ । ५७ ।

कालवाच्येकवचनान्तं द्विगौ च विषये मेयवाचिना
समासस्तत्पुरुषः स्यात् । मासजातः । द्विगौ, एकमास-
जातः, द्वयद्वसुतः । काल इति किम् ? द्रोणो धान्यस्य ॥ ५७ ॥

स्वयं-सामी क्तेन । ३ । १ । ५८ ।

एते अव्यये क्तान्तेन सहकार्यं समासस्तत्पुरुषः
स्याताम् । स्वयंघौतम्, सामीकृतम् । क्तेनेति किम् ?
स्वयं कृत्वा ॥ ५८ ॥

द्वितीयाखट्वा क्षेपे । ३ । १ । ५९ ।

खट्वेतिद्वितीयान्तं क्षेपे निन्दायां क्तान्तेन सहका-
र्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । खट्वारूढो जाल्मः । क्षेप
इति किम् ? खट्वामारूढः पिनाऽध्यापयति ॥ ५९ ॥

कालः । ३ । १ । ६० ।

कालवाचिद्वितीयान्तं क्तान्तेन समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । रात्र्यारूढः, अहरतिस्तुताः ॥ ६० ॥

व्याप्तौ । ३ । १ । ६१ ।

गुणक्रियाद्रन्यैरत्यन्तसंयोगे वा द्वितीया तदन्तं का-

१ भिक्षाया द्वितीयम् । हस्तस्याग्र हस्ताग्रम् ।

२ मासो जातस्येति मासजातः । एको मासो जातस्येति एकमास-
जातः । द्वेऽब्दी सुतस्येति द्वयद्वसुतः ।

३ रात्रिमारूढा रात्र्याऽऽरूढा । सं०

लवाचिन्व्यापकार्थेन समासस्तत्पुरुषः स्यात् । मुहूर्त्तसुखं,
क्षणपाठः, दिनगुहः । व्याप्ताविति किम् ? मासं पूरको
याति ॥ ६१ ॥

श्रितादिभिः । ३ । १ । ६२ ।

द्वितीयान्तं श्रितादिभिः समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
धर्मश्रितः, शिवगतः ॥ ६२ ॥

प्राप्ताऽऽपन्नौ तयाच्च । ३ । १ । ६३ ।

एतौ प्रथमान्तौ द्वितीयान्तेन समासस्तत्पुरुषः स्या-
त्ताम्, तद्योगे चानयोरत् स्यात् । प्राप्तजीविका, आपन्न-
जीविका ॥ ६३ ॥

ईषद्गुणवचनैः । ३ । १ । ६४ ।

ईषदव्ययं गुणवचनैः समासस्तत्पुरुषः स्यात् । ये गुणे
वर्तित्वा तद्योगाद् गुणिनि वर्तन्ते ते गुणवचनाः । ईष-
त्पिङ्गलः, ईषद्रक्तः । गुणवचनैरिति किम् ? ईषद्गार्ग्यः ॥ ६४ ॥

तृतीया तत्कृतैः । ३ । १ । ६५ ।

तृतीयान्तं तदर्थकृतैर्गुणवचनैरेकार्थ्यं समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । शङ्कुलाखण्डः, मदपटुः । तत्कृतैरिति किम् ? अ-
क्षणां काणः । गुणवचनैरित्येव ? दध्ना पटुः पादवमित्यर्थः
॥ ६५ ॥

चतस्राद्धम् । ३ । १ । ६६ ।

अर्द्धस्तृतीयान्तस्तत्कृतार्थेन चतस्रशब्देन समासस्तत्पु-

१ मुहूर्त्तं शुभमिति मुहूर्त्तमुपयेव शिव यतो निर्वाणं गत इत्यादि ।

२ जीविकां प्राप्त इति प्राप्तजीविका ।

३ शङ्कुल्या कृतः खण्ड इति शङ्कुलगण्डः । स०

रुपः स्यात् । अर्द्धचतस्रो मात्राः । चतस्रेति किम् ? अर्द्धेन चत्वारो द्रोणाः ॥ ६६ ॥

ऊनार्थपूर्वाद्यैः । ३ । १ । ६७ ।

तृतीयान्तं ऊनार्थैः पूर्वाद्यैश्च समासस्तत्पुरुषः स्यात् । माघोनं, माघविकलं । मासपूर्वः मासावरः ॥ ६७ ॥

कारकं कृता । ३ । १ । ६८ ।

कारकवाचितृतीयान्तं कृदन्तेन समासस्तत्पुरुषः स्यात् । आत्मकृतम्, नखनिभिन्नः, काकपेया नदी, बाष्प-
च्छेद्यानि तृणानि । कारकमिति किम् ? विद्ययोपितः ॥ ६८ ॥

नविंशत्यादिनैकोऽद्यान्तः । ३ । १ । ६९ ।

एकशब्दस्तृतीयान्तो न विंशत्यादिना समासस्तत्पुरुषः स्यात्, एकस्य चादन्तः । एकान्नविंशतिः, एकाद्नविंशतिः, एकान्नत्रिंशत्, एकाद्नत्रिंशत् ॥ ६९ ॥

चतुर्थी प्रकृत्या । ३ । १ । ७० ।

प्रकृतिः परिणामिकारणम् । एतद्वाचिनैकार्थ्यं चतुर्थ्यन्तं विकारार्थं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । यूपदारु । प्रकृत्येति किम् ? रन्धनाय स्थाली ॥ ७० ॥

हितादिभिः । ३ । १ । ७१ ।

चतुर्थ्यन्तं हिताद्यैः समासस्तत्पुरुषः स्यात् । गोहितम्, गोसुखम् ॥ ७१ ॥

१ अर्धेन कृताद्यतस्रोऽर्धचतस्रः ।

२ माघेन अन्तो मासावरः ।

३ एकेन न विंशतिः एकान्नविंशतिः ।

४ गोभ्यः सुखम् । ४०

तदर्थार्थेन । ३ । १ । ७२ ।

चतुर्थ्यर्थो यस्य तेनार्थेन चतुर्थ्यन्तं समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । पित्रर्थेपयः, आतुरार्था यवागूः । तदर्थार्थेनेति किम् ?
पित्रेऽर्थः ॥ ७२ ॥

पञ्चमी भयाद्यैः । ३ । १ । ७३ ।

पञ्चम्यन्तं भयाद्यैरैकार्थ्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
वृकभयम्, वृकभीरुः ॥ ७३ ॥

वतेनासत्त्वे । ३ । १ । ७४ ।

असत्त्ववृत्तेर्या पञ्चमी तदन्तं कान्तेन समासस्तत्पु-
रुषः स्यात् । 'स्तोकान्मुक्तः, अल्पान्मुक्तः । असत्त्व इति
किम् ? स्तोकाद् वदः ॥ ७४ ॥

परःशतादि । ३ । १ । ७५ ।

अयं पञ्चमीतत्पुरुषः साधुः स्यात् । परःशताः, परः-
सहस्राः ॥ ७५ ॥

षष्ठ्ययत्नाच्छेषे । ३ । १ । ७६ ।

“शेषे” (है० सू० २-२-८ पृ० ८०) या षष्ठी त-
दन्तं नाम नाम्नैकार्थ्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । न चेत्स
शेषो “नाथ” (है० सू० २-२-१० पृ० ६७) इत्यादिर्यत्ना-
त् । राजपुरुषः । अयत्नादिति किम् ? सर्पिषो नाथितम् ।
शेष इति किम् ? गवां कृष्णा सम्पन्नक्षीरा ॥ ७६ ॥

१ अत्र “असत्त्वे ङसे” (३-२-१०) इति सूत्रेणाल्प समासः ।

२ शतात् परे परःशता, एव परोलक्षा इत्यादयः । अत्र परशब्दस्य पूर्व-
निपातः सू इत्यागम्य निपातनाद् द्वेयः, सवारान्तो वा पर शब्दोऽपि । स०

कृति । ३ । १ । ७७ ।

“ कर्मणि कृतः ” (२-२-८३ पृ० ८०) “ कर्तरि ”
(२-२-८६ पृ० ८१) इति या कुत्रिमिता षष्ठी तदन्तं
नाम्ना समासस्तत्पुरुषः स्यात् । सर्पिर्ज्ञानं, गणधरोक्तिः
॥ ७७ ॥

याजकादिभिः । ३ । १ । ७८ ।

पष्ठयन्तं याजकाद्यैः समासस्तत्पुरुषः स्यात् । ब्राह्मण-
याजकः, गुरुपूजकः ॥ ७८ ॥

पत्तिरथौ गणकेन । ३ । १ । ७९ ।

एतौ षष्ठयन्तौ गणकेन समासस्तत्पुरुषः स्याताम् ।
पत्तिगणकः, रथगणकः । पत्तिरथाविति किम् ? धनस्य
गणकः ॥ ७९ ॥

सर्वपश्चादादयः । ३ । १ । ८० ।

एते षष्ठीतत्पुरुषाः साधवः स्युः । सर्वपश्चात्, सर्व-
चिरम् ॥ ८० ॥

अकेन क्रीडाऽऽजीवे । ३ । १ । ८१ ।

षष्ठयन्तमकप्रत्ययान्तेन क्रीडाजीविकयोगम्ययोः स-
मासस्तत्पुरुषः स्यात् । उद्दालपुष्पभञ्जिका, नखलेखकः ।
क्रीडाजीव इति किम् ? पयसः पायकः ॥ ८१ ॥

न कर्तरि । ३ । १ । ८२ ।

कर्तरि या षष्ठी तदन्तमकान्तेन समासो न स्यात् ।
तव शायिका । कर्तरीति किम् ? इक्षुभक्षिका ॥ ८२ ॥

१ पत्तिमा गणकः ।

२ सर्वेषां पश्चात् । सं०

कर्मजा तृचा च । ३ । १ । ८३ ।

कर्मणि या पष्ठी तदन्तं कर्तृविहिताकान्तेन तृजन्तेन च न समासः स्यात् । भक्तस्य भोजकः, अपां स्रष्टा । कर्म-
जेति किम् ? गुणो गुणिविशेषकः, सम्बन्धेऽत्र पष्ठी । क-
र्तरीत्येव ? पयः पायिका ॥ ८३ ॥

तृतीयायाम् । ३ । १ । ८४ ।

कर्त्तरि तृतीयायां सत्यां कर्मजा पष्ठी न समस्यते ।
आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपालेन । तृतीयायामिति किम् ?
शब्दानुशासनं गुरोः ॥ ८४ ॥

तृप्तार्थ-पूरणाव्ययाऽतृश्-शत्रानशा । ३ । १ । ८५ ।

तृप्तार्थः पूरणप्रत्ययान्तैरव्ययैरतृशन्तैः शत्रन्तैरानश-
न्तैश्च पष्ठयन्तं न समस्यते । फलानां तृप्तः, तीर्थकुपां पो-
डशः, राज्ञः साक्षात्, रामस्य द्विषन्, चैत्रस्य पचन्,
मैत्रस्य पचमानः ॥ ८५ ॥

ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधारक्तेन । ३ । १ । ८६ ।

ज्ञानेच्छार्चार्थिभ्यो यो वर्त्तमाने क्तो यश्चाद्यर्थावाधार-
इत्याधारे क्तस्तदन्तेन पष्ठयन्तं न समस्यते । राज्ञां जातः,
राज्ञामिष्टः, राज्ञां पूजितः, इदमेवां यातम् ॥ ८६ ॥

अस्वस्थगुणैः । ३ । १ । ८७ ।

ये गुणाः स्वात्मन्येव तिष्ठन्ति न, द्रव्ये ते स्वस्थास्त-
त्प्रतिषेधेनास्वस्थगुणवाचिभिः पष्ठयन्तं न समस्यते । पट-
स्य शुक्लः, गुडस्य मधुरः । अस्वस्थगुणैरिति किम् ? घट-
वर्णः, चन्दनगन्धः ॥ ८७ ॥

सप्तमो शौण्डाद्यैः । ३ । १ । ८८ ।

एभिः सहैकार्थ्ये सप्तम्यन्तं समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
पानशौण्डः, अक्षधूर्तः ॥ ८८ ॥

सिंहाद्यैः पूजायाम् । ३ । १ । ८९ ।

एभिः सप्तम्यन्तं समासस्तत्पुरुषः स्यात्, पूजायां ग-
म्यमानायां । समरसिंहः, भूमिवासवः ॥ ८९ ॥

काकाद्यैः क्षेपे । ३ । १ । ९० ।

एभिः सप्तम्यन्तं निन्दायां गम्यमानायां समासस्त-
त्पुरुषः स्यात् । तीर्थकाकः, तीर्थश्वा । क्षेप इति किम् ? तीर्थ-
काकोऽस्ति ॥ ९० ॥

पात्रे समितेत्यादयः । ३ । १ । ९१ ।

एते सप्तमीतत्पुरुषाः क्षेपे निपात्यन्ते । पात्रे समिताः,
गेहे गूरः ॥ ९१ ॥

कैः । ३ । १ । ९२ ।

सप्तम्यन्तं कान्तेन क्षेपे समासस्तत्पुरुषश्च स्यात् ।
भस्मनिहुतं, अवतसेनकुलस्थितम् ॥ ९२ ॥

तत्राहोरात्रांशम् । ३ । १ । ९३ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तं अहरवयवा रात्र्यवयवाश्च सप्तम्य-
न्ताः कान्तेन समासस्तत्पुरुषः स्यात् । तत्रकृत्तम्, पूर्वाह्न-
कृतम्, पूर्वरात्रकृतम् । तत्राहोरात्रांशमिति किम् ? घटे कृ-
तम् । अहोरात्रग्रहणं किम् ? शुक्लक्षे कृतम् । अंशमिति
किम् ? अद्वि सुक्तं, रात्रौ वृत्तम् ॥ ९३ ॥

नाम्नि । ३ । १ । ९४ ।

सप्तम्यन्तं नाम्ना संज्ञाविषये समासस्तत्पुरुषश्च स्या-

त् । अरण्येतिलकाः, अरण्येमापकाः ॥ ९४ ॥

कृद्येनावश्यके । ३ । १ । ९५ ।

सप्तम्यन्तं नाम "य एचातः" (५-१-२८) इति यान्ते-
नावश्यम्भावे गम्ये समासस्तत्पुरुषश्च स्यात् । मासदेयम् ।
कृदिति किम् ? मासे पित्र्यम् ॥ ९५ ॥

विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च । ३ । १ । ९६ ।

भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तयोः शब्दयोरेकस्मिन्नर्थे वृत्तिरैका-
र्थ्यं, तद्विशेषणवाचि विशेष्यवाचिर्नैकार्थ्यं समासस्तत्पुरु-
षः कर्मधारयश्च स्यात् । नीलोत्पलम्, खञ्जकुण्डः, कुण्ड-
खञ्जः । एकार्थ्यमिति किम् ? वृद्धस्योक्षा वृद्धोक्षा ९६ ॥

पूर्वकालैक-सर्व-जरत्-पुराण-नव-केवलम् । ३ । १ । ९७ ।

पूर्वकालो यस्य तद्वाच्येकादीनि चैकार्थानि परेण ना-
म्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधा यश्च स्यात् । स्नातानुलिप्तः,
एकशाटी, सर्वास्रम्, जरद्गवः, पुराणकविः, नवोक्तिः,
केवलज्ञानम् । एकार्थमित्येव ? स्नात्वाऽनुलिप्तः ॥ ९७ ॥

दिगधिकं संज्ञा-तद्धितोत्तरपदे । ३ । १ । ९८ ।

दिग्वाच्यधिकं चैकार्थं नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च
स्यात्, संज्ञार्या तद्धिते च विषयभूते उत्तरपदे च परतः ।
दक्षिणकोशला, पूर्वेषु कामशमी, दक्षिणशालः । अधिक-
षाष्टिकः, उत्तरगवधनः, अधिकगवधियः ॥ ९८ ॥

संख्या समाहारे च द्विगुश्चानामन्ययम् । ३ । १ । ९९ ।

संख्यावाचि परेण नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधार-

१ पूर्व व्यतः यद्वाऽनुलिप्तः स्नातानुलिप्तः । केवलस्रमहाय इव केवलज्ञानम् ।

२ तत्पुरुष घञ् कर्मधारयश्च समासः । सं०

यश्च स्यात्, संज्ञातद्वितयोर्विषये, उत्तरपदे च परे, समाहारे
चार्यं, अयमेव चासंज्ञायां द्विगुश्च । पञ्चांग्राः । सप्तपयः ।
द्वैमातुरः, अध्यर्द्धकंसः । पञ्चगवधनः, पञ्चनावप्रियः । पञ्च-
राजी । समाहारे चेति किम् ? अष्टौ प्रवचनमातरः । अना-
म्योति किम् ? पाञ्चर्षम् ॥ ९९ ॥

निन्द्यं कुत्सनैरपापाद्यैः । ३ । १ । १०० ।

निन्द्यवाचि निन्दाहेतुभिः पापादिवर्जैः सह समास-
स्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । वैयाकरणखसूची, मीमां-
सकदुर्दुरुष्टः । निन्द्यमिति किम् ? वैयाकरणश्चौरः । अपा-
पाद्यैरिति किम् ? पापवैयाकरणः, हतविधिः ॥ १०० ॥

उपमानं सामान्यैः । ३ । १ । १०१ ।

उपमानवाच्येकार्थमुपमानोपमेयसाधारणधर्मवाचि-
भिरेव समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । शस्त्रीश्यामा,
मृगचपला । उपमानमिति किम् ? देवदत्ता श्यामा । सामा-
न्यैरिति किम् ? अग्निर्माणवकः ॥ १०१ ॥

उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ । ३ । १ । १०२ ।

उपमेयवाच्येकार्थमुपमानवाचिभिर्व्याघ्राद्यैः साधार-
णधर्मानुक्तौ समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । पुंल्य-
व्याघ्रः, श्वसिंही । साम्यानुक्ताविति किम् ? पुरुषव्याघ्रः,
शूर इति मा भूत् ॥ १०२ ॥

१ पञ्च च ते आंग्राश्च पञ्चांग्रा इति संज्ञाविषयोदाहरणे, द्वैमातुर इति तद्वित् ।

२ वैयाकरणवाप्तौ खसूची च वैयाकरणखसूची ।

३ शस्त्रीव शस्त्री, शस्त्री चाप्तौ श्यामा च शस्त्रीश्यामा ।

४ व्याघ्र इव व्याघ्र पुरुषः, पुरुषवाप्तौ व्याघ्रश्च पुरुषव्याघ्र । स०

पूर्वापर-प्रथम-चरम-जघन्य-समान-मध्य-मध्यम-
वीरम् । ३ । १ । १०३ ।

एतान्येकार्थानि नाम्ना परेण समासस्तत्पुरुषः कर्म
धारयश्च स्युः । पूर्वपुरुषः, अपरपुरुषः, प्रथमपुरुषः, चरमपु-
रुषः, जघन्यपुरुषः, समानपुरुषः, मध्यपुरुषः, मध्यमपुरुषः,
वीरपुरुषः ॥ १०३ ॥

श्रेण्यादि कृताद्यैश्च्यर्थे । ३ । १ । १०४ ।

श्रेण्याद्येकार्थं कृताद्यैः सह च्यर्थे गम्ये समासस्तत्पु-
रुषः कर्मधारयश्च स्यात् । श्रेणिकृताः, उककृताः । च्यर्थ
इति किम् ? श्रेणयः कृताः केचित् ॥ १०४ ॥

क्तं नञादिभिन्नैः । ३ । १ । १०५ ।

क्तान्तमेकार्थं नञ्प्रकारैरेव यानि भिन्नानि तैः सह स-
मासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । कृताकृतम्, पीताऽव-
पीतम् । क्तमिति किम् ? कर्त्तव्यमकर्त्तव्यं च । नञादिभिन्नै-
रिति किम् ? कृतं प्रकृतं, कृतश्चाविहितं च ॥ १०५ ॥

सेट्नाऽनिटा । ३ । १ । १०६ ।

सेट् क्तान्तं नञादिभिन्नेनानिटा सह न समस्यते ।
क्लिशितमक्लिष्टम्, शितमशातम् । सेडिति किम् ? कृता-
कृतम् । अनिटेति किम् ? अशितानशितम् ॥ १०६ ॥

सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् । ३ । १ । १०७ ।

एतान्येकार्थानि पूजायां गम्यमानायां पूज्यवचनैः
सह समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । मत्पुरुषः,

महापुरुषः, परमपुरुषः, उत्तमपुरुषः, उत्कृष्टपुरुषः । पूजायामिति किम् ? सन् घटोऽस्तीत्यर्थः ॥ १०७ ॥

वृन्दारक-नागकुञ्जरैः । ३ । १ । १०८ ।

पूजायां गम्यायायेभिः सह पूज्यवाच्येकार्थं समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । गोवृन्दारकः, गोनागः, गोकुञ्जरः । पूजायामिति किम् ? सुसीमो नागः ॥ १०८ ॥

कतर-कतमौ जातिप्रश्ने । ३ । १ । १०९ ।

एतावेकार्थौ जातिप्रश्ने गम्ये जात्यर्थेन नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । कतरकठः, कतमगार्ग्यः । जातिप्रश्न इति किम् ? कतरः शुक्लः, कतमो गन्ता ॥ १०९ ॥

किं क्षेपे । ३ । १ । ११० ।

निन्दायां गम्यमानायां किमित्येकार्थं कुत्स्यवाचिना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । किंराजा, किंगौः । क्षेप इति किम् ? को राजा तत्र ॥ ११० ॥

पोटा-युवति-स्तोक-कतिपय-गृष्टि-धेनु-वशा-वेहद्-व-

ष्कयणी-प्रवक्तृ-श्रोत्रियाध्यायक-धूर्त-प्रशंसा-

रूढैर्जातिः । ३ । १ । १११ ।

पोटादिभिः प्रशंसारूढैश्च सह जातिवाच्येकार्थं समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । इभ्यपोटा, नागयुवतिः, अग्निस्तोकम्, दधिकतिपयम्, गोगृष्टिः, गोधेनुः, गोवशा, गोवेहद्, गोवष्कयणी, कठप्रवक्ता, कठश्रोत्रियः, कठाध्यायकः, मृगधूर्तः, गोमतल्लिका, गोप्रकाण्डम् ॥ १११ ॥

चतुष्पादभिण्या । ३ । १ । ११२ ।

चत्वारः पादा यस्या जातेस्तद्वाच्येकार्थं गर्भिण्या समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । गोगर्भिणी, महिष-
गर्भिणी । जातिरित्येव ? कालाक्षी गर्भिणी ॥ ११२ ॥

युवा-खलति-पलित-जरद्वलिनैः । ३ । १ । ११३ ।

युवन्नित्येकार्थमेभिः समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । युवखलतिः, युवपलितः, युवजरन्, युववलिनः ॥ ११३ ॥

कृत्य-तुल्याऽऽत्यमजात्या । ३ । १ । ११४ ।

कृत्यान्तं तुल्यपर्यायं चैकार्थमजात्येन सह समास-
स्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । भोज्योष्णम्, स्तुत्यपटुः ।
तुल्यसन्, सदृशमहान् । अजात्येति किम् ? भोज्य भो-
दनः ॥ ११४ ॥

कुमारः श्रमणादिना । ३ । १ । ११५ ।

कुमारेत्येकार्थं श्रमणादिना समासस्तत्पुरुषः कर्मधार-
यश्च स्यात् । कुमारश्रमणा, कुमारप्रव्रजिता ॥ ११५ ॥

मयूरव्यंसकेत्यादयः । ३ । १ । ११६ ।

एते तत्पुरुषसमासा निपात्यन्ते । मयूरव्यंसकः, क-
म्बोजमुण्डः, एहीडं-कर्म, अश्वातपिबता क्रिया, कुरुकटो
वक्ता, गतप्रत्यागतं, क्रयाक्रयिका, शाकपार्थिवः, त्रिभा-
गः, सर्वश्वेतः ॥ ११६ ॥

१ कुमारी चत्वारः श्रमणा च कुमारश्रमणा ।

२ व्यंसयति छलयतीति व्यंसकः । शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः । १०

चार्थे द्वन्द्वः सहोक्तौ । ३ । १ । ११७ ।

नाम नाम्ना सहोक्तिविषये चार्थवृत्तिः समासो द्वन्द्वः
स्यात् । प्लक्षन्यगोधौ, चावत्यचम् । नाम नाम्नेत्यनुवृ-
त्तावपि लघ्वक्षरादिसूत्रे एकग्रहणाद् बहूनामपि । धं वख-
दिरपलाशाः । चार्थ इति किम् ? वीप्सासहोक्तौ मा भूत्,
ग्रामो ग्रामो रमणीयः । सहोक्ताविति किम् ? प्लक्षश्च न्य-
ग्रोधश्च वीक्ष्यताम् ॥ ११७ ॥

समानामर्थेनैकः शेषः । ३ । १ । ११८ ।

अर्थेन समानां समानार्थानां सहोक्तौ गम्यायामेकः
शिष्यते, अर्थादन्ये निवर्तन्ते । वक्रश्च कुटिलश्च वक्रौ कु-
टिलौ वा । सितश्च शुक्लश्च श्वेतश्च सिताः शुक्लाः श्वेता
वा । अर्थेन समानामिति किम्, ? प्लक्षन्यगोधौ । सहो-
क्तावित्येव ? वक्रश्च कुटिलश्च दृश्यः ॥ ११८ ॥

स्यादावसंख्येयः । ३ । १ । ११९ ।

सर्वस्मिन् स्यादौ विभक्तौ समानानां तुल्यरूपाणां
सहोक्तावेकः शिष्यते, न तु संख्येयवाची । अक्षश्च शकट-
स्य, अक्षश्च देवनः, अक्षश्च विभीतकः अक्षाः । स्यादाविति
किम् ? माता च जननी, माता च धान्यस्य, मातृमातरी ।
असंख्येय इति किम् ? एकश्चैकश्च ॥ ११९ ॥

त्यदादिः । ३ । १ । १२० ।

त्यदार्यरन्येन च सहोक्तौ त्यदादिरेवैकः शिष्यते ।
स च चैत्रश्च तौ, स च यश्च यौ, अहं च स च त्वं च
वयम् ॥ १२० ॥

भ्रातृ-पुत्राः स्वसृ-दुहितृभिः । ३ । १ । १२१ ।

स्वस्रर्थेन सहोक्तौ आत्रर्थौ, दुहित्रर्थेन च पुत्रार्थ
एकः शिष्यते । आता च स्वसा च भ्रातरौ, पुत्रश्च दुहिता
च पुत्रौ ॥ १२१ ॥

पिता मात्रा वा । ३ । १ । १२२ ।

मातृशब्देन सहोक्तौ पितृशब्द एको वा शिष्यते ।
पिता च माता च पितरौ, मातापितरौ ॥ १२२ ॥

श्वशुरः श्वश्रूभ्यां वा । ३ । १ । १२३ ।

श्वश्रूशब्देन सहोक्तौ श्वशुर एको वा शिष्यते । श्व-
शुरौ, श्वश्रूश्वशुरौ ॥ १२३ ॥

वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे । ३ । १ । १२४ ।

यूना सहोक्तौ वृद्धवाच्येकः शिष्यते तन्मात्रभेदे, न
चेत्प्रकृतिभेदोऽर्थभेदो वाऽन्यः स्यात् । गार्ग्यश्च गार्ग्याय-
णश्च गार्ग्यौ । वृद्ध इति किम् ? गर्गगार्ग्यायणौ । यूनेति
किम् ? गार्ग्यगर्गौ । तन्मात्रभेद इति किम् ? गार्ग्यवात्स्या-
यनौ ॥ १२४ ॥

स्त्री पुंवच्च । ३ । १ । १२५ ।

वृद्धस्त्रीवाची यूना सहोक्तौ एकः शिष्यते, पुल्लिङ्ग-
आयं तन्मात्रभेदे । गार्गी च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ, गार्गी
च गार्ग्यायणौ च गर्गान् ॥ १२५ ॥

पुरुषः स्त्रिया । ३ । १ । १२६ ।

पुरुषशब्दः प्राणिनि पुंसि रूढस्त्रीवाचिना सहोक्तौ

१ गार्गी च गार्ग्यायणौ च गर्गाः, अत्र पुंवद्भावाद्वीनिवृत्तौ यमो लुप्,
गर्गानिति "शसोऽता सधन पुंसि" (१-४-४९, ४० ३६) इति नत्व च । ४०

पुरुष एकः शिष्यते, स्त्रीपुरुषमात्रभेदश्चेत् । ब्राह्मणश्च ब्राह्म-
णी च ब्राह्मणौ । पुरुष इति किम् ? तीरं नदनदीपतेः । त-
न्मात्रभेद इत्येव ? स्त्रीपुंसौ ॥ १२६ ॥

ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घे स्त्री प्रायः । ३ । १ । १२७ ।

ग्राम्या अशिशवो ये द्विशफा द्विखुरा अर्थात् पशवस्तेषां
सङ्घे स्त्रीपुरुषसहोक्तौ प्रायः स्त्रीवान्येकः शिष्यते,
स्त्रीपुरुषमात्रभेदश्चेत् । गावश्च स्त्रियः, गावश्च नरा इमा गावः ।
ग्राम्येति किम् ? रुरवश्चेमे रुरवश्चेमा इमे रुरवः । अशि-
श्विति किम् ? बर्कप्यश्च बर्कराश्च बर्कराः । द्विशफ इति
किम् ? गर्दभाश्च गर्दभ्यश्च गर्दभाः । सङ्घ इति किम् ? गौश्चायं
गौश्चेयं इमौ गावौ । प्राय इति किम् ? उष्ट्राश्च उष्ट्रश्च
उष्ट्राः ॥ १२७ ॥

क्रीवमन्येनैकं च वा । ३ । १ । १२८ ।

क्रीयं नपुंसकमन्येनाक्रीवेन सहोक्तावेकः शिष्यते,
क्रीवाक्रीयमात्रभेदे, तच्च शिष्यमाणं एकमेकार्थं च वा
स्यात् । शुक्लं च शुक्लश्च शुक्लं, शुक्ले वा । शुक्लं च
शुक्लश्च शुक्लाश्च शुक्लं, शुक्लानि वा । अन्येनेति किम् ?
शुक्लं च शुक्लं च शुक्ले । तन्मात्रभेद इत्येव हिमहि-
मान्यौ ॥ १२८ ॥

पुण्यार्थाद् भे पुनर्वसुः । ३ । १ । १२९ ।

पुण्यार्थान्नक्षत्रवृत्तेः परो नक्षत्रवृत्तिः पुनर्वसुः सहो-
क्तौ द्वयर्थः सन् एकार्थः स्यात् । उदितौ पुण्यपुनर्वसुः,
उदितौ तिष्यपुनर्वसुः । पुण्यार्थादिति किम् ? आर्द्रापुनर्व-

सवः । पुनर्वसुरिति किम् ? पुष्यमघाः । भ इति किम् ?
तिष्यपुनर्वसवो बालाः ॥ १२९ ॥

विरोधिनाम्-अद्रव्याणां नवा द्वन्द्वः स्वैः । ३।१।१३०।

द्रव्यं गुणाद्याश्रयः, विरोधिवाचिनामतदाश्रयवृत्ती-
नां द्वन्द्वो वैकार्यः स्यात् । स्वैः स्वजातीयैरेवाऽऽरब्ध-
श्चेत् । सुखदुःखम्, सुखदुःखे । लाभालाभम्, लाभालाभौ ।
विरोधिनामिति किम् ? कामक्रोधौ । अद्रव्याणामिति
किम् ? शीतोष्णे जले । स्वरिति किम् ? बुद्धिसुख-
दुःखानि ॥ १३० ॥

अश्ववडव-पूर्वापराऽधरोत्तराः । ३ । १ । १३१ ।

एते त्रयोऽपि द्वन्द्वा एकार्यौ वा स्युः, स्वैश्चेत् । अ-
श्ववडवं, अश्ववडवौ । पूर्वापरम्, पूर्वापरं । अधरोत्तरं,
अधरोत्तरे ॥ १३१ ॥

पशु-व्यञ्जनानाम् । ३ । १ । १३२ ।

पशूनां व्यञ्जनानां च स्वैर्द्वन्द्व एकार्यौ वा स्यात् । गो-
महिषम्, गोमहिषौ । दधिघृतम्, दधिघृते ॥ १३२ ॥

तरु-तृण-धान्य-मृग-पक्षिणां बहुत्वे । ३ । १ । १३३ ।

एतद्वाचिनां बहुवर्थानां प्रत्येकं स्वैर्द्वन्द्व एकार्यौ वा
स्यात् । लक्षन्यग्रोधम्, लक्षन्यग्रोधाः । कुशकाशम्, कुश-
काशाः । तिलमाषम्, तिलमाषाः । ऋश्यैणम्, ऋश्यैणाः ।
हंसचक्रवाकम्, हंसचक्रवाकाः ॥ १३३ ॥

सेनाङ्ग-क्षुद्रजन्तूनाम् । ३ । १ । १३४ ।

सेनाङ्गानां क्षुद्रजन्तूनां च बहुवर्थानां स्वैर्द्वन्द्व एकार्यौ

नित्यं स्यात् । अश्वरथम्, युकालिक्षम् ॥ १३४ ॥

फलस्य जातौ । ३ । १ । १३५ ।

फलवाचिनां बह्वर्थाणां जातौ स्वैर्देन्द्र एकार्थो नित्यं स्यात् । बदरामलकम् । जाताविति किम् ? एतानि पद-
रामलकानि सन्ति ॥ १३५ ॥

अप्राणि-पश्वदेः । ३ । १ । १३६ ।

प्राणिभ्यः पश्वदिसूत्रोक्तं न्यश्च येऽन्यद्रव्यवाचिन-
स्तेषां जात्यर्थानां स्वैर्देन्द्र एकार्थः स्यात् । आराशस्त्रि ।
जातावित्येव ? सहाविन्ध्यौ । प्राण्यादिवर्जनं किम् ? ब्राह्म-
णक्षत्रियविद्वशूद्राः, ब्राह्मणक्षत्रियविद्वशूद्रम् । गोमहिषौ,
गोमहिषम् । मूक्षन्यग्रोधौ, प्लक्षन्यग्रोधम् । अश्वरथौ,
अश्वरथम् । बदरामलके, बदरामलकम् ॥ १३६ ॥

प्राणि-तूर्याङ्गाणाम् । ३ । १ । १३७ ।

प्राणितूर्ययोरङ्गार्थानां स्वैर्देन्द्र एकार्थः स्यात् । कर्ण-
नासिकम्, मार्दङ्गिकपाणविकम् । स्वैरित्येव ? पाणिगृधौ
॥ १३७ ॥

चरणस्य स्थेणोऽद्यतन्यामनुवादे । ३ । १ । १३८ ।

चरणाः कठादयः, तद्वाचिनामद्यतन्यां यौ स्थेणौ तयोः
कर्तृत्वेन सम्यन्धिनां स्वैर्देन्द्रोऽनुवादविषये एकार्थः स्या-
त् । प्रत्यक्षात् कठकालापम्, उदगात् कठकौयुमम् । अनु-

तादृश जन्तयः शुद्राः । नकुलपर्वन्त इति कायाः सर्वेऽपि शुद्रा इति केषित्, इति
सिद्धद्वैमलपुन्यासकारमतम् ।

१ "पशुव्यग्रनामा" [३-१-१३२] सूत्रेण एकायो वा द्वन्द्वः स्यात्, एव
दधिधृतेत्यनेऽपि । ख०

वाद इति किम् ? उदगुः कठकालापाः । अप्रसिद्धं कथयन्ति
॥ १३८ ॥

अक्लीबेऽध्वर्युक्रतोः । ३ । १ । १३९ ।

अध्वर्युः-यजुर्वेदः, तद्धितक्रतुवाचिनां स्वैर्द्वन्द्व
एकार्थः स्यात्, न चेदेते क्लीबवृत्तयः । अर्काश्वमेधम् ।
अक्लीब इति किम् ? गवामयनादित्यानामयने । अध्व-
र्य्विति किम् ? इषुवज्रौ । क्रतोरिति किम् ? दर्शपौर्ण-
मासौ ॥ १३९ ॥

निकटपाठस्य । ३ । १ । १४० ।

निकटः पाठो येषामध्येतृणां तेषां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः
स्यात् । पदकक्रमकम् ॥ १४० ॥

नित्यवैरस्य । ३ । १ । १४१ ।

नित्यं जातिनिबद्धं वैरं येषां तेषां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः
स्यात् । अहिनकुलम् । नित्यवैरस्येति किम् ? देवासुराः,
देवासुरम् ॥ १४१ ॥

नदी-देश-पुरां विलिङ्गानाम् । ३ । १ । १४२ ।

एषां विविधलिङ्गानां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । गङ्गा-
शोणम्, कुरुकुक्षेत्रं, मथुरापाटलिपुत्रम् । विलिङ्गाना-
मिति किम् ? गङ्गायमुने ॥ १४२ ॥

पात्र्यशूद्रस्य । ३ । १ । १४३ ।

पात्रार्हशूद्रवाचिनां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । तक्षाय-
स्कारम् । पात्र्येति किम् ? जनद्रमबुक्साः ॥ १४३ ॥

गवाश्चादिः । ३ । १ । १४४ ।

अयं द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । गवाश्चम्, गवाविकम्
॥ १४४ ॥

न दधिपयआदिः । ३ । १ । १४५ ।

दधिपय आचो द्वन्द्व एकार्थो न स्यात् । दधिपयसी,
सर्पिर्मधुनी ॥ १४५ ॥

संख्याने । ३ । १ । १४६ ।

वर्त्तिपदार्थानां गणने गम्ये द्वन्द्व एकार्थो न स्यात् ।
दशगोमहिषाः, षट्पदः पाणिपादाः ॥ १४६ ॥

वान्तिके । ३ । १ । १४७ ।

वर्त्तिपदार्थानां संख्यानस्य समीपे गम्ये द्वन्द्व एकार्थो
न स्यात् । उपदशं गोमहिषम्, उपदशा गोम-
हिषाः ॥ १४७ ॥

प्रथमोक्तं प्राक् । ३ । १ । १४८ ।

अत्र समासप्रकरणे प्रथमान्तेन यन्निर्दिष्टं तत् प्राक्
स्यात् । आसन्नदशाः, सप्तगङ्गा ॥ १४८ ॥

राजदन्ताऽऽदियु । ३ । १ । १४९ ।

एतेषु समासेष्वप्राप्तप्राप्तिपातं प्राक् स्यात् । राज-
दन्तः, लिप्तवासितम् ॥ १४९ ॥

विशेषण-सर्वादि-संख्यं बहुव्रीहौ । ३ । १ । १५० ।

विशेषणं सर्वादि संख्यावाचि च बहुव्रीहौ प्राक् स्यात् ।
चित्रगुः, सर्वशुक्लः, द्विकृष्णः ॥ १५० ॥

१ उपगतं दश यस्य तेषां वेति उपदश उपदशा वा गोमहिषाः ।

२ दन्तानां राज्ञा । पूर्वं वासितं पथात्तिसमिति तिस्रवासितम् । सं-

: काः । ३ । १ । १५१ ।

क्तान्तं सर्वं बहुव्रीहौ प्राक् स्यात् । कृतकटः ॥ १५१ ॥

जातिकालसुखादेर्नवा । ३ । १ । १५२ ।

जातेः कालात् सुखादिभ्यश्च बहुव्रीहौ क्तान्तं वा प्राक् स्यात् । शाङ्करजग्धी, जग्धशाङ्करा । मासजाता जातमासा । सुखजाता, जातसुखा । दुःखहीना, हीनदुःखा ॥ १५२ ॥

आहिताग्न्यादिषु । ३ । १ । १५३ ।

एषु बहुव्रीहिषु क्तान्तं वा प्राक् स्यात् । आहिताग्निः, अग्न्याहितः । जातदन्तः, दन्तजातः ॥ १५३ ॥

प्रहरणात् । ३ । १ । १५४ ।

प्रहरणार्थात् क्तान्तं बहुव्रीहौ वा प्राक् स्यात् । उद्यतांसिः, अस्युद्यतः ॥ १५४ ॥

न सप्तमीन्वादिभ्यश्च । ३ । १ । १५५ ।

इन्वादेः प्रहरणार्थाच्च प्राक् सप्तम्यन्तं बहुव्रीहौ न स्यात् । इन्दुमौलिः, पद्मनाभः, अक्षपाणिः ॥ १५५ ॥

गड्वादिभ्यः । ३ । १ । १५६ ।

गड्वादिभ्यो बहुव्रीहौ सप्तम्यन्तं प्राक् वा स्यात् । कण्ठेगड्गुः, गड्गुकण्ठः । मध्येगुरुः, गुरुमध्यः ॥ १५६ ॥

प्रियः । ३ । १ । १५७ ।

अयं बहुव्रीहौ प्राक् वा स्यात् । प्रियगुडः, गुडप्रियः ॥ १५७ ॥

१ उद्यतोऽसिरनेनेति उद्यतांसिः ।

२ इन्दुमौलौ यस्येति इन्दुमौलिः । सं०

कडारादयः कर्मधारये । ३ । १ । १५८ ।

एते कर्मधारये प्राक् वा स्युः । कडारजैमिनिः, जै-
मिनिकडारः । काणद्रोणः, द्रोणकाणः ॥ १५८ ॥

धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे । ३ । १ । १५९ ।

एषु द्वन्द्वेष्वप्राप्तप्राक्त्वं वा प्राक् स्यात् । धर्मार्थौ,
अर्थधर्मौ । शब्दार्थौ, अर्थशब्दौ ॥ १५९ ॥

लघ्वक्षराऽसखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वरार्च्यमेकम् । ३ । १ । १६० ।

लघ्वक्षरं सखिबजेंकुदन्तं स्वराद्यकारान्तमल्पस्वरं
पूज्यवाचि चैकं द्वन्द्वे प्राक् स्यात् । शरशीर्षम्, अभीषोमौ,
वायुतोयम् । असखीति किम् ? सुतसखायौ । अस्त्रशस्त्रम्,
प्लक्षन्धप्रोधौ, श्रद्धामेधे । लघ्वादिति किम् ? कुक्कुटम-
यूरी, मयूरकुक्कुटौ । एकमिति किम् ? शङ्खदुन्दुभिबी
णाः । द्वन्द्व इत्येव ? विस्पष्टपटुः ॥ १६० ॥

मास-वर्ण-भात्रेऽनुपूर्वम् । ३ । १ । १६१ ।

एतद्वाचि द्वन्द्वेऽनुपूर्वं प्राक् स्यात् फाल्गुनचैश्रौ, ब्रा-
ह्मणक्षत्रियौ, ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः, बलदेववासुदेवौ
॥ १६१ ॥

भ-ऋतुतुल्यस्वरम् । ३ । १ । १६२ ।

नक्षत्रर्तुवाचि तुल्यस्वरं द्वन्द्वेऽनुपूर्वं प्राक् स्यात् । अ-
श्विनोमरणीकृत्तिकाः, हेमन्तशिशिरवसन्ताः, तुल्यस्व-
र इति किम् ? आर्द्राश्रवणशिरसी, ग्रीष्मवसन्तौ ॥ १६२ ॥

संख्या समासे । ३ । १ । १६३ ।

समाममात्रे संख्यावाच्यनुपूर्वं प्राक् स्यात् । ढिन्नाः,
दिशती, एकादशः ॥ १६३ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ३१ ॥

॥ द्वितीयः पादः ॥

परस्परा-न्योऽन्येतरेतरस्याम् स्यादेर्वाऽपुंसि । ३ । २ । १ ।

एषामपुंवृत्तीनां स्यादेराम् वा स्यात् । इमे सख्यौ
कुले वा परस्परां परस्परं, अन्योऽन्यां अन्योऽन्यं, इतरेतरां
इतरेतरं भोजयतः । आभिः सखीभिः कुलैर्वा परस्परां
परस्परेण, अन्योऽन्यां अन्योऽन्येन, इतरेतरां इतरेतरेण भो-
ज्यते । अपुंसोति किम् ? इमे नराः परस्परं भोजयन्ति
॥ १ ॥

अम् अव्ययीभावस्यातोऽपञ्चम्याः । ३ । २ । २ ।

अदन्तस्याव्ययीभावस्य स्यादेरम् स्यात्, न तु पञ्चम्याः ।
उपकुम्भमस्ति, उपकुम्भं देहि । अव्ययीभावस्येति
किम् ? प्रियोपकुम्भोऽयम् । अत इति किम् ? अधिक्रि ।
अपञ्चम्या इति किम् ? उपकुम्भात् ॥ २ ॥

वा तृतीयायाः । ३ । २ । ३ ।

अदन्तस्याव्ययीभावस्य तृतीयाया अम् वा स्यात् ।
किन्न उपकुम्भम्, किन्न उपकुम्भेन । अव्ययीभावस्येति
किम् ? प्रियोपकुम्भेन ॥ ३ ॥

सप्तम्या वा । ३ । २ । ४ ।

अदन्तस्याव्ययीभावस्य सप्तम्या अम् वा स्यात् । उ-
पकुम्भम्, उपकुम्भे निधेहि । अव्ययीभावस्येत्येव ? प्रि-
योपकुम्भे ॥ ४ ॥

ऋद्ध-नदी-वंश्यस्य । ३ । २ । ५ ।

एतदन्तस्याव्ययीभावस्यादन्तस्य सप्तम्या अम् नित्यं
स्यात् । सुमगधम्, उन्मत्तगङ्गम्, एकविंशतिभारद्वाजं
वसति ॥ ५ ॥

अनतो लुप् । ३ । २ । ६ ।

अदन्तवर्जस्याव्ययीभावस्य स्यादेर्लुप् स्यात् । उपवधुः,
उपकर्तृ । अनत इति किम् ? उपकुम्भात् । अव्ययीभाव-
स्येत्येव ? प्रियोपवधुः ॥ ६ ॥

अव्ययस्य । ३ । २ । ७ ।

अव्ययस्य स्यादेर्लुप् स्यात् । स्वः, प्रातः । अव्ययस्येति
किम् ? अत्युच्चैः ॥ ७ ॥

ऐकार्थ्ये । ३ । २ । ८ ।

ऐकार्थ्यमैकपथं तन्निमित्तस्य स्यादेर्लुप् स्यात् । चित्र-
गुः, पुत्रीयति, औपगवः । अत एव लुप्चिधानाद् नाम ना-
म्नेत्युक्तावपि स्याद्यन्तानां समासः स्यात् । ऐकार्थ्य इति
किम् ? चित्रा गावो यस्येत्यादिवाक्ये मा भूत् ॥ ८ ॥

न नाम्येकस्वरात् खित्युत्तरपदेऽमः । ३ । २ । ९ ।

समासारम्भकमन्त्यं पदमुत्तरपदं तस्मिन् खित्प्रत्य-
यान्ते उत्तरपदे परे नाम्यन्तादेकस्वरात् पूर्वपदात् परस्यामो
लुब् न स्यात् । स्त्रियमन्यः, नावंमन्यः । नामीति किम् ?
ह्रस्वमन्यः । एकस्वरादिति किम् ? वधुमन्यः । ग्वितीति
किम् ? स्त्रीमानी ॥ ९ ॥

असत्त्वे डसेः । ३ । २ । १० ।

असत्त्वे विहितस्य डसेत्तरपदे परे लुब् न स्यात् ।

स्तोकान्मुक्तः । असत्त्व इति किम् ? स्तोकभयम् । उत्तर-
पद इत्येव ? निःस्तोकः ॥ १० ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । ३ । २ । ११ ।

अत्र समासे ङसेर्लुबभावो निपात्यते । ब्राह्मणाच्छं-
सिनी । निपातनादृत्विग्विशेषादन्यत्र लुबेव । ब्राह्म-
णशंसिनी स्त्री ॥ ११ ॥

ओजोऽञ्जः-सहोऽम्भस्-तमस्-तपसः टः । ३ । २ । १२ ।

एभ्यः परस्य टावचनस्योत्तरपदे परे लुब् न स्यात् ।
ओजसाकृतम्, अञ्जसाकृतम्, सहसाकृतम्, अम्भसा-
कृतम्, तमसाकृतम्, तपसाकृतम् । ट इति किम् ? ओ-
जोभावः ॥ १२ ॥

पुम्-अनुपोऽनुजान्वे । ३ । २ । १३ ।

पुअनुभ्यां परस्य टो यथासंख्यमनुजेऽन्वे योत्तरपदे
लुब् न स्यात् । पुंसाऽनुजः, अनुपाऽन्वः । ट इत्येव ? पु-
मनुजा ॥ १३ ॥

आत्मनः पूरणे । ३ । २ । १४ ।

अस्मात् परस्य टः पूरणप्रत्ययान्ते उत्तरपदे लुब् न स्या-
त् । आत्मनाद्वितीयः, आत्मनापष्ठः ॥ १४ ॥

मनसश्चाऽऽज्ञायिनि । ३ । २ । १५ ।

मनस आत्मनश्च परस्य ट आज्ञायिन्पुत्तरपदे लुब् न
स्यात् । मनसाऽऽज्ञायी, आत्मनाऽऽज्ञायी ॥ १५ ॥

नाम्नि । ३ । २ । १६ ।

मनसः परस्य टः संज्ञाविषये उत्तरपदे परे लुब् न स्या-
त् । मनसादेवी । नाम्नोति किम् ? मनोदत्ता कन्या ॥ १६ ॥

पराऽऽत्मभ्यां डेः । ३ । २ । १७ ।

आभ्यां परस्य डेवचनस्योत्तरपदे परे नास्मि लुब् न स्यात् । परस्मैपदम्, आत्मनेपदम् । नाम्नीत्येव ? परहितम् ॥ १७ ॥

अद्-व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम् । ३ । २ । १८ ।

अदन्ताद्व्यञ्जनान्ताच्च परस्याः सप्तम्या बहुलं नास्मि लुब् न स्यात् । अरण्येतिलकाः, युधिष्ठिरः । अद्व्यञ्जनादिति किम् ? भूमिपाशः । नाम्नीत्येव ? तीर्थकाकः ॥ १८ ॥

प्राक्कारस्य व्यञ्जने । ३ । २ । १९ ।

राजलभ्यो रक्षानिर्वेशः कारः । प्राचां देशे यः कारः तस्य संज्ञायां गम्यमानायामद्व्यञ्जनात् परस्याः सप्तम्या व्यञ्जनादावुत्तरपदे लुब् न स्यात् । मुकुटेकार्यापणः, समिधिमापकः । प्रागिति किम् ? यूथपशुः । उदीचामयं न प्राचां । कार इति किम् ? अभ्यर्हितपशुः । व्यञ्जन इति किम् ? अविकटोरणः ॥ १९ ॥

तत्पुरुषे कृति । ३ । २ । २० ।

अद्व्यञ्जनात् परस्याः सप्तम्याः कृदन्ते उत्तरपदे तत्पुरुषे लुब् न स्यात् । स्तम्बेरमः, भस्मनिहुतम् । तत्पुरुष इति किम् ? धन्वकारकः । अद्व्यञ्जनादित्येव ? कुरुचरः ॥ २० ॥

मध्यान्ताद् गुरो । ३ । २ । २१ ।

आभ्यां परस्याः सप्तम्या गुरावुत्तरपदे लुब् न स्यात् । मध्येगुरुः, अन्तेगुरुः ॥ २१ ॥

अमूर्द्ध-मस्तकात् स्वाङ्गादकामे । ३ । २ । २२ ।

मूर्द्धमस्तकवर्जात् स्वाङ्गवाचिनोऽद्व्यञ्जनात् परम्याः स-

सम्याः कामवर्जं उत्तरपदे लुब् न स्यात् । कण्ठेकालः ।
अमूर्द्धमस्तकादिति किम् ? 'मूर्द्धगिगः, मस्तकगिगः ।
अकाम इति किम् ? मुम्यकामः ॥ २२ ॥

वन्धे घञि नवा । ३ । २ । २३ ।

वन्धे घञन्ते उत्तरपदे अद्व्यग्रनात् परस्याः सप्तम्या
लुब् वा न स्यात् । हस्तेबन्धः, हस्तबन्धः । अङ्गबन्धः, अ-
ङ्गबन्धः । घञोति किम् ? अजन्ते, हस्तबन्धः ॥ २३ ॥

कालात् तन-तर-त्तम-काले । ३ । २ । २४ ।

अद्व्यग्रनान्तात् कालवाचिनः परस्याः सप्तम्यास्मना-
दिप्रत्ययेषु काले चोत्तरपदे वा लुब् न स्यात् । पूर्वाह्णेननः,
पूर्वाह्णतनः । पूर्वाह्णेतराम्, पूर्वाह्नतरं । पूर्वाह्णेन-
माम्, पूर्वाह्णतमे । पूर्वाह्णेकाले, पूर्वाह्णकाले । कान्ता-
दिति किम् ? शुक्रतरं, शुक्रतमे । अद्व्यग्रनादित्येव ? रा-
त्रितरायाम् ॥ २४ ॥

शय-वासि-वासेष्वकालात् । ३ । २ । २५ ।

अकालवाचिनोऽद्व्यग्रनात् परस्याः सप्तम्या अप्रुत्तर-
पदेषु लुब् वा न स्यात् । विलेशयः, विलशयः । वनेवासी,
वनवासी । ग्रामेवासी, ग्रामवासी । अकालादिति किम् ?
पूर्वाह्णशयः ॥ २५ ॥

वर्ष-क्षर-वराप्सरः-शरोरस्-मनसो जे । ३ । २ । २६ ।

एभ्यः परस्याः सप्तम्या जे उत्तरपदे लुब् वा न स्यात् ।
वर्षजः, वर्षजः । क्षरजः, क्षरजः । वरेजः, वरजः । अप्सु-
जम्, अप्सजम् । सरसिजम्, सरोजम् । शरेजम्, शरजम् ।
उरसिजः, उरोजः । मनसिजः, मनोजः ॥ २६ ॥

द्यु-प्रावृट्-वर्षा-शरत्-कालात् । ३ । २ । २७ ।

एभ्यः परस्याः सप्तम्या जे उत्तरपदे लुक् न स्यात् ।
दिचिजः, प्रावृषिजः, वर्षासृजः, शरदिजः, कालेजः ॥ २७ ॥

अपो य-योनि-मति-चरे । ३ । २ । २८ ।

अपः परस्याः सप्तम्या ये प्रत्यये योन्यादौ च उत्तरपदे
लुक् न स्यात् । अप्सव्यः, अप्सुयोनिः, अप्सुमतिः, अ-
प्सुचरः ॥ २८ ॥

नेन्-सिद्ध-स्थे । ३ । २ । २९ ।

इन्प्रत्ययान्ते सिद्धस्थयोश्चोत्तरपदयोर्न लुक् न स्यात्,
भवत्येवेत्यर्थः । स्थण्डिलवर्त्ती, साङ्गाद्यसिद्धः, समम्यः
॥ २९ ॥

पष्ठ्याः क्षेपे । ३ । २ । ३० ।

उत्तरपदे परे क्षेपे गम्ये पष्ठ्या लुक् न स्यात् । चौर-
स्यकुलम् ॥ ३० ॥

पुत्रे वा । ३ । २ । ३१ ।

पुत्रे उत्तरपदे क्षेपे पष्ठ्या लुक् वा न स्यात् । दास्याः
पुत्रः, दासीपुत्रः ॥ ३१ ॥

पश्यत्-वाग्-दिशो हर-युक्ति-दण्डे । ३ । २ । ३२ ।

एभ्यः परस्याः पष्ठ्या यथासंख्यं हरादावुत्तरपदे लुक्
न स्यात् । पश्यतोहरः, वाचोयुक्तिः, दिशोदण्डः ॥ ३२ ॥

अदसोऽकजायनणोः । ३ । २ । ३३ ।

अदसः परस्याः पष्ठ्या अकजविषये उत्तरपदे आय-
नणि च परे लुक् न स्यात् । आमुष्यपुत्रिका, आमुष्या-
यणः ॥ ३३ ॥

'देवानांप्रियः । ३ । २ । ३४ ।

अत्र पष्ठया लुब् न स्यात् । देवानांप्रियः ॥ ३४ ॥

शेष-पुच्छ-लाङ्गूलेषु नास्मि शुनः । ३ । २ । ३५ ।

शुनः परस्याः पष्ठयाः शेषादावुत्तरपदे संज्ञायां लुब् न स्यात् । शुनःशेषः, शुनःपुच्छः, शुनोलाङ्गूलकः ॥ ३५ ॥

वाचस्पति-वास्तोष्पति-दिवस्पति-दिवो-

दासम् । ३ । २ । ३६ ।

एते समासाः पष्ठयलुपि निपात्यन्ते नास्मि । वाच-स्पतिः, वास्तोष्पतिः, दिवस्पतिः, दिवोदासः ॥ ३६ ॥

ऋतां विद्या-योनिसम्बन्धे । ३ । २ । ३७ ।

ऋदन्तानां विद्याया योन्या वा कृते सम्बन्धे हेतौ सति प्रवृत्तानां पष्ठयास्तर्ध्व हेतौ सति प्रवृत्ते उत्तरपदे लुब् न स्यात् । होतुःपुत्रः, पितुःपुत्रः, पितुरन्तेवासी । ऋतामिति किम् ? आचार्यपुत्रः । विद्यायोनिसम्बन्ध इति किम् ? भर्तृगृहम् ॥ ३७ ॥

स्वसृ-पत्योर्वा । ३ । २ । ३८ ।

विद्यायोनिसम्बन्धनिमित्तानामृदन्तानां पष्ठयाः स्व-सृपत्योर्नुत्तरपदयोर्निसम्बन्धनिमित्तयोर्लुब् वा न स्यात् । होतुःस्वसा, होतृस्वसा । स्वसुःपतिः, स्वसृपतिः । विद्यायोनिसम्बन्ध इत्येव ? भर्तृस्वसा, होतृपतिः ॥ ३८ ॥

आ द्वन्द्वे । ३ । २ । ३९ ।

विद्यायोनिसम्बन्धनिमित्तानामृदन्तानां यो द्वन्द्वस्मिन् सत्युत्तरपदे पूर्वपदस्याऽऽत् स्यात् । होतापोतारी,

१ देवानांप्रिये-मूर्तः गरुडः । व्याकरणान्तरेषु तु नृणां एव विद्यन्ते ।

२ शुनः शेषमिव शेषमस्मेति शुनशेषः ।

मातापितरौ । कृतमित्येव ? गुरुशिष्यौ । विद्यायोनि-
सम्बन्ध इत्येव ? कर्तृकारयितारौ ॥ ३९ ॥

पुत्रे । ३ । २ । ४० ।

पुत्रे उत्तरपदे^१ विद्यायोनिसम्बन्धानामृदन्तानां द्वन्द्वे
आः स्यात् । मातापुत्रौ, होतापुत्रौ ॥ ४० ॥

वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम् । ३ । २ । ४१ ।

एषां द्वन्द्वे पूर्वपदस्योत्तरपदे आः स्यात् । इन्द्रासोमौ ।
वेदेति किम् ? ब्रह्मप्रजापती । सहेति किम् ? विष्णुश-
क्रौ । श्रुतेति किम् ? चन्द्रसूर्यौ । वायुवर्जनं किम् ? वा-
य्वग्नी । देवतानामिति किम् ? यूपचपालौ ॥ ४१ ॥

ईः षोमे-वरुणेऽग्नेः । ३ । २ । ४२ ।

वेदसहश्रुतावायुदेवतानां द्वन्द्वे षोमे वरुणे चोत्तरपदे-
ऽग्नेरीः स्यात् । षोमेति निर्देशाद् ईयोगे षत्वं च । अग्नी-
षोमौ, अग्नीवरुणौ । देवताद्वन्द्व इत्येव ? अग्निसोमौ
बद्ध ॥ ४२ ॥

इवृद्धिमत्यविष्णौ । ३ । २ । ४३ ।

विष्णुवर्जे वृद्धिमत्युत्तरपदे देवताद्वन्द्वे अग्नेरिः स्या-
त् । आग्निवारुणीमनङ्वाहीमालभेत । वृद्धिमतीति
किम् ? अग्नीवरुणौ । अविष्णाविति किम् ? आग्नाव-
ष्णव चरुं निर्वपेत् ॥ ४३ ॥

दिवो यावा । ३ । २ । ४४ ।

देवताद्वन्द्वे दिव उत्तरपदे यावेति स्यात् । यावाभूमौ
॥ ४४ ॥

दिवस्-दिवः पृथिव्यां वा । ३ । २ । ४५ ।

देवताद्वन्द्वे दिवः पृथिव्यामुत्तरपदे एतौ वा स्याताम् ।
दिवस्पृथिव्यौ, दिवःपृथिव्यौ, द्यावापृथिव्यौ ॥ ४५ ॥

उपासोपसः । ३ । २ । ४६ ।

देवताद्वन्द्वे उपस उत्तरपदे उपासा स्यात् । उपासा-
सूर्यम् ॥ ४६ ॥

मातरपितरं वा । ३ । २ । ४७ ।

मातृपित्रोः पूर्वोत्तरपदयोर्द्वन्द्वे ऋतोऽरो वा निपा-
त्यते । मातरपितरयोः, मातापित्रोः ॥ ४७ ॥

वर्चस्कादिष्ववस्करादयः । ३ । २ । ४८ ।

एष्वर्थेष्वेते कृतशपसाद्युत्तरपदाः साधवः स्युः । अ-
वस्करोऽन्नमलम्, अवकरोऽन्यः । अपस्करो रथाङ्गम्,
अपकरोऽन्यः ॥ ४८ ॥

परतः स्त्री पुंस्वत् स्येकार्थेऽनृङ् । ३ । २ । ४९ ।

परतो विशेष्यवशात् स्त्रीलिङ्गः स्त्रीवृत्तावेकार्थं उत्त-
रपदे पुंस्वत् स्यात्, न तृडन्तः । दर्शनीयभार्यः । परत इति
किम् ? द्रोणीभार्यः । स्त्रीति किम् ? खलपुटदृष्टिः । स्येकार्थं
इति किम् ? गृहिणीनेत्रः, कल्याणीमाता । अनृडिति
किम् ? करभोरुभार्यः ॥ ४९ ॥

क्यङ् मानि-पित्तद्धिते । ३ । २ । ५० ।

क्यङि मानिनि चोत्तरपदे पित्तद्धिते च परतः स्त्री-
लिङ्गोऽनृङ् पुंस्वत् स्यात् । श्येतायते, दर्शनीयमानी अय-
मभ्याः, अजध्यं यूयम् ॥ ५० ॥

जातिश्च णिं-तद्धितय-स्वरे । ३ । २ । ५१ ।

अन्या परतः स्त्री जातिश्च णौ प्रत्यये यादौ स्वरादौ च तद्धिते विषयभूते पुम्बत् स्याद् अनूङ् । पठयति, एत्यः, भावत्कम् । जातिः, दारयः, गार्गः । तद्धितेति किम् ? हस्तिनीयति, हस्तिन्यः ॥ ५१ ॥

एयेऽग्नायी । ३ । २ । ५२ ।

एयप्रत्ययेऽग्न्यायेव परतः स्त्री पुम्बत् स्यात् । आग्नेयः । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थमिदम् । इधैनेयः ॥ ५२ ॥

नाप् प्रियाऽऽदौ । ३ । २ । ५३ ।

अप्प्रत्ययान्ते स्त्र्येकार्थे उत्तरपदे प्रियादौ च परतः स्त्री पुम्बन्न स्यात् । कल्याणीपञ्चमा रात्रयः, कल्याणी-प्रियः । अप्रियादाविति किम् ? कल्याणपञ्चमीकः पक्षः ॥ ५३ ॥

तद्धिताऽककोपान्त्यपूरणयाख्याः । ३ । २ । ५४ ।

तद्धितस्याकप्रत्ययस्य च क उपान्त्यो यासां ताः पूरणप्रत्ययान्ताः संज्ञाश्च परतः स्त्री पुम्बन्न स्युः । मद्रिका-भार्यः, कारिकाभार्यः, पञ्चमीभार्यः, दत्ताभार्यः, । तद्धिताकेति किम् ? पाकभार्यः ॥ ५४ ॥

तद्धितः स्वरवृद्धिहेतुररक्त-विकारे । ३ । २ । ५५ ।

रक्तविकाराभ्यामऽन्यार्थः स्वरवृद्धिहेतुर्यस्ताद्धितस्तदन्तः परतः स्त्री पुम्बन्न स्यात् । माथुरीभार्यः । स्वरेति किम् ? वैयाकरणभार्यः । वृद्धिहेतुरिति किम् ? अर्द्धप्रस्थ-भार्यः । अरक्तविकार इति किम् ? काषायवृद्धतिकः, लौहेयः ॥ ५५ ॥

१ णौ परे पठयति । एन्या साधुरेत्य इति तद्धितविकारे परे सिध्यति ।

भावत्वमिति तद्धितस्वरपरस्य निदर्शनम् ।

स्वाङ्गाद् डीर्जातिश्चाऽमानिनि । ३ । २ । ५६ ।

स्वाङ्गाद्यो डीस्तदन्तो जातिवाची च परतः स्त्री पुम्बन्
स्यात्, न तु मानिनि । दीर्घकेशीभार्यः, कठीभार्यः, शूद्रा-
भार्यः । स्वाङ्गादिति किम् ? पटुभार्यः । अमानिनीति
किम् ? दीर्घकेशमानिनी ॥ ५६ ॥

पुम्बत् कर्मधारये । ३ । २ । ५७ ।

परतः स्त्री अनृङ् कर्मधारये सति स्येकार्थं उत्तर-
पदे परे पुम्बत् स्यात् । कल्याणप्रिया, मद्रकभार्या, मायु-
रघुन्दारिका, चन्द्रमुखवृन्दारिका । अनृङित्येव ? ग्रहय-
न्धुवृन्दारिका ॥ ५७ ॥

रिति । ३ । २ । ५८ ।

परतः स्त्री अनृङ् रिति प्रत्यये पुम्बत् स्यात् । पटुजा-
तीया, कठदेशीया ॥ ५८ ॥

त्वन्ते गुणः । ३ । २ । ५९ ।

परतः स्यनृङ् गुणवचनस्त्वतयोः प्रत्यययोः पुम्बत् स्या-
त् । पटुत्वम्, पटुता । गुण इति किम् ? कठीत्वम् ॥ ५९ ॥

च्वौ क्वचित् । ३ । २ । ६० ।

परतः स्यनृङ् च्वौ क्वचित् पुम्बत् स्यात् । महद्भूता
कन्या । क्वचिदिति किम् ? गोमतीभूता ॥ ६० ॥

सर्वादयोऽस्यादौ । ३ । २ । ६१ ।

सर्वादिः परतः, स्त्री पुम्बत् स्यात्, न तु स्यादौ । सर्व-
स्त्रियः, भवत्पुत्रः । अस्यादाविति किम् ? सर्वस्य ॥ ६१ ॥

मृगक्षीराऽऽदिषु वा । ३ । २ । ६२ ।

मृगक्षीरम्, मृगोक्षीरम् । काकशावः, काकीशावः ॥ ६२ ॥

एषु समासेषु परतः स्त्री उत्तरपदे पुम्बद्धा स्यात् ।

ऋदुदित् तर-तम-रूप-कल्प-ब्रुव-चेलट्-गोत्र-मत-हते

वा ह्रस्वश्च । ३ । २ । ६३ ।

ऋदुदीत्परतः स्त्री तरादिषु प्रत्ययेषु ब्रुवादौ च ह्ये-
कार्थं उत्तरपदे ह्रस्वान्तः पुम्बच्च वा स्यात् । पचन्तितरा,
पचत्तरा, पचन्तीतरा । श्रेयसितरा, श्रेयस्तरा, श्रेयसी-
तरा । पचन्तितमा, पचत्तमा, पचन्तीतमा । श्रेयसितमा,
श्रेयस्तमा, श्रेयसीतमा । पचन्तिरूपा, पचद्रूपा, पचन्भी-
रूपा । विदुषिरूपा, विद्वद्रूपा, विदुषीरूपा । पचन्तिकल्पा,
पचत्कल्पा, पचन्तीकल्पा । विदुषिकल्पा, विद्वत्कल्पा,
विदुषीकल्पा । श्रेयसिकल्पा, श्रेयस्कल्पा, श्रेयसीकल्पा ।
पचन्तिब्रुवा, पचद्ब्रुवा, पचन्तीब्रुवा । श्रेयसिब्रुवा, श्रेयो-
ब्रुवा, श्रेयसीब्रुवा । पचन्तिचेली, पचचेली, पचन्तीचेली ।
श्रेयसिचेली, श्रेयश्चेली, श्रेयसीचेली । पचन्तिगोत्रा, पच-
द्गोत्रा, पचन्तीगोत्रा । श्रेयसिगोत्रा, श्रेयोगोत्रा, श्रेय-
सीगोत्रा । पचन्तिमता, पचन्मता, पचन्तीमता । श्रेयसि-
मता, श्रेयोमता, श्रेयसीमता । पचन्तिहता, पचद्धता,
पचन्तीहता । श्रेयसिहता, श्रेयोहता, श्रेयसीहता ॥ ६३ ॥

डयः । ३ । २ । ६४ ।

डयन्तायाः परतः स्त्रियास्तरादिषु प्रत्ययेषु ब्रुवादिषु
चोत्तरपदेषु एकार्थं ह्रस्वः स्यात् । गौरितरा, गौरितमा,
नर्त्तकिरूपा, कुमारिकल्पा, ब्राह्मणिब्रुवा, मार्गिचेली, ब्रा

ह्यणिगोत्रा, गार्गिमता, गौरिहता ॥ ६४ ॥

भोगवत्-गौरिमतोर्नाग्नि । ३ । २ । ६५ ।

अनयोद्ध्यन्तयोः- संज्ञायां तरादिषु प्रत्ययेषु ब्रुवादौ चोत्तरपदे एकार्थं ह्रस्वः स्यात् । भोगवतितरा, गौरिम-
तितमा, भोगवतिरूपा, गौरिमतिकल्पा, भोगवतिब्रुवा,
गौरिमतिवेली, भोगवतिगोत्रा, गौरिमतिमता, भोग-
वतिहता । नाम्नीति किम् ? भोगवतितरा, भोगवत्तरा,
भोगवतीतरा ॥ ६५ ॥

नवैकस्वराणाम् । ३ । २ । ६६ ।

एकस्वरस्य ङ्यन्तस्य तरादौ प्रत्यये ब्रुवादौ चोत्तरपदे
स्येकार्थं वा ह्रस्वः स्यात् । स्त्रितरा, स्त्रीतरा । जितरा,
जीतरा । जितमा, जीतमा । जित्रया, जीत्रया । एकस्वरा-
णामिति किम् ? कुटीतरा ॥ ६६ ॥

ऊङः । ३ । २ । ६७ ।

ऊङन्तस्य तरादौ चोत्तरपदे स्येकार्थं वा ह्रस्वः स्यात् ।
ब्रह्मबन्धुतरा, ब्रह्मबन्धुतरा । कद्रुब्रुवा, कद्रुब्रुवा ॥ ६७ ॥

महतः कर-घास-विशिष्टे डाः । ३ । २ । ६८ ।

करादावुत्तरपदे महतो डा वा स्यात् । महाकरः, मह-
त्करः । महाघासः, महद्घासः । महाविशिष्टः, महद्वि-
शिष्टः ॥ ६८ ॥

स्त्रियाम् । ३ । २ । ६९ ।

स्त्रीवृत्तेर्महतः करादावुत्तरपदे नित्यं डाः स्यात् । महा-
करः, महाघासः, महाविशिष्टः ॥ ६९ ॥

जातीयैकार्थेऽच्चेः । ३ । २ । ७० ।

महतोऽच्च्यन्तस्य जातीयरि ऐकार्थ्यं चोत्तरपदे डाः स्यात् । महाजातीयः, महावीरः । जातीयैकार्थ्यं इति किम् ? महत्तरः । अच्चेरिति किम् ? महद्भूता कन्या ॥ ७० ॥

न पुम्बन्निपेधे । ३ । २ । ७१ ।

महतः पुम्बन्निपेधविषये उत्तरपदे डा न स्यात् महती-
प्रियः ॥ ७१ ॥

इच्यस्वरे दीर्घआच्च ॥ ३ । २ । ७२ ॥

इजन्तेऽस्वरादावुत्तरपदे पूर्वपदस्य दीर्घत्वं आच्च स्यात् । मुष्टीमुष्टि, मुष्टामुष्टि । अस्वर इति किम् ? अस्यसि ॥ ७२ ॥

हविष्यष्टनः कपाले ॥ ३ । २ । ७३ ॥

हविष्यर्धं कपाले उत्तरपदेऽष्टनो दीर्घः स्यात् । अष्टा-
कपालं हविः । हविपीति किम् ? अष्टकपालम् । कपाल
इति किम् ? अष्टपात्रं हविः ॥ ७३ ॥

गवि युक्ते । ३ । २ । ७४ ।

युक्तेऽर्थं गव्युत्तरपदेऽष्टनो दीर्घः स्यात् । अष्टागवं
शकटम् । युक्त इति किम् ? अष्टगुर्ध्वः ॥ ७४ ॥

नाम्नि । ३ । २ । ७५ ।

अष्टन उत्तरपदे संज्ञायां दीर्घः स्यात् । अष्टापदः कै-
लाशः । नाम्नीति किम् ? अष्टदंष्ट्रः ॥ ७५ ॥

१ " प्रचारे जर्तयत् " (३-२-७५) इति गृध्रेण जर्तयत्प्रत्ययः ।

महान् प्रचरोऽस्य स महाजर्तयः, स्थितं तु महाजर्तयः । तर्हि पट्टजर्तयः ।

महोपागो वीरस्य महतीर इदकार्थस्यंदाहस्यम् । महती दीर्घितस्य तु महपीति-

गिच्छति धेयम् ।

कोटर-मिश्रक-सिध्रक-पुरग-सारिकस्य वणे । ३ । २ । ७६ ।

एषां कृतणत्वे चने उत्तरपदे संज्ञायां दीर्घः स्यात् ।
कोटरावणम्, मिश्रकावणम्, सिध्रकावणम्, पुरगावणम्,
मारिकावणम् ॥ ७६ ॥

अञ्जनादीनां गिरौ । ३ । २ । ७७ ।

एषां गिराबुत्तरपदे नाम्नि दीर्घः स्यात् । अञ्जनागि-
रिः, कुक्कुटागिरिः ॥ ७७ ॥

अनजिरादिवहुस्वर-शरादीनां मतौ । ३ । २ । ७८ ।

अजिरादिवर्जयहुस्वराणां शरादीनां च मतौ प्रत्यये
नाम्नि दीर्घः स्यात् । उडुम्यरावती, शरावती, वंशावती ।
अनजिरादीति किम् ? अजिरवती, हिरण्यवती ॥ ७८ ॥

ऋषौ विश्वस्य मित्रे । ३ । २ । ७९ ।

ऋषावर्थे मित्रे उत्तरपदे विश्वस्य नाम्नि दीर्घः स्यात् ।
विश्वामित्रः ॥ ७९ ॥

नरे । ३ । २ । ८० ।

नरे उत्तरपदे नाम्नि विश्वस्य दीर्घः स्यात् । विश्वानरः
कश्चित् ॥ ८० ॥

वसु-राटोः । ३ । २ । ८१ ।

अनयोरुत्तरपदयोर्विश्वस्य दीर्घः स्यात् । विश्वावसुः,
विश्वाराट् ॥ ८१ ॥

वलच्यपित्रादेः । ३ । २ । ८२ ।

वलच्प्रत्यये पित्रादिवर्जानां दीर्घः स्यात् । आसुती-
वलः । अपित्रादेरिति किम् ? पितृवलः, मातृवलः ॥ ८२ ॥

चितेः कचि । ३ । २ । ८३ ।

चितेः कचि दीर्घः स्यात् । एकचितीकः ॥ ८३ ॥

स्वामिचिह्नस्याऽविष्टाऽष्ट-पञ्च-भिन्न-छिन्न-च्छिद्र-
स्रुव-स्वस्तिकस्य कर्णे । ३ । २ । ८४ ।

स्वामी चिह्नयते येन तद्वाचिनो विष्टादिवर्जस्य कर्णे
उत्तरपदे दीर्घः स्यात् । दांन्नाकर्णः पशुः । स्वामिचिह्नस्येति
किम् ? लम्बकर्णः । विष्टादिवर्जनं किम् ? विष्टकर्णः,
अष्टकर्णः ॥ ८४ ॥

गतिकारकस्य नहि-वृति-वृषि-व्यधि-रुचि-सहि-
तनौ कौ । ३ । २ । ८५ ।

गतिकारकयोर्नद्यादौ क्तिबन्ते उत्तरपदे दीर्घः स्यात् ।
उपानत्, नीवृत्, प्रावृह, श्वावित्, नीरुक्, ऋतीषद्,
जलासद्, परीतत् ॥ ८५ ॥

घञ्युपसर्गस्य बहुलम् । ३ । २ । ८६ ।

घञन्ते उत्तरपदे उपसर्गस्य बहुलं दीर्घः स्यात् । नी-
क्लेदः, नीवारः । बाहुलकात् क्वचिद्वा, प्रतीवेशः, प्रति-
वेशः । क्वचिन्न, विषादः, निषादः ॥ ८६ ॥

नामिनः काशे । ३ । २ । ८७ ।

नाम्यन्तस्योपसर्गस्याजन्ते काशे उत्तरपदे दीर्घः स्या-
त् । नीकाशः, वीकाशः । नामिन इति किम् ? प्रकाशः
॥ ८७ ॥

१ दात्र चिह्न कर्णे यस्य ॥ पशुर्दात्रावणः । पञ्चकर्ण इत्यादिषु न दीर्घत्व,
तेषां विष्टादिमध्यगत्वात् ।

दस्ति । ३ । २ । ८८ ।

दो यंस्तादिरादेशस्तस्मिन् परे नाम्यन्तस्योपसर्गस्य दीर्घः स्यात् । नीत्तम्, वीत्तम् । द इति किम् ? वितीर्णम् । तीति किम् ? सुदत्तम् ॥ ८८ ॥

अपील्वादेर्वहे । ३ । २ । ८९ ।

पील्वादिवर्जस्य नाम्यन्तस्य वहे उत्तरपदे दीर्घः स्यात् । ऋषीवहम्, मुनीवहम् । अपील्वादेरिति किम् ? पीलुवहम्, दारुवहम् ॥ ८९ ॥

शुनः । ३ । २ । ९० ।

अस्योत्तरपदे दीर्घः स्यात् । श्वादन्तः, श्वावराहम् ॥ ९० ॥

एकादश-षोडश-षोडन्-षोडा-षड्ढा । ३ । २ । ९१ ।

एकादयो दशादिषु कृतदीर्घत्वादयो निपात्यन्ते । एकादश, षोडश, षड्दन्ता अस्य षोडन्, षोडा, षड्ढा ॥ ९१ ॥

द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्शताद्, अनशीति-बहुव्रीहौ । ३ । २ । ९२ ।

एषां यथासंख्यमेते प्राक्शतात् संख्यायामुत्तरपदे स्युः, नत्वशीतौ बहुव्रीहिविषये च । द्वादश, त्रयोविंशतिः, अष्टात्रिंशत् । प्राक्शतादिति किम् ? द्विशतम्, त्रिशतम्, अष्टसहस्रम् । अनशीतिबहुव्रीहाविति किम् ? द्वयशीतिः, द्वित्राः ॥ ९२ ॥

१ तत्कारादिरादेशः ।

२ षोडन्शब्दस्य षोडन् षोडन्तौ षोडन्तः । षोडन्ता षोडद्गमिति पचन्-पदरूपाणि स्युः । त्रिषां षोडतीत्यस्य नदीवत् । घाप्रत्यये षोडा । षड्श इति तु षड् दधातीति द्वे प्रत्यये सिध्यति ।

चत्वारिंशदादौ वा । ३ । २ । ९३ ।

द्वित्र्यष्टानां प्राक्शताचत्वारिंशदादाबुत्तरपदे यथा-
संख्यं द्वात्रयोऽष्टा वा स्युः, अनशीतिबहुव्रीहौ । द्वाच-
त्वारिंशत्, द्विचत्वारिंशत् । त्रयश्चत्वारिंशत्, त्रिच-
त्वारिंशत् । अष्टाचत्वारिंशत्, अष्टचत्वारिंशत् ॥ ९३ ॥

हृदयस्य हृत्, लास-लेखाऽण्ये । ३ । २ । ९४ ।

अस्य लासलेखयोरुत्तरपदयोरणि ये च प्रत्यये हृत्
स्यात् । हृल्लासः, हृल्लेखः, हाईम्, हृद्यः ॥ ९४ ॥

पदः पादस्याऽज्याऽति-गोपहते । ३ । २ । ९५ ।

पादस्याज्यादाबुत्तरपदे पदः स्यात् । पंदाजिः, पदा-
तिः, पदगः, पदोपहतः ॥ ९५ ॥

हिम-हृति-कायि-ये पद् । ३ । २ । ९६ ।

हिमादाबुत्तरपदे ये च प्रत्यये पादस्य पद् स्यात् । प-
द्धिमम्, पद्धतिः, पत्कापी, पंथाः शर्कराः ॥ ९६ ॥

ऋचः शशसि । ३ । २ । ९७ ।

ऋचां पादस्य शादौ शस्प्रत्यये पद् स्यात् । पच्छो
गायत्रीं शंसति । ऋच इति किम् ? पादशः श्लोकं वक्ति ।
द्विःशपाठात् स्यादिशसि न स्यात्, ऋचः पादान् पश्य
॥ ९७ ॥

शब्द-निष्क-घोष-मिश्रे वा । ३ । २ । ९८ ।

शब्दादाबुत्तरपदे पादस्य पद् वा स्यात् । पच्छब्दः,

१ पादाभ्यामजति, अतति, गच्छति, उपहत इति पदाजिः, पदातिः,
पदगः पदोपहतः ।

२ पादौ विध्यन्ति यथाः शर्करा ।

पादशब्दः । पन्निष्कः, पादनिष्कः । पद्घोषः, पादघोषः ।
पन्मिश्रः, पादमिश्रः ॥ ९८ ॥

नस् नासिकायाः तः-क्षुद्रे । ३ । २ । ९९ ।

नासिकायास्तत्प्रत्यये क्षुद्रे चोत्तरपदे नस् स्यात् ।
नस्तः, नःक्षुद्रः ॥ ९९ ॥

येऽवर्णौ । ३ । २ । १०० ।

नासिकाया ये प्रत्यये वर्णादन्यत्रार्थे नस् स्यात् । न-
स्यम् । य इति किम् ? नासिक्यं पुरम् । अवर्णौ इति
किम् ? नासिक्यो वर्णः ॥ १०० ॥

शिरसः शीर्षन् । ३ । २ । १०१ ।

शिरसो ये प्रत्यये शीर्षन् स्यात् । शीर्षण्यः स्वरः,
शीर्षण्यं तैलम् । य इत्येव ? शिरस्तः, शिरस्यति ॥ १०१ ॥

केशे वा । ३ । २ । १०२ ।

शिरसः केशविषये ये प्रत्यये शीर्षन् वा स्यात् ।
शीर्षण्याः, शिरस्याः केशाः ॥ १०२ ॥

शीर्षः स्वरे तद्धिते । ३ । २ । १०३ ।

शिरसः स्वरादौ तद्धिते शीर्षः स्यात् । हास्तिशी-
र्षिः, शीर्षिकः ॥ १०३ ॥

उदकस्योदः पेपं-धि-वास-वाहने । ३ । २ । १०४ ।

उदकस्य पेपमादावुत्तरपदे उदः स्यात् । उदपेपं पिन-
ष्टि, उदधिर्घटः, उदवासः, उदवाहनः ॥ १०४ ॥

वैकव्यञ्जने पूर्ये । ३ । २ । १०५ ।

उदकस्यासंयुक्तव्यञ्जनादौ पूर्यमाणार्थे उत्तरपदे उदो

वा स्यात् । उदकुम्भः, उदककुम्भः । व्यञ्जन इति किम् ?
उदकामत्रम् । एकेति किम् ? उदकस्थालम् । पूर्य इति
किम् ? उदकदेशः ॥ १०५ ॥

मन्थौदन-सक्तु-विन्दु-वज्र-भार-हार-वीवध-गाहे
वा । ३ । २ । १०६ ।

एषूत्तरपदेषु उदकस्योदो वा स्यात् । उदमन्थः, उदक-
मन्थः । उदौदनः, उदकौदनः । उदसक्तुः, उदकसक्तुः ।
उदविन्दुः, उदकविन्दुः । उदवज्रः, उदकवज्रः । उदभारः,
उदकभारः । उदहारः, उदकहारः । उदवीवधः, उदकवी-
वधः । उदगाहः, उदकगाहः ॥ १०६ ॥

नामन्युत्तरपदस्य च । ३ । २ । १०७ ।

उदकस्य पूर्वपदस्योत्तरपदस्य च संज्ञायामुदः स्यात् ।
उदमेघः, उदवाहः, उदपानम्, उदधिः, लवणोदः, का-
लोदः ॥ १०७ ॥

ते 'लुग्वा । ३ । २ । १०८ ।

संज्ञाविषये पूर्वोत्तरपदे लुग् वा स्यात् । देवदत्तः, देवः,
दत्तः ॥ १०८ ॥

द्व्यन्तरनवर्णोपसर्गादिषु ईप् । ३ । २ । १०९ ।

द्व्यन्तर्भ्यामवर्णान्तवर्जोपसर्गोभ्यश्च परस्याप उत्तर-
पदस्य ईप् स्यात् । द्वीपम्, अन्तरीपम्, नीपम्, समीपम् ।

१ नाम्नि पूर्वोत्तरपदे लुग् वा स्त । यथा देवदत्त इत्यस्य 'देव इत्युपते,
दत्त इत्युपते वा देवदत्तविषयकः प्रकरणादर्थविशेषस्य बोधो भवति । एव भर्तृ
वा हरिर्वा भर्तृहरिर्वा, सत्य वा भामा वेलुक्तेऽपि भर्तृहरि-सत्यमामार्थबोधः स्यात् ।

२ द्विधा गता आपोऽस्मिन् इति द्वीपम् । एवमन्तरीपम् अन्तर्मध्यस्पन्दम् ।

उपसर्गादिति किम् ? स्वापः । अनवर्गेति किम् ? प्रा-
पम्, परापम् ॥ १०९ ॥

अनोदेशे उप् । ३ । २ । ११० ।

अनोः परस्यापो देशेऽर्थे उप् स्यात् । अनूपो देशः ।
देश इति किम् ? अन्वीपं वनम् ॥ ११० ॥

खित्यनव्ययाऽरूपो मोऽन्तो ह्रस्वश्च । ३ । २ । १११ ।

स्वरान्तस्यानव्ययस्यारूपश्च खित्प्रत्ययान्ते उत्तरपदे
मोऽन्तो यथासम्भवं ह्रस्वादेशश्च स्यात् । शंमन्यः, का-
लिमन्या, अरुन्तुदः । खितीति किम् ? ज्ञमानी । अनव्य-
यस्येति किम् ? दोषामन्यमहः ॥ १११ ॥

सत्याऽगदाऽस्तोः कारे । ३ । २ । ११२ ।

एभ्यः कारे उत्तरपदे मोऽन्तः स्यात् । सत्यङ्कारः, अ-
गदङ्कारः, अस्तुङ्कारः ॥ ११२ ॥

लोकम्पृण-मध्यन्दिनाऽनभ्यासमित्यम् । ३ । २ । ११३ ।

एते कृतपूर्वपदमोऽन्ता निपात्यन्ते । लोकम्पृणः, म-
ध्यन्दिनम्, अनभ्यासमित्यः ॥ ११३ ॥

भाष्ट्राग्नेरिन्धे । ३ । २ । ११४ ।

आभ्यामिन्धे उत्तरपदे मोऽन्तः स्यात् । भ्राष्ट्रमिन्धः,
अग्निमिन्धः ॥ ११४ ॥

अगिलाद् गिल-गिलगिलयोः । ३ । २ । ११५ ।

गिलान्तवर्जात् पूर्वपदात् परे गिले गिलगिले चोत्त-
रपदे मोऽन्तः स्यात् । तिमिङ्गिलः, तिमिङ्गिलगिलः । अ-
गिलादिति किम् ? तिमिङ्गिलगिलः ॥ ११५ ॥

भद्रोष्णात् करणे । ३ । २ । ११६ ।

आभ्यां परः करणे उत्तरपदे मोऽन्तः स्यात् । भद्रंकरणम्, उष्णंकरणम् ॥ ११६ ॥

नवाऽखित् कृदन्ते रात्रे । ३ । २ । ११७ ।

खिद्वर्जे कृदन्ते उत्तरपदे परे रात्रेर्मोऽन्तो वा स्यात् । रात्रिञ्चरः, रात्रिचरः । खिद्वर्जनमिति किम् ? रात्रिमन्यमहः । कृदन्त इति किम् ? रात्रिसुखम् । अन्तग्रहणं किम् ? रात्रयिता ॥ ११७ ॥

धेनोर्भव्यायाम् । ३ । २ । ११८ ।

धेनोर्भव्यायानुत्तरपदे मोऽन्तो वा स्यात् । धेनुम्भव्या, धेनुभव्या ॥ ११८ ॥

अपष्ठीतृतीयादन्याद् दोऽर्थे । ३ । २ । ११९ ।

अपष्ठाद्यन्ताद् अतृतीयान्ताच्चान्यादर्थे उत्तरपदे द्वे अन्तो वा स्यात् । अन्यदर्थः, अन्यार्थः । षष्ठादिवर्जनं किम् ? अन्यस्यान्येन वाऽर्थोऽन्यार्थः ॥ ११९ ॥

आशाराशाऽऽस्थिताऽऽस्थोत्सुकोति-रागे । ३ । २ । १२० ।

एषूत्तरपदेषु अपष्ठीतृतीयादन्याद् द्वे अन्तः स्यात् । अन्यदाशीः, अन्यदाशा, अन्यदास्थितः, अन्यदास्था, अन्यदुत्सुकः, अन्यदूतिः, अन्यद्रागः । अपष्ठीतृतीयादित्येव । अन्यस्य अन्येन वा आशीः अन्याशीः ॥ १२० ॥

ईयकारके । ३ । २ । १२१ ।

अन्याद् ईये प्रत्यये कारके चोत्तरपदे दोऽन्तः स्यात् । अन्यदीयः, अन्यत्कारकः ॥ १२१ ॥

सर्वादि-विश्वग्-देवाद् डद्विः कथञ्चौ । ३ । २ । १२२ ।

सर्वादेर्विष्वग्देवाभ्यां च परतः क्विबन्ते अञ्चायुत्तर-
रपदे डद्विरन्तः स्यात् । सर्वद्रीचः, द्व्यद्रथङ्, कद्रथङ्,
विष्वद्रथङ्, देवद्रथङ् । क्वीति किम् ? विष्वगञ्चनम्
॥ १२२ ॥

सह-समः सध्रि-समि । ३ । २ । १२३ ।

अनयोः स्थाने क्विबन्ते अञ्चायुत्तरपदे यथासंख्यं
सध्रिसमी स्याताम् । सध्रथङ्, सम्यङ् । क्वयञ्चावित्येव ?
सहाञ्चनम् ॥ १२३ ॥

तिरसस्तिर्यति । ३ । २ । १२४ ।

अकारादौ क्विबन्तेऽञ्चायुत्तरपदे तिरसस्तिरिः स्या-
त् । तिर्यङ् । अतीति किम् ? तिरश्चः ॥ १२४ ॥

नञ् अत् । ३ । २ । १२५ ।

उत्तरपदे परे नञ् अः स्यात् । अचौरः पन्थाः । उत्तरपद
इत्येव ? न भुङ्क्ते ॥ १२५ ॥

त्यादौ क्षेपे । ३ । २ । १२६ ।

त्याद्यन्ते पदे परे निन्दायां गम्यमानायां नञ् अः
स्यात् । अपचसि त्वं जाल्म ! । क्षेप इति किम् ? न पचति
चैत्रः ॥ १२६ ॥

नगोऽप्राणिनि वा । ३ । २ । १२७ ।

अप्राणिन्यर्थे नगो वा निपात्यते । नगः, अगो
गिरिः । अप्राणिनीति किम् ? अगोऽयं शीतेन ॥ १२७ ॥

१ सर्वमवर्तति सर्वदथङ्, द्वितीयाबहुवचन सर्वद्रीचः, तिर्यङ्वद्राणि स्युः ।
चित्वाहिलोपः । स्त्रीया तु सर्वद्रीची, रूपाणि तु तिर्यङ्वत् ।

नखादयः । ३ । २ । १२८ ।

एते अकृताकाराद्यादेशा निपात्यन्ते । नखः, नास-
त्यः ॥ १२८ ॥

अन् स्वरे । ३ । २ । १२९ ।

स्वरादाबुत्तरपदे नञोऽन् स्यात् । अनन्तो जिनः
॥ १२९ ॥

कोः कत्तत्पुरुषे । ३ । २ । १३० ।

स्वरादाबुत्तरपदे कोस्तत्पुरुषे कद् स्यात् । कदश्वः ।
तत्पुरुष इति किम् ? कूष्मन्तो देशः । स्वर इत्येव ? कुब्राह्मणः
॥ १३० ॥

रथ-वदे । ३ । २ । १३१ ।

रथे वदे षोत्तरपदे कोः कद् स्यात् । कद्रथः, कद्रदः
॥ १३१ ॥

तृणे जातौ । ३ । २ । १३२ ।

जातावर्थे तृणे उत्तरपदे कोः कद् स्यात् । कत्तृणा
रोहिषाख्या तृणजातिः ॥ १३२ ॥

कन्निः । ३ । २ । १३३ ।

कोः किमो वा आबुत्तरपदे कद् स्यात् । कन्नयः ॥ १३३ ॥

काऽक्ष-पथोः । ३ । २ । १३४ ।

अनयोरुत्तरपदयोः कोः का स्यात् । काऽक्षः, कापथम्
॥ १३४ ॥

पुरुषे वा । ३ । २ । १३५ ।

पुरुषे उत्तरपदे कोः का वा स्यात् । कापुरुषः, कुपुरुषः ॥ १३५ ॥

अल्पे । ३ । २ । १३६ ।

ईषदर्थस्य कोरुत्तरपदेका स्यात् । कामधुरम्, काऽञ्छम्
॥ १३६ ॥

का-कवौ वोष्णे । ३ । २ । १३७ ।

उष्णे उत्तरपदे कोः काकवौ वा स्याताम् । कोष्णम्,
कवोष्णम् । पक्षे यथाप्राप्तमिति । तत्पुरुषे, कटुष्णम् ।
बहुव्रीहौ, कूष्णो देशः ॥ १३७ ॥

कृत्येऽवश्यमो लुक् । ३ । २ । १३८ ।

कृत्यान्ते उत्तरपदेऽवश्यमो लुक् स्यात् । अवश्य-
कार्यम् । कृत्य इति किम् ? अवश्यं लावकः ॥ १३८ ॥

समः तत-हिते वा । ३ । २ । १३९ ।

तते हिते चोत्तरपदे समो लुग् वा स्यात् । सततम्,
सन्ततम् । सहितम्, संहितम् ॥ १३९ ॥

तुमश्च मनः कामे । ३ । २ । १४० ।

तुमसमोर्मनसि कामे चोत्तरपदे लुक् स्यात् । भोक्तु-
मनाः, गन्तुकामः, समनाः, सकामः ॥ १४० ॥

मांसस्यानङ्घञि पचि नवा । ३ । २ । १४१ ।

अनङ्घजन्ते पचावुत्तरपदे मांसस्य लुग् वा स्यात् ।
मांसपचनम्, मांसपचनम् । मांस्पाकः, मांसपाकः ॥ १४१ ॥

दिक्शब्दात् तीरस्य तारः । ३ । २ । १४२ ।

अस्मात् परस्य तीरस्योत्तरपदस्य तारो वा स्यात् । द-
क्षिणतारम्, दक्षिणतीरम् ॥ १४२ ॥

सहस्य सोऽन्यार्थे । ३ । २ । १४३ ।

उत्तरपदे परे बहुव्रीहौ सहस्य सो वा स्यात् । सपुत्रः,
सहपुत्रः । अन्यार्थ इति किम् ? सहजः ॥ १४३ ॥

नाम्नि । ३ । २ । १४४ ।

उत्तरपदे परे बहुव्रीहौ सहस्य सः संज्ञायां स्यात् ।
साश्वत्थं वनम् । अन्यार्थ इत्येव ? सहदेवः कुरुः ॥ १४४ ॥

अदृश्याधिके । ३ । २ । १४५ ।

अदृश्यं परोक्षम्, अधिकमधिरूढं तदर्थयोरुत्तरपदयोर्बहु-
व्रीहौ सहस्य सः स्यात् । साग्निः कपोतः, सद्रोणा खारी
॥ १४५ ॥

अकालेऽव्ययीभावे । ३ । २ । १४६ ।

अकालवाचिन्युत्तरपदे सहस्याव्ययीभावे सः स्यात् ।
सब्रह्म साधूनाम् । अकाल इति किम् ? सहपूर्वाङ्गं शेते ।
अव्ययीभाव इति किम् ? सहयुष्वा ॥ १४६ ॥

ग्रन्थाऽन्ते । ३ । २ । १४७ ।

एतद्वाच्युत्तरपदे सहस्याव्ययीभावे सः स्यात् । सकलं
ज्योतिषमधीते ॥ १४७ ॥

नाऽऽशिष्यगो-वत्स-हले । ३ । २ । १४८ ।

गवादिवर्जं उत्तरपदे आशिषि गम्यायां सहस्य सो
न स्यात् । स्वस्ति गुरवे सहशिष्याय । आशियीति किम् ?
सपुत्रः । गवादिवर्जनं किम् ? स्वस्ति तुभ्यं सगवे, सह-
गवे । सवत्साय, सहवत्साय । सहलाय, सहहलाय ॥ १४८ ॥

समानस्य धर्माऽऽदिपु । ३ । २ । १४९ ।

धर्मादायुत्तरपदे समानस्य सः स्यात् । सधर्मा, सनामा ॥ १४९ ॥

सत्रह्यचारी । ३ । २ । १५० ।

अयं निपात्यते ॥ १५० ॥

दृक्-दृश-दृक्षे । ३ । २ । १५१ ।

एषुत्तरपदेषु समानस्य सः स्यात् । सदृक्, सदृशः, सदृक्षः ॥ १५१ ॥

अन्य-त्यदादेराः । ३ । २ । १५२ ।

अन्यस्य त्यदादेश्च दृगादाबुत्तरपदे आः स्यात् । अन्या-दृक्, अन्यादृशः, अन्यादृक्षः । त्यादृक्, त्यादृशः, त्यादृक्षः । अस्मादृक्, अस्मादृशः, अस्मादृक्षः ॥ १५२ ॥

इदम्-किम् ईत्-की । ३ । २ । १५३ ।

दृगादाबुत्तरपदे इदम्-किमौ यथासङ्ख्यमौत्कीरूपौ स्याताम् । ईदृक्, ईदृशः, ईदृक्षः । कीदृक्, कीदृशः, कीदृक्षः ॥ १५३ ॥

अनञः क्तवो यप् । ३ । २ । १५४ ।

नञोऽन्यस्मादव्ययात् पूर्वपदात् परं यदुत्तरपदं तदवयवस्य क्तवो यप् स्यात् । प्रकृत्य । अनञ इति किम् ? अकृत्वा, परमकृत्वा । उत्तरपदस्येत्येव ? अलंकृत्वा ॥ १५४ ॥

शृषोदरादयः । ३ । २ । १५५ ।

एते साधवः स्युः । शृषोदरः, यलाहकः ॥ १५५ ॥

वा-अवाऽप्योः तनि-क्री-धाग्-नहोर्व-पी । ३ । २ । १५६ ।

अवस्योपसर्गस्य तनिक्रियोरपेश्च धाग्नहोर्वथासङ्ख्यं व-पी वा स्याताम् । वतंसः, अवतंसः । चक्रयः, अवक्रयः । पिहितम्, अपिहितम् । पिनदम्, अपिनदम् ॥ १५६ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्योपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ३ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

(अथाऽऽख्यातप्रकरणम्)

वृद्धिराऽऽरैदौत् । ३ । ३ । १ ।

आ आर् ऐ औ एते प्रत्येकं वृद्धिः स्युः । माष्टि
कार्यम्, नायकः, औपगवः ॥ १ ॥

गुणोऽरेदोत् । ३ । ३ । २ ।

अर् एत् ओत् एते प्रत्येकं गुणः स्युः । कर्त्ता, चेता,
स्नोता ॥ २ ॥

क्रियाऽर्थो धातुः । ३ । ३ । ३ ।

कृतिः क्रिया पूर्वापरीभूता, साऽर्थो यस्य स धातुः
स्यात् । भवति, अस्ति, गोपायति, जुगुप्सते, पापञ्यते,
पुत्रकाम्यति, मुण्डयति, जवनः ॥ ३ ॥

न प्रादिरप्रत्ययः । ३ । ३ । ४ ।

प्रादिर्धातोरवयवो न स्यात्, ततः पर एव धातुरित्यर्थः,
न चेत्ततः परः प्रत्ययः । अभ्यमनायत्, प्राप्तादीयत् ।
प्रादिरिति किम् ? अमहापुत्रीयत् । अप्रत्यय इति किम् ?
औत्सुकायत् ॥ ४ ॥

अवौ दा-धौ दा । ३ । ३ । ५ ।

दाधारूपौ धातू अवितौ दा स्याताम् । दाम्, प्रणि-

१ इदं यङन्तोदाहरणम् । पुत्रकाम्यतीति नामधातोः, जवन इति कृदन्तस्यो-
दाहरणम्, भ्यादीनां गणानां, निगन्तादिप्रक्रियान्तानामपि च धातुत्वमस्ति ।

२ 'वृ' इत्यनुषन्धवन्तो धातू वितौ स्त, तौ वर्जयित्वा दासङ्गो भवतः ।

दाता । देह, प्रणिदधते । डुदांग, प्रणिददाति । दौ प्रणि-
यति । द्ये, प्रणिधयति । डुधांग्, प्रणिदधाति । अवा-
विति किम् ? दांव्, दातं बहिः । दैव्, अवदातं मुखम् ॥५॥
वर्तमाना तिव्-तस्-अन्ति, सिव्-थस्-थ, मिव्-
वस्-मस् । ते-आते-अन्ते, से-आथे-ध्वे, ए-वहे-महे

। ३ । ३ । ६ ।

इमानि वचनानि वर्तमाना स्युः ॥ ६ ॥

सप्तमी-यात्-याताम्-युस्, यास्-यातम्-यात,
याम्-याव-याम । ईत-ईयाताम्-ईरन्, ईथास्-ईया-
थाम्-ईध्वम्, ईय-ईवहि-ईमहि । ३ । ३ । ७ ।

इमानि वचनानि सप्तमी स्युः ॥ ७ ॥

पञ्चमी-तुव्-ताम्-अन्तु, हि-तम्-त, आनिव्-आवव्-
आमव् । ताम्-आताम्-अन्ताम्, स्व-आथाम्-ध्वम्,
ऐव्-आवहैव्-आमहैव् । ३ । ३ । ८ ।

इमानि वचनानि पञ्चमी स्युः ॥ ८ ॥

१ तिवादिषु वित्करणे “ शिदवित् ” (६० ४-३-२०) इत्यत्र विशेष-
णार्थम् । “ स्मे च वर्तमाना ” (५-२-१६) इत्येवमादीनि वर्तमानास्थानानि स्युः ।

२ तिवादिप्रत्ययाना वर्तमाना इति सञ्ज्ञाऽत्र क्रियते, एव यादृशीनां सप्तमी,
इत्येवमन्यनाऽपि । पाणिनीयसिद्धान्तवन्दिवासारस्वतसिद्धान्तरत्निवादिभ्यामरणेषु
तु वर्तमानाया लृट्, रासम्या लिट्, पञ्चम्या लोट्, वास्तव्या लृट्, अद्यतन्या लृट्,
परोक्षया लिट्, आशिषो लिट्, भस्तव्या लृट्, मविध्यन्त्या लृट्, विधातिपतेर्लृट्
इति सञ्ज्ञा वर्तन्ते ।

३ “ इच्छार्थे कर्मणः सप्तमी ” इति सप्तमीप्रदेशः । विधिसम्भवनयोः ।

४ “ स्मे पञ्चमी ” (५-४-३१) इत्यादयोऽभ्याः प्रदेशः सन्ति ।

ह्यस्तनी-दिब्-ताम्-अन्, सिब्-तम्-त, अम्-व-म ।
 त-आताम्-अन्त, थास्-आथाम्-ध्वम्, इ-वहि-
 महि । ३ । ३ । ९ ।

इमानि वचनानि ह्यस्तनी स्युः ॥ ९ ॥

एताः शितः । ३ । ३ । १० ।

एताश्चतस्रः शितो ज्ञेयाः । भवति, भवेत्, भवतु, अभवत् । १० ।

अद्यतनी-दि-ताम्-अन्, सि-तम्-त, अम्-व-म ।
 त-आताम्-अन्त, थास्-आथाम्-ध्वम्, इ-वहि-
 महि । ३ । ३ । ११ ।

इमानि वचनानि अद्यतनी स्युः ॥ ११ ॥

परोक्षा-ण्व्-अहुस्-उस्, थ्व्-अधुम्-अ, ण्व्-व-म ।

ए-आते-इरे, से-आथे-ध्वे, ए-वहे-महे । ३ । ३ । १२ ।

इमानि वचनानि परोक्षा स्युः ॥ १२ ॥

आशीः—क्यात्-क्यास्ताम्-क्यासुस्, क्यास्-क्यास्तम्
 क्यास्त, क्यासम्-क्यास्व-क्यास्म । सीष्ट-सीयास्ताम्-
 सीरन्, सीष्टास्-सीयास्थाम्-सीध्वम्, सीय-सीवहि-

४ अस्याः प्रदेशासु “ अनद्यतने ह्यस्तनी ” (५-२-७) इत्यादि ।
 एव “ अद्यतनी ” (५-२-४) इत्याद्यन्त्या, “ शुभद्वयस्य परोक्षा वा ”
 (५-२-१) इति परोक्षायाः “ आशिष्याशी पश्यामी ” (५-४-२८)
 इत्यादिषु, “ अनद्यतने श्वस्तनी ” (५-३-५) इति श्वस्तन्या, “ भविष्यन्ती ”
 (५-३-४) इति भविष्यन्त्याः । क्रियातिपत्तेः “ तसम्यर्थे क्रियानिपत्तो क्रियानिपतिः ”
 (५-४-९) इत्यादयः प्रदेशा ज्ञेयाः ।

१ अत्र क्विचरण “ नामिनो गुणोऽपि इति ” (४-२-१) इत्यादि
 विशेषणार्थम् । क्तिवाद् वृद्धिगुणौ न भवत ।

सीमहि । ३ । ३ । १३ ।

इमानि वचनानि आशीः स्युः ॥ १३ ॥

श्वस्तनी-ता-तारौ-तारस्, तासि-तास्थस्-तास्थ,
तास्मि-तास्वस्-तास्मस् । ता-तारौ-तारस्, तासे-
तासाथे-ताध्वे, ताहे-तास्वहे-तास्महे । ३ । ३ । १४ ।

इमानि वचनानि श्वस्तनी स्युः ॥ १४ ॥

भविष्यन्ती-स्यति-स्यतस्-स्यन्ति, स्यसि-स्यथस्-
स्यथ, स्यामि-स्यावस्-स्यामस् । स्यते-स्येते-
स्यन्ते, स्यसे-स्येथे-स्यध्वे, स्ये-स्यावहे-स्या-
महे । ३ । ३ । १५ ।

इमानि वचनानि भविष्यन्ती स्युः ॥ १५ ॥

क्रियातिपत्तिः-स्यत्-स्याताम्-स्यन्, स्यत्-स्यतम्-स्यत,
स्यम्-स्याव-स्याम । स्यत-स्येताम्-स्यन्त, स्यथा
स्येथाम्-स्यध्वम्, स्ये-स्यावहि-स्यामहि । ३ । ३ । १६ ।

इमानि वचनानि क्रियातिपत्तिः स्युः ॥ १६ ॥

ग्रीणि ग्रीण्यन्य'-युष्मदस्मदि । ३ । ३ । १७ ।

१ पाणिनीयादिसङ्ग्रहा प्रथमपुरुषे तच्छब्दाख्ये इत्यर्थः, यथा स गच्छती-
त्यादि । अन्यार्थादीनां द्वयोस्त्रयाणां वा यदा युष्मत् प्रयोगस्तदा परार्थमपेक्षैव प्रत्य-
यः प्रयोक्तव्यः, यथा त्व च स च पवथ, इत्यत्र सूत्रोक्तव्यमतो युष्मदर्थः पर
(पश्चादभूतः) अस्ति, अत एव यन्प्रत्ययः, एव स चाह च स च पवाम
इत्यादिषु सूत्रोक्तव्यमापेक्षयैव प्रयोगः कार्यः, न तु प्रयोगव्यमतः, अन्यथा—
त्व च स च भवत, इतिप्रयोगो भवेत्, स च दुष्टः । यत्र भवच्छब्दस्त्वर्थे
स्यात्तदाऽन्यार्थकः प्रथमः प्रत्ययविक्रमः प्रयोक्तव्यम्, यथा-भवान् गच्छति पवति
भवति वेति । क्रिया तु भवती गच्छति इत्यादि ।

सर्वासां विभक्तीनां त्रीणि त्रीणि वचनानि अन्य-
स्मिन्नर्थे युष्मदर्थेऽस्मदर्थे च वाच्ये यथाक्रमं स्युः । स
पचति, तौ पचतः, ते पचन्ति । पचते, पच्येते, पचन्ते । त्वं
पचसि, युवां पचथः, यूयं पचथ । पचसे, पच्येथे, पचध्वे ।
अहं पचामि, आवां पचावः, वयं पचामः । पचे, पचावहे,
पचामहे । एवं सर्वासु द्वययोगे त्रययोगे च पराश्रयमेव
वचनम् । स च त्वं च पचथः, स च त्वं च अहं च पचामः ॥ १७ ॥

एक-द्वि-बहुषु । ३ । ३ । १८ ।

अन्यादिषु यानि त्रीणि त्रीण्युक्तानि तान्येकद्विब-
हुष्वर्थेषु यथामङ्गल्यं स्युः । स पचति, तौ पचतः, ते पच-
न्तीत्यादि ॥ १८ ॥

नवाऽऽद्यानि शतृ-क्वसू च परस्मैपदम् । ३ । ३ । १९ ।

सर्वविभक्तीनामाद्यानि नव नव वचनानि शतृक्व-
सू च परस्मैपदानि स्युः । तिब्, तस्, अन्ति । सिब्,
थस्, थ । मिब्, बस्, मस् । एवं सर्वासु ॥ १९ ॥

पराणि कानानशौ चाऽऽत्मनेपदम् । ३ । ३ । २० ।

सर्वविभक्तीनां पराणि नव नव वचनानि काना-
नशौ चाऽऽत्मनेपदानि स्युः । ते, आते, अन्ते । से, आये,
ध्वे । ए, वहे, महे । एवं सर्वासु ॥ २० ॥

तत् साप्यानाप्यात् कर्मभावे, कृत्य-क्त-खलर्थाश्च

। ३ । ३ । २१ ।

तत् आत्मनेपदं कृत्यक्तखलर्थाश्च प्रत्ययाः सकर्मकाच्चातोः
कर्मणि, अकर्मकादविवक्षितकर्मकाच्च भावे स्युः । क्रियते

कटश्चैत्रेण, चक्राणः, क्रियमाणः, भूयते त्वया, भूयमानम्,
क्रियते, मृदु पच्यते, कार्यः, कर्त्तव्यः, करणीयः, देयः,
कृत्यः कटस्त्वया, शयितव्यम्, शयनीयम्, शेषम्, का-
र्यम्, कर्त्तव्यम्, करणीयम्, देयम्, कृत्यम्, त्वया कृतः
कटः, शयितम्, कृतं त्वया, सुकरः, कटस्त्वया, सुशयं,
सुकरं त्वया, सुकटंकराणि वीरणानि, ईपदाढ्यम्भवं
भवता, सुज्ञानं तत्त्वं मुनिना, सुगुलानं दीनेन, मास
आस्यते, मासमास्यते ॥ २१ ॥

इडितः 'कर्त्तरि । ३ । ३ । २२ ।

इदितो डितश्च घातोः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । एधते,
एधमानः, शेते, शयानः ॥ २२ ॥

क्रियाव्यतिहारेऽगति-हिंसा-शब्दार्थ-हसो ह-वह-
श्चाऽनन्योऽन्यार्थे । ३ । ३ । २३ ।

अन्यधिकीर्षितायाः क्रियाया अन्येन हरणं करणं
क्रियाव्यतिहारः । तदर्थाद् गतिहिंसाशब्दार्थहस्वर्जाद् धा-
तोर्हृवहिभ्यां च कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । न त्वन्योऽन्येतरैत-
र-परस्परशब्दयोगे । व्यतिलुनते, व्यतिहरन्ते, व्यतिवह-
न्ते भारम् । क्रियेति किम् ? द्रव्यव्यतिहारे मा भूत्,
चैत्रस्य धान्यं व्यतिलुनन्ति । गत्यर्थादिवर्जनं किम् ? व्य-
तिसर्पन्ति, व्यतिहिंसन्ति, व्यतिजल्पन्ति, व्यतिह-
सन्ति । अनन्योऽन्यार्थ इति किम् ? परस्परस्य व्यतिलु-
नन्ति । कर्त्तरीत्येव ? तेन भावकर्मणोः पूर्वैर्वा गत्यर्था-
दिभ्योऽपि स्यात्, व्यतिगम्यन्ते ग्रामाः ॥ २३ ॥

निविशः । ३ । ३ । २४ ।

नेविशः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । निविशते ॥ २४ ॥

उपसर्गाद् अस्योहो वा । ३ । ३ । २५ ।

उपसर्गात् पराभ्यामस्यत्यूहिभ्यां कर्त्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् । विपर्यस्यते, विपर्यस्यति । समूहते, समूहति ॥ २५ ॥

उत्-स्वराद् युजेरयज्ञतत्पात्रे । ३ । ३ । २६ ।

उद्ः स्वरान्ताच्चोपसर्गात् पराद् युनक्तेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात्, न चेद् यज्ञे यत्तत्पात्रं तद्विषयो युज्यर्थः स्यात् । उद्युङ्क्ते, उपयुङ्क्ते । उत्स्वरादिति किम् ? संयुनक्ति । अयज्ञतत्पात्र इति किम् ? इन्द्रं, यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ॥ २६ ॥

परि-व्यवात् क्रियः । ३ । ३ । २७ ।

एभ्य उपसर्गेभ्यः परात् क्रीणातेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । परिक्रीणीते, विक्रीणीते, अवक्रीणीते । उपसर्गादित्येव ? उपरिक्रीणाति ॥ २७ ॥

परा-वेर्जेः । ३ । ३ । २८ ।

आभ्यां पराद् जयतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । पराजयते, विजयते । उपसर्गाभ्यामित्येव ? बहुवि जयति, वनम् ॥ २८ ॥

समः क्षणोः । ३ । ३ । २९ ।

समः परात् क्षणौतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संक्षणुते शस्त्रम् । सम इति किम् ? क्षणौति । उपसर्गादित्येव ? आयसं क्षणौति ॥ २९ ॥

अपस्किरः । ३ । ३ । ३० ।

अपात् किरतेः संस्सद्कात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
अपस्किरते वृषभो हृष्टः । संस्सद्निर्देशः किम् ? अप
किरति । अपेति किम् ? उपस्किरति ॥ ३० ॥

उदश्चरः साऽऽप्यात् । ३ । ३ । ३१ ।

उत्पूर्वाचरेः सकर्मकात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । मार्गमु-
चरते । साऽऽप्यादिति किम् ? ध्रुम उच्चरति ॥ ३१ ॥

समस्तृतीयया । ३ । ३ । ३२ ।

सम्पूर्वाच्चरेस्तृतीयान्तेन योगे कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
अश्वेन सञ्चरते । तृतीययेति किम् ? उभौ लोकौ सञ्चरसि
॥ ३२ ॥

क्रीडोऽकूजने । ३ । ३ । ३३ ।

कूजनमव्यक्तः शब्दः । ततोऽन्यार्थात् सपूर्वात् क्रीडतेः
कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संक्रीडते । सम इत्येव ? क्रीडति ।
अकूजन इति किम् ? संक्रीडन्त्यनांसि ॥ ३३ ॥

अन्वाङ्-परेः । ३ । ३ । ३४ ।

एभ्यः परात् क्रीडतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । अनुक्री-
डते. आक्रीडते, परिक्रीडते ॥ ३४ ॥

शप उपलम्भने । ३ । ३ । ३५ ।

उपलम्भनं प्रकाशनं शपथो वा । तदर्थाच्छपतेः कर्त्त-
र्यात्मनेपदं स्यात् । मैत्राय शपते । उपलम्भन इति किम् ?
मैत्रं शपति ॥ ३५ ॥

आशिषि नाथः । ३ । ३ । ३६ ।

आशीरर्थादेव नाथेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । सर्पिषो नाथते । आशिषीति किम् ? मधु नाथति ॥ ३६ ॥

भुनजोऽत्राणे । ३ । ३ । ३७ ।

पालनादन्यार्थाद् भुनक्तेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । ओदनं भुङ्क्ते । भुनज इति किम् ? औष्ठौ निर्भुजति । अत्राण इति किम् ? पृथ्वीं भुनक्ति ॥ ३७ ॥

हृगो गतताच्छील्ये । ३ । ३ । ३८ ।

गतं सादृश्यं । हृगो गतताच्छील्यार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । पैत्रकमन्वा अनुहरन्ते, पितुरनुहरन्ते । गत इति किम् ? पितुर्हरति चोरयतीत्यर्थः । ताच्छील्यदिति किम् ? नद्यो राममनुहरति ॥ ३८ ॥

पूजाऽऽचार्यक-भृत्युत्क्षेप-ज्ञान-विगणन-व्यये
नियः । ३ । ३ । ३९ ।

पूजादिषु गम्येषु नियः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । नयते विद्वान् स्याद्वादे, माणवकमुपनयते, कर्मकरानुपनयते, शिशुमुदानयते, नयते तत्त्वार्थं, मद्राः कारं विनयन्ते, शतं

१ नाथश्च धातुरपतापैश्वर्याऽऽशीर्षाचनार्थेषु वर्तते तत्राऽऽशिष्येवार्थे आत्मनेपदं भवति । 'सर्पिषो नाथते' सर्पिर्भे भूयादित्याशास्ते इत्यर्थः ।

२ 'भुनजो' कौटिल्ये (हैमधातुपाठ) इत्यस्य रूपम् ।

३ पूजा-सन्मानः । 'नयते त्विद्वान् स्याद्वादे' 'पण्डितः स्याद्वादे जीवादीन् पदार्थान् युक्तिभिर्विहित्य शिष्यपुद्भि प्रापयति, ते च बोधिताः सन्तो भुवि पूजिता भवन्तीत्यस्य तात्पर्यम् । आचार्यस्य भावः कर्मणाऽऽचार्यकम् । मतिर्वेतनम् । विगणनमृणादेः शोधनम् । व्ययो धर्मादिषु विनियोगः ।

चिनयते । एष्विति किम् ? अजां नयति ग्रामम् ॥ ३९ ॥

कर्तृस्थामूर्त्ताऽऽप्यात् । ३ । ३ । ४० ।

कर्तृस्थममूर्त्तं कर्म यस्य तस्माद्विषयः कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । अमं चिनयते । कर्तृस्येति किम् ? चित्रो मन्त्रस्य मन्युं चिनयति । अमूर्त्तं किम् ? गडुं चिनयति । आप्येति किम् ? बुद्ध्या चिनयति ॥ ४० ॥

शदेः शिति । ३ । ३ । ४१ ।

शिद्विपयात् शदेः कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । शीयते । शितीति किम् ? शत्स्यति ॥ ४१ ॥

अथितेरद्यतन्याशिपि च ३ । ३ । ४२ ।

अतोऽद्यतन्याशीर्विषयाच्छिद्विपयाच्च कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । अमृत, मृषीष्ट, अथिते । अद्यतन्याशिपि चेति किम् ? ममार ॥ ४२ ॥

क्यङ्पो नवा । ३ । ३ । ४३ ।

क्यङ्पन्तात् कर्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् । निद्रायति, निद्रायते ॥ ४३ ॥

द्युद्ध्योऽद्यतन्याम् । ३ । ३ । ४४ ।

द्युतादिभ्योऽद्यतनीविषये कर्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् । व्यद्यतत्, व्यद्योतिष्ट । अरुचत्, अरोचिष्ट । अद्यतन्यामिति किम् ? द्योतते ॥ ४४ ॥

द्युद्ध्यः स्य-सनोः । ३ । ३ । ४५ ।

वृदादेः पञ्चतः स्यादौ प्रत्यये सति च विषये कर्तर्या-

१ वर्तमानादयश्चतस्रो विभक्त्यः शितः, तद्विपयान् "धीति-इत्.....

" (४-२-१०८) सूत्रेण शदेः सीयाऽऽदेशः ।

२ बहुवचनं गण्यर्थः । वृद्धः, स्वदीर्घः, कृद्धः, शधूः, इषीर्हः इत्येते पञ्च वृत्तादयः सन्ति ।

त्मनेपदं वा स्यात् । वर्त्स्यति, वर्त्तिष्यते । विवृत्सति,
विवर्त्तिषते । स्पसनोरिति किम् ? वर्त्ते ॥ ४५ ॥

कृपः श्वस्तन्याम् । ३ । ३ । ४६ ।

कृपः श्वस्तनीविषये कर्त्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् ।
कल्प्तासि, कल्पितासे ॥ ४६ ॥

क्रमोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ४७ ।

अविद्यमानोपसर्गात् क्रमतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् ।
क्रमते, क्रामति । अनुपसर्गादिति किम् ? अनुक्रामति ॥ ४७ ॥

वृत्ति-सर्ग-तायने । ३ । ३ । ४८ ।

वृत्तिरप्रतिबन्धः । सर्ग उत्साहः । तायनं स्फूर्तता ।
एतद्वृत्तेः क्रमेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । शास्त्रेऽस्य क्रमते
बुद्धिः, सूत्राय क्रमते, क्रमन्तेऽस्मिन् योगाः ॥ ४८ ॥

परोपात् । ३ । ३ । ४९ ।

आभ्यामेव परात् क्रमेर्वृत्त्याद्यथात् कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । पराक्रमते, उपक्रमते । परोपादिति किम् ? अनु-
क्रामति वृत्त्यादावित्येव ? पराक्रामति ॥ ४९ ॥

वेः स्वार्थे । ३ । ३ । ५० ।

स्वार्थः पादविक्षेपः । तदर्थाद् विपूर्वात् क्रमेः कर्त्तर्या-
त्मनेपदं स्यात् । साधुः विक्रमते गजः । स्वार्थ इति किम् ?
गजेन विक्रामति ॥ ५० ॥

प्रोपाद् आरम्भे । ३ । ३ । ५१ ।

आरम्भार्थात् प्रोपाभ्यां परात् क्रमेः कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । प्रक्रमते, उपक्रमते भोक्तुम्, आरम्भ इति किम् ?
प्रक्रामति, यातीत्यर्थः ॥ ५१ ॥

आडो ज्योतिरुद्गमे । ३ । ३ । ५२ ।

आडः परात् क्रमेश्चन्द्राद्युद्गमार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । आक्रमते चन्द्रः सूर्यो वा । ज्योतिरुद्गम इति किम् ? आक्रमति बटुः कुतुपम्, धूम आक्रमति ॥ ५२ ॥

दागोऽस्वाऽऽस्यप्रसार-विकाशे । ३ । ३ । ५३ ।

स्वाऽऽस्यप्रसारविकाशाभ्यामन्यार्थाद् आहपूर्वाद् दागः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । विद्याभादत्ते । स्वास्यादिवर्जनं किम् ? उप्रो सुखं व्याददाति, कूलं व्याददाति ॥ ५३ ॥

नु-प्रच्छः । ३ । ३ । ५४ ।

आहपूर्वाद् नूतेः प्रच्छेक्ष कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । आनुते शृगालः, आपृच्छते गुरुन् ॥ ५४ ॥

गमेः क्षान्तौ । ३ । ३ । ५५ ।

कालहरणार्थाद् गमयतेराहपूर्वात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । आगमयते गुरुम् ? कश्चित् कालं प्रतीक्षते । क्षान्ताविति किम् ? विद्यामागमयति ॥ ५५ ॥

ह्यः स्पर्द्धे । ३ । ३ । ५६ ।

आहपूर्वाद् ह्यतेः स्पर्द्धे गम्ये कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । मल्लो मल्लमाह्वयते ॥ स्पर्द्धे इति किम् ? गामाह्वयति ॥ ५६ ॥

सं-नि-वेः । ३ । ३ । ५७ ।

एभ्यो ह्वयतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संह्वयते, निह्वयते, विह्वयते ॥ ५७ ॥

उपात् । ३ । ३ । ५८ ।

उपात् ह्वयतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । उपह्वयते ॥ ५८ ॥

यमः स्वीकारे । ३ । ३ । ५९ ।

उपाद्यमेः स्वीकारार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
कन्यामुपयच्छते, उपायंस्त महास्त्राणि । च्विनिर्देश इति
किम् ? शाटकानुपयच्छति ॥ ५९ ॥

देवाऽर्चा-मैत्री-सङ्गम-पथिकर्त्तृक-मन्त्रकरणे स्थः

। ३ । ३ । ६० ।

एतदर्थानुपूर्वात् तिष्ठतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । देवार्चा,
जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । मैत्री, रथिकानुपतिष्ठते । सङ्गमः,
यमुना गङ्गामुपतिष्ठते । पन्थाः कर्त्ता यस्य तत्र, श्रुघ्नमु-
पतिष्ठते पन्थाः । मन्त्रः करणं यस्य, ऐन्द्रया गार्हपत्य-
मुपतिष्ठते ॥ ६० ॥

वा लिप्सायाम् । ३ । ३ । ६१ ।

उपात् स्थो लिप्सायां गम्यमानायां कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्याद् वा । भिक्षुर्दातृकुलमुपतिष्ठते, उपतिष्ठति वा ॥ ६१ ॥

उदोऽनूर्ध्वेहे । ३ । ३ । ६२ ।

अनूर्ध्वं या चेष्टा तदर्थानुपूर्वात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । मुक्तामुत्तिष्ठते । अनूर्ध्वेति किम् ? आसनामुत्ति-
ष्ठति । ईहेति किम् ? ग्रामात् शतमुत्तिष्ठति ॥ ६२ ॥

सं-वि-प्राऽवात् । ३ । ३ । ६३ ।

एभ्यः परात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संतिष्ठते,
वितिष्ठते, प्रतिष्ठते, अवतिष्ठते ॥ ६३ ॥

जीप्सा-स्थेये । ३ । ३ । ६४ ।

जीप्सा आत्मप्रकाशनम् । स्थेयः मभ्यः । जीप्सायां

स्थेयविषयार्थं च वर्तमानात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
तिष्ठते कन्या छात्रेभ्यः, त्वयि तिष्ठते विवादः ॥ ६४ ॥

प्रतिज्ञायाम् । ३ । ३ । ६५ ।

अभ्युपगमार्थात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । नित्यं
शब्दमातिष्ठते ॥ ६५ ॥

समो गिरः । ३ । ३ । ६६ ।

संपूर्वाद् गिरः प्रतिज्ञार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
स्याद्वादं सङ्गिरते ॥ ६६ ॥

अवात् । ३ । ३ । ६७ ।

अवाङ्गिरः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । अवगिरते ॥ ६७ ॥

निहूनवे ज्ञः । ३ । ३ । ६८ ।

निहूवोऽपलापः । तद्वृत्तेर्ज्ञः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
शतमपजानीते ॥ ६८ ॥

सं-प्रतेरस्मृतौ । ३ । ३ । ६९ ।

स्मृतेरन्यार्थात् संप्रतिभ्यां पराद् ज्ञः कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । शतं संजानीते, प्रतिजानीते । अस्मृताविति किम् ?
मातुः संजानाति ॥ ६९ ॥

अननोः सनः । ३ । ३ । ७० ।

सन्नन्ताद् ज्ञः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । नत्वनोः परात् ।

१ मीमांसकाः शब्दस्य नित्यत्वमेवाभिमन्यन्ते ।

२ गिर इति सूत्रे वचनाद् गृणातेनात्मनेपदं स्यात्, किन्तु
'गृत्' निगरणे इत्यस्य । स्याद्वादं संगिरते-प्रतिजानीते इति भावः ।

३ प्रतिज्ञायामिति निवृत्त वेदितव्य, पृथक्सूत्रकरणात् ।

४ अनुपूर्वकजिज्ञासधातोनात्मनेपदमिति तत्त्वम् ।

धर्मं जिज्ञासते । अननोरिति किम् ? धर्ममनुजिज्ञासति ॥ ७० ॥

श्रुवोऽनाङ्-प्रतेः । ३ । ३ । ७१ ।

सन्नन्तात् शृणोतेः कर्तर्यात्मनेपदं स्यात्, न त्वाङ्प्रतिभ्यां परात् । शुश्रूषते गुरून् । अनाङ्प्रतेरिति किम् ? आशुश्रूषति, प्रतिशुश्रूषति ॥ ७१ ॥

स्मृ-दृशः । ३ । ३ । ७२ ।

आभ्यां सन्नन्ताभ्यां कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । सुस्मृषते, दिदृक्षते ॥ ७२ ॥

शको जिज्ञासायाम् । ३ । ३ । ७३ ।

शको ज्ञानानुसंहितार्थात् सन्नन्तात् कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । विद्यां शिक्षते । जिज्ञासायामिति किम् ? शिक्षति ॥ ७३ ॥

प्राग्वत् । ३ । ३ । ७४ ।

सनः पूर्वो यो धातुस्तस्मादिव सन्नन्तात् कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । शिशयिषते, अभ्येन संचिचरिषते ॥ ७४ ॥

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

१ यो धातुरनुबन्धोपपदार्थविशेषादिहेतुभिः पूर्वमात्मनेपदी स इच्छार्थके सनि परेऽपि पूर्ववत् तादृगेव आत्मनेपदी भवति । 'शिशयिषते' इत्यनुबन्धोदाहरणं, उकारानुबन्धत्वात् । द्वितीय तृतीयपदस्योदाहरणं, समस्तृतीयया " (३-३-३०,) इति सूत्रेण सपूर्वकचरधातोरात्मनेपदविधानात् आचिब्रंसते चन्द्र इत्यर्थविशेषोदाहरणम् । एव अनुबन्धादिनिमित्तैर्यो धातुः सन्नन्तात् प्राक् परस्मैपदी स्यात्, सोऽपि सनि परे पूर्ववत् परस्मैपदो तिष्ठति यथा युभृषति, रुरदिषति, विरमे-विरिरमति, प्रयदे प्रयियक्षति ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो धा-
तुस्तस्मादिव कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । भवति न भवति
चेति विधिनिषेधावतिदिश्येते । ईहाश्चके, विभराश्चकार ।
कृग इति किम् ? ईक्षामास ॥ ७५ ॥

गन्धनाऽवक्षेप-सेवा-साहस-प्रतियत्न-प्रकथनोपयोगे

। ३ । ३ । ७६ ।

एतदर्थान् कृगः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । गन्धनं द्रोहेण
परदोषोद्घादनम् । उत्कुरुते । अवक्षेपः कुत्सनम् । दुर्वृत्तान-
वकुर्वते । सेवा, महामात्रानुपकुर्वते । साहसमविमृश्य प्रवृ-
त्तिः । परदारान् प्रकुर्वते । प्रतियत्नो गुणान्तराऽऽधानम् ।
एधोदकस्योपकुर्वते । प्रकथनम्, जनापवादान् प्रकुर्वते ।
उपयोगो धर्मादौ विनियोगः । शतं प्रकुर्वते ॥ ७६ ॥

अधेः प्रसहने । ३ । ३ । ७७ ।

अधेः परात् कृगः प्रमहनार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
प्रसहनं पराभिभयः परेणापराजयो वा । 'तं ह्यधिचक्रं ।
प्रसहन इति किम् ? तमधिकरोति ॥ ७७ ॥

दीप्ति-ज्ञान-यत्न-विमति-उपसंभाषा-उपसन्त्रणे वदः

। ३ । ३ । ७८ ।

एष्वर्थेषु गम्येषु वदः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । दीप्ति-
र्भासनम् । वदते विद्वान् स्यादादे । ज्ञाने, वदते धीमान्-
स्वार्थे । यत्ने, तपसि वदते । नानामनिर्विमतिः । धर्मे

१ तमभिभूतान् इत्यर्थः, तेन परेणाभिभूतो वा । अथवा
महनमुपेक्ष । तत्र यथा-‘मवाऽशब्देदधिकृते रतिम्’ इति किरा-
तार्जुनीये १-४३ ।

विवदन्ते । उपसंभाषा उपसान्त्वनम् । कर्मकरानुपवदते ।
उपमन्त्रणं रहस्युपच्छन्दनम् । कुलभार्यामुपवदते ॥ ७८ ॥

व्यक्तवाचां सहोक्तौ । ३ । ३ । ७९ ।

व्यक्तवाचो रूढ्या मनुष्यादयस्तंषां संभूयोच्चारणार्थाद्
वदः कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संप्रवदन्ते ग्राम्याः । व्यक्तवाचा-
मिति किम् ? संप्रवदन्ति शुकाः । सहोक्ताविति किम् ?
चैत्रेणोक्ते मैत्रो वदति ॥ ७९ ॥

विवादे वा । ३ । ३ । ८० ।

विरुद्धार्थो वादो विवादः । व्यक्तवाचां विवादरूप-
सहोक्त्यर्थाद् वदः कर्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् । विप्रवदन्ते
विप्रवदन्ति वा मौहूर्त्ताः । विवाद इति किम् ? संप्रवदन्ते
वैयाकरणाः । सहोक्तावित्येव ? मौहूर्त्तो मौहूर्त्तेन क्रमाद्
विप्रवदति ॥ ८० ॥

अनोः कर्मण्यसति । ३ । ३ । ८१ ।

व्यक्तवाचामर्थं वर्तमानादनुपूर्वाद् वदः कर्मण्यसति
कर्मनेपदं स्यात् । अनुवदते चैत्रो मैत्रस्य । कर्मण्य-
सतीति किम् ? उक्तमनुवदति । व्यक्तवाचामित्येव ?
अनुवदति वीणा ॥ ८१ ॥

ज्ञः । ३ । ३ । ८२ ।

जानातेः कर्मण्यसति कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संप्रि-

१ उपात्तम्भो वेतिवृद्धपृत्तौ ।

२ जानातेः सकर्मकत्वेऽपि नात्र मणिर्माकर्मत्वेन विवक्षितं,
किन्तु प्रपृत्तौ कारणत्वेन, तेन 'मणिषो जानाते' इत्यस्य मणिषा
कारणेन भोषतुं प्रयत्नते इत्यर्थे "जानाते षः णट्" (२-२-८०, १० ८०)
इति णट् विभक्तिः ।

पो जानीते । कर्मण्यसतीत्येव ? तलं सर्पियो जानानि
॥ ८२ ॥

उपात् स्यः । ३ । ३ । ८३ ।

अतः कर्मण्यसति कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । योगे योग
उपनिष्ठते । कर्मण्यसनीत्येव ? राजानमुपतिष्ठति ॥ ८३ ॥

समो गम्-प्रच्छि-प्रच्छि-शु-त्रिद-स्वरति-अर्त्ति-दृशः ।

३ । ३ । ८४ ।

संपूर्वंभ्य एभ्यः कर्मण्यसति कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
सङ्गच्छत, समृच्छिष्यते, संपृच्छते, संशृणुते, संवित्ते,
संस्वरते, संपृच्छते, समिष्टते, संपश्यते । कर्मण्यसतीत्येव ?
सङ्गच्छति मैत्रम् ॥ ८४ ॥

वेः कृगः शब्दे चाऽनाशे । ३ । ३ । ८५ ।

अनाशार्थाद् विपूर्वात् कृगः कर्मण्यसति, शब्दे च
कर्मणि कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । विकुर्वते सन्ध्याः, क्रोष्टा
विकुर्वते स्वरान् । शब्दे चेति किम् ? विकरोति मृदम् ।
अनाश इति किम् ? विकरोत्यध्यायम् ॥ ८५ ॥

आडो यम-हनः, स्वेऽङ्गे च । ३ । ३ । ८६ ।

आङः पराम्भ्यां यमहन्यां कर्मण्यसति कर्तुः, स्वेऽङ्गे
च कर्मणि कर्तर्यात्मनेपदं स्यात्, आयच्छते, आहते वा ।

१ ' अतीति सामान्यनिर्देशाद् भ्यादिद्वादिश्च (कथातुः)
गृह्यते " इति चहद्वृत्तौ स्पर्शिकरणमस्ति ' समृच्छिष्यते ' इति
तौदादिकस्य कच्छन् घातो रूपे, भ्यादिकस्य तु कथानोः ' धौ-
शु ' (४-२-१०८) इति सूत्रेण कच्छादेशः ।

स्वेऽङ्गे, आयच्छते, आहते वा पादम् । स्वेऽङ्गे चेति
किम् ? आयच्छति रज्जुम् ॥ ८६ ॥

व्युदस्तपः । ३ । ३ । ८७ ।

आभ्यां परात् तपेः कर्मण्यसति, स्वेङ्गे च कर्मणि
कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । वितपते, उत्तपते रविः, वितपते ।
उत्तपते पाणिम् ॥ ८७ ॥

अणिक्कर्मणिकर्तृकाद् णिगोऽस्मृतौ । ३ । ३ । ८८ ।

अणिगवस्थायां यत्कर्म तदेव णिगवस्थायां कर्त्ता यस्य
तस्माद् णिगन्नादस्मृत्यर्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । आरो-
हयते हस्ती हस्तिपकान् । अणिगिति किम् ? आरोहयति
हस्तिपकान् महामात्रः, आरोहयन्ति महामात्रेण हस्ति-
पकाः । गित् किम् ? गणयते गणो गोपालकम् । कर्मेति
किम् ? दर्शयति प्रदीपो भृत्यान् । णिगिति किम् ?
लुनाति केदारं चैत्रः, लूयते केदारः स्वयमेव, तं प्रयुष्-
क्ते लावयति केदारं चैत्रः । कर्त्तेति किम् ? आरोहन्ति
हस्तिनं हस्तिपकाः । तानेनमारोहयति महामात्रः । णिग
इति किम् ? आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । तानारोह-
यते हस्तीत्यणिगि मा भूत् । अस्मृताविति किम् ? स्मर-
यति वनगुल्मः कोकिलम् ॥ ८८ ॥

प्रलम्भे शृधि-वञ्चेः । ३ । ३ । ८९ ।

आभ्यां णिगन्ताभ्यां प्रलम्भनार्थाभ्यां कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । यदुं गर्दयते, चञ्चयते वा । प्रलम्भ इति किम् ?
भ्वानं गर्दयति ॥ ८९ ॥

लीङ्-लिनोऽर्चाऽभिभवे चाऽऽत् चाकर्त्तर्यपि

। ३ । ३ । ९० ।

आभ्यां णिगन्ताभ्यामर्चाऽभिभवप्रलम्भार्थाभ्यां कर्त्तर्यात्मनेपदं स्याद्, आत् चानंयोरकर्त्तर्यपि । अर्चा, जटाभिरालापयते । अभिभवः, इयेनो वर्त्तिकामपलापयते । प्रलम्भः, कस्त्वामुल्लापयते ? अकर्त्तर्यपीति किम् ? जटाभिरालापयते जटिलेन ॥ ९० ॥

स्मिङ् प्रयोक्तुः स्वार्थे । ३ । ३ । ९१ ।

प्रयोक्तृतो यः स्वार्थः स्मयस्तदर्थत्वात् णिगन्तात् स्मिङ् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्याद्, आद्यास्याकर्त्तर्यपि । जटिलो विस्मापयते । प्रयोक्तुः स्वार्थ इति किम् ? रूपेण विस्मापयति । अकर्त्तर्यपीत्येव ? विस्मापनम् ॥ ९१ ॥

विभेतेर्भीप् च । ३ । ३ । ९२ ।

प्रयोक्तृतः स्वार्थवृत्तेर्ण्यन्ताद् भियः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्याद्, अस्य च भीप्, पक्षे आद्याकर्त्तर्यपि । मुग्धो भीपयते, भापयते वा । प्रयोक्तुः स्वार्थ इत्येव ? कुञ्चिकया भापयति । अकर्त्तर्यपीत्येव ? भीपा, भापनम् ॥ ९२ ॥

मिथ्याकृगोऽभ्यासे । ३ । ३ । ९३ ।

मिथ्यायुक्तात् कृगो ण्यन्तात् क्रियाभ्यासवृत्त्यर्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । पदं मिथ्या कारयते । मिथ्येति किम् ? पदं साधु कारयति । अभ्यास इति किम् ? सकृत् पदं मिथ्या कारयति । ९३ ।

१ लीङ्गति लिङ्गान्तरिकर्षस्वऽऽत्त्व स्यात् । सानुबन्धग्रहणार्थं योत्रादिक्रधानु-
प्रतिषेधः । अर्वा पूवा । प्रलम्भो वञ्चनम् ।

२ पदं स्वगदिदोषयुतं पुनः पुनः पाठ्यनीत्यर्थः । सट्-एवकारम् ।

परिमुहाऽऽयमाऽऽयस-पा-द्वे-वद-वस-दमाऽद-रुच-
नृतः फलवति । ३ । ३ । ९४ ।

प्रधानफलवति कर्त्तरि एभ्यो विवक्षितेभ्यो णिग-
न्तेभ्य आत्मनेपदं स्यात् । परिमोहयते चैत्रम्, आयाम-
यते सर्पम्, आयासयते मैत्रम्, पाययते वटुम्, धापयते
शिशुम्, वादयते वटुम्, वासयते पान्थम्, दमयते अश्वम्,
आंदयते चैत्रेण, रोचयते मैत्रम्, नर्चयते नटम् ॥ ९४ ॥

ई-गितः । ३ । ३ । ९५ ।

ईदितो गितश्च धातोः फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
यजते कुरुते । फलवतीत्येव ? यजन्ति कुर्वन्ति ॥ ९५ ॥

ज्ञोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ९६ ।

अतः फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । गां जानीते ।
फलवतीत्येव ? परस्य गां जानाति ॥ ९६ ॥

वदोऽपात् । ३ । ३ । ९७ ।

अतः फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । एकान्तमपव-
दते । फलवतीत्येव ? अपवदति परं स्वभावात् ॥ ९७ ॥

समुदाङो यमेरग्रन्थे । ३ । ३ । ९८ ।

एभ्यः पराद् यमेरग्रन्थविषये फलवत्कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । संयच्छते व्रीहीन्, उयच्छते भारम्, आयच्छते
भारम् । अग्रन्थ इति किम् ? चिकित्सामुयच्छति ।
फलवतीत्येव ? संयच्छति ॥ ९८ ॥

१ अद् भक्षणे इत्यस्य णिगन्तं रूपम् । केचिद् ' अद्धानोर्न मन्यन्ते
आत्मनेपदम् ।

२ वैद्यकग्रन्थे उयम् करानि । चिकित्साग्रन्थमववाच्यमिच्छनीत्यर्थः ।

पदान्तरगम्ये वा । ३ । ३ । ९९ ।

प्रक्रान्तसूत्रपञ्चके यदात्मनेपदमुक्तं तत् पदान्तरगम्ये फलवत्कर्त्तरि वा स्यात् । स्वं शत्रुं परिमोहयते, परिमोहयति वा । स्वं यज्ञं यजते, यजति वा । स्वां गां जानीते, जानाति वा । स्वं शत्रुमपवदते, अपवदति वा । स्वान् व्रीहीन् संपच्छते, संपच्छति वा ॥ ९९ ॥

शेषात् परस्मै । ३ । ३ । १०० ।

येभ्यो धातुभ्यो येन विशेषेणाऽऽत्मनेपदमुक्तं ततोऽन्यस्मात् कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । भवति, अस्ति ॥ १०० ॥

परानोः कृगः । ३ । ३ । १०१ ।

परानुपूर्वात् कृगः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । पराकरोति, अनुकरोति ॥ १०१ ॥

प्रत्यभ्यतेः क्षिपः । ३ । ३ । १०२ ।

एभ्यः परात् क्षिपः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । प्रतिक्षिपति, अभिक्षिपति, अतिक्षिपति ॥ १०२ ॥

प्राद् बहः । ३ । ३ । १०३ ।

अतः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । प्रवहति ॥ १०३ ॥

परेर्मृपश्च । ३ । ३ । १०४ ।

परेः परान्मृपेर्वहेश्च कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । परिमृष्यति, परिबहति ॥ १०४ ॥

व्याङ्-परे रमः । ३ । ३ । १०५ ।

एभ्यः पराद् रमेः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । विरमति,

१ परस्मैपदविधिर्यत्र न निशम्यस्तत्र तु कथाप्राप्त्यात्मनेपदं वा द्वयं वा भवति । यथा वरोति कुर्वते, प्रकरोति प्रकुर्वते, रमते वरयते, वदति वदते ।

आरमति, परिरमति ॥ १०५ ॥

वोपात् । ३ । ३ । १०६ ।

उपाद् रमेः कर्त्तरि परस्मैपदं वा स्यात् । आर्यामुपरमति,
उपरमते वा ॥ १०६ ॥

अणिगि प्राणिकर्तृकानाप्यात् णिगः । ३ । ३ । १०७ ।

अणिगवस्थायां यः प्राणिकर्तृकोऽकर्मकश्च धातुस्त-
स्मात् णिगन्तान् कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । आसयति चै-
त्रम् । अणिगीति किम् ? स्वयमेवारोह्यमाणं गजं प्रयु-
ङ्क्ते आरोह्यते । अणिगिति गकारः किम् ? चेतयमानं
प्रयुङ्क्ते चेतयते । प्राणिकर्तृकादिति किम् ? शोषयते
व्रीहीन् आतपः । अनाप्यादिति किम् ? कटं कारयते ॥ १०७ ॥

चल्याहारार्थेङ्-बुध-युध-प्रु-दु-सु-नश-

जनः । ३ । ३ । १०८ ।

चल्याहारार्थेभ्य इडादिभ्यश्च णिगन्तेभ्यः कर्त्तरि
परस्मैपदं स्यात् । चलयति, कम्पयति, भोजयति, आश-
यति चैत्रमन्नम्, सूत्रमध्यापयति शिष्यम्, बोधयति पद्मं
रविः, योधयति काष्ठानि, प्रावयति राज्यम्, द्रावयत्ययः,
स्त्रावयति तैलम्, नाशयति पापम्, जनयति पुण्यम् ॥ १०८ ॥

इत्याचार्यं श्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-

नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य

तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ३ । ३ ॥

॥चतुर्थः पादः॥

गुपौ-धूप-विच्छि-पणि-पनेरायः । ३ । ४ । १ ।
 एभ्यो धातुभ्यः स्वार्थे आयः स्यात् । गोपायति,
 धूपायति, विच्छायति, पणायति, पनायति ॥ १ ॥

कमेर्णिङ् । ३ । ४ । २ ।
 कमेः स्वार्थे णिङ् स्यात् । कामयते ॥ २ ॥

ऋतेर्ङीयः । ३ । ४ । ३ ।
 ऋतेः स्वार्थे ङीयः स्यात् । ऋतीयते ॥ ३ ॥

अशवि ते 'वा । ३ । ४ । ४ ।

गुपादिभ्योऽशन्विपये ते आयादयो वा स्युः ।
 गोपायिता, गोसा । कामयिता, कमिता । ऋतीयिता,
 अर्त्तिता ॥ ४ ॥

गुप्-तिजो 'गर्हा-क्षान्तौ सन् । ३ । ४ । ५ ।
 गुपो गर्हायां तिजः क्षान्तौ वर्त्तमानात् स्वार्थे सन्
 स्यात् । जुगुप्सते, तितिक्षते । गर्हाक्षान्ताविति किम् ?
 गोपनम्, तेजनम् ॥ ५ ॥

कितः संशय-प्रतीकारे । ३ । ४ । ६ ।

कितः संशयप्रतीकारार्थात् स्वार्थे सन् स्यात् । वि-
 चिकित्सति मे मनः, व्याधिं चिकित्सति । संशयप्रती

१ आय-णिङ्-ङीयप्रत्यया ।

२ औषधोपचारेण रोग दूरीकरोतीत्यर्थः । इदं प्रतीकारस्योदाहरणम् ।
 विप्रह्विनाशयोः प्रतीकारार्थत्वात्तत्राऽऽयमेव सन् भवति । विचिकित्सति सदधि ।

कारार्थं इति किम् ? केतयति ॥ ६ ॥

शान्-दान्-मान्-बधादनिशानाऽऽर्जव-विचार-
वैरूप्ये दीर्घश्चेतः । ३ । ४ । ७ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यं निशानाद्यर्थेभ्यः स्वार्थं सन्
स्यात्, दीर्घश्चेषां द्वित्वे पूर्वस्येतः । शीशांसति, दीदां-
सति, मीमांसते, यीभत्सते । अर्थोक्तिः किम् ? अर्थान्तरे
मा भूत् ? निशानम्, अवदानम्, मानयति, बाधयति ॥ ७ ॥

धातोः कण्ड्वादेर्यक् । ३ । ४ । ८ ।

एभ्यो धातुभ्यः स्वार्थं यक् स्यात् । कण्डूयति,
कण्डूयते, महीयते । धातोरिति किम् ? कण्डूः ॥ ८ ॥

व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये यङ्
वा । ३ । ४ । ९ ।

गुणक्रियाणामधिश्रयणादीनां क्रियान्तराव्यवधानेन
साकल्येन संपत्तिः फलातिरेको वा भृशत्वं । प्रधानक्रियाया
विकलेदादेः क्रियान्तराव्यवधानेनाऽऽवृत्तिराभीक्ष्ण्यं । त-
द्विशिष्टार्थवृत्तेर्धातोर्व्यञ्जनादेरेकस्वराद् यङ् वा स्यात् ।
पापच्यते । व्यञ्जनादेरिति किम् ? भृशमीक्षते । एकस्व-
रादिति किम् ? भृशं चकास्ति । वेति किम् ? लुनीहि
लुनीहीत्येवायं लुनातीत्यादि यथा स्यात् ॥ ९ ॥

अटयत्ति-सूत्रि-मूत्रि-सूच्यशूणोः । ३ । ४ । १० ।

एभ्यो भृशाऽऽभीक्ष्ण्यार्थवृत्तिभ्यो यङ् स्यात् । अटा-
यते, अरार्यते, सोसूच्यते, मोमून्यते, सोसूच्यते, अशा-

श्यते, प्रोष्णोन्नयते ॥ १० ॥

गत्यर्थात् 'कुटिले । ३ । ४ । ११ ।

व्यञ्जनादेरेकस्वराद् 'गत्यर्थात् कुटिले एवार्थं वर्त्तमानाद् धातोर्यद् स्यात् । चङ्क्रम्यते । कुटिल इति किम् ? भृशं क्रामति ॥ ११ ॥

गृ-लुप-सद-चर-जप-जभ-दश-दहो गह्ये । ३ । ४ । १२ ।

गह्यार्थेभ्य एव एभ्यो यद् स्यात् । निजेगित्यते, लोलुप्यते, सासद्यते, चञ्चूर्यते, जज्रप्यते, जज्रभ्यते, दन्द-श्यते, दन्दह्यते । गर्ह इति किम् ? साधु जपति, भृशं निगिरति ॥ १२ ॥

न गृणा-शुभ-रुचः । ३ । ४ । १३ ।

एभ्यो यद् न स्यात् । निन्यं गृणाति, भृशं शोभते, भृशं रोचते ॥ १३ ॥

बहुलं लुप् । ३ । ४ । १४ ।

यङो लुप् बहुलं स्यात् । बोभ्र्यते, बोभवीति । बहु-लवचनात् क्वचिन्न भवति, लोख्या, पोष्या ॥ १४ ॥

१ कुटिलगत्यर्थानामेव धातूनां यद् प्रत्ययविधानार्थमिदं सूत्रम् । सरल-गत्यर्थे तु न यद्, तत्र तु भृशं पुनः पुनर्वा क्रामति गच्छन्तीत्येवं प्रयोगः । कुटिलं क्रामतीति चङ्क्रम्यते, चङ्क्रम्यते । "सु अतोऽनुनासिकस्य ॥ (४-१-५१) "तौ गुमोर्व्यञ्जने स्तौ" (१-३-१४ पृ० १८) इति सूत्राभ्यां वाऽनुनासिको भवति ।

२ 'चरफल्गम्' (४-१-५३ "जपजभः" (४-१-५३ इति सूत्राभ्यां चर-जपदीनामुत्तो भवति, 'तिचोपान्त्यातोनाडु' (४-१-५४) इति सूत्राद् चञ्चूर्यते सिध्यति ।

अचि । ३ । ४ । १५ ।

यङोऽचि परे लुप् स्यात् । चेच्यः, नेच्यः ॥ १५ ॥

नोतः । ३ । ४ । १६ ।

उदन्ताद् विहितस्य यङोऽचि परे लुब् न स्यात् । रोरुच्यः ॥ १६ ॥

चुरादिभ्यो णिच् । ३ । ४ । १७ ।

एभ्यो घातुभ्यः स्वार्थे णिच् स्यात् । चोरयति ।
पदयते ॥ १७ ॥

युजादेर्नवा । ३ । ४ । १८ ।

एभ्यः स्वार्थे णिच् वा स्यात् । योजयति, योजति ।
साहयति, सहति ॥ १८ ॥

भूङः प्राप्तौ णिङ् । ३ । ४ । १९ ।

भुचः प्राप्त्यर्थात् णिङ् वा स्यात् । भावयते, भवते ।
प्राप्ताविति किम् ? भवति ॥ १९ ॥

१ णिचो णित्वाऽमानेन "ङिगितः" (३-३-१०५) सूत्रेण फलवत्कर्तारि नाऽऽत्मनेपद भवति । पाणिनीये व्याकरणे तु... "णिचथ" (पा ३-१-१५) इति सूत्रेणाऽऽत्मनेपदमपि भवति । एवं सारस्वतचन्द्रिका-खान्दरमतेऽपि भवति "शेषात् परस्मै" (४०-३२१) इति सूत्रेण परस्मैपदम् । "लघोरपान्त्यस्य" (४-३-४) सूत्रेण गुणे "एदैतोऽयाच्" (१-२-२३ पृ. १२) इति तिब्रप्रत्यये चोरयति सिध्यति । केचित् चुरादेर्विकल्पेन णिमिच्छन्ति । तन्मते चोरति चिन्ततीति रूपमपि भवति । चोरयेत्, चोरयतु, अचोरयत्, घातोर... (३-४-४६) इति चोरया-अकार, "जेरनिटि" (४-३-८३) इति सूत्रेण जेरुम्भवनान्न आशिषि चोर्यात्, तादौ चोरयिता, अस्तन्या "णिधि..." (३-४-५८). "आचोऽस..." (४-१-२) "उपान्त्यस्यात्मान....." (४-२-३५) "लघोर्वीरौऽस्वरदे" (४-१-६४) इति सूत्रैः, अचूचुरत् अचूचुरतां अचूचुरयिति रूपाणि देशानि । आत्मनेपदिनि, तु अचूचुरत् इत्यनया रीत्या रूपाणि ग्राह्याणि । एवं "प्रयोक्तृव्यापारे" ऽपि रूपपद्धतिर्विद्वन्त्या । णिधि णकारो वृद्धस्यः । चुरादिपङ्क्तिगणः ।

प्रयोक्तृव्यापारे णिग् । ३ । ४ । २० ।

कुर्वन्त यः प्रयुह्यते तद्व्यापारे वाच्ये धातोर्णिग् वा
स्यात् । कारयति, भिक्षा वामयति, राजानमागमयति,
कंसं घातयति, पुत्रेण चन्द्रं योजयति, उज्जयिन्याः प्र
स्थितो माहिष्मत्यां स्वर्गमुद्गमयति ॥ २० ॥

तुमर्हाद् इच्छायां सन् अतस्सनः । ३ । ४ । २१ ।

यो धातुरिपेः कर्म, इपिण्व च समानकृतकः स तुम-
र्हः । तस्मादिच्छायामर्थं सन् वा स्यात्, न त्विच्छासन्नता
त् । चिक्तीर्षति, जिगमिषति । तुमर्हादिति किम् ? याने-
नेच्छति, भुक्तिमिच्छति मैत्रस्य । इच्छायामिति किम् ?
भोवतुं याति । अतस्सन इति किम् ? चिक्तीर्षितुमिच्छ-
ति । तदिति किम् ? जुगुप्सिषते ॥ २१ ॥

द्वितीयायाः काम्यः । ३ । ४ । २२ ।

द्वितीयान्तादिच्छायां काम्यो वा स्यात् । इदं काम्य-
ति । द्वितीयाया इति किम् ? दृष्टः पुत्रः ॥ २२ ॥

अमाव्ययात् क्यन् च । ३ । ४ । २३ ।

मान्ताव्ययाभ्यामन्यस्माद् द्वितीयान्तादिच्छायां

१ कुर्वन्त प्रेरयतीति वारयति एवमन्यत्राऽपि । अत्र प्रक्रियाम् सक-
र्मधातोर्द्विकर्मत्वम्, अन्वयस्य च सकर्मकत्वं भवति । यथा तन्दुलं पचति
विनदति स प्रेरयतीति पाचयति ददति । भिर्कुर्वति, वसन्तं तं नययति
शमयति भिक्षा । बुतादेरस्मिन् विधिं परे विचो लोपे स्थान्, क्व चोदनीत्या
प्रयः स्तृणापारेऽपि भवति । ' ननु च कर्त्ताऽपि वरणादीनां प्रयासक इति तद्व्या-
पारेऽपि णिग् प्राप्नोति इत्याशङ्क्य बृहदिति—नन्वागकर्तृभ्यः यनादिभ्यः क्त्वा
क्नुप्रहणमामभ्यान् वरणव्यापारे णिग् प्रादित्यर्थः । इदं च व्यापारसामान्यं णि-
ग्वानदा मूलकारः 'व्यापारणिग्' इति मूलं कुर्यात्, न चैव कृत्रिम्यत्वं चर्त्तनम् ॥

क्यन् काम्यश्च वा स्यात् । पुत्रीयति, पुत्रकाम्यति । अ-
माज्ययादिति किम् ? इदमिच्छति, स्वरिच्छति ॥ २३ ॥

आधाराच्चोपमानाद् आचारे । ३ । ४ । २४ ।

अमाज्ययादुपमानाद्, द्वितीयान्तादाधाराच्चाऽऽचा-
रार्थं क्यन् वा स्यात् । पुत्रीयति च्छात्रम्, प्रासादीयति
कुटुम्बम् ॥ २४ ॥

कर्तुः क्विप्, गल्भ-क्लीव-होडात्तु डित् । ३ । ४ । २५ ।

कर्तुरुपमानाद् नाम्न आचाराऽर्थं क्विप् वा स्यात्, ग-
ल्भक्लीवहोडेभ्यस्तु स एव डित् । अभति, गल्भते, क्लीयते,
होडते ॥ २५ ॥

क्यङ् । ३ । ४ । २६ ।

कर्तुरुपमानादाचारेऽर्थं क्यङ् वा स्यात् । हंमायते
॥ २६ ॥

सो वा लुक् च । ३ । ४ । २७ ।

सन्तात् कर्तुरुपमानादाचारेऽर्थं क्यङ् वा स्याद्,
अन्तस्य च सो वा लुक् । पयायते, पयस्यते ॥ २७ ॥

ओजोऽप्सरसः । ३ । ४ । २८ ।

आभ्यां कर्तुरुपमानाभ्यामाचारे क्यङ् वा स्यात्,
नश्च लुक् । ओजायते, अप्सरायते ॥ २८ ॥

१ पुत्र मित्रावरति पुत्रीयति शुद्ध च्छात्रम् । प्रासाद इवाचरति तिष्ठति
प्रासादीयति कुटुम्बे भिक्षु । अर्धं नाम्नो निष्पन्नो धातुमवति । धातु-
पुत्रीयधातोस्तिवादिप्रत्ययाः, निगादिप्रत्ययप्रत्यया यथाप्राप्त मन्त्रि ।
एव सर्वेषां नामधातुनाम् ।

च्यर्थे भृशादेः स्तोः । ३ । ४ । २९ ।

भृशादेः कर्तुश्च्यर्थे क्यङ् वा स्यात्, यथासम्भवं स्तोर्लुक् च । भृशायते, उन्मनायते, वेहायते । कर्तुरित्येव ? अभृशम्भृशं करोति । च्यर्थ इति किम् ? भृशो भवति ॥ २९ ॥

डाच्-लोहितादिभ्यः पित् । ३ । ४ । ३० ।

डाजन्तेभ्यो लोहितादिभ्यश्च कर्तृभ्यश्च्यर्थे क्यङ् 'पित्' स्यात् । पटपटायति, पटपटायते । लोहितायति, लोहितायते । कर्तुरित्येव ? अपटपटा पटपटा करोति । च्यर्थ इत्येव ? लोहितो भवति ॥ ३० ॥

कष्ट-कक्ष-कृच्छ्र-सत्र-गहनाय पापे

क्रमणे । ३ । ४ । ३१ ।

एभ्यश्चतुर्थ्यन्तेभ्यः पापवृत्तिभ्यः क्रमणेऽर्थे क्यङ् स्यात् । कष्टायते, कक्षायते, कृच्छ्रायते, सत्रायते गहनायते । चतुर्थीति किम् ? रिपुः कष्टं क्रामति । पाप इति किम् ? कष्टाय तपसे क्रामति ॥ ३१ ॥

रोमन्थाद् व्याप्याद् उच्चर्वणे । ३ । ४ । ३२ ।

अभ्यवहृतं द्रव्यं रोमन्थः । उद्गीर्य चर्वणमुच्चर्वणम् । अस्मिन्नर्थे रोमन्थात् कर्मणः क्यङ् वा स्यात् । रोमन्थायते गौः । उच्चर्वण इति किम् ? कीटो रोमन्थं चर्तयति ॥ ३२ ॥

फेनोष्म-वाष्प-धूमाद् उद्धमने । ३ । ४ । ३३ ।

एभ्यः कर्मभ्य उद्धमनेऽर्थे क्यङ् वा स्यात् । फेनायते,

ऊष्मायते, बाष्पायने, धूमायते ॥ ३३ ॥

सुखादेरनुभवे । ३ । ४ । ३४ ।

साक्षात्कारेऽर्थे सुखादेः कर्मणः क्यद् वा स्यात् ।
सुखायते, दुःखायते ॥ ३४ ॥

शब्दादेः कृतौ वा । ३ । ४ । ३५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः कृताचर्थे क्यद् वा स्यात् । शब्दायते,
वीरायते । पक्षे णिच्, शब्दयति, वीरयति ॥ ३५ ॥

तपसः क्यन् । ३ । ४ । ३६ ।

अस्मात् कर्मणः कृताचर्थे क्यन् वा स्यात् । तपस्यति
॥ ३६ ॥

नमो-वरिवस्-चित्रङोऽर्चा-सेवाऽऽश्चर्ये । ३ । ४ । ३७ ।

एभ्यः कर्मभ्यो यथासंख्यमर्चादिष्वर्थेषु क्यन् वा
स्यात् । नमस्यति, वरिवस्यति, चित्रीयते ॥ ३७ ॥

अङ्गात् निरसने णिङ् । ३ । ४ । ३८ ।

अङ्गवाचिनः कर्मणो निरसनेऽर्थे णिङ् वा म्यात् ।
हस्तयते, पादयते ॥ ३८ ॥

पुच्छाद् उत्-परि-व्यसने । ३ । ४ । ३९ ।

पुच्छात् कर्मण उदसने पर्यसेन व्यसनेऽसने चार्थे णिङ्
वा स्यात् । उत्पुच्छयते, परिपुच्छयते, विपुच्छयते, पुच्छयते
॥ ३९ ॥

भाण्डात् समाचितौ । ३ । ४ । ४० ।

भाण्डात् कर्मणः समाचिनाथर्थे णिङ् वा म्यात् ।
सम्भाण्डयते, परिभाण्डयते ॥ ४० ॥

चोवरात् परिधानार्जने । ३ । ४ । ४१ ।

अस्मात् कर्मणः परिधानेऽर्जने चार्थं जिह्वाभ्याम् ।
परिचोवरयने, मंचीवरयने ॥ ४१ ॥

णिञ् घटुलं नाम्नः कृगादिषु । ३ । ४ । ४२ ।

कृगादीनां भानुनामर्थं नास्ती तिञ् घटुलं भ्याम् ।
मुण्डं करोति मुण्डयति च्छाद्यम्, पदुमाद्यं पटयति, वृक्षं
रोपयति वृक्षयति, कनं कृत्वाति कृतयति ॥ ४२ ॥

घनाद् भुजि-तत्तिट्योः । ३ । ४ । ४३ ।

घनं जाग्रद्विहितो निगमः । घनाद् भुजगर्थान् गरितृणां
र्थांश्च कृगादिष्वर्थेषु णिञ् घटुलं भ्याम् । पयो व्रणयति,
मायकाद्यं घनयति ॥ ४३ ॥

सत्याऽर्ध-वेदस्य आः । ३ । ४ । ४४ ।

एषां णिञ्सन्धिगोमे आः भ्याम् । मन्त्रापयति, भार्या-
पयति, वेदापयति ॥ ४४ ॥

इवेताश्च-अश्चत्तर-गालोडिताऽऽक्षरकस्याऽऽच-त्तर-इ-
त-कलुक् । ३ । ४ । ४५ ।

एषां णिञ्गोमे ययामदन्त्यमन्त्रादेः शब्दस्य गुरु
भ्याम् । भेतयति, अभ्ययति, गालोदयति, आक्षरयति
॥ ४५ ॥

धातोरेकस्वरादाम् परोक्षायाः कृन्-स्ति

जान-तदन्त्य १ २ १ २ १ २ ५ १

अनेकस्वराद्धातोः परस्याः परोक्षायाः स्थाने आम् स्यात्, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनु पश्चादन्तरं प्रयुज्यन्ते । चकासाञ्चकार, चकासाम्बभूव, चकासामास । अनेकस्वरादिति किम् ? पपाच । अनु विपर्यासव्यवहितनिवृत्त्यर्थः, तेन चकार चकासाम्, ई-हां चैत्रश्चक्रे इत्यादि न स्यात् ॥ ४६ ॥

दयाऽयाऽऽस्-कासः । ३ । ४ । ४७ ।

एभ्यो धातुभ्यः परस्याः परोक्षाया आम् स्यात्, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । दया-ञ्चक्रे, दयाम्बभूव, दयामास । पलायाञ्चक्रे, आसाञ्चक्रे, कासाञ्चक्रे ॥ ४७ ॥

‘गुरुनाम्यादेरनुच्छूर्णोः । ३ । ४ । ४८ ।

गुरुनाम्यादिर्यस्य तस्माद्धातोः, ऋच्छ-ऊर्णवर्जात् परस्याः

प्रयोगः तत्रापरस्यापरयोर्वा न प्रयोगः, एकेनैव कार्यमिदं निरर्थकत्वात् । अनुप्रयुक्ता कृभ्वस्तयः स्वस्य वाच्यार्थं न बोधयन्ति, गौणीभूतत्वात्तथा, येनानुप्रयुक्ता स धातुरेव स्वार्थं बोधयति, यथा जागराद्यकार जागरामास जागराम्बभूव इत्यस्य जजागार-जाग्रतवान् इत्येवार्थः, चोरयाद्यकार इत्यस्य चोरितवान् इत्येवार्थः । आत्मनेपदे कर्तृप्रयोगे ‘आमः अस्-भूधात्वोरनुप्रयुक्तयोर्नात्मनेपदं भवति, आत्मनेपदिधातोरनुप्रयुक्तयोरपि तयो परस्मैपदत्वमेव स्यादित्याशयः, यथा एधामास, एधाम्बभूव । कृगस्तु यथाप्राप्तमुभयमपि भवति, यथा एधाद्यके, विदाद्यकार । अनु विपर्यासव्यवहितनिवृत्त्यर्थः । ऊर्धाद् ‘आमः पूर्वो व्यवहितो वा कृभ्वस्तीना प्रयोगो न कार्यः किन्त्वन्तरोऽग्रे एव च कार्यं इति ।

१ ननु तर्हि “उक्षाम्प्रचूर्नगरस्य मार्गान्” (सर्गः ३-५) इति भट्टिविरचितकाव्यप्रयोगो कित्थः स्याद्, प्रेण व्यधानान्, मैव वादीः, “उपसर्गो न व्यग्रधायी” इति न्यायेन सृष्टिन्यायसंग्रहे ‘आमन्तस्य कृगश्च प्रेण न व्यग्रधानम् । अयं भावः—कृष्यस्ति चानु तदन्तम् (है. ३-४-६६) इत्यनानुशब्दस्य तावदग्रमर्थः-व्यग्रहितो विपर्यस्तो वा कृभ्वस्तीना प्रयोगो न कार्यः, किन्त्वन्तर एवमपि च कार्यं इति हेमहंसगणितैव समाहितम् । भट्टिकाव्यटीकावार्त्ता जयमङ्गलेन

परोक्षायाम् स्यात्, आमन्ताच्च परे कृत्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । ईहाञ्चक्रे, ईहाम्बभूव, ईहामास ।
गुर्विति किम् ? इयेप । नामीति किम् ? आनर्च । आदीति किम् ? निनाय । अरुच्छूर्णोरिति किम् ? आनर्च्छ, प्रोर्णनाच ॥ ४८ ॥

जाग्र-उप-समिन्धेर्नवा । ३ । ४ । ४९ ।

एभ्यो धातुभ्यः परस्याः परोक्षाया आम् वा स्यात्,
आमन्ताच्च परे कृभ्यस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । जा-
गराश्चकार, जागराम्बभूव, जागरामास, जजागार ।
ओपाञ्चकार, उषोष । समिन्धाश्चक्रे, समीधे ॥ ४९ ॥

भी-ह्री-भ्र-होस्तिव्वत् । ३ । ४ । ५० ।

एभ्यः परस्याः परोक्षया आम् वा स्यात्, स च
तिव्यत्, आमन्ताद्य परे कृभ्यस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयु-
ज्यन्ते । विभयाश्चकार, विभयाभ्यभूव, वभयामान,
विभाय । जिहयाश्चकार, जिहाय । विभराश्चकार, वभार ।
जुहवाश्चकार, जुहाव ॥ ५० ॥

वेत्तः 'कित् १ ३ ४ ५१ ।

वेत्तेः परस्याः परोक्षाया आम् ऋद् वा स्यात्, आम-

तु उधाम्प्रचक्षुरित्यत्र प्रत्ययवधानाद् दुष्टप्रयोगोऽऽशङ्क्य नमस्तस्य मार्गान् पथ उ-
 धान् सेकवत् प्रचक्षुः" इत्यर्थो घटितः । उपसर्गस्य नियन्त्रिणोपकल्पने तस्य प्रादे-
 रपसारास्य व्यवधानं न मन्वते मनोविभिः । "तं यत्तया प्रथममास इति प्रयोगस्यापि कश्च-
 नपि तस्यैव घटत, 'प्रथमम्' इत्यस्य नियन्त्रिणोपकल्पनादिति लघुन्यासकारणम् ।
 यच्च काटिदासेन कथितं रघुवन्दे "प्रथमया यो नहुषः कम्बर" (रघु० २३-३६)
 इत्यम्प्रत्ययान् व्यवहितं शृणुः प्रयोगो लिखितः स तु व्यवकरणस्था प्रानादिक
 एव प्रतिभाति । कच्छत्तु सौदादिकः, ऊर्णुग आदादिको घटत ।

१. विश्वाद् गुणप्रतिषेधः, तन्माऽऽमि परऽपि त्रिदो न गुणः ।

न्ताच्च कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । विदाश्चकार,
चिवेद ॥ ५१ ॥

पञ्चम्याः कृग् । ३ । ४ । ५२ ।

वेत्तेः परस्याः पञ्चम्याः किदाम्वा स्यात्, आमन्ताच्च
परः पञ्चम्यन्तः कृगनुप्रयुज्यते । विदाङ्करोतु, वेत्तु ॥ ५२ ॥

सिच् अद्यतन्याम् । ३ । ४ । ५३ ।

अद्यतन्यां परस्यां घातोः परः सिच् नित्यं स्यात् ।
अनैपीत् ॥ ५३ ॥

स्पृश-मृश-कृष-तृप-हपो वा । ३ । ४ । ५४ ।

एभ्योऽद्यतन्यां मिज् वा स्यात् । अस्पाक्षीत्, अ-
स्पाक्षीत्, अस्पृक्षत् । अत्राक्षीत्, अमाक्षीत्, अमृक्षत् ।
अंकाक्षीत्, अकाक्षीत्, अकृक्षत् । अत्राप्सीत्, अता-
प्सीत्, अंतृपत् । अद्राप्सीत्, अदाप्सीत्, अदृपत् ॥ ५४ ॥

ह-शिटो नाम्युपान्त्याद् अदृशोऽनिटः

सक् । ३ । ४ । ५५ ।

हशिङन्ताद् नाम्युपान्त्याद् अदृशोऽनिटोऽद्यतन्यां सक्
स्यात् । अधुक्षत्, अविक्षत् । हशिट इति किम् ? अभै-
त्सीत् । नाम्युपान्त्यादिति किम् ? अधाक्षीत् । अदृश
इति किम् ? अद्राक्षीत् । अनिट इति किम् ? अकोषीत्
॥ ५५ ॥

श्लिषः । ३ । ४ । ५६ ।

श्लिपोऽनिटोऽद्यतन्यां सक् स्यात् । आश्लिषत् कन्यं
मैत्रः । अनिट इत्येव ? अश्लेपीत् ॥ ५६ ॥

नासत्त्वाऽऽश्लेषे । ३ । ४ । ५७ ।

श्लिषोऽप्राण्याश्लेषार्थात् सक् न स्यात् । उपाश्लि-
पत् जतु च काण्ठं च । असत्त्वाऽऽश्लेष इति किम् ? व्य-
त्यश्लिषन्त मिथुनानि ॥ ५७ ॥

णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः । ३ । ४ । ५८ ।

पयन्तात् श्रयादिभ्यश्च कर्त्तर्यद्यतन्यां ङः स्यात् । अची-
करत्, अशिश्रियत्, अद्रुद्रवत्, असुसुवत्, अचरुमत् ।
कर्त्तरीति किम् ? अकारयिपातां कटौ मंत्रेण ॥ ५८ ॥

ट्थे-श्वेर्वा । ३ । ४ । ५९ ।

आभ्यां कर्त्तर्यद्यतन्यां ङो वा स्यात् । अदधत्, अ-
धात् । अशिश्वियत्, अश्वत् । कर्त्तरोत्येव ? अधिपानां
गावौ यत्सेन ॥ ५९ ॥

शास्त्यसू-वक्ति-ख्यातेरङ् । ३ । ४ । ६० ।

एभ्यः कर्त्तर्यद्यतन्यामङ् स्यात् । अशिपत्, अपास्थ-
त्, अवोचत्, आख्यत् । कर्त्तरोत्येव ? अशासिपातां
शिष्यौ गुरुणा । ६० ॥

सर्त्यर्त्तेर्वा । ३ । ४ । ६१ ।

आभ्यां कर्त्तर्यद्यतन्यामङ् वा स्यात् । असरत्, असा-
पीत् । आरत्, आपीत् ॥ ६१ ॥

ह्रा-लिप्-सिचः । ३ । ४ । ६२ ।

एभ्यः कर्त्तर्यद्यतन्यामङ् स्यात् । आहत्, अलिपत्,
असिचत् ॥ ६२ ॥

: वाऽऽत्मने । ३ । ४ । ६३ ।

ह्रादेः कर्तर्यद्यतन्यामात्मनेपदे वाऽङ् स्यात् । आहृत, आह्रास्त । अलिपत्, अलिस । असिचत्, असिक्त ॥६३॥

लृदिद्-द्युतादि-पुण्यादेः परस्मै । ३ । ४ । ६४ ।

लृदितो द्युतादेः पुण्यादेश्च कर्तर्यद्यतन्यां परस्मैपदेऽङ् स्यात् । अगमत्, अद्युतत्, अरुचत्, अपुपत्, औचत् । परस्मैपद इति किम् ? समगंस्त ॥ ६४ ॥

ऋदित्-श्चि-स्तम्भू-मृचू-म्लुचू-द्युचू-ग्लुचू-ग्लुच-
जो वा । ३ । ४ । ६५ ।

ऋदितः इत्यादेश्च कर्तर्यद्यतन्यां परस्मैपदेऽङ् या स्यात् । अरुधत्, अरौत्सीत् । अश्वत्, अश्वयीत् । अस्तम्भत्, अस्तम्भीत् । अमृचत्, अम्रोचीत् । अम्लुचत्, अम्लोचीत् । अद्युचत्, अद्योचीत् । अग्लुचत्, अग्लोचीत् । अंग्लुचत्, अंग्लुचीत् । अजरत्, अजारीत् ॥६५॥

जिच् ते पदः, तलुक् च । ३ । ४ । ६६ ।

पद्यतेः कर्तर्यद्यतन्याः ते परं जिच् स्याद्, निमित्ततम्य च लुक् । उदपादि । त इति किम् ? उदपत्माताम् ॥६६॥ दीप-जन-बुधि-पूरि-तायि-प्यायो वा । ३ । ४ । ६७ ।

पभ्यः कर्तर्यद्यतन्याः ते परं जिच् वा स्यात्, तलुक् च

अदोपि, अदीपिष्ट । अंजनि, अजनिष्ट । अबोधि, अबु-
द्ध । अपूरि, अपूरिष्ट । अतायि, अतायिष्ट । अप्यायि,
अप्यायिष्ट ॥ ६७ ॥

भाव-कर्मणोः । ३ । ४ । ६८ ।

सर्वस्माद् धातोर्भावकर्मविहितेऽद्यतन्याः ते अिच्
स्यात्, तलुक् च । आसि त्वया, अकारि कटः ॥ ६८ ॥

स्वर-ग्रह-दृश-हन्भ्यः स्य-सिच्-आशीः-श्चस्तन्यां
जिद्वा । ३ । ४ । ६९ ।

स्वरान्ताद् ग्रहादेश्च विहितास्तु भावकर्मजास्तु स्यसि-
जाशीःश्चस्तनीषु जिद् वा स्यात् । दायिष्यते, दास्यते ।
अदायिषाताम्, अदिषाताम् । दायिषीष्ट, दासीष्ट ।
दायिता, दाता । ग्राहिष्यते, ग्रहीष्यते । अग्राहिषाताम्,
अग्रहीषाताम् । ग्राहिषीष्ट, ग्रहीषीष्ट । ग्राहिता, ग्रही-
ता । दर्शिष्यते, द्रक्ष्यते । अदर्शिषाताम्, अदृक्षाताम् ।
दर्शिषीष्ट, दृक्षीष्ट । दर्शिता, द्रष्टा । घांनिष्यते, हनि-
ष्यते । अघानिषाताम्, अवधिषाताम् । घानिषीष्ट,
वधिषीष्ट । घानिता, हन्ता ॥ ६९ ॥

क्यः शिति । ३ । ४ । ७० ।

सर्वस्माद् धातोर्भावकर्मविहिते शिति क्यः स्यात् ।
शय्यते त्वया, क्रियते कटः । शितीति किम् ? वभूवे
॥ ७० ॥

१ 'न जनय.' (४-३-५४) इति निषेधसूत्राच्च उद्धिः ।

२ 'अि-णवि ण' (४-३-१-१) इति हनो घनादेशः । " अद्यतन्या
वा तात्मेन ' (४-४-२३) इति विकल्पनो वधादेशः ।

कर्त्तर्यनङ्गयः शब् । ३ । ४ । ७१ ।

अदादिवर्जाद् घातोः कर्त्तरि विहिते शिति शब्
स्यात् । भवति । कर्त्तरीति किम् ? पच्यते । अनङ्गय इति
किम् ? अस्ति ॥ ७१ ॥

दिवादेः श्यः । ३ । ४ । ७२ ।

दिवादेः कर्तृविहिते शिति श्यः स्यात् । दीव्यति,
जीर्यति ॥ ७२ ॥

भ्रास-भ्लास-भ्रूम-क्रम-क्लम-त्रसि-व्रुटि-लपि-यसि-
संयसेर्वा । ३ । ४ । ७३ ।

एभ्यः कर्त्तरि विहिते शिति श्यो वा स्यात् । भ्रास्यते,
भ्रासते । भ्लास्यते, भ्लासते । भ्राम्यति, भ्रमति । क्रा-
म्यति, क्रामति । क्लाम्यति, क्लामति । त्रस्यति, त्रस-
ति । व्रुट्यति, व्रुटति । लप्यति, लपति । यस्यति, यस-
ति, संयस्यति, संयसति ॥ ७३ ॥

कुपि-रज्जेव्याप्ये वा परस्मै च । ३ । ४ । ७४ ।

आभ्यां व्याप्ये कर्त्तरि शिद्धिषये परस्मैपदं वा स्यात्,
तद्योगे च श्यः । कुप्यति, कुप्यते वा पादः स्वयमेव ।
रज्यति, रज्यते वा वस्त्रं स्वयमेव । व्याप्ये कर्त्तरीति किम् ?
कुप्णाति पादं रोगः । शितीत्येव ? अकोपि ॥ ७४ ॥

स्वादेः श्नुः । ३ । ४ । ७५ ।

स्वादेः कर्तृविहिते शिति श्नुः स्यात् । सुनोति,
सिनोति ॥ ७५ ॥

वाऽक्षः । ३ । ४ । ७६ ।

अक्षः कर्तृविहिते शिति श्नुर्वा स्यात् । अक्ष्णोति,
अक्षति ॥ ७६ ॥

तक्षः स्वार्थे वा । ३ । ४ । ७७ ।

स्वार्थस्तनुत्वं । तवृचेस्तक्षः कर्तृविहिते शिति श्नुर्वा
स्यात् । तक्ष्णोति, तक्षति । स्वार्थं इति किम् ? संतक्षति
शिष्यम् ॥ ७७ ॥

स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्रा

च । ३ । ४ । ७८ ।

स्तम्भादेः सौत्राद् धातोः, स्कुञ्च कर्तृविहिते शिति
श्ना श्नुश्च स्यात् । स्तम्भाति, स्तम्भोति । स्तुम्भाति,
स्तुम्भोति । स्कम्भाति, स्कम्भोति । स्कुम्भाति, स्कुम्भोति ।
स्तुनाति, स्तुनोति । ७८ ॥

क्रधादेः । ३ । ४ । ७९ ।

क्रधादेः कर्तृविहिते शिति क्ना स्यात् । क्रीणाति,
प्रीणाति ॥ ७९ ॥

व्यञ्जनात् श्राहेरानः । ३ । ४ । ८० ।

व्यञ्जनात् परस्य श्रायुक्तस्य हेः आनः स्यात् । पुषाण,
मुषाण । व्यञ्जनादिति किम् ? लुनीहि ॥ ८० ॥

तुदादेः शः । ३ । ४ । ८१ ।

एभ्यः कर्तृविहिते शिति शः स्यात् । तुदति, तुदते । ८१ ॥

रुधां स्वरात् र्ना, नलुक् च । ३ । ४ । ८२ ।

रुधादीनां स्वरात् परः कर्तृविहिते शिति शः स्यात्,
तद्योगे प्रकृतेर्नो लुक् च यथासम्भवम् । ग्णादि, हिनस्ति । ८२ ॥

कृग्-तनादेरुः । ३ । ४ । ८३ ।

कृगस्तनादिभ्यश्च कर्तृविहिते शिति उः स्यात् ।
करोति, तनोति ॥ ८३ ॥

सृजः श्राद्धे जिव्यात्मने तथा । ३ । ४ । ८४ ।

सृजः पराणि श्रद्धावति कर्त्तरि जिव्यात्मनेपदानि
स्युस्तथा यथा पूर्वं विहितानि । असर्जि, सृज्यते, स्रक्ष्यते
वा मालां धार्मिकः । श्राद्ध इति किम् ? व्यत्यसृष्ट माले
मिथुनम् ॥ ८४ ॥

तपेस्तपःकर्मकात् । ३ । ४ । ८५ ।

तपेस्तपःकर्मकात् कर्त्तरि जिव्यात्मनेपदानि स्युस्तथा ।
तप्यते तेपे वा तपः साधुः । तप इति किम् ? उत्तपति स्वर्णं
स्वर्णकारः । कर्मेति किम् ? तपः साधुं तपति ॥ ८५ ॥

एकधातौ कर्मक्रिययैकाऽकर्म-

क्रिये । ३ । ४ । ८६ ।

एकस्मिन् धातौ कर्मस्यक्रियया पूर्वदृष्टया एका अ-
भिन्ना सम्प्रत्यकर्मिका क्रिया यस्य, तस्मिन् कर्त्तरि कर्मकर्तृ-
रूपे धातोर्जिव्यात्मनेपदानि स्युः । अकारि क्रियते करि-
ष्यते वा कटः स्वयमेव । एकधाताविति किम् ? पचति
ओदनं चैत्रः, सिव्यत्योदनः स्वयमेव । कर्मक्रिययेति किम् ?
साध्वसिः छिनत्ति । एकक्रिय इति किम् ? स्रवत्युदकं
कुण्डिका, स्रवत्युदकं कुण्डिकायाः । अकर्मक्रिय इति
किम् ? भिद्यमानः कुशलः पात्राणि भिनत्ति ॥ ८६ ॥

पचि-दुहेः । ३ । ४ । ८७ ।

एकधातौ कर्मस्यक्रियया पूर्वदृष्टया अकर्मिकया स-

कर्मिकया वा, एकक्रिये कर्त्तरि कर्मकर्तृरूपे, आभ्यां वि-
क्यात्मनेपदानि स्युः । अपाचि पच्यते पक्ष्यते वा ओद-
नः स्वयमेव, अदोहि दुग्धे धोक्ष्यते वा गौः स्वयमेव,
उदुम्बरः फलं पच्यते, अपक्त वा स्वयमेव, दुग्धे अदुग्ध
या पयो धोक्ष्यते गौः स्वयमेव ॥ ८७ ॥

न कर्मणा जिच् । ३ । ४ । ८८ ॥

पचिदुहिभ्यां कर्मणा योगे अनन्तरोक्ते कर्त्तरि
जिच् न स्यात् । अपक्त उदुम्बरः फलं स्वयमेव, अदुग्ध
गौः पयः स्वयमेव । कर्मणेति किम् ? अपाचि ओदनः
स्वयमेव । अनन्तरोक्ते कर्त्तरीत्येव ? अपाच्युदुम्बरः फलं
यायुना ॥ ८८ ॥

रुधः । ३ । ४ । ८९ ।

रुधोऽनन्तरोक्ते कर्त्तरि जिच् न स्यात् । अरुद्ध गौः
स्वयमेव ॥ ८९ ॥

स्वर-दुहो वा । ३ । ४ । ९० ।

स्वरान्ताद् दुहेश्चानन्तरोक्ते कर्त्तरि जिच् वा स्यात् ।
अकृत, अकारि वा कटः स्वयमेव । अदुग्ध अदोहि वा
गौः स्वयमेव ॥ ९० ॥

तपः कर्त्तनुतापे च । ३ । ४ । ९१ ।

तपेः कर्मकर्त्तरि, कर्त्तर्यनुतापे चार्थे जिच् न स्यात् ।
अन्ववातस कितवः स्वयमेव, अतस तपांसि माधुः, अ-
न्यतप्त चित्रेण, अन्ववातस पापः स्वकर्मणा । कर्त्तनुता-
पे चेति किम् ? अतापि पृथिवी राज्ञा ॥ ९१ ॥

णि-स्तु-श्रयात्मने पदाऽकर्मकात् । ३ । ४ । ९२ ।

प्यन्तात्, स्तुत्रिभ्यामात्मनेपदविधावकर्मकेभ्यश्च कर्मकर्तरि विच् न स्यात् । अपीपचदोदनं चैत्रेण मैत्रः, अपीपचतौदनः स्वयमेव । प्रास्नोष्ट गौः स्वयमेव, उदशि-श्रियत दण्डः स्वयमेव, व्यकृत सैन्धवः स्वयमेव ॥ ९२ ॥

भूपार्थ-सन्-किरादिभ्यश्च जिक्यौ । ३ । ४ । ९३ ।

भूपार्थेभ्यः, सन्नन्तेभ्यः, किरादिभ्यो ण्यादिभ्यश्च कर्मकर्तरि जिक्यौ न स्याताम् । अलमकृत कन्या स्वयमेव, अलंकुरुते कन्या स्वयमेव । सन्, अविकीर्षिष्ट, चिकीर्षते वा कटः स्वयमेव । किरादिः, अकीर्ष्ट, किरते वा पांशुः स्वयमेव, अगीर्ष्ट गिरते वा ग्रासः स्वयमेव । णि, कारयते कटः स्वयमेव, चोरयते गौः स्वयमेव, प्रस्तुते गौः स्वयमेव । श्रि, उच्छ्रयते दण्डः स्वयमेव । आत्मनेपदाकर्मकात्, विकुर्वते सैन्धवाः स्वयमेव ॥ ९३ ॥

करणक्रियया कचित् । ३ । ४ । ९४ ।

एकधातौ पूर्वदृष्टया करणस्थया क्रियया एकाकर्मक्रिये कर्तरि जिक्यात्मनेपदानि स्युः, क्वचित् । परिवारयन्ते कण्टका वृक्षं स्वयमेव । क्वचिदिति किम् ? साध्वसिः छिनन्ति ॥ ९४ ॥

इत्याचार्य श्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयोऽध्यायः

समाप्तः ॥ ३ । ४ ॥

अथ चतुर्थाध्याये प्रथमः पादः

द्विधातुः परोक्षा-डे, प्राक् तु स्वरे स्वरविधेः

। ४ । १ । १ ।

परोक्षायां डे च परे धातुर्द्विः स्यात्, स्वरादौ तु द्वित्वनिमित्ते स्वरस्य कार्यात् प्रागेव । एपाच, अचक्रमत् । धातुरिति किम् ? प्राशिभ्रियत् । प्रागिति किम् ? चक्रतुः । स्वर इति किम् ? जेघ्रीयते । स्वरविधेरिति किम् ? शुंशाव । प्राक् तु स्वरे स्वरविधेरिति आद्विर्वचनमधिकारः ॥ १ ॥

आद्योऽश एकस्वरः । ४ । १ । २ ।

अनेकस्वरस्य धातोराद्य एकस्वरोऽवयवः परोक्षाडे परे द्विः स्यात् । जजागार । अचीकणत्, अचकाणत् । अचीकरत् ॥ २ ॥

सन्-यडश्च । ४ । १ । ३ ।

सन्नन्तस्य यडन्तस्य चाऽऽद्य एकस्वरोऽशो द्विः स्यात् । तितिक्षते, पापच्यते ॥ ३ ॥

स्वराऽऽदेर्द्वितीयः । ४ । १ । ४ ।

स्वरादेर्द्व्युक्तिभाजो द्वितीयोऽश एकस्वरो द्विः स्यात् । अटिटिपति, अशाश्यते । प्राक् तु स्वरे स्वरविधेरित्येव ? आटिटत् ॥ ४ ॥

न व-द-नं संयोगाऽऽदिः । ४ । १ । ५ ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यांशस्यैकस्वरस्य वदनाः संयोग-
स्याऽऽद्या न द्विः स्युः । उब्जिजिषति, अट्टिटिषति, उन्दि-
दिषति । संयोगादिरिति किम् ? प्राणिणिषति ॥ ५ ॥

अयि रः । ४ । १ । ६ ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यांशस्यैकस्वरस्य संयोगादी रो
द्विर्न स्यात्, न तु राद् अनन्तरे यि । अर्चिचिषति । अ-
यीति किम् ? अरार्यते ॥ ६ ॥

नाम्नो द्वितीयाद् यथेष्टम् । ४ । १ । ७ ।

स्वरादेर्नामधातोर्द्वित्वभाजो द्वितीयादारभ्यैकस्वरों-
ऽशो यथेष्टं द्विः स्यात् । अशिन्धीयिषति, अन्धीयिषि-
ति, अन्धीयिषिषति ॥ ७ ॥

अन्यस्य । ४ । १ । ८ ।

स्वरादेर्नामधातोरन्यस्य द्वित्वभाज एकस्वरोंऽशो य-
थेष्टं प्रथमादिर्द्विः स्यात् । पुपुत्रीयिषति, पुतित्रीयिषति,
पुत्रीयिषिषति, पुत्रियिषिषति ॥ ८ ॥

कण्डूवादेस्तृतीयः । ४ । १ । ९ ।

कण्डूवादेर्द्वित्वभाज एकस्वरोंऽशस्तृतीय एव द्विः
स्यात् । कण्डूयिषति, असूयिषति ॥ ९ ॥

पुनरेकेषाम् । ४ । १ । १० ।

एकेषां मते द्वित्वे कृते पुनर्द्वित्वं स्यात् । सुसोषुषि-
षते । एकेषामिति किम् ? सोषुषिषते ॥ १० ॥

यिः सन् वेर्ष्यः । ४ । १ । ११ ।

ईर्ष्यो द्वित्वभाजो यिः सन् वा द्विः स्यात् । ईर्ष्यि-

यिपति, ईर्षियिपति ॥ ११ ॥

हवः शिति । ४ । १ । १२ ।

जुहोत्यादयः शिति द्विः स्युः । जुहोति ॥ १२ ॥

चराचर-चलाचल-पतापत-वदावद-घनाघन-

पाटूपटं वा । ४ । १ । १३ ।

एतेऽचि कृतद्वित्वादयो वा निपात्यन्ते । चराचरः, चलाचलः, पतापतः, वदावदः, घनाघनः, पाटूपटः । पक्षे, चरः, चलः, पतः, वदः, हनः, पटः ॥ १३ ॥

चिक्लिद-चक्नसम् । ४ । १ । १४ ।

एतौ केऽचि च कृतद्वित्यौ निपात्येते । चिक्लिदः, चक्नसः ॥ १४ ॥

दास्वत्-साह्वत्-मीद्वत् । ४ । १ । १५ ।

एते कसावद्वित्वादयो निपात्यन्ते । दास्वांसौ, साह्वांसौ, मीद्व्वांसौ ॥ १५ ॥

ज्ञप्यापो ज्ञीपोप्, न च द्विः सि सनि ।

४ । १ । १६ ।

ज्ञपेरापेश्च सादौ सनि परे यथासंख्यं ज्ञीप्-ईप् स्यातां, नचाऽनयोरेकस्वरौऽशो द्विः स्यात् । ज्ञोप्सति, ईप्सति । सीति किम् ? जिज्ञपयिपति ॥ १६ ॥

ऋध ईर्त् । ४ । १ । १७ ।

ऋधः सादौ सनि परे ईर्त्स्यात्, न चास्य द्विः । ईर्त्सति । सीत्येव ? अर्दिधिपति ॥ १७ ॥

दम्भो धिप्-धीप् । ४ । १ । १८ ।

दम्भेः सि सनि धिप्धीपौ स्यातां न चास्य द्विः ।
धिप्सति, धीप्सति । सीत्येव ? दिदम्भियति ॥ १८ ॥

अव्याप्यस्य मुचेर्मोक् वा । ४ । १ । १९ ।

मुचेरकर्मणः सि सनि मोक् वा स्यात्, न चास्य द्विः ।
मोक्षति, मुमुक्षति चैत्रः । अव्याप्यस्येति किम् ? मुमु-
क्षति वत्सम् ॥ १९ ॥

मि-मी-मा-दामित् स्वरस्य । ४ । १ । २० ।

मिमीमादासंज्ञानां स्वरस्य सि सनि इत्, स्यात्,
न च द्विः । मित्सति, मित्सते, मित्सते, दित्सति,
धित्सति ॥ २० ॥

रभ-लभ शक-पत-पदामिः । ४ । १ । २१ ।

एषां स्वरस्य सि सनि इः स्यात्, न च द्विः । आरि-
प्सते, लिप्सते, शिक्षति, पित्सति, पित्सते । सीत्येव ?
पिपतिपति ॥ २१ ॥

राधेर्वधे । ४ । १ । २२ ।

राधेर्हिंसाऽर्थस्य सि सनि स्वरस्य इः स्यात्, न च द्विः ।
प्रतिरित्सति । वध इति किम् ? आरिरात्सति ॥ २२ ॥

अवित्परोक्षा-सेदूथवोरेः । ४ । १ । २३ ।

राधेर्हिंसार्थस्यादिति परोक्षायां, थवि च सेदि स्व-
रस्य एः स्यात्, न च द्विः । रेधुः, रेधिथ । अविदिति
किम् ? अपरराध । वध इत्येव ? आरराधतुः ॥ २३ ॥

अनादेशाऽऽदेरेकव्यञ्जनमध्येऽतः । ४ । १ । २४ ।

अवित्परोक्षासेदूथवोः परयोर्योऽनादेशाऽऽदिस्तत्सम्-

न्धिनः स्वरस्यातोऽसहायव्यञ्जनयोर्मध्यगतस्य एः स्यात्, न च द्विः । पेत्तुः, पेचित्थ, नेत्तुः, नेमित्थ । अनादेशादेरिति किम् ? वभणत्तुः । एकव्यञ्जनमध्य इति किम् ? ततक्षिथ । अत इति किम् ? दिदिवत्तुः । सेद्व्यवीत्येव, पपक्थ ॥ २४ ॥

तृ-त्रप-फल-भजाम् । ४ । १ । २५ ।

एषामवित्परोक्षासेद्व्यवोः स्वरस्यैः स्यात्, न च द्विः । तेरुः, तेरिथ, त्रेपे, फेल्लुः, फेलिथ, भेजुः, भेजिथ ॥ २५ ॥

जू-भूम-वम-त्रस-फण-स्यम-स्वन-राज-भ्राज-भ्रास-
भ्लासो वा । ४ । १ । २६ ।

एषां स्वरस्याऽवित्परोक्षासेद्व्यवोरेर्वा स्यात्, न च द्विः । जेरुः, जजरुः । जेरिथ, जजरिथ । ज्रेत्तुः, वभ्रत्तुः । ज्रेमिथ, वभ्रमिथ । वेत्तुः, ववत्तुः । वेमिथ, ववमिथ । त्रेत्तुः, त-त्रत्तुः । त्रेसिथ, तत्रसिथ । फेणुः, पफणुः । फेणिथ, पफणि-थ । स्येत्तुः, सस्यत्तुः । स्येमिथ, सस्यमिथ । स्वेत्तुः, सस्व-त्तुः । स्वेनिथ, सस्वनिथ । रेजुः, रराजुः । रेजिथ, ररा-जिथ । भ्रजे, वभ्राजे । भ्रसे, वभ्रासे । भ्लेसे, वभ्लासे ॥ २६ ॥

वा श्रन्थ-ग्रन्थो नलुक् च । ४ । १ । २७ ।

अनयोः स्वरस्यावित्परोक्षासेद्व्यवोरेर्वा स्यात्, त-योगे च नो लुक्, न च द्विः । श्रेयुः, शश्रन्थुः । श्रेयिथ । शश्रन्थिथ । श्रेयुः, जग्रन्थुः । श्रेयिथ, जग्रन्थिथ ॥ २७ ॥

दम्भः । ४ । १ । २८ ।

दम्भेः स्वरस्यावित्परोक्षायामेः स्यात्, न च द्विः, त-

द्योगे च नो लुक् । देभुः ॥ २८ ॥

थे वा । ४ । १ । २९ ।

दम्भेः स्वरस्य थवि एर्वा स्यात्, तद्योगे च नो लुक्, न च द्विः । देभिथ, ददम्भिथ ॥ २९ ॥

न शस-ददि-वादि-गुणिनः । ४ । १ । ३० ।

शसिदद्योर्वादीनां गुणिनां च स्वरस्यैर्वा स्यात् । विशशसुः विशशसिथ, दददे, चवले, विशशरु, विशशरिथ ॥ ३० ॥

हौ दः । ४ । १ । ३१ ।

दासंज्ञस्य हौ परे एः स्यात्, न च द्विः । देहि, धेहि ॥ ३१ ॥

देर्दिगिः परोक्षायाम् । ४ । १ । ३२ ।

देङ्कः परोक्षायां दिगिः स्यात्, न च द्विः । दिग्ये ॥ ३२ ॥

डे पिबः पीप्य् । ४ । १ । ३३ ।

प्यन्तस्य पिबतेर्डे परे पीप्य् स्यात्, न च द्विः । अपीप्यत् ॥ ३३ ॥

अडे हि-हनो हो घः पूर्वात् । ४ । १ । ३४ ।

हिहनोर्द्धवर्जे प्रत्यये परे द्वित्वे सति पूर्वस्मात् परस्य हो घः स्यात् । प्रजिघाय, जंघन्यते । अङ् इति किम् ? प्राजीह्यत् ॥ ३४ ॥

जेर्गिः सन्-परोक्षयोः । ४ । १ । ३५ ।

सन्परोक्षयोर्द्वित्वे सति पूर्वात् परस्य जेर्गिः स्यात् । जिगीवति, विजिग्ये ॥ ३५ ॥

चेः किर्वा । ४ । १ । ३६ ।

सन्परोक्षयोर्द्वित्वे सति पूर्वस्मात् परस्य चेः किर्वा
स्यात् । चिकीपति, चिचीपति । चिक्ये, चिच्ये ॥ ३६ ॥

पूर्वस्यास्वे स्वरे खोरिय्-उव् । ४ । १ । ३७ ।

द्वित्वे सति यः पूर्वस्तत्सम्यन्धनोरिवर्णोर्वर्णयोरस्वे
स्वरे परे इयुवौ स्याताम् । इयेप, अंरियर्त्ति, उयोप । अस्व
इति किम् ? इंपतुः । स्वर इति किम् ? इयाज ॥ ३७ ॥

ऋतोऽत् । ४ । १ । ३८ ।

द्वित्वे सति पूर्वस्य ऋतोऽत् स्यात् । चकार ॥ ३८ ॥

ह्रस्वः । ४ । १ । ३९ ।

द्वित्वे सति पूर्वस्य ह्रस्वः स्यात् । पपौ ॥ ३९ ॥

ग-होर्जः । ४ । १ । ४० ।

द्वित्वे सति पूर्वयोगंहोर्जः स्यात् । जगाम, जहाम
॥ ४० ॥

द्यतेरिः । ४ । १ । ४१ ।

द्युतेर्द्वित्वे सति पूर्वस्य इः स्यात् । दियुते ॥ ४१ ॥

द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ । ४ । १ । ४२ ।

द्वित्वे पूर्वयोर्द्वितीयतुर्ययोर्ययासङ्ख्यं पूर्वौ आद्यतृती-
यौ स्याताम् । चखान, जहाम ॥ ४२ ॥

तिर्वा छिवः । ४ । १ । ४३ ।

छिवेर्द्वित्वे सति पूर्वस्य तिर्वा स्यात् । तिष्ठेव,
दिष्ठेव ॥ ४ ॥

व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक् । ४ । १ । ४४ ।

द्वित्वे पूर्वस्य व्यञ्जनस्यानादेर्लुक् स्यात् । जगले । अ-
नादेरिति किम् ? आदेर्मा भूत्, पपाच ॥ ४४ ॥

अघोषे शिटः । ४ । १ । ४५ ।

द्वित्वे पूर्वस्य शिटस्तत्सम्बन्धिन्येवाघोषे लुक्
स्यात् । चुश्च्योत । अघोष इति किम् ? सस्नौ ॥ ४५ ॥

क-ङश्च-ञ् । ४ । १ । ४६ ।

द्वित्वे पूर्वयोः कङोर्यथासंख्यं चञौ स्याताम् ।
चकार, चुङ्कुवे ॥ ४६ ॥

न कवतेर्यङः । ४ । १ । ४७ ।

यङन्तस्य कवतेर्द्वित्वे सति पूर्वस्य कश्चो न स्यात् ।
कोकूयते खरः । कवतेरिति किम् ? कौति-कुवत्योर्मा भूत् ।
चोक्कूयते । यङ इति किम् ? चुङ्कुवे ॥ ४७ ॥

आ-गुणावन्यादेः । ४ । १ । ४८ ।

यङन्तस्य द्वित्वे पूर्वस्य न्यायागमवर्जस्य आगुणौ
स्याताम् । पापच्यते, लोल्यते । अन्यादेरिति किम् ? व-
नोवच्यते, जञ्जप्यते, यंयम्यते । ४८ ॥

न हाको लुपि । ४ । १ । ४९ ।

हाको द्वित्वे पूर्वस्य यङो लुपि आ न स्यात् । जहेति ॥ ४९ ॥
वश्च-स्वंस-ध्वंस-भ्रंस-कस-पत-पद-स्कन्दोऽन्तो नीः

४ । १ । ५० ।

एषां यङन्तानां द्वित्वे पूर्वस्य नीरन्तः स्यात् । वनी-

१ सू० १-१-१५ पृ० ३ शिट् संज्ञा । सू० १-१-१४ पृ० ३ अघो-

चञ्च्यते, सनीस्रस्यते, दनीध्वस्यते, चनीभ्रम्यते, चनीक-
स्यते, पनीपत्यते, पनीपद्यते, चनीस्कद्यते ॥ ५० ॥

मुरतोऽनुनासिकस्य । ४ । १ । ५१ ।

आत् परो योऽनुनासिकाः, तदन्तस्य यङन्तस्य ङित्वे
पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । चम्भण्यते । अत इति किम् ?
तेतिभ्यते । अनुनासिकस्येति किम् ? पापच्यते ॥ ५१ ॥

जप-जभ-दह-दश-भल्ल-पशः । ४ । १ । ५२ ।

एषां यङ्तानां ङित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । जभ्रण्य-
ते, जभ्रभ्यते, दन्दद्यते, दन्ददद्यते, चम्भज्यते, पम्पड्यते
॥ ५२ ॥

चर-फलाम् । ४ । १ । ५३ ।

एषां यङ्तानां ङित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । चञ्च-
र्यते, पम्फुल्यते ॥ ५३ ॥

ति चोपान्त्याऽतोऽनोद् उः । ४ । १ । ५४ ।

यङन्तानां चरफलां तादौ च प्रत्यये उपान्त्यस्यात् उः
स्यात्, न च तस्यौत् । चञ्चूर्यते, पम्फुल्यते, चूर्तिः, प्रफु-
ल्लिः । अत इति किम् ? चञ्चार्यते, पम्फाल्यते । अनोदिनि
किम् ? चञ्चूर्ति, पम्फुल्लि ॥ ५४ ॥

क्रमतां रीः । ४ । १ । ५५ ।

क्रमतां यङन्तानां ङित्वे पूर्वस्य रीरन्तः स्यात् ।
नरीरुत्यते ॥ ५५ ॥

रि-रौ च लुपि । ४ । १ । ५६ ।

क्रमतां यङो लुपि ङित्वे पूर्वस्य रिरौ. रीश्चान्नः

स्यात् । चरिकर्त्ति, चर्कर्त्ति, चरीकर्त्ति ॥ ५६ ॥

निजां शित्येत् । ४ । १ । ५७ ।

निजिविजिविषां शिति द्वित्वे पूर्वस्यत् स्यात् ।
नेनेक्ति, वेवेक्ति, वेवेष्टि । शिलीति किम् ? निनेज ॥ ५७ ॥

पृ-ऋ-भृ-मा-हाडामिः । ४ । १ । ५८ ।

एषां शिति द्वित्वे पूर्वस्य इः स्यात् । पिपर्त्ति, इय-
र्त्ति, बिभर्त्ति, मिमीते, जिहीते । हाडिति किम् ? जहा-
ति । शिलीत्येव ? पपार ॥ ५८ ॥

सनि अस्य । ४ । १ । ५९ ।

द्वित्वे पूर्वस्यातः सनि परे इः स्यात् । पिपक्षति । अ-
स्येति किम् ? पापचिषते ॥ ५९ ॥

ओर्जाऽन्तस्था-पवर्गेऽवर्णे । ४ । १ । ६० ।

द्वित्वे पूर्वस्योतोऽवर्णान्ते जान्तस्थापवर्गे परे सनि इः
स्यात् । जिजावयिषति, यिषविषति, यियावयिषति,
रिरावयिषति, लिलावयिषति, यिषविषते, पिषावयिषते,
मिमावयिषते । जान्तस्थापवर्ग इति किम् ? जुहावयिष-
ति । अवर्ण इति किम् ? बुभूषति ॥ ६० ॥

श्रु-स्रु-द्रु-प्र-प्लु-च्योर्वा । ४ । १ । ६१ ।

एषां सनि द्वित्वे पूर्वस्योतोऽवर्णान्तायामन्तस्थायां
परस्याम् इर्वा स्यात् । शिश्रावयिषति, शुश्रावयिषति ।
मिस्रावयिषति, सुश्रावयिषति । दिद्रावयिषति, दुद्राव-
यिषति । पिप्रावयिषति, पुप्रावयिषति । पिप्लावयिषति,
पुप्लावयिषति । चिच्यावयिषति, चुच्यावयिषति ॥ ६१ ॥

स्वपो णावुः । ४ । १ । ६२ ।

स्वपेणौ सति द्वित्वे पूर्वस्योत् स्यात् । सुप्वापयिप-
ति । णाविति किम् ? सिप्वापकीयिपति । स्वपो णावि-
ति किम् ? स्वापं चिकीर्षति, सिप्वापयिपति । स्वपो
णौ सति द्वित्व इति किम् ? सोपोपयिपति ॥ ६२ ॥

असमानलोपे सन्वत् लघुनि डे । ४ । १ । ६३ ।

न विद्यते समानस्य लोपो यस्मिन्, तस्मिन् उपरे णौ
द्वित्वे पूर्वस्य लघुनि धात्वक्षरे परे सनीव कार्यं स्यात् ।
अचीकरत्, अजीजयत्, अशिश्रवत् । लघुनीति किम् ?
अततक्षत् । णावित्येव ? अचकमत । असमानलोप इति
किम् ? अचकथत् ॥ ६३ ॥

लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः । ४ । १ । ६४ ।

अस्वरादेरसमानलोपे उपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्य लघो-
लंघुनि धात्वक्षरे परे दीर्घः स्यात् । अचोकरत् । लघोरि-
ति किम् ? अचित्रचणत् । अस्वरादेरिति किम् ? और्णु-
नयत् ॥ ६४ ॥

स्मृ-दृ-त्वर-प्रथ-भ्रद-स्तृ-स्पशेरः । ४ । १ । ६५ ।

एषामसमानलोपे उपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्याऽत् स्यात् ।
असस्मरत्, अददरत्, अतत्वरत्, अपप्रथत्, अमभ्रदत्,
अतस्तरत्, अपस्पशत् ॥ ६५ ॥

वा वेष्ट-चेष्टः । ४ । १ । ६६ ।

अनयोरसमानलोपे उपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्याद्वा स्यात् ।

१ बहुषु मुदितपुस्तकेषु व्याकरणान्तरेषु च निलोक्षितेषु दृ-स्तृ धातोः
कुप्रचिहीर्षत्वे कुप्रचन हस्तत्वे च दृश्यते । परीक्षन्तेऽस्माभिसु द्वयोर्दीर्घाङ्का-
रान्तत्वेमेव माधु मन्यतेऽनोऽप्र दीर्घान्त एव (ऋवारान्त) पाठोऽङ्गीकृत ।

अचवेष्टत्, अचिवेष्टत् । अचवेष्टत्, अचिवेष्टत् ॥ ६६ ॥

ईच गणः । ४ । १ । ६७ ।

गणेर्ङपरे णी द्वित्वे पूर्वस्य ईः, अश्च स्यात् । अजीगणत्, अजगणत् ॥ ६७ ॥

अस्याऽऽदेराः परोक्षायाम् । ४ । १ । ६८ ।

अस्यां द्वित्वे पूर्वस्याऽऽदेरत् आः स्यात् । आदुः, आर-
तुः । अस्प्येति किम् ? ईयुः । आदेरिति किम् ? पपाच ॥
६८ ॥

अनातो नश्चान्त ऋदाद्यशौ-संयोगस्य । ४ । १ । ६९ ।

ऋदादेरशोतेः संयोगान्तस्य च परोक्षायां द्वित्वे पूर्व-
स्याऽऽदेरात्स्थानादन्यस्याऽस्य, आः स्यात्, कृताऽऽतो
नोऽन्तश्च । आनृधुः, आनृशो, आनृञ् । ऋदादीति किम् ?
आंर ? अनात इति किम् ? आज्छ ॥ ६९ ॥

भू-स्वपोरदुतौ । ४ । १ । ७० ।

भूस्वपोः परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य यथासंख्यमदुतौ
स्याताम् । बभूव, सुष्वाप ॥ ७० ॥

व्या-व्ये-व्यधि-व्यचि-व्यथेरिः । ४ । १ । ७१ ।

एषां परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य इः स्यात् । जिज्यौ, सं-
विव्याय, विव्याध, विव्याच, विव्यथे ॥ ७१ ॥

१ एकस्यैव शब्दत्वादायन्तविभागोऽत्र नास्ति, ततः "अस्यदेराः... ." इति
मूत्रेणाऽऽकारः । आज्छ इति आदु व्यायमार्यभातो परोक्षायाम् रूपम् । सिद्धान्त-
चन्द्रिका-रत्निकामते तु आठोर्विक्रयन नोऽन्तत्वं भवति । तत्र आनाञ्छ
इत्यपि रूपं भवति तन्मतम् । अत्रानिर्देशाद् "अशा" भोजने इत्यस्मै नन्द
सुप्रमुपयुज्यते ।

यजादि-वश्-वचः सस्वरान्तस्था इ-उ-ऋत् ॥४॥१॥७२

यजादेर्वश्-वचोश्च परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य सस्वरान्त-
स्था इ-उ-ऋत्वा प्रत्यासत्त्या स्यात् । उवाज, उवाय,
उवाश, उवाच ॥ ७२ ॥

न वयो य् । ४ । १ । ७३ ।

वेगो वयो ष परोक्षायां ऋत् न म्यात् । ऊयुः ॥७३॥

वेरयः । ४ । १ । ७४ ।

वेगोऽयन्तस्य पूर्वस्य परस्य च परोक्षायां ऋत् न स्या-
त् । ववौ । अय इति किम् ? उवाय ॥ ७४ ॥

अविति वा । ४ । १ । ७५ ।

वेगोऽयन्तस्याविति परोक्षायां ऋत् न स्यात् । ववुः,
ऊयुः ॥ ७५ ॥

ज्यश्च यपि । ४ । १ । ७६ ।

ज्यो वेगश्च यपि ऋत् न स्यात् । प्रज्याय प्रवाय ॥७६॥

व्यः । ४ । १ । ७७ ।

व्यो यपि ऋत् न म्यात् । प्रज्याय ॥ ७७ ॥

संपरेर्वा । ४ । १ । ७८ ।

आभ्यां परम्य न्यो यपि ऋत् न स्यात् । संन्याय,
संवीय । परिन्याय । परिवीय ॥ ७८ ॥

यजादि-वचेः किति । ४ । १ । ७९ ।

यजादेर्वचेश्च सस्वरान्तस्था किति परं ऋत् न स्यात् ।
ईजुः, ऊयुः, ऊवुः । कितीति किम् ? यक्षोष्ट ॥ ७९ ॥

स्वपेर्यङ्-डे च । ४ । १ । ८० ।

स्वपेर्यङि डे किति च परे सस्वरान्तस्था ऋत् स्यात् ।
सोपुप्यते, असूपुपत्, सुपुप्सति ॥ ८० ॥

ज्या-व्यधः किङिति । ४ । १ । ८१ ।

ज्याव्यधोः सस्वरान्तस्था किति ङिति ऋत् स्यात् ।
जीयात्, जिनाति, विध्यात्, विध्यति । ८१ ॥

व्यचोऽनसि । ४ । १ । ८२ ।

व्यचेः सस्वरान्तस्था अस्वर्जे किङिति ऋत् स्यात् ।
विचति । अनसीति किम् ? उरुव्यचाः ॥ ८२ ॥

वशेरयङि । ४ । १ । ८३ ।

वशेः सस्वरान्तस्था अयङि किङिति ऋत् स्यात् ।
उष्टः, उशन्ति । अयङीति किम् ? वावश्यते ॥ ८३ ॥

ग्रह-व्रश्च-भस्ज-प्रच्छः । ४ । १ । ८४ ।

एषां सस्वरान्तस्था किङिति ऋत् स्यात् । जगृहुः, गृ-
ह्णाति, वृक्णाः, वृश्चति, वृष्टः, भृज्जति, वृष्टः, वृच्छा ॥ ८४ ॥

व्ये-स्यमोर्यङि । ४ । १ । ८५ ।

व्येग्स्यमोः सस्वरान्तस्था यङि ऋत् स्यात् । वेवी-
यते, सेसिमीति ॥ ८५ ॥

चायः कीः । ४ । १ । ८६ ।

चायो यङि कीः स्यात् । चेकीतः ॥ ८६ ॥

द्वित्वे ह्रः । ४ । १ । ८७ ।

ह्रवेगो द्वित्वविषये मस्वरान्तस्था ऋत् स्यात् । जुह-
षति ॥ ८७ ॥

णौ ड-सनि । ४ । १ । ८८ ।

द्वेगः सस्वरान्तस्था उपरं सन्परं च णौ विपये गृ-
त् स्यात् । अजूहवत्, जुहावयिपति ॥ ८८ ॥

इवेर्वा । ४ । १ । ८९ ।

श्वेः सस्वरान्तस्था उपरे, सन्परं णौ विपये गृहा
स्यात् । अशूशवत्, अशिश्वयन् । शृशावयिपति, शि-
श्वाययिपति । ८९ ॥

वा परोक्षा-यडि । ४ । १ । ९० ।

श्वः सस्वरान्तस्था परोक्षायडोर्बृढा स्यात् । शृशा-
य, शिश्वाय । शोशयते, शेष्वीयते ॥ ९० ॥

प्यायः पीः । ४ । १ । ९१ ।

प्यायः परोक्षायडोः पीः स्यात् । आपिप्ये, आपिपीनः
॥ ९१ ॥

क्तयोरनुपसर्गस्य । ४ । १ । ९२ ।

अनुपसर्गस्य प्यायेः क्तक्तवनोः पीः स्यात् । पीनम्,
पीनवन्मुग्यम् । अनुपसर्गस्येति किम् ? प्यायानो मेघः
॥ ९२ ॥

आडोऽन्धूधसोः । ४ । १ । ९३ ।

आडः परस्य प्यायेरन्यौ, ऊधमि चार्धे क्तयोः परतः
पीः स्यात् । आपीनोऽन्धुः, आपीनमूधः । अन्धूधमोरिनि
किम् ? आप्यानश्चन्द्रः । आड एवेति नियमान्, शाय-
नमूधः ॥ ९३ ॥

स्फायः स्फीर्वा । ४ । १ । ९४ ।

स्फायतेः कयोः परयोः स्फीर्वा स्यात् । स्फीतः, स्फी-
तवान् । स्फातः, स्फातवान् ॥ ९४ ॥

प्रसमः स्तयः स्तीः । ४ । १ । ९५ ।

प्रसम्समुदागपूर्वस्य स्तयः कयोः परयोः स्तीः स्यात् ।
प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् । प्रसम इति किम् ? संप्रसंगा-
नः ॥ ९५ ॥

प्रात् तश्च सो वा । ४ । १ । ९६ ।

प्रात् केवलान् परस्य स्तयः कयोः परयोः स्तीः स्यात्,
कयोस्त्वो मश्च वा । प्रस्तीतः, प्रस्तीतवान् । प्रस्तीमः, प्रस्ती-
मवान् ॥ ९६ ॥

द्रयः शीद्रवमूर्तिरूपं नक्षाऽस्पृशे । ४ । १ । ९७ ।

मूर्तिः काठिन्यम् । द्रयमूर्तिरपार्श्वोऽथ द्रयः कयोः
परयोः शीः स्यात्, नक्षोः च कयोस्त्वोऽस्पृशो विपये
नक्ष । शीनम्, शीनवद् घृतम् । शीत वर्णने, शीतो
पायः ॥ ९७ ॥

अः शृतं हविः-क्षीरे । ४ । १ । १०० ।

आतेः आयतेश्च क्ते हविषि क्षीरे चार्थं शृर्निपात्यते ।
शृतं हविः, शृतं क्षीरं स्वयमेव । हविः-क्षीर इति किम् ?
आणा यवागूः ॥ १०० ॥

अपेः प्रयोक्त्रैक्ये । ४ । १ । १०१ ।

आतेः आयतेर्चा ण्यन्तस्यैकस्मिन् प्रयोक्तारि क्ते परे
हविः-क्षीरयोः शृर्निपात्यते । शृतं हवि क्षीरं वा चंत्रेण ।
हविः-क्षीर इत्येव ? अपित्ता यवागूः । प्रयोक्त्रैक्य इति
किम् ? अपितं हविश्चैत्रेण सैत्रेण ॥ १०१ ॥

इ-उ-ऋत् सकृत् । ४ । १ । १०२ ।

अन्तस्थास्थानामि-उ ऋत्सकृदेव स्यात् सवीयते
॥ १०२ ॥

दीर्घमघोऽन्त्यम् । ४ । १ । १०३ ।

वेग्वर्जस्य गृदन्त्यं दीर्घं स्यात् । जीनः । अव इति
किम् ? उतः । अन्त्यमिति किम् ? सुसः ॥ १०३ ॥

स्वर-हन्-गमोः सनि 'धुटि' । ४ । १ । १०४ ।

स्वरान्तस्य हन्गमोश्च धुडादौ सनि दीर्घः स्यात् ।
चिचीपति, जिघांसति, सजिगांसते । धुटीति किम् ?
यिचिपति ॥ १०४ ॥

तनो वा । ४ । १ । १०५ ।

तनेर्धुडादौ सनि दीर्घो वा स्यात् । तितांसति, ति-
तंसति । धुटीत्येव ? तितनिपति ॥ १०५ ॥

क्रमः क्त्वि वा । ४ । १ । १०६ ।

क्रमो धुडादौ क्त्वि दीर्घो वा स्यात् । क्रान्त्वा,
क्रन्त्वा । धुटीत्येव ? क्रमित्वा ॥ १०६ ॥

अहन्-पञ्चमस्य क्वि-क्विति । ४ । १ । १०७ ।

हन्वर्जस्य पञ्चमान्तस्य क्वौ, धुडादौ च क्विति
दीर्घः स्यात् । प्रदान्, शान्तः, शंशान्तः । पञ्चमस्येति
किम् ? पक्त्वा । अहन्निति किम् ? वृत्रहणि । धुटीत्येव ?
यस्यते ॥ १०७ ॥

अनुनासिके च च्छ्वः शूट् । ४ । १ । १०८ ।

अनुनासिकादौ कौ धुडादौ च धातोः च्छ्वोर्यथास-
ङ्ख्यं श्-ऊटौ स्याताम् । प्रश्नः, शब्दमाशौ, वृष्टः, स्पोमा,
अक्षयू, शूतः ॥ १०८ ॥

मव्यवि-श्रिवि-ज्वरि-त्वरेरुपान्त्येन । ४ । १ । १०९ ।

एषामनुनासिकादौ कौ धुडादौ च प्रत्यये उपान्त्येन
सह ऊट् स्यात् । मोमा, मूः, मूतिः, ओमा, ओम्, ऊः,
जतिः श्रोमा, श्रूः, श्रूतिः, जूर्मा, जूः, जूर्तिः, तूर्मा, तूः,
तूर्णः ॥ १०९ ॥

रात् लुक् । ४ । १ । ११० ।

रात् परयोः छ्वोरनुनासिकादौ क्वौ, धुडादौ च
प्रत्यये लुक् स्यात्, मोर्मा, मूः, मूर्तिः । तोर्मा, तूः, तूर्णः
॥ ११० ॥

१ श्रीगणेशस्य दिक्षु धातोर्निष्पन्नोऽयम् । वकारस्य ऊट् स्यात् ।

२ मूर्च्छाधातोर्गि रूपस्यम् ।

क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति । ४ । १ । १११ ।

क्तेऽनिटो धातोश्चजोर्घिति यथासंख्यं कगौ स्याताम् ।
पाकः, भोग्यम् । क्तेऽनिट इति किम् ? सङ्कोचः, कृजः ॥ १११ ॥

न्यङ्कूट-मेघाऽऽदयः । ४ । १ । ११२ ।

न्यङ्कयादयः कत्वे, उद्गादयो गत्वे, मेघादयो घत्वे
कृते निपात्यन्ते । न्यङ्कुः, शोकः, उद्गः, न्युद्गः, मेघः
ओघः ॥ ११२ ॥

न वञ्चेर्गतौ । ४ । १ । ११३ ।

गत्यर्थस्य वञ्चेः कत्वं न स्यात् । वञ्चं वञ्चन्ति । गता-
विति किम् ? वङ्कं काष्ठम् ॥

यजेर्यज्ञाङ्गे । ४ । १ । ११४ ।

यज्ञाङ्गयुतेर्यजेर्गत्वं न स्यात् । पञ्च प्रयाजाः । यज्ञाङ्ग
इति किम् ? प्रयागः ॥ ११४ ॥

ध्यण्यावश्यके । ४ । १ । ११५ ।

आवश्यकोपाधिके घ्यणि चजोः कगौ न स्याताम् ।
अवश्यपाच्यम्, अवश्यरञ्ज्यम् । आवश्यक इति किम् ?
पाक्यम् ॥ ११५ ॥

नि-प्राद् युजः शक्ये । ४ । १ । ११६ ।

आभ्यां युजः शक्ये गम्ये घ्यणि गो न स्यात् । नि-
प्रोज्यः, प्रयोज्यः । शक्य इति किम् ? नियोग्यः ॥ ११६ ॥

भुजो भक्ष्ये । ४ । १ । ११७ ।

भुजो भक्ष्यार्थे घ्यणि गो न स्यात् । भोज्यं पयः ।
भक्ष्य इति किम् ? भोग्या भूः ॥ ११७ ॥

त्यज-यज-प्रवचः । ४ । १ । ११८ ।

एषां घ्यणि कर्गौ न स्याताम् । त्याज्यम्, याज्यम्,
प्रवाच्यः ॥ ११८ ॥

वचोऽशब्दनाम्नि । ४ । १ । ११९ ।

अशब्दसंज्ञायां वचेर्घ्यणि को न स्यात् । वाक्यम् ।
अशब्दनाम्नीति किम् ? वाक्यम् ॥ ११९ ॥

भुज-न्युब्जं पाणि-रोगे । ४ । १ । १२० ।

भुजेन्युब्जेश्च घञन्तस्य पाणौ रोगे चार्थे यथासंख्यं
भुजन्युब्जौ निपात्येते । भुजः पाणिः, न्युब्जो रोगः ॥ १२० ॥

वीरुध्-न्यग्रोधौ । ४ । १ । १२१ ।

विपूर्वस्य रुहेः क्विपि, न्यरूपूर्वस्य चाऽचि वीरुन्त्य-
ग्रोधौ एतौ धान्तौ निपात्येते । वीरुत्, न्यग्रोधः । १२१ ॥
इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ चतुर्थस्याध्यायस्य

प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ४ । १ ॥

॥ द्वितीयः पादः ॥

आत् सन्ध्यक्षरस्य । ४ । २ । १ ।

धातोः सन्ध्यक्षरान्तस्याऽऽत् स्यात् । संव्याता, सुग्लः ।
धातोरित्येव ? गोभ्याम् ॥ १ ॥

न शिति । ४ । २ । २ ।

सन्ध्यक्षरान्तस्य शिति विषयभूते आत् न स्यात् ।
संन्ययति ॥ २ ॥

व्यः धव्-णवि । ४ । २ । ३ ।

व्यः धवि णवि च विषये आत् स्यात् । संविन्याय,
संविन्ययिथ ॥ ३ ॥

स्फुर-स्फुलोर्धजि । ४ । २ । ४ ।

अनयोः सन्ध्यक्षरस्य घवि आत् स्यात् । विस्फारः,
विस्फालः ॥ ४ ॥

वाऽपगुरो णमि । ४ । २ । ५ ।

अपपूर्वस्य गुरेः सन्ध्यक्षरस्य णम्यादा स्यात् । अप-
गारमपगारम्, अपगोरमपगोरम् । ५ ॥

दीडः सनि वा । ४ । २ । ६ ।

दीडः सन्यादा स्यात् । दिदासते, दिदीपते ॥ ६ ॥

यवकिडति । ४ । २ । ७ ।

दीडो यपि, अकिडति च विषये आत् स्यात् । उपदाय,
उपदाता, उपदायो वर्त्तते ॥ ७ ॥

मिग्-मीगोऽखल्-अच्-अलि । ४ । २ । ८ ।

अनयोर्यपि खल्-अच्-अत्वर्जोऽविङति च विषये
आत् स्यात् । निमाय, निमाता, प्रमाय, प्रमाता, अखल-
चलीति किम् ? ईषन्निमयः, दुःप्रमयः, मयः, आमयः,
निमयः, प्रमयः ॥ ८ ॥

लीङ्-लिनोर्वा । ४ । २ । ९ ।

अनयोर्यपि खल्-अच्-अत्वर्जोऽविङति च विषये
आद्वा स्यात् । विलाय, विलीय । विलाता, विलेता ।
अखलचलीति किम् ? ईषद्विलयः, विलयः, विलयोऽ-
स्ति ॥ ९ ॥

णौ क्री-जि-इङः । ४ । २ । १० ।

एषां णौ आत् स्यात् । क्रापयति, जापयति, अध्या-
पयति ॥ १० ॥

सिध्यतेरज्ञाने । ४ । २ । ११ ।

अज्ञानार्थस्य सिध्यतेर्णौ स्वरस्याऽऽत् स्यात् । मन्त्रं
साधयति । अज्ञान इति किम् ? तपस्तापसं सेधयति ॥
॥ ११ ॥

चि-स्फुरोर्नवा । ४ । २ । १२ ।

चस्फुरोर्णौ स्वरस्याऽऽद्वा स्यात् । चापयति, चाय-
यति । स्फारयति, स्फोरयति ॥ १२ ॥

वियः प्रजने । ४ । २ । १३ ।

गर्भाऽऽधानार्थस्य वियो णौ वा आत् स्यात् । पुरा
नातो गाः प्रवापयति, प्रचापयति ॥ १३ ॥

रुहः पः । ४ । २ । १४ ।

रुहेणौ प्वा स्यात् । रोपयति, रोहयति वा तस्म्
१४ ॥

लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे । ४ । २ । १५ ।

लियः स्नेहद्रवे गम्ये णौ नोऽन्तो वा स्यात् । घृतं
विलीनयति, विलाययति । स्नेहद्रव इति किम् ? अयो
विलाययति ॥ १५ ॥

लो लः । ४ । २ । १६ ।

लारूपस्य णौ स्नेहद्रवे गम्ये लोऽन्तो वा स्यात् । घृतं
विलालयति, विलापयति वा । स्नेहद्रव इत्येष ? जडा-
भिरालापयते ॥ १६ ॥

पातेः । ४ । २ । १७ ।

पातेणौ लोऽन्तः स्यात् । पालयति ॥ १७ ॥

धूग्-प्रीगोर्न । ४ । २ । १८ ।

धूग्प्रीगोर्णौ नोऽन्तः स्यात् । धूनयति, प्रीणयति ॥ १८ ॥

वो विधूनने जः । ४ । २ । १९ ।

वा इत्यस्य विधूननेऽर्थे णौ जोऽन्तः स्यात् । पक्षेण
उपवाजयति । विधूनन इति किम् ? उर्च्यः केशानावा-
पयति ॥ १९ ॥

पा-शा-छा-सा-वे-व्या-हो यः । ४ । २ । २० ।

एषां णौ योऽन्तः स्यात् । पाययति, शाययति, अ-
वच्छाययति, अवसाययति, वाययति, व्याययति, हाय-
यति ॥ २० ॥

अर्त्ति-री-वली-ह्री-वनूयि-क्षमायि-आतां पुः

। ४ । २ । २१ ।

एवामादन्तानां च णौ पुरन्तः स्यात् । अपयति, रेपयति, व्लेपयति, ह्रेपयति, कनोपयति, क्षमापयति, दापयति, सत्यापयति, ॥ २१ ॥

स्फायः स्फाव । ४ । २ । २२ ।

णौ स्फायः स्फाव् स्यात् । स्फावयति ॥ २२ ॥

शदिरगतौ शात् । ४ । २ । २३ ।

शदिरगत्यर्थे णौ शात् स्यात् । पुष्पाणि शानयति । अगताविति किम् ? गाः शादयति ॥ २३ ॥

घटादेर्ह्रस्वो, दीर्घस्तु वा जि-णम्परे । ४ । २ । २४ ।

घटादीनां णौ ह्रस्वः स्यात्, जि-णम्परे तु णौ वा दीर्घः । घटयति । अघाटि, अघटि । घाटं घाटम्, घटं घटम् । व्यथयति । अव्याधि, अव्यधि । व्याधं व्याधम्, व्यधं व्यधम् ॥ २४ ॥

कगे-वनू-जनै-जूप्-कस्-रक्षः । ४ । २ । २५ ।

एषां णौ ह्रस्वः स्यात्, जि-णम्परे तु वा णौ दीर्घः । कगयति । अकागि, अकगि । कागं कागम्, कगं कगम् । उपवनयति । उपावानि, उपायनि । उपवानमुपवानम्, उपवनमुपवनम् । जनयति । अजानि, अजनि, जानं जानम्, जनं जनम् । जरयति । अजारि, अजरि । जारं जारम्, जरं जरम् । कनस्यति । अकनामि, अपनसि । यनासं यनासम्, यनसं यनसम् । रजयति । अराजि, अरजि । राजं राजम्, रजं रजम् ॥ २५ ॥

अमोऽकमि-अमि-चमः । ४ । २ । २६ ।

कम्यमिचमिचर्जस्यामन्तस्य णौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा णौ दीर्घः । रमयति । अरामि, अरमि । रामं रामम्, रमं रमम् । अकम्यमिचम इति किम् ? कामयते, अकामि, कामं कामम्, आमयति, आचामयति ॥ २६ ॥

पर्यपात् स्खदः । ४ । २ । २७ ।

आभ्यामेव परस्य स्खदेणौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा दीर्घः । परिस्खदयति । पर्यस्खादि, पर्यस्खदि । परिस्खादं परिस्खादम्, परिस्खदं परिस्खदम् । अपस्खदयति । अपास्खादि, अपास्खदि । अपस्खादमपस्खादम्, अपस्खदमपस्खदम् । पर्यपादिति किम् ? प्रस्खादयति ॥ २७ ॥

शमोऽदर्शने । ४ । २ । २८ ।

अदर्शनार्थस्य शमेणौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा दीर्घः । शमयति रोगम् । अशामि, अशमि । शामं शामम्, शमं शमम् । अदर्शन इति किम् ? निशामयति रूपम् ॥ २८ ॥

यमोऽपरिवेषणे णिचि च । ४ । २ । २९ ।

अपरिवेषणार्थस्य यमो णिचि अणिचि च णौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा दीर्घः । यमयति । अयामि, अयमि । यामं यामम्, यमं यमम् । अपरिवेषण इति किम् ? यामयत्यतिथिम् ॥ २९ ॥

मारण-तोषण-निशाने ज्ञश्च । ४ । २ । ३० ।

एतद्वर्थेषु ङो णिचि अणिचि च णौ ह्रस्वः स्यात्,

जिणम्परे तु वा दीर्घः । संज्ञपयति पशुम्, विज्ञपयति
राजानम्, प्रज्ञपयति शस्त्रम् । अज्ञापि, अज्ञपि । ज्ञापं
ज्ञापम्, ज्ञपं ज्ञपम् ॥ ३० ॥

चहणः शाठ्ये । ४ । २ । ३१ ।

चहेश्चुरादेः शाठ्यार्थस्य णिचि णौ ह्रस्वः स्यात्,
जिणम्परे तु वा दीर्घः । चहयति । अचाहि, अचहि ।
चाहं चाहम्, चहं चहम् । शाठ्य इति किम् ? अचहि
॥ ३१ ॥

ज्वल-हल-हल-ग्ल-स्ना-वनू-वम-नमोऽनुपसर्गस्य

वा । ४ । २ । ३२ ।

पयामनुपसर्गाणां णौ ह्रस्वो वा स्यात् । ज्वलयति,
ज्वालयति । हलयति, हालयति । हलयति, हललयति ।
ग्लपयति, ग्लापयति । स्नपयति, स्नापयति । वनयति,
वानयति । वमयति, वामयति । नमयति, नामयति । अ-
नुपसर्गस्येति किम् ? प्रज्वलयति, प्रह्वलयति, प्रहलयति,
प्रग्लापयति, प्रस्नापयति, प्रवनयति । प्रवमयति, प्रणम-
यति ॥ ३२ ॥

छदेरिस्-मन्-त्रट्-क्वौ । ४ । २ । ३३ ।

छदेरिस्मन्त्रट्क्विप्परे णौ ह्रस्वः स्यात् । छदिः, छद्म,
छत्री, उपच्छत् ॥ ३३ ॥

एकोपसर्गस्य च घे । ४ । २ । ३४ ।

एकोपसर्गस्यानुपसर्गस्य च छदेर्घपरे णौ ह्रस्वः स्यात् ।
प्रच्छदः, छदः । एकोपसर्गस्य चेति किम् ? समुपच्छादः
॥ ३४ ॥

उपान्त्यस्यासमानलोपि-शासु-ऋदितो डे

। ४ । २ । ३५ ।

समानलोपिशास्वृदिद्वर्जस्य धातोरूपान्त्यस्य डपरे
णौ ऋस्वः स्यात् । अपीपचत्, मा भवान् अट्टित् ।
असमानलोपिशास्वृदित इति किम् ? अलरराजत्, अ-
शशासत्, मा भवान् ओणिणत् ॥ ३५ ॥

भ्राज-भास-भाप-दीप-पीड-जीव-मील-कण-रण-वण-
भण-श्रण-हूवे-हेठ-लुट-लुप-लपां नवा

। ४ । २ । ३६ ।

एपां डपरे णाद्युपान्त्यस्य ऋस्यो वा स्यात् । अभिभ्र-
जत्, अबभ्राजत् । अभीभसत्, अबभासत् । अभीभप-
त्, अबभापत् । अदीदिपत्, अदिदीपत् । अपीपिडत्,
अपिपीडत् । अजीजिवत्, अजिजीवत् । अमीमिलत्,
अमिमिलत् । अचीकणत्, अचकाणत् । अरीरणत्,
अरराणत् । अवीवणत्, अववाणत् । अवीभणत्, अव-
भाणत् । अशिश्रणत्, अशश्राणत् । अजूहवत्, अजु-
हायत् । अजीहिठत्, अजिहेठत् । अल्लुदत्, अलुलो-
दत् । अल्लुपत्, अलुलोपत् । अलीलपत्, अललापत्
॥ ३६ ॥

ऋट्-ऋवर्णस्य । ४ । २ । ३७ ।

उपान्त्यस्य ऋवर्णस्य डपरे णौ वा ऋः स्यात् । अवी-
वृत्त्, अववर्त्तत् । अचीकृतत्, अचिकीर्त्तत् ॥ ३७ ॥

जिघतेरिः । ४ । २ । ३८ ।

घउपान्त्यस्य उपरे णौ इर्वा स्यात् । अजिघिषत्,
अजिघपत् ॥ ३८ ॥

तिष्ठतेः । ४ । २ । ३९ ।

स्यउपान्त्यस्य उपरे णौ इः स्यात् । अतिष्ठिषत् । ३९ ।

ऊद् दुषो णौ । ४ । २ । ४० ।

दुपेरुपान्त्यस्य णौ ऊत् स्यात् । दूषयति ॥ ४० ॥

चित्ते वा । ४ । २ । ४१ ।

चित्तकर्तृकस्य दुपेरुपान्त्यस्य णौ परे ऊद् वा स्यात् ।
मनो दूषयति, मनो दोषयति मैत्रः ॥ ४१ ॥

गोहः स्वरे । ४ । २ । ४२ ।

कृतशुणस्य गुहेः स्वरादायुपान्त्यस्योत् स्यात् । निग-
हति । गोह इति किम् ? निजुगुहः ॥ ४२ ॥

भुवो वः परोक्षाऽद्यतन्योः । ४ । २ । ४३ ।

भुवो वन्तस्योपान्त्यस्य परोक्षाऽद्यतन्योस्तु स्यात् ।
बभूव, अभूवन् । व इति किम् ? बभूवान्, अभूत् ॥ ४३ ॥

गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि ऋडिति लृक्

। ४ । २ । ४४ ।

पपामुपान्त्यस्यादयर्जं स्वरादी विट्ति परं लृक्
स्यात् । जग्मुः, जज्मुः, जने, जग्मुः, जग्मुः प्यर इति
किम् ? गम्यते । अनङीनि किम् ? अगमन । विट्ति
किम् ? गमनम् ॥ ४४ ॥

नो व्यञ्जनस्यानुदितः । ४ । २ । ४५ ।

व्यञ्जनान्तस्यानुदितो घातोरूपान्त्यस्य नः किङ्कति परं
लुक् स्यात् । घस्तः, सनीस्रस्यते । व्यञ्जनस्येति किम् ?
नीयते । अनुदित इति किम् ? नानन्यते ॥ ४५ ॥

अञ्चोऽनर्चायाम् । ४ । २ । ४६ ।

अनर्चार्थस्यैवाञ्चोरूपान्त्यनः किङ्कति परे लुक् स्यात् ।
उदत्तमुदकं कृपात् । अनर्चायामिति किम् ? अश्रिता
गुरवः ॥ ४६ ॥

लङ्गि-कम्प्योरुपतापाङ्गविकृत्योः । ४ । २ । ४७ ।

अनयोरूपान्त्यनो यथासङ्ख्यमुपनापेऽङ्गविकारे चार्थं
किङ्कति परे लुक् स्यात् । विलगिनः, विकपितः । उपता-
पाङ्गविकृत्योरिति किम् ? विलङ्गितः, विकम्पितः ॥ ४७ ॥

भञ्जेर्जौ वा । ४ । २ । ४८ ।

भञ्जेरूपान्त्यनो ङी परे लुग् वा स्यात् । अभाजि,
अभञ्जि ॥ ४८ ॥

दंश-सङ्क्षः शवि । ४ । २ । ४९ ।

अनयोरूपान्त्यनः शवि लुक् स्यात् । दशानि, मजनि
॥ ४९ ॥

अकट्-घिनोश्च रञ्जेः । ४ । २ । ५० ।

रञ्जेरकटि घिनणि शवि चोपान्त्यनो लुक् स्यात् ।
रजकः, रागी, रजति ॥ ५० ॥

णौ मृगरमणे । ४ । २ । ५१ ।

रञ्जेरूपान्त्यनो णौ मृगाणां रमणेऽर्थं लुक् स्यात् ।

रजयति मृगं व्याधः । मृगरमण इति किम् ? रजयति र-
जको वस्त्रम् ॥ ५१ ॥

घञि भाव-करणे । ४ । २ । ५२ ।

रञ्जेरुपान्त्यनो भावकरणार्थे घञि लुक् स्यात् ।
रागः । भावकरण इति किम् ? आधारे, रङ्गः ॥ ५२ ॥

स्यदो जवे । ४ । २ । ५३ ।

स्यन्देर्घञि नलुक्बृद्धयभावौ निपात्येते, वेगेऽर्थे ।
गोस्यदः । जव इति किम् ? घृतस्यन्दः ॥ ५३ ॥

दशनाऽवोद-एध-उद्ग-प्रश्रथ-हिमश्रथम्

। ४ । २ । ५४ ।

एते नलुगादौ कृते निपात्यन्ते । दशनम्, अवोदः,
एधः, उद्गः, प्रश्रथः, हिमश्रथः ॥ ५४ ॥

यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि

किडति । ४ । २ । ५५ ।

एषां तनादीनां च धुडादौ किडति लुक् स्यात् । यतः,
रत्वा, नतिः, गतः, हतः, मतः, वतिः, ततः, क्षतः ।
धुट्तीति किम् ? यम्यते । किडतीति किम् ? यन्ता ॥ ५५ ॥

यपि । ४ । २ । ५६ ।

यम्यादीनां यपि लुक् स्यात् । प्रहत्य, प्रमत्य, प्रवत्य,
प्रतत्य, प्रसत्य ॥ ५६ ॥

वा मः । ४ । २ । ५७ ।

यम्यादीनां भान्तानां यपि वा लुक् स्यात् । प्रयत्य,

गम्य । विरम्य, विरम्य । प्रणम्य, प्रणम्य । आगम्य,
आगम्य ॥ ५७ ॥

गमां क्वौ । ४ । २ । ५८ ।

। एषां गमादीनां यथादर्शनं क्वौ विडति लुक् स्यात् ।
जनङ्गत्, संयत्, परीतत्, सुमतत्, सुवत् ॥ ५८ ॥

न तिकि दीर्घश्च । ४ । २ । ५९ ।

एषां तिकि लुक्, दीर्घश्च न स्यात् । यन्तिः, रन्तिः,
नन्तिः, गन्तिः, हन्तिः, मन्तिः, बन्तिः, तन्तिः ॥ ५९ ॥

आः खनि-सनि-जनः । ४ । २ । ६० ।

एषां घुडादौ विडति आः स्यात् । खातः, सातः,
जातः, जातिः । विडतीत्येव ? खड्ग्वन्ति । घुटीत्येव ?
जनित्वा ॥ ६० ॥

सनि । ४ । २ । ६१ ।

एषां घुडादौ सनि आः स्यात् । निषासति । घुटी-
त्येव ? सिसनिपति ॥ ६१ ॥

ये नवा । ४ । २ । ६२ ।

एषां ये विडति आ या स्यात् । आयायते, खन्यते ।
आखायते, चहन्यते । सायते, सन्यते । प्रजाय, प्रजन्य ।
विडतीत्येव ? सान्यम्, जन्यम् ॥ ६२ ॥

तनः क्ये । ४ । २ । ६३ ।

तनः क्ये आ वा स्यात् । तायते, तन्यते । क्य इति
किम् ? तन्तन्यते ॥ ६३ ॥

तौ सनस्तिकि । ४ । २ । ६४ ।

सनस्तिकि तौ लुगातौ वा स्याताम् । सतिः, सातिः,
सन्तिः ॥ ६४ ॥

वन्याद् पञ्चमस्य । ४ । २ । ६५ ।

पञ्चमस्य वनि आद् स्यात् । विजावा, ध्वावा ॥ ६५ ॥

अपात् चायश्चिः कौ । ४ । २ । ६६ ।

अपपूर्वस्य चायतेः कौ चिः स्यात् । अपचितिः ॥ ६६ ॥

ह्लादो ह्रद् कयोश्च । ४ । २ । ६७ ।

ह्लादेः क्तक्तवतोः, कौ च ह्रल् स्यात् । ह्रलवः,
ह्रलवान्, ह्रलतिः ॥ ६७ ॥

ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽग्रः । ४ । २ । ६८ ।

पृवर्जात् ऋदन्ताद्, ल्वादिभ्यश्च परेषां क्तित्तक्तव-
तूनां तो नः स्यात् । तीर्णिः, तीर्णः, तीर्णवान् । लूनिः,
लूनः, लूनवान् । धूनिः, धूनः, धूनवान् । अग्र इति किम् ?
पूर्तिः, पूर्त्तः, पूर्त्तवान् ॥ ६८ ॥

रदाद्-अमूर्च्छ-मदः कथोर्दस्य च । ४ । २ । ६९ ।

मूर्च्छिमदिवर्जाद् रदन्तात् परस्य कथोस्तस्य तद्योगे
धातुदश्च नः स्यात् । पूर्णः, पूर्णवान्, भिन्नः, भिन्नवान् ।
अमूर्च्छमद इति किम् ? मूर्त्तः, मत्तः । रदान्तस्येति किम् ?
चरितम्, मुदितम् ॥ ६९ ॥

सूयत्याद्योदितः । ४ । २ । ७० ।

सूयत्यादिभ्यो नवभ्यः ओदिद्भ्यश्च परस्य कथोस्तो
नः स्यात् । सूनः, सूनवान्, दूनः, दूनवान्, लग्नः,
लग्नवान् ॥ ७० ॥

व्यञ्जनान्तस्थाऽऽतोऽख्या-ध्यः । ४ । २ । ७१ ।

ख्याध्यावर्जस्य धातोर्यद्व्यञ्जनं, तस्मात् परा याऽन्त-
स्था, तस्याः परो य आः, तस्मात् परस्य क्योस्तो नः
स्यात् । स्त्यानः, स्त्यानवान् । व्यञ्जन इति किम् ? यातः ।
अन्तस्था इति किम् ? स्नातः । आत इति किम् ? न्युतः ।
धातोर्व्यञ्जनेति किम् ? निर्यातः । अख्याध्य इति किम् ?
ख्यातः, ध्यातः । आतः परस्येति किम् ? दंरिट्रितः ॥७१॥
पू-दिवि-अञ्चेर्नाशाऽधूताऽनपादाने । ४ । २ । ७२ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यं नाशाद्यर्थेभ्यः परस्य क्योस्तो नः
स्यात् । पूनायथाः, आधूनः, समवनौ पक्षौ । नाशाधूता-
नपादान इति किम् ? पूतम्, पूतम्, उदक्तं जलम् ॥७२॥

सेर्ग्रासे कर्मकर्त्तरि । ४ । २ । ७३ ।

सेः परस्य क्योस्तो ग्रासे कर्मकर्त्तरि नः स्यात् ।
सिनो ग्रासः स्वयमेव । कर्मकर्त्तरीति किम् ? सिता
ग्रासो मैत्रेण ॥ ७३ ॥

क्षेः क्षी चाऽध्यार्थे । ४ । २ । ७४ ।

व्यणोऽर्थो भावकर्मणी, ततोऽन्यस्मिन्नर्थे क्योस्तः
क्षेः परस्य नः स्यात्, तद्योगे क्षेः क्षीश्च । क्षोणः, क्षीणवान्
मैत्रः । अध्यार्थे इति किम् ? क्षित्तमस्य ॥ ७४ ॥

वाऽऽक्रोश-दैन्ये । ४ । २ । ७५ ।

आक्रोशे दैन्ये च गम्ये क्षेः परस्याऽध्यार्थे क्योस्तो नः
वा स्यात्, तद्योगे क्षीश्च । क्षीणाऽऽयुः, क्षिताऽऽयुर्जाल्मः ।

क्षीणकः, क्षितकस्तपस्वी ॥ ७५ ॥

ऋ-ह्री-घ्रा-घ्रा-त्रा-उन्द-नुद-विन्तेर्वा । ४ । २ । ७६ ।

एभ्यः परस्य कयोस्तो न वा स्यात् । ऋणम्, ऋतम् ।
ह्रीणः, ह्रीतः । ह्रीणवान्, ह्रीतवान् । घ्राणः, घ्रातः । घ्राणः,
घ्रातः । घ्राणः, घ्रातः । समुन्नः, समुत्तः । नुन्नः, नुत्तः ।
विन्नः, वित्तः ॥ ७६ ॥

दु-गोरू च । ४ । २ । ७७ ।

दुगुभ्यां परस्य कयोस्तो नः स्यात्, तद्योगे दुगोरूश्च ।
दूनः, दूनवान् । गून, गूनवान् ॥ ७७ ॥

क्षै-शुपि-पचो म-क-वम् । ४ । २ । ७८ ।

एभ्यः परस्य कयोस्तो यथासद्वर्ण्यं मरुवाः स्युः ।
क्षामः, क्षामवान् । शुष्कः, शुष्कवान् । पस्वः, पस्ववा ।
॥ ७८ ॥

निर्वाणमवाते । ४ । २ । ७९ ।

अवाते कर्तरि निरपूर्वाद् वातेः परस्य कयोस्तो नो
निपात्यते । निर्वाणो मुनिः । अवात इति किम् ? नि-
र्वातो वातः ॥ ७९ ॥

अनुपसर्गाः क्षीवोल्लाघ-कृश-परिकृश-फुल्लो-

त्फुल्ल-संफुल्लाः । ४ । २ । ८० ।

अनुपसर्गाः क्तान्ता एते निपात्यन्ते । क्षीयः, उल्लाघः,
कृशः, परिकृशः, फुल्लः, उत्फुल्लः, संफुल्लः । अनुपसर्गा इति
किम् ? प्रक्षीयितः ॥ ८० ॥

भित्त शकलम् । ४ । २ । ८१ ।

भित्ते परस्य क्तस्य नन्याभावो निपात्यते, शकलपर्या-

यश्चेत् । भित्तं शकलमित्यर्थः । शकलमिति किम् ?
भित्तम् ॥ ८१ ॥

वित्तं धन-प्रतीतम् । ४ । २ । ८२ ।

विन्दतेः परस्य कस्य नत्वाभावो निपात्यते, धनप्र-
तीतयोः पर्यायश्चेत् । वित्तं धनम्, वित्तः प्रतीतः, धनप्र-
तीतमिति किम् ? विन्नः ॥ ८२ ॥

हु-धुटो हेर्धिः । ४ । २ । ८३ ।

होर्धुडन्ताच्च परस्य हेर्धिः स्यात् । जुहुधि, विद्धि । ८३ ।

शास्-अस् हनः शाधि-एधि-जहि । ४ । २ । ८४ ।

शास्असूहनां ह्यन्तानां यथासंख्यं शाधिएधिज-
हयः स्युः । शाधि, एधि, जहि ॥ ८४ ॥

अतः प्रत्ययात् लुक् । ४ । २ । ८५ ।

धातोः परो योऽदन्तः प्रत्ययस्ततः परस्य हेर्लुक् स्यात् ।
दीव्य । अत इति किम् ? राध्नुहि । प्रत्ययादिति किम् ?
पापहि ॥ ८५ ॥

असंयोगाद् ओः । ४ । २ । ८६ ।

असंयोगात् परो य उः, तदन्तात् प्रत्ययात् परस्य हेर्लु-
क् स्यात् । सुनु । असंयोगादिति किम् ? अक्षुण्णि ।
उरिति किम् ? क्रीणीहि ॥ ८६ ॥

व-मि अविति' वा । ४ । २ । ८७ ।

असंयोगात् परो य उः, तदन्तस्य प्रत्ययस्य लुग्
वा स्यात्, वमादौ अविति परे । सुन्वः, सुनुवः । सुन्मः,

सुनुमः । अवितीति किम् ? सुनोमि । असंयोगादित्येव ?
तक्षणवः ॥ ८७ ॥

कृगो यि च । ४ । २ । ८८ ।

कृगः परस्योतां यादौ वमि चाविति लुक् स्यात् ।
कुर्युः, कुर्वः, कुर्मः ॥ ८८ ॥

अतः शित्युत् । ४ । २ । ८९ ।

शिति अवितीति यउः, तन्निमित्तस्य कृगोऽत उः स्यात् ।
कुरु । अवितीत्येव ? करोति ॥ ८९ ॥

इनास्त्योर्लुक् । ४ । २ । ९० ।

भस्य अस्तेश्चातः शित्यविति लुक् स्यात् । रुन्दः,
स्तः । अत इत्येव । आस्नाम् ॥ ९० ॥

वा द्विषातोऽनः पुस् । ४ । २ । ९१ ।

द्विष आदन्ताच्च परस्य शितोऽवितोऽनः स्थाने पुम्
वा स्यात् । अद्विपुः, अद्विपन् । अयुः, अयान् ॥ ९१ ॥

सिज्-विदोऽभुवः । ४ । २ । ९२ ।

सिञ्चत्यययाद् विदश्च धातोः परस्य अनः पुम् स्यात्,
न चेद् भुवः परः सिच् स्यात् । अकार्पुः, अविद्रुः । अभुव
इति किम् ? अभूवन् ॥ ९२ ॥

द्व्युक्त-जक्षपञ्चतः । ४ । २ । ९३ ।

कृतद्वित्वाद् जक्षपञ्चकाच्च परस्य शितोऽवितोऽनः
पुम् स्यात् । अजुह्वुः, अजक्षुः, अदरिद्रुः, अजागरुः,
अचकासुः, अशासुः ॥ ९३ ॥

अन्तो नो लुक् । ४ । २ । ९४ ।

द्वयुक्तजक्षपञ्चकात् परस्य शितोऽचितोऽन्तो नो लुक्
म्यात् । जुहति, जुहत्, जक्षति, जक्षत्, दरिद्रति, दरि-
द्रत् ॥ ९४ ॥

शौ वा । ४ । २ । ९५ ।

द्वयुक्तजक्षपञ्चकात् परस्यान्तो नः शिविषये लुग वा
स्यात् ददति, ददन्ति कुलानि । जक्षति, जक्षन्ति । द-
रिद्रति, दरिद्रन्ति ॥ ९५ ॥

इनश्चाऽऽतः । ४ । २ । ९६ ।

द्वयुक्तजक्षपञ्चतः श्रश्च शित्यवित्यातो लुक् स्यात् ।
मिमते, दरिद्रति, क्रीणन्ति । अयितीत्येव ? अजहाम्,
अक्रीणाम् ॥ ९६ ॥

एपासीर्व्यञ्जनेऽदः । ४ । २ । ९७ ।

द्वयुक्तजक्षपञ्चतः श्रश्चातः शित्यविति व्यञ्जनादा-
वीः स्यात्, न तु दासंज्ञस्य । मिमीते, लुनीतः । व्यञ्जन
इति किम् ? मिमते । अद इति किम् ? दत्तः, धत्तः ॥ ९७ ॥

इर्दरिद्रः । ४ । २ । ९८ ।

दरिद्रो व्यञ्जनादौ शित्यवित्यात इः म्यात् । दरि-
द्रितः । व्यञ्जन इत्येव ? दरिद्रति ॥ ९८ ॥

भियो नवा । ४ । २ । ९९ ।

भियो व्यञ्जनादौ शित्यविति इवा स्यात् । चिभितः,
चिभीतः ॥ ९९ ॥

हाकः । ४ । २ । १०० ।

हाको व्यञ्जनादौ शित्यविति आत इवां स्यात् ।
जहितः, जहीतः ॥ १०० ॥

आ च हौ । ४ । २ । १०१ ।

हाको हौ आत् इश्च वां स्यात् । जंहाहि, जहिहि,
जहीहि ॥ १०१ ॥

यि लुक् । ४ । २ । १०२ ।

यादौ शिति हाक आ लुक् स्यात् । जह्यात् ॥ १०२ ॥

ओतः श्ये । ४ । २ । १०३ ।

धातोरोतः श्ये लुक् स्यात् । अवश्यति । श्य इति
किम् ? गौरिवाचरति गवति ॥ १०३ ॥

जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ । ४ । २ । १०४ ।

ज्ञाजनोः शिति जाः स्यात्, नत्वनन्तरे तिवादी ।
जानाति, जायते । अत्यादाविति किम् ? जांजाति ।
जजन्ति ॥ १०४ ॥

प्वादेर्ह्रस्वः । ४ । २ । १०५ ।

प्वादेः शिति अत्यादौ ह्रस्वः स्यात् । पुनाति, लुना-
ति । प्वादेरिति किम् ? व्रीणाति ॥ १०५ ॥

गम्-इषद्-यमः छः । ४ । २ । १०६ ।

एपां शित्यत्यादौ छः स्यात् । गच्छति, इच्छति,
यच्छति, आयच्छते । अत्यादाविति किम् ? जजन्ति
॥ १०६ ॥

वेगे सत्तेर्धाव् । ४ । २ । १०७ ।

सत्तेर्वगे गम्ये शिति धाव् स्यात्, अत्यादौ । धावति ।

वेग इति किम् ? धर्ममनुसरति ॥ १०७ ॥

श्रौति-कृबु-धिबु-पा-घ्रा-ध्मा-स्था-म्ना-दाम्-दृशि-

अर्त्ति-शद-सदः शृ-कृ-धि-पिब-जिघ्र-धम-तिष्ठ-म-

न-यच्छ-पश्य-क्लच्छ-शीय-सीदम् । ४ । २ । १०८ ।

एषां शित्यत्यादौ यथासंग्यं आदयः स्युः शृणु,
कृणु, धिबु, पिब, जिघ्र, धम, तिष्ठ, मन, यच्छ, पश्य,
क्लच्छ, शीयते, सीद ॥ १०८ ॥

क्रमो दीर्घः परस्मै । ४ । २ । १०९ ।

क्रमेः परस्मैपदनिमित्ते शिति दीर्घः स्यात्, अत्यादौ ।
क्राम, क्राम्यति । परस्मैपद इति किम् ? आक्रमते सूर्यः
॥ १०९ ॥

ष्ठिबु-क्लमु-आचमः । ४ । २ । ११० ।

एषां शित्यत्यादौ दीर्घः स्यात् । छीव, क्लाम, आ-
चाम । आङिति किम् ? चम ॥ ११० ॥

शमसप्तकस्य श्ये । ४ । २ । १११ ।

शमादीनां सप्तानां श्ये दीर्घः स्यात् । शाम्य, दाम्य,
ताम्य, भ्राम्य, आम्य, क्षाम्य, माद्य । श्ये इति किम् ?
भ्रमति । अत्यादावित्येव ? शंशन्ति ॥ १११ ॥

ष्ठिब्-सिवोऽनटि वा । ४ । २ । ११२ ।

ष्ठिब्सिवोरनटि दीर्घो वा स्यात् । निष्ठीवनम्, नि-
प्टेवनम् । सीवनम्, सेवनम् ॥ ११२ ॥

म-वि अस्याः । ४ । २ । ११३ ।

धातोर्विहिते मादौ वादौ चाऽत आ दीर्घः स्यात्
पचामि, पचावः, पचामः ॥ ११३ ॥

अनतोऽन्तोऽद् आत्मने । ४ । २ । ११४ ।

अनतः परस्याऽऽत्मनेपदस्थस्यान्तोऽत् स्यात्
चिन्वते । आत्मनेपद इति किम् ? चिन्वन्ति । अनत इति
किम् ? पचन्ते ॥ ११४ ॥

शीङो रत् । ४ । २ । ११५ ।

शीङः परस्याऽऽत्मनेपदस्थस्यान्तो रत् स्यात् । शेरते
॥ ११५ ॥

वेत्तेर्नवा । ४ । २ । ११६ ।

वेत्तेः परस्यात्मनेपदस्थस्यान्तो रद् वा स्यात् । संवि-
व्रते, संविदते ॥ ११६ ॥

तिवां णवः परस्मै । ४ । २ । ११७ ।

वेत्तेः परेषां परस्मैपदानां तिवादीनां परस्मैपदान्येव
णवादयो नव यथासंख्यं वा स्युः । वेद, विदतुः, विदुः,
वेत्थ, विदयुः, विद, वेद, विद, विद्य । पक्षे, वेत्तीत्यादि
॥ ११७ ॥

२०

द्रुगः पञ्चानां पञ्चाऽऽहश्च । ४ । २ । ११८ ।

द्रुगः परेषां तिवादीनां पञ्चानां यथासंख्यं पञ्च णवा-
दयो वा स्युः, तद्योगे द्रुग आहश्च । आह, आहतुः, आहुः,
आत्थ, आहयुः । पक्षे, द्रुयीतीत्यादि ॥ ११८ ॥

आशिषि तु-ह्योस्तातङ् । ४ । २ । ११९ ।

आशीरर्थयोस्तुह्योस्तातङ् वा स्यात् । जीवतात्,
जीवतु भवान् । जीवतात्, जीव त्वम् । नन्दतात्, नन्द
त्वम् । आशिषीति किम् ? जीवतु ॥ ११९ ॥

आतो णव औः । ४ । २ । १२० ।

आतः परस्य णव औः स्यात् । पौ ॥ १२० ॥

आतामाते-आथामाथे आङ् इः । ४ । २ । १२१ ।

आत परेषामेषामात इः स्यात् । पचेताम्, पचेते, पचे-
थाम्, पचेथे । आदिति किम् ? मिमाताम् ॥ १२१ ॥

यः सप्तम्याः । ४ । २ । १२२ ।

आत् परस्य सप्तम्या याशब्दस्येः स्यात् । पचेत्, पचेः
॥ १२२ ॥

याम्-युसोः इयम्-इयुसौ । ४ । २ । १२३ ।

आन् परयोर्याम्युसोर्यथासंख्यमियमियुसौ स्याताम् ।
पचेयम्, पचेयुः ॥ १२३ ॥

इत्याचार्यश्रोत्रेहमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ चतुर्थस्याध्यायस्य
द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ४ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

नामिनो गुणोऽक्ङिति । ४ । ३ । १ ।

नाम्यन्तस्य धातोः किङ्द्वर्जे प्रत्यये गुणः स्यात् ।
चेता । अक्ङितीति किम् ? युतः ॥ १ ॥

उ-श्नोः^१ । ४ । ३ । २ ।

धातोरुश्नोः प्रत्ययघोरक्ङिति गुणः स्यात् । तनोति,
सुनोति ॥ २ ॥

पुस्-पौ । ४ । ३ । ३ ।

नाम्यन्तस्य धातोः पुस्ति पौ च गुणः स्यात् । ऐयर्^२,
अर्पयति ॥ ३ ॥

लघोरूपान्त्यस्य । ४ । ३ । ४ ।

धातोरूपान्त्यस्य नामिनो लघोरक्ङिति गुणः स्यात् ।
मेत्ता । लघोरिति किम् ? ईहते । उपान्त्यस्येति किम् ?
भिनत्ति ॥ ४ ॥

मिदः श्ये । ४ । ३ । ५ ।

मिदेरूपान्त्यस्य श्ये गुणः स्यात् । मेद्यति ॥ ५ ॥

जागुः किति । ४ । ३ । ६ ।

जागुः किति गुणः स्यात् । जागरितः ॥ ६ ॥

१ इगु-तनाडे सादेष वर्गेरिति विह्वयोः उ-नुप्रत्ययस्य गुणः ।

२ अर्पय गतो इन्द्रस्य वास्तव्यामनिपर इदं रूपम् ।

ऋवर्ण-दृशोऽङि । ४ । ३ । ७ ।

ऋवर्णान्तानां दृशेऽङि परे गुणः स्यात् । आरत्, असरत्, अजरत्, अदर्शत् ॥ ७ ॥

स्कृ-ऋच्छृतोऽकि परोक्षायाम् । ४ । ३ । ८ ।

स्कृऋच्छ्रोः ऋदन्तानां च नामिनः परोक्षायां गुणः स्यात्, न तु कोपलक्षितायां क्वसुकानोः । सञ्चस्कृः, आनच्छुः, तेऋः । अकीति किम् ? सञ्चस्कृवान् ॥ ८ ॥

संयोगाद् ऋदत्तेः । ४ । ३ । ९ ।

संयोगात् परो य ऋत्, तदन्तस्यार्त्तेऽपि परोक्षायामकि गुणः स्यात् । सस्मरुः, सस्वरुः, आरुः । संयोगादिति किम् ? चक्रुः ॥ ९ ॥

क्य-यडाशीर्ये । ४ । ३ । १० ।

संयोगात् य ऋत्, तदन्तस्यार्त्तेऽपि क्ये यड्याशीर्ये च गुणः स्यात् । स्मर्यते, स्वर्यते, अर्यते, सास्मर्यते, सास्वर्यते, अरार्यते, स्मर्यात्, अर्यात् ॥ १० ॥

न वृद्धिश्चाविति विडल्लोपे । ४ । ३ । ११ ।

अविति प्रत्यये यः किनो डितश्च लोपः, तस्मिन् सति गुणो वृद्धिश्च न स्यात् । चेच्यः, मरीच्यजः ॥ ११ ॥

भवतेः सिजलुपि । ४ । ३ । १२ ।

भुवः मिजलुपि गुणो न स्यात् । असूत् । सिजलुमीति किम् ? व्यत्यभविष्ट ॥ १२ ॥

सूतेः पञ्चम्याम् । ४ । ३ । १३ ।

सूतेः पञ्चम्यां गुणो न स्यात् । सुवै ॥ १३ ॥

द्व्युक्तोपान्त्यस्य शिति स्वरे । ४ । ३ । १४ ।

द्व्युक्तस्य धातोरूपान्त्यस्य नामिनः स्वरादौ शिति
गुणो न स्यात् । नेनिजानि । उपान्त्यस्येति किम् ? जुह-
वानि । शितीति किम् ? निनेज ॥ १४ ॥

'हु-इणोरप्विति व्-यौ । ४ । ३ । १५ ।

होरिणश्च नामिनः स्वरादावपिति अविति च शिति
यथासंख्यं व्यौ स्याताम् । जुहति, यन्तु । अप्विनीति
किम् ? अजुहवुः । अयानि ॥ १५ ॥

इको वा । ४ । ३ । १६ ।

इकः स्वरादावविति शिति य् वा स्यात् । अधिय-
न्ति, अधीयन्ति ॥ १६ ॥

कुटादेर्डिद्धद् अङ्गिणत् । ४ । ३ । १७ ।

कुटादेः परो ङिणद्वर्जप्रत्ययो डिद्धत् स्यात् । कुटिता,
गुता । अङ्गिणदिति किम् ? उत्कोटः, उच्चुकोट ॥ १७ ॥

विजेरिट् । ४ । ३ । १८ ।

विजेरिट् डिद्धत् स्यात् । उदिजिता । इडिति किम् ? उ-
द्वेजनम् ॥ १८ ॥

वोण्णोः । ४ । ३ । १९ ।

ऊण्णोरिट् वा डिद्धत् स्यात् । प्रोण्णुविता, प्रोण्ण-
विता ॥ १९ ॥

शिदवित् । ४ । ३ । २० ।

धातोर्विद्वर्जः शित् प्रत्ययो डिद्धत् स्यात् । इतः, क्री

क्त्वा । ४ । ३ । २९ ।

धातोः क्त्वा सेट् किङ्क्ष स्यात् । देवित्वा । सेडित्येव,
कृत्वा ॥ २९ ॥

स्कन्द-स्यन्दः । ४ । ३ । ३० ।

आभ्यां क्त्वा किङ्क्ष स्यात् । स्कन्त्वा, स्यन्त्वा । ३० ॥

क्षुध-क्लिश-कुप-गुध-मृड-मृद-वद-वसः ४ । ३ । ३१ ।

एभ्यः क्त्वा सेट् किङ्क्ष स्यात् । क्षुधित्वा, क्लिशित्वा, कुपित्वा, गुधित्वा, मृडित्वा, मृदित्वा, उदित्वा, उपित्वा ॥ ३१ ॥

रुद-विद-मुप-ग्रह-स्वप प्रच्छः सन् च । ४ । ३ । ३२ ।

एभ्यः क्त्वा सन् च किङ्क्ष स्यात् । रुदित्वा, रुदि-
पति, विदित्वा, विविदिषति, मुपित्वा, मुमुपिषति .
गृहीत्वा, जिघृक्षति, सुप्त्वा, सुपुप्सति, षृष्ट्वा, पिष्ट-
च्छिपति ॥ ३२ ॥

नामिनोऽनिट् । ४ । ३ । ३३ ।

नाम्यन्ताद्धातोरनिट् सन् किङ्क्ष स्यात् । चिचीपति ।
अनिटिति किम् ? शिशयिषते ॥ ३३ ॥

उपान्त्ये । ४ । ३ । ३४ ।

नामिन्युपान्त्ये सति धातोः सन् अनिट् किङ्क्ष
स्यात् । विभित्सति ॥ ३४ ॥

सिजाशिपावात्मने । ४ । ३ । ३५ ।

नामिन्युपान्त्ये सति धातोरात्मनेपदविषयावनिटौ

सन् च सेटौ किद्वद्वा स्यातां, न तु ख्वन्तात् । द्युतित्वा, द्योतित्वा । द्युतिषते, द्योतिषते । लिखित्वा, लेखित्वा । लिलिखिषति, लिलेखिषति । याविति किम् ? वर्तित्वा । व्यञ्जनादेरिति किम् । ओषित्वा । अख इति किम् ? देवित्वा ॥ २५ ॥

उति शवर्हाऽद्भ्यः कौ भावाऽऽरम्भे । ४ । ३ । २६ ।

उति उपान्त्ये सति शवर्हेभ्यो अदादिभ्यश्च परौ भावाऽऽरम्भयोः क्तक्तवत् सेटौ वा किद्वत् स्याताम् । कुचितम्, कोचितमनेन । प्रकुचितः, प्रकोचितः । प्रकुचितवान्, प्रकोचितवान् । रुदितम्, रोदितमेभिः । प्ररुदितः, प्ररोदितः । प्ररुदितवान्, प्ररोदितवान् । उतीति किम् ? श्वितितमेभिः । शवर्हाद्भ्य इति किम् ? प्रगुधितः । भावारम्भ इति किम् ? रुचितः ॥ २६ ॥

न डीङ्-शोङ्-पूङ्-धृषि-क्ष्वदि-स्विदि-

मिदः । ४ । ३ । २७ ।

एभ्यः परौ सेटौ क्तक्तवत् किद्वन्न स्याताम् । डयितः, डयितवान् । शयितः, शयितवान् । पवितः, पवितवान् । प्रधर्षितः, प्रधर्षितवान् । प्रश्वेदितः, प्रश्वेदितवान् । प्रस्वेदितः, प्रस्वेदितवान् । प्रमेदितः, प्रमेदितवान् । सेटावित्येव ? डीनः, डीनवान् ॥ २७ ॥

मृषः क्षान्तौ । ४ । ३ । २८ ।

क्षमाऽर्धात् मृषः सेटौ क्तक्तवत् किद्वन्न स्याताम् । मर्षितः, मर्षितवान् । क्षान्ताविति किम् ? अपमृषितं वाक्यम् ॥ २८ ॥

क्त्वा । ४ । ३ । २९ ।

धातोः क्त्वा सेट् किदन्न स्यात् । देवित्वा । सेडित्येव ।
कृत्वा ॥ २९ ॥

स्कन्द-स्यन्दः । ४ । ३ । ३० ।

आभ्यां क्त्वा किदन्न स्यात् । स्कन्त्वा, स्यन्त्वा । ३० ॥

क्षुध-किलश-कुप-गुध-मृड-मृद-वद-वसः ४ । ३ । ३१ ।

एभ्यः क्त्वा सेट् किदत् स्यात् । क्षुधित्वा, क्रिशित्वा, कुपित्वा, गुधित्वा, मृडित्वा, मृदित्वा, उदित्वा, उपित्वा ॥ ३१ ॥

रुद-विद-मुप-ग्रह-स्वप प्रच्छः सन् च । ४ । ३ । ३२ ।

एभ्यः क्त्वा सन् च किदत् स्यात् । रुदित्वा, रुदिपति, विदित्वा, विविदिपति, मुपित्वा, मुमुपिपति, गृहीत्वा, जिघृक्षति, सुप्त्वा, सुपुप्सति, पृष्ट्वा, पिष्टच्छिपति ॥ ३२ ॥

नामिनोऽनिट् । ४ । ३ । ३३ ।

नाम्यन्ताद्घातोरनिट् सन् किदत् स्यात् । चिचीपति । अनिटिति किम् ? शिशयिषते ॥ ३३ ॥

उपान्त्ये । ४ । ३ । ३४ ।

नामिन्युपान्त्ये सति धानोः सन् अनिट् किदत् स्यात् । विभित्सति ॥ ३४ ॥

सिजाशिषावात्मने । ४ । ३ । ३५ ।

नामिन्युपान्त्ये सति घातोरात्मनेपदविषयाघनिटौ

सिजाशिषौ किदत् स्याताम् । अभिस्त, भित्सीष्ट । आ-
त्मने इति किम् ? अघाक्षीत् ॥ ३६ ॥

ऋवर्णात् । ४ । ३ । ३६ ।

ऋवर्णान्ताद् घातोरनिटावात्मनेपदविषयौ सिजा-
शिषौ किदत् स्याताम् । अकृत, कृपीष्ट, अतीष्ट, तीर्पीष्ट
॥ ३६ ॥

गमो वा । ४ । ३ । ३७ ।

गमेरात्मनेपदविषयौ सिजाशिषौ किदत् स्याताम् ।
समगत, समगंस्त । संगसीष्ट, संगंसीष्ट ॥ ३७ ॥

हनः सिच् । ४ । ३ । ३८ ।

हन्तेरात्मनेपदविषयः सिच् किदत् स्यात् । आहत ॥ ३८ ॥

यमः सूचने । ४ । ३ । ३९ ।

सूचनार्थाद् यमेरात्मनेपदविषयः सिच् किदत् स्यात् ।
उदायत । सूचन इति किम् ? आयंस्त रज्जुम् ॥ ३९ ॥

वा स्वीकृतौ । ४ । ३ । ४० ।

स्वीकारार्थाद् यमेरात्मनेपदविषयः सिच् किदत्
स्यात् । उपायत, उपायंस्त महास्त्राणि । स्वीकृताविति
किम् ? आयंस्त पाणिम् ॥ ४० ॥

इश्च स्था-दः । ४ । ३ । ४१ ।

स्थो दासंजकाच्चाऽऽत्मनेपदविषयः सिच् किदत्
स्यात्, तद्योगे स्था-दोरिश्च । उपास्थित, आदित,
व्यधित ॥ ४१ ॥

मृजोऽस्य वृद्धिः । ४ । ३ । ४२ ।

मृजेर्गुणे सत्पम्य वृद्धिः स्यात् । मार्षि । अन इति
किम् ? मृष्टः ॥ ४२ ॥

श्रुतः स्वरे वा । ४ । ३ । ४३ ।

मृजे श्रुतः स्वरादी प्रत्यये वृद्धिर्वा म्यात् । परिमार्जन्ति,
परिमृजन्ति । श्रुत इति किम् ? ममार्ज । स्वर इति किम् ।
मृज्यः ॥ ४३ ॥

सिचि परस्मै समानस्याङिति । ४ । ३ । ४४ ।

समानान्तस्य धातोः परस्मैपदविषये सिच्यङिति
वृद्धिः स्यात् । अर्चयीत् । परस्मैपद इति किम् ? अच्योष्ट ।
समानस्येति किम् ? अगवीत् । अटितीति किम् ? न्यनु-
वीत् ॥ ४४ ॥

व्यञ्जनानामनिटि । ४ । ३ । ४५ ।

व्यञ्जनान्तस्य धातोः परस्मैपदविषये अनिटि सिचि
समानस्य वृद्धिः स्यात् । अरादक्षीत् । समानस्येत्येव ?
उदबोढाम् । अनिटीति किम् ? अनक्षीत् ॥ ४५ ॥

वोष्णुङ्गः सेटि । ४ । ३ । ४६ ।

ऊष्णोः सेटि सिचि परस्मैपदं वृद्धिर्वा स्यात् ।
प्रौष्णावीत्, प्रौष्णवीत्, प्रौष्णुवीत् ॥ ४६ ॥

व्यञ्जनादेवोपान्त्यस्याऽतः । ४ । ३ । ४७ ।

व्यञ्जनादेर्धातोरुपान्त्यस्यातः सेटि सिचि परस्मैपदं
वृद्धिर्वा स्यात् । अकाणीत्, अकणीत् । व्यञ्जनादेरिति
किम् ? मा भवान् अटीत् । उपान्त्यस्येति किम् ? अवधी-
त् । अत इति किम् ? अदेवीत् । सेटीत्येव ? अघाक्षीत् ॥ ४७ ॥

वद-वज-लूः । ४ । ३ । ४८ ।

वदवजोलन्तरन्तयोश्चोपान्तम्याऽत्य परस्मैपदं सेटि

सिचि वृद्धिः स्यात् । अवादीत्, अव्राजीत्, अज्वालीत्,
अक्षारीत् ॥ ४८ ॥

न श्वि-जाग्र-शस-क्षण-ह्- मू-येदितः । ४ । ३ । ४९ ।

एषां ह्यचन्तानामेदितां च परस्मैपदे सेटि सिचि वृद्धि
र्न स्यात् । अश्वयीत्, अजागरीत्, अशसोत्, अक्षणीत्,
अग्रहीत्, अवमीत्, अहयीत्, अकगीत् ॥ ४९ ॥

जिणिति । ४ । ३ । ५० ।

जिति णिति च परं धातोरुभान्त्यस्यातो वृद्धिः स्यात् ।
पाकः, पपाच ॥ ५० ॥

नामिनोऽकलि-हलेः । ४ । ३ । ५१ ।

नाम्यन्तस्य धातोर्नाम्नो वा कलिहलिबर्जस्य जिणिति
वृद्धिः स्यात् । अचायि, कारकः, अपीपटत् । कलिहलि-
वर्जनं किम् ? अचकलत्, अजहलत् ॥ ५१ ॥

जागुर्जि-णवि । ४ । ३ । ५२ ।

जागुर्जो णव्येय च जिणिति वृद्धिः स्यात् । अजागारि,
जजागार । जिणवीति किम् ? जागरयति ॥ ५२ ॥

आत एः कृज्जो । ४ । ३ । ५३ ।

आदन्तस्य धातोर्जिणिति कृति औ च णेः स्यात् । दायः,
दायकः, अदायि । कृदिति किम् ? ददौ ॥ ५३ ॥

न जन-वधः । ४ । ३ । ५४ ।

अनयोः कृति जिणिति औ च वृद्धिर्न स्यात् । प्रजनः,
जन्यः, अजनि, वधः, वध्यः, अवधि ॥ ५४ ॥

मोऽकमि-यमि-रमि-नमि-गमि-वम्-

आचमः । ४ । ३ । ५५ ।

मन्तस्य धातोः कम्पादिवर्जस्य ङिति कृति औ च वृद्धिर्न स्यात् । शमः, शमकः, अशमि । कम्पादिवर्जनं किम् ? कामः, कामुकः, अकामि, यामः, रामः, नामः, अगामि, वामः आचामकः ॥ ५५ ॥

विश्रमेर्वा । ४ । ३ । ५६ ।

विश्रमेर्ङिति कृति औ च वृद्धिर्वा स्यात् । विश्राम, विश्रमः । विश्रामकः, विश्रमकः । व्यश्रामि, व्यश्रमि ॥ ५६ ॥

उद्यमोपरमौ । ४ । ३ । ५७ ।

उद्यभाभ्यां यमिरम्योर्घञि वृद्धशभावो निपात्यते । उद्यमः, उपरमः ॥ ५७ ॥

णिद्वाऽन्त्यो णच् । ४ । ३ । ५८ ।

परोक्षायाम् अन्त्यो णच् णिद्धा स्यात् । अहं चिचय, चिचाय । चुक्रुद, चुकोट । अन्त्य इति किम् ? स पपाच ॥ ५८ ॥

उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः । ४ । ३ । ५९ ।

अद्वयुक्तस्योदन्तस्य धातोर्व्यञ्जनादौ विति औः स्यात् । यौति । उत इति किम् ? एति । धातोरित्येव ? सुनोति । वितीति किम् ? स्तः । व्यञ्जन इति किम् ? स्तवानि । अद्वेरिति किम् ? जुहोति ॥ ५९ ॥

वोण्णोः । ४ । ३ । ६० ।

उण्णोर्वद्वयुक्तस्य व्यञ्जनादौ विति और्वा स्यात् ।

प्रोष्णोति, प्रोष्णोति । अदेरित्येव ? प्रोष्णोति । ६०॥

न दि-स्योः । ४ । ३ । ६१ ।

उष्णोर्दिस्योः परयोरौनं स्यात् । प्रोष्णोत्, प्रोष्णोः
॥ ६१ ॥

तृहः श्नाद् ईत् । ४ । ३ । ६२ ।

तृहेः श्नात् परो व्यञ्जनादौ विति परे ईत् स्यात् । तृ-
णेति ॥ ६२ ॥

व्रूतः परादिः । ४ । ३ । ६३ ।

व्रूव ऊतः परो व्यञ्जनादौ विति परादिरीत् स्यात् ।
व्रवीति । ऊत इति किम् ? आत्थ ॥ ६३ ॥

यङ्-तु-रु-स्तोर्वहुलम् । ४ । ३ । ६४ ।

यङ्लुपन्तात्-तुरुस्तुभ्यश्च परो व्यञ्जनादौ विति ईत्
यहुलं परादिः स्यात्, क्वचिद्वा । योभवीति, योभोति ।
क्वचिन्न, ष्वर्चि । तयोति, तौति । रवीति, रौति ।
स्तवीति, स्तौति । अदेरित्येव ? तुतोथ, तुष्टोथ ॥ ६४ ॥

सः सिजस्तेर्दि-स्योः । ४ । ३ । ६५ ।

सिजन्ताद् धातोरस्तेश्च सन्तात् परो दिस्योः परयोः
परादिरीत् स्यात् । अकार्षीत्, अकार्षोः, आसीत्,
आसीः । स इति किम् ? अदात् ॥ ६५ ॥

पिव-एति-दा-भू-स्थः सिचो लुप् परस्मै, न

चेद् । ४ । ३ । ६६ ।

पभ्यः परस्य मित्रः परस्मैपदे लुप् स्यात्, लुप्योगे न
चेद् । अपात्, अगात्, अध्यगात्, अदात्, अपात्,

अभूत्, अस्थात् । परस्मैपद इति किम् ? अपामन पगांमि
तैः ॥ ६६ ॥

दूधे-घा-शा-च्छा-सो वा । ४ । ३ । ६७ ।

एभ्यः परस्य सिचः परस्मैपदे लुप् वा म्यात्, लृग्यो-
गे च नेट् । अधात्, अधासीत् । अघात्, अघासीत् ।
अशात्, अशासीत् । अच्छात्, अच्छासीत् । अमात्,
असासीत् ॥ ६७ ॥

तन्भ्यो वा त-थासि न-णोश्च । ४ । ३ । ६८ ।

तनादिभ्यः परस्य सिचस्ते थामि च लुप् वा म्यात्,
तद्योगे न्णोश्च लुप्, न चेद् । अतत, अतनिष्ट । अनथाः,
अतनिष्ठाः । असत, असनिष्ट । असथाः, असनिष्ठाः
॥ ६८ ॥

सनस्तत्राऽऽवा । ४ । ३ । ६९ ।

सनो लुपि सत्याम् आ वा स्यात् । अमान, अमन ।
अमाथाः, असथाः । तत्रेति किम् ? असनिष्ट ॥ ६९ ॥

धुद्-ह्रस्वात् लुगनिटस्त-थोः । ४ । ३ । ७० ।

धुडन्तात् ह्रस्वान्ताद्य धातोः परस्यानिटः सिचम्या-
दौ धादौ च लुक् स्यात् । अभित्त, अभित्थाः, अकृत,
अकृथाः । अनिट इति किम् ? व्यस्योतिष्ट ॥ ७० ॥

इट ईति । ४ । ३ । ७१ ।

इटः परस्य सिच ईति लुक् स्यात् । अन्दायोत् । इट
इति किम् ? अकार्षीत् । ईनीति किम् ? अभणिषम् । ७१ ॥

सो धि वा । ४ । ३ । ७२ ।

धातोर्धादौ प्रत्यये सो लुग् वा स्यात् । चकाधि, च-
काद्धि । अलविध्वम्, अलविद्भ्वम् ॥ ७२ ॥

अस्तेः सि हस्त्वेति । ४ । ३ । ७३ ।

अस्तेः सः सादौ प्रत्यये लुक् स्यात्, एति तु सो
हः । असि, व्यतिसे, व्यतिहे, भावयामाहे ॥ ७३ ॥

दुह-दिह-लिह-गुहो दन्त्यात्मने वा

सकः । ४ । ३ । ७४ ।

एभ्यः परस्य सको दन्त्यादौ आत्मनेपदे लुग् वा
स्यात् । अवुग्ध, अधुक्षत । अदिग्ध, अधिक्षत । अलीढा,
अलिक्षथाः । न्यगुहहि, न्यगुक्षावहि । दन्त्य इति किम्?
अधुक्षामहि ॥ ७४ ॥

स्वरेऽतः । ४ । ३ । ७५ ।

सकोऽस्य स्वरादौ प्रत्यये लुक स्यात् । अधुक्षाताम्
॥ ७५ ॥

दरिद्रोऽद्यतन्यां वा । ४ । ३ । ७६ ।

दरिद्रोऽद्यतन्यां विषये लुग् वा स्यात् । अदरिद्रो-
त्, अदरिद्रासीत् ॥ ७६ ॥

अशित्यस्-सन्-णकच्-णकाऽनटि । ४ । ३ । ७७ ।

सादिसन्नादिवर्जे अशिति विषये दरिद्रो लुक
स्यात् । दुर्दरिद्रम् । अशितीति किम् ? दरिद्राति । स-

१ इदं रूपयुग्मं उधाता ।

२ एकारे घरे । अकारसकारलोपे व्यतिसे इति स परे रूपम् । एकार
परेतुसस्य हकारे व्यतिहे इत्यादि ।

आदिवर्जनं किम् ? दिदरिद्रासति, दरिद्रायको याति,
दरिद्रायका, दरिद्राणम् ॥ ७७ ॥

व्यञ्जनाद् देः सञ्च दः । ४ । ३ । ७८ ।

धातोर्व्यञ्जनान्तात् परस्य देलुक् स्याद्, यथासम्भवं
धातोः सो दश्च । अचकात्, अजागः, अयिभः, अन्य-
शात् । व्यञ्जनादिति किम् ? अयात् ॥ ७८ ॥

सेः स्-द्-धां च रुर्वा । ४ । ३ । ७९ ।

व्यञ्जनान्ताद् धातोः परस्य सेलुक् स्यात्, यथास-
म्भवं सदधां वा रुश्च । अचकास्त्वम्, अचकात् त्वम् । अ-
भिनस्त्वम्, अभिनत् त्वम् । अरुणस्त्वम्, अरुणात् त्वम्
॥ ७९ ॥

योऽशिति । ४ । ३ । ८० ।

धातोर्व्यञ्जनान्तात् परस्य योऽशिति प्रत्यये लुक्
स्यात् । जह्मिता । व्यञ्जनादित्येव ? लोलुयिता । अशि-
तीति किम् ? वेभिष्यते ॥ ८० ॥

क्यो वा । ४ । ३ । ८१ ।

धातोर्व्यञ्जनात् परस्य क्योऽशिति प्रत्यये लुग् वा
स्यात् । समिधिष्यति, समिन्धिष्यति । दृषदिष्यति, दृष-
यिष्यते ॥ ८१ ॥

अतः । ४ । ३ । ८२ ।

अदन्ताद् धातोर्विहितेऽशिति प्रत्यये धातोरतो लक्
स्यात् । रुधयति । विहितविशेषणं किम् ? गतः ॥ ८२ ॥

णेरनिटि । ४ । ३ । ८३ ।

अनिट्प्रशिति प्रत्यये णेलुक् स्यात् । अतनक्षत्, तेननः ।

अनिटीति किम् ? कारयिता ॥ ८३ ॥

सेट्क्तयोः । ४ । ३ । ८४ ।

सेटोः क्तयोः परयोर्णेलुक् स्यात् । कारितः, गणित-
वान् ॥ ८४ ॥

आम्-अन्ताऽऽल्वाऽऽय्येलौ अय् । ४ । ३ । ८५ ।

एषु परेषु णेरय् स्यात् । कारयाञ्चकार, गण्डयन्तः,
स्पृहयालुः, महयाय्यः, स्तनयित्तुः ॥ ८५ ॥

लघोर्यपि । ४ । ३ । ८६ ।

लघोः परस्य णेर्यपि अय् स्यात् । प्रशमय । लघोरि-
ति किम् ? प्रतिपाद्य ॥ ८६ ॥

वाऽऽप्नोः । ४ । ३ । ८७ ।

आप्नोः परस्य णेर्यप्यय् वा स्यात् । प्रापय, प्राप्य ।
आप्नोरिति किम् ? अध्याप्य ॥ ८७ ॥

मेढो वा मित् । ४ । ३ । ८८ ।

मेढो यपि मिद्वा स्यात् । अपमित्य, अपमाय ॥ ८८ ॥

क्षेः क्षीः । ४ । ३ । ८९ ।

क्षेर्यपि क्षीः स्यात् । प्रक्षीय ॥ ८९ ॥

क्षय्य-जय्यौ शक्तौ । ४ । ३ । ९० ।

क्षिज्योरन्तस्य शक्तौ गम्यार्या ये प्रत्ययेऽय् निपा-
त्यते । क्षय्यो व्याधिः, जय्यः शत्रुः । शक्ताविति किम् ?
क्षेयं पापम्, जेयं मनः ॥ ९० ॥

क्रय्यः क्रयार्थे । ४ । ३ । ९१ ।

क्रियोऽन्तस्य ये प्रत्ययेऽय् निपात्यते, क्रयाय चेत्
प्रसारितोऽर्थः । क्रय्यो गौः । क्रयार्थ इति किम् ? क्रयं ते

धान्यं न चास्ति प्रसारितम् ॥ ९१ ॥

सस्तः सि । ४ । ३ । ९२ ।

धातोः सन्तस्याऽशिति सादौ प्रत्यये विषयभूते तः
स्यात् । वंस्पति । स इति किम् ? यक्षीष्ट । मीति किम् ?
वसिषीष्ट ॥ ९२ ॥

दीय् दीङः किङति स्वरे । ४ । ३ । ९३ ।

दीङः किङति अशिति स्वरे दीय् स्यात् । उपदिदो-
याते । विङतीति किम् ? उपदानम् । स्वर इति किम् ?
उपदेदीयते ॥ ९३ ॥

इद्-एत्-पुसि चाऽऽतो लुक् । ४ । ३ । ९४ ।

किङत्यशिति स्वरे, इटि, एति, पुसि च परे आद-
न्तस्य धातोर्लुक् स्यात् । पपुः, अदधत्, पपिथ, व्यतिरे,
अदुः ॥ ९४ ॥

संयोगाऽऽदेर्वाऽऽशिष्येः । ४ । ३ । ९५ ।

धातोः संयोगादेरादन्तस्य किङत्याशिषि एर्वा
स्यात् । ग्लेयात्, ग्लायात् । संयोगादेरिति किम् ? यायात् ।
विङतीत्येव ? ग्लासीष्ट ॥ ९५ ॥

गा-पा-स्था-सा-दाः^१मा-हाकः । ४ । ३ । ९६ ।

एषां किङत्याशिष्येः स्यात् । गेयात्, पेयात्, स्वेयात्,
अवसेयात्, देयात्, घेयात्, मेयात्, हेयात् ॥ ९६ ॥

ईर्वाञ्जनेऽपि । ४ । ३ । ९७ ।

गादेर्घवर्जं किङत्यशिति व्यञ्जनादावीः स्यात् ।

१ इदं वयधातोर्भविष्यन्त्या रूपम् ।

२ दा इत्यनेन दासंज्ञा धातवो भव्याः ।

गीयते, जेगीयते, पीयते, स्थीयते, अवसीयते, दीयते,
धीयते, मीयते, हीनः । व्यञ्जन इति किम् ? तस्थुः ।
अयपीति किम् ? प्रगाय ॥ ९७ ॥

घ्रा-ध्मोर्यङि । ४ । ३ । ९८ ।

घ्राध्मोर्यङि ईः स्यात् । जेघ्रीयते, देध्मीयते ॥ ९८ ॥

हनो घ्नीर्वधे । ४ । ३ । ९९ ।

हन्तेर्वधार्थस्य यङि घ्नीः स्यात् । जेघ्नीयते । वध
इति किम् ? गतौ जङ्घन्यते ॥ ९९ ॥

जिणति घात् । ४ । ३ । १०० ।

जिति णिति च परे हन्तेर्घात् स्यात् । घातः, घातयति
॥ १०० ॥

जि-णवि घन् । ४ । ३ । १०१ ।

जौ णवि च परे हन्तेर्घन् स्यात् । अघानि, जघान ॥ १०१ ॥

नशेर्नेश् वाऽङि । ४ । ३ । १०२ ।

नशेरङि नेश् वा स्यात् । अनेशत्, अनशत् ॥ १०२ ॥

श्वयति-असू-वच-पतः श्वाऽऽस्थ-वोच-

पप्तम् । ४ । ३ । १०३ ।

एषामङि यथासङ्ख्यं श्वादयः स्युः । अश्वत्, आ-
स्थत्, अवोचत्, अपप्तत् ॥ १०३ ॥

शीङ एः शिति । ४ । ३ । १०४ ।

शीङः शित्येः स्यात् । शेते ॥ १०४ ॥

१ अथ न व्यञ्जनग्रन्थयः पराः, किन्तु शार (उग्र) पराऽस्ति, अन-
ईयारो न जात ।

२ नगः गुण्यादि-ज्ञान 'सुदिद्वयुतादिपुण्यादे परस्मै' (१-८-१४) मृगगा
ऽऽश्मययः ।

विडति यि शय् । ४ । ३ । १०५ ।

शीङः विडति यादौ शय् स्यात् । शय्यते, शाश-
य्यते । विडतीति किम् ? शेषम् ॥ १०५ ॥

उपसर्गाद् ऊहो ह्रस्वः । ४ । ३ । १०६ ।

उपसर्गात् परस्योहतेस्तः विडति यादौ परे ह्रस्वः
स्यात् । समुह्यते । उपसर्गादिति किम् ? ऊह्यते । धीत्येव ?
सम्बृंहितम् । ऊ ऊह इति प्रश्लेषः किम् ? आ उह्यते
ओह्यते, समोह्यते ॥ १०६ ॥

आशिपीणः । ४ । ३ । १०७ ।

उपसर्गात् परस्येण ईतः विडति यादावाशिपि ह्रस्वः
स्यात् । उदियात् । ई इण इति प्रश्लेषः किम् ? आ ईयात्
एयात्, समेयात् ॥ १०७ ॥

दीर्घश्चिच्च-यङ्-यक्-चयेषु च । ४ । ३ । १०८ ।

एषु यादावाशिपि च दीर्घः स्यात् । शुचीकरोति,
तोष्यते, मन्तूयति, दधीयति, भृदायते, लोहितायते,
स्तूयते, ईयात् ॥ १०८ ॥

ऋतोरीः । ४ । ३ । १०९ ।

ऊयाद् ऋदन्तस्य ऋतः स्थाने रीः स्यात् । पित्री-
स्यात्, चेक्रीयते, मात्रीयते, पित्रीयते । ऋत इति किम् ?
चेक्रीर्यते ॥ १०९ ॥

१ अत्र 'लघुन्यासकार एवमाङ्-ऊताण् पठ्या सूत्रान् उप, ऊह्य
पठि, एव प्रत्येय । एवमुत्तरसूत्रेऽपि इय इत्ययम् । (४-३-१०८) सूत्रेण
दीर्घस्य "आशिपीण" सूत्राद् "उदियात्" इत्यत्र एषो ह्रस्वम् ।

२ स्तूयते इति ययान्तस्य, ईयतिश्चाशिप उदाहरणमस्ति ।

रिः श-क्याऽऽशीर्ये । ४ । ३ । ११० ।

ऋदन्तस्य धातोः ऋतः शे क्ये आशीर्ये च परे रिः
स्यात् । व्याप्रियते, क्रियते, ह्रियात् ॥ ११० ॥

ईः च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य । ४ । ३ । १११ ।

अनव्ययस्यावर्णान्तस्य च्वावीः स्यात् । शुक्लीस्यात्,
मालीस्यात् । अनव्ययस्येति किम् ? दिवामूता रात्रिः ॥ १११ ॥

क्यनि । ४ । ३ । ११२ ।

अवर्णान्तस्य क्यनि ईः त्यात् । पुत्रीयति । माली-
यति ॥ ११२ ॥

क्षुत्-तृड्-गर्द्धेऽशनायोदन्य-धनायम् । ४ । ३ । ११३ ।

एव्यर्थेषु यथासंख्यमशनादयः क्यबन्ता निपात्यन्ते ।
अशनायति, उदन्यति, धनायति । क्षुदादाविति किम् ?
अशनीयति, उदकीयति, धनीयति दातुम् ॥ ११३ ॥

वृषाऽइवाद् मैथुने स्सोऽन्तः । ४ । ३ । ११४ ।

आभ्यां मैथुनार्थाभ्यां क्यनिस्साऽन्तः स्यात् । वृषस्पति
गौः, अश्वस्पति वडवा । मैथुने इति किम् ? वृषीयति,
अश्वीयति ब्राह्मणी ॥ ११४ ॥

अस् च लौल्ये । ४ । ३ । ११५ ।

भोगेच्छातिरेको लौल्यं । तत्र गम्ये क्यनि परं
नाम्नः स्सोऽस् चान्तः स्यात् । दधिस्यति, दध्यस्यति ।
लौल्य इति किम् ? क्षीरीयति दातुम् ॥ ११५ ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ चतुर्थस्याध्यायस्य

तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ४ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

अस्ति-द्रुवोर्भू-वचावशिति । ४ । ४ । १ ।

अस्तिद्रुवोर्यथासंख्यं भूवचौ स्यातां, अशिति विषये ।
भव्यम्, अचोचत् । अशितीति किम् ? स्यात्, द्यूते ॥ १ ॥

अघञ्-क्यप्-अलच्यजेर्वी । ४ । ४ । २ ।

अघभादावशिति विषये अजेर्वी स्यात् । प्रवेयम् ।
अघञ्क्यप्लचीति किम् ? समाजः, समज्या, उदजः,
अजः पशुः ॥ २ ॥

तृ-अने वा । ४ । ४ । ३ ।

घनयोर्विषयभूतयोरजेर्वी वा स्यात् । प्रवेता, प्राजि-
ता, प्रवयणः, प्राजनो दण्डः ॥ ३ ॥

चक्षो वाचि क्शांग्-ख्यांग् । ४ । ४ । ४ ।

चक्षो वागर्थस्याशिति विषये क्शांग्ख्यांगौ स्या-
ताम् । आक्शास्यति, आक्शास्यते । आख्यास्यति,
आख्यास्यते । आक्शेयम्, आख्येयम् । वाचीति किम् ?
घोषे विचक्षणः ॥ ४ ॥

नवा परोक्षायाम् । ४ । ४ । ५ ।

चक्षो वाचि क्शांग्ख्यांगौ परोक्षायाम् वा स्याताम् ।
आचक्शौ, आचख्याौ, आचचक्षे ॥ ५ ॥

भज्जो भर्ज् । ४ । ४ । ६ ।

भृज्जतेरशिति भर्ज् वा स्यात् भर्ष्टा, भ्रष्टा ॥ ६ ॥

प्राद् दागस्त आरम्भे क्ते । ४ । ४ । ७ ।

आरम्भार्थस्य प्रपूर्वस्य दागः क्ते परे क्षो वा स्यात् ।
प्रक्षः प्रदक्षः । प्रादिति किम् ? परीक्षम् ॥ ७ ॥

नि-वि-सु-अनु-अवात् । ४ । ४ । ८ ।

एभ्यः परस्य दागः क्ते क्षो वा स्यात् । नीक्षम्, नि-
दक्षम् । वीक्षम्, विदक्षम् । सूक्षम्, सुदक्षम् । अनूक्षम्,
अनुदक्षम् । अवक्षम्, अवदक्षम् ॥ ८ ॥

स्वरादुपसर्गाद् दः ति कित्यधः । ४ । ४ । ९ ।

स्वरान्तादुपसर्गात् परस्य धावर्जस्य दासंज्ञस्य तादौ
किति क्षो नित्यं स्यात् । प्रक्षः, परीक्षिमम् । उपसर्गादिति
किम् ? दधि दक्षम् । स्वरादिति किम् ? निर्दक्षम् ।
द इति किम् ? प्रदाता व्रीहयः । तीति किम् ? प्रदाय ।
अध इति किम् ? निधीतः ॥ ९ ॥

दत् । ४ । ४ । १० ।

अधो दासंज्ञस्य तादौ किति दत् स्यात् । दक्षः,
दक्षिः । अध इत्येव ? धीतः ॥ १० ॥

दो-सो-मा-स्थ इः । ४ । ४ । ११ ।

एषां तादौ किति इः स्यात् । निर्दिक्षः, सित्वा,
मितिः, स्थितवान् ॥ ११ ॥

१ अत्र "स्वरादुप....." (४-४-९) सूत्रास्ति च तः ।

२ अत्र नाभ्यन्तस्योपसर्गास्य "दक्षि" (पृ० १७९) सूत्रेण दीर्घात् ।
एवमन्यत्रापि । निर्दक्ष प्रदक्षमित्यादिषु दासंज्ञस्य "दत्" (४-४-१०)
सूत्रेण 'दत्' इत्यादेशः ।

छा-शोर्वा । ४ । ४ । १२ ।

छाशोस्तादौ किति इर्वा स्यात् । अवच्छितः, अव-
च्छातः । निशितः, निशातः ॥ १२ ॥

शो व्रते । ४ । ४ । १३ ।

इयतेः यत्ते व्रतविषये प्रयोगे नित्यमिः स्यात् । संशितं
व्रतम्, संशितः साधुः ॥ १३ ॥

हाको हिः क्तिव । ४ । ४ । १४ ।

हाकस्तादौ किति क्त्वायां हिः स्यात् । कित्वा ।
क्त्वोर्ति किम् ? हीनः । तीत्येय । प्रहाय ॥ १४ ॥

धागः । ४ । ४ । १५ ।

धागस्तादौ किति हिः स्यात् । विहितः, हित्वा ॥ १५ ॥

यपि चाऽदौ जग्ध् । ४ । ४ । १६ ।

तादौ किति यपि चाऽदेर्जग्ध् स्यात् । जग्धिः, प्रज-
ग्य ॥ १६ ॥

घस्लृ सनद्यतनी-घञचलि । ४ । ४ । १७ ।

एष्वदेर्घस्लृः स्यात् । जिघत्सति, अघमत्, घामः,
प्राप्तीति प्रघसः, प्रादनं प्रघसः ॥ १७ ॥

परोक्षायां नवा । ४ । ४ । १८ ।

अदेः परोक्षायां घस्लृरादेशो वा स्यात् । जधुः, आदुः
॥ १८ ॥

वेर्वय् । ४ । ४ । १९ ।

वेगः परोक्षायां वय् वा म्यात् । ज्युः, वयुः ॥ १९ ॥

ऋः-शृ-दृ-प्रः । ४ । ४ । २० ।

एषां परोक्षायामृवा स्यात् । विशश्रतुः, विशशरतुः ।
विदद्रतुः, विददरतुः । निषप्रतुः, निषपरतुः ॥ २० ॥

हनो वध आशिषि अजौ । ४ । ४ । २१ ।

आशीर्विषये हन्तेर्वधः स्यात्, न तु जिटि । वध्यात् ।
अजाविति किम् ? घानिषीष्ट ॥ २१ ॥

अद्यतन्यां वा त्वात्मने । ४ । ४ । २२ ।

अद्यतन्यां विषये हनो वधः स्यात्, आत्मनेपदे तु वा ।
अवधीत् । अवधिष्ट, आहत ॥ २२ ॥

इण्-इकोर्गा । ४ । ४ । २३ ।

इणिकोरद्यतन्यां गाः स्यात् । अगात्, अध्यगात् ॥ २३ ॥

णावज्ञाने गमुः । ४ । ४ । २४ ।

इणिकोरज्ञानार्थयोर्णौ गमुः स्यात् । गमयति, अधि-
गमयति । अज्ञान इति किम् ? अर्थान् प्रत्याययति ॥ २४ ॥

सनि इडश्च । ४ । ४ । २५ ।

इड इणिकोश्चाज्ञानार्थयोः सनि गमुः स्यात् । अधि-
जिगांसते, जिगमिषति ग्रामम्, मातुरधिजिगमिषति
॥ २५ ॥

गाः परोक्षायाम् । ४ । ४ । २६ ।

इटः परोक्षाविषये गाः स्यात् । अधिजगे ॥ २६ ॥

णौ सन्-डे वा । ४ । ४ । २७ ।

सन्डे पं णौ इडो गा वा स्यात् । अधिजिगापयि-
षति, अध्यापिषयिषति । अध्यजीगप्, अध्यापित ।

णाविति किम् ? अधिजिगांमते । सन्ड इति किम् ?
अध्यापयति ॥ २७ ॥

वाऽयतनी-क्रियातिपत्त्योर्गीह् । ४ । ४ । २८ ।

अनयोरिडो गीह् वा स्यात् । अध्यगीष्ट, अण्येष्ट ।
अध्यागीष्ट, अ-प्रेष्ट ॥ २८ ॥

अट् धातोरादिह्यस्तन्यां चाऽमाडा । ४ । ४ । २९ ।

ह्यस्तन्यामयतनीक्रियानिपत्त्योश्च विषये धातोरादि-
रह स्यात्, न तु माडयोगे । अयात्, अयासीत्, अया
स्यत् । अमाडेति किम् ? मा स्म कार्षीत् । धातोरिति
किम् ? प्रायाः ॥ २९ ॥

एत्यस्तेर्बृद्धिः । ४ । ४ । ३० ।

इणिकोरस्तेश्चाऽऽदेर्ह्यस्तन्यां विषये बृद्धिः स्यात्, न
तु माडा । आयन्, अध्यायन्, आस्ताम् । अमाडेत्येव ?
मा स्म ते यन् ॥ ३० ॥

स्वरादेस्तासु । ४ । ४ । ३१ ।

स्वरादेर्धातोरादेरयतन्यां क्रियातिपत्तिह्यस्तनीषु विषये
बृद्धिः स्यात्, अमाडा । आदीत्, ऐपिप्यत्, औज्जत् ।
अमाडेत्येव ? मा सोऽदीत् ॥ ३१ ॥

स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् । ४ । ४ । ३२ ।

धातोः परस्य सादेस्तादेश्चाऽशित आदिरिट् स्यात्,
न तु त्रोंणाद्योः । लचिप्यति, लचिता । स्तादीति किम् ?
भूयात् । अशित इति किम् ? आस्ते । अत्रोणादेरिति
किम् ? शस्त्रम्, वत्सः, हस्तः ॥ ३२ ॥

१ प्रत्यय उणादियु चेद न भवतीति भावः । 'शस्त्रम्' इति वत्स, 'वत्स',
हस्त' इति उणादेस्साहचर्यानि सन्ति । "त्राणाया" इत्यत्र कण्ठवचनम् ।

तेर्ग्रहादिभ्यः । ४ । ४ । ३३ ।

एभ्य एव परस्य स्तावशितः तेरादिरिट् स्यात् ।
निग्रहीतिः, अपस्निहितिः । ग्रहादिभ्य इति किम् ?
शान्तिः ॥ ३३ ॥

गृहोऽपरोक्षायाम् दीर्घः । ४ । ४ । ३४ ।

ग्रहेर्यो विहित इद्, तस्य दीर्घः स्यात्, न तु परोक्षा-
याम् । ग्रहीना । अपरोक्षायामिति किम् ? जगृद्वि ॥ ३४ ॥

वृत्तो नवाऽनांशीः-सिचपरस्मै च । ४ । ४ । ३५ ।

वृभ्यामृदन्तेभ्यश्च परस्येदो दीर्घो वा स्यात्, न तु परो-
क्षाऽऽशिषोः, सिचि च परस्मैपदे । प्रावरीता, प्रावरिता ।
वरीता, वरिता । तितरीयति, तितरिषति । परोक्षाऽऽदि-
वर्जनं किम् ? ववरिष, तेरिष, प्रावरिषीष्ट, आस्तरिषीष्ट,
प्रावारिषुः, अस्तरिषुः ॥ ३५ ॥

इद् सिजाशिषारात्मने । ४ । ४ । ३६ ।

वृत्तः परयोरात्मनेपदविषये सिजाशिषोरादिरिट् वा
स्यात् । प्रावृत्त, प्रावरिष्ट । अवृत्त, अवरीष्ट । आस्त्रीष्ट ।
आस्तरिष्ट । प्रावृषीष्ट, प्रावरिषीष्ट । वृषीष्ट, वरिषीष्ट ।
आम्नीषीष्ट, आम्तरिषीष्ट । आत्मने इति किम् ? प्रावा-
रीत् ॥ ३६ ॥

संयोगाद् ऋतः । ४ । ४ । ३७ ।

धातोः संयोगात् परो य ऋत् तदन्तात् परयोगात्
नेपदविषयमिजाशिषोरादिरिट् वा स्यात् । अम्मरिषा-
नाम्, अम्मृषाणाम् । स्मरिषीष्ट, स्मृषीष्ट । संयोगादिति
किम् ? अकृत ॥ ३७ ॥

धूगौदितः । ४ । ४ । ३८ ।

धूग औदितश्च परस्य स्ताद्यशित आदिरिद्ध वा
स्यात् । धोता, धविता । रद्धा, रघिता ॥ ३८ ॥

निष्कुपः । ४ । ४ । ३९ ।

निष्पूर्वात् कुपः परस्य स्ताद्यशित आदिरिद्ध वा स्यात् ।
निष्कोष्टा, निष्कोपिता ॥ ३९ ॥

क्तयोः । ४ । ४ । ४० ।

निष्कुषः परयोः क्तयोरादिरिद्ध नित्यं स्यात् । निष्कु-
षितः, निष्कुषितवान् ॥ ४० ॥

जृ-व्रश्चः क्त्वः । ४ । ४ । ४१ ।

आभ्यां परस्य क्त्व आदिरिद्ध स्यात् । जरीत्वा,
व्रश्चित्वा ॥ ४१ ॥

ऊदितो वा । ४ । ४ । ४२ ।

ऊदितः परस्य क्त्व आदिरिद्ध वा स्यात् । दान्त्वा,
दमित्वा ॥ ४२ ॥

क्षुध-वसस्तेषाम् । ४ । ४ । ४३ ।

आभ्यां परेषां क्तक्तवतुक्त्वामादिरिद्ध स्यात् ।
क्षुधितः, क्षुधितवान्, क्षुधित्वा, उपितः, उपितवान्,
उपित्वा ॥ ४३ ॥

लुभ्यञ्चेर्विमोहाऽर्चे । ४ । ४ । ४४ ।

आभ्यां यथासंख्यं विमोहनपूजार्थाभ्यां परेषां क्तक्त-
वतुक्त्वामादिरिद्ध स्यात् । विलुभितः, विलुभितवान्,
लुभित्वा, अञ्चितः, अञ्चितवान्, अञ्चित्वा । विमोहार्च
इति किम् ? लुब्धो जाल्मः, उदक्तं जलम् ॥ ४४ ॥

पूङ्-क्लिशिभ्यो नवा । ४ । ४ । ४५ ।

पूङ्ः क्लिशिभ्यां च परेषां कृक्त्वतुक्त्वामादिरिङ् वा स्यात् । पूतः, पूतवान्, पूत्वा । पवितः, पवितवान्, पवित्वा । क्लिष्टः, क्लिष्टवान्, क्लिष्ट्वा । क्लिशितः, क्लिशितवान्, क्लिशित्वा ॥ ४५ ॥

सह-लुभेच्छ-रूप-रिपस्तादेः । ४ । ४ । ४६ ।

एभ्यः परस्य स्ताद्यशितस्तादेरिङ् वा स्यात् । सोढा, सहिता । लोब्धा, लोभिता । एष्टा, एषिता । रोष्टा, रोपिता । रेष्टुम्, रेपितुम् ॥ ४६ ॥

इव्-ऋध-भृज्-दम्भ-श्रि-यु-ऊर्ण-भर-ज्ञपि-सनि-तनि
पति-वृ-ऋद्-दरिद्रः सनः । ४ । ४ । ४७ ।

इवन्ताद् ऋधादिभ्य ऋदन्तेभ्यो दरिद्रश्च परस्य सन आदिरिङ् वा स्यात् । वृषूपति, दिदेचिपति । ईत्सन्ति, अर्दिधियति । विभर्क्षति, विभर्जिपति । धिप्सति, धीप्सति, दिदम्भिपति । शिश्रीपति, शिश्रधिपति ।

१ अत्र क्लिशिशब्देन क्लिश्यति-क्लिश्रातीत्यमोर्धात्सोर्इव दर्शयाम । तेन सूत्रे बहुवचनं न दोषाय । पूङ् इकारप्रक्षणे पूयो निवृत्तये । तेन पूङ् परान्धातोर्मह्यम् ।

युयूपति, यियविपति । प्रोष्णुनृपति, प्रोष्णुनविपति ।
बुमृपति, बिभरिपति । जीप्सति, जिज्ञपयिपति । सि-
पासति, सिसनिपति । तितंसति, तितनिपति । पित्स-
ति, पिपतिपति । प्राबुवृपति, प्रविवरिपति । वुवृपते,
विवरीपते । तितीपति, तितरीपति । दिदरिद्रासति,
दिदरिद्रिपति । ४७ ॥

ऋ-स्मि-पूङ्-अञ्ज-शौ-कृ-ग-दृ-धृ-प्रच्छः । ४१ । ४ । ४८ ।

एभ्यः परस्य सज आदिरिट् स्यात् । अरिरिपति,
सिस्मदिपति, पिपविपते, अज्जिजिपति, अशिशिपते,
चिकरीपति, जिगरीपति, आदिदरिपते, आदिधरिपते,
पिष्टच्छिपति ॥ ४८ ॥

हनृतः स्यस्य । ४ । ४ । ४९ ।

हृतेः ऋदन्ताच्च परस्य स्यस्याऽऽदिरिट् स्यात् । हनि-
प्यति, करिष्यति ॥ ४९ ॥

कृत-चृत-नृत-च्छृद-तृदोऽसिचः सादेर्वा । ४ । ४ । ५० ।

एभ्यः परस्यासिचः सादेस्ताव्यशित आदिरिट् या
स्यात् । कर्त्स्यति, कर्त्तिष्यति । चिचृतसति, चिचर्त्तिपति ।
नर्त्स्यति, नर्त्तिष्यति । अच्छर्त्स्यत्, अच्छर्दिष्यत् । तितृ-
त्सति, तितर्दिपति । असिच इति किम् ? अकर्त्तौत् ॥ ५० ॥

गमोऽनात्मने । ४ । ४ । ५१ ।

गमः परस्य स्ताव्यशितः सादेरिट् स्यात्, नत्वात्मने-
पदे । गमिष्यति । अधिजिगमिषिता शास्त्रस्य । अनात्मने
इति किम् ? संगंसीष्ट ॥ ५१ ॥

स्तोः । ४ । ४ । ५२ ७४६

स्तोः परस्य स्ताव्यशितः अनात्मनेपदे आदिरिट्

स्यात् । प्रस्नविष्यति । अनात्मन इत्येव ? प्राप्नोष्ट ॥५२॥

क्रमः । ४ । ४ । ५३ ।

क्रमः परस्य स्ताद्यशित आदिरिट् स्यात्, अनात्मने-
पदे । क्रमिष्यति, प्रक्रमितुम् । अनात्मन इत्येव ? प्रकंस्यते
॥ ५३ ॥

तुः । ४ । ४ । ५४ ।

अनात्मनेपदविषयात् क्रमः परस्य तुस्ताद्यशित आदि-
रिट् स्यात् । क्रमिता । अनात्मन इत्येव ? प्रक्रन्ता ॥५४॥

न वृद्ध्यः । ४ । ४ । ५५ ।

वृदादिपञ्चकात् परस्य स्ताद्यशित आदिरिट् न स्यात्,
नचेदसावात्मनेपदनिमित्तम् । चत्स्यति, विवृत्सति,
स्यन्त्स्यति, सिस्पन्त्सति ॥ ५५ ॥

एकस्वरादनुस्वारेतः । ४ । ४ । ५६ ।

एकस्वरादनुस्वारेतो धातोर्विहितस्य स्ताद्यशित आदि-
रिट् न स्यात् । पाता । एकस्वरादिति किम् ? अवधीत् । ५६ ।

ऋवर्ण-श्रि-ऊर्णुगः कितः । ४ । ४ । ५७ ।

ऋवर्णान्ताद् धातोः श्रेष्णर्णोश्च एकस्वराद् विहितस्य कित
आदिरिट् न स्यात् । धृतः, तीर्त्वा, श्रितः, ऊर्णुत्वा । एक-
स्वरादित्येव ? जागरितः । कित इति किम् ? चरिता ५७ ॥

उवर्णात् । ४ । ४ । ५८ ।

उवर्णान्तादेकस्वराद् विहितस्य कित आदिरिट् न
स्यात् । युतः, लूनः । कित इत्येव ? यचिता लचिता ॥५८॥

ग्रह-गुहञ्च सनः । ४ । ४ । ५९ ।

आभ्यामुवर्णान्ताच्च विहितस्य सन आदिरिट् न
स्यात् । जिघृक्षति, जुघुक्षति, रुम्पति ॥ ५९ ॥

स्वार्थे । ४ । ४ । ६० ।

स्वार्थाथस्य सन आदिरिट् न स्यात् । जुगुप्सते ॥ ६० ॥

डीय-डव्यैदितः कयोः । ४ । ४ । ६१ ।

डीयतेः श्वेरदिङ्ग्यश्च धातुभ्यः परयोः क्तक्तवत्वोरा
दिरिट् न स्यात् । डीनः, डोनवान्, शूनः, शूनधात्,
व्रस्तः, व्रस्तवान् ॥ ६१ ॥

वेटोऽपतः । ४ । ४ । ६२ ।

* अपतो विकल्पितेदो धातोरंकस्वरात् परयोः कयो-
रादिरिट् न स्यात् रद्धः, रद्धवान् । अपत इति किम् ?
पतितः ॥ ६२ ॥

सं-नि-वेरर्दः । ४ । ४ । ६३ ।

“तभ्यः पराद् अर्दः परयोः स्तयोरादिरिट् न स्यात् ।
समर्णः, समर्णवान्, न्यर्णः, न्यर्णवान्, न्यर्णः,
व्यर्णवान् । मनिवेरिति किम् ? अर्दितः ॥ ६३ ॥

अविदूरेऽभे । ४ । ४ । ६४ ।

अभे पराद् अर्दः परयोः क्तयोरविदूरेऽर्थे आदिरिट्
न स्यात् । अभ्यर्णः, अभ्यर्णवान् । अविदूर इति किम् ?
अभ्यर्दितो दीनः शीतेन ॥ ६४ ॥

१ क्तक्तवदित्यर्थः एवमन्यत्राऽपि द्विवचनप्रयोगः वा यम् । डीयः सू-
यत्यादिस्तात्, श्वेतव ओदितवान् सूयत्यावोदितः (४-१ ३०) सूत्रान् तस्य
न । त्रघेच भव इन्द्रदिङाना व्रस्त इत्यादि स्यात् ।

वर्तेर्द्वैतं ग्रन्थे । ४ । ४ । ६५ ।

वृतेर्ण्यन्तात् क्ते वृत्तं ग्रन्थविषये निपात्यते । वृत्तो
गुणश्छात्रेण । ग्रन्थ इति किम् ? वर्तितं कुरुकुमम् ॥ ६५ ॥

धृष-शसः प्रगल्भे । ४ । ४ । ६६ ।

आभ्यां परयोः कयोरादिः प्रगल्भ एवार्थ इह न
स्यात् । धृष्टः, विशस्वः । प्रगल्भ इति किम् ? धर्षितः,
विशसितः ॥ ६६ ॥

कपः कृच्छ्र-गहने । ४ । ४ । ६७ ।

अनयोरर्थयोः कपेः परयोः कयोरादिरिह न स्यात् ।
कष्टं दुःखम्, कष्टोऽग्निः, कष्टं वनं दुरवगाहम् । कृच्छ्र-
गहन इति किम् ? कपितं स्वर्णम् ॥ ६७ ॥

घुपेरविशब्दे । ४ । ४ । ६८ ।

अविशब्दार्थाद् घुपेः परयोः कयोरादिरिह न स्यात् ।
घुष्टा रज्जुः, घुष्टवान् । अविशब्द इति किम् ? अवघुपितं
वाक्यम् ॥ ६८ ॥

बलिस्थूले दृढः । ४ । ४ । ६९ ।

बलिनि स्थूले चार्थे दृढेर्दृढेर्वा कान्तस्य दृढो निपा-
त्यते । दृढः । बलिस्थूल इति किम् ? दृढितम्, दृढितम्
॥ ६९ ॥

क्षुब्ध-विरिब्ध-स्वान्त-ध्वान्त-लग्न-म्लिष्ट-फाण्ट-
वाढ-परिवृढं मन्थ-स्वर-मनस्-तमस्-सकाऽस्पष्टाऽ-

नायास-भृश-प्रभो । ४ । ४ । ७० ।

गते कान्ता मन्थादिष्वर्थेषु यथामङ्गस्थमनिष्टो नि-
पात्यन्ते । क्षुब्धः समुद्रः, क्षुब्धं बल्लवं, विरिन्धः स्वरः,

स्यान्तं मनः, ध्वान्तं तमः, लग्नं सकम्, म्लिष्टमस्पष्टम्
फाट्टमनायाससाध्यम्, बाढं मृशम्, परिवृढः प्रभुः ॥७०॥

आदितः । ४ । ४ । ७१ ।

आदितो धातोः परयोः कयोरादिरिद् न स्यात् ।
मिन्नः, मिन्नवान् ॥ ७१ ॥

नवा भावाऽऽरम्भे । ४ । ४ । ७२ ।

आदितो धातोर्भावाऽऽरम्भार्थयोः कयोरादिरिद् वा
न स्यात् । मिन्नम्, मेदिनम् । प्रमिन्नः, प्रमिन्नवान् । प्रमे-
दितः, प्रमेदितवान् ॥ ७२ ॥

शकः कर्मणि । ४ । ४ । ७३ ।

शकेः कर्मणि कयोरादिरिद् वा न स्यात् । शक्तः,
शक्तिनो वा घटः कर्तुम् ॥ ७३ ॥

णौ दान्त-शान्त-पूर्ण-दस्त-स्पष्ट-च्छन्न-

ज्ञप्तम् । ४ । ४ । ७४ ।

दंमादीनां णौ क्तान्तानामेते वा निपात्यन्ते । दान्तः,
दमितः । शान्तः, शमितः । पूर्णः, पूरितः । दस्तः, दा-
सितः । स्पष्टः, स्पाशितः । छन्नः, छादितः । जप्तः,
जापितः ॥ ७४ ॥

श्वस-जप-वम-रुप-स्वर-संघुपाऽऽस्वनाऽमः । ४ । ४ । ७५ ।

एभ्यः कयोरादिरिद् वा न स्यात् । श्वस्तः, श्वसितः ।
विश्वस्तवान् । विश्वसितवान् । जप्तः, जप्तवान् । जपितः,
जपितवान् । वान्तः, वान्तवान् । वमिनः, वमितवान् ।
रुष्टः, रुष्टवान् । रुपिनः, रुपितवान् । तृणः, तृणवान् ।

त्वरितः, त्वरितवान् । संघुष्टौ, संघुष्टितौ दम्भौ । संघु-
ष्टवान्, संघुष्टितवान् । आस्वान्तः, आस्वनितः ।
आस्वान्तवान्, आस्वनितवान् । अभ्यान्तः, अभ्यान्त-
वान् । अभ्यमितः, अभ्यमितवान् ॥ ७५ ॥

हृपेः केश-लोम-विस्मय-प्रतिघाते । ४ । ४ । ७६ ।

हृपेः केशाद्यर्थेषु कयोरादिरिद् वा न स्यात् । हृष्टाः,
हृषिताः केशाः । हृष्टं, हृषितं लोमभिः, हृष्टो, हृषित-
श्चैत्रः । हृष्टाः, हृषिता दन्ताः ॥ ७६ ॥

अपचितः । ४ । ४ । ७७ ।

अपात् चायेः कान्तस्य इडभावः, विश्व निपात्यते
वा । अपचितः, अपचायितः ॥ ७७ ॥

सृजि-दृशि-स्कृ-स्वराऽत्त्वतः तृज्जनित्याऽनिटस्थवः
। ४ । ४ । ७८ ।

सृजिदृशिभ्यां स्कृगः स्वरान्तादत्त्वतश्च तृचि नित्या-
निटो विहितस्य थव आदिरिद् वा न स्यात् । सस्रष्ट,
ससर्जिथ । दद्रष्ट, ददर्शिथ । सञ्चस्कर्थ, सञ्चस्करिथ ।
ययाथ, ययिथ । पपक्थ, पेचिथ । तृज्जनित्यानिट इति
किम् ? ररन्धिथ, शिश्रयिथ । विहितविशेषणं किम् ?
चकर्षिथ ॥ ७८ ॥

ऋतः । ४ । ४ । ७९ ।

ऋदन्तात् तृज्जनित्यानिटो विहितस्य थव आदिरिद्
न स्यात् । जहर्थ । तृज्जनित्यानिट इत्येव ? सस्वरिथ
॥ ७९ ॥

ऋ-वृ-ज्येऽद इद् । ४ । ४ । ८० ।

तभ्यः परस्य थव आदिरिह स्यात् । आरिथ, वव-
रिथ, सचिन्पयिथ, आदिथ ॥ ८० ॥

स्कृ-असृ-वृ-भृ-स्तु-द्रु-श्रु-स्त्रोर्व्यञ्जनादेः परोक्षायाः

। ४ । ४ । ८१ ।

‘स्कृगः स्त्रादिचर्जभ्यश्च सर्वधातुभ्यः परस्याः परोक्षा-
याः व्यञ्जनादेरिह स्यात् । संचस्कृरिथ, ददिव, चिन्पि-
चहे । स्क्रिति किम् ? चकृव । स्त्रादिचर्जन किम् ? ससृच,
चघृच, चवृचहे, पभर्थ, तुष्टोथ, दुद्रोथ, शुश्रोथ, सुस्रोथ
। ८१ ॥

घसेकस्वराऽऽतः कसोः । ४ । ४ । ८२ ।

घसेरेकस्वराद् आदन्ताच्च धातोः परस्य कसोः परो-
क्षाया आदिरिह स्यात् । जक्षिवान्, आदिवान्, यपि-
वान्, परोक्षाया इत्येव १ विद्वान् ॥ ८२ ॥

गम-हन-विद्वल-विश-दृशो वा । ४ । ४ । ८३ ।

तभ्यः परस्य कवसोरादिरिह वा स्यात् । जग्मिवान्,
जगन्वान् । जघ्निवान्, जघन्वान् । विविदिवान्, वि-
विद्वान् । विविशिवान्, विविश्वान् । ददृशिवान्, ददृ-
श्वान् ॥ ८३ ॥

सिचोऽञ्जेः । ४ । ४ । ८४ ।

अञ्जेः सिच आदिरिह स्यात् । आभीत् ॥ ८४ ॥

१ सासप्त कृगो धातोरिह भवति समग्रस्य तु नत्यर्थः । एष तु
सेपरे कृग स्पद (४-४-११) इति सूत्रेण भवति । “स्कृ-कृ-वृ-ना
(४-२-८) सूत्रेण संबन्धित इत्यत्र गुणः । “इत्यववागन्” सूत्रान्
विद्वत्त्वाद् ददिव चिन्पिचहे इत्यादिषु आता लृक् गुणाऽभवन् ।

धूग्-सुस्तोः परस्मै । ४ । ४ । ८५ ।

एभ्यः परस्मैपदे सिच आदिरिद् स्यात् । अंघावीत्, असावीत्, अस्तावीत् । परस्मै इति किम् ? अधोष्ट ॥ ८५ ॥

यसि-रमि-नम्यातः सोऽन्तश्च । ४ । ४ । ८६ ।

एभ्य आदन्तेभ्यश्च परस्मैपदे सिच आदिरिद् स्यात् । एषां च स्र अन्तः । अयंसीत्, व्यरंसीत्, अनंसीत्, अयासिष्टाम् ॥ ८६ ॥

ईशीङः से-ध्वे-स्व-ध्वमोः । ४ । ४ । ८७ ।

आभ्यां वर्त्तमानासेध्वयोः, पञ्चमीस्वध्वमोश्चादिरिद् स्यात् । ईशिषे, ईशिध्वे, ईशिष्व, ईशिध्वम्, ईडिषे, ईडिध्वे, ईडिष्व, ईडिध्वम् ॥ ८७ ॥

रुपञ्चकात् शिदयः । ४ । ४ । ८८ ।

रुदादेः पञ्चतः परस्य व्यञ्जनादेः शितोऽयादेरादिरिद् स्यात् । रोदिपि, स्वपिपि, प्राणिति, श्वसिति, जक्षिति । अयिति किम् ? रुषात् । शित इति किम् ? रोत्स्यति, स्वप्स्यति ॥ ८८ ॥

दि-स्योरीट । ४ । ४ । ८९ ।

रुपञ्चकात् दिस्योः शितोरादिरीट् स्यात् । अरोदीत्, अरोदीः ॥ ८९ ॥

अदश्चाऽट् । ४ । ४ । ९० ।

अत्ते रुपञ्चकाच्च दिस्योः शितोरादिरिद् स्यात् । आदत्, आदः, अरोदत्, अरोदः ॥ ९० ॥

संपरेः कृगःस्तद् । ४ । ४ । ९१ ।

आभ्यां परस्य कृग आदिः स्तद् स्यात् । संस्करोति
कन्याम्, परिष्करोति ॥ ९१ ॥

उपाद् भूपा-समवाय-प्रतियत्न-विकार-वाक्या-

ऽध्याहारे । ४ । ४ । ९२ ।

उपात् परस्य कृगो भूपादिष्वर्थेष्व्वादिः, सद् स्यात् ।
कन्यामुपस्करोति, तत्र न उपस्कृतम्, एधोदकमुपस्कृन्ते,
उपस्कृतं भुङ्क्ते, सोपस्कारं सूत्रम् ॥ ९२ ॥

किरो लवने । ४ । ४ । ९३ ।

उपात् किरतेः सडादिः स्यात्, लवनविषयार्थश्चेत् ।
उपस्कीर्य मद्रका लुनन्ति । लवन् इति किम् ? उपकिरति
पुष्पम् ॥ ९३ ॥

प्रतेश्च वधे । ४ । ४ । ९४ ।

प्रतेरुपाच्च किरतेर्हिंसायां विषयेऽर्थे स्तडादिः स्या-
त् । प्रतिस्कीर्णम्, उपस्कीर्णम्, वा ह ते धृपल भूयात्,
प्रतिचस्करे नखः । वध इति किम् ? प्रतिकीर्णं बीजम्
॥ ९४ ॥

अपात्-चतुष्पात्-पक्षि-शुनि हृष्टाऽन्नाऽऽश्रयाऽर्थे

। ४ । ४ । ९५ ।

अपात् किरतेः चतुष्पदि पक्षिणि शुनि च कर्नरि

१ भूपा अलङ्कारः । समवायः समुदायः । प्रतियत्नः पुनर्यत्नः । प्रवृत्त-
रन्यगमावा विचारः । वाक्यैक्यद्वयस्य स्वरूपगोप्यदानं वाक्यार्थाद्वार-
इति शृङ्खलवृत्तिवारः ।

यथासङ्ख्यं हृष्टेऽन्नार्थिनि आश्रयार्थिनि स्सडादिः
स्यात् । अपस्क्रियते गौर्हृष्टः, कुक्कुटो भक्ष्यार्थी, आश्र-
यार्थी वा भ्रा ॥ ९५ ॥

चौ विक्रिरो वा । । ४ । ४ । ९६ ।

पक्षिणि वाच्ये विक्रियतेः स्सड् वाऽऽदिः स्यात् ।
विक्रिः, विक्रिरो वा पक्षी ॥ ९६ ॥

प्रात् तुम्पतेर्गवि । ४ । ४ । ९७ ।

प्रात् तुम्पतेर्गवि कर्त्तरि स्सडादिः स्यात् । प्रस्तुम्पति
गौः । गवीति किम् ? प्रतुम्पति तरुः ॥ ९७ ॥

उदितः स्वराद् नोऽन्तः । ४ । ४ । ९८ ।

उदितो घातोः स्वरात् परो न् अन्तः स्यात् । नन्दति,
कुण्डा ॥ ९८ ॥

मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ-शुभोमः शे । ४ । ४ । ९९ ।

एषां शे परे स्वराद् नोऽन्तः स्यात् । मुञ्चति, पिञ्च-
ति, तृम्फति, दृम्फति, गुम्फति, शुम्भति, उम्भति ॥ ९९ ॥

जभः स्वरे । ४ । ४ । १०० ।

जभेः स्वरात् परः स्वरादौ प्रत्यये नोऽन्तः स्यात् ।
जम्भः ॥ १०० ॥

१ वि पक्षी, तरु । शकुन्ति शकुर्निर्विन्धेति धनञ्जय ।

२ एते तौडादिका सन्ति । 'तुदादे स.' (३-४-८१) इत्यस्मिन्

शे परे मुचादीनां स्वरात् नोऽन्तः स्यात् । तृपादीनां नोऽन्तविधानसामर्थ्यात्

शे परे नस्य लृग् न भवति, तृम्पादीनां तु नोऽन्तविधानाऽप्यावाद लृग् भवति ।

तेन ननुकिं तृफति, दृफति, उभतीत्यादीनि रूपाणि स्युः । सनक्षरा, अनक्षरा

ए पगेव धातवः सन्तीति ।

रध इटि तु परोक्षायामेव । ४ । ४ । १०१ ।

रधः स्वरात् परः स्वरादौ प्रत्यये नोऽन्तः स्यात्, इ-
डादौ तु परोक्षायामेव । रन्धः, ररन्धिव । परोक्षायामे-
वेति किम् ? रधिता ॥ १०१ ॥

रभोऽपरोक्षा शवि । ४ । ४ । १०२ ।

रभेः स्वरात् परः परोक्षाशब्दार्थे स्वरादौ प्रत्यये न
अन्तः स्यात् । आरम्भः । अपरोक्षाशब्दोक्ति किम् ? आ-
रम्भे, आरम्भते ॥ १०२ ॥

लभः । ४ । ४ । १०३ ।

लभः स्वरात् परः परोक्षाशब्दार्थे स्वरादौ प्रत्यये न
अन्तः स्यात् । लम्भकः ॥ १०३ ॥

आडो यि । ४ । ४ । १०४ ।

आडः परस्य लभः स्वरात् परो यादौ प्रत्यये न अन्तः
स्यात् । आलम्भ्या गौः । यीति किम् ? आलम्भ्याः ॥ १०४ ॥

उपात् स्तुतौ । ४ । ४ । १०५ ।

उपात् परस्य लभः स्वरात् परो यादौ प्रत्यये स्तुतौ
गम्यायां न अन्तः स्यात् । उपलम्भ्या विद्या । स्तुतायिति
किम् ? उपलम्भ्या वार्त्ता ॥ १०५ ॥

जि-रणमोर्वा । ४ । ४ । १०६ ।

जौ रणमि च लभः स्वरात् परो न अन्तो वा स्यात् ।
अलामि, अलम्भि । लम्भ लम्भम्, लाभ लाभम्
॥ १०६ ॥

उपसर्गात् खल्यजोश्च । ४ । ४ । १०७ ।

उपसर्गाद् लभः स्वरात् परः खल्यजोर्जिणमोश्च

परंयोर्न् अन्तः स्यात् । दुष्प्रलम्भम्, प्रलम्भः, प्रालम्भि,
प्रलम्भं प्रलम्भम् । उपसर्गादिति किम् ? लाभः ॥१०७॥

सु-दुर्भ्यः । ४ । ४ । १०८ ।

आभ्यां समस्तव्यस्ताभ्यां उपसर्गात् पराभ्यां परस्य
स्वरात् परः खल्वत्रोर्नोऽन्तः स्यात् । अतिसुलम्भम्,
अतिदुर्लम्भम्, अतिसुलम्भः, अतिदुर्लम्भः, अतिसुदु-
र्लम्भम्, अतिसुदुर्लम्भः । उपसर्गादित्येव ? सुलभम् ॥१०८॥

नशो धुटि । ४ । ४ । १०९ ।

नशोः स्वरात् परो धुडादौ प्रत्यये न् अन्तः स्यात् ।
नष्टा । धुटीति किम् ? नशिता ॥ १०९ ॥

मस्जेः सः । ४ । ४ । ११० ।

मस्जेः स्वरात् परस्य सस्य धुडादौ प्रत्यये न् अन्तः
स्यात् । मइक्ता ॥ ११० ॥

अः सृजि-दृशोऽकिति । ४ । ४ । १११ ।

अनयोः स्वरात् परो धुडादौ प्रत्यये अदन्तः स्यात्,
न तु किति । स्रष्टा, द्रष्टुम् । अकित्तीति किम् ? सृष्टः
॥ १११ ॥

सृष्टादि-सृष्टो वा । ४ । ४ । ११२ ।

सृष्टामृशकृपतृपट्पां सृष्टश्च स्वरात् परो धुडादौ प्रत्यये
अदन्तो वा स्यात्, अकिति । स्रष्टा, स्रष्टा । द्रष्टा,
मर्ष्टा । कृष्टा, कृष्टा । अस्ता, तर्ता । द्रप्ता, दर्प्ता । स्रप्ता,
मर्प्ता ॥ ११२ ॥

ह्रस्वस्य तः पितृति ।। ४ । ४ । ११३ ।

ह्रस्वान्तस्य धातोः पिति कृति त् अन्तः स्यात् ।
जगत् । ह्रस्वस्येति किम् ? ग्रामणीः । कृतीति किम् ?
अजुह्वुः ॥ ११३ ॥

अतो म आने । ४ । ४ । ११४ ।

धातोर्विहिते आने अतो मोऽन्तः स्यात् । पचमानः ।
अत इति किम् ? शयानः ॥ ११४ ॥

आसीनः । ४ । ४ । ११५ ।

आस्तेः परस्य आनस्यादेरीर्निपात्यते । आसीनः,
उदासीनः ॥ ११५ ॥

ऋतां विडतीर् । ४ । ४ । ११६ ।

ऋदन्तस्य धातोः विडति प्रत्यये ऋत इह स्यात् ।
तीर्णम्, किरति ॥ ११६ ॥

ओष्ठ्यादुर् । ४ । ४ । ११७ ।

धातोरोष्ठ्यात् परस्य ऋतः विडत्युर् स्यात् । पृश्नः,
बुभूर्पति, बुभूर्पते ॥ ११७ ॥

इस् आसः शासोऽङ्-व्यञ्जने । ४ । ४ । ११८ ।

शास्तेरामोऽङि विडति व्यञ्जनादौ च परे इस् स्या-
त् । अशिषत्, शिष्यः । अरुण्यन्न इति किम् ? शास-
ति ॥ ११८ ॥

क्वौ । ४ । ४ । ११९ ।

शास आसः क्वौ इस् स्यात् । मित्रशीः ॥ ११९ ॥

आङः । ४ । ४ । १२० ।

आङः परस्य शास आसः क्वावेव इस् स्यात् । आ-

अहं

॥ अथ पञ्चमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ (कृतप्रकरणम्)

आ तुमोऽत्यादिः कृत् । ५ । १ । १ ।

धातोर्विधीयमानस्त्यादिवर्जो वक्ष्यमाणः प्रत्ययस्तुम-
भिव्याप्य कृत् स्यात् । घनधात्यः । अत्यादिरिति किम् ?
प्रणिस्ते ॥ १ ॥

बहुलम् । ५ । १ । २ ।

कृन्निर्दिष्टादर्थोद् अन्यत्रापि बहुलं स्यात् । पादद्वारकः,
मोहनीयं कर्म, संप्रदानम् ॥ २ ॥

कर्तरि । ५ । १ । ३ ।

कृदर्थविशेषोक्तिं विना कर्तरि स्यात् । कर्त्ता ॥ ३ ॥

व्याप्ये घुर-केलिम-कृष्टपच्यम् । ५ । १ । ४ ।

घुरकेलिमौ प्रत्ययौ कृष्टपच्यश्च व्याप्ये कर्तरि स्युः ।
भङ्गुरं काष्ठम्, पचेलिमा मापाः, कृष्टपच्याः शालयः ॥ ४ ॥

संगतेऽजयम् । ५ । १ । ५ ।

संगमनं संगतम् । तस्मिन् कर्तरि नञ्पूर्वात् जृपो यो
निपात्यते । अजयं आर्यसंगतम् । संगत इति किम् ? अजरः
पटः ॥ ५ ॥

रुच्याऽव्यध्य-वास्तव्यम् । ५ । १ । ६ ।

एते कर्तरि निपात्यन्ते । रुच्यः, अव्यध्यः, वास्तव्यः ॥ ६ ॥

१ पादाभ्या ह्रियते इति पादद्वारक । मुख्यत्वेनेति मोहनीय, करणेऽनीयः ।
अनेनैव नियमेन “ येन प्रणमौ त्वत्पादौ ” इति श्री यशोविष्णुशमीनपार्श्व-
स्तोत्रप्रयोगस्य कर्मणि वर्तमानेऽपि रः प्रत्ययः मिथ्यति । एवं कत्रादिष्वपि ।

भव्य-गेय-जन्यरम्याऽऽपात्याऽऽप्लाव्यं

नवा । ५ । १ । ७ ।

एते कर्त्तरि वा निपात्यन्ते । भव्यः, गेयः साम्नाम्,
जन्यः, रम्यः, आपात्यः, आप्लाव्यः । पक्षे, भव्यम्, गेयानि,
सामानि, जन्यम्, रम्यम्, आपात्यम्, आप्लाव्यम् ॥ ७ ॥

प्रवचनीयाऽऽदयः । ५ । १ । ८ ।

एते अनीयप्रत्ययान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते ।
प्रवचनीयो गुरुः शास्त्रस्य, प्रवचनीयं गुरुणा शास्त्रम्, उप-
स्थानीयः शिष्यो गुरोः, उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः ॥ ८ ॥

श्लिष-शीङ्-स्थाऽऽस-वस-जन-रुह-जू-भजेः

क्तः । ५ । १ । ९ ।

एभ्यः क्तो यो विहितः, स कर्त्तरि वा स्यात् । आश्लि-
ष्टः कान्तां चैत्रः, आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण । अतिशयितो
गुरुं शिष्यः, अतिशयितो गुरुः शिष्यैः । उपस्थितो गुरुं
शिष्यः, उपस्थितो गुरुः शिष्यैः । उपासिता गुरुं ते, उपा-
सितो गुरुस्तैः । अनूपिता गुरुं ते, अनूपितो गुरुस्तैः ।
अनुजातास्तां ते, अनुजाता सा तैः । आरूढोऽश्वं सः, आरू-
ढोऽश्वस्तैः । अनुजीर्णास्तां ते, अनुजीर्णा सा तैः । विभक्ता
स्वं ते, विभक्तं स्वं तैः ॥ ९ ॥

आरम्भे । ५ । १ । १० ।

आरम्भार्थाद् धातोर्भूतादौ यः क्तो विहितः, स कर्त्तरि
वा स्यात् । प्रकृताः कटं ते । प्रकृतः कटस्तैः ॥ १० ॥

१ पक्षे भावकर्मणोः स्यात् । कर्त्तरि वा विधानार्थमिदं सूत्रम् ।

२ शब्दे दर्शने वाऽऽहृणोतीति शब्दावरणीयं दर्शनावरणीयमित्यादि ।

गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः । ५ । १ । ११ ।

भूतादौ यः क्तो विहितः, स एभ्यः कर्त्तरि वा स्यात् ।
गतोऽसौ ग्रामम्, गतोऽसौ तैः । आसितोऽसौ, आसितं
तैः । पीताः पयः, पीतं पयः । मुक्तास्ते, इदं तैर्मुक्तम् ॥ ११ ॥

अद्यर्थात् चाऽऽधारे । ५ । १ । १२ ।

आहारार्थात् धातोर्गत्यर्थादेश्च यः क्तः स आधारं वा
स्यात् । इदमेपां जग्धम्, तैर्जग्धम् । इदं तेषां यातम्, तैर्या-
तम् । इदमेपां शयितम्, तैः शयितम् । इदं गवां पीतम्,
गोभिः पीतम् । इदं तेषां मुक्तम्, तैर्मुक्तम् ॥ १२ ॥

कृत्वा-लुम्-अम् भावे । ५ । १ । १३ ।

एते धात्वर्थमात्रे स्युः । कृत्वा, कर्त्तुम्, कारंकारं याति
॥ १३ ॥

भीमादयोऽपादाने । ५ । १ । १४ ।

एतेऽपादाने स्युः । भीमः, भयानकः ॥ १४ ॥

संप्रदानात् चाऽन्यत्रोणादयः । ५ । १ । १५ ।

संप्रदानादपादानात् चान्यत्रार्थे उणादयः स्युः । कान्,
कपिः ॥

असरूपोऽपवादे वोत्सर्गः प्राक् क्तेः । ५ । १ । १६ ।

इतः सूत्रादारभ्य “स्त्रिंशं क्तिः” (५-३-११) इत्यनः
प्राक् योऽपवादः, तद्विषयेऽपवादेनाऽसमानरूप औत्सर्गिकः
प्रत्ययो वा स्यात् । अवश्यलाभ्यम्, अवश्यलवितव्यम् ।
असरूप इति किम् ? छदणि यो न स्यात् । कार्यम् । प्राक्
क्तरिति किम् ? कृतिः, चिकीर्षा । १६ ॥

ऋवर्णाव्यञ्जनाद् घ्यण् । ५ । १ । १७ ।

ऋवर्णान्ताद् व्यञ्जनान्ताच्च धातोर्घ्यण् स्यात् । कार्यम्,
पाक्यम् ॥ १७ ॥

पाणि-समवाभ्यां सृजः । ५ । १ । १८ ।

आभ्यां परात् सृजेर्घ्यण् स्यात् । पाणिसर्ग्या, समव-
सर्ग्या रज्जुः ॥ १८ ॥

उवर्णादावश्यके । ५ । १ । १९ ।

अवश्यम्भावे व्योत्ये धातोरुवर्णान्ताद् घ्यण् स्यात् ।
लान्यम्, अवश्यपाव्यम् ॥ १९ ॥

'आसु-यु-वपि-रपि-लपि-त्रपि-डिपि-दमि-चम्या-

नमः । ५ । १ । २० ।

आहपूर्वाभ्यां सुगनम्भ्यां यौत्यादेश्च म्यण्, स्यात् ।
आसाव्यम्, याव्यम्, चाप्यम्, राप्यम्, लाप्यम्, अप-
घ्राप्यम्, डेप्यम्, दाम्यम्, आचाम्यम्, आनाम्यम् ॥ २० ॥

वाऽऽधारेऽमावस्या । ५ । १ । २१ ।

अमापूर्वाद् वसतेराधारे घ्यण्, धातोर्वा ह्रस्वश्च नि-
पात्यते । अमावस्या, अमावास्या । २१ ॥

संचाय्य-कुण्डपाय्य-राजसूयं क्रतौ । ५ । १ । २२ ।

एते क्रतावर्थे घ्यणन्ता निपात्यन्ते । संचाय्यः, कुण्ड-
पाय्य, राजसूयः क्रतुः ॥ २२ ॥

प्रणाय्यो निष्कामाऽसंमते । ५ । १ । २३ ।

प्रात् नियो घ्यण्-आयादेशौ स्यातां निष्कामेऽसंमते

१ आसु इति आहपूर्वः सुनोते, आनम इति आनमेधातोर्महणम् ।
आसाव्यम्, आनाम्यमित्यनयोर्द्व्यहणे स्तः । दमि बन्धने सौत्रां धातुर्पाय ।
न तु स्वादिव सौदादिवो वा ।

चार्थे । प्रणाग्न्यः शिष्यश्चौरो वा ॥ २३ ॥

धाव्या-पाव्य-सान्नाय्य-निकाय्यम् ऋक्-मान-
हवि-य-निवासे । ५ । १ । २४ ।

एते ऋगादिषु यथासङ्ख्यं ग्यणन्ता निपात्यन्ते ।
धाव्या ऋक्, पाव्यं मानम्, सान्नाय्यं हविः, निकाय्यो
निवासः ॥ २४ ॥

परिचाय्योपचाय्याऽऽनाय्य-समूह्य-चित्य-

मग्नौ । ५ । १ । २५ ।

एतेऽग्नौ निपात्यन्ते । परिचाय्यः, उपचाय्यः, आना-
य्यः, समूह्यः, चित्यो वाऽग्निः ॥ २५ ॥

याज्या दानर्चि । ५ । १ । २६ ।

यजेः करणदानर्चि ग्यण् स्यात् । याज्या ॥ २६ ॥

तव्याऽनीयौ । ५ । १ । २७ ।

एतौ घातोः स्याताम् । कर्त्तव्यः, करणीयः ॥ २७ ॥

य एत् चाऽऽतः । ५ । १ । २८ ।

स्वरान्ताद् घातोर्यः स्यात्, आत एन्च । चैयम्,
नेयम्, देयम्, धेयम् ॥ २८ ॥

शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-

पवर्गात् । ५ । १ । २९ ।

एभ्यः पवर्गान्ताच्च यः स्यात् । शक्यम्, तस्यम्,

चत्यम्, यत्यम्, शत्यम्, सद्यम्, यज्यम्, भज्यम्, तप्यम्,
गम्यम् ॥ २९ ॥

यमि-मदि-गदोऽनुपसर्गात् । ५ । १ । ३० ।

एभ्योऽनुपसर्गोभ्यो यः स्यात् । यम्यम्, मद्यम्, गद्यम् ।
अनुपसर्गादिति किम् ? आयाम्यम् ॥ ३० ॥

चरेः, आङ्स्त्वगुरौ । ५ । १ । ३१ ।

अनुपसर्गात् चरेः, आङ्पूर्वात् तु अगुरौ यः स्यात् ।
चर्यः, आचर्यो देशः । अगुराविति किम् ? आचार्यः ॥ ३१ ॥

वयोपसर्गाद्वच्य-पण्यमुपेय-क्रतुमती-गह्य-

विक्रेये । ५ । १ । ३२ ।

एते उपेयादियु यथासद्वच्यं यान्ता निवात्यन्ते । वयो
कः या, उपसर्गा गौ, अवच्यं गह्यम्, पण्या गौः ॥ ३२ ॥

स्वामिवैश्येऽर्थः । ५ । १ । ३३ ।

अर्त्तैः स्वामिवैश्ययोर्थः स्यात् । अर्थः स्वामी वैश्यो
वा । आर्थोऽन्य ॥ ३३ ॥

बह्वर्थं करणे । ५ । १ । ३४ ।

बह्वैः करणे यः स्यात् । बह्वर्थं शक्यम् ॥ ३४ ॥

नाम्नो वदः क्यप् च । ५ । १ । ३५ ।

अनुपसर्गात्नाम्नः पराद् नादेः क्यप्स्यौ स्याताम् ।
ब्रह्मोच्यम्, ब्रह्मवच्यम् । नाम्न इति किम् ? वाच्यम् । अनु-
पसर्गादित्येव ? प्रवाच्यम् ॥ ३५ ॥

हत्या-भूयं भावे । ५ । १ । ३६ ।

अनुपसर्गाद् नाम्नः परौ हत्याभूयौ भावे क्यवन्ती

साधू स्तः । ब्रह्महत्या, देवभूयं गतः । भाव इति किम् ?
श्रधात्पा सा ॥ ३६ ॥

अग्निचित्या । ५ । १ । ३७ ।

अग्नेः पराचेः स्त्रीभावे क्यप् स्यात् । अग्निचित्या ॥ ३७ ॥

खेय-मृपोद्ये । ५ । १ । ३८ ।

एतौ क्यबन्तौ साधू स्तः । निखेयम्, मृपोद्यम् ॥ ३८ ॥

कृष्य-भिद्योध्य-सिध्य-तिष्य-पुष्य-युग्याऽऽज्य-सूर्य

नाम्नि । ५ । १ । ३९ ।

एते क्यबन्ताः संज्ञायां निपात्यन्ते । कृष्यं धनम्,
भिद्यम्, ऊध्यो नदः, सिध्यः, तिष्यः, पुष्यः, युग्यं वाह-
नम्, आज्यं घृतम्, सूर्यो रविः ॥ ३९ ॥

दृ-वृग्-स्तु-जुपेति-शासः । ५ । १ । ४० ।

एभ्यः क्यप् स्यात् । आहृत्यः, प्राहृत्यः, अवश्यस्तुत्यः,
जुष्यः, इत्यः, शिष्यः ॥ ४० ॥

ऋदुपान्त्याद् अकृषि-चृद्-ऋचः । ५ । १ । ४१ ।

ऋदुपान्त्याद् धातोः कृषिवृत्तिऋचिबर्जात् ऋयप् स्यात् ।
वृत्त्यम् । अकृषिचृदश्च इति किम् ? कल्प्यम्, चर्त्यम्,
अर्च्यम् ॥ ४१ ॥

कृ-वृषि-मृजि-शंसि-गुहि-दुहि-जपो वा । ५ । १ । ४२ ।

एभ्यः क्यप् वा स्यात् । कृत्यम्, कार्यम् । वृष्यम्,
वर्ष्यम् । मृज्यम्, मांर्ग्यम् । शस्यम्, शंस्यम् । गुह्यम्,
गोह्यम् । दुह्यम्, दोह्यम् । जप्यम्, जाप्यम् ॥ ४२ ॥

जि-विपू-न्यो हलि-मुञ्ज-कल्के । ५ । १ । ४३ ।

जेर्विपूर्वाभ्यां च पूनीभ्यां यथासद्वर्त्य हलिमुञ्जक-
ल्केषु कर्मसु क्यप् स्यात् । जित्यो हलिः, विपूयो मुञ्जः,
विनीयः कल्कः, हलिमुञ्जकल्क इति किम् ? जेयम्, विप-
व्यम्, विनेयम् ॥ ४३ ॥

पदाऽस्वैरि-वाह्या-पक्ष्ये ग्रहेः । ५ । १ । ४४ ।

एष्वर्थेषु ग्रहेः क्यप् स्यात् । प्रवृत्तां पदम्, वृद्ध्याः पर-
तन्त्राः, ग्रामवृद्ध्या वाह्येत्यर्थः, गुणवृद्ध्या गुणपक्ष्याः ॥ ४४ ॥

भृगाऽसंज्ञायाम् । ५ । १ । ४५ ।

भृगोऽसंज्ञायां क्यप् स्यात् । भृत्यः पोष्यः । असंज्ञा-
यामिति किम् ? भार्या पत्नी ॥ ४५ ॥

समो वा । ५ । १ । ४६ ।

संपूर्वाद्भृगः क्यप् वा स्यात् । संभृत्यः, संभार्यः ॥ ४६ ॥

ते कृत्याः । ५ । १ । ४७ ।

ध्यण्-तव्याऽनीय-य-क्यप्प्रत्ययाः कृत्याः स्युः ॥ ४७ ॥

णक-तृचौ । ५ । १ । ४८ ।

धातोरेतौ कर्षरि स्याताम् । पाचकः, पक्ता ॥ ४८ ॥

अच् । ५ । १ । ४९ ।

धातोर्अच् स्यात् । करः, हरः ॥ ४९ ॥

लिहादिभ्यः । ५ । १ । ५० ।

एभ्योऽच् स्यात् । लेहः, शेषः ॥ ५० ॥

व्रवः । ५ । १ । ५१ ।

ब्रूगोऽचि ब्रुवः स्यात् । ब्राह्मणब्रुवः ॥ ५१ ॥

नन्द्यादिभ्योऽनः । ५ । १ । ५२ ।

एभ्यो नामगणदृष्टेभ्योऽनः स्यात् । नन्दनः, वासनः,
सहनः, संक्रन्दनः, सर्वदमनः, नर्दनः ॥ ५२ ॥

ग्रहादिभ्यो णिन् । ५ । १ । ५३ ।

एभ्यो णिन् स्यात् । ग्राही, स्थायी ॥ ५३ ॥

नाभ्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः । ५ । १ । ५४ ।

नाभ्युपान्त्येभ्यो घातुभ्यः, प्रधादिभ्यश्च कः स्यात् ।
विक्षिपः, प्रियः, किरः, गिरः, ज्ञः ॥ ५४ ॥

गेहे ग्रहः । ५ । १ । ५५ ।

गेहेऽर्थे ग्रहेः कः स्यात् । गृहम्, गृहाः ॥ ५५ ॥

उपसर्गाद् आतो ङोऽश्रयः । ५ । १ । ५६ ।

उपसर्गात् परात् श्र्यङ् वजादाकारान्ताद् धातोर्ङः स्यात् ।
आहः । उपसर्गादिति किम् ? दायः । अश्रय इति किम् ?
अवश्यायः ॥ ५६ ॥

व्याघ्राऽऽघ्रे प्राणि-नसोः । ५ । १ । ५७ ।

एतौ यथासङ्ख्यं प्राणिनि नासिकायां चार्थे घो वे
निपात्यते । व्याघ्रः, आघ्रा ॥ ५७ ॥

घ्रा-ध्मा-पा-दूधे-दृशः शः । ५ । १ । ५८ ।

एभ्यः शः स्यात् । जिघ्रः, उद्धमः, पिबः, उद्धयः, उत्प-
श्यः ॥ ५८ ॥

साहि-साति-वेद्युदेजि-धारि-यारि-चेतेरनुपसर्गात् —
। ५ । १ । ५९ ।

एभ्योऽनुपसर्गभ्यो ण्यन्तेभ्यः शः स्यात् । साहयः,
सातयः, वेदयः, उदेजयः, धारयः, पारयः, चेतयः । 'अनुप-
सर्गादिति किम् ? प्रसाहयिता ॥ ५९ ॥

लिम्प-विन्दः । ५ । १ । ६० ।

आभ्यामनुपसर्गाभ्यां शः स्यात् । लिम्पः, विन्दः ॥ ६० ॥

नि-गवादेर्नाम्नि । ५ । १ । ६१ ।

यथासङ्ख्यं निपूर्वाह्लिम्पेर्गवादिपूर्वाच्च विन्देः सं-
ज्ञायां शः स्यात् । निलिम्पा देवाः, गोविन्दः, कुविन्दः ।
नाम्नीति किम् ? निलिपः ॥ ६१ ॥

वा ज्वलादि-दु-नी-भू-ग्रहाऽऽस्रोर्णः । ५ । १ । ६२ ।

ज्वलादेर्धातोर्दुनोत्यादेरास्रोश्चानुपसर्गात् णो वा
स्यात् । ज्वलः, ज्वालः । चलः, चालः । दवः, दावः । नयः,
नायः । भवः, भावः । ग्राहो मकरादिः, ग्रहः, सूर्यादिः ।
आस्रवः, आस्रावः । अनुपसर्गादिति किम्, प्रज्वलः
॥ ६२ ॥

अवहृ-सा-सस्त्रोः । ५ । १ । ६३ ।

अवपूर्वाभ्यां हृसाभ्यां, सपूर्वाच्च स्त्रोर्णः स्यात् । अव-
हारः, अवसायः, संस्त्रावः ॥ ६३ ॥

तन्-व्यधि-इण्-श्वसातः । ५ । १ । ६४ ।

एभ्य आदन्तेभ्यश्च धातुभ्यो णः स्यात् । तानः, व्याधः,
प्रत्यायः, श्वासः, अवश्यायः ॥ ६४ ॥

नृत्-खन्-रज्जः शिल्पिन्यकट् । ५ । १ । ६५ ।

१ "ङिति (४-३-५०) ' सूत्रेण णकारेति प्रत्यय परो वृद्धि ।

एवमन्वग्राऽपि ।

२ इत्याद् "अणवेयकण्णन्ग्रहन्गिनाम् (५० १११) सूत्रेण निप्रयां णी ।

एभ्यः शिल्पिनि कर्त्तर्यकट् स्यात् । नर्त्तकी, खनकः ।
रजकः । शिल्पिनोति किम् ? नर्त्तिका ॥ ६५ ॥

गस्थकः । ५ । १ । ६६ ।

गः शिल्पिनि कर्त्तरि थकः स्यात् । गाथकः । ६ ॥

टनण् । ५ । १ । ६७ ।

गः शिल्पिनि टनण् स्यात् । गायनी ॥ ६७ ॥

हः काल-ब्रोह्मोः । ५ । १ । ६८ ।

हाकोः हाडो वा कालब्रोह्मोष्टनण् स्यात् । हायनो
वर्षम्, हायना ब्रोह्मः, हाताऽन्यः ॥ ६८ ॥

प्र-सृ ल्वोऽकः साधौ । ५ । १ । ६९ ।

एभ्यः साध्वर्थेभ्योऽकः स्यात् । प्रथकः, सरकः, लचकः ।
साधाविति किम् ? प्रावकः ॥ ६९ ॥

आशिष्यकन् । ५ । १ । ७० ।

आशिषि गम्यायां धातोरकन् स्यात् । जीवकः ।
आशिषीति किम् ? जोविका ॥ ७० ॥

तिक्कृतौ नाम्नि । ५ । १ । ७१ ।

आशीर्विषये सज्ञायां गम्यमानायां धातोभिक कृतश्च
स्युः । शान्तिः, वीरम्, वर्द्धमानः ॥ ७१ ॥

कर्मणोऽण् । ५ । १ । ७२ ।

कर्मण परात् धातोरण् स्यात् । कुम्भकारः ॥ ७२ ॥

शीलि-कामि-भक्ष्याचरोक्षि-क्षमो णः । ५ । १ । ७३ ।

१ अन्येऽपि कृत प्रत्यया स्युर्नित्यः । भक्ष्यादित्याद्यस्यमान शान्ति ।
वीरो भूयादित्याद्यमितो वीरमूर्त्यय निष्पन्नः वर्धयति कर्षयति कर्षमान ।
एवमभिभूतियज्ञदत्तवृत्तिरनीत्यादयः ।

कर्मणः परेभ्यः एभ्यो णः स्यात् । धर्मशीला , धर्म-
कामा, वायुभक्षा, कल्याणाऽऽचारा । सुखप्रतीक्षा । बहु-
क्षमा ॥ ७३ ॥

गायोऽनुपसर्गात् टक् । ५ । १ । ७४ ।

कर्मणः परादनुपसर्गाद् गायतेष्टक् स्यात् । वक्रगी
अनुपसर्गादिति किम् ? खरुसंगायः ॥ ७४ ॥

सुरा-सोधोः पिवः । ५ । १ । ७५ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परादनुपसर्गात् पियतेष्टक् स्यात् ।
सुरापी, सीधुपी ॥ ७५ ॥

आतोडोऽह्वा-वा-मः । ५ । १ । ७६ ।

कर्मणः परादनुपसर्गाद् हावामावर्जाद् आदन्तादा-
तोर्ङः स्यात् । गोदः । अहावाम इति किम् ? स्वर्गहायः,
तन्तुवायः, धान्यमायः ॥ ७६ ॥

समः ख्यः । ५ । १ । ७७ ।

कर्मणः परात् संपूर्वात् ख्यो ङः स्यात् । गोसद्व्यः
॥ ७७ ॥

दश्चाऽऽङः । ५ । १ । ७८ ।

कर्मणः परादाङपूर्वाद् दागः ख्यश्च ङः स्यात् । दा-
यादः, श्रयाख्यः । ७८ ॥

प्राद् ज्ञश्च । ५ । १ । ७९ ।

कर्मणः परात् प्रपूर्वाद् शो दारूपाश्च ङः स्यात् । पयि-
प्रज्ञः, प्रपाप्रदः ॥ ७९ ॥

आशिपि हनः । ५ । १ । ८० ।

कर्मणः परात् हन्तेराशिपि ङः स्यात् । शश्रुहः ॥ ८० ॥

क्लेशाऽऽदिभ्योऽपात् । ५ । १ । ८१ ।

क्लेशादिकर्मणः परादपाद् हन्तेऽङः स्यात् । क्लेशा-
पहः, तमोऽपहः ॥ ८१ ॥

कुमार-शीर्षात् णिन् । ५ । १ । ८२ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् हन्तेर्णिन् स्यात् । कुमारघाती,
शीर्षघाती ॥ ८२ ॥

अचित्ते टक् । ५ । १ । ८३ ।

कर्मणः पराद् हन्तेरचित्त्वति कर्त्तरि टक् स्यात् ।
चातङ्गं तैलम् । अचित्त इति किम् ? पापघातो यतिः ॥ ८३ ॥

जाया-पतेऽचिह्ववति । ५ । १ । ८४ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् हन्तेश्चिह्ववति कर्त्तरि टक्
स्यात् । जायाग्रो ब्राह्मणः, पतिग्री कन्या ॥ ८४ ॥

ब्रह्माऽऽदिभ्यः । ५ । १ । ८५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद्धन्तेष्टक् स्यात् । ब्रह्मघ्नः, गोघ्नः
पापी ॥ ८५ ॥

हस्ति-बाहु-कपाटात् शक्तौ । ५ । १ । ८६ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् हन्तेः शक्तौ गम्यायां टक्
स्यात् । हस्तिघ्नः, बाहुघ्नः, कपाटघ्नः । शक्ताविति किम् ?
हस्तिघातो विषदः ॥ ८६ ॥

नगराद् अगजे । ५ । १ । ८७ ।

नगरात् कर्मणः पराद्धन्तेरगजे कर्त्तरि टक् स्यात् । नग-
रघ्नो व्याघ्रः । अगज इति किम् ? नगरघातो हस्ती ॥ ८७ ॥

राजघः । ५ । १ । ८८ ।

राज्ञः कर्मणः पराद् हन्तेष्टक्, घाऽऽदेशश्च निपात्यते ।
राजघः ॥ ८८ ॥

पाणिघ-ताडघौ शिल्पिनि । ५ । १ । ८९ ।

एतौ शिल्पिनि दगन्तौ निपात्येते । पाणिघः,
ताडघः । शिल्पिनीति किम् ? पाणिघातः, ताडघातः ॥ ८९ ॥

कुक्ष्यात्मोदरात् भृगः स्त्रिः । ५ । १ । ९० ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् भृगः स्त्रिः स्यात् । कुक्षिम्भरि,
आत्मम्भरिः, उदरम्भरिः ॥ ९० ॥

अहोऽच् । ५ । १ । ९१ ।

कर्मणः पराद् अहोऽच् स्यात् । पूजाऽर्हा साध्वी ९१ ॥

धनुष्-दण्ड-त्सरु-लाङ्गलाऽङ्कुश-ऋष्टि-यष्टि-शक्ति-तो-
मर-घटाद्ग्रहः । ५ । १ । ९२ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ग्रहोऽच् स्यात् । धनुर्ग्रहः, दण्ड-
ग्रहः, त्सरुग्रहः, लाङ्गलग्रहः, अङ्कुशग्रहः, ऋष्टिग्रहः, यष्टि-
ग्रहः, शक्तिग्रहः, तोमरग्रहः, घटग्रहः ॥ ९२ ॥

सूत्राद् धारणे । ५ । १ । ९३ ।

सूत्रात् कर्मणः पराद् ग्रहो ग्रहणपूर्वकधारणार्थाद् अच्
स्यात् । सूत्रग्रहः प्राज्ञः, सूत्रधारो वा । धारण इति किम् ?
सूत्रग्राहः ॥ ९३ ॥

आयुधाऽऽदिभ्यो धृगोऽदण्डादेः । ५ । १ । ९४ ।

दण्डादिवर्जाद् आयुधादेः कर्मणः पराद् धृगोऽच्
स्यात् । धनुर्दरः, भूधरः । अदण्डादेरिति किम् ? दण्ड-
धारः । कुण्डधारः ॥ ९४ ॥

हृगो वयोऽनुद्यमे । ५ । १ । ९५

कर्मणः पराद् दृगो वयस्यनुयमे च गम्येऽन् स्यात् ।
अस्थिहरः श्वशिशुः । एवम उत्क्षेपणमाकाशे धारणं वा,
तदभावे । अंशहरो दायादः, मनोहरा माला । वयोऽनु-
यम इति किम् ? भारहारः ॥ ९७ ॥

आडः शीले । ५ । १ । ९६ ।

कर्मणः परादाहपूर्वाद् दृगोः शीले गम्येऽन् म्यात् ।
पुण्याहरः । शील इति किम् ? पुण्याहारः ॥ ९६ ॥

दृति-नाथात् पशौ इः । ५ । १ । ९७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् दृगः पशौ कर्त्तरि इः स्यात् ।
दृतिहरिः श्वा, नाथहरिः सिंहः ॥ ९७ ॥

रजस्-फले-मलाद् ग्रहः । ५ । १ । ९८ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ग्रहेरिः स्यात् । रजोग्रहिः, फले-
ग्रहिः, मलग्रहिः ॥ ९८ ॥

देव-वाताद् आपः । ५ । १ । ९९ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् आपेरिः स्यात् । देवाऽऽपिः,
वाताऽऽपिः ॥ ९९ ॥

शकृत्-स्तम्बाद् वत्स-व्रीहौ कृगः । ५ । १ । १०० ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् कृगो यथामहम्यं वत्सव्रीहोः
कघ्रौरिः स्यात् । शकृत्करिर्वत्सः, स्तम्भकरिर्व्रीहिः ॥ १०० ॥

किम्-यत्-तद्-बहोरः । ५ । १ । १०१ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः अः स्यात् । किंकरा,
यत्करा, तत्करा, बहुकरा ॥ १०१ ॥

सङ्ख्याऽहर्दिवा-विभा-निशा-प्रभा-भास्- चत्र-कर्तृ-
आदि-अन्ताऽनन्त-कार-चाहु-अरुप्-धनुप्-नान्दी-
लिपि-लिवि-बलि-भक्ति-क्षेत्र-जङ्घा-क्षपा-
क्षणदा-रजनि-दोषा-दिन-दिवसात् टः

। ५।१।१०२।

सङ्ख्येत्यर्थप्रधानमपि एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः टः
स्यात् । सङ्ख्याकरः, द्विकरः, अहस्करः, दिवाकरः विभा-
करः, निशाकरः, प्रभाकरः, भास्करः, चित्रकरः, कर्तृकरः,
आदिकरः, अन्तकरः, अनन्तकरः, कारकरः, चाहुकरः,
अरुप्करः, धनुप्करः, नान्दीकरः, लिपिकरः, लिविकरः,
बलिकरः, भक्तिकरः, क्षेत्रकरः, जङ्घाकरः, क्षपाकरः, क्षण-
दाकरः, रजनिकरः, दोषाकरः, दिनकरः, दिवसकरः ॥ १०२ ॥

हेतु-तच्छीलाऽनुकूलेऽशब्द-श्लोक-कलह-गाथा-
वैर-चाहु-सूत्र-मन्त्र-पदात् । ५।१।१०३।

एषु कर्तृषु शब्दादिवर्जात् कर्मणः परात् कृगः टः स्यात् ।
यशस्करी विद्या, आद्यकरः, प्रेषणकरः । शब्दादिनिषेधः
किम् ? शब्दकार इत्यादि ॥ १०३ ॥

भृतौ कर्मणः । ५।१।१०४।

कर्मशब्दात् कर्मणः परात् कृगो भृतौ गम्यायां टः
स्यात् । कर्मकरी दासी ॥ १०४ ॥

क्षेम-प्रिय-मद्र-मद्रात् खाऽण् । ५।१।१०५।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः स्वाऽणौ स्याताम् । क्षेम-
इरः, क्षेमकारः, प्रियइरः, प्रियकारः, मद्रइरः, मद्रकारः,
भद्रइरः, भद्रकारः ॥ १०५ ॥

मेघर्त्ति-भयाऽभयात् खः । ५ । १ । १०६ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः खः स्यात् । मेघइरः,
कृतिइरः, भयइरः, अभयइरः ॥ १०६ ॥

प्रिय-वशाद् वदः । ५ । १ । १०७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् वदः खः स्यात् । प्रियम्वदः,
वशम्वदः ॥ १०७ ॥

द्विपन्तप-परन्तपौ । ५ । १ । १०८ ।

द्विपत्पराभ्यां कर्मभ्यां परात् ण्यन्तात् तपेः खो हस्यो
द्विपतोऽच्च निपात्यते । द्विपन्तपः, परन्तपः ॥ १०८ ॥

परिमाणार्थ-मित-नस्वात् पचः । ५ । १ । १०९ ।

प्रस्थादिमितनस्वेभ्यः कर्मभ्यः परात् पचे. खः स्यात् ।
प्रस्थम्पचः, मितम्पचः, नस्वम्पचः ॥ १०९ ॥

कूलाऽभू-करीपात् कपः । ५ । १ । ११० ।

एभ्यः कर्मभ्यः कपेः खः स्यात् । कूलइपा, अभ्रइपा,
करीपइपा ॥ ११० ॥

सर्वात् सहश्च । ५ । १ । १११ ।

सर्वात् कर्मणः परात् सहेः कपेश्च खः स्यात् । सर्व-
सहः, सर्वइपः ॥ १११ ॥

भृ-वृ-जि-नृ-तप-दमेश्च नास्मि । ५ । १ । ११२ ।

१ हेलादौ तीर्थकरः निर्धकार इत्यपि कश्चिदिति धांमेघविजयोपाध्यायाश्च-
न्द्रप्रभायाम् । सूत्रे सो वेत्यनेन सिद्धे अभ्युदयं अन्यत्रापि नास्ति ।

कर्मणः परेभ्य एभ्यः, सहेश्च संज्ञार्या खः स्यात् ।
विश्वम्भरा भूः, पतिम्बरा कन्या, शत्रुञ्जयोऽद्वि, रथन्तरं
साम, शत्रुन्तपो राजा, बलिन्दमः कृष्णः, शत्रुंसहो
राजा । नाम्नीति किम् ? कुटुम्बभारः ॥ ११२ ॥

धारेर्धर्च । ५ । १ । ११३ ।

कर्मणः पराद् धारेः संज्ञार्यां खः स्यात्, धारेश्च धर् ।
वसुन्धरा भूः ॥ ११३ ॥

पुरन्दर-भगन्दरौ । ५ । १ । ११४ ।

एतौ संज्ञार्यां खान्तौ निपात्येते । पुरन्दरः शक्रः,
भगन्दरो व्याधिः ॥ ११४ ॥

वाचंयमो व्रते । ५ । १ । ११५ ।

व्रते गम्यमाने वाचः कर्मणः पराद् यमेः खो, वाचो
ऽमन्तश्च स्यात् वाचंयमो व्रती ॥ ११५ ॥

मन्यात् णिन् । ५ । १ । ११६ ।

कर्मणः पराद् मन्यतेर्णिन् स्यात् । पण्डितमानी
बन्धोः ॥ ११६ ॥

कर्तुः खश् । ५ । १ । ११७ ।

प्रत्ययार्थात् कर्तुः कर्मणः पराद् मन्यतेः खश्
स्यात् । पण्डितम्मन्यः । कर्तुरिति किम् ? पटुमानी चैत्रस्य
॥ ११७ ॥

एजेः । ५ । १ । ११८ ।

कर्मणः परादेजयतेः खश् स्यात् । अरिमेजयः ॥ ११८ ॥

शुनी-स्तन-मुञ्ज-क्लाऽऽस्य-पुष्पात्

दूधेः । ५ । १ । ११९ ।

एभ्यः कर्मभ्यः दृघेः खश् स्यात् । शुनिन्धयः, स्तन-
न्धयः, मुञ्जन्धयः, कूलन्धयः, आस्यन्धयः, पुण्यन्धयः ॥

नाडी-घटी-खरी-मुष्टि-नासिका-वाताद्

ध्मश्च । ५ । १ । १२० ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ध्मः, दृघेः खश् स्यात् । नाडि-
न्धमः नाडिन्धयः । घटिन्धमः, घटिन्धयः । खरिन्धमः,
खरिन्धयः । मुष्टिन्धमः, मुष्टिन्धयः । नासिकन्धमः, नासि-
कन्धयः । वातन्धमः, वातन्धयः ॥ १२० ॥

पाणि-करात् । ५ । १ । १२१ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् ध्मः खश् स्यात् । पाणि-
न्धमः, करन्धमः ॥ १२१ ॥

कूलाद् उद्रुजोद्धहः । ५ । १ । १२२ ।

कूलात् कर्मणः पराभ्यामाभ्यां खश् स्यात् । कूलमु-
द्रुजः, कूलमुद्धहः ॥ १२२ ॥

बहाऽभात् लिहः । ५ । १ । १२३ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् लिहः खश् स्यात् । बहलिहः,
अब्रलिहः ॥ १२३ ॥

बहु-विध्वरूप-तिलात् तुदः । ५ । १ । १२४ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् तुदेः खश् स्यात् । बहुन्तुदः,
विधुन्तुदः, अरुन्तुदः, तिलन्तुदः ॥ १२४ ॥

ललाट-वात-शर्द्धात् तपाऽज-हाकः । ५ । १ । १२५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परेभ्यो यथासङ्ख्यं तपाऽजहाकः
खश् स्यात् । ललाटन्तपः, वातमजः, शर्द्धजहः ॥ १२५ ॥

असूर्योग्राद् वृशः । ५ । १ । १२६ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् द्योः खश् स्यात् । असूर्यम्प-
दयः, उग्रम्पदयः ॥ १२६ ॥

इरम्मदः । ५ । १ । १२७ ।

हरापूर्वाद् मदेः खश् स्यात् । इरम्मदः ॥ १२७ ॥

नग्न-पलित-प्रियाऽन्ध-स्थूल-सुभगाऽऽदय-तदन्ताऽ-

च्छयर्थेऽच्चेर्भुवः खिण्णु-खुकजौ । ५ । १ । १२८ ।

नग्रादिभ्यः केवलेभ्यस्तदन्तेभ्यश्चाऽन्यन्तेभ्यः च्यर्थं
वृत्तिभ्यः पराद् भुवः खिण्णुखुकजौ स्याताम् । नग्नम्भविण्णुः,
नग्नम्भावुकः, पलितम्भविण्णुः, पलितम्भावुकः, प्रियम्भ-
विण्णुः, प्रियम्भावुकः, अन्धम्भविण्णुः, अन्धम्भावुकः,
स्थूलम्भविण्णुः, स्थूलम्भावुकः, सुभगम्भविण्णुः, सुभ-
गम्भावुकः, आदयम्भविण्णुः, आदयम्भावुकः तदन्तः,
सुनग्नम्भविण्णुः, सुनग्नम्भावुक इत्यादि । अच्चेरिति
किम् ? आदयो भविता ॥ १२८ ॥

कृगः खनद् करणे । ५ । १ । १२९ ।

नग्रादिभ्योऽच्यन्तेभ्यः च्यर्थंवृत्तिभ्यः परात् कृगः
करणे खनद् स्यात् । नग्नङ्करणं घृतम्, पलितङ्करणम्, प्रिय-
ङ्करणम्, अन्धङ्करणम्, स्थूलङ्करणम्, सुभगङ्करणम्, आदय-
ङ्करणम्, सुनग्नङ्करणम् । च्यर्थं इति किम् ? नग्नं करोति
घृतेन ॥ १२९ ॥

भावे चाऽऽशिताद् भुवः खः । ५ । १ । १३० ।

आशितात् पराद्भुवो भावकरणयोः खः स्यात् ।
आशितम्भवः ते, आशितम्भव ओदनः ॥ १३० ॥

नाम्नो गमः खङ्-ङौ च, विहायसस्तु

विहः । ५ । १ । १३१ ।

नाम्नः पराद् गमेः खड्गदस्त्राः स्युः, विहायसो विहस्य ।
तुरङ्गः, तुरगः । विहङ्गः, विहगः । तुरङ्गमः, विहङ्गमः, सुत-
ङ्गमो मुनिः ॥ १३१ ॥

सुग-दुर्गमाऽऽधारे । ५ । १ । १३२ ।

सुदुर्भ्यां पराद् गमेराधारे ङः स्यात् । सुगः, दुर्गः
पन्थाः ॥ १३२ ॥

निर्गो देशे । ५ । १ । १३३ ।

निस्पूर्वाद् गमेराधारे देशे ङः स्यात् । निर्गो देशः ॥

शमो नाम्नि अः । ५ । १ । १३४ ।

शमो नाम्नः पराद्गतोः संज्ञायामः स्यात् । शम्भवो
ऽहं । नाम्नीति किम् ? दाहरी दीक्षा ॥ १३४ ॥

पार्श्वाऽऽदिभ्यः शीङः । ५ । १ । १३५ ।

एभ्यो नामभ्यः परात् शीङः, अः स्यात् । पार्श्व-
शयः ॥ १३५ ॥

ऊर्ध्वाऽऽदिभ्यः कर्तुः । ५ । १ । १३६ ।

एभ्यः कर्तृवाचिभ्यः परात् शीङः अः स्यात् । ऊर्ध्व-
शयः, उत्तानशयः ॥ १३६ ॥

आधारात् । ५ । १ । १३७ ।

आधाराद् नाम्नः परात् शीङः अः स्यात् । अवशयः
॥ १३७ ॥

चरेष्टः । ५ । १ । १३८ ।

आधारात् परात् चरेः ङः स्यात् । कुरुचरी ॥ १३८ ॥

भिक्षा-सेनाऽऽदायात् । ५ । १ । १३९

एभ्यः परात् चरेष्टः स्यात् । भिक्षाचरी, सेनाचरः,
आदायचरः ॥ १३९ ॥

पुरोऽग्रतोऽग्रे सत्तेः । ५ । १ । १४० ।

एभ्यः परात् सत्तेष्टः स्यात् । पुरःसरी, अग्रतः सरः,
अग्रेसरः ॥ १४० ॥

पूर्वात् कर्तुः । ५ । १ । १४१ ।

पूर्वात् कर्तृवृत्तेः परात् सत्तेष्टः स्यात् । पूर्वसरः । कर्तु-
रिति किम् ? पूर्वसारः ॥ १४१ ॥

स्था-पा-स्ना-त्रः कः । ५ । १ । १४२ ।

नाम्नः परेभ्य एभ्यः कः स्यात् । सन्नस्थः, कच्छपः,
नदीष्णः, धर्मघ्नम् ॥ १४२ ॥

शोकापनुद-तुन्दपरिमृज-स्तम्बेरम-कर्णेजपं प्रियाऽ-
लस-हस्ति-सूचके । ५ । १ । १४३ ।

एते यथासङ्ख्यं प्रियादिष्वर्थेषु कान्ता निपात्यन्ते ।
शोकापनुदः प्रियः, तुन्दपरिमृजोऽलसः, स्तम्बेरमो हस्ती,
कर्णेजपोऽतिखलः । एष्विति किम् ? शोकापनोदो धर्मा-
चार्यः ॥ १४३ ॥

मूलविभुजाऽऽदयः । ५ । १ । १४४

एते कान्ता यथादर्शनं निपात्यन्ते । मूलविभुजो
रथः, कुमुदं कैरवम् ॥ १४४ ॥

दुहेर्दुघः । ५ । १ । १४५

नाम्नः पराद् दुहेर्दुघः स्यात् । कामदुघा ॥ १४५ ॥

भजो विण् । ५ । १ । १४६ ।

नाम्नः पराद् भजेर्विण् स्यात् । अर्द्धभाक् ॥ १४६ ॥

मन्-वन्-क्वनिप्-क्विप् क्वचित् । ५ । १ । १४७ ।

नाम्नः पराद् घातोरेते यथालक्ष्यं स्युः । मन्, इन्द्र-
शर्मा । वन्, विजावा । क्वनिप्, सुधीवा । क्विप्,
शुभंयाः ॥ १४७ ॥

क्विप् । ५ । १ । १४८ ।

नाम्नः पराद् घातोर्थथालक्ष्यं क्विप् स्यात् । उखा-
लत् । १४८ ॥

स्पृशोऽनुदकात् । ५ । १ । १४९ ।

उदकवर्जाद् नाम्नः परात् स्पृशोः क्विप् स्यात् । घृत-
स्पृक् । अनुदकादिति किम् ? उदकस्पर्शः ॥ १४९ ॥

अदोऽन्नन्नात् । ५ । १ । १५० ।

अन्नवर्जाद् नाम्नः पराददेः क्विप् स्यात् । आमात् ।
अन्नन्नादिति किम् ? अन्नादः ॥ १५० ॥

ऋव्यात्-ऋव्यादावाम-पक्वाऽऽदौ । ५ । १ । १५१ ।

एतौ यथासहस्यमामात् पक्वादर्थौ क्विण्णन्तौ साधू-
स्तः । ऋव्यात् आममांसभक्षः, ऋव्यादः पक्वमांस-
भक्षः ॥ १५१ ॥

त्यदाद्यन्यसमानादुपमानाद् व्याप्ये दृशः टक्-

सकौ च । ५ । १ । १५२ ।

एभ्य उपमानेभ्यो व्याप्येभ्यः पराद् दृशोर्व्याप्य एव टक्-
सकौ क्विप् च स्युः । त्यादृशः, त्यादृक्षः, त्यादृक्, अन्यादृशः
अन्यादृक्षः, अन्यादृक्, सदृशः, सदृक्षः, सदृक् । व्याप्य
इति किम् ? तेनेव दृश्यते ॥ १५२ ॥

कर्तुर्णिन् । ५ । १ । १५३ ।

कर्त्र्थादुपमानात् पराद् घातोर्णिन् स्यात् । उष्ट्र-
कोशी ॥ १५३ ॥

अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ ।

आजात्यर्थाद् नाम्नः पराच्छीलार्थाद्घातोर्णिन् स्यात् ।
उष्णभोजी, प्रस्थायी । अजातेरिति किम् ? शालीन्
भोक्ता । शील इति किम् ? उष्णभोजो मन्दः ॥ १५४ ॥

साधौ । ५ । १ । १५५ ।

नाम्नः परात् साध्वर्थाद्घातोर्णिन् स्यात् । साधु-
कारी ॥ १५५ ॥

ब्रह्मणो वदः । ५ । १ । १५६ ।

ब्रह्मणः पराद् वदेर्णिन् स्यात् । ब्रह्मवादी ॥ १५६ ॥

व्रताऽऽभीक्ष्ये । ५ । १ । १५७ ।

अनयोर्गम्यमानयोर्नाम्नः पराद्घातोर्णिन् स्यात् । स्थ-
ण्डिलवर्त्ती, क्षीरपायिण उशीनराः ॥ १५७ ॥

करणाद् यजो भूते । ५ । १ । १५८ ।

करणार्थाद् नाम्नः पराद् भूतार्थात् यजेर्णिन् स्यात् ।
अग्निष्टोमयाजी ॥ १५८ ॥

निन्द्यं व्याप्यादिन् विक्रियः । ५ । १ । १५९ ।

व्याप्याद् नाम्नः परात् भूतार्थाद् विक्रियः कुत्से कर्त्त-
रीन् स्यात् । सोमविक्रयी । निन्द्य इति किम् ? धान्य
विक्रायः ॥ १५९ ॥

हनो णिन् । ५ । १ । १६० ।

व्याप्यात् पराद् भूतार्थाद् हन्तेर्निन्धे कर्त्तरि णिन्
स्यात् । पितृघातो ॥ १६० ॥

ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप् । ५ । १ । १६१ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् भूतार्थादन्तेः क्विप् स्यात् ।

ब्रह्महा, भ्रूणहा, वृत्रहा ॥ १६१ ॥

कृगः सु-पुण्य-पाप-कर्म-मन्त्र-पदात् । ५ । १ । १६२ ।

सोः पुण्यादेश्च कर्मणः परात् भूतार्थात् कृगः क्विप्
स्यात् । सुकृत्, पुण्यकृत्, पापकृत्, कर्मकृत्, मन्त्रकृत्,
पदकृत् ॥ १६२ ॥

सोमात् सुगः । ५ । १ । १६३ ।

सोमाद्व्याप्यात् पराद् भूतार्थात् सुगः क्विप् स्यात् ।
सोमसुत् ॥ १६३ ॥

अग्नेश्चैः । ५ । १ । १६४ ।

अग्नेर्न्याप्यात् पराद् भूतार्थात् चैः क्विप् स्यात् । अग्नि-
चित् ॥ १६४ ॥

कर्मण्यग्न्यर्थे । ५ । १ । १६५ ।

कर्मणः पराद् भूतार्थात् चैः कर्मण्यग्न्यर्थे क्विप् स्यात् ।
इयेनचित् ॥ १६५ ॥

दृशः कनिप् । ५ । १ । १६६ ।

व्याप्यात् पराद् भूतार्थाद् दृशेः कनिप् स्यात् । बहु-
दृशा ॥ १६६ ॥

सह-राजभ्यां कृग्-युधेः । ५ । १ । १६७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् भूतार्थात् कृगो युधेश्च कनिप्
स्यात् । सहकृत्वा, सहयुध्वा, राजकृत्वा, राजयुध्वा ॥ १६७ ॥

अनोर्जनेर्ङः । ५ । १ । १६८ ।

कर्मणः परादनुपूर्वात् भूतार्थाद् जनेर्ङः स्यात् । पुम-
नुजः ॥ १६८ ॥

सप्तम्याः । ५ । १ । १६९ ।

सप्तम्यन्ताद् भूतार्थात् जनेर्ङः स्यात् । मन्दुरजः ॥ १६९ ॥

अजातेः पञ्चम्याः । ५ । १ । १७० ।

पञ्चम्यन्तादजात्यर्थाद् भूतार्थाद् जनेर्ङः स्यात् । बु-
द्धिजः । अजातेरिति किम् ? गजात् जातः ॥ १७० ॥

क्वचित् । ५ । १ । १७१ ।

उक्तादन्यत्रापि यथालक्ष्यं ङः स्यात् । किन्नः, अनुजः,
अजः, स्त्रीजः, ब्रह्मज्यः, वराहः, आखः ॥ १७१ ॥

सु-यजोर्ङ्वनिप् । ५ । १ । १७२ ।

आभ्यां भूतार्थाभ्यां वनिप् स्यात् । सुत्वानौ, यज्वा
॥ १७२ ॥

जृषोऽतृः । ५ । १ । १७३ ।

जृषेर्भूतार्थादतृः स्यात् । जरती ॥ १७३ ॥

क्त-क्तवतू । ५ । १ । १७४ ।

भूतार्थाद् धातोरेतौ स्याताम् । कृतः, कृतवान् ॥ १७४ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ५ । १ ॥

१ ब्रह्मणि जीनवान् इति ज्याधातोर्ङः । वरमाहृतवानिति वराहः ।

२ पकारः पितृव्येतत्पराचर्थः । डसारो गुणनिषेधार्थः । इदुश्चार्यः ।

॥ द्वितीयः पादः

श्रु-सद-वसभ्यः परोक्षा वा । ५ । २ । १ ।

एभ्यो भूतार्थेभ्यः परोक्षा वा स्यात् । उपशुश्राव,
अनूवास । पक्षे, उपाश्रौषीत्, उपाशृणोत्, उपासदत्,
उपससाद, उपासीदत् । अन्वात्सीत्, अन्यवसत् ॥ १ ॥

तत्र कसु-कानौ तद्वत् । ५ । २ । २ ।

परोक्षामात्रविषये धातोः परौ क्वसुकानौ स्यातां,
तौ च परोक्षेव । शुश्रुवान्, सेदिवान्, ऊयिवान्, पेचि-
वान्, पेचानः ॥ २ ॥

वा ईयिवत्-अनाश्वत्-अनूचानम् । ५ । २ । ३ ।

एते भूतेऽर्थे कसुकानान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते ।
समीयिवान्, अनाश्वान्, अनूचानः । पक्षे, अगात्, उर्पत्,
उपेयाद्य, नाशीत्, नाशनात्, नाश, अनवबोचत्, अन्व-
वक्, अन्वब्रवीत्, अनूवाच ॥ ३ ॥

अद्यतनी । ५ । २ । ४ ।

भूतार्थाद्धातोर्द्यतनी स्यात् । अकार्षीत् ॥ ४ ॥

विशेषाऽविवक्षाव्यामिश्रे । ५ । २ । ५ ।

अनद्यतनादिचिशेषाऽविवक्षां व्यामिश्रणे च सति
भूतार्था धातोर्द्यतनी स्यात् । रामो वनमगमत् । अद्य
ह्यो वाऽभुङ्महि ॥ ५ ॥

रात्रौ वसोऽन्त्ययामाऽस्वप्तर्यद्य । ५ । २ । ६ ।

१ शवचनान् पक्षे यथा स्ववालमयननी हास्तनी च भवतीत्याचार्यः । परो-
क्षाऽद्यतनोर्त्तमानादीनां णवादव प्रत्ययः तृतीयाध्यामृतीयपादे दृश्यः

रात्रौ भूतार्थवृत्तेर्वसतेरद्यतनी स्यात्, स चेदर्थो यस्यां
रात्रौ भूतस्तस्या एवान्त्ययामं व्याप्त्याऽऽस्वप्तरि कर्त्तरि
स्यात् । अद्यतनेनैवान्त्ययामेनावच्छिन्ने अद्यतने चेत् प्रयो
गोऽस्ति नाद्यतनान्तरे । अमुत्रावात्सम् । रात्र्यऽन्त्ययामे
तु मुहूर्त्तमपि स्वापेऽमुत्रावसमिति ॥ ६ ॥

अनद्यतने ह्यस्तनी । ५ । २ । ७ ।

आ न्याय्याद् उत्थानादान्याय्यात् च संवेशनादहरुभयतः,
सार्द्धरात्रं वाऽद्यतने, तस्मिन्नसति भूतार्थाद् धातोर्ह्यस्तनी
स्यात् । अकरोत् ॥ ७ ॥

ख्याते दृश्ये । ५ । २ । ८ ।

लोकविज्ञाते प्रयोक्तुः शक्यदर्शने भूतानद्यतऽर्थं वर्त्त-
मानाद् धातोर्ह्यस्तनी स्यात् । अरुणत् सिद्धराजोऽ
वन्तीम् । ख्यात इति किम् ? चकार कटम् । दृश्य इति
किम् ? जघान कंसं किल वासुदेवः ॥ ८ ॥

अयदि स्मृत्यर्थे भविष्यन्ती । ५ । २ । ९ ।

स्मृत्यर्थे धातावुपपदे भूतानद्यतनार्थवृत्तेर्धातोर्भविष्य-
न्ती स्यात् ; अयद्योगे । स्मरसि सोधो ! स्वर्गे स्थास्यामः ?
अयदीति किम् ? अभिजानासि मित्र ! यत् कलिङ्गेष्व-
वसाम ? ॥ ९ ॥

वा काङ्क्षायाम् । ५ । २ । १० ।

१ अनन्तर गताया रात्रेर्यामद्वयादर्वाङ् यावदायामिन्या रात्रे प्रथम यामद्वयम्,
दिवसश्च सकलः सोऽद्यतनः बाल इति तात्पर्यम् ।

२ यच्छब्दे उपपदे भविष्यन्ती न स्यादित्यर्थः ।

स्मृत्यर्थे धातावुपपदे प्रयोक्तुः क्रियान्तराङ्गार्थां सत्यां
भूतानद्यतनार्थाद् धातोर्भविष्यन्ती वा स्यात् । स्मरसि
मित्र ! कश्मीरेषु वत्स्यामोऽवसाम वा, तत्रौदनं भोक्ष्या-
महे, अभुज्महि वा ? ॥ १० ॥

कृताऽस्मरणाऽतिनिन्हवे परोक्षा । ५ । २ । ११ ।

कृतस्यापि चित्तविक्षेपादिनाऽस्मरणेऽत्यन्तनिह्वे वा
गम्ये भूतानद्यतनार्थाद् धातोः परोक्षा स्यात् । सुप्तोऽहं
किल विल्लाप । कलिङ्गेषु ब्राह्मणो हतस्त्वया, नाऽहं
कलिङ्गान् जगाम ॥ ११ ॥

परोक्षे । ५ । २ । १२ ।

भूतानद्यतने परोक्षार्थाद् धातोः परोक्षा स्यात् । धर्मे
दिदेश तीर्थङ्करः ॥ १२ ॥

ह-शश्वद्-युगान्तःप्रच्छये ह्यस्तनी वा । ५ । २ । १३ ।

हे शश्वति च प्रयुक्ते पञ्चवर्षमध्यप्रच्छये च भूतानद्य-
तने परोक्षेऽर्थे वर्चमानाद् धातोर्ह्यस्तनीपरोक्षे स्याताम् ।
इति हाकरोत्, इति ह चकार, शश्वदकरोत्, शश्वच्च
कार, किमगच्छस्त्वं मथुराम् ? किं जगन्ध त्वं मथु-
राम् ? ॥ १३ ॥

अविवक्षिते । ५ । २ । १४ ।

भूतानद्यतने परोक्षे परोक्षत्वेनाविवक्षितेऽर्थे वर्चमा-
नाद् धातोर्ह्यस्तनी स्यात् । अहन् कंसं किल वासुदेवः । १४ ।

वाऽद्यतनी पुराऽऽदौ । ५ । २ । १५ ।

१ चक्रे सुपन्धुः गुजनैवकन्धुः (वासवदत्ता) इत्यत्र “अनवधानेऽपि स्वये-
दृशप्रत्यभिर्माणं मुक्तकमिति” तदीकावार. समादधे । आदिपञ्चत्वे मेदोनेधादिह-
र्थादिनाऽस्मरणि परोक्षा स्यादिति भावः । नाऽहं कलिङ्गान् जगामेति निह्वः ।

तानद्यतने परोक्षे परोक्षत्वेनाविबक्षितेऽर्थे वर्त्तमानाद्धातोः पुरादावुपपदे अद्यतनी वा स्यात् । अवात्सुरिह पुरा छात्राः । पक्षे, अवसन्, ऊपुर्वा । तदाऽभाषिष्ट राः घव' पक्षे, अभाषत, वभाषे ॥ १५ ॥

स्मे च वर्त्तमाना । ५ । २ । १६ ।

भूतानद्यतनेऽर्थे वमर्त्तमानाद्धातोः स्मे पुराऽऽदौ चोपपदे वर्त्तमाना स्यात् । पृच्छति स्म पुरोधसम्, वसन्तीह पुरा छात्राः, अथाऽऽह वर्णीः ॥ १६ ॥

ननौ पृष्टोक्तौ सद्वत् । ५ । २ । १७ ।

ननावुपपदे पृष्टप्रतिवचने भूतेऽर्थे वर्त्तमानाद् धातोर्वर्त्तमानेव वर्त्तमाना स्यात् । किमकार्षीः कटं चैत्र । ननु करोमि भोः, ननु कुर्वन्तं मां पश्य ॥ १७ ॥

न-न्वोर्वा । ५ । २ । १८ ।

न्वोरुपपदयोः पृष्टोक्तौ भूतेऽर्थे वर्त्तमानाद् धातोर्वा वर्त्तमाना स्यात्, सा च सद्वत् । किमकार्षीः कटं चैत्र ? न करोमि भोः, न कुर्वन्तं मां पश्य, नाकार्षम् । नु करोमि भोः ? नु कुर्वाणं मां पश्य, न्वकार्षम् ॥ १८ ॥

सति । ५ । २ । १९ ॥

वर्त्तमानार्थाद् धातोर्वर्त्तमाना स्यात् । अस्ति कूरं चिति, मांसं न भक्षयति, इहाधीमहे, तिष्ठन्ति पर्वताः ॥

शत्रानशावेष्यति, तु सस्यौ । ५ । २ । २० ।

१ सद्वत् वर्त्तमाना, तद्वत् ।

२ भविष्यति काले तु स्वसहिती शत्रु-आनशो भवत इति भावः ।

सदर्यादातोः शत्रानशौ स्यातां, भविष्यन्तोविषये-
ऽर्थं स्युक्तौ। यान्, शयानः, यास्यन्, शशिष्यमाणः ॥२०॥

तौ माङ्याक्रोशेषु । ५ । २ । २१ ।

माङ्युपपदे आक्रोशे गम्ये तौ शत्रानशवेव स्याताम् ।
मा पचन् वृषलो ज्ञास्यति । मा पचमानोऽसौ मर्तुकामः ॥२१॥

वा वेत्तेः क्वसुः । ५ । २ । २२ ।

सदर्यावेत्तेः क्वसुर्वा स्यात् । तत्त्वं विद्वान्, विद्वन् ॥२२॥

पूङ्-यजः शानः । ५ । २ । २३ ।

आभ्यां सदर्याभ्यां परः शानः स्यात् । पचमानः,
यजमानः ॥ २३ ॥

वयः-शक्ति-शीले । ५ । २ । २४ ।

एषु गम्येषु सदर्यादातोः शानः स्यात् । म्रियं गच्छ-
मानाः, समझानाः, परान्निन्दमानाः ॥ २४ ॥

धारीङोऽकृच्छ्रेऽतृश् । ५ । २ । २५ ।

सुखसाध्यं सत्यर्थं वर्तमानाद् धारेरिङश्च परोऽतृश्
स्यात् । धारयन् आचाराद्गम्, अधीयन् द्रुमपुष्पोयम् ॥२५॥

सुग्-द्विषाऽर्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये । ५ । २ । २६ ।

सदर्थंभ्य एभ्यो यथासदर्थं सत्रिणि शत्रौ स्तुत्ये च
कर्तयंतृश् स्यात् । सर्वे सुन्वन्तः, चौरं द्विषन्, पूजामर्हन् ।
एष्विति किम् ? सुरां सुनोति ॥ २६ ॥

तृन् शील-धर्म-साधुषु । ५ । २ । २७ ।

१ जेनाना प्रथममापणम् । दशवैयलिकनाम्नः सूत्रस्य प्रथममन्वयन् द्रुमपुष्पोयम् ।

२ सत्री यजमानस्तत्र । चौरं द्विषन्नित्यत्र चौरस्य शत्रुः, पूजामर्हन्नित्यत्र

स्तुत्य इत्यर्थः ।

शीलादिषु सदर्थान्धातोस्तृन् स्यात् । कर्त्ता कटम्,
वधूमृदां मुण्डयितारः आविष्टायनाः, गन्ता खेलः ॥ २७ ॥

भ्राजि-अलङ्कृग्-निराकृग्-भू-सहि-रुचि-वृत्ति-वृधि-

चरि-प्रजनाऽपत्रप इष्णुः । ५ । २ । २८ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य इष्णुः स्यात् । भ्राजिष्णुः,
अलङ्करिष्णुः, निराकरिष्णुः, भविष्णुः, सहिष्णुः,
रोचिष्णुः, वर्त्तिष्णुः, वर्द्धिष्णुः, चरिष्णुः, प्रजनिष्णुः,
अपत्रपिष्णुः ॥ २८ ॥

उदः पचि-पति-पदि-मदेः । ५ । २ । २९ ।

उत्पूर्वेभ्य एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य इष्णुः स्यात् । उत्प-
चिष्णुः, उत्पतिष्णुः, उन्मदिष्णुः ॥ २९ ॥

भू-जेः ण्यक् । ५ । २ । ३० ।

आभ्यां शीलादिसदर्थेभ्यां ण्यक् स्यात् । भूष्णुः,
जिष्णुः ॥ ३० ॥

स्था-ग्ला-म्ला-पचि-परिमृजि-क्षेः स्नुः । ५ । २ । ३१ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः स्नुः स्यात् । स्थास्नुः, ग्ला-
स्नुः, म्लास्नुः, पक्षुः, परिमाक्षुः, क्षेष्णुः ॥ ३१ ॥

व्रसि-वृधि-धृषि-क्षिपः क्नुः । ५ । २ । ३२ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः क्नुः स्यात् । व्रस्नुः, वृष्नुः,
धृष्णुः, क्षिप्नुः ॥ ३२ ॥

सन्-भिक्षाऽऽशंसेरुः । ५ । २ । ३३ ।

शीलादिसदर्थान् सन्नन्ताद् भिक्षाऽऽशंसिभ्यां च उः
स्यात् । लिप्सुः, भिक्षुः, आशंसुः ॥ ३३ ॥

विन्दु-इच्छुः । ५ । २ । ३४ ।

शीलादिसदर्थान्मां वंतीच्छतिभ्यामुः, यथासङ्ख्यं
नुपान्त्यच्छान्तादेशौ च निपात्येते । विन्दुः, इच्छुः ॥ ३४ ॥

शृ-वन्देराः । ५ । २ । ३५ ।

आभ्यां शीलादिसदर्थान्मां आरुः स्यात् । विशरारुः,
चन्दारुः ॥ ३५ ॥

दा-द्रुधे-सि-शद-सदो रुः । ५ । २ । ३६ ।

शीलादिसदर्थेभ्यो दारूपद्रुधेसिशदसद्गो रुः स्यात् ।
दारुः, धारुः, सेरुः, शद्रुः, सद्रुः ॥ ३६ ॥

शीङ्-श्रद्धा-निद्रा-तन्द्रा-दयि-पति-गृहि-स्पृहे-

रालुः । ५ । २ । ३७ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य आलुः स्यात् । शयालुः,
श्रद्धालुः, निद्रालुः, दयालुः, तन्द्रालुः, पतयालुः, गृह-
यालुः, स्पृहयालुः ॥ ३७ ॥

डौ सासहि-वावहि-चाचलि-पा-

पतिः । ५ । २ । ३८ ।

शीलादिसदर्थानां सहिवहिवहिलिपतां यटन्नानां डौ
सति यथासङ्ख्यमेते निपात्यन्ते । सासहिः, वावहिः,
चाचलिः, पापतिः ॥ ३८ ॥

सस्त्रि-चक्रि-दधि-जज्ञि-नेमिः । ५ । २ । ३९ ।

एते शीलादौ सदर्थान् द्रुयुक्तमन्तो द्यन्ता निपात्य-
न्ते । सस्त्रिः, चक्रिः, दधिः, जज्ञिः, नेमिः ॥ ३९ ॥

शृ-कम-गम-हन-वृष-भू-स्थ उकण् । ५ । २ । ४० ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्य उक्त्वा स्यात् । शारुकः, का-
मुकः, आगामुकः, घातुकः, वपुः, भ्रातुकः, स्थायुकः ॥४०॥

लय-पत-पदः । ५ । २ । ४१ ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्य उक्त्वा स्यात् । अभिलाषुकः,
प्रपातुकः, उपपातुकः ॥ ४१ ॥

भूषा-क्रोधार्थ-जु-सू-गृधि-ज्वल-शुच-

श्चाऽनः । ५ । २ । ४२ ।

भूषार्थेभ्यः क्रोधार्थेभ्यो ज्वादेर्लषादेश्च शीलादिसद-
र्थेभ्योऽनः स्यात् । भूषणः, क्रोधनः, कोपनः, जवनः,
सरणः, गर्हनः, ज्वलनः, शोचनः, अभिलषणः, पतनः,
अर्थस्य पदनः ॥ ४२ ॥

चल-शब्दार्थादिकर्मकात् । ५ । २ । ४३ ।

चलार्थात् शब्दार्थाच्च, धातोः शीलादिसदर्थार्थकर्म-
कादनः स्यात् । चलनः, रवणः । अकर्मकादिति किम् ?
पठिता विद्याम् ॥ ४३ ॥

इ-ङितो व्यञ्जनाऽऽद्यन्तात् । ५ । २ । ४४ ।

व्यञ्जनमादिरन्तश्च यस्य तस्मादि दतो ङितश्च धातोः
शीलादिसदर्थार्थानः स्यात् । स्पर्दनः, वर्चनः । व्यञ्जनाद्य-
न्तादिति किम् ? एधिता, शयिता । अकर्मकादित्येव ?
एधिता, शयिता । अकर्मकादित्येव ? वसिता वस्त्रम् ॥४४॥

न णिङ्-य-सूद-दीप-दीक्षः । ५ । २ । ४५ ।

णिङ्-न्ताद् यन्तात् सूदादिभ्यश्च शीलादिसदर्थेभ्यो-
ऽनो न स्यात् । भावयिता, ह्मायिता, सूदिता, दीपिता,
दीक्षिता ॥ ४५ ॥

द्रुम-क्रमो यङः । ५ । २ । ४६ ।

शीलादिसदर्थान्यां यङन्ताभ्यामाभ्यामनः स्यात् ।
दन्द्रमणः, चङ्क्रमणः ॥ ४६ ॥

यजि-जपि-दंशि-वदादृकः । ५ । २ । ४७ ।

एभ्यो यङन्तेभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य ऊकः स्यात् ।
यायजूकाः, जङ्गपूकाः, दन्दशूकः, वावदूकः ॥ ४७ ॥

जागुः । ५ । २ । ४८ ।

शीलादिसदर्थान् जागुरूकः स्यात् । जागलूकः ॥ ४८ ॥

शमष्टकाद् घिनण् । ५ । २ । ४९ ।

शीलादिसदर्थेभ्यः शमादिभ्योऽष्टभ्यो घिनण् स्यात् ।
शमी, दमी, तमी, अमी, क्षमी, प्रमादी, कृमी ॥ ४९ ॥

युज-भुज-भज-त्यज-रञ्ज-द्विप-दुप-द्रुह-दुहाऽभ्या-

हनः । ५ । २ । ५० ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यो घिनण् स्यात् । योगी, भोगी,
भागी, त्यागी, रागी, द्वेषी, द्रोही, दोही, अभ्याघाती ।
अकर्मकादित्येव ? गां दोग्धा ॥ ५० ॥

ः दोषी

आङः क्रीड-मुषः । ५ । २ । ५१ ।

शीलादिसदर्थान्यामाभ्यां आङ्पूर्वाभ्यां घिनण्
स्यात् । आक्रीडी, अमोषी ॥ ५१ ॥

प्रात् च यर्म-यसः । ५ । २ । ५२ ॥

शीलादिसदर्थान्यामाङः प्राच पराम्यामाभ्यां घिनण्
स्यात् । प्रयामी, आयामी, प्रयासी, आयासी ॥ ५२ ॥

मथ-लपः । ५ । २ । ५३ ।

प्रात् पराम्यामाभ्यां शीलादिसदर्याभ्यां घिनण् स्यात् ।
प्रमाथी, प्रलापी ॥ ५३ ॥

वेश्च द्रोः । ५ । २ । ५४ ।

वे., प्राच्च पराद् द्रोः शीलादिसदर्याद् घिनण् स्यात् ।
विद्रावी, प्रद्रावी ॥ ५४ ॥

वि-परि-प्रात् सत्तेः । ५ । २ । ५५ ।

एभ्यः पराच्छीलादिसदर्यात् सत्तेर्घिनण् स्यात् । वि-
सारी, परिसारी, प्रसारी ॥ ५५ ॥

समः पृचैप्-ज्वरेः । ५ । २ । ५६ ।

शीलादिसदर्याभ्यां ममः पराभ्यां पृणक्तिज्वरिभ्यां
घिनण् स्यात् । संपर्की, संज्वरी ॥ ५६ ॥

सं-वेः सृजः । ५ । २ । ५७ ।

शीलादिसदर्यात् संविभ्यां परात् सृजेर्घिनण् स्यात् ।
संसर्गी विसर्गी ॥ ५७ ॥

सं-परि-व्यनु-प्राद् वदः । ५ । २ । ५८ ।

शीलादिसदर्यादेभ्यः पराद्वदेर्घिनण् स्यात् । संवादी,
परिवादी, विवादी, अनुवादी, प्रवादी ॥ ५८ ॥

वेर्विच-कत्थ-स्रम्भ-कष-कस-लस-हनः । ५ । २ । ५९ ।

शीलादिसदर्येभ्यो विपूर्वेभ्य एभ्यो घिनण् स्यात् ।
विवेकी, विकत्थी, विस्रम्भो, विकापी, विकासी
लीविघाती ॥ ५९ ॥

व्यपाऽभेर्लषः । ५ । २ । ६० ।

एभ्यः परात् लषे. शीलादिसदर्याद् घिनण् स्यात् ।
विलापी, अपलापी, अभिलापी ॥ ६० ॥

सम्प्राद् वसात् । ५ । २ । ६१ ।

आभ्यां पराद् वसतेः शीलादिसदृधाद् घिनण् स्यात् ।
संवासी, प्रवासी ॥ ६१ ॥

समत्यपाऽभि-व्यभेश्वरः । ५ । २ । ६२ ।

एभ्यः परात् चरेः शीलादिसदृधाद् घिनण् स्यात् ।
सञ्चारी, अतिचारी, अपचारी, अभिचारी, व्यभिचारो
॥ ६२ ॥

समनु-व्यवाद् रुधः । ५ । २ । ६३ ।

एभ्यः पराच्छीलादिसदृधाद् रुधो घिनण् स्यात् ।
संरोधी, अनुरोधी, विरोधी, अवरोधी ॥ ६३ ॥

वेदहः । ५ । २ । ६४ ।

विपूर्वात् शीलादिसदृधाद् दहेर्घिनण् स्यात् । विदाही
॥ ६४ ॥

परेर्देवि-मुहश्च । ५ । २ । ६५ ।

परिपूर्वाभ्यां शीलादिसदृधाभ्यामाभ्यां, दहेश्च घिनण्
स्यात् । परिदेवी, परिमोही, परिदाही ॥ ६५ ॥

क्षिप-रटः । ५ । २ । ६६ ।

परिपूर्वाभ्यामाभ्यां शीलादिसदृधाभ्यां घिनण् स्यात्
परिक्षेपी, परिराटो ॥ ६६ ॥

वादेश्च णकः । ५ । २ । ६७ ।

परिपूर्वात् शीलादिसदृधाद् वादयतेः, क्षिपरटिभ्य
च णकः स्यात् । परिवादकः, परिक्षेपकः, परिराटकः ॥ ६७ ॥

निन्द-हिंस-क्लिश-खाद-विनाशि-व्याभापाऽसूयाऽ-

नेकस्वरात् । ५ । २ । ६८ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो णकः स्यात् । निन्दकः,
हिंसकः, क्लेशकः, स्वादकः, विनाशकः, व्याभावकः, असु-
यकः, चकासकः ॥ ६८ ॥

उपसर्गाद् देव-देवि-कुशः । ५ । २ । ६९ ।

उपसर्गात् परेभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यो णकः
स्यात् । आदेवकः, परिदेवकः, आक्रोशकः ॥ ६९ ॥

वृङ्-भिक्षि-लुण्टि-जल्पि-कुहात् टाकः । ५ । २ । ७० ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यष्टाकः स्यात् । वराकी, भि-
क्षाकः, लुण्टाकः, जल्पाकः, कुहाकः ॥ ७० ॥

प्रात् सू-जोरिन् । ५ । ७१ ।

आभ्यां प्रात् पराभ्यां शीलादिसदर्थेभ्यां इन् स्यात् ।
प्रसवी, प्रजवी ॥ ७१ ॥

जि-इण्-ह-क्षि-विश्रि-परिभू-वमाऽभ्यमऽ-

व्यथः । ५ । २ । ७२ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य इन् स्यात् । जयी, अत्ययी,
आदरी, क्षयी, विश्रयी, परिभवी, वमी, अभ्यमी,
अव्यथी ॥ ७२ ॥

सृ-घस्यदो मरक् । ५ । २ । ७३ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो मरक् स्यात् । शृमरः, घस्मरः,
अमरः ॥ ७३ ॥

भञ्जि-भासि-मिदो घुरः । ५ । २ । ७४ ।

१ देघुङ् देवने । देरीत्वेन दीप्यतेर्देवतेषां ऋतस्य ग्रहणम् । तत्रा-
प्रतिपदोयस्य न्यायस्त्वानित्यन्वान् । अथवा भिप्रदेघुमृहणादिनि न्यायमकरोः ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो घुरः स्यात् । भङ्गुरम्,
भासुरम्, मेदुरम् ॥ ७४ ॥

वेत्ति-च्छिद-भिदः कित् । ५ । २ । ७५ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः किद् घुरः स्यात् । विदुरः,
छिदुरः, भिदुरः ॥ ७५ ॥

भियो रु-रुक-लुकम् । ५ । २ । ७६ ।

शीलादिसदर्थार्द् भियः कित् एते स्युः । भीरुः,
भीरुकः, भीलुकः ॥ ७६ ॥

सृ-जि-इण्-नशः ङ्ङरप् । ५ । २ । ७७ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः कित् ङ्ङरप् स्यात् । सृत्वरी,
जित्वरी, इत्वरः, नश्वरः ॥ ७७ ॥

गत्वरः । ५ । २ । ७८ ।

गमेङ्ङरप्, मश्च त् निपात्यते । गत्वरी ॥ ७८ ॥

स्मि-अजस-हिंस-दीप-कम्प-कम-नमो रः । ५ । २ । ७९ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो रः स्यात् । स्मेरम्, अज-
सम्, हिंसः, दीपः, कम्पः, कम्पः, नमः ॥ ७९ ॥

तृपि-धृपि-स्वपो नजिङ् । ५ । २ । ८० ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो नजिङ् स्यात् । तृप्णक्,
धृप्णक्, स्वप्नजौ ॥ ८० ॥

स्थेश-भास-पिस-कसो वरः । ५ । २ । ८१ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो वरः स्यात् । स्थावरः,
ईश्वरः, भास्वरः, पेस्वरः, विकस्वरः ॥ ८१ ॥

यायावरः । ५ । २ । ८२ ।

यातेर्यङन्तात् शीलादिसदर्थार्द् वरः स्यात् ।
यायावरः ॥ ८२ ॥

दियुद्-ददृद्-जगद्-जुहु-वाक्-प्राद्-धी-श्री-दु-सू-
ज्वायतस्तू-कटप्रू-परिवाद्-भूजादयः

किप् । ५ । २ । ८३ ।

एते कियन्ताः शीलादौ सत्यर्थे निपात्यन्ते । दियुत्,
ददृत्, जगत्, जुहुः, वाक्, तत्त्वप्राद्, धीः, श्रीः, शतद्रूः,
सूः, जूः, आयतस्तूः, कटप्रूः, परिवाद्, विप्राद्, भाः ॥ ८३ ॥

शं-सं-स्वयं-वि-प्राद् भुवो डुः । ५ । २ । ८४ ।

एभ्यः पराद् भुवः सदर्थार्थं डुः स्यात् । शम्भुः, सम्भुः,
स्वयम्भुः, विभुः, प्रभुः ॥ ८४ ॥

पुव इत्रो दैवते । ५ । २ । ८५ ।

सदर्थार्थं पुवो दैवते कर्त्तरि इत्रः स्यात् । पवित्रोऽ-
हन् ॥ ८५ ॥

ऋषि-नाम्नोः करणे । ५ । २ । ८६ ।

ऋषिसंज्ञयोः सदर्थार्थं पुवः करणे इत्रः स्यात् ।
पवित्रोऽयमृषिः, दर्भः पवित्रः ॥ ८६ ॥

लू-धू-सू-खनि-चर-सहाऽर्तेः । ५ । २ । ८७ ।

एभ्यः सदर्थेभ्यः करणे इत्रः स्यात् । लवित्रम्, धवि-
त्रम्, सवित्रम्, खनित्रम्, चरित्रम्, सहित्रम्,
अरित्रम् ॥ ८७ ॥

नी-^३डाव्-शसू-यु-युज-स्तु-तुव-सि-सिच-मिह-पत-पा-
नहस्त्रद् । ५ । २ । ८८ ।

१ पृथेऽनेनेति, ऋषिभ्यः १ एवमुत्तरप्राडपि लुनात्यनेन लवित्रम्, नयन्त्यनन
नेत्रम्, शस्यतेऽनेन शस्त्रमिति वेद्यम् ।

२ दांउक् ल्वने आदिदिक् । शम् हिमाया भौवादिकः ।

एभ्यः सदर्थेभ्यः करणे ञद् स्यात् । नेत्रम्, दात्रम्,
शस्त्रम्, योत्रम्, योक्त्रम्, स्तोत्रम्, तोत्रम्, सेत्रम्,
सेक्त्रम्, मेढ्रम्, पत्रम्, पात्री, नत्री ॥ ८८ ॥

हल-क्रोडाऽऽस्ये पुवः । ५ । २ । ८९ ।

सदधात् पुवो हलक्रोडयोर्मुखे करणे ञद् स्यात् ।
पोद्यम् ॥ ८९ ॥

दंशेस्त्रः । ५ । २ । ९० ।

सदधाद् दंशोः करणे ञः स्यात् । दंष्ट्रा ॥ ९० ॥

धात्री । ५ । २ । ९१ ।

द्वेधाङ्गो वा कर्मणि ञद् स्यात् । धात्री ॥ ९१ ॥

ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीत्-शील्यादिभ्यः

क्तः । ५ । २ । ९२ ।

ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थेभ्यो ग्रीह-यः शील्यादिभ्यश्च सदर्थ-
भ्यः क्तः स्यात् । राज्ञां ज्ञातः, राज्ञामिष्टः, राज्ञां पूजितः,
भिन्नः, शीलितः, रक्षितः ॥ ९२ ॥

उणादयः । ५ । २ । ९३ ।

सदधाद् धातोरुणादयो बहुलं स्युः । कारुः, ईडुः ॥ ९३ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रामिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमस्याध्यायस्य द्वितीयः
पादः समाप्तः ॥ ५ । २ ॥

१ “उणादयः” इत्यनेकमेव सूत्रं दर्शयति “प्रवरणं प्रपनार्थम्” । सूत्रवाहुन्यान्
बृहस्पतिसमेत हेमचन्द्रादय इदमुणादिप्रवरणपृथगेव केनचिद् पाषाणविदुषाऽन्यत्र
प्रकाशित, बृहस्पतौ चैतद्विकलं मुद्रितम् । अस्मिन्नुणादी १००८ सूत्रानि सन्ति

॥ तृतायः पादः ॥

वत्स्यति गम्यादिः । ५ । ३ । १ ।

गम्यादयो भविष्यत्यर्थे इन्नाद्यन्ताः साधवः स्युः ।
गमी ग्रामम्, आगामी ॥ १ ॥

वा हेतुसिद्धौ कः । ५ । ३ । २ ।

वत्स्येदर्थोद् धातोर्भात्वर्थहेतोः सिद्धौ सत्यां क्तो वा
स्यात् । मेघश्चेद् वृष्टः सम्पन्नाः सम्पत्स्यन्ते वा
शालयः ॥ २ ॥

कषोऽनिटः । ५ । ३ । ३ ।

कपेः कृच्छ्रगहनयोरनिट् धातोर्वत्स्येदर्थोत् क्तः स्यात् ।
कष्टम्, कष्टा दिशस्तमसा । अनिट् इति किम् ? कषिताः
शत्रवः ॥ ३ ॥

भविष्यन्ती । ५ । ३ । ४ ।

वत्स्येदर्थोद् धातोर्भविष्यन्ती स्यात् । भोक्ष्यते ॥ ४ ॥

अनद्यतने श्वस्तनी । ५ । ३ । ५ ।

नास्तद्यतनो यत्र तस्मिन् वत्स्येदर्थे वर्त्तमानाद् धातोः
श्वस्तनी स्यात् कर्त्ता । अनद्यतन इति किम् ? अद्य श्वो
वा गमिष्यति ॥ ५ ॥

परिदेवने । ५ । ३ । ६ ।

अनुशोचने गम्ये वत्स्येदर्थोद् धातोः श्वस्तनी स्यात् ।
इयं तु कदा गन्ता, यैवं पादौ निघञ्ते ? ॥ ६ ॥

१ अतन्तरमागमिन्या एतेर्यापद्रवात् परे भविष्यति काले श्वस्तनी भवति,
तदभ्यन्तरकाण्डं तु सामान्यतया भविष्यन्ती स्यादित्यर्थः ।

पुरा-यावतोर्वर्त्तमाना । ५ । ३ । ७ ।

अनयोरुपपदयोर्वत्स्यदर्थाद् घातोर्वर्त्तमाना स्यात् ।

पुरा भुङ्क्ते, यावद् भुङ्क्ते ॥ ७ ॥

कदा-कह्योर्नवा । ५ । ३ । ८ ।

अनयोरुपपदयोर्वत्स्यदर्थाद्घातोर्वर्त्तमाना वा स्यात् ।

कदा भुङ्क्ते, कदा भोक्ष्यते, कदा भोक्ता, कर्हि भुङ्क्ते,
कर्हि भोक्ष्यते, कर्हि भोक्ता ॥ ८ ॥

किंवृत्ते लिप्सायाम् । ५ । ३ । ९ ।

विभक्तिवृत्तवृत्तमान्तस्य किमो वृत्तं किंवृत्तं । तस्मि-
न्नुपपदे प्रदुर्लिप्सायां गम्यमानायां वत्स्यदर्थाद् घातो-
र्वर्त्तमाना वा स्यात् । को भवतां भिक्षां ददाति, दास्यति,
दाता वा । एवं कतरः, कतमः । किंवृत्त इति किम् ?
भिक्षां दास्यति । लिप्सायामिति किम् ? कः पुरं
यास्यति ? ॥ ९ ॥

लिप्स्यसिद्धौ । ५ । ३ । १० ।

लघुमिष्यमाणाद् भक्तादेः सिद्धौ फलावाप्तौ गम्या-
यां वत्स्यदर्थाद्घातोर्वर्त्तमाना वा स्यात् । यो भिक्षां
ददाति, दास्यति, दाता वा, स स्वर्गलोकं याति, यास्यति,
याता वा ॥ १० ॥

पञ्चम्यर्थहेतौ । ५ । ३ । ११ ।

पञ्चम्यर्थः प्रैषादिः । तस्य हेतुरुपाध्यायाऽऽगमनादिः ।
तस्मिन्नर्थे वत्स्यतिवर्त्तमानाद् घातोर्वर्त्तमाना वा स्यात् ।
उपाध्यायश्चेद् आगच्छति, आगमिष्यति, आगन्ता वा,
अथ त्वं सूत्रमधीष्व ॥ ११ ॥

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके । ५ । ३ । १२ ।

ऊर्ध्वमुहूर्त्ताद्भव ऊर्ध्वमौहूर्तिकः तस्मिन् पञ्चम्यर्थहेतौ
वत्स्यत्यर्थं वर्त्तमानाद् धातोः सप्तमी वर्त्तमाना च वा
स्यात् । ऊर्ध्वं मुहूर्त्तादुपाध्यायश्चेदागच्छेत्, आगच्छति,
आगन्ता वा, अथ त्वं तर्कमधीष्व ॥ १२ ॥

क्रियायां, क्रियार्थायां तुम् णकच्

भविष्यन्ती । ५ । ३ । १३ ।

यस्माद् धातोस्तुमादिविधिस्तद्वाच्या क्रियाऽर्थः प्रयो-
जनं यस्यास्तस्यां क्रियायामुपपदे वत्स्यदर्थ्याद्धातोस्तुमादयः
स्युः । कर्तुम्, कारकः, करिष्यामीति वा याति । क्रिया-
यामिति किम् ? भिक्षिष्ये इत्यस्य जटाः । क्रियार्थाया-
मिति किम् ? भावतस्ते पतिष्यति वासः ॥ १३ ॥

कर्मणोऽण् । ५ । ३ । १४ ।

क्रियायां क्रियार्थायामुपपदे कर्मणः पराद् वत्स्य-
दर्थ्याद्धातोरण् स्यात् । कुम्भकारो याति ॥ १४ ॥

भाववचनाः । ५ । ३ । १५ ।

भाववचना घञ्कत्यादयः । ते क्रियायां क्रियार्था-
यामुपपदे वत्स्यदर्थ्याद्धातोः स्युः । पाकाय, पक्तये, पचनाय
वा याति ॥ १५ ॥

पद-रुज-विश-स्पृशो घञ् । ५ । ३ । १६ ।

एभ्यो घञ् स्यात् । पादः, रोगः, वेशः, स्पर्शः ॥ १६ ॥

सर्त्तः स्थिर-व्याधि-बल-मत्स्ये । ५ । ३ । १७ ।

सर्त्तरेषु कर्तृषु घञ् स्यात् । सारः स्थिरः, अतीसारो
व्याधिः, सारो बलम्, विसारो मत्स्यः ॥ १७ ॥

भावाऽकत्रोः । ५ । ३ । १८ ।

भावे कर्तृवर्जे च कारके घातोर्ध्वञ् स्यात् । पाकः,
प्राकारः, दापो, दत्तः ॥ १८ ॥

इङोऽपादाने तु टिङ्गा । ५ । ३ । १९ ।

इङो भावाकत्रोर्ध्वञ् स्यात्, स चापादाने वा टिङ् ।
अध्यायः, उपाध्यायी, उपाध्यायः ॥ १९ ॥

श्रो वायु-वर्ण-निवृत्ते । ५ । ३ । २० ।

श्रो भावाकत्रोर्येध्वर्थेषु घञ् स्यात् । शारो वायुवर्णो
वा, नीशारः प्रावरणम् ॥ २० ॥

निरभेः पू-रुवः । ५ । ३ । २१ ।

निरभिभ्यां यथासङ्ख्यमाभ्यां भावकत्रोर्ध्वञ् स्यात् ।
निष्पावः, अभिलावः ॥ २१ ॥

रोरुपसर्गात् । ५ । ३ । २२ ।

उपसर्गपूर्वाद् रौतेर्भावाकत्रोर्ध्वञ् स्यात् । संरावः ॥ २२ ॥

भूश्च-य-दोऽल् । ५ । ३ । २३ ।

एभ्य उपसर्गपूर्वभ्यो भावकत्रोरल् स्यात् । प्रभवः,
संश्रयः, विघसः । उपसर्गादित्येव ? भावः, आयः,
घासः ॥ २३ ॥

न्यादो नवा । ५ । ३ । २४ ।

निपूर्वाददेरलि घेस्तभावोऽनो दीर्घश्च वा स्यात् ।
न्यादः, निघसः ॥ २४ ॥

सं-नि-व्युपाद् यमः । ५ । ३ । २५ ।

एभ्य उपसर्गभ्यः पराद् यमेर्भावाकत्रोरल् वा स्यात् ।
 संयमः, संयामः । नियमः, नियामः । वियमः, वियामः ।
 उपयमः, उपयामः ॥ २५ ॥

नेर्नद-गद-पठ-स्वन-कणः । ५ । ३ । २६ ।

निरुपसर्गात् परेभ्य एभ्यो भावाकत्रोरल् वा स्यात् ।
 निनदः, निनादः । निगदः, निगादः । निपठः, निपाठः ।
 निस्वनः, निस्वानः । निकणः, निक्वाणः ॥ २६ ॥

वैणे क्वणः । ५ । ३ । २७ ।

वीणायां भवो वैणः । तदर्थादुपसर्गपूर्वात् क्वणेर्भा-
 वाकत्रोरल् वा स्यात् । प्रक्वणः, प्रक्वाणो वीणायाः ।
 वैण इति किम् ? प्रक्वाणः शृङ्खलस्य ॥ २७ ॥

युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गम्-ऋद्ग्र-हः । ५ । ३ । २८ ।

इवर्णोवर्णान्तेभ्यो व्रादेर्ऋदन्तेभ्यो ग्रहेश्च भावकत्रो-
 रल् स्यात् । चयः, क्रयः, खः, लवः, वरः, आदरः, वशः,
 रणः, गमः, करः, ग्रहः ॥ २८ ॥

वर्षादयः क्लीबे । ५ । ३ । २९ ।

एतेऽलन्ताः क्लीबे यथादर्शनं भावाकत्रोर्निपात्यन्ते ।
 वर्षम्, भयम् ॥ २९ ॥

समुदोऽजः पशौ । ५ । ३ । ३० ।

आभ्यां परादजः पशुविषयार्थवृत्तेर्भावाकत्रोरल्
 स्यात् । समजः पशूनाम्, उदजः पशूनाम् । पशाविति
 किम् ? समाजो वृणाम् ॥ ३० ॥

सृ-ग्लहः प्रजनाऽक्षे । ५ । ३ । ३१ ।

आभ्यां यथासद्वर्त्यं प्रजनाक्षविषयार्थवृत्तिभ्यां भावा-
कत्रोरित् स्यात् । गवामुपसरः, अक्षाणां ग्लहः । प्रजनाक्ष
इति किम् ? उपसारो भृत्यै राज्ञाम् ॥ ३१ ॥

पणेर्मनि । ५ । ३ । ३२ ।

पणेर्मनार्थाद् भावाकत्रोरित् स्यात् । मूलकपणः । मान
इति किम् ? पाणः ॥ ३२ ॥

संमद-प्रमदौ हर्षे । ५ । ३ । ३३ ।

एतौ भावाकत्रोरर्हर्षेऽर्थेऽलन्तौ स्याताम् । संमदः,
प्रमदो वा स्त्रीणाम् । हर्ष इति किम् ? संमादः, प्रमादः ॥

हनोऽन्तर्धनाऽन्तर्धणौ देशे । ५ । ३ । ३४ ।

अन्तःपूर्वाद् हन्तेरित्, घन्घणादेशौ च निपात्येते,
देशेऽर्थं भावाकत्रौः । अन्तर्धनः, अन्तर्धणो वा देशः ।
अन्तर्धानोऽन्यः ॥ ३४ ॥

प्रघण-प्रघाणौ गृहांशे । ५ । ३ । ३५ ।

प्रपूर्वाद् हन्तेर्गृहांशेऽर्थेऽल् घणघाणादेशौ च निपा-
त्येते । प्रघणः, प्रघाणो वा द्वारालिन्दकः । प्रघातोऽ
न्यः ॥ ३५ ॥

निघोद्ध-सद्धोद्धनाऽपघनोपघ्नं निमित्त-प्रश-

स्त-गणाऽत्याधानाऽङ्गाऽऽसन्नम् । ५ । ३ । ३६ ।

हन्तेर्निघादयो यथासद्वर्त्यं निमिताद्यर्थेषु कृत्यत्वाद्-
योऽलन्ता निपात्यन्ते । समन्ततो मितं निमित्तम् । निघा
वृक्षाः, उद्धः प्रशस्तः, सद्धः प्राणिसमूहः । अत्याधीयन्ते
च्छेदनार्थं कुट्टनार्थं वा काष्ठादीनि यत्र तदत्याधानम् ।
उद्धनः, अपघनः शरीरावयवः, उपघ्न आसन्नः ॥ ३६ ॥

मूर्ति-निचिताऽध्वे घनः । ५ । ३ । ३७ ।

हन्तेर्मूर्त्यादावर्थेऽल्ल, घनादेशश्च निपात्यते । मूर्तिः
काठिन्यम् । अभ्रस्य घनः । निचितं निरन्तरम् । घनाः
केशाः । अभ्रं मेघः । घनः ॥ ३७ ॥

व्ययो-द्रोः करणे । ५ । ३ । ३८ ।

एभ्यः पराद् हन्तेः करणेऽल्ल, घनादेशश्च निपात्यते ।
विघनः, अघोघनः, द्रुघनः ॥ ३८ ॥

स्तम्बाद् घ्नश्च । ५ । ३ । ३९ ।

"स्तम्बात् परादन्तेरल्ल, घनादेशौ च निपात्येते, करणे ।
स्तम्बघ्नो दण्डः, स्तम्भघनो यष्टिः ॥ ३९ ॥

परेर्यः । ५ । ३ । ४० ।

परिपूर्वादन्तेरल्ल, घादेशश्च करणे निपात्यते । परि-
घोऽर्गला ॥ ४० ॥

हः समाह्वयाऽह्वयौ द्यूत-नाम्नोः । ५ । ३ । ४१ ।

द्यूते नाम्नि चार्थे यथासङ्ख्यं समाहपूर्वाद् आह
पूर्वाच्च होऽल्ल, ह्वयादेशश्च निपात्यते । समाह्वयः प्राणिगृ-
तम्, आह्वयः संज्ञा ॥ ४१ ॥

न्यभ्युप-वेर्वाश्चोत् । ५ । ३ । ४२ ।

एभ्यः पराद् हो भावाकर्त्रोरल्ल स्यात् । तद्योगे वा उभ्र ।
निहवः, अभिहवः, उपहवः, विहवः ॥ ४२ ॥

आडो युद्धे । ५ । ३ । ४३ ।

१ 'वा' इति ह्यधातोर्व्यव उदागो भवतीति भावः, एतमुत्तरप्राणि । 'वाद
याऽसत्त्वे' इति सूत्राद् क्त्यस्याध्ययनेऽपि प्रथमादिभिभक्तौ न दीपः

आडो हो युद्धेऽर्थं भावाकर्त्रोरल्ल स्यात्, वा उड्च ।
आह्वो युद्धम् । युद्ध इति किम् ? आह्वायः ॥ ४३ ॥

आहावो निपानम् । ५ । ३ । ४४ ।

निपानं पश्चादिपानार्थं जलाधारः । तस्मिन्नर्थं आह्-
पूर्वाद् हो भावाकर्त्रोरल्ल, आहावादेशश्च निपात्यते ।
आहावो वीनाम् ॥ ४४ ॥

भावेऽनुपसर्गात् । ५ । ३ । ४५ ।

अनुपसर्गाद् भावे ह्वोऽल्ल स्यात्, वा उश्च । ह्वः ।
भाव इति किम् ? व्याप्ये ह्वायः । अनुपसर्गादिति किम् ?
आह्वायः ॥ ४५ ॥

हनो वा वध् च । ५ । ३ । ४६ ।

अनुपसर्गाद् हन्तेर्भावेऽल्ल वा स्यात्, तद्योगे च हनो
वध् । वधः, घातः ॥ ४६ ॥

व्यध-जप-मद्भयः । ५ । ३ । ४७ ।

एभ्योऽनुपसर्गंभ्यो भावाकर्त्रोरल्ल स्यात् । व्यधः
जपः, मदः ॥ ४७ ॥

नवा क्वाण-यम-हंस स्वनः । ५ । ३ । ४८ ।

अनुपसर्गंभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोरल्ल वा स्यात् । क्वाणः,
क्वाणः । यमः, यामः । हसः, हासः । स्वनः । स्वानः
॥ ४८ ॥

आडो रुप्लोः । ५ । ३ । ४९ ।

आडः पराभ्यां रुप्लुभ्यां भावाकर्त्रोरल्ल वा स्यात् ।
आरवः, आरावः । आप्लवः, आप्लावः ॥ ४९ ॥

वर्षविघ्नेऽवाद् ग्रहः । ५ । ३ । ५० ।

अवपूर्वाद् ग्रहेर्वर्षविघ्नेऽर्थं भावाकत्रोरल् वा स्यात् ।
अवग्रहः, अवग्राहः । वर्षविघ्ने इति किम् ? अवग्रहोऽ-
र्थस्य ॥ ५० ॥

प्राद् रश्मि-तुलासूत्रे । ५ । ३ । ५१ ।

प्रपूर्वाद् ग्रहे रश्मौ तुलासूत्रे चार्थं भावाकत्रोरल् वा
स्यात् । प्रग्रहः, प्रग्राहः ॥ ५१ ॥

वृगो वस्त्रे । ५ । ३ । ५२ ।

प्रपूर्वाद् वृगो वस्त्रविशेषेऽर्थं भावाकत्रोरल् वा स्यात् ।
प्रवरः, प्रावारः, वस्त्र इति किम् ? प्रवरो यतिः ॥ ५२ ॥

उदः श्रेः । ५ । ३ । ५३ ।

उत्पूर्वात् श्रेर्भावाकत्रोरल् वा स्यात् । उच्छ्रयः,
उच्छ्रायः ॥ ५३ ॥

यु-पू-द्रोर्धञ् । ५ । ३ । ५४ ।

उत्पूर्वभ्य एभ्यो भावाकत्रोर्धञ् स्यात् । उत्पावः,
उत्पावः ॥ ५४ ॥

ग्रहः । ५ । ३ । ५५ ।

उत्पूर्वाद् ग्रहेर्भावाकत्रोर्धञ् स्यात् । उद्ग्राहः ॥ ५५ ॥

न्यवात् शापे । ५ । ३ । ५६ ।

आभ्यां पराद् ग्रहेराक्रोशे गम्ये भावाकत्रोर्धञ् स्यात् ।
निग्राहः, अवग्राहो वा ते जात्म भूयात् । शाप इति
किम् ? निग्रहश्चौरस्य ॥ ५६ ॥

प्रात् लिप्तायाम् । ५ । ३ । ५७ ।

प्रपूर्वाद् ग्रहेर्लिप्सायां गम्यायां भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् ।
पात्रप्रग्राहेण चरति पिण्डपातार्थी भिक्षुः । लिप्साया-
मिति किम् ? सुवः प्रग्रहः शिष्यस्य ॥ ५७ ॥

समो मुष्टौ । ५ । ३ । ५८ ।

संपूर्वाद् ग्रहेर्मुष्टिविषये धात्वर्थे भावाकर्त्रोर्घञ्
स्यात् । संग्राहो मल्लस्य । मुष्टाविति किम् ? मंग्रहः
शिष्यस्य ॥ ५८ ॥

यु-दु-द्रोः । ५ । ३ । ५९ ।

संपूर्वेभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । संयावः,
संदावः, संद्रावः, ॥ ५९ ॥

नियश्चाऽनुपसर्गाद् वा । ५ । ३ । ६० ।

अनुपसर्गात् नियो युदुद्रोश्च भावाकर्त्रोर्घञ् वा स्यात् ।
नयः, नायः । यवः, यावः । दवः, दावः । डवः, द्रावः ।
अनुपसर्गादिति किम् ? प्रणयः ॥ ६० ॥

वोदः । ५ । ३ । ६१ ।

उत्पूर्वात् नियो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् वा । उन्नायः,
उन्नयः ॥ ६१ ॥

अवात् । ५ । ३ । ६२ ।

अवपूर्वात् नियो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । अवनायः ॥ ६२ ॥

परैर्द्युते । ५ । ३ । ६३ ।

परिपूर्वात् नियो द्युतविषयार्थाद्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् ।
परिणायेन शरीरं हन्ति गूढ इति किम् ? परि-
णयोऽयः ॥ ६३ ॥

भुवोऽवज्ञाने वा । ५ । ३ । ६४ ।

परिपूर्वाद् भुवोऽवज्ञानार्थाद् भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्
वा । परिभावः, परिभवः । अवज्ञान इति किम् ? सम-
न्ताद् भूतिः परिभवः ॥ ६४ ॥

यज्ञे ग्रहः । ५ । ३ । ६५ ।

परिपूर्वाद् ग्रहेर्यज्ञविषये भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । पूर्व-
परिग्राहः । यज्ञ इति किम् ? परिग्रहोऽर्थस्य ॥ ६५ ॥

संस्तोः । ५ । ३ । ६६ ।

संपूर्वात् स्तौतेर्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, यज्ञविषये ।
संस्तावः छन्दोगानाम् ॥ ६६ ॥

प्रात् स्नु-द्रु-स्तोः । ५ । ३ । ६७ ।

प्रात् परेभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । प्रस्तावः,
प्रद्रावः, प्रस्तावः ॥ ६७ ॥

अयज्ञे स्त्रः । ५ । ३ । ६८ ।

प्रपूर्वात् स्त्रो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, न खेद् यज्ञविषयः ।
प्रस्तारः । अयज्ञ इति किम् ? यहिष्यस्तरः ॥ ६८ ॥

वेरशब्दे प्रथने । ५ । ३ । ६९ ।

वेः परात् स्त्रोऽशब्दविषये विस्तीर्णत्वेऽर्थं घञ्
स्यात् । विस्तारः पटस्य । प्रथन इति किम् ? तृणस्य
विस्तरः । अशब्द इति किम् ? वाक्पविस्तरः ॥ ६९ ॥

छन्दोनाम्नि । ५ । ३ । ७० ।

विपूर्वात् स्त्रो गायत्र्यादिसंज्ञाविषये भावाकर्त्रोर्घञ्
स्यात् । विष्टारपक्षिः ॥ ७० ॥

क्षु-श्रोः । ५ । ३ । ७१ ।

विपूर्वाभ्यामाभ्यां भावाकत्रोर्ध्वं स्यात् । विश्रावः,
विश्रावः ॥ ७१ ॥

न्युदो यः । ५ । ३ । ७२ ।

आभ्यां पराद् ओ भावाकत्रोर्ध्वं स्यात् । निगारः,
उद्गारः ॥ ७२ ॥

किरो धान्ये । ५ । ३ । ७३ ।

न्युत्पूर्वात् किरतेर्धान्यविषयार्थात् भावाकत्रोर्ध्वं
स्यात् । निकारः, उत्कारो धान्यस्य । धान्य इति किम् ?
फलनिकरः ॥ ७३ ॥

नेर्बुः । ५ । ३ । ७४ ।

निपूर्वाद् (धृणोतेर्धृणातेर्वा) धान्यविशेषेऽर्थं भावा-
कत्रोर्ध्वं स्यात् । नीवारा व्रीहयः ॥ ७४ ॥

इणोऽभ्रेपे । ५ । ३ । ७५ ।

स्थितेरचलनमभ्रेपः, तद्विषयार्थात् निपूर्वादिणो
भावाकत्रोर्ध्वं स्यात् । न्यायः । अभ्रेप इति किम् ? न्ययं
गतश्चौरः ॥ ७५ ॥

परेः क्रमे । ५ । ३ । ७६ ।

क्रमः परिपाटिः । तद्विषयार्थात् परिपूर्वादिणो भावा-
कत्रोर्ध्वं स्यात् । तव पर्यायो भोक्तुम् । क्रम इति किम् ?
पर्यायो गुरोः ॥ ७६ ॥

व्युपात् शीङः । ५ । ३ । ७७ ।

आभ्यां परात् क्रमविषयार्थात् शीङो भावाकत्रोर्-
ध्वं स्यात् । तव राजविशायः, मम राजोपशायः । क्रम
इति किम् ? विशयः ॥ ७७ ॥

हस्तप्राप्ये चेरस्तेये । ५ । ३ । ७८ ।

हस्तेन प्राप्तुं शक्यं हस्तप्राप्यम्, तद्विषयात् चिगो
भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, न चेत् चेरर्थश्चौर्घ्येण । पुष्पप्रचायः ।
हस्तप्राप्य इति किम् ? पुष्पप्रचयं करोति वृक्षाग्रे । अस्तेय
इति किम् ? स्तेयेन पुष्पप्रचयं करोति ॥ ७८ ॥

चिति-देहाऽऽवासोपसमाधाने कश्चाऽऽदेः । ५ । ३ । ७९ ।

एष्वर्थेषु चेर्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, तद्योगे च चेरादे
कः । चीयत इति चितिर्यज्ञेऽग्निविशेषस्तदाधारो वा ।
आकायमग्निं चिन्वीत, कायो देहः, ऋषिनिकायः । उप-
समाधानमुपर्युपरि राशीकरणम् । गोमयनिकायः ॥ ७९ ॥

सङ्घेऽनूर्ध्वे । ५ । ३ । ८० ।

नास्ति कुतश्चिद् ऊर्ध्वमुपरि किञ्चिद् यस्मिन् सोऽनूर्ध्वः
तस्मिन् प्राणिसमुदायेऽर्थे भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, तद्यो-
गे चाऽऽदेः कः । तार्किकनिकायः । सङ्घ इति किम् ?
सारसमुच्चयः । अनूर्ध्व इति किम् ? शूकरनिचयः ॥ ८० ॥

माने । ५ । ३ । ८१ ।

माने गम्ये धातोर्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । एको नि-
ष्पावः, समित्संग्राहः । मान इति किम् ? निश्चयः ॥ ८१ ॥

स्थाऽऽदिभ्यः कः । ५ । ३ । ८२ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोः कः स्यात् । आखूत्थो वर्तते,
प्रस्थः, प्रपा ॥ ८२ ॥

द्वितोऽयुः । ५ । ३ । ८३ ।

द्वितो धातोर्भावाकर्त्रोर्युः स्यात् । वेपयुः ॥ ८३ ॥

१ द्रुपेष्ट् चलने । एव द्रुम्राजि भद्रुस्त्रोन् द्रुपपी द्रुषम्
द्रुनदादीनामपि वेषम् ।

ड्वितस्त्रिमक् तत्कृतम् । ५ । ३ । ८४ ।

ड्वितो धातोर्भावाकर्त्रोस्त्रिमक् स्यात्, तेन धात्वर्थेन कृतमित्यर्थे । पंक्तिमम् ॥ ८४ ॥

यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः । ५ । ३ । ८५ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोर्नः स्यात् । यज्ञः, स्वप्नः, रक्षणः, यत्नः, प्रश्नः ॥ ८५ ॥

विच्छो नङ् । ५ । ३ । ८६ ।

विच्छेर्भावाकर्त्रोर्नङ् स्यात् । विश्नः ॥ ८६ ॥

उपसर्गाद् दः किः । ५ । ३ । ८७ ।

उपसर्गपूर्वाद् दासंज्ञाद् भावाकर्त्रोः किः स्यात् । आदिः, निधिः ॥ ८७ ॥

व्याप्यादाधारे । ५ । ३ । ८८ ।

व्याप्यात् पराद् दासंज्ञादाधारे किः स्यात् । जलधिः ॥ ८८ ॥

अन्तर्द्धिः । ५ । ३ । ८९ ।

अन्तःपूर्वाद् धागो भावाकर्त्रोः किः स्यात् । अन्तर्द्धिः ॥ ८९ ॥

अभिव्याप्तौ भावेऽन-जिन् । ५ । ३ । ९० ।

१ इपर्चीप् पाके । एव दुदांग्दुध्यांग्दुध्याचृगादीनाम् । पचेनेन कृतम् ।

२ क्तिवाद् गुणनिषेधः । न-नङ्प्रत्ययान्तस्य पुलिङ्गत्वम् । एव घ-घन् कि-न्तान्त स्यापि नाम्नः पुलिङ्गता । अवर्त्तरि कान्तस्यापि च । यथा आसृत् । शब्दलिङ्गविषय विस्तरस्तु हैमलिङ्गानुशासनाद् ज्ञातव्यः ।

अभिच्यासौ गम्यायां धानोर्भावेऽनञिनी स्याताम् ।
 मंरवणम्, मांराविणम् । अभिच्यासौ इति किम् ?
 मंरायः ॥ ९० ॥

स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ९१ ।

धानोर्भायाकग्रौः स्त्रियां क्तिः स्यात् । कृतिः ।
 स्त्रियामिति किम् ? कारः ॥ ९१ ॥

श्र्वादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ ।

एभ्यो धातुभ्यो भायाकग्रौः स्त्रियां क्तिः स्यात् ।
 श्रुतिः, प्रतियुत्, संपत्तिः, संपद् ॥ ९२ ॥

समिणामुगः । ५ । ३ । ९३ ।

संपूर्यादिणः, आट्पूर्यात् मुगश्च भायाकग्रौः स्त्रियां
 क्तिः स्यात् । समितिः, आमुतिः ॥ ९३ ॥

साति-हेति-युति-जृति-ज्ञप्ति-कोत्तिः । ५ । ३ । ९४ ।

एते भायाकग्रौः एभ्यन्ता निगम्यन्ते । सातिः,
 हेतिः, युतिः, जृतिः, ज्ञप्तिः, कीर्तिः ॥ ९४ ॥

गा-पा-पचो भाये । ५ । ३ । ९५ ।

एभ्यो भावे स्त्रियां क्तिः स्यात् । महीतिः, धर्मिणिः,
 पतिः ॥ ९५ ॥

म्यो या । ५ । ३ । ९६ ।

भृगो नाम्नि । ५ । ३ । ९८ ।

भृगो भावे स्त्रियां संज्ञायां क्यप् स्यात् । भृत्या ।
नाम्नीति किम् ? भृतिः ॥ ९८ ॥

समज-निपत्-निपद्-शीङ्-सुग्-विदि-चरि-म-
नीणः । ५ । ३ । ९९ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोः स्त्रियां नाम्नि क्यप् स्यात् ।
समज्या, निपत्या, निपद्या, शय्या, सुत्या, विद्या, चर्या,
मन्या, इत्या । नाम्नीत्येव ? संवीतिः ॥ ९९ ॥

कृगः श च वा । ५ । ३ । १०० ।

कृगो भावाकर्त्रोः स्त्रियां शो वा स्यात्, क्यप् च ।
क्रिया, कृत्या, कृतिः ॥ १०० ॥

मृगयेच्छा-याच्छा-तृष्णा-कृपा-भा-श्रद्धाऽ-
न्तर्द्धा । ५ । ३ । १०१ ।

एते स्त्रियां निपात्यन्ते ॥ १०१ ॥

परेः सृ-चरेर्यः । ५ । ३ । १०२ ।

परिपूर्वाभ्यामाभ्यां भावाकर्त्रोः स्त्रियां यः स्यात् ।
परिसर्या, परिचर्या ॥ १०२ ॥

वाऽटाट्यात् । ५ । ३ । १०३ ।

अटेर्यटन्तात् स्त्रियां भावाकर्त्रोर्घो वा स्यात् ।
अटाट्या, अटाटा ॥ १०३ ॥

१ वरणं, कियतऽनया वेति क्रिया । एष गर्वजाणि भावाकर्त्रोस्तिथ
वचनप्रकारो वेद्यः । किमेति यदा भावकर्मणोः शस्तदा मध्य क्य । यदा त्वपादा-
नादौ शस्तदा क्यो नास्तीति रे रिक्कारस्ययादेश इत्याचार्य ।

जागुरश्च । ५ । ३ । १०४ ।

जागुः स्त्रियां भावाकर्त्रोः अः, यश्च स्यात् । जागरा,
जागर्या ॥ १०४ ॥

शंसि-प्रत्ययात् । ५ । ३ । १०५ ।

शंसेः प्रत्ययान्तात् च भावाकर्त्रोः स्त्रियामः स्यात् ।
प्रशंसा, गोपाया ॥ १०५ ॥

केटो गुरोर्व्यञ्जनात् । ५ । ३ । १०६ ।

क्तस्येह यस्मात् ततो गुरुमतो व्यञ्जनान्ताद् धातोर्भा-
वाकर्त्रोः स्त्रियामः स्यात् । ईहा । केट इति किम् ?
स्त्रिः । गुरोरिति किम् ? स्फूर्तिः । व्यञ्जनादिति
किम् ? संशीतिः ॥ १०६ ॥

पितोऽङ् । ५ । ३ । १०७ ।

पितो धातोर्भावाकर्त्रोः स्त्रियामङ् स्यात् । पचा,
जरा ॥ १०७ ॥

भिदादयः । ५ । ३ । १०८ ।

एते भावाकर्त्रोः स्त्रियामङन्ता यथालक्ष्यं निपा-
त्यन्ते । भिदा, छिदा ॥ १०८ ॥

भीषि-भूषि-चिन्ति-पूजि-कथि-कुम्बि-चर्चि-स्पृहि-
तोलि-दोलिभ्यः । ५ । ३ । १०९ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोरङ् स्यात् ।
भीषा, भूषा, चिन्ता, पूजा, कथा, कुम्भा, चर्चा, स्पृहा,
तोला, दोला ॥ १०९ ॥

उपसर्गादातः । ५ । ३ । ११० ।

उपसर्गपूर्वाद् आदन्तात् स्त्रियां भावाकर्त्रोरङ्
स्यात् । उपदा । उपसर्गादिङ् किम् ? दत्तिः ॥ ११० ॥

णि-वेत्यास-अन्थ-घट्ट-वन्देरनः । ५ । ३ । १११ ।

ण्यन्ताद् वेत्यादिभ्यश्च स्त्रियां भावाकर्त्रोरनः
स्यात् । कारणा, वेदना, आसना, अन्थना, घट्टना,
वन्दना ॥ १११ ॥

इपोऽनिच्छायाम् । ५ । ३ । ११२ ।

अनिच्छार्थादिपेः स्त्रियां भावाकर्त्रोरनः स्यात् ।
अन्वेपणा । अनिच्छायामिति किम् ? इष्टिः ॥ ११२ ॥

पयधेर्वा । ५ । ३ । ११३ ।

आभ्यां परादनिच्छार्थाद् इपेर्भावाकर्त्रोः स्त्रिया-
मनो वा स्यात् । पर्येपणा, परीष्टिः । अध्येपणा,
अधीष्टिः ॥ ११३ ॥

कृध्-संपदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ ।

कृधादिभ्योऽनुपसर्गभ्यः, परादिभ्यश्च समादिपूर्व-
भ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोः क्विप् स्यात् । कृत् युत्,
संपत्, विपत् ॥ ११४ ॥

भ्यादिभ्यो वा । ५ । ३ । ११५ ।

एभ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोः क्विप् वा स्यात् । भीः,
भीतिः । ह्रीः, ह्रीतिः ॥ ११५ ॥

व्यतिहारेऽनीहादिभ्यो जः । ५ । ३ । ११६ ।

व्यनीहारविषयेभ्य ईहादिवर्जैर्भ्यो घातुभ्यः स्त्रियां
जः स्यात्, बाहुलकाद् भावे । व्यावक्रोशी । अनीहादि-
भ्य इति किम् ? व्यतीहा, व्यतीक्षा ॥ ११६ ॥

नजोऽनिः शापे । ५ । ३ । ११७ ।

नजः पराङ्मातोः शापे गम्ये भावकर्त्रोः स्त्रियामनिः
स्यात् । अजननिस्ते भूयात् । शाप इति किम् ? अकृतिः
पदस्य ॥ ११७ ॥

ग्ला-हा-ज्यः । ५ । ३ । ११८ ।

गभ्यः स्त्रियां भावकर्त्रोरनिः स्यात् । ग्लानिः,
हानिः, ज्यानिः ॥ ११८ ॥

प्रश्नाऽऽख्याने वेञ् । ५ । ३ । ११९ ।

प्रश्ने आख्याने च गम्ये स्त्रियां भावकर्त्रोर्धातोरिञ्
वा स्यात् । कां कारिं, कारिकां, क्रियां, कृत्यां,
कृतिं वा अकार्पीः ? सर्वा कारिं, कारिकां, क्रियां, कृत्यां
कृतिं वा अकार्पम् ॥ ११९ ॥

पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः । ५ । ३ । १२० ।

गृह्यर्थेषु प्रश्नाऽऽख्यानयोश्च गम्ययोः स्त्रियां भावा-
कर्त्रोर्धातोर्णकः स्यात् । भवतः आसिका, भवतः शा-
धिका, अहंसि त्वमिक्षुभक्षिकाम्, क्षणे इक्षुभक्षिकां
मं धारयसि, इक्षुभक्षिका उदपादि, कां कारिकाम-
कार्योः ? सर्वा कारिकामकार्पम् ॥ १२० ॥

नाम्नि पुंसि च । ५ । ३ । १२१ ।

घातोः परो भावकर्त्रोः स्त्रियां संज्ञायां णकः

स्यात्, यथालक्ष्यं पुंसि च । प्रच्छर्दिका, शालभजिका,
अरोचकः ॥ १२१ ॥

भावे । ५ । ३ । १२२ ।

धात्वर्थनिर्देशे स्त्रियां धातोर्णकः स्यात् । शायिका
॥ १२२ ॥

क्लीबे क्तः । ५ । ३ । १२३ ।

नपुंसके भावे धातोः क्तः स्यात् । हसितं तव ।
क्लीबे इति किम् ? हासः ॥ १२३ ॥

अनट् । ५ । ३ । १२४ ।

क्लीबे भावेऽर्थे धातोरनट् स्यात् । गमनम् ॥ १२४ ॥
यत्कर्मस्पर्शात् कर्त्रङ्गसुखं ततः । ५ । ३ । १२५ ।

येन कर्मणा संस्पृष्टस्य कर्तुरङ्गस्य सुखं स्यात् ततः पराद्
धातोः क्लीबे भावेऽनट् स्यात् । पयःपानं सुखम् । कर्मेति
किम् ? तलिकाया उत्थानं सुखम् । स्पर्शादिति किम् ?
अग्निकुण्डस्योपासनं सुखम् । कर्त्रिति किम् ? शिष्येण
गुरोः स्नापनं सुखम् । अद्वेति किम् ? पुत्रस्य परिष्वजनं
सुखम् । सुखमिति किम् ? कण्टकानां मर्दनम् । नित्य-
नमासार्थमिदम् ॥ १२५ ॥

रम्यादिभ्यः कर्त्तरि । ५ । ३ । १२६ ।

एभ्यः कर्त्तरि अनट् स्यात् । रमणी, कमनी ॥ १२६ ॥

कारणम् । ५ । ३ । १२७ ।

कृगः कर्त्तर्यनट्, वृद्धिश्च स्यात् । कारणम् ॥ १२७ ॥
भुजि-पत्यादिभ्यः कर्माऽपादाने । ५ । ३ । १२८ ।

भुज्यादेः कर्मणि, पत्यादेशचापादानेऽनह स्यात् ।
भोजनम्, निरदनम्, प्रपतनः, अपादानम् ॥ १२८ ॥

करणाऽऽधारे । ५ । ३ । १२९ ।

अनयोरर्थयोर्धातोरनह स्याद् । एषणी, सक्तुधानी
॥ १२९ ॥

पुन्नाम्नि घः । ५ । ३ । १३० ।

पुंसः संज्ञायां गम्यायां धातोः करणाऽऽधारयोर्घः
स्यात् । दन्तच्छदः, आकरः । पुमिति किम् ? विचयनी ।
नाम्नीति किम् ? प्रहरणो दण्डः ॥ १३० ॥

गोचर-संचर-वह-व्रज-व्यज-खल-आपण-निगम-वक-

भग-कषाऽऽकष-निकषम् । ५ । ३ । १३१ ।

एते करणाऽऽधारयोः पुन्नाम्नि घान्ता निपात्यन्ते ।
गोचरः, संचरः, वहः, व्रजः, व्यजः, खलः, आपणः,
निगमः, वकः, बाहुलकात् कर्तरि भगः, बाहुलकाद्
भगम्, कषः, आकषः, निकषः ॥ १३१ ॥

व्यञ्जनाद् घञ् । ५ । ३ । १३२ ।

व्यञ्जनान्ताद्धातोः पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोर्घञ् स्यात् ।
वेदः ॥ १३२ ॥

अवात् तृ-स्तृभ्याम् । ५ । ३ । १३३ ।

आभ्यामवपूर्वाभ्यां करणाऽऽधारयोः पुन्नाम्नि वञ्
स्यात् । अवतारः, अवस्तारः ॥ १३३ ॥

१ भुज्यते इति भोजनम् । प्रपतत्यस्मादित्यपादानं प्रपतनः ।

२ घमादियधकमिदम् । इष्यतेऽनयेति एषणी । सक्तुर्धेयतऽस्यामित्याधारे ।

३ भग्यतेऽनेनास्मिन्निनि वा भगः । भगमित्यत्र कृत्वि घः ।

न्यायाऽवायाऽध्यायोद्याव-संहाराऽवहाराऽऽधार-

दार-जारम् । ५ । ३ । १३४ ।

एते पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोर्धजन्ता निपात्यन्ते ।
न्यायः, अवायः, अध्यायः, उद्यावः, संहारः, अवहारः,
आधारः, दारः, जारः ॥ १३४ ॥

उदङ्कोऽतोये । ५ । ३ । १३५ ।

उत्पूर्वादेश्चे पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोर्धज् स्यात्,
न चेत् तोयविषयो धात्वर्थः । तैलोदङ्कः । अतोय इति
किम् ? उदकोदञ्जनः ॥ १३५ ॥

आनायो जालम् । ५ । ३ । १३६ ।

आरूपूर्वात् नियः करणाऽऽधारे पुन्नाम्नि जालेऽर्थं
घञ् स्यात् । आनायो मत्स्यानाम् ॥ १३६ ॥

खनो'ड-डर-इक-इकवक-घं च । ५ । ३ । १३७ ।

खनेः पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोरेते घञ् च स्युः ।
आखः, आखरः, आखनिकः, आखनिकवकः, आखनः,
आखानः ॥ १३७ ॥

इ-कि-श्चित् स्वरूपाऽर्थे । ५ । ३ । १३८ ।

धातोः स्वरूपेऽर्थे च वान्ये एते स्युः । भञ्जिः, कुञ्चिः,
वेत्तिः । अर्थे, यजेरद्धानि, भुञ्जिः क्रियते, पचतिः परि-
वर्तते ॥ १३८ ॥

१ दाराशब्द स्त्रीवाचकः पुंसि बहुवचने च प्रयुज्यते । 'भूमि दाप्राणामु
क्त्वजा,' इत्युक्ते ।

२ तैलमुदच्यतेऽनेनेति, 'व्यञ्जनाद् घञ्' इति सिद्धे तोये वाधनायमिदं
सूत्रितम् । समानरूपत्वात् "पुन्नाम्नि घः," इति घप्रत्ययोऽपि न स्यात् ।

३ ढकारोऽन्लोपार्थः । चाद् घञ्, निच्चाद् वृद्धिः ।

दुर्-स्वीपतः कृच्छ्राऽकृच्छ्रार्थात् खलु । ५ । ३ । १३९ ।

कृच्छ्रवृत्तेर्दुःस्वीपार्थात्, अकृच्छ्रवृत्तिभ्यां च स्वीपद्वयां
परादातोः खलु स्यात् । दुःशयम्, दुष्करः, सुशयम्,
सुकरः, ईषच्छयम्, ईषत्करः । कृच्छ्रार्थ इति किम् ?
ईषत्लभ्यं धनम् ॥ १३९ ॥

च्यर्थे कर्त्राप्याद् भू-कृगः । ५ । ३ । १४० ।

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यो दुःस्वीपद्वयः पराभ्यां च्यर्थवृत्ति-
कर्तृकर्मवाचिभ्यां यथासङ्ख्यं भूकृगभ्यां परः खलु
स्यात् । दुरादयंभवम्, स्वादयंभवम्, ईषदादयंभवं
भवता, दुरादयंकरः, स्वादयंकरः, ईषदादयंकरश्चैत्रस्त्वया ।
च्यर्थ इति किम् ? दुरादयेन भूयते ॥ १४० ॥

शासू-युधि-दृशि-धृषि-मृपातोऽनः । ५ । ३ । १४१ ।

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थदुःस्वीपत्पूर्वेभ्य एभ्यः, आदन्ताच्च धातोरेनः
स्यात् । दुःशासनः, सुशासनः, ईषच्छासनः, एवं दुर्यो-
धनः, सुयोधनः, ईषद्योधनः, दुर्दर्शनः, दुर्धर्षणः, दुर्मर्षणः,
दुरुत्थानम् ॥ १४१ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविराचितायां सिद्धहेमचन्द्राभि-
धानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमस्या-
ध्यायस्य तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ५ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

सत्सामीप्ये सद्वत् वा । ५ । ४ । १ ।

समीपमेव सामीप्यम् । वर्तमानस्य सामीप्ये भूते भविष्यति चार्थे वर्तमानाद्भातोर्वर्तमाना इव प्रत्यया वा स्युः । कदा चैत्र ! आगतोऽसि ? अयमागच्छामि, आगच्छन्तमेव मां विद्धि । पक्षे, अयमागमम्, एषोऽस्म्यागतः, कदा चैत्र ! गमिष्यसि ? एष गच्छामि, गच्छन्तमेव मां विद्धि । पक्षे, एष गमिष्यामि, गन्ताऽस्मि, गमिष्यन्तमेव मां विद्धि ॥ १ ॥

भूतवत् चाऽऽशंस्ये वा । ५ । ४ । २ ।

अनागतस्यार्थस्य प्राप्तुमिच्छा आशंसा, तद्विषय आशंस्यः । तदर्थाद्भातोर्भूतवत् सद्वत् प्रत्यया वा स्युः । उपाध्यायश्चेदागमत् एते तर्कमध्यगीप्सहे, उपाध्यायश्चेदागच्छति, एते तर्कमधीमहे । पक्षे, उपाध्यायश्चेदागमिष्यन्ति, आगन्ता वा, एते तर्कमध्येष्यामहे, अध्येतास्महे वा । आशंस्य इति किम् ? उपाध्याय आगमिष्यति, तर्कमध्येष्यते मैत्रः ॥ २ ॥

क्षिप्राऽऽशंसार्थयोर्भविष्यन्ती-सप्त-

म्यौ । ५ । ४ । ३ ।

क्षिप्रार्थाऽऽशंसार्थयोरुपपदयोरशंस्यार्थाद् धातोर्यथासंख्यं भविष्यन्तीसप्तम्यौ स्याताम् । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगमिष्यति, आगन्ता क्षिप्रमाशु एते सिद्धान्तमध्येष्यामहे, उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगमिष्यति, आगन्ता वा आशंसे संभावये युक्तोऽधीयीय ॥ ३ ॥

सम्भावने सिद्धवत् । ५ । ४ । ४ ।

हेतोः शक्तिश्रद्धानं सम्भावनम् । तस्मिन् विषयेऽ-
सिद्धेऽपि वस्तुनि सिद्धवत् प्रत्ययाः स्युः । समये चेत् प्रय-
त्नोऽभूद् उदभूवन् विभूतयः ॥ ४ ॥

नाऽनद्यतनः प्रबन्धाऽऽसत्त्योः । ५ । ४ । ५ ।

धात्वर्थस्य प्रबन्धे आसत्तौ च गम्यायां धातोरनद्य-
तनविहितः प्रत्ययो न स्यात् । यावज्जीवं भृशमन्नमदात्,
दास्यति वा, येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्यां जिनमहः
प्रावर्त्तिष्ट, येयं पौर्णमास्यागामिन्येतस्यां जिनमहः प्रव-
र्त्तिष्यते ॥ ५ ॥

एष्यत्यवधौ देशस्याऽर्वाङ्भागे । ५ । ४ । ६ ।

देशस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे देशस्यैवावाङ्भागे य
एष्यन्नर्थः तद्वृत्तेर्धातोरनद्यतनविहितः प्रत्ययो न स्यात् ।
योऽयमध्वा गन्तव्य आ शत्रुञ्जयात्, तस्य यदवरं बलभ्या-
स्तत्र द्विरोदनं भोक्ष्यामहे । एष्यतीति किम् ? योऽयमध्वा
अतिक्रान्त आ शत्रुञ्जयात्, तस्य यदवरं बलभ्यास्तत्र
युक्ताद् द्विरध्यैमहि । अवधाविति किम् ? योऽयमध्वा
निरवधिको गन्तव्यः, तस्य यदवरं बलभ्यास्तत्र द्विरोदनं
भोक्तास्महे । अर्वाङ्भाग इति किम् ? योऽयमध्वा गन्तव्य
आ शत्रुञ्जयात्, तस्य यत् परं बलभ्यास्तत्र द्विरोदनं भो-
क्तास्महे ॥ ६ ॥

कालस्याऽनहोरात्राणाम् । ५ । ४ । ७ ।

१ अनेन भूतानद्यतने ह्यस्तनी, भविष्यदनद्यतने च श्वस्तनी पूर्व विहिते ते
वाधिते भवत । जिनमहो जिनोत्सवः । मह उत्सवः ।

कालस्य योऽवधिः तद्वाचिन्युपपदे कालस्यैवावर्गभागे
य एष्यन्नर्थस्तद्वृत्तेर्धातोरनद्यतनविहितः प्रत्ययो न स्यात्,
न चेत् सोऽवर्गभागोऽहोरात्राणाम् । योऽयमागामी संव-
त्सरः, तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र जिनपूजां करिष्याम ।
अनहोरात्राणामिति किम् ? योऽयं मास आगामी, तस्य
योऽवरः पञ्चदशरात्रस्तत्र युक्ताद् द्विरध्येतास्महे ॥ ७ ॥

परे वा । ५ । ४ । ८ ।

कालस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे, कालस्यैव परं भागे-
ऽनहोरात्रसम्यन्धिनि य एष्यन्नर्थस्तद्वृत्तेर्धातोरनद्यतनवि-
हितः प्रत्ययो वा न स्यात् । आगामिनो वत्सरस्याऽऽग्रहा-
यण्याः परस्ताद् द्विः सूत्रमध्येष्यामहे, अध्येतास्महे वा ॥ ८ ॥

सप्तम्यर्थे क्रियाऽतिपत्तौ क्रियाऽति-

पत्तिः । ५ । ४ । ९ ।

सप्तम्या अर्थो निमित्तं हेतुफलकथनादिसामग्री कुन-
थिद् वैगुण्यात् क्रियाया अनभिनिवृत्तौ क्रियातिपत्तौ
सत्प्राप्तेऽप्यदर्थाद् धातोः सप्तम्यर्थे क्रियाऽतिपत्तिः स्यात् ।
दक्षिणेन चेद् अयास्यत् न शक्यं पर्याभविष्यत् ॥ ९ ॥

भूते । ५ । ४ । १० ।

भूतार्थाद्धातोः क्रियाऽतिपत्तौ मत्यां सप्तम्यर्थे क्रिया-
ऽतिपत्तिः स्यात् । दृष्टो मया तव पुत्रोऽन्नार्थो चङ्क्रम्य-
माणः, अपरश्चातिथ्यर्थो, यदि स तेन दृष्टोऽभविष्यद्भुना-
भोक्ष्यत, अप्यभोक्ष्यत ॥ १० ॥

वोतात् प्राक् । ५ । ४ । ११ ।

“सप्तम्युताऽप्योबद्धि” (५-४-२१) इत्यत्र यदुतशब्द-
संकीर्तनं ततः प्राक् सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ भूतार्थाद्घातोर्वा
क्रियाऽतिपत्तिः स्यात् । कथं नाम संयतः सन्ननागाढे
तत्रभवान् आधायकृतमसेविष्यत्, धिग् गर्हामहे । पक्षे,
कथं सेवेत ? कथं सेवते ? धिग् गर्हामहे । उतात् प्रागिति
किम् ? कालो यदभोक्ष्यत भवान् ॥ ११ ॥

क्षेपेऽपि-जात्वोर्वर्त्तमाना । ५ । ४ । १२ ।

क्षेपे गम्येऽपिजात्वोरुपपदयोर्धातोर्वर्त्तमाना स्यात् ।
अपि तत्रभवान् जन्तून् हिनस्ति ?, जातु तत्रभवान् भू-
तानि हिनस्ति ?, धिग् गर्हामहे ॥ १२ ॥

कथमि सप्तमी च वा । ५ । ४ । १३ ।

कथं शब्दे उपपदे क्षेपे गम्ये घातोः सप्तमी वर्त्तमाना
च वा स्यात् । कथं नाम तत्र भवान् मांसं भक्षयेत् ?, भक्ष-
यति वा ?, गर्हामहे अन्यायमेतत् । पक्षे, अभक्षत्,
अभक्षयत्, भक्षयाञ्चकार, भक्षयिता, भक्षयिष्यति ।
अत्र सप्तमी निमित्तमस्तीति भूते क्रियाऽतिपत्तने वा
क्रियाऽतिपत्तिः ॥ कथं नाम तत्रभवान् मांसमभक्षयिष्यत् ?
पक्षे, यथामाप्तम् । भविष्यति तु क्रियातिपत्तने नित्यमेव
सा । कथं नाम तत्रभवान् मांसमभक्षयिष्यत् ? ॥ १३ ॥

किञ्चुत्ते सप्तमी-भविष्यन्त्यौ । ५ । ४ । १४ ।

किञ्चुत्ते उपपदे क्षेपे गम्ये घातोः सप्तमीभविष्यन्त्यौ
स्याताम् । किं तत्रभवान्नृतं श्रूयाद्, वक्ष्यति वा ?, को

नाम, कतरो नाम, कतमो नाम यस्मै तत्रभवान् अदत्तं
द्वयाद्, वक्ष्यति वा ? ॥ १४ ॥

अश्रद्धाऽमर्पेऽन्यत्रापि । ५ । ४ । १५ ।

अकिंवृत्ते किंवृत्ते चोपपदे अश्रद्धाऽमर्पयोर्गम्ययोः सप्त-
मीभविष्यन्त्यौ स्याताम् । न अदधे, न सम्भावयामि तत्र-
भवान् नामाऽदत्तं गृहीयात्, ग्रहीष्यति वा, न अदधे किं
तत्रभवान् अदत्तमाददीत्, आदास्यते वा ? न मर्पयामि,
न क्षमे तत्रभवान् नामादत्तं गृहीयात्, ग्रहीष्यति वा ॥ १५ ॥

किंकिलाऽस्त्यर्थयोर्भविष्यन्ती । ५ । ४ । १६ ।

किंकिलेऽस्त्यर्थं चोपपदेऽश्रद्धाऽमर्पयोर्गम्ययोर्भविष्य-
न्ती स्यात् । न अदधे, न मर्पयामि किंकिल नाम तत्रभवान्
परदारानुपकरिष्यते, न अदधे, न मर्पयामि अस्ति नाम
भवति, नाम तत्रभवान् परदारानुपकरिष्यते ॥ १६ ॥

जातु-यद्-यदा-यदौ सप्तमी । ५ । ४ । १७ ।

एषूपपदेऽश्रद्धामर्पयोः सप्तमी स्यात् । न अदधे, न
क्षमे जातु तत्रभवान् सुरां पिबेत्, एवं यत्, यदा, यदि
सुरां पिबेत् ॥ १७ ॥

क्षेपे च यच्च-यत्रे । ५ । ४ । १८ ।

यच्चयत्रयोरुपपदयोः क्षेपेऽश्रद्धामर्पयोश्च गम्ययोः
सप्तमी स्यात् । धिग् गर्हामहे यच्च यत्र वा तत्र भवानस्मा-
न् आक्रोशेत्, न अदधे, न क्षमे यच्च यत्र वा तत्रभवान्
परिवादं कथयेत् ॥ १८ ॥

चित्रे । ५ । ४ । १९ ।

'आश्चर्यं गम्ये यच्चयत्रयोरुपपदयोः सप्तमी स्यात् ।
'चित्रमाश्चर्यं यच्च यत्र वा तत्रभवान् अकल्प्यं सेवेत् ॥१९॥

शेषे भविष्यन्ती, अयदौ । ५ । ४ । २० ।

यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदे चित्रे गम्ये भविष्यन्ती
स्यात्, न तु यदिशब्दे । चित्रमाश्चर्यमन्धो नाम गिरिमारो-
क्ष्यति । शेष इति किम् ? यच्चयत्रयोः पूर्वेण सप्तम्येव ।
अयदाविति किम् ? चित्रं यदि स भुञ्जीत ॥ २० ॥

सप्तम्युताऽप्योवाढे । ५ । ४ । २१ ।

'वाढार्थयोक्त्याप्योरुपपदयोः सप्तमी स्यात् । उत अपि
वा कुर्यात् । वाढे इति किम् ? उत दण्डः पतिष्यति,
अपि धास्यति द्वारम् ॥ २१ ॥

सम्भावनेऽलमर्थे तदर्थानुक्तौ । ५ । ४ । २२ ।

अलमोऽर्थं शक्तौ यत् सम्भावनं, तस्मिन् गम्येऽलमर्थ-
स्योऽप्रयोगे सप्तमी स्यात् । अपि मासमुपवसेत् । अल-
मर्थ इति किम् ? निदेशस्थायी मे चैत्रः प्रायेण यास्यति ।
तदर्थानुक्ताविति किम् ? शक्तश्चत्रो धर्मं करिष्यति ॥२२॥

अयदि श्रद्धाधातौ नवा । ५ । ३ । २३ ।

संभावनाऽर्थं धातावुपपदेऽलमर्थविषये संभावने गम्ये
सप्तमी वा स्यात्, न तु यच्छब्दे । श्रद्धे, संभावयामि
भुञ्जीत भवान् । पक्षे, भोक्ष्यते, अभुङ्क्त, अभुक्त वा ।
अयदीति किम् ? सम्भावयामि यद् भुञ्जीत भवान् ।
श्रद्धाधाताविति किम् ? अपि शिरसा पर्वतं भिन्ध्यात्
॥ २४ ॥

सतीच्छाऽर्थात् । ५ । ४ । २४ ।

सदर्थदिच्छार्थात् सप्तमी वा स्यात् । इच्छेत्,
इच्छति ॥ २४ ॥

वत्स्यति हेतु-फले । ५ । ४ । २५ ।

हेतुभूते फलभूते च वत्स्यत्यर्थे वर्तमानात् सप्तमी वा
स्यात् । यदि गुरुनुपासीत शास्त्रान्तं गच्छेत्, यदि गुरुनु-
पासिष्यते शास्त्रान्तं सङ्गमिष्यते । वत्स्यतीति किम् ?
दक्षिणेन चेद् याति न शक्यं पर्याभवति ॥ २५ ॥

कामोक्तावकञ्चिति । ५ । ४ । २६ ।

इच्छाप्रवेदनगम्ये सप्तमी स्यात्, न तु कचित्प्रयोगे ।
कामो मे भुञ्जीत भवान् । अकञ्चितीति किम् ? कञ्चित्
जीवति मे माता ? ॥ २६ ॥

इच्छाऽर्थे सप्तमी-पञ्चम्यौ । ५ । ४ । २७ ।

इच्छाऽर्थे धातावुपपदे कामोक्तौ गम्यायां सप्तमी-
पञ्चम्यौ स्याताम् । इच्छामि भुञ्जीत, भुङ्क्ता वा भवान्
॥ २७ ॥

विधि-निमन्त्रणाऽऽमन्त्रणाऽधीष्ट-सम्प्रदान-

प्रार्थने । ५ । ४ । २८ ।

विध्यादिविशिष्टेषु कर्तृकर्मभावेषु प्रत्ययार्थेषु सप्त-
मीपञ्चम्यौ स्याताम् । विधिः क्रियायां प्रेरणा । कर्तृ
कुर्यात्, करोतु भवान् । प्रेरणायामेव यस्यां प्रत्याख्याने
प्रत्यवापसतन्निमन्त्रणम् । द्विसन्ध्यमावेश्यकं कुर्यात्,
करोतु । यत्र प्रेरणायामेव प्रत्याख्याने कामचारः स्तदामन्त्र-

२ अवश्य कर्तुमर्हमावश्यकम्, साम्प्रतं स्व्या प्रतिव्रमणशब्दप्रसिद्धं
प्रावकसाधूना सन्ध्येत्यर्थः । तच्च सामायिकादिभेदैः षोडा । विशेषस्तु आवश्यकर्तृत्तो
विशेषावश्यकभाष्यादौ च द्रष्टव्यः ।

णम् । इहासीत्, आस्ताम् । प्रेरणैव सत्कारपूर्विका अधी-
ष्टम् । व्रतं रक्षेत, रक्षतु । संपन्नः संपधारणा । किं नु खलु
भो । व्याकरणमधीयीय, अध्ययै, उत सिद्धान्तमधीयीय,
अध्ययै ? । प्रार्थनं याच्या । प्रार्थना मे तर्कमधीयीय, अध्ययै
॥ २८ ॥

प्रैपाऽनुज्ञांऽवसरे कृत्य-पञ्चम्यौ । ५ । ४ । २९ ।

प्रैषादिविशिष्टे कर्त्रादावर्थे कृत्याः पञ्चमी च स्युः ।
न्यत्कारपूर्विका प्रेरणा प्रैपः । भवता खलु कटः कार्यः,
भवान् कटं करोतु, भवान् हि प्रेषितः अनुज्ञातः, भव-
तोऽवसरः कटकरणे ॥ २९ ॥

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके । ५ । ४ । ३० ।

प्रैपादिषु गम्येषु ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे वर्तमानात् सप्तमी,
कृत्यपञ्चम्यौ च स्युः । ऊर्ध्वं मुहूर्त्तात् कटं कुर्यात् भवान्,
भवता कटः कार्यः, कटं करोतु भवान्, भवान् हि प्रेषि-
तोऽनुज्ञातः, भवतोऽवसरः कटकरणे ॥ ३० ॥

स्मे पञ्चमी । ५ । ४ । ३१ ।

स्मे उपपदे प्रैपादिषु गम्येषु ऊर्ध्वमौहूर्तिकार्थाद् धातोः
पञ्चमी स्यात् । ऊर्ध्वं मुहूर्त्ताद् भवान् कटं करोतु स्म, भवान्
हि प्रेषितोऽनुज्ञातः, भवतोऽवसरः कटकरणे ॥ ३१ ॥

अधीष्टौ । ५ । ४ । ३२ ।

स्मे उपपदेऽध्येपणायां गम्यायां पञ्चमी स्यात् । अद्ग !
स्म विदन् ! अणुवृत्तानि रक्ष ॥ ३२ ॥

काल-वेला-समये तुम्वाऽवसरे । ५ । ४ । ३३ ।

एषूपपदेऽवसरे गम्ये धातोस्तुम् वा स्यात् । कालो भोक्तुम्, वेला भोक्तुम्, समयो भोक्तुम् । पक्षे, कालो भोक्तव्यस्य । अवसर इति किम् ? कालः पचति भूतानि ॥ ३३ ॥

सप्तमी यदि । ५ । ४ । ३४ ।

यच्छब्दप्रयोगे कालादिपूपपदेषु सप्तमी स्यात् । कालो यदधीयीत भवान्, वेला यद् भुञ्जीत, समयो यत् शयीत ॥

शक्ताहं कृत्याश्च । ५ । ४ । ३५ ।

शक्तेऽहं च कर्त्तरि गम्ये कृत्याः सप्तमी च स्युः । भवता खलु भारो बाह्यः, उद्येत, भवान् भारं वहेत, भवान् हि शक्तः, भवता खलु कन्या बोढव्या, उद्येत, भवान् खलु कन्यां वहेत, भवानेतदर्हति ॥ ३५ ॥

णिन् चाऽऽवश्यकामधमण्ये । ५ । ४ । ३६ ।

अनयोर्गम्ययोः कर्त्तरि वाच्ये णिन् कृत्याश्च स्युः, अवश्यंकारी, अवश्यंहारी, अवश्यं गेयो गीतस्य, शत दायी, गेयो गाथानाम् ॥ ३६ ॥

अहं तृच् । ५ । ४ । ३७ ।

अहं कर्त्तरि वाच्ये तृच् स्यात् । भवान् कन्याया बोढा ॥ ३७ ॥

आशिष्याशीः-पञ्चम्यौ । ५ । ४ । ३८ ।

आशीर्विशिष्टार्थादाशीःपञ्चम्यौ स्याताम् । जीयात्, जयतात् । आशिषीति किम् ? चिरं जीवति मैत्रः ॥ ३८ ॥

माङ्घ्र्यद्यतनी । ५ । ४ । ३९ ।

माङ्घ्रि उपपदेऽद्यतनी स्यात् । मा कार्षीत् ॥ ३९ ॥

सस्मे हास्तनी च । ५ । ४ । ४० ।

स्मयुक्ते माङ्युपपदे हास्तन्यद्यतनी च स्यात् । मा स्म
करोत्, मा स्म कार्षीत् ॥ ४० ॥

धातोः सम्बन्धे प्रत्ययाः । ५ । ४ । ४१ ।

धात्वर्थानां संबन्धे विशेषणविशेष्यभावे सति अयथा-
कालमपि प्रत्ययाः साधवः स्युः । विश्वदृष्टाऽस्य पुत्रो
भविता, भावि कृत्यमासीत्, गोमानासीत् ॥ ४१ ॥

भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये हि-स्वौ यथाविधि त-ध्वमौ च
तद्युष्मदि । ५ । ४ । ४२ ।

भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये सर्वकालेऽर्थे वर्तमानाद् धातोः सर्व-
विभक्तिवचनवियये हिस्वौ स्याताम्, यथाविधि धातोः
संबन्धे, यत एव धातोर्यस्मिन्नेव कारके हिस्वौ तस्यैव
धातोस्तत्कारकविशिष्टस्यैव सम्बन्धे अनुप्रयोगे सति,
तथा पञ्चम्या एव तध्वमौ, तयोः सम्बन्धिनि बहुत्वविशिष्टे
युष्मर्थे हिस्वौ च स्यातां यथाविधि धातोः सम्बन्धे ।
लुनीहिलुनीहीत्येवायं लुनातीत्यादि, अधीष्वाधीष्वेत्ये-
वायमधीते इत्यादि, लुनीत लुनीतेत्येवं यूयं लुनीथ,
लुनीहि लुनीहीत्येवं यूयं लुनीथ, अधीध्वमधीध्वमित्येवं
यूयमधीध्वे, अधीष्वाधीष्वेत्येवं यूयमधीध्वे। यथाविधीति
किम् ? लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति, छिनत्ति, लूपते
वेति धातोः संबन्धे मा मृत् ॥ ४२ ॥

प्रचये नवा सामान्यार्थस्य । ५ । ४ । ४३ ।

१ "अद् धातोरादि .." इत्यत्र 'अमादा, इत्युस्तत्वात् मादि नाद स्यात् ।

२ अत्र विश्वदृष्टा आसीत् इत्यत्र भूतकालः, भविता भावीति च भविष्यत् ।

धात्वर्थानां समुच्चये गम्ये सामान्यार्थस्य धातोः
सम्बन्धे सति धातोः परौ हिस्वौ तद्ध्वमौ च तशु-
प्मदि वा स्याताम् । ब्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येवं
यतते, यत्यते वा । पक्षे, ब्रीहीन् वपति लुनाति पुनाति
इत्येवं यतते, यत्यते वा, सूत्रमधीष्व निर्युक्तिमधीष्व
भाष्यमधीष्वेत्येवमधीते, पठ्यते वा । पक्षे, सूत्रमधीते
निर्युक्तिमधीते भाष्यमधीते इत्येवमधीते, पठ्यते वा,
ब्रीहीन् वपति लुनीत पुनीतेत्येवं यतध्वे, ब्रीहीन् वप लुनीहि
पुनीहीत्येवं चेष्टध्वे । पक्षे, ब्रीहीन् वपथ लुनीथ पुनी-
थेत्येवं यतध्वे, सूत्रमधीष्व निर्युक्तिमधीष्व भाष्यमधी-
ष्वमित्येवमधीष्वे, सूत्रमधीष्व निर्युक्तिमधीष्व भाष्यम-
धीष्वेत्येवमधीष्वे । पक्षे, सूत्रमधीष्वे निर्युक्तिमधीष्वे
भाष्यमधीष्वे इत्येवमधीष्वे । सामान्यार्थस्येति किम् ?
ब्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येवं वपति लुनाति
पुनातीति मा भूत् ॥ ४३ ॥

निषेधेऽलं-खल्वोः क्त्वा । ५ । ४ । ४४ ।

निषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोर्धातोः क्त्वा वा स्यात् ।
अलंकृत्वा, खलुकृत्वा । पक्षे, अलं रुदितेन ॥ ४४ ॥

पराऽवरे । ५ । ४ । ४५ ।

परे अवरे च गम्ये क्त्वा वा स्यात् । अतिक्रम्य नदीं
गिरिः, अप्राप्य नदीं गिरिः । नद्यतिक्रमणे गिरिः, नद्य-
प्राप्त्या गिरिः ॥ ४५ ॥

निमील्याऽऽदि-मेडस्तुल्यकर्तृके । ५ । ४ । ४६ ।

तुल्यो धात्वर्थान्तरेण कर्त्ता यस्य तद्वृत्तिभ्यो निमो-
ल्यादिभ्यः, मेडश्च घातोः सम्बन्धे क्त्वा वा स्यात् ।
अक्षिणी निमील्य हसति, मुखं व्यादाय स्वपिति, अप-
मित्य याचते । पक्षे, अपमातुं याचते । तुल्यकर्तृक इति
किम् ? चैत्रस्याक्षिनिमीलने मैत्रो हसति ॥ ४६ ॥

प्राक्काले । ५ । ४ । ४७ ।

परकालेन धात्वर्थेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्त्तमानाद्
धातोः सम्बन्धे क्त्वा वा स्यात् । आसित्वा भुङ्क्ते, आ-
स्यते भोक्तुम् । प्राक्काल इति किम् ? भुज्यते, पीयते वा
॥ ४७ ॥

रुणम् चाऽऽभीक्ष्ण्ये । ५ । ४ । ४८ ।

आभीक्ष्ण्ये परकालेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्त्तमा-
नाद्धातोः सम्बन्धे रुणम्, क्त्वा वा स्यात् । भोजं भोजं
याति, भुक्त्वा भुक्त्वा याति ॥ ४८ ॥

पूर्वाऽग्रे-प्रथमे । ५ । ४ । ४९ ।

एषूपपदेषु परकालेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्त्तमा-
नाद्धातोः सम्बन्धे रुणम् वा स्यात् । पूर्वं भोजं याति,
पूर्वं भुक्त्वा याति । एवमग्रे भोजम्, अग्रे भुक्त्वा । प्रथमं
भोजम्, प्रथमं भुक्त्वा । पूर्वं भुज्यते ततो याति ॥ ४९ ॥

अन्यथैवं-कथमित्यमः कृगोऽनर्थ-

कात् । ५ । ४ । ५० ।

एभ्यः परात् तुल्यकर्तृकार्थात् कृगोऽनर्थकाद् धातोः
सम्बन्धे खणम् वा स्यात् । अन्यथाकारम्, एवङ्कारम्, कथ-
ङ्कारम्, इत्थङ्कारं भुङ्क्ते । पक्षे, अन्यथा कृत्वा । अनर्थका-
दिति किम् ? अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते ॥ ५० ॥

यथा-तथाद् ईर्ष्योत्तरे । ५ । ४ । ५१ ।

आभ्यां तुल्यकर्तृकार्थादनर्थकात् कृगो ? धातोः सम्बन्धे
खणम् वा स्यात्, ईर्ष्यधेदुत्तरयति । कथं त्व भोक्ष्यसे ?
इति पृष्ठोऽसूयया तं प्रत्याह-यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाका-
रमहं भोक्ष्ये किं तवानेन ? । ईर्ष्योत्तर इति किम् ?
यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा ब्रक्ष्यसि ॥ ५१ ॥

शापे व्याप्यात् । ५ । ४ । ५२ ।

कर्मणः परात् तुल्यकर्तृकार्थात् कृगो धातोः सम्बन्धे
खणम् वा स्यात्, आक्रोशे गम्ये । चोरङ्कारमाक्रोशति
शाप इति किम् ? चोरं कृत्वा हेतुभिः कथयति ॥ ५२ ॥

स्वाद्वर्थाद् अदीर्घात् । ५ । ४ । ५३ ।

स्वाद्वर्थाददीर्घान्ताद् व्याप्यात् परात् तुल्यकर्तृकार्थात्
कृगो धातोः सम्बन्धे खणम् वा स्यात् । स्वादुङ्कारं भुङ्क्ते,
मिष्टङ्कारं भुङ्क्ते । पक्षे, स्वादुं कृत्वा । अदीर्घादिति किम् ?
स्वादीं कृत्वा यवागूं भुङ्क्ते ॥ ५३ ॥

विद्-दृग्भ्यः कात्स्न्ये णम् । ५ । ४ । ५४ ।

कात्स्न्यवतो व्याप्यात् परेभ्यस्तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थं
वर्तमानेभ्यो विदिभ्यो दृशेश्च धातोः सम्बन्धे णम् वा
स्यात् । अतिथिवेदं भोजयति । कन्यादर्शं वरयति ।
कात्स्न्य इति किम् ? अतिथिं विदित्वा भोजयति ॥ ५४ ॥

यावतो विन्द-जीवः । ५ । ४ । ५५ ।

कात्स्न्यवतो व्याप्याद् यावतः पराभ्यां तुल्यकर्तृकाभ्यां
विन्दतिजीविभ्यां धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । यावदेदं
भुङ्क्ते, यावज्जीवमधीते ॥ ५५ ॥

चर्मोदरात् पूरेः । ५ । ४ । ५६ ।

आभ्यां व्याप्याभ्यां परात् तुल्यकर्तृकार्थात् पूरयते-
र्धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । चर्मपूरमास्ते, उदरपूरं
शेते ॥ ५६ ॥

वृष्टिमाने ऊलुक् चास्य' वा । ५ । ४ । ५७ ।

व्याप्यात् परात् पूरयतेर्धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात्,
पूरयतेरुल्लुक् च वा, समुदायेन चेद् वृष्टीयता गम्यते ।
गोष्पदग्रम्, गोष्पदपूरं वृष्टो मेघः ॥ ५७ ॥

चेलार्थात् क्नोपेः । ५ । ४ । ५८ ।

चेलार्थाद् व्याप्यात् परात् क्नोपयतेस्तुल्यकर्तृकार्थाद्
वृष्टिमाने गम्ये धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । चेलक्नोपं
वृष्टो मेघः ॥ ५८ ॥

गात्र-पुरुषात् स्नः । ५ । ४ । ५९ ।

आभ्यां व्याप्याभ्यां परात् तुल्यकर्तृकार्थात् स्नातेर्वृष्टि-
माने गम्ये धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । गात्रस्नायं वृष्टः,
पुरुषस्नायं वृष्टः ५९ ॥

शुष्क-चूर्ण-रूक्षात् पिपस्तस्यैव । ५ । ४ । ६० ।

एभ्यो व्याप्येभ्यः परात् पिपेणम् वा स्यात्, तर्पय धातोः
सम्बन्धे । शुष्कपेयं पिपष्टि, एवं चूर्णपेयम्, रूक्षपेयम्
॥ ६० ॥

कृग्-ग्रहोऽकृत-जीवात् । ५ । ४ । ६१ ।

आभ्यां व्याप्याभ्यां पराद् यथासङ्ख्यं कृगो ग्रहेश्च
तस्यैव सम्बन्धे णम् वा स्यात् । अकृतकारं करोति, जीव-
ग्राहं गृह्णाति ॥ ६१ ॥

निमूलात् कपः । ५ । ४ । ६२ ।

निमूलाद् व्याप्यात् परात् कपेस्तस्यैव सम्बन्धे णम् वा
स्यात् । निमूलकापं कपति, निमूलस्य कापं कपति ॥ ६२ ॥

हनश्च समूलात् । ५ । ४ । ६३ ।

समूलाद् व्याप्यात् परात् हन्तेः कपेश्च तस्यैव सम्बन्धे
णम्वा स्यात् । समूलघातं हन्ति, समूलकापं कपति ॥ ६३ ॥

करणेभ्यः । ५ । ४ । ६४ ।

करणार्थात् पराद् हन्तेस्तस्यैव सम्बन्धे णम् वा स्यात् ।
पाणिघातं कुह्यमाहन्ति ॥ ६४ ॥

स्व-स्नेहनार्थात् पुप-पिपः । ५ । ४ । ६५ ।

स्वशब्दार्थात् स्नेहनार्थाच्च करणार्थात् पराद् यथा-
सङ्ख्यं पुपः पिपश्च तस्यैव सम्बन्धे णम् वा स्यात् । स्व-
पोषं पुष्णाति, एवमात्मपोषम्, उदपोषं पिनष्टि, एवं
क्षीरपेपम् ॥ ६५ ॥

हस्तार्थाद् ग्रह-वर्ति-वृत्तः । ५ । ४ । ६६ ।

हस्तार्थात् करणवाचिनः परेभ्य एभ्यस्तस्यैव सम्ब-
न्धे णम् वा स्यात् । हस्तग्राहं गृह्णाति, एवं करग्राहम्,
हस्तवर्त्तं वर्त्तयति, पाणिवर्त्तं वर्त्तते ॥ ६६ ॥

वन्धेर्नाम्नि । ५ । ४ । ६७ ।

बन्धिः प्रकृतिर्नाम विशेषणं च । बन्धेर्वन्धनस्य यन्नाम
संज्ञा, तद्विषयात् करणार्थात् पराद् बन्धेस्तस्यैव सम्यन्धे
णम् वा स्यात् । कौञ्चबन्धम्बद्धः ॥ ६७ ॥

आधारात् । ५ । ४ । ६८ ।

आधारार्थात् पराद् बन्धेस्तस्यैव सम्यन्धे णम् वा
स्यात् । चारकबन्धम्बद्धः ॥ ६८ ॥

कर्तुर्जीव-पुरुषात् नश्-वहः । ५ । ४ । ६९ ।

आभ्यां कर्तृभ्यां पराद् यथासङ्ख्यं नशेर्वहेश्च तस्यैव
सम्यन्धे णम् वा स्यात् । जावनाशं नश्यति, पुरुषवाहं
वहति । कर्तुरिति किम् ? जीवेन नश्यति ॥ ६९ ॥

ऊर्ध्वात् पूर-शुषः । ५ । ४ । ७० ।

कर्तुरुर्ध्वात् परात् पूरः शुषश्च तस्यैव संयन्धे णम् वा
स्यात् । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते, ऊर्ध्वशोषं शुष्यति ॥ ७० ॥

व्याप्याच्चेवात् । ५ । ४ । ७१ ।

व्याप्यात् कर्तुश्चोपमानात् पराढातोस्तस्यैव सम्यन्धे
णम् वा स्यात् । सुवर्णनिधायं निहितः, काकनागं नष्टः
॥ ७१ ॥

उपात् किरो लवने । ५ । ४ । ७२ ।

उपपूर्वात् किरतेर्लवनार्थस्य घातोः सम्यन्धे णम् वा
स्यात् । उपस्कारं मद्रका लुनन्ति । लवन इति किम् ?
उपकीर्य याति ॥ ७२ ॥

दंशेस्तृतीयया । ५ । ४ । ७३ ।

तृतीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थादुपपूर्वाद् दंशेर्धातोः
सम्बन्धे णम् वा स्यात् । मूलकेनोपदंशं मूलकोपदंशम्,
मूलकेनोपदश्च भुङ्क्ते ॥ ७३ ॥

हिंसाऽर्थाद् एकाऽऽप्यात् । ५ । ४ । ७४ ।
हिंसार्थाद्भातोर्धात्वन्तरेणैकाऽऽप्यात् तुल्यकर्तृकार्थात्
तृतीयान्तेन योगे णम् वा स्यात् । दण्डेनोपघातं दण्डोप-
घातम्, दण्डेनोपहत्य च गाः सादयति । एकाप्यादिति
किम् ? दण्डेनोपहत्य चौरं गोपालको गाः खेदयति ॥ ७४ ॥

उपपीड-रुध-कर्षः तत्सप्तम्या । ५ । ४ । ७५ ।

तथा तृतीयया युक्ता सप्तमी तत्सप्तमी । तदन्तेन
योगे उपपूर्वेभ्य एभ्यः तुल्यकर्तृकार्थेभ्यो धातोः सम्बन्धे
णम् वा स्यात् । पार्श्वोभ्यामुपपीडं पार्श्वोपपीडं शेते,
पार्श्वयोरुपपीडं पार्श्वोपपीडं शेते । ब्रजेनोपरोधं ब्रजोपरो-
धम्, ब्रजे उपरोधं ब्रजोपरोधं गाः स्थापयति । पाणिनोप-
कर्षं पाण्युपकर्षम्, पाणावुपकर्षं पाण्युपकर्षं गृह्णाति
॥ ७५ ॥

प्रमाण-समासत्योः । ५ । ४ । ७६ ।

आयाममानं प्रमाणम् । समासतिः संरम्भपूर्वकः सन्नि-
कर्षः । तयोर्गम्ययोस्तृतीयान्तेन सप्तम्यन्तेन च योगे तुल्य-
कर्तृकार्थाद् धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । बहुलेनोत्कर्ष-
श्च बहुलोत्कर्षम्, बहुले उत्कर्षं बहुलोत्कर्षं गण्डिकादि-
नन्ति, केशैर्ग्राहं केशग्राहं, केशेषु ग्राहं केशग्राहं युध्यन्ते
पक्षे, द्व्यहोलेनोत्कृष्य गण्डिकादिछनन्ति ॥ ७६ ॥

पञ्चम्या त्वरायाम् । ५ । ४ । ७७ ।

त्वरायां गम्यायां पञ्चम्यन्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद्
धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । शय्याया उत्थायं शय्यो-
त्थायं धावति । पक्षे, शय्याया उत्थाय धावति । त्वराया-
मिति किम् ? आसनादुत्थाय याति ॥ ७७ ॥

द्वितीयया । ५ । ४ । ७८ ।

द्वितीयान्तेन योगे त्वरायां गम्यायां तुल्यकर्तृकार्थाद्
धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । लोष्टान् ग्राहं लोष्टग्राहम्,
लोष्टान् गृहीत्वा युध्यन्ते ॥ ७८ ॥

स्वाङ्गेनाऽध्रुवेण । ५ । ४ । ७९ ।

यस्मिन्नङ्गे च्छिन्ने भिक्षे वा प्राणी न म्रियते तदध्रुवं ।
तेन स्वाङ्गेन द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् धातोः
सम्बन्धे णम् वा स्यात् । ध्रुवौ विक्षेपं भ्रूविक्षेपम्, ध्रुवौ-
विक्षप्य वा जल्पति । स्वाङ्गेनेति किम् ? कफमुन्मूल्य
जल्पति । अध्रुवेणेति किम् ? शिर उत्क्षिप्य वक्ति ॥ ७९ ॥

परिक्लेश्येन । ५ । ४ । ८० ।

परिक्लेश्येन स्वाङ्गेन द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृका-
र्थाद् धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । उरांसि प्रतिपेयं
उरःप्रतिपेषम्, उरांसि प्रतिपेय्य वा युध्यन्ते ॥ ८० ॥

विश-पत-पद-स्कन्दो वीप्साऽऽभीक्ष्ण्ये । ५ । ४ । ८१ ।

द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् विशादेर्वीप्सा-
ऽऽभीक्ष्ण्ययोगम्ययोर्धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । गेहं
गेहमनुप्रवेशं गेहानुप्रवेशमास्ते, गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशं

१ "विद-इग्न्यः..." गृन्नात् णमोऽनुगतिः । स णमप्रत्ययः पूर्ववाच्ये वीणायां
पीन पुन्ये च गम्ये भवति । णमन्ते च पदे यत्र "...तस्यैव" (५-४-१०) एय-
स्यानुगतिरतत्र ययारिधि सस्यैव धातोरेनुप्रयोग कार्य, यथा शुष्कपत्रं विनष्टि,
अकनारी नष्ट इति, नान्यत्र ।

गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रपातं गेहानुप्रपातमास्ते,
गेहमनुप्रपातमनुप्रपातं गेहानुप्रपातमास्ते । गेहं गेहमनुप्रपादं
गेहानुप्रपादमास्ते, गेहमनुप्रपादमनु प्रपादं गेहानुप्रपादमास्ते ।
गेहं गेहमवस्कन्दं गेहावस्कन्दमास्ते, गेहमवस्कन्दमवस्कन्दं
गेहावस्कन्दमास्ते । पक्षे, गेहं गेहमनुप्रविश्याऽऽस्ते, गेह-
मनुप्रविश्यानुप्रविश्याऽऽस्ते इत्यादि ॥ ८१ ॥

कालेन तृष्यस्वः क्रियाऽन्तरे । ५ । ४ । ८२ ।

क्रियाव्यवधायकार्थाभ्यां तृष्यसृभ्यां द्वितीयान्तेन
कालार्थेन योगे धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । द्रव्यहं तर्प
द्रव्यहृत्तर्प गावः पिबन्ति । द्रव्यहमत्यासं द्रव्यहात्यासं
गावः पिबन्ति । क्रियान्तर इति किम् ? अहरत्यस्येपूर्
गतः ॥ ८२ ॥

नाम्ना ग्रहाऽऽदिशः । ५ । ४ । ८३ ।

नामशब्देन द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थात् ग्रह-
रादिशेष धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । नामानि ग्रहं
नामग्राहमाह्वयति, नामान्यादेशं नामाऽऽदेशं दत्ते । पक्षे,
नाम गृहीत्वा दत्ते ॥ ८३ ॥

कृगोऽव्ययेनाऽनिष्टोक्तौ क्त्वा-णमौ । ५ । ४ । ८४ ।

अव्ययेन योगे तुल्यकर्तृकार्थात् कृगोऽनिष्टोक्तौ
गम्यायां धातोः सम्बन्धे क्त्वाणमौ स्यानाम् । ब्राह्मण
पुत्रस्ते जातः किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैः कृत्य
नीचैः कारं कथयसि ? उच्चैर्नाम प्रियमाल्लयेयम् । अनिष्टो
क्ताविनि किम् ? उच्चैः कृत्वाऽऽचष्टे ब्राह्मण पुत्रसं
जान इति । अव्ययेनेति किम् ? ब्राह्मण पुत्रस्ते जात
क तर्हि वृषल मन्दं कृत्वा कथयसि ? ॥ ८४ ॥

तिर्यचाऽपवर्गे । ५ । ४ । ८४

क्रियासमासौ गम्यायौ तिर्यचाऽव्ययेन योगे तुल्य-
कर्तृकार्थात् कृगो धातोः संबन्धे क्त्वाणमौ स्याताम् ।
तिर्यक्कृत्वा, तिर्यक्कृत्य, तिर्यकारमास्ते । अपवर्ग इति
किम् ? तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ॥ ८५ ॥

स्वाङ्गुतस्-च्छयर्थ-नाना-विना-धाऽर्थेन

भुवश्च । ५ । ४ । ८६ ।

तसन्तेन स्वाङ्गेन, च्छयवृत्तिभिर्नानाविनाभ्यां, धाऽर्थ-
प्रत्ययान्तैश्च योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् भुवः कृगश्च धातोः
संबन्धे क्त्वाणमौ स्याताम् । सुखतो भूत्वा, सुखतोभूय,
सुखतोभावमास्ते । नाना भूत्वा, नानाभूय, नाना भावं गतः,
विनाभूत्वा, विनाभूय, विनाभावं गतः, द्विधा भूत्वा,
द्विधाभूय, द्विधाभावमास्ते, एवं पाद्वतः कृत्वा, पाद्वतः
कृत्य, पाद्वतःकारं शेते इत्यादि । च्छयर्थ इति किम् ?
नाना कृत्वा भक्ष्याणि भुङ्क्ते ॥ ८६ ॥

तृष्णीमा । ५ । ४ । ८७ ।

तृष्णीयोगे तुल्यकर्तृकार्थात् भ्रुवो धातोः सम्बन्धे
क्त्वाणमौ स्याताम् । तृष्णी भूत्वा, तृष्णीभूय, तृष्णी-
भावमास्ते ॥ ८७ ॥

आनुलोम्येऽन्वचा । ५ । ४ । ८८ ।

अन्वचाऽव्ययेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् भुव आनु-
लोम्ये गम्ये धातोः सम्बन्धे क्त्वाणमौ स्याताम् । अन्वग्
भूत्वा, अन्वग्भूय, अन्वग्भावमास्ते । आनुलोम्य इति
किम् ? अन्वग्भूत्वा विजयते, पश्चाद्भूत्वेत्यर्थः ॥ ८८ ॥

इच्छाऽर्थे कर्मणः सप्तमी । ५ । ४ । ८९ ।

इच्छाऽर्थं धातावुपपदे तुल्यकर्तृकार्थात् कर्मभूताद्धातोः
सप्तमी स्यात् । भुञ्जीयेति इच्छति । इच्छार्थ इति किम् ?
भोजको याति । कर्मण इति किम् ? इच्छन् करोति ॥८९॥

शक-धृष-ज्ञा-रभ-लभ-सहाऽहं-ग्ला-घटाऽस्ति-स-

मर्थाऽर्थे च तुम् । ५ । ४ । ९० ।

शक्यावर्थेषु इच्छाऽर्थेषु च धातुषु, समर्थोर्थेषु नाम-
सप्तपदेषु कर्मभूताद्धातोस्तुम् स्यात् । शक्नोति पारयति वा
भोक्तुम्, एवं धृष्णोति, जानाति, आरभते, लभते, सहते,
अहति, ग्लायति, घटते, अस्ति, समर्थ इच्छति वा भोक्तुम्
॥ ९० ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमा-
ध्यायः समाप्तः ॥ ५ । ४ ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

१ शक्यदिधानुसदृशार्थेषु पार्यादिषु धातुषु, समर्थोर्थानामनुन्येषु च भलमादिषु नाम-
मन्त्रे कस्मिन् चनापि उपपदे कर्मभूतात् तुम् स्यादिति तात्पर्यम् ।

अबालहेमचन्द्राणां ग्रन्थेः बालहिमांशुना ।
बालानामुपकाराय लिखितं बालटिप्पणम् ॥

(इति कृत्रकरणम्)

अहम्

॥ अथ षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

(अथ तद्धितप्रकरणम्)

तद्धितोऽणादिः । ६ । १ । १ ।

वक्ष्यमाणोऽणादिस्तद्धितः स्यात् । औपगवः ॥ १ ॥

पौत्रादि वृद्धम् । ६ । १ । २ ।

परमप्रकृतेर्यत् पौत्रादि अपत्यं तद् वृद्धं स्यात् । गार्ग्यः,
पुत्रस्तु गार्गिः २ ॥

वंश्य-ज्यायोभ्रात्रोर्जीवति प्रपौत्रायस्त्री

युवा । ६ । १ । ३ ।

वंश्यः पित्राऽऽदिः स्वस्य हेतुः । वंश्ये, ज्येष्ठभ्रातरि
च जीवति प्रपौत्रादि अपत्यं स्त्रीवर्जं युवा स्यात् । गार्ग्या-
यणः ॥ ३ ॥

सपिण्डे वयः-स्थानाधिके जीवत् वा । ६ । १ । ४ ।

समानः पिण्डः सप्तमः पुरुषो यस्य तस्मिन् वयः-
स्थानाभ्यामधिके जीवति प्रपौत्रायस्त्रो जीवद् युवा वा
स्यात् । गार्ग्यायणः, गार्ग्यो वा ॥ ४ ॥

युव-वृद्धं कुत्साऽर्चे वा । ६ । १ । ५ ।

१ तस्मै लौकिकवैदिकशब्दसदृशाय ताम्र्य प्रवृत्तिभ्यो वा दित तद्धित । आद्य मते
जैनेन्द्रस्य, द्वितीय रूपलक्ष्यति न्यासकारः । 'द्वितयुक्ताग्र्यम्' (२-२-६५)
सूत्रेण चतुर्थो हिलादिभि' (५० १४३) सूत्रेण समासश्च ।

युवा वृद्धं चापत्यं यथासङ्ख्यं कुत्साऽर्चयोविषये
युवा वा स्यात् । गार्ग्यः, गार्ग्यायणो वा जात्मः । वृद्ध-
मर्चितम् । गार्ग्यायणः, गार्ग्यो वा ॥ ५ ॥

संज्ञा दुर्वा । ६ । १ । ६ ।

हठात् संज्ञा दुर्वा स्यात् ॥ देवदत्तीयाः, देवदत्ताः ॥ ६ ॥

त्यदादिः । ६ । १ । ७ ।

असौ दुः स्यात् । त्यदीयम्, तदीयम् ॥ ७ ॥

वृद्धिर्यस्य स्वरेष्वादिः । ६ । १ । ८ ।

यस्य स्वराणामादिः स्वरो वृद्धिः, स दुः स्यात् ।
आम्रगुप्तायनिः ॥ ८ ॥

एदोद् देश एवेयादौ । ६ । १ । ९ ।

देशार्थस्यैव यस्य स्वराणामादिरेदोच् स ईयादौ
विधेये दुः स्यात् । संपुरिका, संपुरिकी । स्कौनगरिका,
स्कौनगरिकी ॥ ९ ॥

प्राग्देशे । ६ । १ । १० ।

प्राग्देशार्थस्य स्वरेष्वादिरेदोच् स ईयादौ कार्यं दुः
स्यात् । एणीपचनीयः, गोमर्दीयः ॥ १० ॥

वाऽऽद्यात् । ६ । १ । ११ ।

वेति, आद्यादिति च द्वयमधिकृतं स्यात्, तेन तद्धि-
तप्रसङ्गे पक्षे चाक्यममासावपि, मृत्रादौ च निर्दिष्टात्
प्रत्ययः ॥ ११ ॥

१ अयं त्यदादिसङ्गः स्यात् । रूढयुवेति मञ्जुद्वयम् । एव दुः ।

२ एणीपचने भवः, गोमर्दे देशविशेषे भव इति एणीपचनीयः, गोम-
र्दीयः पतञ्जलिः, पतञ्जलिस्तत्रोत्पन्नः । 'मर्दीयः' (३-३-३२) मृत्रादीयः ।
कालेऽतिव्याप्तिवारणाय देशप्रद्वयम् । पूर्वोत्तरेण बहन्त्या घराबन्त्या नया पूर्वतो
दक्षिणतो वा देशः प्राग्देश उच्यते । प्राग् चामो देश, आवां वा देश इति
समामः कार्यः ।

गोत्रोत्तरपदाद् गोत्रादिवाऽजिह्वाकात्य-हरित-
कात्यात् । ६ । १ । १२ ।

गोत्रमपत्यं जिह्वाकात्यहरितकात्यवर्जाद् गोत्रप्रत्य-
यान्तोत्तरपदाद् गोत्रप्रत्ययान्तादिव तद्धितः स्यात् । यथा
चारायणीयास्तथा कम्बलचारायणीयाः । अजिह्वेत्या-
दीति किम् ? यथेह ईयः, कातीयाः, न तथा जैह्वाकाताः,
हारितकाताः ॥ १२ ॥

प्राग् जितादण् । ६ । १ । १३ ।

प्राग् जितोक्तेः पादत्रयं यावद् येष्वर्थस्तेष्वण् वा
स्यात् । औपगवः, माञ्जिष्ठम् ॥ १३ ॥

धनादेः पत्युः । ६ । १ । १४ ।

धनादेः परो यः पतिः, तदन्तात् प्राग्जितीयेऽर्थेऽण्
स्यात् । धानपतः, आश्वपतः ॥ १४ ॥

अनिदमि अणपवादे च दित्यदित्यादित्य-यम-

पत्युत्तरपदात् व्यः । ६ । १ । १५ ।

एभ्यः प्राग्जितीयेऽर्थे इदं वर्जंऽपत्याद्यर्थे योऽणोऽप-
वादः, तद्विषये च व्यः स्यात् । दैत्यः, आदित्यः, आदित्यः,
याम्यः, बार्हस्पत्यः । अनिदमीति किम् ? आदित्यस्येदं
आदितीयं भण्डलम् ॥ १५ ॥

बहिपः टीकण् च । ६ । १ । १६ ।

बहिपः प्राग्जितीयेऽर्थे टीकण् व्यश्च स्यात् । बाहीकः,
बाध्यः ॥ १६ ॥

कल्यग्नेरेयण् । ६ । १ । १७ ।

आभ्यां प्राग्जितीयेऽर्थेऽनिदमि अणपवादे च यण
स्यात् । कालेयम्, आग्नेयम् ॥ १७ ॥

पृथिव्या जाऽञ् । ६ । १ । १८ ।

पृथिव्याः प्राग्जितीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे च जाऽञौ
स्याताम् । पार्थिवा, पार्थिवी ॥ १८ ॥

उत्सादेरञ् । ६ । १ । १९ ।

अस्मात् प्राग्जितीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे चाऽञ् स्यात् ।
औत्सः, औदयानम् ॥ १९ ॥

वष्कयादसमासे । ६ । १ । २० ।

असमासवृत्तेर्यक्यात् प्राग्जितीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे
चाऽञ् स्यात् । वाष्कयः । असमास इति किम् ? सौम-
द्रयिः ॥ २० ॥

देवाद् यञ् च । ६ । १ । २१ ।

देवात् प्राग्जितीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे च यञ्-अञौ
स्याताम् । दैव्यम्, दैवम् ॥ २१ ॥

अः स्थाम्मनः । ६ । १ । २२ ।

स्थान्नः प्राग्जितीयेऽर्थे अः स्यात् । अन्वस्थामः ॥ २२ ॥

लोम्नोऽपत्येषु । ६ । १ । २३ ।

लोम्न प्राग्जितीयेऽर्थे बहुपत्याऽर्थे अः स्यात् ।
उंडुलोमाः । बहुवचनं किम् ? औडुलोमिः ॥ २३ ॥

द्विगोरनपत्ये य-स्वराऽऽर्लुवहिः । ६ । १ । २४ ।

अपत्यादन्यस्मिन् प्राग्जित्तीयेऽर्थे भूतस्य द्विगोः
परस्य यादेः स्वरादेश्च प्रत्ययस्य लुप् स्यात्, न तु द्विः ।
द्विरथः, पञ्चकपालः । अनपत्य इति किम् ? हेमातुरः ।
अद्विरिति किम् ? पाञ्चकपालम् ॥ २४

प्राग् वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ् । ६ । १ । २५ ।

वतोऽर्वागर्थेऽवनिदभ्यणपवादे चाभ्यां यथासहख्यं
नञ् स्नञ् च स्यात् । स्त्रीणः, पौंसः । प्राग् वत इति किम् ?
स्त्रीवत् ॥ २५ ॥

त्वे वा । ६ । १ । २६ ।

स्त्रीपुंसाभ्यां त्वेविषये (?) यथासहख्यं नञ् स्नञ्चौ वा
स्याताम् । स्त्रीणम्, स्त्रीत्वम् । पौंसम्, पुंस्त्वम् । २६ ॥

गोः स्वरे यः । ६ । १ । २७ ।

गोः स्वरादितद्धितप्राप्तौ यः स्यात् । गव्यम् । स्वर
इति किम् ? गोमयम् ॥ २७ ॥

ङ्सोऽपत्ये । ६ । १ । २८ ।

पष्ठ्यन्तादपत्येऽर्थे यथाविहितमणादयः स्युः । औप-
गवः, दैत्यः ॥ २८ ॥

आद्यात् । ६ । १ । २९ ।

अपत्ये यस्तद्धितः स परमप्रकृतेरेव स्यात् । उपगोर-
पत्यमौपगवः, तस्याप्यौपगविः, औपगवेरप्यौपगवः ॥ २९ ॥

वृद्धाद् यूनि । ६ । १ । ३० ।

यूनि अपत्ये यः प्रत्ययः स आद्याद् वृद्धाद् यो वृद्ध-
प्रत्ययस्तदन्तात् स्यात् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा गार्ग्यायणः ॥

अत इञ् । ६ । १ । ३१ ।

अदन्तात् पण्ठयन्तादपत्ये इज् स्यात् । दाक्षिः ॥ ३१ ॥

वाह्यादिभ्यो गोत्रे । ६ । १ । ३२ ।

स्वापत्यसन्तानस्य स्वव्यपदेशहेतुर्य आशपुरुषस्तद
पत्यं गोत्रम् । एभ्यः पण्ठयन्तेभ्यो गोत्रेऽर्थे इज् स्यात् ।
वाहविः, औपवाहविः ॥ ३२ ॥

वर्मणोऽचक्रात् । ६ । १ । ३३ ।

चक्रवर्जात् परो यो वर्मा तदन्तादपत्येऽर्थे इज्
स्यात् । ऐन्द्रवर्मिः । अचक्रादिति किम् ? चाक्रवर्मणः
॥ ३३ ॥

अजादिभ्यो धेनोः । ६ । १ । ३४ ।

एभ्यः परो यो धेनुः तदन्तादपत्यार्थे इज् स्यात् ।
आजधेनविः, बाष्कधेनविः ॥ ३४ ॥

ब्राह्मणाद्वा । ६ । १ । ३५ ।

ब्राह्मणाद् धेनुस्तदन्तादपत्येऽर्थे इज् वा स्यात् ।
ब्राह्मणधेनविः, ब्राह्मणधेनवः ॥ ३५ ॥

भूयस्-सम्भूयोऽम्भोऽमितौजसः

स्तुक् च । ६ । १ । ३६ ।

एभ्योऽपत्ये इज् स्यात्, मो लुक् च । भौयिः,
साम्भूयिः, आम्भिः, आमितौजिः ॥ ३६ ॥

शालङ्क्यौदि-पाडि-वाड्वलि । ६ । १ । ३७ ।

एतेऽपत्ये इज्न्ता निपात्यन्ते । शालङ्किः, औदिः,
पाडिः, वाड्वलिः ॥ ३७ ॥

व्यास-वरुट-सुधातृ-निपाद-विम्ब-चण्डालाद्

अन्तस्यस्य चाऽक् । ६ । १ । ३८ ।

एभ्योऽपत्ये इञ् स्यात्, तद्योगे चैषामन्तस्थाऽक् ।
 वैयासकिः, वारुटकिः, सौघातकिः, नैषादकिः, वैम्यकिः,
 चाण्डालकिः ॥ ३८ ॥

पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ् । ६ । १ । ३९ ।

एभ्यः पष्ठचन्तेभ्योऽनन्तरेऽपत्येऽञ् स्यात् । पौनर्भवः,
 पौत्रः, दौहित्रः, नानान्द्रः ॥ ३९ ॥

परस्त्रियाः परशुश्चाऽसावर्ण्ये । ६ । १ । ४० ।

परस्त्रिया अनन्तरेऽपत्येऽञ् स्यात्, तद्योगेऽस्य पर-
 शुश्र, न चेदसौ पुंसा सजातीया । पारशवः । असावर्ण्य
 इति किम् ? पारस्त्र्ण्येयः ॥ ४० ॥

त्रिदादेर्वृद्धे । ६ । १ । ४१ ।

एभ्यो वृद्धेऽपत्येऽञ् स्यात् । वेदः, और्वः ॥ ४१ ॥

गर्गादिर्यञ् । ६ । १ । ४२ ।

एभ्यः पष्ठचन्तेभ्यो वृद्धेऽपत्ये यञ् स्यात् । गार्ग्यः ।
 वात्स्यः ॥ ४२ ॥

मधु-वभ्रोब्राह्मण-कौशिके । ६ । १ । ४३ ।

आभ्यां यथास्त्वरूपं ब्राह्मणे कौशिके च वृद्धेऽपत्ये
 यञ् स्यात् । माधव्यो ब्राह्मणः, ब्राह्मण्यः कौशिकः ॥ ४३ ॥

कपि-बोधाद् आङ्गिरसे । ६ । १ । ४४ ।

आभ्यामाङ्गिरसे वृद्धेऽपत्ये यञ् स्यात् । काप्यः,
 बौध्य आङ्गिरसः ॥ ४४ ॥

वतण्डात् । ६ । १ । ४५ ।

अस्मादाङ्गिरसे वृद्धे यत्रेव स्यात् । वातण्ड्य आङ्गि-
 रसः ॥ ४५ ॥

स्त्रियां लुप् । ६ । १ । ४६ ।

वतण्डादाङ्गिरसे वृद्धे स्त्रियां यञो लुप् स्यात् ।
वतण्डी आङ्गिरसी ॥ ४६ ॥

कुञ्जादेर्जायन्यः । ६ । १ । ४७ ।

कुञ्जादेः पष्ठयन्ताद् वृद्धे जायन्यः स्यात् । कौञ्जायन्यः,
ब्राह्मायन्यः ॥ ४७ ॥

स्त्रीबहुष्वायनञ् । ६ । १ । ४८ ।

कुञ्जादेः पष्ठयन्ताद् बहुत्वविशिष्टे वृद्धे स्त्रियां वा
बहुत्वेऽप्यायनञ् स्यात् । कौञ्जायनी, कौञ्जायनाः ॥ ४८ ॥

अश्वादेः । ६ । १ । ४९ ।

अश्वादेर्वृद्धे आयनञ् स्यात् । आश्वायनः, शाङ्गायनः
॥ ४९ ॥

शप-भरद्वाजाद् आत्रेये । ६ । १ । ५० ।

आभ्यामात्रेये वृद्धे आयनञ् स्यात् । शापायनः, भार-
द्वाजायन आत्रेयः ॥ ५० ॥

भर्गात् त्रैगर्त्ते । ६ । १ । ५१ ।

भर्गात् त्रैगर्त्ते वृद्धे आयनञ् स्यात् । भार्गायणस्त्रैगर्त्तः
॥ ५१ ॥

आत्रेयाद् भारद्वाजे । ६ । १ । ५२ ।

अस्माद् भारद्वाजे यृनि आयनञ् स्यात् । आत्रेयायणो
भारद्वाजः ॥ ५२ ॥

नडादिभ्य आयनण् । ६ । १ । ५३ ।

एभ्यो वृद्धे आयनण् स्यात् । नाडायनः, चारायणः
॥ ५३ ॥

यजि-जः । ६ । १ । ५४ ।

वृद्धे यौ यजिजौ तदन्ताद् यूनि आयनण् स्यात् ।
गार्यायणः, दाक्षायणः ॥ ५४ ॥

हरितादेरजः । ६ । १ । ५५ ।

वृद्धो योऽञ् तदन्तात् हरितादेर्यून्यायनण् स्यात् ।
हारितायनः, कैन्दासायनः ॥ ५५ ॥

क्रौष्ट-शलङ्कोर्लुक् च । ६ । १ । ५६ ।

आभ्यां वृद्धे आयनण् स्यात्, लुक् चान्तादेशः । क्रौष्टा-
यनः, शालङ्कायनः ॥ ५६ ॥

दर्भ-कृष्णाऽग्निशर्म-रण-शरद्वत्-शुनकाद् आग्रा-
यण-ब्राह्मण-वार्यगण्य-वाशिष्ठ-भार्गव-
वात्स्ये । ६ । १ । ५७ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यमेव वृद्धेष्वायनण् स्यात् । दार्भायग
आग्रायणश्चेत्, काष्ठायनो ब्राह्मणः, आग्निशर्मायनो
वार्यगण्यः, राणायनो वाशिष्ठः, शरद्वतायनो भार्गवः,
शौनकायनो वात्स्य ॥ ५७ ॥

जीवन्त-पर्वताद् वा । ६ । १ । ५८ ।

आभ्यां वृद्धे आयनण् वा स्यात् । जीवन्तायनः, जैव-
न्तिः । पार्वतायनः, पार्वतिः ॥ ५८ ॥

द्रोणाद् वा । ६ । १ । ५९ ।

द्रोणादपत्यमात्रे आयनण् वा स्यात् । द्रौणायनः,
द्रौणि

शिवादेरण् । ६ । १ । ६० ।

शिवादेरपत्येऽण् स्यात् । शैवः, प्रौष्ठः ॥ ६० ॥

ऋषि-वृषण्यन्धक-कुरुभ्यः । ६ । १ । ६१ ।

ऋष्यादिवाचिभ्योऽपत्येऽण् स्यात् । वाशिष्ठः, वांसु-

देवः, श्वाफल्कः, नाकुलः ॥ ६१ ॥

कन्या-त्रिवेण्याः कनीन-त्रिवणं च । ६ । १ । ६२ ।

आभ्यामपत्येऽण् स्याद्, यथासङ्ख्यं कनीनत्रिवणौ
चाऽऽदेशौ । कानीनः, त्रिवणः ॥ ६२ ॥

शुङ्गाभ्यां भारद्वाजे । ६ । १ । ६३ ।

शुङ्ग-शुङ्गाभ्यां पुंस्त्रीशब्दाभ्यां भारद्वाजेऽपत्येऽण्
स्यात् । शौङ्गो भारद्वाजः ॥ ६३ ॥

विकर्ण-छगलाद् वात्स्याऽऽत्रेये । ६ । १ । ६४ ।

आभ्यां यथासङ्ख्यं वात्स्ये आत्रेये चापत्येऽण्
स्यात् । वैकर्णौ वात्स्यः, छागल आत्रेयः ॥ ६४ ॥

णश्च विश्रवसो विश्लुक् च वा । ६ । १ । ६५ ।

विश्रवसोऽपत्येऽण् स्यात्, तद्योगे च णः, णयोगे च
विशो लुक् च वा । वैश्रवणः, रावणः ॥ ६५ ॥

सङ्ख्या-संभद्रात् मातुर्मातुरं च । ६ । १ । ६६ ।

संख्याऽर्थात् सम्भद्राभ्यां च परो यो माता, तदन्ताद-
पत्येऽण् स्यात्, मातुश्च मातुर । द्रमातुरः, सांमातुरः,
भाद्रमातुरः ॥ ६६ ॥

अदोर्नदी-मानुषीनाम्नः । ६ । १ । ६७ ।

१ वासुदेव इति वृत्ते, श्वाफल्क-नाकुलो चान्वक कुरुगोत्रयोः ददाहरणे स्त ।

२ द्रयोर्मानोरपत्यं पुमान् द्वैमातुर । एव सम्यन्मातु, भद्रमातुरपत्यमिति ।
अणि परे वृद्धि, गित्वात् । एव सर्वत्र तद्विते 'वृद्धि स्वरेणोदेति तद्विते'
(१-४-१) इति सूत्रेण निति निति प्रत्यये परे वृद्धि कार्या ।

अदुसंज्ञात् नदीनाम्नो मानुषीनाम्नश्चापत्येऽण्
स्यात् । यामुनः प्रणेता, दैवदत्तः । अदोरिति किम् ?
चान्द्रभागेयः ॥ ६७ ॥

पीला-साल्वा-मण्डूकाद् वा । ६ । १ । ६८ ।

एभ्योऽप्रत्येऽण् वा स्यात् । पैलः, पैलेयः । साल्वः
साल्वेयः । माण्डूकः, माण्डूकिः ॥ ६८ ॥

दितेश्चैयण् वा । ६ । १ । ६९ ।

दितेर्मण्डूकाच्चाऽप्रत्ये एयण् वा स्यात् । दैतेयः,
दैत्यः । माण्डूकेयः, माण्डूकिः ॥ ६९ ॥

ड्याप्-स्यूडः । ६ । १ । ७० ।

ड्यन्ताद् आवन्तात् त्यन्ताद् ऊडताच्चापत्ये एयण्
स्यात् । सौपर्णेयः, वैनतेयः, यौवर्तेयः, कामण्डलेयः ॥ ७० ॥

द्विस्वरात् अनद्याः । ६ । १ । ७१ ।

द्विस्वराद् डी-आप्-ति-ऊडन्ताद् अनद्यर्थादपत्ये
एयण् स्यात् । दातेयः । अनद्या इति किम् ? सैप्रः ॥ ७१ ॥

इतोऽनिजः । ६ । १ । ७२ ।

इज्ज्वर्जदन्ताद् द्विस्वरादपत्ये एयण् स्यात् । नांभेयः ।
अनिज इति किम् ? दाक्षायगः । द्विस्वरादित्येव ?
मारीचः ॥ ७२ ॥

शुभ्राऽऽदिभ्यः । ६ । १ । ७३ ।

एभ्योऽपत्ये एयण् स्यात् । शौभ्रेयः, वैष्टपुरेयः ॥ ७३ ॥

श्याम-लक्षणाद् वाशिष्ठे । ६ । १ । ७४ ।

१ सिप्रानाम्नी नदी, या उज्जयिन्या वहति, तस्या अपत्यं सैप्रः ।

२ आद्यस्तीर्थवर ऋषभनामा । एवमात्रेयादयः । दाक्षन्धेय आतिथेयद्वय
उत्तरसूत्राद् सिध्यन्ति । मरीचद्विस्वरत्वात् एयण् न स्यात् ।

आभ्यां वाशिष्ठेऽपत्ये एयण् स्यात् । श्यामेयः,
लाक्षणेयः, वाशिष्ठः ॥ ७४ ॥

विकर्ण-कुपीतकात् काश्यपे । ६ । १ । ७५ ।

आभ्यां काश्यपेऽपत्ये एयण् स्यात् । विकर्णेयः, कौपी-
तकेयः काश्यपः ॥ ७५ ॥

भ्रुवो भ्रुव् च । ६ । १ । ७६ ।

भ्रुवोऽपत्ये एयण् स्यात्, भ्रुवश्च भ्रुव् । भ्रौवेयः । ७६ ॥

कल्याण्यादेरिन् चाऽन्तस्य । ६ । १ । ७७ ।

एभ्योऽपत्ये एयण् स्यात्, अन्तस्य चेन् । काल्याणि-
नेयः, सौभागिनेयः ॥ ७७ ॥

कुलटाया वा । ६ । १ । ७८ ।

अस्मादपत्ये एयण् स्यात्, तद्योगे चान्तस्येन् वा ।
कौलदिनेयः, कौलटेयः ॥ ७८ ॥

चटकात् णैरः, स्त्रियां तु लुप् । ६ । १ । ७९ ।

अस्मादपत्ये णैरः स्यात्, ल्यर्थस्य च णैरस्य लुप् ।
चाटकैरः, चटकाः ॥ ७९ ॥

क्षुद्राभ्य एरण् वा । ६ । १ । ८० ।

अङ्गहीना अनियतपुंस्का वा स्त्रियः क्षुद्राः । क्षुद्रार्थेभ्यः स्त्रीभ्य
एरण् वा स्यात् । काणेरः, काणेयः । दासेरः, दासेयः ॥ ८० ॥

गोधाया दुष्टे णारश्च । ६ । १ । ८१ ।

गोधाया दुष्टेऽपत्ये णार एरण् च स्यात् । गौधारः,
गौधेरो गोधायामहिजातः ॥ ८१ ॥

जण्ट-पण्टात् । ६ । १ । ८२ ।

आभ्यामपत्ये णारः स्यात् । जाण्टारः, पाण्टार ॥ ८२ ॥

चतुष्पाद्भ्य एयञ् । ६ । १ । ८३ ।

चतुष्पाद्वाचिभ्योऽपत्ये एयञ् स्यात् । कामण्डलेय
॥ ८३ ॥

गृष्ट्यादेः । ६ । १ । ८४ ।

एभ्योऽपत्ये एयञ् स्यात् । गार्ष्ट्यः, हाष्ट्यः ॥ ८४ ॥

वाडवेयो वृपे । ६ । १ । ८५ ।

वडवाया धूपेऽर्थे एयञ् एयण् वा निपात्यते । वाडवेयः
॥ ८५ ॥

रेवत्यादेरिकण् । ६ । १ । ८६ ।

एभ्योऽपत्ये इकण् स्यात् । रैवतिकः, आश्वपालिकः
॥ ८६ ॥

बृद्धस्त्रियाः क्षेपे णश्च । ६ । १ । ८७ ।

बृद्धप्रत्ययान्तात् स्त्रियामपत्ये णेकणौ स्यातां, क्षेपे
गम्ये । गार्ग्या अपत्ये युवा गार्गः, गार्गिको वा जातमः
॥ ८७ ॥

भ्रातुर्व्यः । ६ । १ । ८८ ।

भ्रातुरपत्ये व्यः स्यात् । भ्रातृव्यः ॥ ८८ ॥

ईयः स्वसुश्च । ६ । १ । ८९ ।

भ्रातुः स्वसुश्चापत्ये ईयः स्यात् । आत्रीयः, स्ववीयः
॥ ८९ ॥

मातृ-पित्रादेर्डेयण-ईयणौ । ६ । १ । ९० ।

मातृपितृशब्दावादी यस्य स्वसन्तस्य तस्मादपत्ये .
 डेयणीयणौ स्याताम् । मातृष्वसेयः, मातृष्वस्त्रीयः । पितृ-
 ष्वसेयः, पितृष्वस्त्रीयः ॥ ९० ॥

श्वशुराद् यः । ६ । १ । ९१ ।

अस्मादपत्ये यः स्यात् । श्वशुर्यः ॥ ९१ ॥

जातौ राज्ञः । ६ । १ । ९२ ।

राज्ञोऽपत्ये जातौ गम्यायां यः स्यात् । राजन्यः,
 क्षत्रीया जातिश्चेत् ॥ ९२ ॥

क्षत्रादियः । ६ । १ । ९३ ।

क्षत्रादपत्ये जातावियः स्यात् । क्षत्रियः, जातिश्चेत्
 ॥ ९३ ॥

मनोर्याऽणौ पश्चान्तः । ६ । १ । ९४ ।

मनोरपत्ये याऽणौ स्यातां, तद्योगे पश्चान्तः, जातौ
 गम्यायाम् । मनुष्याः, मानुषाः ॥ ९४ ॥

माणवः कुत्सायाम् । ६ । १ । ९५ ।

मनोरपत्येऽणि कुत्सायां नो णः स्यात् । मनोरपत्यं
 मूढं माणवः ॥ ९५ ॥

कुलाद् ईनः । ६ । १ । ९६ ।

कुलान्तात् केवलकुलाच्चाऽपत्ये ईनः स्यात् । बहु-
 कुलीनः, कुलीनः ॥ ९६ ॥

यैयकजात्रसमासे वा । ६ । १ । ९७ ।

कुलान्तात् कुलाच्चाऽपत्ये य एयकञ् वा स्यात्, न
चेदसौ समासे । कुल्यः, कौलेयकः, कुलीनः । बहुकुल्यः,
बाहुकुलेयकः, बहुकुलीनः । असमास इति किम् ? आद्य-
कुलीनः ॥ ९७ ॥

दुष्कुलाद् एयण् वा । ६ । १ । ९८ ।

अस्मादपत्ये एयण् वा स्यात् । दौष्कुलेयः, दुष्कुलीनः
॥ ९८ ॥

महाकुलाद् वाऽजीनजौ । ६ । १ । ९९ ।

अस्मादपत्ये ऽञ् इन्ञ् च वा स्याताम् । माहाकुलः,
माहाकुलीनः, महाकुलीनः ॥ ९९ ॥

कुर्वादेज्यः । ६ । १ । १०० ।

एभ्योऽपत्ये ज्यः स्यात् । कौरव्याः, शाङ्गव्याः ॥ १०० ॥

सम्राजः क्षत्रिये । ६ । १ । १०१ ।

अस्मात् क्षत्रियेऽपत्ये ज्यः स्यात् । साम्राज्यः क्षत्रियः
॥ १०१ ॥

सेनान्त-कारु-लक्ष्मणाद् इञ् च । ६ । १ । १०२ ।

सेनान्तात् कार्वर्थात् लक्ष्मणाच्चाऽपत्ये इञ् व्यञ्च
स्यात् । हारिपेणिः, हारिपेण्यः, तान्तुवायिः, तान्तु-
वाग्यः, लाक्ष्मणिः, लाक्ष्मण्यः ॥ १०२ ॥

सुयाम्नः सौवीरेष्वायनिञ् । ६ । १ । १०३ ।

सुयाम्नः सौवीरषु योऽर्थस्तद्वृत्तेरपत्ये आयनिञ्
स्यात् । सौयामायनिः ॥ १०३ ॥

पाण्टाहति-मिमतात् णञ्च । ६ । १ । १०४ ।

आभ्यां सौवीरेषु योऽर्थः तद्वृत्तिभ्यामपत्येऽण् आय-
निञ् च स्यात् । पाण्डाहतः, पाण्डाहतायनिः सौवीरगोत्रः ।
एवं मैमतः, मैमतायनिर्वा ॥ १०४ ॥

भागवित्ति-तार्णविन्दवाऽऽकशापेयात् निन्दा-
यामिकण् वा । ६ । १ । १०५ ।

एभ्यः सौवीरेषु यो वृद्धः तद्वृत्तिभ्यो यूनि इकण् वा स्यात्,
निन्दायां गम्यायाम् । भागवित्तिक, भागवित्तायनो वा
जालमः । तार्णविन्दविकः, तार्णविन्दविर्वा । आकशा-
पेयिकः, आकशापेयिर्वा ॥ १०५ ॥

सौयामायनि-यामुन्दायनि-वाप्यायणेरी-

यउच्च वा । ६ । १ । १०६ ।

एभ्यः सौवीरवृद्धवृत्तिभ्यो यूनि ईय-इकणौ वा
स्यातां, निन्दायाम् । सौयामायनीयः, सौयामायनिकः,
सौयामायनिर्वा निन्द्यो युवा । एवं यामुन्दायनीयः,
यामुन्दायनिकः, यामुन्दायनिर्वा । वाप्यायणीयः, वाप्या-
यणिकः, वाप्यायणिर्वा ॥ १०६ ॥

तिकादेरायनिञ् । ६ । १ । १०७ ।

एभ्योऽपत्ये आयनिञ् स्यात् । तैकायनि, कैतवा-
यनिः ॥ १०७ ॥

दगु-कोशल-कर्मार-च्छाग-वृषाद् यादिः । ६ । १ । १०८ ।

एभ्योऽपत्ये यादिरायनिञ् स्यात् । दागव्यायनि,
कौशल्यायनि, कार्माग्यायणिः, छाग्यायनिः, वाप्या-
यणिः १०८ ॥

द्विस्तरादणः । ६ । १ । १०९ ।

दुभ्यः, नादेः, कुरोरिदन्तेभ्यः कोशलाऽऽजादाभ्यां च
सरूपराष्ट्रक्षत्रियेभ्यो यथासङ्ख्यं राजापत्ये च द्विर्ज्यः
स्यात् । आम्बळ्यो राजाऽपत्यं वा, एवं नैषध्यः, कौर-
व्यः, आवन्त्यः, कौशल्यः, आजाद्यः ॥ ११८ ॥

पाण्डोर्ध्वण् । ६ । १ । ११९ ।

पाण्डो राष्ट्रक्षत्रियार्यात् सरूपाद् यथासङ्ख्यं राजाऽ-
पत्ये च द्विर्ध्वण् स्यात् । पाण्डव्यो राजाऽपत्यं वा ॥ ११९ ॥

शकादिभ्यो द्रेर्लुप् । ६ । १ । १२० ।

एभ्यः परस्य द्रिसंज्ञकस्य लुप् स्यात् । शको राजा-
ऽपत्यं वा, एवं यवनः ॥ १२० ॥

कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम् । ६ । १ । १२१ ।

आभ्यां परस्य द्वेर्ध्वस्य लुप् स्यात्, स्त्रियामर्थे । कुन्ती
अपत्यम्, एवमवन्ती । स्त्रियामिति किम् ? कौन्त्यः
॥ १२१ ॥

कुरोर्वा । ६ । १ । १२२ ।

कुरोर्द्वेर्ध्वस्य स्त्रियां लुप् वा स्यात् । कुरुः अपत्यम्,
कोरव्यायणी राजाऽपत्यं वा ॥ १२२ ॥

द्रेरजणोऽप्राच्य-भर्गादेः । ६ । १ । १२३ ।

प्राच्यान् भर्गादींश्च मुक्तवाऽन्यस्मादजोऽणश्च द्वेः स्त्रियां
लुप् स्यात् । शूरसेनी अपत्यम्, एवं मदी, प्राच्यादिव-
र्जनं किम् ? पाञ्चाली, भार्गी ॥ १२३ ॥

वहुष्वस्त्रियाम् । ६ । १ । १२४ ।

१ दुसञ्ज्ञकेभ्यः । आम्बळ्य इति दुसञ्ज्ञक्योनादरणम् । आम्बल्य इति
इदन्ताय निदर्शनमस्ति । निच्चाद् अपदेर्वृद्धिः । अयं ज्यो द्विसंज्ञकः स्यादित्यर्थः ।

२ तद्विहितसूत्रे विहिताः प्रत्यया लुप्यन्ते, अर्थस्तु स एव तिष्ठति ।

द्रव्यन्तस्य बहुवर्धस्य यो द्विस्तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् ।
पञ्चाला राजानोऽपत्यानि वा । अस्त्रियामिति किम् ?
पाञ्चाल्यः ॥ १२४ ॥

यस्कादेर्गोत्रे । ६ । १ । १२५ ।

एभ्यो यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यस्कादेर्धः
प्रत्ययः, तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् । यस्काः, लह्याः । गोत्र
इति किम् ? यास्काः छात्राः ॥ १२५ ॥

यजजोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः । ६ । १ । १२६ ।

यज्जअजन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययस्तस्या-
ऽस्त्रियां लुप् स्यात्, न तु श्यापर्णान्तेभ्यो गोपवनादिभ्यः ।
गर्गाः, विदाः । अश्यापर्णेत्यादीति किम् ? गौपवनाः
॥ १२६ ॥

कौण्डिन्याऽगस्त्ययोः कुण्डिनाऽगस्ती

च । ६ । १ । १२७ ।

अनयोर्बहुगोत्रार्थयोर्धजोऽणश्चाऽस्त्रियां लुप् स्यात्,
कुण्डिनी-अगस्त्ययोः कुण्डिनाऽगस्ती चाऽऽदेशौ ।
कुण्डिनाः, अगस्त्यः ॥ १२७ ॥

भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वशिष्ठ-गौतमाऽत्रेः । ६ । १ । १२८ ।

एभ्यो यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययः
तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् । भृगवः, अङ्गिरसः, कुत्साः,
वशिष्ठाः, गौतमाः, अत्रयः ॥ १२८ ॥

प्राग्भरते बहुस्वराद् इजः । ६ । १ । १२९ ।

बहुस्वराद् य इञ्, तदन्तस्य बहुप्रागभरतगोत्रार्थस्य
यः प्रत्ययः तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् । क्षीरकलम्भाः,
उदालकाः । प्रागभरत इति किम् ? बालाकयः बहुस्व-
रादिति किम् ? चैक्यः ॥ १२९ ॥

वोपकादेः । ६ । १ । १३० ।

एभ्यो यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययः,
तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् वा । उपकाः, औपकायनाः ।
लमकाः, लामकायनाः ॥ १३० ॥

तिककितवाऽऽदौ द्वन्द्वे । ६ । १ । १३१ ।

एषु द्वन्द्वेषु बहुगोत्रार्थेषु यः स प्रत्ययस्तस्याऽस्त्रियां
लुप् स्यात् । तिककितवाः, उब्जककुभाः ॥ १३१ ॥

द्रथादेस्तथा । ६ । १ । १३२ ।

द्रथादिप्रत्ययान्तानां द्वन्द्वे यदर्थं यः स द्रथादिः
तस्य लुप् स्यात्, तथा यथापूर्वम् । धृक्लोह्यजकुण्डीशृङ्गाः
तयेति किम् ? गार्गीयत्सयाजाः । तत्राऽस्त्रियामित्युक्तं
गार्गीन्यत्र न स्यात् ॥ १३२ ॥

वाऽन्येन । ६ । १ । १३३ ।

पठितत्पुरुषे यत्पदं पठ्यथा विषये द्व्योरंकस्मिंश्च
स्यात्, तस्य यः स यत्रादिः, तस्य तथा वा लुप् स्यात् ।
गर्गकुलम्, गार्ग्यकुलम् । विदकुलम्, वेदकुलम्,
द्वेरेष्विति किम् ? गर्गाणां कुलं गर्गकुलम् ॥ १३४ ॥

न प्राग्विजितीये स्वरे । ६ । १ । १३५ ।

गोत्रे उत्पन्नस्य बहुवित्यादिना या लुबुक्ता सा प्राग्वि-
जितीयेऽर्थे यः स्वरादिस्तद्धितः तद्विषये न स्यात् ।
गार्गीयाः, आत्रेयीयाः । प्राग्विजितीय इति किम् ? अत्रीयाः ।
स्वर इति किम् ? गर्गमयम् ॥ १३५ ॥

गर्गभार्गविका । ६ । १ । १३६ ।

ठन्धात् प्राग्विजितीये विवाहे योऽरुन्, तस्मिन्नणो
लुबभावः स्यात् । गर्गभार्गविका ॥ १३६ ॥

यूनि लुप् । ६ । १ । १३७ ।

यून्युत्पन्नस्य प्रत्ययस्य प्राग्विजितीयेऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये
विषयभूते लुप् स्यात्, लुपि सत्यां यः प्राप्नोति न
स्यात् । पाण्डाहृतस्थापत्यं पाण्डाहृतिः, तस्यापत्यं युधा
पाण्डाहृतः, तस्य च्छात्रा इति प्राग्विजितीयेऽर्थे स्वरादौ
चिकीर्षिते णस्य लुप्, ततो "वृद्धेऽत्र" (६-३-२८)
इत्यत्र । पाण्डाहृताः ॥ १३७ ॥

वायनणायनिजोः । ६ । १ । १३८ ।

अनयोर्युवार्थयोः प्राग्विजितीये स्वरादौ विषये लुप् वा
स्यात् । गार्गीयाः, गार्गायणीया वा । होत्रीयाः, होत्राय-
णीया वा ॥ १३८ ॥

द्रीजो वा । ६ । १ । १३९ ।

द्रीजन्तात् परस्य युवार्थस्य लृप् स्यात् । औदु-
म्बरीः, औदुम्बरायणो वा ॥ १३९ ॥

जिदार्पाद् अणिजोः । ६ । १ । १४० ।

जिद् आपश्च योऽपत्यप्रत्ययः तदन्तात् परस्य यूनि
अण इजइच लृप् स्यात् । तैकायनिः पिता, तैकायनिः
पुत्रः, वाशिष्ठः पिता, वाशिष्ठः पुत्रः ॥ १४० ॥

अब्राह्मणात् । ६ । १ । १४१ ।

अब्राह्मणाद् वृद्धप्रत्ययान्ताद् युवार्थस्य लृप् स्यात् ।
आङ्गः पिता, आङ्गः पुत्रः । अब्राह्मणादिति किम् ? गार्ग्यः
पिता, गार्ग्यायणः पुत्रः ॥ १४१ ॥

पैलाऽऽदेः । ६ । १ । १४२ ।

एभ्यो यूनि प्रत्ययस्य लृप् स्यात् । पैलः पिता, पैलः
पुत्रः, शालङ्किः पिता, शालङ्किः पुत्रः ॥ १४२ ॥

प्राच्येजोऽतौल्वल्यादेः । ६ । १ । १४३ ।

प्राच्यगोत्रे इजन्तात् तौल्वल्यादिवर्जाद् यूनि प्रत्य-
यस्य लृप् स्यात् । पाद्मागारिः पिता, पाद्मागारिः पुत्रः,
मान्धरेपणिः पिता, मान्धरेपणिः पुत्रः । प्राच्य इति किम् ?
दाक्षिः पिता, दाक्षायणः पुत्रः । तौल्वल्यादिवर्जनं किम् ?
तौल्वलिः पिता, तौल्वलायनः पुत्रः ॥ १४३ ॥

इत्याचार्यहैमचन्द्रविरचितायां मिश्रहैमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ षष्ठ्या-
ध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ६ । १ ॥

॥ द्वितीयः पादः

रागात् 'टो रक्ते । ६ । २ । १ ।

रज्यते येन कुसुम्भादिना तदर्थान् तृतीयान्ताद्
रक्तमित्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । कौसुम्भं वासः
॥ १ ॥

लाक्षा-रोचनाद् इकण् । ६ । २ । २ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां रक्तमित्यर्थे इकण् स्यात् ।
लाक्षिकम्, रौचनिकम् ॥ २ ॥

शकल-कर्दमाद् वा । ६ । २ । ३ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां रक्तमित्यर्थे इकण् वा स्यात् ।
शाकलिकम्, शाकलम् । कर्दमिकम्, कर्दमम् ॥ ३ ॥

नील-पीताद् अ-कम् । ६ । २ । ४ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां रक्तमित्यर्थे यथासङ्ख्यमकौ
स्याताम् । नीलम्, पीतकम् ॥ ४ ॥

उदितगुरोर्भाद् युक्तेऽब्दे । ६ । २ । ५ ।

उदिता बृहस्पतिर्यत्र नक्षत्रे तदर्थान् दान्ताद् युक्तेऽब्दे
यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । पौषं वर्षम् ॥ ५ ॥

चन्द्रयुक्तात् काले, लुप् तु अप्रयुक्ते । ६ । २ । ६ ।

चन्द्रेण युक्तं यन्नक्षत्रं तदर्थान् दान्ताद् युक्ते कालेऽथ
यथाविहितं प्रत्ययः स्यात्, अप्रयुक्ते तु कालार्थे लुप्
स्यात् । पौषमहः, अथ पुष्यः ॥ ६ ॥

१ ट, इत्येन्द्रेण समुदायोपलक्षणत्वात् तृतीयान्तादित्यर्थः । कुसुम्भादिना
वर्णानां वर्णान्तरवरणमिदं स्वार्थः । कुसुम्भेन रत्नं कौसुम्भम् ।

द्वन्द्वाद् ईयः । ६ । २ । ७ ।

चन्द्रयुक्तं यन्नक्षत्रं तदर्थान् द्वन्द्वात् दान्ताद् युक्ते
कालेऽर्थे ईयः स्यात् । राधानुराधीयमहः ॥ ७ ॥

श्रवणाऽश्वत्थात् नाम्नि अः । ६ । २ । ८ ।

चन्द्रयुक्तार्थात् श्रवणादश्वत्थाच्च दान्ताद् युक्ते काले-
ऽर्थे संज्ञायामः स्यात् । श्रवणा रात्रिः, अश्वत्था पूर्णि-
मासी । नाम्नीति किम् ? श्रावणमहः । आश्वत्थमहः
॥ ८ ॥

पष्ठ्याः समूहे । ६ । २ । ९ ।

पष्ठ्यन्तात् समूहेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।
चापम्, स्त्रैणम् ॥ ९ ॥

भिक्षाऽदेः । ६ । २ । १० ।

गृभ्यः पष्ठ्यन्तेभ्यः समूहे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । भैक्षम्, गार्भिणम् ॥ १० ॥

क्षुद्रकमालवात् सेनानाम्नि । ६ । २ । ११ ।

अस्मात् पष्ठ्यन्तात् समूहेऽण् स्यात्, सेनासंज्ञा-
याम् । क्षौद्रकमालवी सेना ॥ ११ ॥

गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धाऽजोरभ्र-मनुष्य-राज-

राजन्य-राजपुत्रादकञ् । ६ । २ । १२ ।

गोत्रप्रत्ययान्ताद् उक्षादेश्च समूहेऽकञ् स्यात् । गार्ग-
कम्, आक्षकम्, वात्सकम्, औष्ट्रकम्, वार्द्धकम्,
आजकम्, औरभ्रकम्, मानुष्यकम्, राजकम्, राजन्य-
कम्, राजपुत्रकम् ॥ १२ ॥

केदारात् ण्यश्च । ६ । २ । १३ ।

केदारात् समूहे ण्योऽकञ् च स्यात् । कैदार्यम्,
कैदारकम् ॥ १३ ॥

कवचि-हस्त्यचित्तात् चेकण् । ६ । २ । १४ ।
कवचिहस्तिभ्यामचित्तात् केदाराच्च समूहे इकण्
स्यात् । कावचिकम्, हास्तिकम्, आपूपिकम्, कैदारि-
कम् ॥ १४ ॥

धेनोरनजः । ६ । २ । १५ ।

धेनोरनजपूर्वात् समूहे इकण् स्यात् । धैनुकम् ।
अनज इति किम् ? आधैनवम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मण-माणव-वाडवाद् यः । ६ । २ । १६ ।

एभ्यः समूहे यः स्यात् । ब्राह्मण्यम्, माणव्यम्, वाड-
व्यम् ॥

गणिकाया ण्यः । ६ । २ । १७ ।

अस्मात् समूहे ण्यः स्यात् । गाणिक्यम् ॥ १७ ॥

केशाद् वा । ६ । २ । १८ ।

केशात् समूहे ण्यो वा स्यात् । कैश्यम्, कैशिकम्
॥ १८ ॥

वाऽश्वादीयः । ६ । २ । १९ ।

अश्वात् समूहे ईयो वा स्यात् । अश्वीयम्, आश्वम्
॥ १९ ॥

पश्चाद् इवण् । ६ । २ । २० ।

पश्चाः समूहे इवण् स्यात् । पार्श्वम् ॥ २० ॥

ईनोऽहः क्रतौ । ६ । २ । २१ ।

अद्भः समूहे कृतावीनः स्यात् । अहीनः क्रतुः, आह-
मन्यत् ॥ २१ ॥

पृष्ठाद् यः । ६ । २ । २२ ।

पृष्ठात् समूहे कृतौ यः स्यात् । पृष्ठ्यः क्रतुः ॥ २२ ॥

चरणाद् धर्मवत् । ६ । २ । २३ ।

कठादेर्धर्मे इव समूहे प्रत्ययाः स्युः । यथा कठानां
धर्मः काठकं, तथा समूहेऽपि ॥ २३ ॥

गो-रथ-वातात्, त्रल्-कट्वल् ऊलम् । ६ । २ । २४ ।

एभ्यः समूहे यथासङ्ख्यमेते स्युः । गोत्रा, रथकट्या,
वातूलः ॥ २४ ॥

पाशाऽऽदेश्च ल्यः । ६ । २ । २५ ।

अस्माद् गवादेश्च समूहे ल्यः स्यात् । पाश्या, तृण्या,
गव्या, रथ्या, वात्या ॥ २५ ॥

श्वादिभ्योऽज । ६ । २ । २६ ।

एभ्यः समूहेऽञ् स्यात् । शीवम्, आहम् ॥ २६ ॥

खलाऽऽदिभ्या लिन् । ६ । २ । २७ ।

एभ्यः समूहे लिन् स्यात् । खलिनी, ऊकिनी ॥ २७ ॥

ग्राम-जन-वन्धु-गज-सहायात् तल् । ६ । २ । २८ ।

एभ्यः समूहे तल् स्यात् । ग्रामता, जनता, वन्धुता,
गजता, सहायता ॥ २८ ॥

पुरुपात् कृत-हित-वध-विकारे चैयञ । ६ । २ । २९ ।

एषु समूहे च पुंरूपादेयञ् स्यात् । पौरुषेयो ग्रन्थः,
पौरुषेयं पध्यम्, पौरुषेयो वधो विकारो वा, पौरुषेयः
समूहः ॥ २९ ॥

विकारे । ६ । २ । ३० ।

षष्ठ्यन्ताद् विकारे यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।
आश्मनः, आश्मः ॥ ३० ॥

प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च । ६ । २ । ३१ ।

एभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो विकारेऽवयवे च यथाविहित
प्रत्ययाः स्युः । कापोतं सक्थि मांसं वा, दौर्व काण्डं भस्म
वा, एवं धौलवम्, ॥ ३१ ॥

तालाद् धनुषि । ६ । २ । ३२ ।

तालाद् धनुषि विकारेऽण् स्यात् । तालं धनुः । धनु-
षीति किम् ? तालमयं काण्डम् ॥ ३२ ॥

त्रपु-जतोः पोन्तश्च । ६ । २ । ३३ ।

आभ्यां विकारेऽण् स्यात्, पान्तः । त्रापुपम्, जालु-
पम् ॥ ३३ ॥

शम्या लः । ६ । २ । ३४ ।

शम्या विकारेऽवयवे चाऽण् स्यात्, तद्योगे लान्तः ।
शामीलं भस्म, शामीली शाखा ॥ ३४ ॥

पयस्-द्रोयः । ६ । २ । ३५ ।

आभ्यां विकारे यः स्यात् । पयस्यम्, द्रव्यम् ॥ ३५ ॥

उष्ट्रादकञ् । ६ । २ । ३६ ।

उष्ट्राद् विकारेऽवयवे चाऽकञ् स्यात् । औष्ट्रकं
मांसमङ्गं वा ॥ ३६ ॥

उमोर्णाद् वा । ६ । २ । ३७ ।

आभ्यां विकारेऽवयवे चाऽकञ् वा स्यात् । औमकम्,
औमम् । और्णकम्, और्णः कम्बलः ॥ ३७ ॥

एण्या एयञ् । ६ । २ । ३८ ।

एण्या विकारेऽवयवे चैयञ् स्यात् । ऐणेयं मांसमङ्गं
वा ॥ ३८ ॥

कौशेयम् । ६ । २ । ३९ ।

कोशाद् विकारे एयञ् स्यात् । कौशेयं वस्त्रं सूत्रं वा
॥ ३९ ॥

परशव्याद् यलुक् च । ६ । २ । ४० ।

अस्माद् विकारेऽण् स्यात्, यस्य लुक् च । पारशवम्
॥ ४० ॥

कंसीयात् ज्यः । ६ । २ । ४१ ।

अस्माद् विकारे ज्यः स्यात्, तद्योगे यलुक् च । कांस्यम्
॥ ४१ ॥

हेमार्थात् माने । ६ । २ । ४२ ।

अस्मात् माने विकारेऽण् स्यात् । हाटकौ निष्कः ।
मान इति किम् ? हाटकमयी यष्टिः ॥ ४२ ॥

द्रोर्वयः । ६ । २ । ४३ ।

द्रोर्माने विकारे वयः स्यात् । द्रुवयं मानम् ॥

मानात् क्रीतवत् । ६ । २ । ४४ ।

मानं सङ्ख्यादि । तदर्थोद् विकारे क्रीते इव प्रत्ययाः
स्युः । यथा शतेन क्रीतः शत्यः, शतिको वा, तथा तद्वि-
कारेऽपि ॥ ४४ ॥

हेमाऽऽदिभ्योऽञ् । ६ । २ । ४५ ।

एभ्यो यथायोगं विकारेऽवयवे चाऽञ् स्यात् । हेमी
यष्टिः, राजतः ॥ ४५ ॥

अभक्ष्याऽऽच्छादने वा मयट् । ६ । २ । ४६ ।

पष्ठयन्ताद् भक्ष्याच्छादनवर्जे यथायोगं विकारेऽवयवे
च मयट् वा स्यात् । भस्ममयम्, भास्मनम् । अभक्ष्याच्छा-
दन इति किम् ? मौद्गः सूणः, कार्पासः पटः, ॥ ४६ ॥

शर-दर्भ-कूदी-तृण-सोम-बल्वजात् । ६ । २ । ४७ ।

एभ्योऽभक्ष्याच्छादने विकारेऽवयवे च नित्यं मयट्
स्यात् । शरमयम्, दर्भमयम्, कूदीमयम्, तृणमयम्,
सोममयम्, बल्वजमयम् ॥ ४७ ॥

एकस्वरात् । ६ । २ । ४८ ।

अस्माद् भक्ष्याच्छादनवर्जे विकारेऽवयवे च नित्यं
मयट् स्यात् । बाह्ययम् ॥ ४८ ॥

दोरप्राणिनः । ६ । २ । ४९ ।

अप्राण्यर्थाद् दोरभक्ष्याच्छादने विकारेऽवयवे च मयट्
स्यात् । आम्रमयम् । अप्राणिन इति किम् ? चापम्,
चापमयम् ॥ ४९ ॥

गोः पुरीषे । ६ । २ । ५० ।

१ हुसङ्गकद् अप्राणिवधिन । अत्राऽप्राणीनि नप्राणिभिश्च हेयम्, इतर-
थाऽऽज्ञाऽऽसीनायपि मयट् न स्यात्, जैनामास्याराद्धादिसूत्रेषु आत्रादिष्वपि
जीवस्य प्रतिपक्षेनाद्, विज्ञानविद्वत्स्य विज्ञात् सिद्धम् ॥ १ ॥

गोः पुरीषेऽर्थे मयट् स्यात् । गोमयम् । पयस्तु गव्यम्
॥ ५० ॥

ब्रीहेः पुरोडाशे । ६ । २ । ५१ ।

ब्रीहेः पुरोडाशे विकारे नित्यं मयट् स्यात् । ब्रीहिमयः
पुरोडाशः । पुरोडाश इति किम् ? ब्रैह ओदनः, ब्रैहं भस्म
॥ ५१ ॥

तिल-यवाद् अनाम्नि । ६ । २ । ५२ ।

आभ्यां विकारेऽवयवे चाऽनाम्नि मयट् स्यात् ।
तिलमयम्, यवमयम् । अनाम्नीति किम् ? तैलम्, यावः
॥ ५२ ॥

पिष्टात् । ६ । २ । ५३ ।

पिष्टाद् विकारेऽनाम्नि मयट् स्यात् । पिष्टमयम् ॥ ५३ ॥

नाम्नि कः । ६ । २ । ५४ ।

पिष्टाद् विकारे नाम्नि कः स्यात् । पिष्टिका ॥ ५४ ॥

ह्योगोदोहाद् ईनञ् ह्रियङ्गुश्चास्य । ६ । २ । ५५ ।

अस्माद् विकारे नाम्नीनञ् स्यात्, तद्योगे च प्रकृते
ह्रियङ्गुः । ह्रियङ्गवीनं नवनीतं घृतं वा । नाम्नीत्येय ?
ह्योगोदोहं तक्रम् ॥ ५५ ॥

अपो यञ् वा । ६ । २ । ५६ ।

अपो विकारे यञ् वा स्यात् । आप्यम्, अम्मयम् ॥ ५६ ॥

लुप् बहुलं पुष्प-मूले । ६ । २ । ५७ ।

विकारेऽवयवार्थस्य पुष्पे मूले चार्थे प्रत्ययस्य बहुलं
लुप् स्यात् । मल्लिका पुष्पम्, विदारि मूलम् । बहुल-
मिति किम् ? चारणं पुष्पम्, ऐरण्डं मूलम् ॥ ५७ ॥

१ मयटि परे पूर्वपक्षस्य मधरो जातः । मयट् तु ६-२-१६ सूत्रात्
स्यात् । "विकारे" (६-२-१०) सूत्रस्य चानुवृत्तिः ।

फले । ६ । २ । ५८ ।

विकारेऽवयवे चार्थे प्रत्ययस्य लुप् स्यात् । आमलकम् ॥ ५८ ॥

प्लक्षाऽऽदेरन् । ६ । २ । ५९ ।

एभ्यो विकारेऽवयवे वा फलेऽण् स्यात् । प्लाक्षम्, आहवत्थम् ॥ ५९ ॥

जम्बवा वा । ६ । २ । ६० ।

जम्बवा विकारेऽवयवे वा फलेऽण् वा स्यात् । जाम्बवम्, जम्बु, जम्बू ॥ ६० ॥

न द्विरद्रुवय-गोमय-फलात् । ६ । २ । ६१ ।

द्रुवयगोमयौ फलार्थे च सुत्वाऽन्यस्माद् विकारा-
वयवयोर्द्विः प्रत्ययो न स्यात्, कापोतस्य विकारोऽवयवो
वेति मयद् न स्यात् । अद्रुवयेत्यादीति किम् ? द्रौवयं
खण्डम्, गौमयं भस्म, कापित्थो रसः ॥ ६१ ॥

पितृ-मातृव्य-दुलं भ्रातरि । ६ । २ । ६२ ।

आभ्यां भ्रातर्यर्थे यथासङ्ख्यं व्यङ्गुलौ स्याताम् ।
पितृव्यः, मातुलः ॥ ६२ ॥

पित्रोर्दामहद् । ६ । २ । ६३ ।

पितृमातृभ्यां मातापित्रोर्दामहद् स्यात् । पितामहः,
पितामही, मातामहः, मातामही ॥ ६३ ॥

अवेर्दुग्धे सोढ-दूस-मरीसम् । ६ । २ । ६४ ।

अवेर्दुग्धेऽर्थे एते स्युः । अविसोढम्, अचिदूसम्,
अविमरीसम् ॥ ६४ ॥

राष्ट्रेऽनङ्गाऽऽदिभ्यः । ६ । २ । ६५ ।

अङ्गादिवर्जात् षष्ठ्यन्ताद् राष्ट्रेऽर्थेऽण् स्यात् । शैवम् ।
अङ्गादिवर्जनं किम् ? अङ्गानां वङ्गानां वा राष्ट्रमिति
वाक्यमेव ॥ ६५ ॥

राजन्याऽऽदिभ्योऽकञ् । ६ । २ । ६६ ।

एभ्यो राष्ट्रेऽकञ् स्यात् । राजन्यकम्, दैवयातवकम्
॥ ६६ ॥

वसातेर्वा । ६ । २ । ६७ ।

अस्माद् राष्ट्रेऽकञ् वा स्यात् । वासातकम्, वासातं
राष्ट्रम् ॥ ६७ ॥

भौरिक्यैषुकार्यादेर्विध-भक्तम् । ६ । २ । ६८ ।

भौरिक्यादे राष्ट्रे विधः, एषुकार्यादिश्च भक्तः स्यात् ।
भौरिकिविधम्, भौलिकिविधम् । ऐषुकारिभक्तम्,
सारस्यायनभक्तम् ॥ ६८ ॥

निवासाऽदूरभवे इति देशे नाम्नि । ६ । २ । ६९ ।

षष्ठ्यन्तात् निवासाऽदूरभवणोर्यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात्, तदन्तं चेद् रुडम् । देशनाम शैवम्, वैदिशं पुरम्
॥ ६९ ॥

तदत्राऽस्ति । ६ । २ । ७० ।

तदिति प्रथमान्ताद्, अत्रेति सप्तम्यर्थं यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात्, प्रथमान्तं चेदस्तीति प्रत्ययान्तं चेद् देश-
नाम । औदुम्बरं पुरम् ॥ ७० ॥

तेन निर्वृत्ते च । ६ । २ । ७१ ।

तेनेति तृतीयान्तात् निर्वृत्तेऽर्थं यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात्, देशनाम्नि । कौशाम्बी ॥ ७१ ॥

नद्यां मतुः । ६ । २ । ७२ ।

निवासाद्यर्थचतुष्के यथायोगं मतुः स्यात्, नद्यां देश-
नाम्नि । उदुम्वरावती ॥ ७२ ॥

मध्वादेः । ६ । २ । ७३ ।

एभ्यश्चातुरधिको देशनाम्नि मतुः स्यात् । मधुमान्,
विस्रयान् ॥ ७३ ॥

नड-कुमुद-वेतस-महिषात् डित् । ६ । २ । ७४ ।

एभ्यो डित् मतुश्चातुरधिको देशनाम्नि स्यात् । नड-
वान्, कुमुदान्, वेतस्वान्, महिष्मान् ॥ ७४ ॥

नड-शादाद् वलः । ६ । २ । ७५ ।

आभ्यां चातुरधिको डिट् वलो देशनाम्नि स्यात् ।
नड्वलम्, शाड्वलम् ॥ ७५ ॥

शिखायाः । ६ । २ । ७६ ।

अस्मात् चातुरधिको देशनाम्नि वलः स्यात् ।
शिखावलं पुरम् ॥ ७६ ॥

शिरीषादिक-कणौ । ६ । २ । ७७ ।

अस्माद् देशनाम्नि चातुरधिकाविककणौ स्याताम् ।
शिरीषिकः, शैरीषकः ॥ ७७ ॥

शर्कराया इकण-ईयाऽण् च । ६ । २ । ७८ ।

अस्माच्चातुरधिका देशनाम्नि इकणीयाण्, चकरात्
इक-कण् इत्येते स्युः । शार्करिकः, शर्करीयः, शार्करः,
शर्करिकः, शार्करकः ॥ ७८ ॥

रोऽश्माऽऽदेः । ६ । २ । ७९ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि रः स्यात् । अश्मरः, यूपरः
॥ ७९ ॥

प्रेक्षाऽऽदेरिन् । ६ । २ । ८० ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि हन् स्यात् । प्रेक्षी फलकी ॥ ८० ॥

तृणाऽऽदेः सल् । ६ । २ । ८१ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि सल् स्यात् । तृणसा, नदसा
॥ ८१ ॥

काशाऽऽदेरिलः । ६ । २ । ८२ ।

अस्मात् चातुरर्थिको देशनाम्नि हलः स्यात् । काशिलम्, वाशिलम् ॥ ८२ ॥

अरीहणाऽऽदेरकण् । ६ । २ । ८३ ।

चातुरर्थिको देशनाम्न्यकण् स्यात् । आरीहणकम्, खाण्डवकम् ॥ ८३ ॥

सुपन्थ्यादेर्ज्यः । ६ । २ । ८४ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि ज्यः स्यात् । सौपन्थ्यम्, सौबन्ध्यम् ॥ ८४ ॥

सुतङ्गमाऽऽदेरिञ् । ६ । २ । ८५ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि इञ् स्यात् । सौतङ्गमिः, भौनिवित्तिः ॥ ८५ ॥

बलाऽऽदेर्यः । ६ । २ । ८६ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि यः स्यात् । पत्यम्, तुत्यम् ॥

अहरादिभ्योऽञ् । ६ । २ । ८७ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि अञ् स्यात् । आहम्, लीमम् ॥

सख्यादेरेयण् । ६ । २ । ८८ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि एयण् स्यात् । सापेयः,
साखिदत्तेयः ॥ ८८ ॥

पन्थ्यादेरायनण् । ६ । २ । ८९ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि आयनण् स्यात् । पान्थायनः,
पाक्षायणः ॥ ८९ ॥

कर्णाऽऽदेरायनिञ् । ६ । २ । ९० ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि आयनिञ् स्यात् । कार्णा-
यनिः, वासिष्ठायनिः ॥ ९० ॥

उत्कराऽऽदेरीयः । ६ । २ । ९१ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि ईयः स्यात् । उत्करीयः,
सङ्करीयः ॥ ९१ ॥

नडाऽऽदेः कीयः । ६ । २ । ९२ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि कीयः स्यात् । नटकीयः,
प्लक्षकीयः ॥ ९२ ॥

कृशाश्वाऽऽदेरीयण् । ६ । २ । ९३ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि ईयण् स्यात् । कार्शाश्वीयः,
आरिष्टीयः ॥ ९३ ॥

श्रद्धयादेः कः । ६ । २ । ९४ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि कः स्यात् । श्रद्धयकः, न्यग्रो-
धकः ॥ ९४ ॥

वराहाऽऽदेः कण् । ६ । २ । ९५ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि कण् स्यात् । वाराहकम्,
पालाशकम् ॥ ९५ ॥

कुमुदाऽऽदेरिकः । ६ । २ । ९६ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि इकः स्यात् । कुमुदिकम्,
इक्षटिकम् ॥ ९६ ॥

अश्वत्थाऽऽदेरिकण् । ६ । २ । ९७ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि इकण् स्यात् । आश्वत्थिकम्,
कौमुदिकम् ॥ ९७ ॥

साऽस्य पौर्णमासी । ६ । २ । ९८ ।

सेति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे यथाविहितं नाम्नि
प्रत्ययः स्यात्, प्रथमान्तं चेत् पौर्णमासी । पौषो मासोऽर्द्ध-
मासो वा ॥ ९८ ॥

आग्रहायण्यश्वत्थाद् इकण् । ६ । २ । ९९ ।

आभ्यां प्रथमान्ताभ्यां षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, तत्रेत्
पौर्णमासी नाम्नि । आग्रहायणिको मासोऽर्द्धमासो वा,
एवमाश्वत्थिकः ॥ ९९ ॥

चैत्री-कार्तिकी-फाल्गुना-श्रवणाद् वा । ६ । २ । १०० ।

एभ्यः साऽस्य पौर्णमासीतिविषये नाम्नि इकण् वा
स्यात् । चैत्रिकः, चैत्रो मासोऽर्द्धमासो वा । एवं कार्ति-
किकः, कार्तिकः । फाल्गुनिकः, फाल्गुनः । श्रावणिकः,
श्रावणः ॥ १०० ॥

देवता । ६ । २ । १०१ ।

१ पौषी पौर्णमासी अस्य पौषो मासः । एव माषादिष्वपि ।

२ जिनो देवताऽस्य ॥ जैनः, एवमार्हतशैवबौद्धदेवताः नेष्टाऽऽदित्यादयः ।

देवताऽर्थात् प्रथमान्तात् पञ्चमं यथानिहितं प्रथमः
स्यात् । जनः, आग्नेयः, आदिन्यः ॥ १०१ ॥

पेद्गाक्षीपुत्राऽऽदेरीयः । ६ । २ । १०२ ।

अभ्यः साऽस्य देवतेतिविषये इयः स्यात् । पेद्गाक्षी-
पुत्रीयम्, ताणंविन्दयीयं हविः ॥ १०२ ॥

शुक्राद् इयः । ६ । २ । १०३ ।

शुक्रान् साऽस्य देवतेतिविषये इयः स्यात् । शुक्रियं
हविः ॥ १०३ ॥

शतरुद्रात् तौ । ६ । २ । १०४ ।

अस्मात् साऽस्य देवतेतिविषये इयः, इयम् स्यात् ।
शतरुद्रीयम्, शतरुद्रियम् ॥ १०४ ॥

अपोनपात्-अपान्नपातस्तृचातः । ६ । २ । १०५ ।

आभ्यां साऽस्य देवतेतिविषये तौ स्याताम् । तृचां
चाऽऽनन्तृन् । अपोनप्तीयम्, अपोनप्त्रियम् । अपान्नप्त्री-
यम्, अपान्नप्त्रियम् ॥ १०५ ॥

महेन्द्राद् वा । ६ । २ । १०६ ।

अस्मात् साऽस्य देवतेतिविषये तौ वा स्याताम् ।
महेन्द्रीयम्, महेन्द्रियम्, माहेन्द्रं वा हविः ॥ १०६ ॥

क-सोमात् ट्यण् । ६ । २ । १०७ ।

आभ्यां साऽस्य देवतेतिविषये ट्यण् स्यात् । कौयम्,
सोमं हविः ॥ १०७ ॥

द्यावापृथिवी-शुनासीराऽग्नीषोम-मरुत्वत्-वास्तो-

ष्पति-गृहमेधाद् ईय-यौ । ६ । २ । १०८ ।

एभ्यः साऽस्य देवतेतिविषये ईययौ स्याताम् ।
द्यावापृथिवीयम्, द्यावापृथिव्यम् । शुनासीरीयम्, शुना-
सीर्यम् । अग्नीषोमीयम्, अग्नीषोम्यम् । मरुत्वतीयम्,
मरुत्वत्यम् । वास्तोष्पतीयम्, वास्तोष्पत्यम् । गृहमेधीयम्,
गृहमेध्यम् ॥ १०८ ॥

वायु-ऋतु-पितृ-उपसो यः । ६ । २ । १०९ ।

एभ्यः साऽस्य देवतेतिविषये यः स्यात् । वायव्यम्,
ऋतव्यम्, पितृव्यम्, उपस्यम् ॥ १०९ ॥

महाराज-प्रौष्ठपदाद् इकण् । ६ । २ । ११० ।

आभ्यां साऽस्य देवतेतिविषये इकण् स्यात् ।
माहाराजिकः, प्रौष्ठपदिकः ॥ ११० ॥

कालाद् भववत् । ६ । २ । १११ ।

कालविशेषार्थेभ्यो यथा भवे प्रत्यया वक्ष्यन्ते, तथा
साऽस्य देवतेतिविषयेऽपि स्युः । यथा मासे भवं मासि-
कम्, प्रावृषि प्रावृषेण्यम्, तथा मासप्रावृहदेवताकमपि ॥

आदेः छन्दसः प्रगाथे । ६ । २ । ११२ ।

प्रथमान्तादादेः छन्दसोऽस्येति पठ्यर्थं यथाचिहितं
प्रत्ययः स्यात्, प्रगाथे वाच्ये । पाठक्तः प्रगाथः । आदेरिति
किम् ? अनुष्टुप् मध्यमस्य प्रगाथस्य ॥ ११२ ॥

योद्ध-प्रयोजनाद् युद्धे । ६ । २ । ११३ ।

१ यत्र द्वे ऋतौ प्रप्रयनन (प्रवृत्त्यवसानविशेषेण) प्रकर्षणनेन वा त्रिय,
त्रियते स मन्त्रविशेष प्रगाथ इत्याचार्ये । पठितपदिर्यस्य प्रगाथस्य ॥ पाएवा,
प्रगाथो वैदिकमन्त्रविशेष इत्यर्थः ।

प्रथमान्ताद् योद्धृथात् प्रयोजनार्थान्च पष्ठ्यर्थं युद्धे
यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । वैद्याघरं युद्धम्, सौभद्रं
युद्धम् ॥ ११३ ॥

भावघजोऽस्यां णः । ६ । २ । ११४ ।

भावे घञन्तात् प्रथमान्तादस्यामित्यर्थं णः स्यात् ।
प्रापाता तिथिः । भावेति किम् ? प्राकारोऽस्याम् ॥ ११४ ॥

इयैनम्पाता-तैलम्पाता । ६ । २ । ११५ ।

इयैनतिलयोर्भावे घञन्ते पाते परे मोऽन्तः स्यात् ।
इयैनम्पाता, तैलम्पाता तिथिः क्रियाभूमिः क्रीडा वा ॥

प्रहरणात् क्रीडायां णः । ६ । २ । ११६ ।

प्रहरणार्थात् प्रथमान्तादस्यामिति क्रीडायां णः
स्यात् । दाण्डा क्रीडा । क्रीडायामिति किम् ? खड्ग
प्रहरणमस्यां सेनायाम् ॥ ११६ ॥

तद् वेत्यधीते । ६ । २ । ११७ ।

तदिति द्वितीयान्ताद् वेत्ति अधीते वा इत्यर्थयोर्थथा-
विहितं प्रत्ययः स्यात् । मोहर्त्तः, छान्दसः ॥ ११७ ॥

न्यायादेरिकण् । ६ । २ । ११८ ।

एभ्यो वेत्यधीते वेत्यथ डकण् स्यात् । नैयायिकः,
नैयासिकः ॥ ११८ ॥

पद-कल्प-लक्षणान्त-कृत्वाख्यानाऽऽख्यायि-

कात् । ६ । २ । ११९ ।

पदकल्पलक्षणान्तेभ्यः कृत्वादेश्च वेत्यधीते वेत्यर्थे
इकण स्यात् । पौर्वपदिकः, मातृकल्पिकः, गौलक्षणिकः,
आग्निष्टोमिकः, यावक्रीतिकः, वासवदत्तिकः ॥ ११९ ॥

अकल्पात् सूत्रात् । ६ । २ । १२० ।

कल्पवर्जात् परो यः सूत्रः तदन्ताद् वेत्यधीते वेत्यर्थे
इकण स्यात् । वार्तिसूत्रिकः । अकल्पादिति किम् ? सूत्रः,
काल्पसूत्रः ॥ १२० ॥

अधर्म-क्षत्र-त्रि-संसर्गाऽङ्गाद् विद्यायाः । ६ । २ । १२१ ।

धर्मादिवर्जात् परो यो विद्याशब्दः तदन्ताद् वेत्यधीते
वेत्यर्थे इकण स्यात् । वायसविद्यिकः । अधर्मादेरिति
किम् ? वैद्यः, धार्मविद्यः, क्षात्रविद्यः, त्रैविद्यः, सांसर्ग-
विद्यः, आङ्गविद्यः ॥ १२१ ॥

याज्ञिकौक्त्थिक-लौकायितिकम् । ६ । २ । १२२ ।

एते वेत्यधीते वेत्यर्थे इकणन्ता निपात्यन्ते । याज्ञिकः,
औक्त्थिकः, लौकायितिकः ॥ १२२ ॥

अनुब्राह्मणादिन् । ६ । २ । १२३ ।

अस्माद् वेत्यधीते वेत्यर्थे इन् स्यात् । अनुब्राह्मणी ॥

शत-षष्टेः पथ इकट् । ६ । २ । १२४ ।

आभ्यां परो यः पन्थास्तदन्ताद् वेत्यधीते वेत्यर्थे
इकट् स्यात् । शतपथिकी, षष्टिपथिकः ॥ १२४ ॥

पदोत्तरपदेभ्य इकः । ६ । २ । १२५ ।

पदशब्द उत्तरपदं यस्य तस्मात् पदात्, पदोत्तरपदाच्च
वेत्यधीते वेत्यर्थे इकः स्यात्, । पूर्वपदिकः, पदिकः,
पदोत्तरपदिकः ॥ १२५ ॥

१ वायसस्य विद्या वेत्तीति । त्र्यवयवा विद्यादमधीते इति त्रैविद्यः । आचारान्तराणां ऽऽदिनि
द्वादशाङ्गानि गणपरद्वयानि जैनानां मूलसूत्रानि वेत्यधीते वेति आत्रविद्यादि
उ इकण् न स्यात् ।

पद-क्रम-शिक्षा-मीमांसा-साम्प्रोऽकः । ६ । २ । १२६ ।

एभ्यो वेत्त्यधीते वेत्यर्थेऽकः स्यात् । एकदः, प्रमकः,
शिक्षकः, मीमांसकः, सामकः ॥ १२६ ॥

स-सर्वपूर्वात् लुप् । ६ । २ । १२७ ।

सपूर्वात् सर्वपूर्वाच्च वेत्त्यधीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप्
स्यात् । सचार्त्तिकः, सर्ववेदः ॥ १२७ ॥

सङ्ख्याकात् सूत्रे । ६ । २ । १२८ ।

सङ्ख्यायाः परो यः कः, तदन्तात् सूत्रार्थाद् वेत्य-
धीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप् स्यात् । अष्टकाः पाणिनीयाः ॥

प्रोक्तात् । ६ । २ । १२९ ।

प्रोक्तार्थप्रत्ययान्ताद् वेत्त्यधीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप्
स्यात् । गौतमेन प्रोक्तं गौतमम्, तद्वेत्त्यधीते वा गौतमः ॥

वेदेनूद्वाहणमत्रैव । ६ । २ । १३० ।

प्रोक्तप्रत्ययान्तं वेदवाचि, इन्नन्तं ब्राह्मणवाचि चाऽ-
त्रैव वेत्त्यधीते वेति विषये एव प्रयुज्यते । कठेन प्रोक्तं
वेदं विदन्त्यधीयते वा कठाः, ताण्ड्येन प्रोक्तं ब्राह्मणं
विदन्त्यधीयते वा ताण्डिनः ॥ १३० ॥

तेन च्छन्ने रये । ६ । २ । १३१ ।

तेनेति तृतीयान्तात् छन्नेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । वास्त्रो रथः ॥ १३१ ॥

पाण्डुकम्बलाद् इन् । ६ । २ । १३२ ।

अस्मात् दान्तात् छन्ने रथे इन् स्यात् । पाण्डुकम्बली
रथः ॥ १३२ ॥

दृष्टे साम्नि नाम्नि । ६ । २ । १३३ ।

तेनेति दान्तात्, दृष्टं सामेत्यर्थं यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात्, संज्ञायाम् । कौञ्चं साम, कालेयम् ॥ १३३ ॥

गोत्राद् अङ्कवत् । ६ । २ । १३४ ।

गोत्रवाचिनः दान्ताद् दृष्टं सामेत्यर्थेऽङ्क इव प्रत्ययः
स्यात् । औपगवकं साम ॥ १३४ ॥

वामदेवाद् यः । ६ । २ । १३५ ।

अस्मात् दान्ताद् दृष्टे साम्नि यः स्यात् । वामदेव्यं
साम ॥ १३५ ॥

डिद् वाऽण् । ६ । २ । १३६ ।

दृष्टं सामेत्यर्थेऽण् डिद् वा स्यात् । औशनम्,
औशनसम् ॥ १३६ ॥

वा जाते द्विः । ६ । २ । १३७ ।

जातेऽर्थे योऽण् द्विविहितः स डिद्वा स्यात् । शात-
भिषः, शातभिषजः । द्विरिति किम् ? हैमवतः ॥ १३७ ॥

तत्रोद्धृते पात्रेभ्यः । ६ । २ । १३८ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तात् पात्रार्थाद् उद्धृतेऽर्थे यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । शाराव ओदनः ॥ १३८ ॥

स्थण्डिलात् शेते व्रती । ६ । २ । १३९ ।

स्थण्डिलात् सप्तम्यन्तात् शेते व्रतीत्यर्थं यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । स्थण्डिली भिक्षुः ॥ १३९ ॥

संस्कृते भक्ष्ये । ६ । २ । १४० ।

सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्ये यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । आध्वा अपूपाः ॥ १४० ॥

शूलोखाद् यः । ६ । २ । १४१ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां संस्कृते भक्ष्ये यः स्यात् ।
शूल्यम्, उग्यं मांसम् ॥ १४१ ॥

क्षीरादेयण् । ६ । २ । १४२ ।

क्षीरात् सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्ये यण् स्यात् ।
क्षरेयी यवाग्रः ॥ १४२ ॥

दध्म डकण् । ६ । २ । १४३ ।

दधः सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्ये डकण् स्यात् ।
दाधिकम् ॥ १४३ ॥

वोदश्चितः । ६ । २ । १४४ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्येऽर्थे डकण् वा
स्यात् । औदश्चित्कम्, औदश्चितम् ॥ १४४ ॥

क्वचित् । ६ । २ । १४५ ।

अपत्यादिभ्योऽन्यत्रार्थे क्वचिद् यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । चाक्षुषं रूपम्, आट्यो रथः ॥ १४५ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां मिहमेचन्द्राभिया-

नस्योपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चस्याध्यायस्य

द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ६ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

शेषे । ६ । ३ । १ ।

अपत्यादिभ्योऽन्यस्मिन् प्राग्जितीयेऽर्थे इतोऽनु-
क्रम्यमाणं वेदितव्यम् ॥ १ ॥

नद्यादेरेयण् । ६ । ३ । २ ।

एभ्यः प्राग्जितीये शेषेऽर्थे एयण् स्यात् । नादेयः,
वानेयः । शेष इत्येव ? समूहे नादिकम् ॥ २ ॥

राष्ट्राद् इयः । ६ । ३ । ३ ।

राष्ट्रशब्दात् शेषप्राग्जितीयेऽर्थे इयः स्यात् ।
राष्ट्रियः ॥ ३ ॥

दूराद् एत्यः । ६ । ३ । ४ ।

दूरात् शेषेऽर्थे एत्यः स्यात् । दूरेत्यः ॥ ४ ॥

उत्तराद् आहञ् । ६ । ३ । ५ ।

उत्तरशब्दात् शेषेऽर्थे आहञ् स्यात् । औत्तराहः

पारावाराद् ईनः । ६ । ३ । ६ ।

पारावारशब्दात् शेषेऽर्थे ईनः स्यात् । पारावारीणः॥

व्यस्त-व्यत्यस्तात् । ६ । ३ । ७ ।

पारावारात् शेषे ईनः स्यात् । पारीणः, अचारीणः,
अवारपारीणः ॥

द्यु-प्राग्-अपाग् उदक्-प्रतीचो यः । ६ । ३ । ८ ।

१ उपयुक्तादन्यः शेषः । अपत्यादिभ्यः संस्कृतमश्वान्तभ्योऽन्योऽर्थः शेष उच्यते ।

दिब्शब्दात् प्राच् अपाच् उदच् प्रत्यच् इत्येतेभ्यश्चा-
न्ययानन्ययेभ्यः शेषेऽर्थे यः स्यात् । दिन्यम्, प्राच्यम्,
अपाच्यम्, उदीच्यम्, प्रनीच्यम् ॥ ८ ॥

ग्रामाद् ईनञ् च । ६ । ३ । ९ ।

ग्रामात् शेषेऽर्थे ईनञ् यश्च स्यात् । ग्रामीणः, ग्राम्यः ॥

कड्यादेश्वेयकञ् । ६ । ३ । १० ।

कड्यादिभ्यो ग्रामाच्च शेषे एयकञ् स्यात् । कात्रेयकः,
पौष्करेयकः, ग्रामेयकः ॥ १० ॥

कुण्ड्यादिभ्यो यलुक् च । ६ । ३ । ११ ।

कुण्ड्यादिभ्यः शेषेऽर्थे एयकञ् स्यात्, तद्योगे च यो-
लुक् । कौण्डेयकः, कौणेयकः ॥ ११ ॥

कुल-कुक्षि-ग्रीवात् श्वाऽस्यलङ्कारे । ६ । ३ । १२ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे यथासङ्ख्यमेयकञ् स्यात् । कौलेयकः
श्वा, कौक्षेयकोऽसिः, ग्रीवेयकोऽलङ्कारः ॥ १२ ॥

दक्षिणा-पश्चात्-पुरसस्त्यण् । ६ । ३ । १३ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे त्यण् स्यात् । दक्षिणात्यः, पाश्चा-
त्यः, पौरस्त्यः ॥ १३ ॥

वह्नि-उर्दि-पर्दि-कापिश्याः टायनण् । ६ । ३ । १४ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे टायनण् स्यात् । बाह्वायनः, और्दायनः,
पार्दायनः, कापिश्यायनी द्राक्षा ॥ १४ ॥

रङ्कोः प्राणिनि वा । ६ । ३ । १५ ।

रङ्कुशब्दात् प्राणिनि विशिष्टे शेषेऽर्थे टायनण् वा
स्यात् । राङ्वायनः, राङ्को गौः । कम्बलस्तु राङ्गवः ॥ १५ ॥

केहाऽमा-त्र-तसः त्यच् । ६ । ३ । १६ ।

क्व-इह-अमा-इत्येतेभ्यः अतस्प्रत्ययान्तेभ्यश्च शेषेऽर्थं त्यच् स्यात् । क्वत्यः, इहत्यः, अमात्यः, तत्रत्यः, कुत-
स्त्यः ॥ १६ ॥

नेर्ध्रुवे । ६ । ३ । १७ ।

निशब्दाद् ध्रुवेऽर्थं त्यच् स्यात् । नित्यं ध्रुवम् ॥ १७ ॥

निसो गते । ६ । ३ । १८ ।

निस्शब्दाद् गतेऽर्थं त्यच् स्यात् । निष्टंश्चण्डालः ॥

ऐपमस्-ह्यस्-श्वसो वा । ६ । ३ । १९ ।

एभ्यः शेषेऽर्थं त्यच् वा स्यात् । ऐपमस्त्यम्, ऐपमस्तनम् ।
ह्यस्त्यम्, ह्यस्तनम् । श्वस्त्यम्, श्वस्तनम् ॥ १९ ॥

कन्थाया इकण् । ६ । ३ । २० ।

कन्था ग्रामविशेषः । कन्थाशब्दात् शेषेऽर्थं इकण्
स्यात् । कान्थिकः ॥ २० ॥

वर्णविकञ् । ६ । ३ । २१ ।

वर्णदेशे या कन्था ततः शेषेऽर्थेऽकञ् स्यात् । कान्थकः ॥

रूप्योत्तरपदाऽरण्यात् णः । ६ । ३ । २२ ।

रूप्योत्तरपदाद् अरण्याच्च शेषेऽर्थे णः स्यात् । वार्क-
रूप्यः, आरण्याः सुमनसः ॥ २२ ॥

दिक्पूर्वाद् अनाम्नः । ६ । ३ । २३ ।

दिक्पूर्वपदादनान्नोऽसंज्ञाविषयात् शेषेऽर्थे णः स्यात् ।
पौर्वशालः । अनाम्न इति किम् ? पूर्वकार्ष्णमृत्तिका ॥ २३ ॥

मद्रादञ् । ६ । ३ । २४ ।

मद्धान्ताद् दिक्पूर्वपदात् शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । पूर्वमद्री ॥

उदग्रग्रामाद् यकृल्लोमनः । ६ । ३ । २५ ।

उदग्रग्रामवाचिनो यकृल्लोमनशब्दाच्चेवेऽर्थेऽञ्

स्यात् । याकृल्लोमः । उदग्रग्रामादिति किम् ? अन्यस्मा-

दण्, याकृल्लोमनः ॥ २५ ॥

गोष्ठी-तैकी-नैकेती-गोमती-शूरसेन-वाहीक-रोम-

क-पटच्चरात् । ६ । ३ । २६ ।

एभ्यः शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । गौष्ठः, तैकः, नैकेनः,

गौमतः, शूरसेनः, वाहीकः, रोमकः, पाटचरः ॥ २६ ॥

शकलादेर्यञः । ६ । ३ । २७

अस्माद् यजन्तात् शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । शकलाः,

काण्वाः ॥ २७ ॥

वृद्धेजः । ६ । ३ । २८ ।

वृद्धेजन्तात् शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । दाक्षाः । वृद्धेति

किम् ? सौतहमीयः ॥ २८ ॥

न द्विस्वरात् प्राग्-भरतात् । ६ । ३ । २९ ।

प्राग्गोत्रार्थाद् भरतगोत्रार्थाच्च द्विस्वराद् वृद्धेजन्तादञ्

न स्यात् । चैकीयाः, काशीयाः । द्विस्वरादिति किम् ?

पान्नागाराः ॥ २९ ॥

भवतोरिकणीयसौ । ६ । ३ । ३० ।

भवच्छब्दात् शेषेऽर्थे इकण्-इयसौ स्याताम् ।

भावत्कम्, भवदीयम् ॥ ३० ॥

१ वृद्धे इन्प्रत्ययान्तात् अञ् स्यात् ।

२ भवमुदाहृतम् । उवाराऽनुबन्धः । भवत इदं भावत्, भवदीयम् । एव
पर-जनराज तदादिभ्योऽपि जकीयादय इदमाद्येभ्यु यमप्राप्त प्रत्यया ययु ।

पर-जन-राज्ञोऽकीयः । ६ । ३ । ३१ ।

एभ्यः शेषेऽर्थेऽकीयः स्यात् । परकीयः, जनकीयः,
राजकीयः ॥ ३१ ॥

दोरीयः । ६ । ३ । ३२ ।

दुसंज्ञकात् शेषेऽर्थे ईयः स्यात् । देवदत्तीयः, तदीयः ॥

उष्णाऽऽदिभ्यः कालात् । ६ । ३ । ३३ ।

उष्णादिपूर्वपदात् कालान्ताच्छेषेऽर्थे ईयः स्यात् ।
उष्णकालीयम् ॥ ३३ ॥

व्यादिभ्यो णिकेकणौ । ६ । ३ । ३४ ।

एभ्यो यः कालस्तदन्ताच्छेषेऽर्थे णिक इकण च
स्यात् । वैकालिका, वैकालिकी, आनुकालिका, आनु-
कालिकी ॥ ३४ ॥

काश्यादेः । ६ । ३ । ३५ ।

एभ्यो दुभ्यः शेषेऽर्थे णिक-इकणौ स्याताम् ।
काशिका, काशिकी, वैदिका, वैदिकी ॥ ३५ ॥

वाहीकेषु ग्रामात् । ६ । ३ । ३६ ।

एषु ग्रामाद् दोः शेषेऽर्थे णिकेकणौ स्याताम् । कार-
न्तपिका, कारन्तपिकी ॥ ३६ ॥

वोशीनरेषु । ६ । ३ । ३७ ।

एषु ग्रामार्थाद् दोः शेषेऽर्थे णिकेकणौ वा स्याताम् ।
आहजालिका, आहजालिकी, आहजालीयः ॥ ३७ ॥

वृजि-मद्राद् देशात् कः । ६ । ३ । ३८ ।

वृजिमद्रशब्दाभ्यां देशवाचिभ्यां शेषेऽर्थे कः स्यात् ।
वृजिकः, मद्रकः ॥ ३८ ॥

उवर्णाद् इकण् । ६ । ३ । ३९ ।

उवर्णान्ताद् देशार्थाच्चेपेऽर्थे इकण् स्यात् । शावर-
जम्बुकः ॥ ३९ ॥

दोरेव प्राचः । ६ । ३ । ४० ।

प्राग्देशार्थादुवर्णान्ताद् दोरेवेकण् स्यात् । आपाढ-
जम्बुकः ॥ ४० ॥

ईतोऽकञ् । ६ । ३ । ४१ ।

ईदन्तात् प्राग्देशार्थाद् दोः शेपेऽकञ् स्यात् । काकन्द-
कः ॥ ४१ ॥

रोपान्त्यात् । ६ । ३ । ४२ ।

रोपान्त्यात् प्राचो दोः शेपेऽकञ् स्यात् । पाटलि-
पुत्रकः ॥ ४२ ॥

प्रस्थ-पुर-बहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात् । ६ । ३ । ४३ ।

प्रस्थपुरबहान्तेभ्यः योपान्त्याद् धन्वार्थाच्च देशवृत्तेर्दोः
शेपेऽकञ् स्यात् । मालाप्रस्थकः, नान्दीपुरकः, पैलुबहकः,
साङ्गाइयकः, पारेधन्वकः ॥ ४३ ॥

राष्ट्रेभ्यः । ६ । ३ । ४४ ।

राष्ट्राऽर्थेभ्यो दुभ्यः शेपेऽकञ् स्यात् । आभिसारकः ॥

बहुविषयेभ्यः । ६ । ३ । ४५ ।

राष्ट्रेभ्यो बहुविषयेभ्यः शेपेऽकञ् स्यात् । आङ्गकः ॥

धुमाऽऽदेः । ६ । ३ । ४६ ।

अस्माद् देशवृत्तेः शेपेऽकञ् स्यात् । धौमकः, पाङ्-
डकः ॥ ४६ ॥

सौवीरेषु कूलात् । ६ । ३ । ४७ ।

सौवीरदेशार्थात् कूलात् शेषेऽकञ् स्यात् । कौलकः ॥

समुद्रात् नृ-नावोः । ६ । ३ । ४८ ।

समुद्राद् देशार्थाच्छेषेऽकञ् स्यात्, नरि नावि चार्थः ।
सामुद्रको ना, सामुद्रिका नौः । सामुद्रमन्यत् ॥ ४८ ॥

नगरात् कुत्सा-दाक्ष्ये । ६ । ३ । ४९ ।

नगराद् देशार्थाच्छेषेऽकञ् स्यात्, कुत्सायां दाक्ष्ये च
गन्ये । चौरा हि नागरकाः, दक्षा हि नागरकाः ॥ ४९ ॥

कच्छाऽग्नि-वक्त्र-वर्त्तोत्तरपदात् । ६ । ३ । ५० ।

कच्छाद्युत्तरपदाद् देशार्थाच्छेषेऽकञ् स्यात् । भारु-
कच्छकः, काण्डाग्नकः, ऐन्दुवक्त्रकः, बाहुवर्त्तकः ॥ ५० ॥

अरण्यात् पथि-न्यायाऽध्यायेभ-नर-वि-

हारे । ६ । ३ । ५१ ।

अरण्याद् देशार्थात् पथ्यादौ शेषेऽकञ् स्यात् ।
आरण्यकः पन्था न्यायोऽध्याय इभो नरो विहारो वा ॥

गोमये वा । ६ । ३ । ५२ ।

अरण्याद् देशाच्छेषे गोमयेऽर्थेऽकञ् वा स्यात् ।
आरण्यका गोमयाः, आरण्या वा ॥ ५२ ॥

कुरु-युगन्धराद् वा । ६ । ३ । ५३ ।

आभ्यां देशार्थाभ्यां शेषेऽकञ् वा स्यात् । कौरवकः,
कौरवः ॥ यौगन्धरकः, यौगन्धरः ॥ ५३ ॥

त्साल्वाद् गो-यवाग्वपत्तौ । ६ । ३ । ५४ ।

साल्वाद् देशार्थाद् गवि, यवाग्वां पत्तिवर्जं च मनुष्ये
शेषेऽर्थेऽकव स्यात् । साल्वको गौः, साल्विका यवागः,
साल्वको ना ॥ ५४ ॥

कच्छाऽऽदेर्नृ-नृस्थे । ६ । ३ । ५५ ।

देशार्थात् नरि नृस्थे च शेषेऽर्थेऽकम् स्यात् । काच्छको
ना, काच्छकमस्य स्मितम् ॥ ५५ ॥

कोपान्त्यात् चाऽण् । ६ । ३ । ५६ ।

कोपान्त्यात् कच्छादेश्च देशार्थाच्छेषेऽण् स्यात् ।
अं(र्विकः, काच्छः, सैन्धवः ॥ ५६ ॥

गर्तोत्तरपदाद् ईयः । ६ । ३ । ५७ ।

अस्माद् देशार्थाच्छेषे ईयः स्यात् । श्वाविद्गर्तीयः ॥

कटपूर्वात् प्राचः । ६ । ३ । ५८ ।

कटपूर्वपदात् प्राग्देशार्थाच्छेषे ईयः स्यात् । कटप्रा-
मीयः ॥ ५८ ॥

क-खोपान्त्य-कन्था-पलद-नगर-ग्राम-हृदोत्तर-

पदाद् दोः । ६ । ३ । ५९ ।

कुपान्त्यात्, खुपान्त्यात् कन्थाद्युत्तरपदाच्च देशार्थाद् दोः
शेषेऽर्थे ईयः स्यात् । आरीहणकीयः, कौटशिखीयः,
दाक्षिकन्धीयः, दाक्षिपलदीयः, दाक्षिनगरीयः, मादकि-
ग्रामीयः, दाक्षिहदीयः ॥ ५९ ॥

पर्वतात् । ६ । ३ । ६० ।

अस्माद् देशार्थाच्छेषे ईयः स्यात् । पर्वतीयो राजा ॥

अनरे वा । ६ । ३ । ६१ ।

पर्वताद् देशार्थात् नृवर्जं ईयो वा स्यात् । पर्वतीयानि,
पार्वतानि फलानि ॥ ६१ ॥

पर्ण-कृकणाद् भारद्वाजात् । ६ । ३ । ६२ ।

आभ्यां भारद्वाजदेशार्थाभ्यां शेषे ईयः स्यात् ।
पर्णीयः, कृकणीयः ॥ ६२ ॥

गहाऽऽदिभ्यः । ६ । ३ । ६३ ।

एभ्यो यथासम्भवं देशार्थेभ्यः शेषे ईयः स्यात् ।
गहीयः, अन्तस्थीयः ॥ ६३ ॥

पृथिवीमध्यात् मध्यमश्चास्य^१ । ६ । ३ । ६४ ।

अस्मात् देशार्थाच्छेषे ईयः स्यात्, प्रकृतेश्च मध्यमा-
देशः । मध्यमीयः ॥ ६४ ॥

निवासात् चरणेऽण् । ६ । ३ । ६५ ।

पृथिवीमध्यात् निवासदेशार्थात् चरणे निवस्तारि शेषे-
ऽर्थेऽण् स्यात्, मध्यमश्चास्य । माध्यमाश्चरणाः ॥ ६५ ॥

वेणुकाऽऽदिभ्य ईयण् । ६ । ३ । ६६ ।

एभ्यो यथायोगं देशार्थेभ्यः शेषेऽर्थे ईयण् स्यात् ।
वैणुकीयः, वैन्नकीयः ॥ ६६ ॥

वा युष्मदस्मदोऽञ्-ईनञौ युष्माकाऽस्माकं
चास्य, एकत्वे तु तवक-ममकम् । ६ । ३ । ६७ ।

आभ्यां शेषेऽर्थेऽञ्-ईनञौ वा स्याताम्, तद्योगे च
यथासङ्ख्यं युष्माकास्माकौ, एकार्थयोस्तु तवकममकौ ।
यौष्माकी, यौष्माकीणः, आस्माकी, आस्माकीनः ।
युष्मदीयः, अस्मदीयः । तवकः, तवकीनः, मामकः,
मामकीनः । त्वदीयः, मदीयः ॥ ६७ ॥

द्वीपादनुसमुद्रं ण्यः । ६ । ३ । ६८ ।

समुद्रसमीपे यो द्वीपः तदन्तात् शेषेऽर्थे ण्यः स्यात् ।
द्वैप्यो ना तद्वासो वा ॥ ६८ ॥

अर्द्धाद् यः । ६ । ३ । ६९ ।

अर्द्धशब्दाच्चेदे यः स्यात् । अर्द्धयम् ॥ ६९ ॥

सपूर्वाद् इकण् । ६ । ३ । ७० ।

सपूर्वपदाद् अर्द्धाच्चेपेऽथे इकण् स्यात् । पौष्करार्द्धिकः ॥

दिक्पूर्वात् तौ । ६ । ३ । ७१ ।

दिक्पूर्वपदादर्द्धात् शेषेऽर्थे य-इकणौ स्याताम् । पूर्वा-
र्ध्यम्, पौर्वाद्धिकम् ॥ ७१ ॥

ग्राम-राष्ट्रांऽशाद् अण्-इकणौ । ६ । ३ । ७२ ।

ग्रामराष्ट्रयोर्भागार्थादर्द्धाद् दिक्पूर्वाच्चेपेऽणिकणौ
स्याताम् । ग्रामस्य राष्ट्रस्य वा पौर्वाद्धिः, पौर्वाद्धिकः ॥ ७२ ॥

पराऽवराऽधमोत्तमावेर्यः । ६ । ३ । ७३ ।

पराद्विपूर्वादर्द्धात् शेषेऽर्थे यः स्यात् । परार्ध्यम्, अव-
रार्ध्यम्, अधमार्ध्यम् उत्तमार्ध्यम् ॥ ७३ ॥

अमोऽन्ताऽवोऽधसः । ६ । ३ । ७४ ।

अन्तादेः शेषेऽर्थेऽमः स्यात् । अन्तमः, अवमः, अधमः ॥

पश्चादाद्यन्ताग्राद् इमः । ६ । ३ । ७५ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे इमः स्यात् । पश्चिमः, आदिमः,
अन्तिमः, अग्रिमः ॥ ७५ ॥

मध्यात् मः । ६ । ३ । ७६ ।

मध्यशब्दाच्चेपेऽर्थे मः स्यात् । मध्ये जातो मध्यमः ॥

मध्ये उत्कर्षाऽपकर्षयोरः । ६ । ३ । ७७ ।

अनयोर्मध्यार्थयोर्मध्यात् शेपेऽर्थे अः स्यात् । नात्यु
त्कृष्टो नात्यपकृष्टो मध्यपरिमाणो मध्यो विद्वान् ॥ ७७ ॥

अध्यात्माऽऽदिभ्य इकण् । ६ । ३ । ७८ ।

एभ्यः शेपेऽर्थे इकण् स्यात् । आध्यात्मिकम्, आधि-
दैविकम् ॥ ७८ ॥

समानपूर्व-लोकोत्तरपदात् । ६ । ३ । ७९ ।

समानशब्दपूर्वपदेभ्यो लोकशब्दोत्तरपदेभ्यश्च शेपेऽर्थे
इकण् स्यात् । सामानग्रामिकः, ऐहलौकिकः । ७९ ॥

वर्षा-कालेभ्यः । ६ । ३ । ८० ।

वर्षायाः कालविशेषार्थाच्च शेपेऽर्थे इकण् स्यात् ।
वार्षिकः, मासिकः ॥ ८० ॥

शरदः श्राद्धे कर्मणि । ६ । ३ । ८१ ।

अस्मात् पितृकार्ये शेपेऽर्थे इकण् स्यात् । शारदिकं
श्राद्धम् ॥ ८१ ॥

नवा रोगाऽऽतपे । ६ । ३ । ८२ ।

शरदो रोगे आतपे च शेपेऽर्थे इकण् वा स्यात् ।
शारदिकः, शारदो रोग आतपो वा ॥ ८२ ॥

निशा-प्रदोषात् । ६ । ३ । ८३ ।

आभ्यां शेपेऽर्थे इकण् वा स्यात् । नैशिकः, नैशः ।
प्रादोषिकः, प्रादोषः ॥ ८३ ॥

श्वसस्ताऽऽदिः । ६ । ३ । ८४ ।

श्चसः कालार्थात् शेषेऽर्थे तादिरिकण् वा स्यात् ।
शौचस्तिकः, श्वस्त्यः ॥ ८४ ॥

चिर-परुत्-परारेः लः । ६ । ३ । ८५ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे लो वा स्यात् । चिरलम्, परुन्नम्,
परारित्तम् । चिरंतनम्, परुत्तनम्, परारितनम् ॥ ८५ ॥

पुरो नः । ६ । ३ । ८६ ।

पुराणन्दात् कालार्थाच्छेषेऽर्थे नो वा स्यात् । पुराणम्,
पुरातनम् ॥ ८६ ॥

पूर्वाह्णाऽपराह्णात् तनद् । ६ । ३ । ८७ ।

आभ्यां शेषेऽर्थे तनद् वा स्यात् । पूर्वाह्नेतनः, अपरा-
ह्नेतनः । पौर्वाह्निकः, आपराह्निकः ॥ ८७ ॥

सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगेऽव्ययात् । ६ । ३ । ८८ ।

एभ्योऽव्ययाच्च कालार्थात् शेषेऽर्थे तनद् नित्यं
स्यात् । सायंतनम्, चिरन्तनम्, प्राह्नेतनम्, प्रगेतनम्,
दिवातनम् ॥ ८८ ॥

भ-ऋतु-सन्ध्याऽऽदेरङ् । ६ । ३ । ८९ ।

भं नक्षत्रम् । तदर्थाद्, ऋत्वर्थात् सन्ध्याऽऽदेश्च
कालार्थाच्छेषेऽर्थेऽङ् स्यात् । पौषः, वैष्णवः सान्ध्याः,
आमावास्यः ॥ ८९ ॥

संवत्सरात् फल-पर्वणोः । ६ । ३ । ९० ।

अस्मात् फले पर्वणि च शेषेऽर्थेऽङ् स्यात् । सांवत्सरं
फलं पर्व वा ॥ ९० ॥

हेमन्ताद् वा, तलुक् च । ६ । ३ । ९१ ।

अस्माच्छेपेऽर्थेऽण् वा स्यात्, तद्योगे च तो वा लुक् ।
हैमनम्, हैमन्तम्, हैमन्तिकम् ॥ ९१ ॥

प्रावृष एण्यः । ६ । ३ । ९२ ।

अस्मात् शेपेऽर्थे एण्यः स्यात् । प्रावृषेण्य ॥ ९२ ॥

स्थामाऽजिनान्तात् लुप् । ६ । ३ । ९३ ।

स्थामान्तादजिनान्ताच्च परस्य शैषिकस्य लुप् स्यात् ।
अंश्वस्थामा, सिंहाऽजिनः ॥ ९३ ॥

तत्र कृत-लब्ध-क्रीत-सम्भूते । ६ । ३ । ९४ ।

तत्रेति सप्तम्यान्नादेष्वर्थेषु यथायोगमणादय एयणा-
दयश्च स्युः । सौघ्न, औत्सः, बाह्यः, नादेयः, राष्ट्रियः ॥

कुशले । ६ । ३ । ९५ ।

सप्तम्यन्तात् कुशलेऽर्थे यथाविहितमण्-एयणादयः
स्युः । माधुर, नादेयः ॥ ९५ ॥

पथोऽकः । ६ । ३ । ९६ ।

सप्तम्यन्तात् पथः कुशलेऽकः स्यात् । पथकः ॥ ९६ ॥

कोऽश्मादेः । ६ । ३ । ९७ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् कुशले कः स्यात् । अश्मकः,
अशनिकः ॥ ९७ ॥

जाते । ६ । ३ । ९८ ।

सप्तम्यन्तात् जातेऽर्थे यथाविहितमणेयणादयः स्युः ।
माधुरः, औत्स, बाह्यः, नादेयः, राष्ट्रियः ॥ ९८ ॥

प्रावृष डकः । ६ । ३ । ९९ ॥

अस्मात् सप्तम्यन्तात् जाते इकः स्यात् । प्रावृषिकः ॥

नाम्नि शरदोऽकञ् । ६ । ३ । १०० ।

शरदः सप्तम्यन्तात् जातेऽकञ् स्यात्, नाम्नि । शार-
दका दर्भाः । नाम्नीति किम् ? शारदं सत्यम् ॥ १०० ॥

सिन्ध्वपकरात् काऽणौ । ६ । ३ । १०१ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां जाते कोऽण् च स्यात्, नाम्नि ।
सिन्धुकः, सैन्धवः, अपकरकः, आपकरः ॥ १०१ ॥

पूर्वाह्णाऽपराह्णाऽऽर्द्रा-मूल-प्रदोषाऽवस्कराद्

अकः । ६ । ३ । १०२ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो जातेऽको नाम्नि स्यात् । पूर्वा-
ह्कः, अपराह्कः, आर्द्रकः, मूलकः, प्रदोषकः, अवस्करकः ॥

पथः पन्थ च । ६ । ३ । १०३ ।

पथः सप्तम्यन्तात् जातेऽको नाम्नि स्यात्, तद्योगे
पन्थः । पन्थकः ॥ १०३ ॥

अश्च वाऽमावास्यायाः । ६ । ३ । १०४ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् जाते अः, अकश्च नाम्नि वा
स्यात् । अमावास्याः, अमावास्याकः, आमावास्याः ॥ १०४ ॥

अविष्ठाऽपाढाद् ईयण् च । ६ । ३ । १०५ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां जाते ईयण् अङ्च नाम्नि
स्यात् । अविष्ठीयः, अविष्ठः, आपादीयः, अपादः ॥

फल्गुन्याष्टः । ६ । ३ । १०६ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् जाते यो नाम्नि स्यात् ।
फल्गुनः ॥ १०६ ॥

बहुलाऽनुराधा-पुण्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-
स्वातेर्लुप् । ६ । ३ । १०७ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यः परस्य भाऽणो जातेऽर्थे लुप्
स्यात्, नाग्नि । बहुलः, अनुराधः, पुण्यः, पुनर्वसुः,
हस्तः, विशाखः, स्वातिः शिशुः ॥ १०७ ॥

चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम् । ६ । ३ । १०८ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो भाऽणो जाते स्त्रियां नाग्नि
लुप् स्यात् । चित्रा स्त्री, रेवती, रोहिणी ॥ १०८ ॥

बहुलमन्येभ्यः । ६ । ३ । १०९ ।

अविष्ठादिभ्योऽन्येभ्यो भाऽर्थेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो
भाऽणो जातेऽर्थे लुब बहुलं नाग्नि स्यात् । आभिजित्,
आभिजितः, अश्वयुक्, आश्वयुजः । कचिन्नित्यम्,
अश्विनः । क्वचिन्न स्यात्, माघः ॥ १०९ ॥

स्थानान्त-गोशाल-खरशालात् । ६ । ३ । ११० ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यः परस्य जाते प्रत्ययस्य नाग्नि
लुप् स्यात् । गोस्थानः, गोशालः, खरशालः शिशुः ॥ ११० ॥

वत्सशालाद्वा । ६ । ३ । १११ ।

अस्मात् सप्तम्यन्ताज्जाते प्रत्ययस्य नाग्नि लुप् वा
स्यात् । वत्सशालः, वात्सशालः ॥ १११ ॥

सोदय-समानोदयो । ६ । ३ । ११२ ।

एतौ जातेऽथ यान्तौ निपात्येते । सोदयः, समानो-
दयो आता ॥ ११२ ॥

कालाद् देये ऋणे । ६ । ३ । ११३ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थाद् देये ऋणेऽर्थे यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । मासिकमृणम् ॥ ११३ ॥

कलाप्यश्वत्थ-यवबुसोमाव्यासैषमसो-

ऽकः । ६ । ३ । ११४ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो देये ऋणेऽकः स्यात् । कलापरम्,
अश्वत्थकम्, यवबुसकम्, उमाव्यासकम् ऐषमकमृणम् ॥

ग्रीष्माऽवरसमादकञ् । ६ । ३ । ११५ ।

आभ्यां कालार्थाभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां देये ऋणेऽकञ्
स्यात् । ग्रामकम्, आवरसमकमृणम् ॥ ११५ ॥

संवत्सराऽऽग्रहायण्या इकण्-ञ् । ६ । ३ । ११६ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां देये ऋणे इकण्, अकञ् च
स्यात् । सांवत्सरिकम्, सांवत्सरकं फलं प्रयं वा, आग्र-
हायणिकम्, आग्रहायणकम् ॥ ११६ ॥

साधु-पुण्यत्-पच्यमाने । ६ । ३ । ११७ ।

सप्तम्यन्तात् कालविशेषार्थाद् एषु यथाविहितं
प्रत्ययाः स्युः । हैमनं, हैमन्तमनुलेपनम्, वासन्त्यः कुन्द-
लता, शारदाः शालयः ॥ ११७ ॥

उप्ते । ६ । ३ । ११८ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थादुप्तेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः
स्युः । शारदा यवाः, हैमनाः ॥ ११८ ॥

आश्वयुज्या अकञ् । ६ । ३ । ११९ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तादुप्तेऽर्थेऽकञ् स्यात् । आश्वयु-
जका माषाः ॥ ११९ ॥

ग्रीष्म-वसन्ताद् वा । ६ । ३ । १२० ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यामुप्तेऽर्थेऽकञ् वा स्यात् । ग्रीष्म-
कम्, ग्रीष्मं सस्यम् । वासन्तकम्, वासन्तम् ॥ १२० ॥

व्याहरति मृगे । ६ । ३ । १२१ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थाद् व्याहरति मृगेऽर्थे यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । नैशिको नैशो वा शृगालः, प्रादोषिकः,
प्रादोषो वा । मृग इति किम् ? वसन्ते व्याहरति कोकिलः
॥ १२१ ॥

जयिनि च । ६ । ३ । १२२ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थात् जयिन्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । निशाभवमध्ययने निशा, तत्र जयी नैशिकः
नैशः, प्रादोषिकः, प्रादोषः, वार्षिकः ॥ १२२ ॥

भवे । ६ । ३ । १२३ ।

सप्तम्यन्ताद् भवेऽर्थे यथाविहितमणोपणादयः
स्युः । लौघः, औत्सः, नादेयः, ग्राम्यः ॥ १२३ ॥

दिगादिदेहांशाद् यः । ६ । ३ । १२४ ।

दिगादेर्देहावयवार्थाच्च सप्तम्यन्ताद् भवे यः स्यात् ।
दिश्यः, अप्सव्यः, मूर्द्धन्यः ॥ १२४ ॥

नाम्युदकात् । ६ । ३ । १२५

उदकात् सप्तम्यन्ताद् भवेऽर्थे यो नाम्नि स्यात् ।
उदक्का रजस्वला ॥ १२५ ॥

मध्याद् दिनण्-ण-ईया मोऽन्तश्च । ६ । ३ । १२६ ।

मध्यात् सप्तम्यन्तात् भवे एते स्युः, तद्योगे च
मोऽन्तः । माध्यन्दिनाः, माध्यमः, मध्यमीयः ॥ १२६ ॥

जिह्वामूलाऽङ्गुलेश्चेयः । ६ । ३ । १२७ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां मध्याच्च भवे ईयः स्यात् ।

जिह्वामूलीयः, अङ्गुलीयः, मध्वीयः ॥ १२७ ॥

वर्गान्तात् । ६ । ३ । १२८ ।

अस्मात् सप्तम्यन्ताद् भवे ईयः स्यात् । कवर्गीयो
वर्णः ॥ १२८ ॥

ईन-यौ चाऽशब्दे । ६ । ३ । १२९ ।

वर्गान्तात् सप्तम्यन्ताद् भवे एतावीयश्च स्युः, न तु
शब्दे । भरतवर्गीणः, भरतवर्ग्यः । शब्दे तु कवर्गीयः ॥

वृत्ति-कुक्षि-कलशि-वस्त्यहेरेयण् । ६ । ३ । १३० ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो भवे एयण् स्यात् । दार्त्तेयं जलम्,
कौक्षेयो व्याधिः, कालशेयं तक्रम्, वास्तेयं पुरीषम्,
आहेयं विषम् ॥ १३० ॥

आस्तेयम् । ६ । ३ । १३१ ।

अस्तेर्धन-विद्यमानार्थात् तत्र भवे एयण् स्यात्,
असृजो वा अस्त्यादेशश्च । आस्तेयम् ॥ १३१ ॥

ग्रीवातोऽण् च । ६ । ३ । १३२ ।

अतो भवेऽण्-एयणौ स्याताम् । ग्रैवम्, ग्रैवेयम् ॥ १३२ ॥

चतुर्मासात् नाम्नि । ६ । ३ । १३३ ।

अस्मात् तत्र भवेऽण् स्यात्, नाम्नि । चातुर्मासी

१ कलशिर्मन्वनी, तत्र भवे तक्र कालशेयम् । वस्तिर्मूत्राशयः । वस्त्यस्या
मूत्र वस्तिः "प्लुष्टा..." (उष्णादि ६४६) सूत्रेण तिप्रशयः । तत्र भव वास्तेयम् ।
वृद्धमृत्तो वस्ति पुरिषनिर्गन्धगन्धार्थकोऽस्ति । अहि सर्प तत्र भवनादेयम् ।

आपादयादिपौर्णमासी ॥ १३३ ॥

यज्ञे ज्यः । ६ । ३ । १३४ ।

चतुर्मासात् तत्र भवे यज्ञे ज्यः स्यात् । चातुर्मास्या यज्ञाः ॥ १३४ ॥

गम्भीर-पञ्चजन-वहिष्-देवात् । ६ । ३ । १३५ ।

एभ्यस्तत्र भवे ज्यः स्यात् । गाम्भीर्यः, पाञ्चजन्यः, बाह्यः, दैव्यः ॥ १३५ ॥

परिमुखाऽऽदेरव्ययीभावात् । ६ । ३ । १३६ ।

अस्मात् तत्र भवे ज्यः स्यात् । पारिमुख्यः, पारिहृन्नव्यः ॥

अन्तःपूर्वाद् इकण् । ६ । ३ । १३७ ।

अन्तःपूर्वपदादव्ययीभावात् तत्र भवे इकण् स्यात् ।
आन्तरगारिकः ॥ १३७ ॥

पर्यनोग्रामात् । ६ । ३ । १३८ ।

आभ्यां परो यो ग्रामः, तदन्तादव्ययीभावात् भवे इकण् स्यात् । पारिग्रामिकः, आनुग्रामिकः ॥ १३८ ॥

उपात् जानु-नीवि-कर्णात् प्रायेण । ६ । ३ । १३९ ।

उपाद् ये जान्वादयः तदन्तादव्ययीभावादिकण् स्यात्, प्रायेण तत्र भवे । औपजानुकः सेवकः, औपनीविक औवा-
दाम, औपकर्णिकः सूचकः ॥ १३९ ॥

रूढावन्तःपुराद् डकः । ६ । ३ । १४० ।

१ आशरी कालिरी पार्श्वनी च पौर्णमासी चातुर्मासीपौर्णमासी शब्दा भवन्ति, धर्मपर्वतया च मृण्यते इति त्रैलोक्येण । शास्त्रे न चतुर्दशीदिते तास्य परं मन्वते तत्र जैमिनिद्वेयया पौर्णमासिर्पर्वतश्च निर्दिष्टः । अथ पौर्णमासीत्यत्र, (४० १०३) इति उक्तं न भवति, विधानवशात् ।

२ भण्डार्यकान्तभ्य अन्तराग्रे तत्र भा आन्तराग्रेति, निजरात् पूर्व । पार्श्वपार्श्वे भवत्यपि, तत्र भवति पार्श्वपार्श्वे । अन्तराग्रेति निजरात् तत्र न पार्श्वपार्श्वे इति भावः ।

अस्मात् तत्रभवे इकः स्यात्, रुढौ गम्यायाम् ।
अन्तःपुरिका । रुढाविति किम् ? आन्तःपुरः ॥ १४० ॥

कर्ण-ललाटात् कल् । ६ । ३ । १४१ ।

आभ्यां तत्रभवे कल् स्यात्, तदन्तस्य रुढौ । कर्णिका
कर्णाऽऽभरणम्, ललाटिका ललाटमण्डनम् ॥ १४१ ॥

तस्य व्याख्याने च ग्रन्थात् । ६ । ३ । १४२ ।

तस्येति पष्ठ्यन्ताद् व्याख्यानेऽर्थे, सप्तम्यन्ताच्च भवे
ग्रन्थार्थाद् यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । कर्त्तम्, प्रातिपदि-
कीयं व्याख्यानं, भवं वा ॥ १४२ ॥

प्रायो बहुस्वराद् इकण् । ६ । ३ । १४३ ।

बहुस्वराद् ग्रन्थार्थात् तस्य व्याख्याने, तत्र भवे च
प्राय इकण् स्यात् । पात्वणत्त्विकम् । प्रायोग्रहणात्
सांहितम् ॥ १४३ ॥

ऋच्-ऋद्-टिस्वर-यागेभ्यः । ६ । ३ । १४४ ।

ऋचन्ताद्, ऋदन्ताद्, टिस्वराद् यागार्थेभ्यश्च ग्रन्थवृत्ति-
भ्यस्तस्य व्याख्याने तत्र भवे चेकण् स्यात् । आर्चिकम्,
चातुर्होतृकम्, आद्विकम्, राजसूयिकम् ॥ १४४ ॥

ऋषेरध्याये । ६ । ३ । १४५ ।

ऋष्यार्थाद् ग्रन्थवृत्तेस्तस्य व्याख्याने तत्र भवे चाऽ-
ध्याये इकण् स्यात् । वाशिष्ठिकोऽध्यायः । अध्याय इति
किम् ? वाशिष्ठी ऋक् ॥ १४५ ॥

१ ग्रन्थ इत्यमन्दर्भे । ॥ व्याख्यायत येन तद् व्याख्यानम् । चकार
तत्र भवः इत्युक्तिः, दाक्यार्थगर्भाप चकार धूम्राण पूर्वयदया मेव समुचि
न तीतिवचनात् । वृत्ता व्याख्यान, कृत्स्न भव वा कर्त्तम् ।

पुरोडाश-पौरोडाशाद् इकेकटौ । ६ । ३ । १४६ ।

आभ्यां ग्रन्थार्थाभ्यां तस्य व्याख्याने तत्र भवे इक्
इकह च स्यात् । पुरोडाशिका, पुरोडाशिकी, पौरोडा-
शिका, पौरोडाशिकी ॥ १४६ ॥

छन्दसो यः । ६ । ३ । १४७ ।

अस्माद् ग्रन्थार्थात् तस्य व्याख्याने तत्र भवे च यः
स्यात् । छन्दस्यः ॥ १४७ ॥

.शिक्षाऽऽदेशचाण् । ६ । ३ । १४८ ।

एभ्यो ग्रन्थार्थेभ्यः छन्दसश्च तस्य व्याख्याने तत्र
भवे चाऽण् स्यात् । शैक्षः, आर्गयनः, छान्दसः ॥ १४८ ॥

तत आगते । ६ । ३ । १४९ ।

तत इति पञ्चम्यन्ताद् आगतेऽर्थे यथाविहितमणु-
ष्यणायः स्युः । सौम्रः, गन्धः, नादेषः, ग्राम्यः ॥ १४९ ॥

विद्या-योनिसम्बन्धादकञ् । ६ । ३ । १५० ।

विद्यायोनिकृतश्च सम्बन्धो येषां तदार्थात् पञ्चम्यन्ता-
दागतेऽर्थेऽकञ् स्यात् । आचार्यकम्, पैतामहकम् ॥ १५० ॥

पितुर्यो वा । ६ । ३ । १५१ ।

पितुर्योनिसम्बन्धाऽर्थात् पञ्चम्यन्तादागते यो वा
स्यात् । पित्र्यम्, पैतृकम् ॥ १५१ ॥

ऋत इकण् । ६ । ३ । १५२ ।

ऋदन्ताद् विद्यायोनिसम्बन्धार्थात् तत आगते इकण्
स्यात् । ऋतकम्, मातृकम् ॥ १५२ ॥

आयस्थानात् । ६ । ३ । १५३ ।

स्वामिश्राणो भागो यत्रोत्पद्यते तदथात् तत आगते
इकण् स्यात् । आतरिकम् ॥ १५३ ॥

शुण्डिकाऽऽदेरण् । ६ । ३ । १५४ ।

एभ्यस्तत आगतेऽण् स्यात् । शौण्डिकम्, औद-
पानम् ॥ १५४ ॥

गोत्रादङ्कवत् । ६ । ३ । १५५ ।

गोत्रार्थात् तत आगतेऽङ्के इव प्रत्ययः स्यात् । वेदम्,
औपगावकम् ॥ १५५ ॥

नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा । ६ । ३ । १५६ ।

पुमर्थाद् हेत्वर्थाच्च तत आगते एतौ वा स्याताम् ।
चैत्ररूप्यम्, चैत्रमयम्, चैत्रीयम् । समरूप्यम्, सममयम्,
समीयम् ॥ १५६ ॥

प्रभवति । ६ । ३ । १५७ ।

पञ्चम्यन्तात् प्रागुपलभ्ये यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।
हैमवती गङ्गा ॥ १५७ ॥

वैदूर्यः । ६ । ३ । १५८ ।

विदूरात् ततः प्रभवति ज्यः स्यात् । वैदूर्यो मणिः ॥

त्यदादेर्मयट् । ६ । ३ । १५९ ।

१ स्वामिश्राणो भाग आयः, तस्य स्थानात् । एतत् तत्त्वस्मिन्निति भावः,
नदीतीर्थमित्यर्थः, तत आगतम् आतरिकम् । अणोऽपवादः ।

२ विदूराद्वयः पर्वतः, तस्मात् प्रभवति वैदूर्यं रत्नविशेषः । अथवा विदुर्ग्रामे
हि संवृतं सन् मणितया ततः प्रथमं प्रभवति इति वैदूर्यस्योऽपि दृश्यतः पार्तिनाये ।
एतत् नवमेवमन्तान् विदूर्यस्यभूमेः प्रभवतीति चेन्निति मन्म् ।

एभ्यस्ततः प्रभवति मयद् स्यात् । तन्मयम्, भव-
न्मयी ॥ १५९ ॥

तस्येदम् । ६ । ३ । १६० ।

तस्येति पष्ठ्यन्ताद् इदमित्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः
स्युः । माथुरम्, दैत्यम्, कालेयम्, नादेयम्, पारीणाः,
भानवीयः ॥ १६० ॥

हल-सीराद् इकण् । ६ । ३ । १६१ ।

आभ्यां तस्येदमर्थे इकण् स्यात् । हालिकम्,
सैरिकम् ॥ १६१ ॥

समिध आधाने टेन्यण् । ६ । ३ । १६२ ।

समिधस्तस्येदमाधानमित्यर्थे टेन्यण् स्यात् । सामि-
धेन्यो मन्त्रः ॥ १६२ ॥

विवाहे ङ्ङ्ङाद् अकल् । ६ । ३ । १६३ ।

ङ्ङ्ङात् तस्येदमर्थे विवाहेऽकल् स्यात् । अत्रिभर-
ङ्गाजिका ॥ १६३ ॥

अदेवासुराऽऽदिभ्यो चैरे । ६ । ३ । १६४ ।

देवासुरादिवर्जाद् ङ्ङ्ङात् तस्येदमर्थे चैरे अकल्
स्यात् । यात्रवशालङ्कायनिका । अदेवादीति किम् ?
देवाऽसुरम्, राक्षोऽसुरम् ॥ १६४ ॥

नटात् नृत्ते ज्यः । ६ । ३ । १६५ ।

नटात् तस्येदमर्थे नृत्ते ज्यः स्यात् । नाट्यम् ॥ १६५ ॥

छन्दोगौक्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाश्च धर्माऽऽम्ना-

य-संघे । ६ । ३ । १६६ ।

एभ्यो नटाच्च तस्येदमर्थं धर्माऽऽदौ ज्यः स्यात् ।
छान्दोग्यं धर्मादि, औचित्यक्यम्, याज्ञिक्यम्,
वाङ्मवृच्यम्, नाट्यम् ॥ १६६ ॥

आथर्वणिकादण्, इकलुक च । ६ । ३ । १६७ ।
अस्मात् तस्येदमर्थं धर्मादौ अण् स्यात्, इकलुक च ।
आथर्वणः ॥ १६७ ॥

चरणादकञ् । ६ । ३ । १६८ ।

चरणः कठादिः । तदर्थोत् तस्येदमर्थं धर्मादावकञ्
स्यात् । काठको धर्मादिः, चारकः ॥ १६८ ॥

गोत्राद् अदण्डमाणव-शिष्ये । ६ । ३ । १६९ ।

गोत्रार्थात् तस्येदमर्थं दण्डमाणवशिष्यवर्जेऽकञ्
स्यात् । औपगवकम् । अदण्डेत्यादीति किम् ? काण्ड्या
दण्डमाणवाः शिष्या चा ॥ १६९ ॥

रैवतिकाऽऽदेरीयः । ६ । ३ । १७० ।

एभ्यो गोत्राऽर्थेभ्यस्तस्येदमर्थं ईयः स्यात् । रैवति-
कीयाः शिष्याः, गौरग्रीवोयं शकटम् ॥ १७० ॥

कौपिञ्जल-हास्तिपदादण् । ६ । ३ । १७१ ।

आभ्यां गोत्रार्थाभ्यां तस्येदमित्यर्थेऽण् स्यात् ।
कौपिञ्जलाः शिष्याः, हास्तिपदाः ॥ १७१ ॥

सङ्घ-घोषाऽङ्क-लक्षणेऽञ्-यञ्-इञः । ६ । ३ । १७२ ।

एतदन्ताद् गोत्रार्थात् तस्येदमर्थं सङ्घादावण् स्यात् ।
वैदः सङ्घादिः, वेदं लक्षणम्, एवं गार्गः, गार्गम्,
दाक्षः, दाक्षम् ॥ १७२ ॥

शाकलादकञ् च । ६ । ३ । १७३ ।

अस्मात् तस्येदमर्थं सङ्गादावकञ् अण् च स्यात् ।
शाकलकः, शाकलः सङ्गादिः, शाकलकम्, शाकलं
लक्षणम् ॥ १७३ ॥

गृहेऽग्नीधो रण्, धश्च । ६ । ३ । १७४ ।

अग्नीधस्तस्येदमर्थं गृहे रण् स्यात्, धश्च । आग्नी-
धम् ॥ १७४ ॥

रथात् साऽऽदेश्च बोद्धुङ् । ६ । ३ । १७५ ।

रथात् केवलात् सपूर्वाच्च तस्येदमर्थं रथस्य बोद्धरि
अङ्गे एव च प्रत्ययः स्यात् । रथ्योऽश्वः, रथ्यं चक्रम्,
दिरथ्योऽश्वः, आश्वरथं चक्रम् ॥ १७५ ॥

यः । ६ । ३ । १७६ ।

रथात् केवलात् सादेश्च तस्येदमर्थं यः स्यात् । रथ्यः,
दिरथ्यः ॥ १७६ ॥

पत्रपूर्वादिऽञ् । ६ । ३ । १७७ ।

वाहनपूर्वाद् रथात् तस्येदमर्थेऽञ् स्यात् । आश्वरथं
चक्रम् ॥ १७७ ॥

वाहनात् । ६ । ३ । १७८ ।

वाहनार्थात् तस्येदमर्थेऽञ् स्यात् । औष्ण्यो रथः,
हास्तः ॥ १७८ ॥

वाह्य-पथ्युपकरणे । ६ । ३ । १७९ ।

वाहनादुक्तः प्रत्ययो वाह्यादावेवं स्यात् । आश्वो
रथः पन्था चा, आश्वं पत्न्ययनम्, आश्वी कशा ।
अन्यत्र तु वाक्यमेव, अश्वानां घासः ॥ १७९ ॥

१ अग्निमित्रे अग्नीम् कृत्विमिशेषः, तस्येदमर्थमिधम् । धादेश्चलात् दग्धाः

२ केवलादस्यान् रथान्तान् च शब्दाद्वाहनवर्तते, अङ्गे च, यत्रत्यः स्यात् । कर्तोर

वहेः 'तुरिश्चाऽऽदिः । ६ । ३ । १८० ।

वहेर्यस्तृशब्दः तदन्तात् तस्येदमर्थेऽञ् स्यात्,

तुरादिरिश्च । सांवहित्रम् ॥ १८० ॥

तेन प्रोक्ते । ६ । ३ । १८१ ।

तेनेति दान्तात् प्रोक्ते यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।

भाद्रबाह्वं शास्त्रम्, पाणिनीयम्, बार्हस्पत्यम् ॥ १८१ ॥

मौदाऽऽदिभ्यः । ६ । ३ । १८२ ।

एभ्यस्तेन प्रोक्ते यथाविहितमण स्यात् । मौदेन

प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा मौदाः, वैष्णवादाः ॥

कठाऽऽदिभ्यो वेदे लुप् । ६ । ३ । १८३ ।

एभ्यः प्रोक्ते वेदे प्रत्ययस्य लुप् स्यात् । कठाः, चरकाः

॥ १८३ ॥

तित्तिरि-वरतन्तु-खण्डिकोखाद् ईयण् । ६ । ३ । १८४ ।

एभ्यस्तेन प्रोक्ते वेदे ईयण् स्यात् । तैत्तिरीयाः, चार-

तन्त्रवीयाः, खाण्डिकीयाः, औखीयाः ॥ १८४ ॥

छगलिनो जेयिन् । ६ । ३ । १८५ ।

तेन प्रोक्ते वेदे जेयिन् स्यात् । छागलेयिनः ॥ १८५ ॥

शौनकाऽऽदिभ्यो णिन् । ६ । ३ । १८६ ।

तेन प्रोक्ते वेदे णिन् स्यात् । शौनकिनः, शाङ्गरविणः

॥ १८६ ॥

पुराणे कल्पे । ६ । ३ । १८७ ।

दान्तात् प्रोक्ते पुराणे कल्पे णिन् स्यात् । पैत्री कल्पः ॥

१ तृच तृगो वा तृश दान्तात् तस्येदमर्थेऽञ्, तृय दान्तात् पूर्व इकारश्च
स्यादिति भावः ।

काश्यप-कौशिकाद् वेदवच्च । ६ । ३ । १८८ ।

आभ्यां तेन प्रोक्ते पुराणे कल्पे णिन् स्यात्, वेदवच्च
कार्यमस्मिन् । काश्यपिनः, कौशिकिनः, काश्यपको
धर्मः ॥ १८८ ॥

शिलालि-पाराशर्यात् नट-भिक्षुसूत्रे । ६ । ३ । १८९ ।

आभ्यां तेन प्रोक्ते यथासङ्ख्यं नटसूत्रे भिक्षुसूत्रे
च णिन् स्यात्, वेदवच्च कार्यमस्मिन् । शैलालिनो नटाः,
पाराशरिणो भिक्षवः ॥ १८९ ॥

कृशाश्व-कर्मन्दाद् इन् । ६ । ३ । १९० ।

आभ्यां तेन प्रोक्ते यथासङ्ख्यं नटसूत्रे भिक्षुसूत्रे
चेन् स्यात्, वेदवच्च कार्यमस्मिन् । कृशाश्विनो नटाः,
कर्मन्दिनो भिक्षवः ॥ १९० ॥

उपज्ञाते । ६ । ३ । १९१ ।

प्रागुपदेशाद् विना ज्ञाते दान्ताद् यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । पाणिनीयं शास्त्रम् ॥ १९१ ॥

कृते । ६ । ३ । १९२ ।

दान्तात् कृतेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः । शैवो
ग्रन्थः, सिद्धसेनीयः स्तवः ॥ १९२ ॥

नाम्नि मक्षिकाऽऽदिभ्यः । ६ । ३ । १९३ ।

एभ्यष्टान्तेभ्यो यथाविहितं कृते प्रत्ययः स्यात् ।
माक्षिकं मधु, सारघम् ॥ १९३ ॥

कुलालाऽऽदेरकञ् । ६ । ३ । १९४ ।

१ पाणिनेन पाणिनिना वा प्रथमतो ज्ञातं पाणिनीयं शास्त्रं व्याकरणम् ।

एव प्राप्तं इत्थं चार्थे केदितव्यम् । पाणिनिना प्रोक्तं शृं वा शारत्रं पाणि
नीयमित्युच्यते

एभ्यस्तेन कृतेऽकञ् स्यात्, नाम्नि । कौलालकं
घटादिभाण्डम्, वारुटकं शूर्पपिटकादि ॥ १९४ ॥

सर्वचर्मण ईन-ईनञौ । ६ । ३ । १९५ ।

तेन कृते नाम्नि स्याताम् । सर्वचर्मणिः, सार्वच-
र्मणिः ॥ १९५ ॥

उरसो याऽणौ । ६ । ३ । १९६ ।

तेन कृते स्याताम्, नाम्नि । उरस्यः, औरसः ॥

छन्दस्यः । ६ । ३ । १९७ ।

छन्दसस्तेन कृते यो नाम्नि निपात्यः ॥ १९७ ॥

अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे । ६ । ३ । १९८ ।

द्वितीयान्तादधिकृत्य कृते ग्रन्थे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । भाद्रः ॥ १९८ ॥

ज्योतिषम् । ६ । ३ । १९९ ।

ज्योतिषोऽमोऽधिकृत्य कृते ग्रन्थेऽण्, वृद्धयभावश्च
निपात्यः ॥ १९९ ॥

शिशुकन्दाऽऽदिभ्य ईयः । ६ । ३ । २०० ।

एभ्योऽमोऽधिकृत्य कृते ग्रन्थे ईयः स्यात् । शिशु-
कन्दीयः, यमसभीयो ग्रन्थः ॥ २०० ॥

द्वन्द्वात् प्रायः । ६ । ३ । २०१ ।

द्वन्द्वादमोऽधिकृत्य कृते ग्रन्थे प्राय ईयः स्यात् । वाक्य-
पदीयम् । प्राय इति किम् ? दैवासुरम् ॥ २०१ ॥

अभिनिष्क्रामति द्वारे । ६ । २०२ ।

अमन्ताद् द्वारे निर्गच्छत्यर्थं यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् ।

माथुरम्, नादेयम्, राष्ट्रियं द्वारम् ॥ २०२ ॥

गच्छति पथि दूते । ६ । ३ । २०३ ।

अमन्तात् पथि दूते च गच्छत्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात् । स्त्रीभ्यः पन्था दूतो वा, ग्राम्यः ॥ २०३ ॥

भजति । ६ । ३ । २०४ ।

अमो भजत्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । स्त्रीभ्यः,
राष्ट्रियः ॥ २०४ ॥

महाराजाद् इकण् । ६ । ३ । २०५ ।

अतोऽमो भजतीकण् स्यात् । माहाराजिकः ॥ २०५ ॥

अचित्ताद् अदेशकालात् । ६ । ३ । २०६ ।

देशकालवर्जं यदचेतनं तदर्थादमो भजतीकण् स्यात् ।
आपूपिकः । अचित्तादिति किम् ? देवदत्तः । अदेशेत्वादि
किम् ? स्त्रीभ्यः, हैमनः ॥ २०६ ॥

वासुदेवाऽर्जुनाद् अकः । ६ । ३ । २०७ ।

आभ्याममन्ताभ्यां भजत्यर्थेऽकः स्यात् । वासुदेवरुः,
अर्जुनकः ॥ २०७ ॥

गोत्र-क्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः । ६ । ३ । २०८ ।

गोत्रार्थात् क्षत्रियार्थाच्चाऽमन्ताद् भजत्यकञ् प्रायः
स्यात् । औपगयकः, नाकुलकः । प्रायः किम् ? पाणिनीयः ॥

सरूपाद् द्वेः सर्वे राष्ट्रवत् । ६ । ३ । २०९ ।

राष्ट्रक्षत्रियार्थात् सरूपाद् यो द्विगुक्तः सदन्तस्याऽमो
भजत्यर्थे सर्वे प्रकृतिः प्रत्ययश्च राष्ट्रस्येय स्यात् । वार्ज्य,
मात्रं, पाण्डुर्यं वा भजति धृजिकः, मञ्जकः, पाण्डुररुः ।
सरूपादिति किम् ? पौरोहीयम् ॥ २०९ ॥

टस्तुल्यदिशि । ६ । ३ । २१० ।

ट इति तृतीयान्तात् तुल्यदिश्यर्थं यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात् । सौदामनी विधुत् ॥ २१० ॥

तसिः । ६ । ३ । २११ ।

टाऽन्तात् तुल्यदिके तसिः स्यात् । सुदामतो
विधुत् ॥ २११ ॥

यश्चोरसः । ६ । ३ । २१२ ।

अतः टाऽन्तात् तुल्यदिके य-तसी स्याताम् ।
उरस्यः, उरस्तः ॥ २१२ ॥

सेर्निवासादस्य । ६ । ३ । २१३ ।

सेरिति प्रथमान्तान्निवासार्थाद्, अस्येति षष्ठ्यर्थं
यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । सौघ्नः, नादेयः ॥ २१३ ॥

आभिजनात् । ६ । ३ । २१४ ।

अभिजनाः पूर्वयान्धवाः । तन्निवासार्थात् स्यन्तात्
षष्ठ्यर्थं यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । सौघ्नः, राष्ट्रियः ॥ २१४ ॥

शण्डिकाऽऽदेर्ण्यः । ६ । ३ । २१५ ।

अस्मात् स्यन्तादाभिजननिवासार्थाद् अस्त्येत्यर्थे ण्यः
स्यात् । शण्डिक्यः, कौचवार्यः ॥ २१५ ॥

सिन्ध्वादेरञ् । ६ । ३ । २१६ ।

अस्मात् स्यन्तादाभिजननिवासार्थात् षष्ठ्यर्थेऽञ्
स्यात् । सैन्धवः, चार्णवः ॥ २१६ ॥

१ सुदाम्ना पर्वतेनैकदिग् विधुत्, एव तसि षरेऽपि । उरसा एकदिग् इत्यादि ।
२ सुघ्न आभिजनो निवासोऽस्य सौघ्न । एव शाण्डिक्य-सैन्धवमालातुरीया
दिषु । सालैस्ततः सालततः तच्च तत् पुरं च सालततसुरम्, पृथोदरादित्वान् सालातुर,
“सालातुराद् ईयन्” सूत्रेणैवणि प्रत्ययः परे सालातुरीय सिध्यति ।

सलालुराद् ईयण् । ६ । ३ । २१७ ।

अस्मात् स्यन्तादाभिजननिवासार्थात् षष्ठ्यर्थे ईयण्
स्यात् । सालालुरीयः पाणिनिः ॥ २१७ ॥

तूदी-वर्मत्या एयण् । ६ । ३ । २१८ ।

आभ्यां स्यन्ताभ्यामाभिजननिवासार्थाभ्यां षष्ठ्यर्थे
एयण् स्यात् । तूदीयः, वार्मतेयः ॥ २१८ ॥

गिररीयोऽस्त्राऽऽजीवे । ६ । ३ । २१९ ।

गिरर्यं आभिजनो निवासः, तदर्थोत् स्यन्तात्
षष्ठ्यर्थेऽस्त्राऽऽजीवे ईयः स्यात् । हृद्गोलीयः ॥ २१९ ॥

इत्याचार्यदेमचन्द्रविरचितायां सिद्धदेमचन्द्राभिभा-

नत्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ षष्ठस्याध्यायस्य

तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ६ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

इकण् । ६ । ४ । १ ।

ओ पादान्ताद् यदनुक्तं स्यात् तत्रायमधिकृतो ज्ञेयः ॥
तेन जित-जयद्-दीव्य-खनत्सु । ६ । ४ । २ ।

तेनेति टाऽन्तादेर्ध्वर्थेऽधिकण् स्यात् । आक्षिप्तम्,
आक्षिप्तः, आत्रिकः ॥ २ ॥

संस्कृते । ६ । ४ । ३ ।

टाऽन्तात् संस्कृते इकण् स्यात् । दाक्षिकम्, दधिकम्
॥ ३ ॥

कुलत्थ-कोपान्त्यादण् । ६ । ४ । ४ ।

कुलत्थात् कोपान्त्याच्च तेन संस्कृतेऽण् स्यात् ।
कौलत्थम्, तैत्तिडीकम् ॥ ४ ॥

संसृष्टे । ६ । ४ । ५ ।

टाऽन्तात् संसृष्टेऽर्थे इकण् स्यात् । दाधिकम् ॥ ५ ॥

लवणादः । ६ । ४ । ६ ।

अस्मात् तेन संसृष्टेऽर्थे अः स्यात् । लवणः सूपः ॥ ६ ॥

चूण-मुद्गाभ्यामिनणौ । ६ । ४ । ७ ।

आभ्यां तेन संसृष्टे यथासङ्ख्यमिन्-अणौ स्याताम् ।
चूर्णिनोऽपूपाः, मौद्गी यवागः ॥ ७ ॥

त्यञ्जनेभ्य उपसिक्ते । ६ । ४ । ८ ।

१ अस्य चतुर्थपादस्य पूर्ति यावद्, अपवाद परित्यज्याचनिकण् प्रत्यय स्यान् ।

२ अक्षैर्जितमाक्षिकम् । अक्षैर्जयति दीव्यति वा आक्षिप्तः । अत्रया ऋष्टमप्य
खनति आत्रिकः ।

व्यञ्जनं सूपादि, तदर्थान् दान्तादुपसिक्ते इकण्
स्यात् । तैलिकं शाकम् ॥ ८ ॥

तरति । ६ । ४ । ९ ।

दान्तात् तरत्यर्थे इकण् स्यात् । औडुपिकः ॥ ९ ॥

नौ-द्विस्वराद् इकः । ४ । ६ । १० ।

नावो द्विस्वराच्च दान्तात् तरत्यर्थे इकः स्यात् । नाविका,
बाहुका ॥ १० ॥

चरति । ६ । ४ । ११ ।

दान्तात् चरतीकण् स्यात् । हास्तिकः, दाधिकः ॥ ११ ॥

पर्पाऽऽदेरिकद् । ६ । ४ । १२ ।

अस्मात् दान्तात् चरतीकद् स्यात् । पर्पिको, अभिकी ॥

पदिकः । ६ । ४ । १३ ।

पादात् चरतीकद् स्यात्, पञ्चाऽस्य । पदिकः ॥ १३ ॥

श्वगणाद् वा । ६ । ४ । १४ ।

अस्मात् चरतीकद् वा स्यात् । श्वगणिकी, श्वा-
गणिकः ॥ १४ ॥

वेतनाऽऽदेजीवति । ६ । ४ । १५ ।

अस्मात् दान्तजीवतीकण् स्यात् । वैतनिकः,
बाहिकः ॥ १५ ॥

व्यस्ताच्च क्रय-विक्रयाद् इकः । ६ । ४ । १६ ।

अस्मात् समस्ताच्च व्यस्ताच्च तेन जीवतीकः स्यात् ।
क्रयविक्रयिकः, क्रयिकः, विक्रयिकः ॥ १६ ॥

वस्नात् । ६ । ४ । १७ ।

१ श्वगणेन चरति श्वगणिकी, टित्वाद् स्त्रियां डी । पुंसि श्वगणिकः ।

पक्षे इवणि परे श्वागणिक, निस्वेऽपि “स्तादेरिति” इतिसूत्रेण वस्नरात् प्राग-
भोर्न जातः ।

वस्नात् तेन जीवतीकः स्यात् । वस्निकः ॥ १७ ॥

आयुधात् ईयश्च । ६ । ४ । १८ ।

अस्मात् तेन जीवति ईय इकश्च स्यात् । आयुधीयः,
आयुधिकः ॥ १८ ॥

व्राताद् ईनञ् । ६ । ४ । १९ ।

व्रातात् तेन जीवति ईनञ् स्यात् । व्रातीनाभार्यः ॥

निर्वृत्तेऽक्ष-द्युताऽऽदेः । ६ । ४ । २० ।

अस्मात् टान्तात् निर्वृत्ते इकण् स्यात् । आक्षयूतिकम्,
जाह्वाप्रहृतिकं वैरम् ॥ २० ॥

भावाद् इमः । ६ । ४ । २१ ।

भावार्थात् तेन निर्वृत्ते इमः स्यात् । पाकिमम् ॥ २१ ॥

याचिताऽपमित्यात् कण् । ६ । ४ । २२ ।

आभ्यां तेन निर्वृत्ते कण् स्यात् । याचितकम्, आप-
मित्यकम् ॥ २२ ॥

हरत्युत्सङ्गाऽऽदेः । ६ । ४ । २३ ।

अस्मात् टान्तात् हरति इकण् स्यात् । औत्सङ्गिकः,
औत्तुपिकः ॥ २३ ॥

भस्त्राऽऽदेरिकट् । ६ । ४ । २४ ।

अस्मात् टान्ताद् हरति इकट् स्यात् । भस्त्रिकी,
भरटिकी ॥ २४ ॥

विवध-वीवधाद् वा । ६ । ४ । २५ ।

आभ्यां तेन हरतीकट् वा स्यात् । विवधिकी, वीव-
धिकी, वैवधिकः ॥ २५ ॥

कुटिलिकाया अण् । ६ । ४ । २६ ।

अस्मात् दान्ताद् हरति अण् स्यात् । कौटिलिकः
कर्मादिः ॥ २६ ॥

ओजस्-सहोऽम्भसो वर्त्तते । ६ । ४ । २७ ।

एभ्यः दान्तेभ्यो वर्त्तते इत्यर्थे इकण् स्यात् । औज-
सिकः, साहसिकः, आम्भसिकः ॥ २७ ॥

तं प्रत्यनोलोमेप-कूलात् । ६ । ४ । २८ ।

तमिति द्वितीयान्तात् प्रति-अनुपूर्वलोमन्-ईपकूलान्ताद्
वर्त्तते इत्यर्थे इकण् स्यात् । प्रातिलोमिकः, आनुलोमिकः,
प्रातीपिकः, आन्वीपिक, प्रातिकूलिकः, आनुकूलिकः ॥

परिमुख-पार्श्वात् । ६ । ४ । २९ ।

परिपूर्वमुखपार्श्वान्ताद् द्वितीयान्ताद् वर्त्तते इत्यर्थे
इकण् स्यात् । पारिमुखिकः, पारिपार्श्विकः ॥ २९ ॥

रक्षदुञ्छतोः । ६ । ४ । ३० ।

द्वितीयान्तादनयोरिकण् स्यात् । नागरिकः, वादरिकः
॥ ३० ॥

पक्षि-मत्स्य-मृगार्थाद् घ्नति । ६ । ४ । ३१ ।

पक्ष्याद्यर्थात् द्वितीयान्ताद् घ्नत्यर्थे इकण् स्यात् ।
पाक्षिकः, मात्स्यिकः, मार्गिकः ॥ ३१ ॥

परिपन्थात् तिष्ठति च । ६ । ४ । ३२ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् तिष्ठति घ्नति, चेकणः स्यात् ।
पारिपन्थिकश्चौरः ॥ ३२ ॥

१ ओजस सहू अम्भस् इति निम्न । ओजसा सहसाऽम्भसा वर्त्तते इति विग्रहः ।

२ रक्षति उञ्छति चार्थे । नागर सतीति नागरिक । वादरा युञ्छतीति वादरिक ।

परिपथात् । ६ । ४ । ३३ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् तिष्ठत्यथं इकण् स्यात् । पारि-
पथिकः ॥ ३३ ॥

अवृद्धेर्गृह्णति गर्ह्ये । ६ । ३ । ३४ ।

द्वितीयान्ताद् वृद्धिवर्जात् निन्द्ये गृह्णति इकण् स्यात् ।
द्विगुणिकः ॥ ३४ ॥

कुसीदाद् इकट् । ६ । ३ । ३५ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् निन्द्ये गृह्णति इकट् स्यात् ।
कुसीदिकी ॥ ३५ ॥

दशैकादशाद् इकश्च । ६ । ४ । ३६ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् निन्द्ये गृह्णति इक इकट् च
स्यात् । दशैकादशिका दशैकादशिकी ॥ ३६ ॥

अर्थ-पद-पदोत्तर-ललाम-प्रतिकण्ठात् । ६ । ४ । ३७ ।

अर्थात्, पदात्, पदशब्द उत्तरपदं यस्य तस्मात्, लला-
मप्रतिकण्ठाभ्यां च द्वितीयान्ताभ्यां गृह्णति इकण् स्यात् ।
आर्थिकः, पादिकः, पौर्वपदिकः, लालामिकः, प्राति-
कण्ठिकः ॥ ३७ ॥

परदाराऽऽदिभ्यो गच्छति । ६ । ४ । ३८ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो गच्छत्यथं इकण् स्यात् । पारि-
दारिकः, गौरुदारिकः ॥ ३८ ॥

प्रतिपथाद् इकश्च । ६ । ४ । ३९ ।

अस्माद् द्वितीयान्ताद् गच्छनीक इकण् च स्यात् ।
प्रतिपथिकः, प्रातिपथिकः ॥ ३९ ॥

माथोत्तरपद-पद-व्याक्रन्दाद् धावति । ६।४।४०।

माथ उत्तरपदं यस्य तस्मात्, पदव्याक्रन्दाभ्यां च
द्वितीयान्ताभ्यां च धावत्यर्थं इकण् स्यात् । दाण्डमाधिकः,
पादविकः, आक्रन्दिकः ॥ ४० ॥

पश्चात्यनुपदात् । ६ । ४ । ४१ ।

पश्चादर्थोऽनुपदाद् द्वितीयान्तात् धावति इकण्
स्यात् । आनुपदिकः ॥ ४१ ॥

सुस्नाताऽऽदिभ्यः पृच्छति । ६ । ४ । ४२ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः पृच्छत्यर्थं इकण् स्यात् । सौस्ना-
तिकः, सौखरात्रिकः ॥ ४२ ॥

प्रभूताऽऽदिभ्यो ब्रुवति । ६ । ४ । ४३ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो ब्रुवत्यर्थं इकण् स्यात् । प्रभू-
तिकः, पार्याप्तिकः ॥ ४३ ॥

माशब्द इत्यादिभ्यः । ६ । ४ । ४४ ।

एभ्यो ब्रुवति इकण् स्यात् । माशब्दिकः, कार्य-
शब्दिकः ॥ ४४ ॥

शाब्दिक-दार्ढरिक-लालाटिक-कौयकृटि-

कम् । ६ । ४ । ४५ ।

१ माशब्दो मर्त्यार्थः । इयं इह शास्त्रो मावो मर्त्यं, तं धावतीति शाब्दिकः ।

२ अत्र इतिशब्दः काल्पय्यापरिदर्शितः । माशब्द इति, कार्यशब्द इति
भूते इति माशब्दिकः, कार्यशब्दिकः । माशब्दः कार्यशब्दः वा काल्पय्या इति माशब्द-
शब्दः ।

एते इकणन्ता निपात्यन्ते । शाब्दिको वैयाकरणः,
दार्ढरिको वादित्रकृत्, लालाटिकः प्रमत्तः सेवाकृत्,
कौक्कुटिको मिक्षुः ॥ ४५ ॥

समूहार्थात् समवेते । ६ । ४ । ४६ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् समवेतेऽर्थे इकण् स्यात् ।
सामूहिकः, सामाजिकः ॥ ४६ ॥

पर्यदो ण्यः । ६ । ४ । ४७ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् समवेते ण्यः स्यात् । पार्यणः ॥

सेनाया वा । ६ । ४ । ४८ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् समवेते ण्यो वा स्यात् । संन्यः,
सैनिकः ॥ ४८ ॥

धर्माऽधर्मात् चरति । ६ । ४ । ४९ ।

आभ्यां द्वितीयान्ताभ्यां चरत्यर्थे इकण् स्यात् ।
धार्मिकः, आधर्मिकः ॥ ४९ ॥

षष्ठ्या धर्म्ये । ६ । ४ । ५० ।

षष्ठ्यन्ताद् धर्मादनपेते इकण् स्यात् । शौल्कशालि-
कम् ॥ ५० ॥

ऋत्-नराऽऽदेरण् । ६ । ४ । ५१ ।

ऋदन्ताद् नराऽऽदेश्च षष्ठ्यन्ताद् धर्म्येऽण् स्यात् ।
नारं, नरस्य धर्म्यम् नारं, माहिषम् ॥ ५१ ॥

१ प्रथमं नारमिति ऋदन्तस्योदाहरणम् । नुर्धर्म्यमिति विग्रहः । एवं पितु-
र्धर्म्यं पैत्रम्, शास्त्रुः शास्त्रमित्यादि । ऋतो १-२-२१ सूत्रेण रः । भित्तादादे
वृद्धिः । स्त्रियामुभयत्रापि नारीति । इकण्वाधनार्थं नरस्येति वृत्त्यं प्रहणं कृतम् ।
नार माहिषमिति नरादेरुदाहरणे स्तः ।

विभाजयितु-विशसितुर्णि-इड्लुक

च । ६ । ४ । ५२ । .

आभ्यां षष्ठ्यन्ताभ्यां चर्म्यऽण् स्यात्, तयोर्गे विभा-
जयितुर्णिडुक, विशसितुर्भेड्लुक च । र्भाजिग्रम्,
वैशग्रम् ॥ ५२ ॥

अवक्रये । ६ । ४ । ५३ ।

षष्ठ्यन्तादयक्रये भाटकेऽर्थे इकण् स्यात् । भाव-
णिकः ॥ ५३ ॥

तदस्य पण्यम् । ६ । ४ । ५४ ।

गदिति प्रथमान्ताद् विष्णोर्गार्थोद् अत्येति षष्ठ्यर्थे इकण्
स्यात्, तत्प्रथमान्तं पण्यं चेत् । भावणिकः ॥ ५४ ॥

किशराऽऽदेरिक्त् । ३ । ४ । ५५ ।

एभ्यस्तदस्य पण्यमिति विषये इकट् स्यात् । किश-
रिक्ती, तगरिक्ताः ॥ ५५ ॥

शलालुनी वा । ६ । ४ । ५६ ।

आत्मान् तदस्य पण्यमिति विषये इकट् वा स्यात् ।
शलालुकी, शालालुकी ॥ ५६ ॥

शीलम् । ६ । ४ । ५९ ।

प्रथमान्तात् शीलार्थात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात् ।
आपूषिकः ॥ ५९ ॥

अङ्स्थाच्छत्राऽऽदेरञ् । ६ । ४ । ६० ।

अङ्गन्तात् स्थः, छात्रादेश्च तदस्य शीलमिति विषयेऽञ्
स्यात् । ओस्थः, छात्रः, तापसः ॥ ६० ॥

तूष्णीकः । ६ । ४ । ६१ ।

तूष्णीमः तदस्य शीलमिति विषये कः, मूलकं च
स्यात् । तूष्णीकः ॥ ६१ ॥

प्रहरणम् । ६ । ४ । ६२ ।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, तत् प्रहरणं चेत् ।
आसिकः ॥ ६२ ॥

परश्वधाद् वाऽण् । ६ । ४ । ६३ ।

अस्मात् तदस्य प्रहरणमिति विषयेऽण् वा स्यात् ।
पारश्वधः, पारश्वधिकः ॥ ६३ ॥

शक्ति-यष्टेः टाकण् । ६ । ४ । ६४ ।

आभ्यां तदस्य प्रहरणमिति विषये टाकण् स्यात् ।
शक्तीकी, याष्टीकी ॥ ६४ ॥

वेष्ट्यादिभ्यः । ६ । ४ । ६५ ।

एभ्यस्तदस्य प्रहरणमित्यर्थे टाकण् वा स्यात् । ऐष्टीकी,
ऐष्टिकी । ऐषीकः, ऐषिकः ॥ ६५ ॥

१ आस्था शीलमात्रेण आरुहः । “उपसर्गसंज्ञाः” (५-३-११०) इत्यङ् प्रत्ययः ।

२ अशिः प्रहरणमस्य आसिकः । अन्ये रित्वा पारश्वशक्तित्ववैष्टिक्यादाना विग्रहः ।

नास्तिकाऽऽस्तिक-दैष्टिकम् । ६ । ४ । ६६ ।

एते तदस्येत्यर्थे इकणन्ता निपात्यन्ते । नास्तिकः,
आस्तिकः, दैष्टिकः ॥ ६६ ॥

वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे । ६ । ४ । ६७ ।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, तच्चेदनुयोगविषये
वृत्तोऽपपाठः । ऐकान्यिकः ॥ ६७ ॥

बहुस्वरपूर्वाद् इकः । ६ । ४ । ६८ ।

बहुस्वर पूर्वपदं यस्य तस्मात् प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे
इकः स्यात्, तच्चेत् परीक्षायां, वृत्तोऽपपाठः । एकादशा-
न्यिकः ॥ ६८ ॥

भक्ष्यं हितमस्मै । ६ । ४ । ६९ ।

प्रथमान्ताद् अस्मै इति चतुर्थ्यर्थे इकण् स्यात्, तच्चेत्
भक्ष्यं हितम् । आपूपिकः ॥ ६९ ॥

नियुक्तं दीयते । ६ । ४ । ७० ।

प्रथमान्तात् चतुर्थ्यर्थे इकण् स्यात्, तच्चेत् नियुक्तम-
व्यभिचारेण नित्यं वा दीयते । आग्रभोजनिकः ॥ ७० ॥

श्राणा-मांसौदनाद् इको वां । ६ । ४ । ७१ ।

आभ्यां तदस्मै नियुक्तं दीयते इतिविषये इकः
प्रत्ययो वा स्यात् । श्राणिका, श्राणिकी । मांसौदनिका,
मांसौदनिकी ॥ ७१ ॥

१ नास्ति परलोक पुण्यपापमोक्षादिवेति मतिरस्यासौ नास्तिक । नास्तिको
वेदनिन्दक इत्यादिवाक्यानि तु प्रमाणयुक्तिशून्यानि । नास्तिको जैननिन्दक,
नास्तिक कुराननिन्दक, नास्तिको बौद्धशास्त्रादिनिन्दक इत्यपि क्विद् वदेत्,
तथा च समग्र जगत् नास्तिक स्यात्, एवं च मोक्षभाव प्रभूतकण्डं चोत्प्रेत ।
अस्तिनास्ती अव्ययं स्तः । दिष्टं मायम् ।

भक्तौदनाद्वाऽणिकट् । ६ । ४ । ७२ ।

आभ्यां यथासङ्ख्यमण्-इकटौ वा स्याताम्, तदस्मै
नियुक्तं दायते इतिविषये । भाक्तः, औदनिकी ।
भाक्तिकः, औदनिकः ॥ ७२ ॥

नवयज्ञाऽऽदयोऽस्मिन् वर्तन्ते । ६ । ४ । ७३ ।

एभ्यः प्रथमान्तेभ्यो वर्तन्ते इत्युपाधिभ्योऽस्मिन्निति
सप्तम्यर्थे इकण् स्यात् । नावयजिकः, पाकयजिकः ॥ ७३ ॥

तत्र नियुक्ते । ६ । ४ । ७४ ।

तत्रेति सप्तम्यन्ताद् नियुक्तेऽर्थे इकण् स्यात् । शौलक-
शालिकः ॥ ७४ ॥

अगारान्ताद् इकः । ६ । ४ । ७५ ।

अस्मात् तत्र नियुक्ते इकः स्यात् । देवागारिकः ॥

अदेश-कालादध्यायिनि । ६ । ४ । ७६ ।

अध्ययनस्य यौ प्रतिषिद्धौ देशकालौ, तदर्थान् सप्तम्य-
न्ताद् अध्यायिन्यर्थे इकण् स्यात् । आशुचिकः, सान्ध्यिकः ॥

निकटाऽऽदिषु वसति । ६ । ४ । ७७ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो वसत्यर्थे इकण् स्यात् । नैकटिकः,
भारण्यिको भिक्षुः, वार्क्षमूलिकः ॥ ७७ ॥

सतीर्थ्यः । ६ । ४ । ७८ ।

समानतीर्थान् तत्र वसत्यर्थे यो निपात्यते, समानस्य
च सभावः । सतीर्थ्यः ॥ ७८ ॥

प्रस्तार-संस्थान-तदन्त-कठिनान्तेभ्यो

व्यवहरति । ६ । ४ । ७९ ।

प्रस्तारसंस्थानाभ्यां तदन्तेभ्यः, कठिनान्ताच्च व्यवह-
रत्यर्थे इकण् स्यात् । प्रास्तारिकः, सांस्थानिकः, काम्य-
प्रस्तारिकः, गौसंस्थानिकः, वांशकठिनिकः ॥ ७९ ॥

सङ्ख्याऽऽदेश्चाऽर्हदलुचः । ६ । ४ । ८० ।

अर्हदर्थमभिव्याप्य या प्रकृतिर्वक्ष्यते तस्याः केवलायाः
सङ्ख्यापूर्वायाश्च वक्ष्यमाणः प्रत्ययः स्यादिति ज्ञेयम्,
न चेत् सा लुगन्ता । चान्द्रायणिकः, वैचन्द्रायणिकः ।
अलुच इति किम् ? द्विशूर्पेण क्रीतेन क्रीतं द्विशौर्पिकम् ॥

गोदानाऽऽदीनां ब्रह्मचर्ये । ६ । ४ । ८१ ।

एभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो ब्रह्मचर्येऽर्थे इकण् स्यात् । गौदा-
निकम्, आदित्यव्रतिकम् ॥ ८१ ॥

चद्रायणं च चरति । ६ । ४ । ८२ ।

अस्माद् द्वितीयान्ताद् गोदानाऽऽदेश्च चरत्यर्थे इकण्
स्यात् । चान्द्रायणिकः, गौदानिकः ॥ ८२ ॥

देवव्रताऽऽदीन् दिनम् । ६ । ४ । ८३ ।

एभ्यो निदंशादेव द्वितीयान्तेभ्यश्चरत्यर्थे दिनम् स्यात् ।
देवव्रती, महाव्रती ॥ ८३ ॥

इकश्चाऽष्टाचत्वारिंशतं वर्षाणाम् । ६ । ४ । ८४ ।

वर्षाणामष्टाचत्वारिंशतो द्वितीयान्तात् चरत्यर्थे
इको दिनम् च स्यात् । अष्टाचत्वारिंशकः, अष्टाच-
त्वारिंशा ॥ ८४ ॥

चातुर्मास्यन्तौ यलुक च । ६ । ४ । ८५ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् चरत्यर्थे इक-दिनौ स्याताम्,
यलुक च । चातुर्मासकः, चातुर्मासी ॥ ८५ ॥

क्रोश-योजनपूर्वात् शताद् योजनाच्चाऽभि-
गमाहं । ६ । ४ । ८६ ।

क्रोशपूर्वाद् योजनपूर्वाच्च शताद् योजनान्च पञ्च-
म्यन्तादभिगमाहंऽर्थे इकण् स्यात् । क्रीशशतिको मुनिः,
यौजनशतिकः, यौजनिकः ॥ ८६ ॥

तद् यात्येभ्यः । ६ । ४ । ८७ ।

तदिति द्वितीयान्तेभ्य एभ्यः क्रोशजन-योजनशत-
योजनेभ्यः, याति गच्छत्यर्थे इकण् स्यात् । क्रीशशतिकः,
यौजनशतिकः, यौजनिको दूतः ॥ ८७ ॥

पथ-इकट् । ६ । ४ । ८८ ।

पथो द्वितीयान्ताद् यात्यर्थे इकट् स्यात् । पथिको ॥ ८८ ॥

नित्यं णः पन्थश्च । ६ । ४ । ८९ ।

पथो द्वितीयान्ताद् नित्यं यात्यर्थे णः स्यात्, पन्थ-
श्चास्य । पान्थः ॥ ८९ ॥

शाङ्कूत्तर-कान्ताराऽज-वारि-स्थल-जङ्गलाऽऽदेस्ते-
नाऽऽहते च । ६ । ४ । ९० ।

शंकादिपूर्वपदात् पथिनन्तात्, तेनेति तृतीयान्ता-
दाहते याति चार्थे इकण् स्यात् । शाङ्कुपथिकः, औत्तर-
पथिकः, कान्तारपथिकः, आजगथिकः, वारिपथिकः,
स्थालपथिकः, जाङ्गलपथिकः ॥ ९० ॥

स्थलाऽऽदेर्मधुक-मरिचेऽण् । ६ । ४ । ९१ ।

स्थलपूर्वपदात् पथिनन्तादाहते मधुके मरिचे चाथऽण्
स्यात् । स्थालपथं मधुकम्, मरिचं वा ॥ ९१ ॥

तुरायण-पारायणं यजमानाऽधी-
याने । ६ । ४ । ९२ ।

आभ्यां द्वितीयान्ताभ्यां यथासङ्ख्यं यजमानाधीया-
नयोरिकण् स्यात् । तौरायणिकः, पारायणिकः ॥ ९२ ॥

संशयं प्राप्ते ज्ञेये । ६ । ४ । ९३ ।

संशयमिति द्वितीयान्तात् प्राप्ते ज्ञेयेऽर्थे इकण् स्यात् ।
सांशयिकोऽर्थः ॥ ९३ ॥

तस्मै योगाऽऽदेः शक्ते । ६ । ४ । ९४ ।

एभ्यस्तस्मै इति चतुर्थ्यन्तेभ्यः शक्तेऽर्थे इकण् स्यात् ।
यौगिकः, सान्तापिकः ॥ ९४ ॥

योग-कर्मभ्यां योक्तौ । ६ । ४ । ९५ ।

आभ्यां चतुर्थ्यन्ताभ्यां शक्तेऽर्थे यथासङ्ख्यं य-उ-
क्तौ स्याताम् । योग्यः, कार्मुकम् ॥ ९५ ॥

यज्ञानां दक्षिणायाम् । ६ । ४ । ९६ ।

एभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो दक्षिणायामर्थे इकण् स्यात् ।
आग्निष्टोमिकी ॥ ९६ ॥

तेषु देये । ६ । ४ । ९७ ।

यज्ञार्थेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो देयेऽर्थे इकण् स्यात् । वाज-
पेयिकं भक्तम् ॥ ९७ ॥

काले कार्ये च भववत् । ६ । ४ । ९८ ।

कालार्थात् सप्तम्यन्ताद् देये कार्यं चार्थं भवे इव
प्रत्ययाः स्युः । यथा वर्षासु भवं वार्षिकम्, तथा कार्यं
देयं च ॥ ९८ ॥

व्युष्टाऽऽदिष्वण । ६ । ४ । ९९ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो देये कार्यं चाण् स्यात् । व्युष्टम्,
नैत्यम् ॥ ९९ ॥

यथाकथाचात् णः । ६ । ४ । १०० ।

अस्माद् देये कार्यं चार्थं णः स्यान् । याथाकथाचम् ॥

तेन हस्ताद् यः । ६ । १०१ ।

तेनेति तृतीयान्ताद् हस्ताद् देये कार्यं च यः स्यान् ।
हस्त्यम् ॥ १०१ ॥

शोभमाने । ६ । ४ । १०२ ।

दान्तात् शोभमाने डकण् स्यात् । कर्णवेष्टकिकं
मुखम् ॥ १०२ ॥

कर्म-वेपाद् यः । ६ । ४ । १०३ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां शोभमानेऽर्थं यः स्यात् । कर्मण्यं
शौर्यम्, वेप्यो नटः ॥ १०३ ॥

कालात् परिजय्य-लभ्य-कार्य-सुकरे । ६ । ४ । १०४ ।

कालविशेषार्थात् दान्तात् परिजय्याऽऽदावर्यं डकण्
स्यात् । मासिको व्याधिः, पटः, चान्द्रायणं, प्रासादो
वा ॥ १०४ ॥

निर्वृत्ते । ६ । ४ । १०५ ।

१ अनादरेणत्यर्थं यथाकथाच इत्यव्ययोऽस्ति । यथाकथाच दीयते इति विग्रहः ।

२ कर्णवेष्टकाभ्यां कुण्डलाभ्यां शोभते इति । एव कर्मण्यवेत्यावपि ।

कालार्थात् दान्तात् निर्वृत्तेऽर्थे इकण् स्यात् । आह्निकम् ॥ १०५ ॥

तं भावि-भूते । ६ । ४ । १०६ ।

तमिति द्वितीयान्तात् कालार्थाद् भाविनि भूते चार्थे इकण् स्यात् । मासिक उत्सवः ॥ १०६ ॥

तस्मै भृताऽधीष्टे च । ६ । ४ । १०७ ।

तस्मै इति चतुर्थ्यन्तात् कालार्थाद् भृतेऽधीष्टे चार्थे इकण् स्यात् । मासिकः कर्मकरः, उपाध्यायो वा ॥

षण्मासादवयसि ण्येकौ । ६ । ४ । १०८ ।

अस्मात् कालार्थात् तेन निर्वृत्ते, तं भाविनि भूते, तस्मै भृताऽधीष्टे चेतिविषये ण्य इकञ्च स्यात्, अवयसि गम्यमाने । षण्मास्यः, षण्मासिकः ॥ १०८ ॥

समाया ईनः । ६ । ४ । १०९ ।

अस्मात् तेन निर्वृत्ते इत्यादिपञ्चकविषये ईनः स्यात् । समीनः ॥ १०९ ॥

राज्यहः-संवत्सराच्च द्विगोर्वा । ६ । ४ । ११० ।

राज्याद्यन्तात् समान्ताच्च द्विगोस्तेन निर्वृत्त इत्यादि-पञ्चकविषये ईनो वा स्यात् । द्विरात्रीणः, द्विरात्रिकः, द्व्यहीनः, द्व्यह्निकः । द्विसंवत्सरीणः, द्विसंवत्सरिकः । द्विममीनः, द्विसमिकः ॥ ११० ॥

वर्षादञ्च वा । ६ । ४ । १११ ।

१ भव्य तन, वागदित्यनयोत्पुहति । अदा निर्वृत्तमाहिम्, एव मासिवादि ।

२ निर्वृत्त भावि-भूत भूत अधीष्टतिपञ्चविषयेषु । समाया निर्वृत्त, समा भूतो भावी वा, समाये भूतोऽधीष्टो वा समीन । एवं द्विरात्रीण-द्विरात्रिकीण द्विसमिकादिभ्यः ।

कालवाचिवर्षान्ताद् द्विगोस्तेन निर्वृत्ते इत्यादिपञ्च-
कविषये ईनोऽथ वा स्यात् । द्विवर्षः, द्विवर्षोणः,
द्विवार्षिकः ॥ १११ ॥

प्राणिनि भूते । ६ । ४ । ११२ ।

कालार्थवर्षान्ताद् द्विगोभूते प्राणिन्यर्थे अः स्यात् ।
द्विवर्षो वत्सः । प्राणिनीति किम् ? द्विवर्षः, द्विवर्षोणः,
द्विवार्षिकः सरकः ॥ ११२ ॥

मासाद् वयसि यः । ६ । ४ । ११३ ।

मासान्ताद् द्विगोभूतेऽर्थे यः स्यात्, वयसि गम्ये ।
द्विमास्यः शिशुः । वयसीति किम् ? द्वैमासिको व्याधिः
॥ ११३ ॥

ईनञ् च । ६ । ४ । ११४ ।

मासाद् भूतेऽर्थे इनञ् यश्च स्यात्, वयसि गम्ये ।
मामीनः, मास्यः शिशुः ॥ ११४ ॥

षण्मासाद् य-यण्-डकण् । ६ । ४ । ११५ ।

अस्मात् कालार्थाद् भूतेऽर्थे एते स्युः, वयसि गम्ये ।
षण्मास्यः, पाण्मास्यः, पाण्मासिकः शिशुः ॥ ११५ ॥

सोऽस्य ब्रह्मचर्य-तद्वतोः । ६ । ४ । ११६ ।

स इति प्रथमान्तात् कालार्थादस्येति षष्ठ्यर्थे, ब्रह्म-
चर्ये, ब्रह्मचारिणि चेकण् स्यात् । मासिकं ब्रह्मचर्यम्,
मासिकस्तथान् ॥ ११६ ॥

प्रयोजनम् । ६ । ३ । ११७ ।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, प्रथमान्तं चेत्
प्रयोजनम् । जैनमहिकं देवागमनम् ॥ ११७ ॥

एकागारात् त्वौरे । ६ । ४ । ११८ ।

अस्मात् तदस्य प्रयोजनमिति विषये चौरैऽर्थे इकण्
स्यात् । ऐकागारिकः ॥ ११८ ॥

चूडाऽऽदिभ्योऽण् । ६ । ४ । ११९ ।

एभ्यस्तदस्य प्रयोजनमिति विषयेऽण् स्यात् । चौडं
श्राद्धम् ॥ ११९ ॥

विशाखाऽऽषाढात् मन्थ-दण्डे । ६ । ४ । १२० ।

आभ्यां तदस्य प्रयोजनमिति विषये यथासंख्यं मन्थे
दण्डे चाऽर्थेऽण् स्यात् । वैशाखो मन्थः, आषाढो दण्डः ॥

उत्थापनाऽऽदेरीयः । ६ । ४ । १२१ ।

एभ्यस्तदस्य प्रयोजनमिति विषये ईयः स्यात् । उत्था-
पनीयः, उपस्थापनीयः ॥ १२१ ॥

किंशि-रुहि-पदि-पुरि-समापेरनात् सपूर्व-

पदात् । ६ । ४ । १२२ ।

एभ्योऽनान्तेभ्यः सपूर्वपदेभ्यस्तदस्य प्रयोजनमित्यर्थं
ईयः स्यात् । गृहप्रवेशनीयम्, आरोहणीयम्, गोप्रपद-
नीयम्, प्रपापूरणीयम्, अहसमापनीयम् ॥ १२२ ॥

स्वर्ग-स्वस्तिवाचनाऽऽदिभ्यो य-लुपौ । ६ । ४ । १२३ ।

स्वर्गादेः स्वस्तिवाचनादेश्च तदस्य प्रयोजनमित्यर्थं
यथासंख्यं यो लुप् च स्यात् । स्वर्ग्यम्, आयुष्यम्,
स्वस्तिवाचनम्, शान्तिवाचनम् ॥ १२३ ॥

समयात् प्राप्तः । ६ । ४ । १२४ ।

समयात् प्रथमान्तात् पष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, चेत्
समयः प्राप्तः । सामयिकं कार्यम् ॥ १२४ ॥

ऋत्वादिभ्योऽण् । ६ । ४ । १२५ ।

एभ्यः प्रथमान्तेभ्यः सोऽस्य प्राप्त इत्यर्थेऽण् स्यात् ।
आर्त्तवं फलम्, औपवस्त्रम् ॥ १२५ ॥

कालाद् यः । ६ । ४ । १२६ ।

कालात् सोऽस्य प्राप्त इत्यर्थे यः स्यात् । काल्या
मेघाः ॥ १२६ ॥

दीर्घः । ६ । ४ । १२७ ।

कालात् प्रथमान्तादस्येत्यर्थे इकण् स्यात्, प्रथमान्त-
श्चेद् दीर्घः । कालिकमृणम् ॥ १२७ ॥

आकालिकमिकश्चाऽऽद्यन्ते । ६ । ४ । १२८ ।

आकालिकाद् इक इकण् च भवत्यर्थे स्यात्, आदि-
रेव यदि अन्तः । आकालिकोऽनध्यायः, पूर्वद्युर्यस्मिन्
काले प्रवृत्तोऽपरेणुरपि आ तस्मात् कालाद् भवतीत्यर्थः ।
आकालिकी, आकालिका वा विद्युत्, आजन्मकालमेव
स्यात्, जन्मानन्तरनाशिनीत्यर्थः ॥ १२८ ॥

त्रिंशत्-विंशतेर्दकोऽसंज्ञायामाह-

दर्थे । ६ । ४ । १२९ ।

१ आदिरेव यदि अन्ततया बोध्यते, यथा यस्मिन् धने विमुक्त्यप्रा-
प्तस्मिन्नेव क्षणे विनश्य, विद्युतो जन्मलक्षणान्तरालादभिन इति
भावः । आकालिकोऽनध्याय इत्यन यद्यपि यतः कालोऽपरेणुरन प्रत्यावर्तत, तथापि
सामान्येन घटिक्रियामादिवेलाऽपेक्षया सुन्य उच्यते ।

आभ्यामा अर्हदर्थोऽद्यो वक्ष्यते तस्मिन् इकः
स्यात्, असंज्ञाविषये । त्रिंशकम्, विंशकम्, त्रिंशकः,
विंशकः । असंज्ञायामिति किम् ? त्रिंशत्कम्, विंशति-
कम् ॥ १२९ ॥

सङ्ख्या-इतेश्चाऽशत-ति-ष्टेः कः । ६ । ४ । १३० ।

शदन्त-त्यन्त-द्व्यन्तवर्जसङ्ख्याया इत्यन्तात् त्रिंश-
द्विंशतिभ्यां चाऽऽर्हदर्थे कः स्यात् । द्विकम्, कतिकम्,
त्रिंशत्कम्, विंशतिकम् । अशतिष्टेरिति किम् ? चात्वा-
रिंशत्कम्, सासतिकम्, पाष्टिकम् ॥ १३० ॥

शतात् केवलादतस्मिन् येकौ । ६ । ४ । १३१ ।

शतात् केवलादाऽर्हदर्थे य-इकौ स्याताम्, स चेदर्थः
प्रकृत्यर्थात् नाऽभिन्नः । शत्यम्, शतिकम् । केवलादिति
किम् ? द्विशतकम् । अतस्मिन्निति किम् ? शतकं स्रोत्रम्
॥ १३१ ॥

वाऽतोरिकः । ६ । ४ । १३२ ।

अत्वन्तसङ्ख्याया आर्हदर्थे इको वा स्यात् । याव-
तिकम्, यावत्कम् ॥ १३२ ॥

कार्पापणाद् इकद् प्रतिश्चास्य वा । ६ । ४ । १३३ ।

अस्मादार्हदर्थे इकद् स्यात्, अस्य च प्रतिर्वा । कर्पा-
पणिकी, प्रतिकी ॥ १३३ ॥

अर्द्धात् पल-कंस-कर्पात् । ६ । ४ । १३४ ।

अर्द्धपूर्वात् पलायन्तादार्हदर्थे इकद् स्यात् । अर्द्ध-
पलिकम्, अर्द्धकंसिकम्, अर्द्धकर्पिकी ॥ १३४ ॥

१ कार्पापणशब्दस्य प्रति ह्यवदेशो वा स्यात् । कार्पापणेन क्रीनं कार्पापणिकं, पक्षे,
प्रतिकं, टित्वाद् द्वियां ङी । एवमुपरि अभय बोध्यम् अर्हदर्थः । आद् अभिविधायस्ति ।

कंसाऽर्द्धात् । ६ । ४ । १३५ ।

आभ्यामाऽर्द्धदर्थे इकद् स्यात् । कंसिकी, अर्द्धिकी ॥

सहस्र-शतमानादण् । ६ । ४ । १३६ ।

आभ्यामाऽर्द्धदर्थेऽण् स्यात् । साहस्रः, शतमानः ॥

शूर्पाद् वाऽञ् । ६ । ४ । १३७ ।

आऽर्द्धदर्थे वाऽञ् स्यात् । शौर्षम्, शौर्षिकम् ॥ १३७ ॥

वसनात् । ६ । ४ । १३८ ।

आऽर्द्धदर्थेऽञ् स्यात् । वासनम् ॥ १३८ ॥

विंशतिकात् । ६ । ४ । १३९ ।

आऽर्द्धदर्थेऽञ् स्यात् । विंशतिकम् ॥ १३९ ॥

द्विगोरीनः । ६ । ४ । १४० ।

विंशतिकान्ताद् द्विगोराऽर्द्धदर्थे ईनः स्यात् । द्विविंशतिकीनम् ॥ १४० ॥

अनाम्न्यद्विः प्लुप् । ६ । ४ । १४१ ।

द्विगोराऽर्द्धदर्थे जातस्य प्रत्ययस्य पित् लुप् स्यात्, न तु द्विः, अनाम्नि । द्विकंसम् । अनाम्नीति किम् ? पाञ्चलोहितिकम् । अद्विरिति किम् ? द्विशूर्पेण क्रीतं द्विशौर्षिकम् ॥ १४१ ॥

नवाऽणः । ६ । ४ । १४२ ।

द्विगोः परस्याऽऽर्द्धदर्थेऽणः पित् लुप् वा स्यात्, न तु द्विः । द्विसहस्रम्, द्विसाहस्रम् ॥ १४२ ॥

१ लुप् पित्तरणान् 'क्वद्-मानि-पित्तद्वि' इति सूत्रेण पदगर्ग इत्यादिषु पुक्कदावः ।

सुवर्ण-कार्पाषणात् । ६ । ४ । १४३ ।

एतदन्ताद् द्विगोः परस्याऽऽर्हदर्थे प्रत्ययस्य लुब्वा
स्यात्, न तु द्विः । द्विसुवर्णम्, द्विसौवर्णिकम् । द्विका-
र्पाषणम्, द्विकार्पाषणिकम् ॥ १४३ ॥

द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात् । ६ । ४ । १४४ ।

एभ्यः परौ यौ निष्कविस्तौ तदन्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे
प्रत्ययस्य लुब् वा स्यात्, अद्विः । द्विनिष्कम्, द्विनैष्कि-
कम् । त्रिनिष्कम्, त्रिनैष्किकम् । बहुनिष्कम्, बहु-
नैष्किकम् । द्विविस्तम्, द्विवैस्तिकम् । त्रिविस्तम्,
त्रिवैस्तिकम् । बहुविस्तम्, बहुवैस्तिकम् ॥ १४४ ॥

शतात् यः । ६ । ४ । १४५ ।

शतान्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे यो वा स्यात् । द्विशत्यम्,
द्विशतिकम् ॥ १४५ ॥

शाणात् । ६ । ४ । १४६ ।

शाणान्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे यो वा स्यात् । पञ्चशा-
ण्यम्, पञ्चशाणम् ॥ १४६ ॥

द्वि-त्र्यादेर्याऽण् वा । ६ । ४ । १४७ ।

द्वित्रिपूर्वो यः शाणः तदन्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे याऽणौ
वा स्याताम् । द्विश्राण्यम्, द्वेश्राणम् । द्विश्राणम्,
त्रिश्राण्यम् । त्रेश्राणम्, त्रिश्राणम् ॥ १४७ ॥

१ गुह्यं यशस्यं कथिताऽत्र गुह्या, बह्विगुह्यो धर्मो य तेऽङ्गी ।
गद्याणस्ततः द्वयमिदं नुस्येदेतयैको धटक्ः प्रदिष्टः ॥ २ दशार्थगुह्यं
प्रदर्शितं मायं, मायाऽऽद्वैतः बांशानिब कर्षम् कर्षेयान्मयं परं गुह्यतः एवं
गुह्यस्य सुवर्णसंज्ञम् १ ॥ इति श्रीमास्कराचार्योऽखिलवर्णोदात्तं सन्ति-
प्रत्ये प्राद, एवं निष्कविस्तकार्पाषणादीनां भक्षणानि मीनवर्गमहावीरगणितेषु दर्शयति ।

पण-पाद-मापाद् यः । ६ । ४ । १४८ ।

पणाऽऽद्यन्ताद् द्विगोराहर्दर्थे यः स्यात् । छिपण्यम्,
द्विपाद्यम्, अध्यर्हमाप्यम् ॥ १४८ ॥

खारी-काकणीभ्यः कच् । ६ । ४ । १४९ ।

एतदन्ताद् द्विगोराभ्यां चाऽऽहर्दर्थे कच् स्यात् ।
द्विखारीकम्, द्विकाकणीकम्, खारीकम्, काकणीकम् ॥

मूल्यैः क्रीते । ६ । ४ । १५० ।

मूल्यार्थात् दान्तात् क्रीतेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययाः स्युः ।
प्रास्थिकम्, त्रिंशकम् ॥ १५० ॥

तस्य वापे । ६ । ४ । १५१ ।

तस्येति षष्ठ्यन्ताद् वापेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययाः स्युः ।
प्रास्थिकम्, खारीकम् ॥ १५१ ॥

वात-पित्त-श्लेष्म-सन्निपातात् शमन-को-

पने । ६ । ४ । १५२ ।

एभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यः शमने कोपने चार्थे यथोक्तमिकण्
स्यात् । वातिकम्, पित्तिकम्, श्लेष्मिकम्, सान्निपाति-
कम् ॥ १५२ ॥

हेतौ संयोगोत्पाते । ६ । ४ । १५३ ।

षष्ठ्यन्ताद् हेतावर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात्, चेद् हेतुः
संयोग उत्पातो वा । शत्यः, शतिको दातृसंयोगः, सोम-
ग्रहणिको भूमिकम्पः ॥ १५३ ॥

पुत्राद् येयौ । ६ । ४ । १५४ ।

पुत्रात् षष्ठ्यन्ताद् हेतावर्थे य-ईयौ स्याताम्, चेद् हेतुः
संयोग उत्पातो वा । पुत्र्यः, पुत्रीयः ॥ १५४ ॥

द्विस्वर-ब्रह्मवर्चसाद् योऽसङ्ख्या-परिमाणा-
श्वाऽऽदेः । ६ । ४ । १५५

सङ्ख्यापरिमाणाऽश्वादिवर्जात् द्विस्वराद् ब्रह्मवर्च-
साचपष्ठयन्ताद् हेतौ संयोगे उत्पाते वा यः स्यात् ।
धेन्यः, ब्रह्मवर्चस्यः । सङ्ख्यादिवर्जनं किम् ? पञ्चकः,
प्रास्थिकः, आश्विकः ॥ १५५ ॥

पृथिवी-सर्वभूमेरीश-ज्ञातयोश्चाञ् । ६ । ४ । १५६ ।

आभ्यां पष्ठयन्ताभ्यामीशज्ञातयोस्तस्य हेतुः संयोग
उत्पात इति विषये चाऽञ् स्यात् । पार्थिवः, सार्वभौम
ईशो ज्ञातः संयोगोत्पातरूपो हेतुर्वा ॥ १५६ ॥

लोक-सर्वलोकाद् ज्ञाते । ६ । ४ । १५७ ।

आभ्यां पष्ठयन्ताभ्यां ज्ञातेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् ।
लौकिकः, सार्वलौकिकः ॥ १५७ ॥

तदत्राऽस्मै वा वृद्ध्याय-लाभोपदा-शुल्कं
वेयम् । ६ । ४ । १५८ ।

तदिति प्रथमान्ताद् अत्रात् सप्तम्यर्थेऽस्मै इति चतुर्थ्यर्थे
वा यथोक्तं प्रत्ययः स्यात्, तच्चेत् प्रथमान्तं वृद्ध्यादि देयं
च स्यात् । वृद्धिः, पञ्चकं शतम् । आयः, पञ्चको ग्रामः ।
लाभः, पञ्चकः पटः । उपदा लज्जा । पञ्चको व्यवहारः ।
शुल्कं, पञ्चकं शतम्, एवं शतयं, शतिकम् ॥ १५८ ॥

पूरणाऽर्द्धाद् इकः । ६ । ४ । १५९ ।

१ धनस्य हेतु संयोग उत्पाता वा धन्य । गज्यस्तु “गो एव य ”

(५० ४०४) सूत्रात् स्यात् ।

२ पृथिव्या ईश, ज्ञात, हेतु संयोग उत्पातो वा पार्थिव । एव सार्वभौम ।

पूरणप्रत्ययान्तादर्धाच्च प्रथमान्ताद् अस्मिन् अस्मै वा दीयते इत्यर्थयोरिकः स्यात्, प्रथमान्तं चेद् वृद्ध्यादि । द्वितीयिकः, अङ्गिकः ॥ १५९ ॥

भागाद् यैकौ । ६ । ४ । १६० ।

भागात् तदस्मिन्नस्मै वा वृद्ध्यादन्यतमं देयमिति-विषये य-इकौ स्याताम् । भाग्यः, भागिकः ॥ १६० ॥

तं पचति द्रोणाद् वाऽञ् । ६ । ४ । १६१ ।

तमिति द्वितीयान्ताद् द्रोणात् पचत्यर्थे वाऽञ् स्यात् । द्रौणी, द्रौणिकी स्थाली ॥ १६१ ॥

सम्भवदवहरतोश्च । ६ । ४ । १६२ ।

द्वितीयान्तात् पचत्-सम्भवद्-अवहरत्सु यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । आधेयस्य प्रमाणानतिरेकेण धारणं सम्भवः । अतिरेकेणावहारः । प्रास्थिकी स्थाली ॥ १६२ ॥

पात्राऽऽचिताऽऽढकाद् ईनो वा । ६ । ४ । १६३ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः पचदाद्यर्थे ईनो वा स्यात् । पात्रीणा, पात्रिकी, आचितीना, आचितिकी । आढकीना, आढकिकी ॥ १६३ ॥

द्विगोरीनेकटौ वा । ६ । ४ । १६४ ।

पात्राऽऽचिताऽऽढकान्ताद् द्विगोर्द्वितीयान्तात् पचदाद्यर्थे ईन-इकटौ वा स्याताम्, पक्षे इकण्, तस्य चानाम्नीत्यादिना प्लुप्, नानयोर्विधानबलात् । द्विपात्रीणा, द्विपात्रिकी, द्विपात्री । द्वाचितीना, द्वाचितिकी, द्वाचिता । द्वाढकीना, द्वाढकिकी, द्वाढकी ॥ १६४ ॥

१ “अनाम्यद्धि प्लुप्” (६-४-१४१) इत्यनेन । द्वे पात्रे पचति संभवत्यवहरति वा स्त्री द्विपात्रीणा । आचितस्यन्तान्ताद् द्विगोरीने भवति लुकि निषेधान् ।

कुलिजाद् वा लुप् च । ६ । ४ । १६५ ।

कुलिजान्ताद् द्विगोर्द्वितीयान्तात् पचदाद्यर्थे ईनेकटौ
वा स्याताम्, पक्षे इकण्, तस्य च वा लुप् । द्विकुलिजिना,
द्विकुलिजिकी, द्विकुलिजी, द्विकुलिजिकी ॥ १६५ ॥

वशोऽदेभरिाद् हरद्-वहदावहत्सु । ६ । ४ । १६६ ।

एभ्यः परो यो भारस्तदन्ताद् द्वितीयान्तात् एत्वर्थेषु
यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । वांशभारिकः, कौटभारिकः ॥

द्रव्य-वस्नात् केकम् । ६ । ४ । १६७ ।

आभ्यां द्वितीयान्ताभ्यां हरदाद्यर्थे यथामङ्ग्यं क
इकश्च स्यात् । द्रव्यकः, वस्निकः ॥ १६७ ॥

सोऽस्य भृति-वस्नांशम् । ६ । ४ । १६८ ।

स इति प्रथमान्ताद् भृत्याद्यर्थाद् अस्वेति पष्ठयर्थे
यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । पञ्चकः कर्मकृत् पटो ग्रामो वा,
साहस्रः ॥ १६८ ॥

मानम् । ६ । ४ । १६९ ।

प्रथमान्तात् पष्ठयर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात्, स्यन्तं
चेद् मानम् । द्रौणिकः, खारीको राशिः ॥ १६९ ॥

जीवितस्य सन् । ६ । ४ । १७० ।

जीवितमानार्थात् स्यन्तात् पष्ठयर्थे यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात्, तस्य च न लुप् । छिपाष्टिको ना ॥ १७० ॥

सङ्ख्यायाः संघ-सूत्र-पाठे । ६ । ४ । १७१ ।

१ सुविर्वेत्तम् । वम्नो नियन्त्रयत्ययमूयम् । पञ्चास्य भृतिर्वस्ने वा पञ्च ।

२ "अनाम्यद्वि." इति सुग न स्यात् । द्वे वर्गे नीतिमानमस्य द्वितित्वे ।

अस्मात् स्यन्ताद् अस्य मानमित्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात्, पञ्चमर्थश्चेत् सङ्गः, सूत्रं, पाठो वा । पञ्चकः सर्वः,
अष्टकं पाणिनीयं सूत्रम्, अष्टकः पाठः ॥ १७१ ॥

नाम्नि । ६ । ४ । १७२ ।

सङ्ख्यायां तदस्य मानमित्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात्, नाम्नि । पञ्चकाः शकुनयः ॥ १७२ ॥

विंशत्यादयः । ६ । ४ । १७३ ।

एते तदस्य मानमित्यर्थे साधवः स्युः, नाम्नि । द्वा
दशतौ मानमेपां विंशतिः, त्रिंशत् ॥ १७३ ॥

त्रिंश-चात्वारिंशम् । ६ । ४ । १७४ ।

त्रिंशत्-चात्वारिंशद्भ्यां तदस्य मानमित्यर्थे ङण्
स्यात्, नाम्नि । त्रिंशानि, चात्वारिंशानि ब्राह्मणानि ॥

पञ्चदशद्वयं वा । ६ । ४ । १७५ ।

एतौ तदस्य मानमिति विषये वर्गेऽर्थेऽदन्तौ वा निपा-
त्यौ । पञ्चत, दशत्, पञ्चकः, दशको वर्गः ॥ १७५ ॥

स्तोमे ङट् । ६ । ४ । १७६ ।

सङ्ख्यायां तदस्य मानमिति विषये स्तोमेऽर्थे ङट्
स्यात् । विंशः स्तोमः ॥ १७६ ॥

तमर्हति । ६ । ४ । १७७ ।

तमिनि द्वितीयान्तादर्हदर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् ।
वैयिकः, साहस्रः ॥ १७७ ॥

दण्डाऽऽदेर्यः । ६ । ४ । १७८ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्योऽर्हदर्थेयः स्यात् । दण्ड्यः, अर्धः ॥

यज्ञाद् इयः । ६ । ४ । १७९ ।

द्वितीयान्ताद् यज्ञादहति इयः स्यात् । यज्ञियो देशः ॥

पात्रात् तौ । ६ । ४ । १८० ।

द्वितीयान्तात् पात्राद् अहति य-इयौ स्याताम् ।
पात्र्यः, पात्रियः ॥ १८० ॥

दक्षिणा-कडङ्गर-स्थालीविलाद् ईय-यौ । ६ । ४ । १८१ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्योऽहत्यर्थे ईययौ स्याताम् ।
दक्षिणीयो, दक्षिण्यो गुरुः, कडङ्गरीयः, कडङ्गरी गौः,
स्थालीविलीयाः, स्थालीचित्यास्तण्डुलाः ॥ १८१ ॥

छेदाऽऽदेर्नित्यम् । ६ । ४ । १८२ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् नित्यमहति यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात् । छैदिकः, भैदिकः ॥ १८२ ॥

विरागाद् विरङ्गश्च । ६ । ४ । १८३ ।

अस्माद् द्वितीयान्तान्नित्यमहति यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात्, तद्योगे चास्य विरङ्गः । विरङ्गिरुः ॥ १८३ ॥

शीर्षच्छेदाद् यो वा । ६ । ४ । १८४ ।

अस्माद् द्वितीयान्तान्नित्यमहति यो वा स्यात् ।
शीर्षच्छेद्यः, शीर्षच्छेदिकश्चौरः ॥ १८४ ॥

शालीन-कौपीनाऽऽर्त्विजीनम् । ६ । ४ । १८५ ।

एते तमहतीत्यर्थे ईनप्रन्ता निपात्याः । शालीनोऽष्टुष्टः,
कौपीनं पापकर्मोदिः, आर्त्विजीनो यजमानः ऋत्विग्वा ॥

इत्याचार्यहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-

नस्योपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पष्ठोऽध्यायः

समाप्तः ॥ ६ । ४ ॥

॥ इति पष्ठोऽध्यायः ॥

अहम्

॥ अथ सप्तमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

यः । ७ । १ । १ ।

यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्र ईयादर्वाग् य इत्य-
धिकृतं ज्ञेयम् ॥ १ ॥

बहति रथ-युग-प्रासङ्गात् । ७ । १ । २ ।

तमिति वक्षते । एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो बहत्यर्थे यः
स्यात् । छिरथ्यः, युग्यः । प्रासङ्गो बत्सदमनस्कन्धकाष्ठम् ।
प्रासङ्ग्यः ॥ २ ॥

धुरो यैयण् । ७ । १ । ३ ।

धुरो द्वितीयान्ताद् बहत्यर्थे एतौ स्याताम् । धुर्यः,
धौरेयः ॥ ३ ॥

वामाऽऽद्यादेरीनः । ७ । १ । ४ ।

वामादिपूर्वाद् धुरन्तादमन्ताद् बहत्यर्थे ईनः स्यात्
वामधुरीणः, सर्वधुरीणः ॥ ४ ॥

अश्चैकाऽऽदेः । ७ । १ । ५ ।

एकपूर्वाद् धुरन्तादमन्ताद् बहत्यर्थे अ ईनश्च स्यात् ।
एकधुरः, एकधुरीणः ॥ ५ ॥

हल-सीराद् इकण् । ७ । १ । ६ ।

आभ्यां तं बहत्यर्थे इकण् स्यात् । हालिकः, सैरिकः ॥

१ " ईय (७-१-२८) इति सूत्रेण ईय प्रत्ययः, तस्मान् ईयात् पूर्वमपवाद
परित्यज्य यधिनारो वर्तते ।

२ वामा चासौ धूयत समासान्तत्वादापि वामधुरा, ता बहतीति वामधुरीणः,
कवादीति कश्चिन्, धुरीणः । एवमेकधुर-हालिकशकनादिष्वपि पठ्यन्ति ।

शकटादण् । ७ । १ । ७ ।

अस्मात् तं बहृत्यर्थेऽण् स्यात् । शाकटो गौः ॥ ७ ॥

विध्यत्यनन्येन । ७ । १ । ८ ।

द्वितीयान्ताद् विध्यत्यर्थे यः स्यात्, न चेदात्मनोऽन्येन
करणेन विध्येत् । पेयाः शर्कराः । अनन्येनेति किम् ?
चौरं विध्यति चैत्रः ॥ ८ ॥

धनगणात् लब्धरि । ७ । १ । ९ ।

आभ्याममन्ताभ्यां लब्धर्यर्थे यः स्यात् । घन्यः, गण्यः ॥

णोऽन्नात् । ७ । १ । १० ।

अन्नाद् अमन्तात् लब्धरि णः स्यात् । आन्नः ॥ १० ॥

हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या-

गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम् । ७ । १ । ११ ।

एतेऽर्थविशेषेषु यान्ता निपात्याः । हृद्यमौषधम्,
पद्यः पङ्कः, तुल्यं भाण्डं सङ्क्षम्, मूल्यं धान्यं पटादि-
विक्रयाल्लभ्यं च, वश्यो गौः, पथ्यमोदनादि, वयस्य सग्वा,
धेनुष्या पीतदुग्धा गौः, गार्हपत्यो नामाग्निः, जन्या
घरवयस्याः, धर्म्यं सुखम् । ११ ॥

नौ-विषेण तार्य-वध्ये । ७ । १ । १२

आभ्यां निर्देशादेव तृतीयान्ताभ्यां यथासङ्गं तार्यं
वध्ये चार्यं यः स्यात् । नाव्या नदी, विष्यो गज ॥ १२ ॥

१ पादौ विष्यन्तीति यथा । “हिमहतिमयिष पद” इति परादेशः ।

२ अमन्ताद् द्वितीयाप्रत्ययान्ताद् । एष अन्ताद् इति तृतीयाप्रत्ययान्तादित्यर्थः ।

३ हृद्यस्य प्रियं हृद्यम् । पदमस्मिन् एते पदं पङ्कः । तुल्यं समितं तुल्यं
भाण्डम्, मूल्यं धान्यमुत्पाद्य मूल्यं धान्यम्, मूत्रेणाऽऽनन्दं मूल्यम् । वश्यं गजो
वश्यः । पयो अग्रादिनपन, पथ्यम् । वयसा मुच्यो वयसो मित्रार्थं, वयस्य तु
नेत्रं स्यात् । गृहपतिना संयुक्तो गार्हपत्यः ।

न्यायाऽर्थादनपेते । ७ । १ । १३ ।

आभ्यां पञ्चम्यन्ताभ्यामनपेतेऽर्थे यः स्यात् । न्या-
यम्, अर्थ्यम् ॥ १३ ॥

मत-मदस्य करणे । ७ । १ । १४ ।

आभ्यां षष्ठ्यन्ताभ्यां करणे यः स्यात् । मत्यम्,
मद्यम् ॥ १४ ॥

तत्र साधौ । ७ । १ । १५ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तात् साधावर्थे यः स्यात् । सभ्यः ॥

पथ्यतिथि-वसति-स्वपतेरेयण् । ७ । १ । १६ ।

एभ्यस्तत्र साधावेयण् स्यात् । पाथेयम्, आतिथेयम्,
वासतेयम्, स्वापतेयम् ॥ १६ ॥

भक्तात् णः । ७ । १ । १७ ।

भक्तात् तत्र साधौ णः स्यात् । भक्तः शालिः ॥ १७ ॥

पर्यदो ण्य-णौ । ७ । १ । १८ ।

तत्र साधौ स्याताम् । पार्ययः, पार्यदः ॥ १८ ॥

सर्वजनात् ण्येनजौ । ७ । १ । १९ ।

तत्र साधौ स्याताम् । सार्वजन्यः, सार्वजनीनः ॥

प्रतिजनादेरीनञ् । ७ । १ । २० ।

तत्र साधौ स्यात् । प्रातिजनीनः, आनुजनीनः ॥ २० ॥

कथाऽऽदेरिकण् । ७ । १ । २१ ।

तत्र साधौ स्यात् । काथिकः, वैकथिकः ॥ २१ ॥

देवतान्तात् तदर्थे । ७ । १ । २२ ।

देवताऽन्तात् तदर्थं यः स्यात् । अग्निदेवत्वं हविः ॥

पाद्याऽर्घ्ये । ७ । १ । २३ ।

एतौ तदर्थं यान्तौ निपात्यौ । पाद्यं जलम्, अर्घ्यं
रत्नम् ॥ २३ ॥

पयोऽतिथेः । ७ । १ । २४ ।

तदर्थेऽर्थे स्यात् । आतिथ्यम् ॥ २४ ॥

साऽऽदेश्चा'तदः । ७ । १ । २५ ।

“तद्वृ” (७-१-५०) इति सूत्रं यावत् केवलस्य
साऽऽदेश्च वक्ष्यमाणो विधिर्ज्ञेयः ॥ २५ ॥

हलस्य कर्पे । ७ । १ । २६ ।

हलात् षष्ठ्यन्तात् कर्पेऽर्थे यः स्यात् । हल्पा, द्विहल्या ॥

सीतयोः संगते । ७ । १ । २७ ।

अस्मात् षाऽन्तात् सङ्गतेऽर्थे यः स्यात् । सीत्यम्,
त्रिसीत्यम् ॥ २७ ॥

ईयः । ७ । १ । २८ ।

आ तदो वक्ष्यमाणार्थेषु ईयोऽधिकृतो ज्ञेयः ॥ २८ ॥

हत्तिरत्नभेदाऽपूपाऽऽदेय्योः वा । ७ । १ । २९ ।

हविर्भेदाद्, अन्नभेदाद् अपूपादेश्चाऽऽतदोऽर्थेषु वा
योऽधिक्रियते । आमिक्ष्यम्, आमिक्षीयम् । ओदन्याः,
ओदनीयास्तण्डुलाः । अपूप्यम्, अपूपीयम् । यवापूप्यम्,
यवापूपीयम् ॥ २९ ॥

१ “तद्वृ” इति सूत्रं यावत् ये प्रत्ययवक्ष्यन्ते ते केवला निदिष्टान्दान् तद-
न्ताय यथाप्रयोगे भवन्तीत्यर्थः । यथा हलस्य कर्पे हल्यति केवला, द्विहल्यति
सादृशदाहणम् । अधिकारोऽयम् । एवं सीत्यत्रिसीत्यादि ।

उवर्ण-युगाऽऽदेर्यः । ७ । १ । ३० ।

उवर्णान्ताद् युगाऽऽदेश्चाऽऽतदोऽर्थेषु यः स्यात् ।
शङ्ख्यं दारु, युग्मं, हविष्यम् ॥ ३० ॥

नाभेर्नभ्त्वाऽदेहांशात् । ७ । १ । ३१ ।

अदेहांशार्थात् नाभेरा तदोऽर्थेषु यः स्यात्, नभ्त्वा-
ऽस्य । नभ्योऽक्षः । अदेहांशादिति किम् ? नाभ्यं तैलम् ॥

न्चोधसः । ७ । १ । ३२ ।

आ तदोऽर्थेषु उधसो यः स्यात्, न्चान्तस्या औधन्यम् ॥

शुनो वक्षोदत् । ७ । १ । ३३ ।

आ तदोऽर्थेषु शुनो यः स्यात्, वक्ष उद्द्रूपः । शुन्यम्,
शून्यम् ॥ ३३ ॥

कम्बलात् नाम्नि । ७ । १ । ३४ ।

अस्मादा तदोऽर्थेषु नाम्नि यः स्यात् । कम्बल्यम्
ऊर्णापलशतम् । नाम्नीति किम् ? कम्बलीया ऊर्णा ॥ ३४ ॥

तस्मै हिते । ७ । १ । ३५ ।

तस्मै इति चतुर्थ्यन्तात् हितेऽर्थे यथाऽधिकृतं प्रत्ययः
स्यात् । वत्सीयः, आमिक्ष्यः, आमिक्षीयः, युग्मः ॥

न राजाऽऽचार्य-ब्राह्मण-वृष्णः । ७ । १ । ३६ ।

एभ्यश्चतुर्थ्यन्तेभ्यो हितेऽधिकृतः प्रत्ययो न स्यात् ।
राज्ञे. आचार्याय, ब्राह्मणाय, वृष्णे वा हित इति वाक्य-
मेव ॥ ३६ ॥

१ वत्सेभ्यो हितो वत्सीय । आमिक्षायै हित आमिक्ष्य इत्यत्र 'हविरप्रमेदा' "
(७-१-२९) सूत्रात् य, पक्षे ईय । एव शुने हित शुन्य शन्यमिति "शुनो
वक्षोदत्' सूत्रात् सिध्यति ।

प्राण्यङ्ग-रथ-खल-तिल-यव-वृष-ब्रह्म-मा-

पाद् यः । ७ । १ । ३७ ।

प्राण्यङ्गार्थेभ्यो रथादिभ्यश्चतुर्व्यन्तेभ्यो हिते यः स्यात् ।
दन्त्यम्, रथ्या भूमिः, खल्यम्, तिल्यम्, यव्यम्, वृष्यं
क्षीरम्, ब्रह्मण्यो देशः, माण्यः, राजमाण्यः ॥ ३७ ॥

अव्यजात् थ्यप् । ७ । १ । ३८ ।

आभ्यां तस्मै हिते थ्यप् स्यात् । अविध्यम्, अजध्या
यूतिः ॥ ३८ ॥

चरक-माणवाद् ईनञ् । ७ । १ । ३९ ।

आभ्यां तस्मै हिते ईनञ् स्यात् । चारकीणः, माण-
वीनः ॥ ३९ ॥

भोगोत्तरपदाऽऽत्मभ्यामीनः । ७ । १ । ४० ।

भोग उत्तरपदं यस्य तस्माद्, आत्मनश्च तस्मै हिते ईनः
स्यात् । मातृभोगीण, आत्मनीनः ॥ ४० ॥

पञ्च-सर्व-विश्वात् जनात् कर्मधारये । ७ । १ । ४१ ।

पञ्चादे परात् जनात् कर्मधारयवृत्तेः तस्मै हिते ईनः
स्यात् । पञ्चजनीनः, सर्वजनीनः, विश्वजनीनः । कर्मधा-
रय इति किम् ? पञ्चानां जनाय हितः पञ्चजनीयः ॥

महत्-सर्वाद् इकण् । ७ । १ । ४२ ।

आभ्यां परात् जनात् कर्मधारयवृत्तेस्तस्मै हिते इकण्
स्यात् । माहाजनिकः, सार्वजनिकः ॥ ४२ ॥

सर्वात् णो वा । ७ । १ । ४३ ।

१ पञ्चानां जन तस्मै जनाय हित इति वाच्यम् । अत्र कर्मधारयाऽभावान्न
ईनः । पञ्चजनेभ्यो हितः पञ्चजनीन इत्यत्र प्रस्तुतसूत्रादीनप्रत्ययः ।

अस्मात् तस्मै हिते णो वा स्यात् । सार्वः, सर्वीयः ॥

परिणामिनि तदर्थे । ७ । १ । ४४ ।

चतुर्थ्यन्तात् चतुर्थ्यर्थं परिणामिनि हेतावर्थं यथा-
ऽधिकृतं प्रत्ययः स्यात् । अङ्गारीयाणि काष्ठानि, शङ्ख्यं
दारु । ४४ ॥

चर्मण्यञ् । ७ । १ । ४५ ।

चतुर्थ्यन्तात् तदर्थं परिणामिनि चर्मण्यर्थेऽञ् स्यात् ।
वार्धं चर्म ॥ ४५ ॥

ऋपभोपानहात् ज्यः । ७ । १ । ४६ ।

आभ्यां चतुर्थ्यन्ताभ्यां परिणामिनि तदर्थं ज्यः स्यात् ।
आर्पभ्यो वत्सः, औपानह्यो मुञ्जः ॥ ४६ ॥

छदिस्-बलेरेयण् । ७ । १ । ४७ ।

आभ्यां चतुर्थ्यन्ताभ्यां परिणामिनि तदर्थं एयण्
स्यात् । छादिपेयं तृणम्, बालेयास्तण्डुलाः ॥ ४७ ॥

परिखाऽस्य स्यात् । ७ । १ । ४८ ।

अस्मात् स्पन्तादस्येति षष्ठ्यर्थं परिणामिन्येयण्
स्यात्, सा चेत् स्यादितिसम्भाव्या । पारिखेय इष्टकाः ॥

अत्र च । ७ । १ । ४९ ।

परिखायाः स्यादितिसम्भाव्याय स्पन्ताया, अत्रेति
सप्तम्यर्थं एयण् स्यात् । पारिखेयी भूमिः ॥ ४९ ॥

१ परिणामि द्व्यमुपादानकारणम्, तस्मिन्प्रतिषेधे । अङ्गारेव्य इमानि अङ्गा-
रीयाणि काष्ठानि, अत्र वाष्ठानि परिणामीनि । एवं प्राचरीया इष्टकाः, वार्ध्यादि ।

२ प्रथमान्तात् । सा चेद् अनेनोपादानकारणेन कृतास्यादिति सम्भाव्येऽनुमीयते
इत्यर्थः । यथा 'इच्छन्ता परिखा स्यात्' इत्यनुमीयते इति पारिखेय्य इष्टका,
गिरवाद् दीप् वृद्धिः ।

तद् । ७ । १ । ५० ।

तदिति स्यन्तात्, स्यादिति सम्भाव्यात्, षष्ठ्यर्थे परिणामिनि सप्तम्यर्थे च, यथाऽधिकृतं प्रत्ययः स्यात् । प्राकारीया इष्टकाः, परशव्यमयः, प्रासादीयो देशः ॥ ५० ॥

तस्याऽर्हे क्रियायां वत् । ७ । १ । ५१ ।

तस्येति षष्ठ्यन्तात् क्रियारूपेऽर्हेऽर्थे वत् स्यात् । राजवद् घृत्तं, राज्ञः । क्रियायासिति किम् ? राज्ञोऽर्हे मणिः ॥ ५१ ॥

स्यादेरिवे । ७ । १ । ५२ ।

स्याद्यन्ताद् इवार्थे सादृश्ये क्रियाऽर्थे वत् स्यात् । अश्नवद् याति चैत्रः, देववत् पश्यन्ति मुनिम् ॥ ५२ ॥

तत्र । ७ । १ । ५३ ।

तत्रेति सप्तम्यन्ताद् इवार्थे वत् स्यात् । सुम्रवत् साकेते परिखा ॥ ५३ ॥

तस्य । ७ । १ । ५४ ।

तस्येति षष्ठ्यन्तादिवार्थे वत् स्यात् । चैत्रवत् मैत्रस्य भूः ॥ ५४ ॥

१ प्रथमाद्वितीयातृतीयाचतुर्थीपञ्चम्याद्यन्तादित्यर्थः । बभूवेव बभूवत् स्तिष्ठति, राज्ञे इव राजवत् स्वराज्याय दत्त धनम्, पर्वतादिषु पर्वतवत् पतति वृक्षाद् इति शेषा प्रयोगः । षष्ठीसप्तम्योस्त्वक्रियायामपि स्यात्, यद्योत्तरत्र सूत्रं, राजवद् वृत्तं राजार्हे वृत्तमित्यर्थः । पश्चादात्तमसूत्रे ईयाधिकार समाप्तः । सादृश्यं नाम गुण क्रियादिरूप साधर्म्यम् । उपमायागमिवस्थाने वत् प्रयुज्यते । उपमायाश्च उपमानोपमेयसाधारणधर्मा उपमावाचकध्वेवाद्देशद्वय इति चत्वारि अङ्गानि सन्ति । साधारणधर्मवत्त्वेन विख्यात वस्तु उपमानम् । तद्वर्गवत्त्वेन कविवुद्धिगोचर विधीयमान वस्तु उपमेयम् । उपमानोपमेययो साधारणतया वर्तमानो गुणक्रियादिरूपो धर्म साधारणधर्मः । यथा चन्द्रवत् प्रकाशते मुखम् । इववद् यथावानिभतु यादय शब्दा उपमावाचकाः ।

भावे त्व-तल् । ७ । १ । ५५ ।

पष्ठयन्ताद् भावे एतौ स्याताम् । शब्दस्य प्रवृत्तिहेतु-
गुणो भावः । गोत्वम्, गोता, शुक्लत्वम्, शुक्लता ॥

प्राक् त्वादगडुलादेः । ७ । १ । ५६ ।

“ब्रह्मणस्त्वः” (७-१-७७) इत्यतोऽर्थाक् त्वतलावधि-
कृती ज्ञेयौ, न तु गडुलादेः, तत्रैवोदाहरिष्येते । गडुलादि-
वर्जनं किम् ? गडुल्यम्, कामण्डल्यम् ॥ ५६ ॥

नञ्त्तत्पुरुषादबुधाऽऽदेः । ७ । १ । ५७ ।

प्राक् त्वात् नञ्पूर्वात् तत्पुरुषाद् बुधाऽऽद्यन्तवर्जात् त्व-
तलावेव स्याताम्, इत्यधिकृतं ज्ञेयम् । अशुक्लत्वम्,
अशुक्लता, अपतित्वम्, अपतिता । अबुधादेरिति किम् ?
आयुष्यम्, आचतुर्यम् ॥ ५७ ॥

पृथ्वादेरिमन् वा । ७ । १ । ५८ ।

एभ्यो भावे चा इमन् स्यात् । प्रथिमा, पृथुत्यम्, पृथुता,
पार्थवम् । अदिमा, मृदुता, मार्दवम् ॥ ५८ ॥

वर्णदृढाऽऽदिभ्यः ट्यण् च वा । ७ । १ । ५९ ।

१ अत्र भावस्य जात्याद्यर्थः । जातिश्च नित्यैकानेक्यता सामान्यरक्षामिधेया
द्रव्यगुणकर्मवृत्तिर्नैयायिकमतम् । नित्यत्वे सति अनेकव्यक्तिसमवेतस्य जात्येक्यता
मिति, यथा गोत्वशुक्लत्वमनुष्यत्वादि । सा च मुख्यशान्तरभेदाभ्या द्विधा ।

२ “ब्रह्मणस्त्वः” इति सूत्रस्थितवचनान् पूर्वं गडुल्यदीन् वर्जयित्वा त्व-
तलाधिकार इत्यर्थः । केचिद् गडुलाऽऽदेरपीच्छन्ति, तन्मन् गडुल्यं गडुल्यति मन् ।

३ अथैवकारात् “वर्णदृढादिभ्यः ट्यण् च वा” इति ट्यण् बाधिते भरति न
शुक्लोऽशुक्लः, तस्य भावोऽऽद्यन्तमित्यत्र ट्यण् न स्यात् । एवं “पति रात्रान्तः”
(७-१-६०) इति विहितत्वं पतिगणान् ट्यण् बाधयत्, त्वं न मृदुत्वपुरुष
अपतित्वं, अपतित्व्यं च स्तः ।

वर्णविशेषार्थेभ्यो दृढाऽऽदेश्य तस्य भावे दृघण् इमन् च
 स्याद् वा । शौक्ल्यम्, शुक्लिमा, शुक्लत्वम्, शुक्लता,
 शैत्यम्, शितिमा, शितित्वम्, शितिता, शैतम् ।
 दाढ्यम्, दृढिमा, दृढत्वम्, दृढता, वैमत्यम्, विमतिमा,
 विमतित्वम्, विमतिता, वैमतम् ॥ ५९ ॥

पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्म-

णि च । ७ । १ । ६० ।

पत्यन्तराजान्तेभ्यो गुणोऽङ्गं प्रवृत्तौ हेतुर्येषां तेभ्यो,
 राजादेश्य, तस्य भावे क्रियायां च दृघण् स्यात् । आधिप-
 त्यम्, अधिपतित्वम्, अधिपतिता, आधिराज्यम्,
 अधिराजत्वम्, अधिराजता, मौढ्यम्, मूढत्वम्,
 मूढता, राज्यम्, राजत्वम्, राजता, काव्यम्, कवि-
 त्वम्, कविता ॥ ६० ॥

अर्हतस्तोन्तु च । ७ । १ । ६१ ।

अस्मात् तस्य भावे कर्मणि च दृघण् स्यात्, तद्योगे
 च तस्य न्तादेशः । ओर्हन्त्यम्, अर्हत्वम्, अर्हता ॥ ६१ ॥

सहायाद् वा । ७ । १ । ६२ ।

अस्मात् तस्य भावे कर्मणि च दृघण् स्याद् वा ।
 साहाय्यम्, साहायकम्, सहायत्वम्, सहायता ॥ ६२ ॥

१ आन्तरादिहमनाद् रजोहमनात् रहस्यामावाच तीर्थकरदिवाचकोऽर्हन् शब्दः
 पृषोदरादेः सिध्यति । तस्याऽर्हतो भावः कर्म वा आर्हन्त्यम् । व्याकरणपूर्णतत्त्वाऽ-
 वेदिन आर्हन्त्यमिति प्रयोगमनुजं विकल्प्य मन्त्रलार्हत्पतिष्ठानमितिपये आर्हन्त्यमिति
 प्रयोगं प्रमादिकं शङ्कन्ते, तत् तेषामेतत्सूत्रानवबोधात् सर्वलितमेव विज्ञेयम्, व्या-
 करणमङ्गणो हेमकन्त्राचार्यस्य प्रयोगे प्रमादाऽऽसम्भवात् । निरुत्वात् स्त्रियां हीप्रत्यये
 आर्हन्ती इति स्यात् । प्रयोगद्वयेऽपि एतेन सूत्रेणाऽर्हतः दृघण् प्रत्ययः न्तादेशश्च
 विधीयेते । पक्षे त्वादि । अपि परे आर्हतम् ।

पुरुष-हृदयादसमासे । ७ । १ । ७० ।

आभ्यामसमासविषयाभ्यां तस्य भावे कर्मणि चाण्
स्यात् । पौरुषम्, पुरुषत्वम्, पुरुषता, एवं हार्दम् ।
असमास इति किम् ? परमपुरुषत्वम्, परमपौरुषमिति
मा भूत् ॥ ७० ॥

श्रोत्रियाद् यलुक् च । ७ । १ । ७१ ।

अस्मात् तस्य भावे कर्मणि चाण् स्यात्, तद्योगे च
यस्य लुक् च । श्रोत्रम्, श्रोत्रियत्वम्, श्रोत्रियता, श्रोत्रि-
यकम् ॥ ७१ ॥

योपान्त्याद् गुरुपोत्तमादसुप्रख्याद-

कञ् । ७ । १ । ७२ ।

ज्यादीनामन्त्यमुत्तमम्, तत्समीपमुपोत्तमम्, तद्-
गुरुर्यस्य तस्माद् योपान्त्वात् सुप्रख्यवर्जात् तस्य भावे
कर्मणि थाऽकञ् स्यात् । रामणीयकम्, रमणीयत्वम्,
रमणीयता, एवमाचार्यकम् । गुरुपोत्तमादिति किम् ?
क्षत्रियत्वम्, कायत्वम् । असुप्रख्यादिति किम् ? सुप्र-
ख्यत्वम्, सौप्रख्यम् ॥ ७२ ॥

चोराऽऽदेः । ७ । १ । ७३ ।

एभ्यस्तस्य भावे कर्मणि चाकञ् स्यात् । चौरिका,
चोरत्वम्, चोरता, एवं धौर्त्तिका ॥ ७३ ॥

हन्द्वात् लित् । ७ । १ । ७४ ।

१ श्रोत्रियस्य चोरादिवत्त्वात् "चौरादेः" इतिसूत्राद् अकम्प्रत्ययोऽपि फले भवति ।

२ धीर्षो विस्मर्गानुस्वारसंयोगान्तरं वर्णो गुरुरन्त्यते, तेनानेवज्यञ्जनन्तरधानेऽपि
आचार्यस्य भाव आचार्यकमिच्छति स्थान ।

ठन्दात् तस्य भावे कर्मणि च लिट् अकञ् स्यात् ।
 'वैत्रिरका, विवृत्वम्, विवृता ॥ ७४ ॥

गोत्र-चरणात् श्लाघाऽत्याकार-प्राप्त्यव-
 गमे ॥ ७१ ॥ ७५ ॥

गोत्रार्थचरणार्थोभ्यां तस्य भावे कर्मणि च लिट्-
 कञ् स्यात्, श्लाघाऽऽदिचिपये । गार्गिकया श्लाघते,
 अत्याकुर्वते वा, गार्गिकां प्राप्तोऽवगमो वा, एवं काठि-
 कयेत्यादि । श्लाघाऽऽदिष्विति किम् ? गार्गम्, काठम् ॥
 होत्राभ्य ईयः ॥ ७१ ॥ ७६ ॥

होत्रा ऋत्विग्विशेषः । तदर्थात् तस्य भावे कर्मणि
 चेषः स्यात् । मैत्राचरणीयम् । त्वतलावपि ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मणस्त्वः ॥ ७१ ॥ ७७ ॥

अस्माद् ऋत्विगर्थात् तस्य भावे कर्मणि त्वः स्यात् ।
 ब्रह्मत्वम् ॥ ७७ ॥

शाकट-शाकिनौ क्षेत्रे ॥ ७१ ॥ ७८ ॥
 पृष्ठयन्तात् क्षेत्रेऽर्थे एतौ स्याताम् । इक्षुशाकटम्,
 शाकशाकिनम् ॥ ७८ ॥

धान्येभ्य ईनञ् ॥ ७१ ॥ ७९ ॥
 धान्यार्थेभ्यः पृष्ठयन्तेभ्यः क्षेत्रेऽर्थे ईनञ् स्यात् ।
 मौद्गीनम्, कौद्रवीणम् ॥ ७९ ॥

१ विद्य ना चेति वि-नरो ल्योविबोर्भव कर्म वा वैत्रिका-पभितुर्गर्भमि
 ल्यर्थः । लिट्वात् स्त्रीतिङ्गे भवति । लिट्कञ् परत्वात् "पयान्ति..." इति-
 मृनात् प्राप्तोऽण् बाध्यत । परेण पूर्वाप इति वचनात् । नन्वै च भवतः ।
 २ चरण दाहानिमित्तं कदादि । गोप्रमत्तय प्रवराध्यासश्चैव च । गार्ग्य-स्य
 भावः कर्म वा गार्गिक्यं तथा गार्गिक्यः ।

ब्रोहि-शालेरेयण् । ७ । १ । ८० ।

आभ्यां तस्य क्षेत्रे ण्यण् स्यात् । ब्रैदेयम्, शालेयम् ॥

यव-यवक-पट्टिकाद् यः । ७ । १ । ८१ ।

एभ्यस्तस्य क्षेत्रे यः स्यात् । यव्यम्, यवक्यम्,
पट्टिक्यम् ॥ ८१ ॥

वाऽणु-मापात् । ७ । १ । ८२ ।

आभ्यां तस्य क्षेत्रे यो वा स्यात् । अणव्यम्, आप-
वीनम् । माण्यम्, मापीणम् ॥ ८२ ॥

बोमा-भङ्गा-तिलात् । ७ । १ । ८३ ।

एभ्यस्तस्य क्षेत्रेऽर्थे यो वा स्यात् । उम्यम्, ओमी-
नम् । भङ्ग्यम्, भाङ्गीनम् । तिल्यम्, तैलीनम् ॥ ८३ ॥

अलाट्वाश्च कटो रजसि । ७ । १ । ८४ ।

अस्माद् उमाऽऽदेश्च तस्य रजस्यर्थे कटः स्यात् । अला-
वूकटम्, उमाकटम्, भङ्गाकटम्, तिलकटम् ॥ ८४ ॥

अह्ना गम्येऽश्वाद् ईनञ् । ७ । १ । ८५ ।

षष्ठ्यन्तादश्वात् एकेनाद्वा गम्येऽर्थे ईनञ् स्यात् ।
आश्वीनोऽद्या ॥ ८५ ॥

कुलात् जल्पे । ७ । १ । ८६ ।

षष्ठ्यन्तात् कुलात् जल्पेऽर्थे ईनञ् स्यात् । कौलीनः ॥

पील्वादेः कुणः पाके । ७ । १ । ८७ ।

एभ्यस्तस्य पाके कुणः स्यात् । पीलुकुणः, ठामीकुणः ॥

कर्णाऽऽदेर्मूले जाहः । ७ । १ । ८८ ।

एभ्यस्तस्य मूलेऽर्थे जाहः स्यात् । कर्णजाहम्, अक्षि-
जाहम् ॥ ८८ ॥

पक्षात् तिः । ७ । १ । ८९ ।

पक्षात् तस्य मूलेऽर्थे तिः स्यात् । पक्षतिः ॥ ८९ ॥

हिमाद् एलुः सहे । ७ । १ । ९० ।

हिमात् तस्य सहमानेऽर्थे एलुः स्यात् । हिमेलुः ॥

वल-वातादूलः । ७ । १ । ९१ ।

आभ्यां तस्य सहेऽर्थे ऊलः स्यात् । वलूलः, वातूलः ॥

शीतोष्ण-तृषाद् [प्राद् ?] आलुरसहे । ७ । १ । ९२ ।

एभ्यस्तस्यासहेऽर्थे आलुः स्यात् । शीतालुः, उष्णालुः,
तृषालुः, [तृषालुः ?] ॥ ९२ ॥

यथामुख-संमुखाद् ईनः, तद् दृश्यते-

ऽस्मिन् । ७ । १ । ९३ ।

आभ्यां तदिति स्यन्ताभ्यां, अस्मिन्निति ड्यर्थे ईनः
स्यात्, स्यन्तं चेद् दृश्यते । यथामुखं प्रतिविम्बम्,
यथामुखीन आदर्शः, एवं संमुखीनः ॥ ९३ ॥

सर्वाऽऽदेः पथ्यङ्ग-कर्म-पत्र-पात्र-शरायं व्या-

प्नोति । ७ । १ । ९४ ।

सर्वशब्दपूर्वभ्य एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो व्याप्नोतीत्यर्थे
ईनः स्यात् । सर्वपथीनो रथः, सर्वाङ्गीणस्तापः, सर्वक-
र्मीणो ना, सर्वपत्रीणो यन्ता, सर्वपात्रीणं भक्तम्,
सर्वशरावीणं ओदनम् ॥ ९४ ॥

आप्रपदम् । ७ । १ । ९५ ।

आ पदाग्राद् आप्रपदम्, अस्मादमन्ताद् व्याप्नोतीत्यर्थे
ईनः स्यात् । आप्रपदीनः पटः ॥ ९५ ॥

३ नुपदं वद्धा । ७ । १ । ९६ ।

अस्मादमन्तात् वद्धेत्यर्थे ईनः स्यात् । अनुपदीनोपा-
नत् ॥ ९६ ॥

अयानयं नेयः । ७ । १ । ९७ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् नेयेऽथ ईनः स्यात् । अयान-
यीनः द्वारः ॥ ९७ ॥

सर्वाऽन्नमत्ति । ७ । १ । ९८ ।

अस्मादन्नन्ताद् अत्यर्थे ईनः स्यात् । सर्वान्नीनो
मिक्षुः ॥ ९८ ॥

परोवरीण-परम्परीण-पुत्रपौत्रीणम् । ७ । १ । ९९ ।

एतेऽनुभवत्यर्थे ईनान्ता निपात्याः । परोवरीणः,
परम्परीणः, पुत्रपौत्रीणः ॥ ९९ ॥

यथाकामाऽनुकामाऽत्यन्तं गामिनि । ७ । १ । १०० ।

एभ्योऽमन्तेभ्यो गामिन्यर्थे इनः । स्यात् । यथाका-
मीनः, अनुकामीनः, अत्यन्तीनः ॥ १०० ॥

पारावारं व्यस्त-व्यत्यस्तं च । ७ । १ । १०१ ।

अस्मात् समस्ताद् व्यस्ताद् व्यत्यस्ताच्चा मन्ताद् गामि-
नीनः स्यात् । पारावारीणः, पारीणः, अवारीणः,
अवारपारीणः ॥ १०१ ॥

अनुग्वलम् । ७ । १ । १०२ ।

अस्मादमन्ताद् अलङ् गामिनि ईनः स्यात् । अनुगवीनो
गोपः ॥ १०२ ॥

अध्वानं येनो । ७ । १ । १०३ ।

अस्मादमन्ताद् अलङ्गामिनि य-ईनौ स्याताम् ।

अध्वन्यः, अध्वनीनः ॥ १०३ ॥

अभ्यमित्रमीयश्च । ७ । १ । १०४ ।

अस्मादमन्ताद् अलङ्गामिनि ईयो य-ईनौ च स्याताम् ।
अभ्यमित्रीयः, अभ्यमित्र्यः, अभ्यमित्रीणः ॥ १०४ ॥

समांसमीनाऽद्यश्चीनाऽद्यप्रातीनाऽऽगवीन-सा-
प्तपदीनम् । ७ । १ । १०५ ।

एते ईनान्ता निपात्याः, साप्तपदीनस्तवीनग्रन्तः ।
समांसमीना गौः, अद्यश्चीना गौः, अद्यप्रातीनो लाभः,
आगवीनः कर्मकृत्, साप्तपदीनं सत्यम् ॥ १०५ ॥

अपङ्क्षाऽऽशतंग्वलङ्कर्मऽलंपुरुषाद् ईनः । ७ । १ । १०६ ।
एभ्यः स्वार्थे ईनः स्यात् । अपङ्क्षीणो मन्त्रः, आ-
शितंगवीनं अरण्यम्, अलङ्कर्मिणः, अलंपुरुषीणः ॥ १०६ ॥

अदिकूलियां वाऽञ्चः । ७ । १ । १०७ ।

अञ्चत्यन्तात् स्वार्थे ईनो वा स्यात्, न चेद् स दिशि
स्त्रियाम् । प्राचीनम्, प्राक् । प्राचीना गात्रा, प्राची ।
अदिकूलियामिति किम् ? प्राची दिक् ॥ १०७ ॥

१ अभ्यमित्र अलङ्गामी अभ्यमित्रिय ।

- समा समामिति वीसथा द्वितीयान्ताद् गर्भे धारयन्तीत्यत्र निपात गमा
समीना गौ । अद्य श्यो वा विनियम्यमाणा अद्यर्थाणा गौ, प्रत्यासन्नप्रसवकाले-
त्यर्थः । एवमद्यर्थाणा मृत्युर्लभो भोगो केत्यादि । अद्य प्रागर्वा भविष्यति अद्य-
प्रातीनो लाभ । आगोप्रतिदाने कर्म आगवीन । सप्तभि परंरवायन
माप्तपदीन सत्य मैत्री मित्र च । त्रिन्वाद् वृद्धि ।

२ अविशमानानि षड् अश्वीणि अस्मिन् स भद्र कृत्को न । स्त्रिया अपङ्-
क्षीणा कीडेति, सामान्येन्द्रियाण्ये वाऽन्यशब्द । आशिना गात्राऽस्मिप्रिति । अल कर्मण
पुरुषाय वाऽलमिति अलङ्कर्मिण्यदि, "प्राग्वय ।" (५० १३९) इति सनाम ।

तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः । ७ । १ । १०८ ।

तस्येति पष्ठचन्तात् तुल्येऽर्थे कः स्यात्, संज्ञायां
प्रतिकृतौ च विषये । अश्वकः, अश्वकं रूपम् ॥ १०९ ॥

न नृ-पूजाऽर्थ-ध्वज-चित्रे । ७ । १ । १०९ ।

नरि, पूजार्थे, ध्वजे, चित्रकर्मणि चार्थे को न स्यात् ।
यश्चा ना, अहंन्, ध्वजे सिंहः, चित्रे भीमः ॥ १०९ ॥

अपण्ये जीवने । ७ । १ । ११० ।

जीव्यते येन तस्मिन् पण्यवर्जे को न स्यात् । शिवः ।
अपण्य इति किम् ? हस्तिकान् विक्रीणीते ॥ ११० ॥

देव-पथाऽऽदिभ्यः । ७ । १ । १११ ।

एभ्यस्तुल्ये संज्ञाप्रतिकृत्योः को न स्यात् । देवपथः,
हंसपथः ॥ १११ ॥

बस्तेरेयञ् । ७ । १ । ११२ ।

बस्तेस्तस्य तुल्येऽर्थे एयञ् स्यात् । बात्सेयी प्रणा-
लिका ॥ ११२ ॥

शिलाया एयञ् । ७ । १ । ११३ ।

अस्मात् तस्य तुल्येऽर्थे एयञ् एयञ् च स्यात् । शिले-
यम्, शैलेयं दधि ॥ ११३ ॥

शाखाऽऽदेर्यः । ७ । १ । ११४ ।

एभ्यस्तस्य तुल्ये यः स्यात् । शाख्यः, मुख्यः ॥ ११४ ॥

१ शिवप्रतिकृत्य देवलको जीवनीत्यर्थे । शिवस्य तुल्य शिवः । एवं
विकेनव्यम्, तद्भिरे जीवने ।

२ देवपथेन तुल्यो देवपथ इत्यादि । देवपथादिसङ्क्षिप्ता ।

३ अत्र सूत्रे तस्य तुल्य इत्यनुवर्तते, न मञ्जप्रतिहृत्योरिति । बस्तिरिति यदि
रक्ष्यतऽन्यत्र ।

द्रोर्भव्ये । ७ । १ । ११५ ।

द्रोस्तस्य तुल्ये भव्येऽर्थे यः स्यात् । द्रव्यमयं ना,
स्वर्णादि च ॥ ११५ ॥

कुशाग्राद् ईयः । ७ । १ । ११६ ।

अस्मात् तस्य तुल्ये ईयः स्यात् । कुशाग्रीया बुद्धिः॥

काकतालीयाऽऽदयः । ७ । १ । ११७ ।

एते तस्य तुल्ये ईयान्ताः साधवः स्युः । काकताली-
यम्, खलतिबिल्बीयम् ॥ ११७ ॥

शर्कराऽऽदेरण् । ७ । १ । ११८ ।

एभ्यस्तस्य तुल्येऽण् स्यात् । शर्करं दधि, कापा-
लिकम् ॥ ११८ ॥

अः सपत्न्याः । ७ । १ । ११९ ।

अस्मात् तस्य तुल्ये अः स्यात् । सपत्नः ॥ ११९ ॥

एकशालाया इकः । ७ । १ । १२० ।

अस्मात् तस्य तुल्ये इकः स्यात् । एकशालिकम् ॥

गोण्यादेश्चेकण् । ७ । १ । १२१ ।

एभ्य एकशालायाश्च तस्य तुल्ये इकण् स्यात् । गौणि-
कम्, आङ्गुलिकम्, एकशालिकम् ॥ १२१ ॥

कर्कलोहितात् टोकण् च । ७ । १ । १२२ ।

आभ्यां तस्य तुल्ये टोकण् इकण् च स्यात् । कार्कीकः,
कार्कीकः, लौहितीकः, लौहितिकः ॥ १२२ ॥

वेर्विस्तृते शाल-शङ्कटौ । ७ । १ । १२३ ।

वेर्विस्तृतेऽर्थे शालशङ्कटौ स्याताम् । विशालः,
विशङ्कटः ॥ १

कटः । ७ । १ । १२४ ।

वेर्विस्तृतेऽर्थे कटः स्यात् । विकटः ॥ १२४ ॥

सं-प्रोत्-नेः संकीर्ण-प्रकाशाऽधिक-सं-

मीपे । ७ । १ । १२५ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यमेव्येषु कटः स्यात् । सङ्कटः,
प्रकटः, उत्कटः, निकटः ॥ १२५ ॥

अवात् कुटारश्चावनते । ७ । १ । १२६ ।

अवाद् अवनतेऽर्थे कुटारः कटश्च स्यात् । अवकुटारः,
अवकटः ॥ १२६ ॥

नासानति-तद्वतोः टीट-नाट-भ्रटम् । ७ । १ । १२७ ।

अवात् नासानतौ तद्वति चार्थे एते स्युः । अवटीटम्,
अवनाटम्, अवभ्रटं नासानमनम्, तद्वद् वा नासादि ॥

नेरि-पिट-काः चिक्-चि-चिकश्चाऽ-

स्य । ७ । १ । १२८ ।

नेर्नासानतौ तद्वति चार्थे एते स्युः, तद्योगे च नेर्प-
थासङ्ख्यं चिक्चिचिकः । चिकिनम्, चिपिटम्, चिक्रं
नासानमनं नासादि च ॥ १२८ ॥

विड-विरीसौ नीरन्ध्रे च । ७ । १ । १२९ ।

१ अवटीऽमित्यादेर्नासानमनमित्यर्थः । नासानमनतौ नासिनाऽपि अवटीटा
इत्युच्यते । पुष्पोऽवटीटः । अथिय गर्भं वा वस्तु विलोक्य या नागिकनतिर्भवति,
तनावटीटावनाटावभ्रटशब्दा प्रयुज्यन्ते ।

नेर्नीरन्ध्रे, नासानतितदतोश्च एतौ स्याताम् ।
निबिडाः, निबिरीसाः केशाः, निबिडम्, नबिरीसं
नासानमनं नासादि च ॥ १२९ ॥

क्लिन्नात् लश्चक्षुपि, चिल्-पिल्-चुल

चास्य । ७ । १ । १३० ।

क्लिन्नात् चक्षुष्यर्थे लः स्यात्, तद्योगे चास्य चिल्-
पिल्-चुलः । चिल्लम्, पिल्लम्, चुल्लं चक्षुः ॥ १३० ॥

उपत्यकाऽधित्यके । ७ । १ । १३१ ।

एतौ निपात्येते । उपत्यका गिर्यास्तन्ना भूः, अधि-
त्यका पर्वताऽधिरूढा भूः ॥ १३१ ॥

अवेः संघात-विस्तारे कट-पटम् । ७ । १ । १३२ ।

अवेरर्थात् पठ्यन्तात् संघाते, विस्तारे चार्थं यथास-
ङ्ख्यं कटपटौ स्याताम् । अविकटः संघातः, अविपटो
विस्तारः ॥ १३२ ॥

पशुभ्यः स्थाने गोष्ठः । ७ । १ । १३३ ॥

पश्वर्थेभ्यः पठ्यन्तेभ्यः स्थानेऽर्थे गोष्ठः स्यात् ।
गोगोष्ठम्, अश्वगोष्ठम् ॥ १३३ ॥

द्वित्वे गोयुगः । ७ । १ । १३४ ।

पश्वर्थेभ्यस्तस्य द्वित्वेऽर्थेऽयं स्यात् । गोगोयुगम् ॥

षट्त्वे षड्गवः । ७ । १ । १३५ ।

पश्वर्थेभ्यस्तस्य षट्त्वेऽयं स्यात् । हस्तिषड्गवम् ॥ १३५ ॥

तिलाऽऽदिभ्यः स्नेहे तैलः । ७ । १ । १३६ ।

एभ्यस्तस्य स्नेहेऽर्थे तैलः स्यात् । तिलतैलम्,
सर्पपतैलम् ॥ १३६ ॥

तत्र घटते कर्मणष्टः । ७ । १ । १३७ ।

तत्रेति ड्यन्तात् कर्मशब्दाद् घटते इत्यर्थे ठः स्यात् ।
कर्मठः ॥ १३७ ॥

तदस्य सञ्जातं तारकाऽऽदिभ्यः

इतः । ७ । १ । १३८ ।

तदिति स्यन्तेभ्य एभ्योऽस्येति षष्ठ्यर्थे इतः स्यात्,
स्यन्तं सञ्जातं चेत् । तारकितं नभः, पुष्पितस्तरुः ॥ १३८ ॥

गर्भादप्राणिनि । ७ । १ । १३९ ।

गर्भात् तदस्य सञ्जातमित्यर्थे इतः स्यात्, न तु
प्राणिनि । गर्भितो व्रीहिः ॥ १३९ ॥

प्रमाणात् मात्रद् । ७ । १ । १४० ।

स्यन्तात् प्रमाणार्थात् षष्ठ्यर्थे मात्रद् स्यात् । आयामः
प्रमाणम् । जालुमात्रं जलम्, तन्मात्री भूः ॥ १४० ॥

हस्ति-पुरुषाद् वाऽण् । ७ । १ । १४१ ।

स्यन्ताभ्यां प्रमाणार्थाभ्यामाभ्यां षष्ठ्यर्थेऽण् वा
स्यात् । हास्तिनम्, हस्तिमात्रम्, हस्तिद्वयम्, हस्ति-
द्वयसं जलम्, एवं पौरुषम् ॥ १४१ ॥

१ प्रमाण द्विधा ऊर्ध्वतिर्यग्भेदात् । आयमूर्ध्वस्य, द्वितीय च तिर्यग्मानस्यो-
दाहरणम् । जालुनी प्रमाणस्य जालुमात्रम् । दित्वात् "अणमेवे..." सूत्रादृ-
शत्वेन परे तन्मात्री । एवं दम्भटादावपि बिम्ब कार्यः । स्कान् प्रथमान्तादिः पर-
दन्ती प्रमाणस्य हास्तिनं जलम् ।

बोध्वं दध्नट्-द्वयसट् । ७ । १ । १४२ ।

ऊर्ध्वं यत् प्रमाणं तदर्थं स्यन्तात् षष्ठ्यर्थं वैतौ
स्याताम् । ऊरुदध्नम्, ऊरुद्वयसम्, ऊरुमात्रं जलम् ।
ऊर्ध्वमिति किम् ? रज्जुमात्री भूः ॥ १४२ ॥

मानादसंशये लुप् । ७ । १ । १४३ ।

मानार्थ एव साक्षाद् यः प्रमाणशब्दो हस्तवितस्त्या-
दिर्नतु रज्जादिः, तस्मात् प्रस्तुतस्य मात्रडादेरसंशये गम्ये
लुप् स्यात् । हस्तः, वितस्तिः । मानादिति किम् ? ऊरु-
मात्रं जलम् । असंशय इति किम् ? शंभमात्रं स्यात् ॥

द्विगोः संशये च । ७ । १ । १४४ ।

मानान्तात् द्विगोः संशयेऽसंशये च प्रस्तुतमात्रडा-
देर्लुप् स्यात् । द्विवितस्तिः, द्विप्रस्थः स्यात् ॥ १४४ ॥

मात्रट् । ७ । १ । १४५ ।

स्यन्तात् मानार्थात् षष्ठ्यर्थं मात्रट् स्यात्, संशये ।
प्रस्थमात्रं स्यात् ॥ १४५ ॥

शन्-शत् विंशतेः । ७ । १ । १४६ ।

शन्नन्तात्, शदन्ताच्च, सङ्ख्याऽर्थाद् विंशतेश्च
मानधृतेः स्यन्तात् षष्ठ्यर्थं मात्रट् स्यात्, संशये । दश-
मात्राः स्युः, एवं त्रिंशन्मात्राः, विंशतिमात्राः ॥ १४६ ॥

दिन् । ७ । १ । १४७ ।

शन्शद्विंशतिभ्यः स्यन्तेभ्यो मानार्थेभ्यः षष्ठ्यर्थं
दिन् स्यात् । पञ्चदशो अर्धमासः, त्रिंशी मासः, विंशिनो
भवनेन्द्राः ॥ १४७ ॥

१ शम् चतुर्विंशतिरङ्गुलानि । शम् प्रमाणमस्य स्यात् शम्मात्रम् ।

२ दिन्मासः “द्विगुणस्तस्मात्,” इति सूत्रान् स्वगच्छेत् । द्विगुणश्च ह्यणि स्यु ।

इदं-किमोऽतुः, इय-किय् चास्य । ७ । १ । १४८ ।

आभ्यां मानार्थाभ्यां, पष्ठर्थे मेघेऽतुः स्यात्, तयोरो
चानयोर्ध्वासद्वयमियत्कियी स्याताम् । इयान्, कियान्,
पठः ॥ १४८ ॥

यत्-तत्-एतदो ङावादिः । ७ । १ । १४९ ।

एभ्यः स्पन्तेभ्यो मानार्थेभ्यः पष्ठर्थे मेघेऽतुर्ङावादिः
स्यात् । यावान्, तावान्, एतावान् धान्यराशिः ॥ १४९ ॥

यत्-तत्-किमः सद्व्याया 'ङतिर्वा' । ७ । १ । १५० ।

सद्व्यायरूपं यत् मानं तदर्थेभ्य, एभ्य, स्पन्तेभ्यः
पष्ठर्थे सद्व्येये ङतिर्वा स्यात् । यति, यावन्तः । एवं
तति, तावन्तः । फति, कियन्तः ॥ १५० ॥

अवयवात् तयद् । ७ । १ । १५१ ।

अवयववृत्तेः सद्व्यवार्थात् स्पन्तात् पष्ठर्थेऽवयविनि
तयद् स्यात् । पञ्चतयो यमः ॥ १५१ ॥

द्वि-त्रिभ्यामयद् वा । ७ । १ । १५२ ।

आभ्यामवयवार्थाभ्यां स्पन्ताभ्यां पष्ठर्थेऽयद् वा
स्यात् । द्वयम्, द्वितयम् । त्रयम्, त्रितयम् ॥ १५२ ॥

द्व्यादेर्गुणात् मूल्य-त्रेये मयद् । ७ । १ । १५३ ।

मादेर्गुणवृत्तेः स्पन्तात् पष्ठर्थे मयद् स्यात्, व्यादि-
घेन् मूल्यार्थः क्रयार्थो वा । द्विमयमुदटिवशावानाम्, एवं
त्रिमयं द्विमया गपा उदभिः, एवं त्रिमयाः । गुणाद्विनि
॥ ७ ॥ १ ॥ १५३ ॥

अधिकं तत्सङ्ख्यमस्मिन् शत-सहस्रे शति-शत-
दशान्ताया डः । ७ । १ । १५४ ।

स्पन्नात् शत्याद्यन्तात् सङ्ख्यार्थादस्मिन्निति ड्यर्थे,
शतसहस्रे च डः स्यात्, स्पन्तं चेदधिकं शतादिमङ्ख्यं
च वस्तु स्यात् । विंशं योजनशतं, योजनसहस्रं वां, एवं
त्रिंशम्, एकादशम् । तत्सङ्ख्यमिति किम् ? विंशति-
दण्डा अधिका अस्मिन् योजनशते ॥ १५४ ॥

सङ्ख्यापूरणे डट् । ७ । १ । १५५ ।

सङ्ख्या पूर्यते येन तत्रार्थे सङ्ख्याया डट् स्यात् ।
एकादशी । सङ्ख्येति किम् ? एकादशानामुद्भिकाणां
पूरणो घटः ॥ १५५ ॥

विंशत्यादेर्वा तमट् । ७ । १ । १५६ ।

अस्यांः सङ्ख्यायाः सङ्ख्यापूरणे तमट् वा स्यात् ।
विंशतितमः, विंशः । त्रिंशत्तमः, त्रिंशः ॥ १५६ ॥

शतांऽऽदिर्मासाऽऽर्द्धमास-संवत्सरात् । ७ । १ । १५७ ।

शतादेः सङ्ख्याया मासादेश्च सङ्ख्यापूरणे तमट्
स्यात् । शततमी, सहस्रतमी, मासतमः, अर्द्धमासतमः,
संवत्सरतमो दिनः ॥ १५७ ॥

षष्ठ्यादेरसङ्ख्याऽऽदेः । ७ । १ । १५८ ।

सङ्ख्यादिरवयवो यस्य तद्वर्जात् षष्ठ्यादेः सङ्ख्या-
पूरणे तमट् स्यात् । षष्ठितमः, सप्ततितमः । असङ्ख्याऽऽ-
देरिति किम् ? एकषष्ठः ॥ १५८ ॥

नो मट् । ७ । १ । १५९ ।

असङ्ख्यादेर्नान्तायाः सङ्ख्यायाः सङ्ख्यापूरणे मट्
स्यात् । पञ्चमी । असङ्ख्यादेरित्येव ? द्वादशः ॥ १५९ ॥

पित् तिथट् बहु-गण-पूग-संघात् । ७ । १ । १६० ।

एभ्यः संख्यापूरणे तिथट् स्यात्, पित् । बहुतिथी,
गणतिथिः, पूगतिथिः, सङ्घतिथिः ॥ १६० ॥

अतोरिथट् । ७ । १ । १६१ ।

अत्वन्तात् संख्यापूरणे इथट् स्यात्, पित् । इयतिथिः,
तावतिथी ॥ १६१ ॥

षट्-कति-कतिपयात् थट् । ७ । १ । १६२ ।

एभ्यः संख्यापूरणे थट् स्यात् । षष्ठी, कतिथिः, कति-
पयथ १६२ ॥

चतुरः । ७ । १ । १६३ ।

अस्मात् संख्यापूरणे थट् स्यात् । चतुर्थी ॥ १६३ ॥

येयौ च लुक् च । ७ । १ । १६४ ।

चतुरः संख्यापूरणे एतौ स्याताम्, चस्य लुक् च ।
तुर्यः, तुरीयः ॥ १६४ ॥

द्वेस्तीयः । ७ । १ । १६५ ।

द्वेः संख्यापूरणे तीयः स्यात् । द्वितीयः ॥ १६५ ॥

त्रेस्तु च । ७ । १ । १६६ ।

त्रेः संख्यापूरणे तीयः स्यात्, तद्योगे च तु । तृतीया ॥

पूर्वमनेन साऽऽदेशेन । ७ । १ । १६७ ।

पूर्वमित्यमन्तात् केवलात् सपूर्वाच्चाऽनेनेति दाऽर्थे
कर्त्तरि इन् स्यात् । कृतपूर्वी कटम्, पीतपूर्वी पयः ॥ १६७ ॥

इष्टाऽऽदेः । ७ । १ । १६८ ।

एभ्योऽर्थात् स्यन्तेभ्यष्टाऽर्थे कर्त्तरीन् स्यात् । इष्टी
यज्ञे, पूर्त्तो आदे ॥ १६८ ॥

आद्धमद्यभुक्तमिकेनौ । ७ । १ । १६९ ।

आद्धात् स्यन्तादद्यभुक्ताद्यर्थे कर्त्तर्येतौ स्याताम् ।
आदिकाः, आदौ ॥ १६९ ॥

अनुपद्यन्वेष्टा । ७ । १ । १७० ।

एष इक्षन्तो निपात्यते, अन्वेष्टा चेत् । अनुपदी
गवाम् ॥ १७० ॥

दाण्डाजिनिकाऽऽयः-शूलिक-पार्श्व-

कम् । ७ । १ । १७१ ।

एते यथायोगमिकण्-कान्ता निपात्याः, अन्वेष्ट्यर्थे ।
दाण्डाजिनिको दान्भिकः । आयःशूलिकः तीक्ष्णोपायो-
ऽर्थान्वेष्टा, पार्श्वकः अन्वजूपायः स एव ॥ १७१ ॥

क्षेत्रेऽन्यस्मिन् नाशये डयः । ७ । १ । १७२ ।

क्षेत्रानिर्देशात् ड्यन्तादन्योपाधिकात् नाशयेऽर्थे डयः
स्यात् । क्षेत्रियो व्याधिः, जारश्च ॥ १७२ ॥

छन्दोऽधीते. श्रोत्रश्च वा । ७ । १ । १७३ ।

अस्मादमन्तादधीतेऽर्थे ड्यो वा स्यात्, तद्योगे चाम्य
श्रोत्रः । श्रोत्रियः, छान्दमः ॥ १७३ ॥

इन्द्रियम् । ७ । १ । १७४ ।

१ अत्र “व्याये स्तन (२-२-११) मूलान् समर्प्य । व्ययन्नेन इति
यज्ञे इति विग्रहे ।

२ अत्र शरीरदागविवर्तनार्थकम् । अन्यस्मिन् क्षेत्रे नाशये क्षेत्रिये ।

इन्द्राद् इयो निपात्यः । इन्द्रस्य लिङ्गमिन्द्रियम् ॥

तेन वित्ते चञ्चु-चणौ । ७ । १ । १७५ ।

तेनेति दान्ताद् विचेऽर्थ एतौ स्याताम् । विद्याचञ्चुः,
केशचणः ॥ १७५ ॥

पूरणाद् ग्रन्थस्य ग्राहके को लुक्चाऽ-
स्य । ७ । १ । १७६ ।

पूरणप्रत्ययान्तात् दान्ताद् ग्रन्थस्य ग्राहकेऽर्थे कः
स्यात्, तद्योगे च पूरणार्थस्य लुक् । द्विकः शिष्यः ॥

ग्रहणाद् वा । ७ । १ । १७७ ।

गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम् । रूपादिग्रन्थस्य ग्रहणार्थात्
पूरणप्रत्ययान्तात् कः स्वार्थे स्यात्, तद्योगे च पूरणार्थस्य
लुक् वा । द्विकं, द्वितीयकं वा ग्रन्थग्रहणम् ॥ १७७ ॥

सस्याद् गुणात् परिजाते । ७ । १ । १७८ ।

सस्याद् गुणार्थात् दान्तात् परिजातेऽर्थे कः स्यात् ।
सम्पकः शालिर्देशो वा । गुणादिति किम् ? सस्येन
परिजातं क्षेत्रम् ॥ १७८ ॥

धन-हिरण्ये कामे । ७ । १ । १७९ ।

आभ्यां ड्यन्ताभ्यां कामेऽर्थे कः स्यात् । धनकः,
हिरण्यको मैत्रस्य ॥ १७९ ॥

स्वाङ्गेषु सक्ते । ७ । १ । १८० ।

स्वाङ्गार्थेभ्यो ड्यन्तेभ्यः सक्तेऽर्थे कः स्यात् । नग्वकः,
केशनग्वकः, दन्तौष्ठकः ॥ १८० ॥

उदरे त्विकण् आधूने । ७ । १ । १८१ ।

अस्माद् ड्यन्तात् सक्ते आयूनेऽर्थे इकण् स्यात् ।
औदरिकः, उदरकोऽन्यः ॥ १८१ ॥

अंशं हारिणि । ७ । १ । १८२ ।

अंशादमन्तात् हारिण्यर्थे कः स्यात् । अंशको दायादः
॥ १८२ ॥

तन्त्राद् अचिरोद्धृते । ७ । १ । १८३ ।

तन्त्रात् पञ्चम्यन्ताद् अचिरोद्धृतेऽथ कः स्यात् । तन्त्रकः
पटः ॥ १८३ ॥

ब्राह्मणात् नाम्नि । ७ । १ । १८४ ।

अस्मात् ड्यन्तादचिरोद्धृतेऽर्थे कः स्यात्, नाम्नि ।
ब्राह्मणको नाम देशः ॥ १८४ ॥

उष्णात् । ७ । १ । १८५ ।

उष्णात् ड्यन्तादचिरोद्धृतेऽर्थे कः स्यात्, नाम्नि ।
उष्णिका यवाणः ॥ १८५ ॥

शीताच्च कारिणि । ७ । १ । १८६ ।

शीतोष्णाभ्यामर्थादमन्ताभ्यां कारिण्यर्थे कः स्यात्,
नाम्नि । शीतकोऽलसः, उष्णको दक्षः ॥ १८६ ॥

अधेरारूढे । ७ । १ । १८७ ।

अधेरारूढार्थात् स्वार्थे क स्यात् अधिको द्रोणः
स्वार्थः, अधिका स्वारी द्रोणेन ॥ १८७ ॥

अनोः कमितरि । ७ । १ । १८८ ।

अनोः कः स्यात्, नदन्तश्चेत् कमितरि । अनुकः ॥

अभेरीश्च वा । ७ । १ । १८९ ।

अभेः कः स्यात्, ईश्चाऽस्य वा, तदन्तश्चेत् कमितरि।
अभिकः, अभीकः ॥ १८९ ॥

सोऽस्य मुख्यः । ७ । १ । १९० ।

स इति स्यन्ताद् अस्येति षष्ठ्यर्थे कः स्यात्, स्यन्तं
चेत् मुख्यार्थम् । देवदत्तकः सङ्घः ॥ १९० ॥

शृङ्खलकः करभे । ७ । १ । १९१ ।

कान्तो निपात्यः । शृङ्खलकः करभ उद्गृह्यशिशुः ॥ १९१ ॥

उदुत्सोरुन्मनसि । ७ । १ । १९२ ।

आभ्यामस्येति उन्मनस्यर्थे कः स्यात् । उत्कः, उत्सुकः ॥

काल-हेतु-फलाद् रोगे । ७ । १ । १९३ ।

कालविशेषार्थेभ्यो, हेत्वर्थेभ्यः, फलार्थेभ्यश्च स्यन्ते-
भ्योऽस्येति रोगेऽर्थे कः स्यात् । द्वितीयको ज्वरः, पर्व-
तको रोगः, शीतको ज्वरः ॥ १९३ ॥

प्रायोऽन्नमस्मिन् नास्मि । ७ । १ । १९४ ।

स्यन्तादस्मिन्निति ऊ्यर्थे संज्ञाविषये कः स्यात्,
स्यन्तं चेदन्नं प्रायेण । गुडापूपिका पौर्णमासी ॥ १९४ ॥

कुल्माषादण् । ७ । १ । १९५ ।

अस्मात् स्यन्तात् प्रायोऽन्नमस्मिन्नित्यर्थेऽण् स्यात्,
नास्मि । कौल्माषी, पौर्णमासी ॥ १९५ ॥

१ उदात्त मनोऽस्य न उत्तः । उत्सुगन् मनोऽस्य न समुत्त उ त्वञ्चि त्वर्थः ।

२ द्वितीयो दिवस उत्पत्तिवर्त्तमानोऽस्य द्वितीयको ज्वरः । अरोगे नु पारयः ।

हेतुः प्रसंगतम् । फलः परिणामः ।

वटकादिन् । ७ । १ । १९६ ।

अस्मात् स्यन्तात् प्रायोऽन्नमस्मिन्नित्यर्थे इन् स्यात् ।
वटकिनी पौर्णमासी ॥ १९६ ॥

साक्षाद् द्रष्टा । ७ । १ । १९७ ।

साक्षातो द्रष्टेत्यस्मिन्नर्थे इन् नाम्नि स्यात् । साक्षी॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ७ । १ ॥

॥ द्वितीयः पादः ॥

तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मनुः । ७ । २ । १ ।

तदिति स्यन्ताद्, अस्त्येति षष्ठ्यर्थेऽस्मिन्निति ङ्यर्थे वा मनुः स्यात्, चेत् स्यन्तमस्तीति गोमान्, वृक्षवान् गिरिः। अस्तीति किम् ? गावोऽस्याऽऽसन् । इतः प्रायो भूमादौ मत्वादयः ॥ १ ॥

आ यात् । ७ । २ । २ ।

“रूपात् प्रशस्ताऽऽहतात्” (७-२-५४) इति आ य-
विधेर्वक्ष्यमाणप्रकृतिभ्यो मनुः स्यात्, तदस्यास्ति तदस्मि-
नस्तीतिविषये । कुमारीमान्, व्रीहिमान् ॥ २ ॥

नावादेरिकः । ७ । २ । ३ ।

एभ्यो मत्वर्थे इकः स्यात् नाविकः, नौमान् । एवं
कुमारिकः, कुमारीमान् ॥ ३ ॥

शिखाऽऽदिभ्य इन् । ७ । २ । ४ ।

एभ्यो मत्वर्थे इन् स्यात् । शिखी, शिखावान् । माली,
मालावान् ॥ ४ ॥

व्रीह्यादिभ्यस्तौ । ७ । २ । ५ ।

एभ्यो मत्वर्थे इकेनौ स्याताम् । व्रीहिकः, व्रीहौ,
व्रीहिमान्, मायिकः, मायी, मायावान् ॥ ५ ॥

१ अस्तिवचनाद् वर्तमानतत्ताद्यमेव प्रत्ययो भवति, न भूतभविष्यत्ताद्यम् ।
गौर्गावौ गावो वाऽऽस्यस्ति इतः कस्तीति वा गोमान् इति षष्ठ्यर्थश्च, यत्रान्द
निर्गतिरिति च अस्मिन्निति ङ्यर्थस्योदाहरणम् । भूमादित्वर्थेण मनु इव-इमादित्वद्वारा-
ऽस्त्यस्मिन्नित्यर्थे मनुः । यवोक्तम्—

भूमनिन्दाप्रशंसाम् निमित्तयोगेऽतिशयने ।

संगमेऽस्मिन्निमित्तयोः प्रयोः मत्वादयो मत्वा ॥

अतोऽनेकस्वरात् । ७ । २ । ६ ।

अदन्तादनेकस्वरात् मत्वर्थे इकेनौ स्याताम् । दण्डिकः,
दण्डी, दण्डवान्, छत्रिकः, छत्री, छत्रवान् । अनेकस्वरा
दिति किम् ? खवान् ॥ ६ ॥

आशिरसोऽशीर्षश्च । ७ । २ । ७ ।

अस्मात् मत्वर्थे इकेनौ स्याताम्, मतुश्च, तद्योगे
चास्याशीर्षः । अशीर्षिकः, अशीर्षी, अशीर्षवान् ॥ ७ ॥

अर्थाऽर्थान्ताद् भावात् । ७ । २ । ८ ।

अर्थादर्थान्ताच्च भावार्थादेव मत्वर्थे इकेनावेव स्या
ताम् । अर्थिकः, अर्थी, प्रत्यर्थिकः, प्रत्यर्थी । मतुर्न स्यात् ।
भावादिति किम् ? धनार्थात् मतुरेव, अर्थवान् ॥ ८ ॥

ब्रीह्यर्थ-तुन्दाऽऽदेरिलश्च । ७ । २ । ९ ।

आभ्यां मत्वर्थे इल इकेनौ च स्युः । शालिलः,
शालिकः, शाली, शालिमान्, तुन्दिलः, तुन्दिकः, तुन्दी,
तुन्दिवान्, उदरिलः, उदरिकः, उदरी, उदरवान् ॥ ९ ॥

स्वाङ्गाद् विवृद्धात् ते । ७ । २ । १० ।

अस्मात् मत्वर्थे इलेकेनाः स्युः । कर्णिलः, कर्णिकः,
कर्णी, कर्णवान् ॥ १० ॥

वृन्दादारकः । ७ । २ । ११ ।

१ भावाद्यप्रत्ययान्तादर्थशब्दात् तदन्ताच्च शब्दात् इक-इनेनौ स्त, न मत ।
क्षयनमर्थ इति भावप्रत्ययान्तोऽर्थशब्द । ततोऽर्थाऽस्यास्ति सोऽर्थी उपपन्नवान् इत्यर्थः ।
प्रत्यर्थी इत्यर्थान्तस्योदाहरणम् । धनादिवाचकम् । अर्थशब्दान् नेनौ स्त,
वि-तु मतुरेव स्यात्, अर्थवान् इति । मत्वन्तान् पुनर्न मतुर्भवति । उक्तं च—

क्षेपिकात् क्षेपिको नेष्ट सस्य प्रत्यय इति,
सामानवृत्तौ मत्वर्थान् मत्वर्थीयाऽपि नश्यत ॥

विवृद्धात् महत् । ते पूर्वोक्ता इल-इक-इन-मत्व प्रत्ययाः ।

मत्वर्थे स्यात् । वृन्दारकः, वृन्दवान् ॥ ११ ॥

शृङ्गात् । ७ । २ । १२ ।

मत्वर्थे आरकः स्यात् । शृङ्गारकः, शृङ्गवान् ॥ १२ ॥

फल-वर्हात् चेनः । ७ । २ । १३ ।

आभ्यां शृङ्गाच्च मत्वर्थे इनः स्यात् । फलिनः, फल-
वान्, बर्हिणः, शृङ्गिणः ॥ १३ ॥

मलाद् ईमसश्च । ७ । २ । १४ ।

मलात् मत्वर्थे ईमस इनश्च स्यात् । मलीमसः, मलिनः,
मलवान् ॥ १४ ॥

मरुत्-पर्वणस्तः । ७ । २ । १५ ।

आभ्यां मत्वर्थे तः स्यात् । मरुतः, मरुत्वान्, पर्वतः,
पर्ववान् ॥ १५ ॥

बलि-वटि-तुण्डेभः । ७ । २ । १६ ।

एभ्यो मत्वर्थे भः स्यात् । बलिभः, वटिभः, तुण्डिभः,
बलिवान् ॥ १६ ॥

ऊर्णा-हं-शुभमो युस् । ७ । २ । १७ ।

एभ्यो मत्वर्थे युः स्यात् । ऊर्णायुः, अहंयुः, शुभयुः ॥

कं-शंभ्यां युस्-ति-यस्-तु-त-व-भम् । ७ । २ । १८ ।

आभ्यां मत्वर्थे एते स्युः । कंयुः, शंयुः, कंतिः, शंतिः,
कंयः, शंयः, कंतुः, शंतुः, कंनः, शंतः, कंवः, शंवः,
कंभः, शंभः ॥ १८ ॥

१ सिद्धांतकौमुद्यां वक्ष्यमाणे यमगे लिखितः । विकृतं पाठं
न्यायं भवति । तत्र कंति, वन्तिगत्यादि स्यात् । ध्यानस्य च वयुः । ५८
५२, ५३ इत्यनुशासनं प्रमाणा यत्र भवति "तो मुनी..." इति सूत्रम् ।

बल-वात-दन्त-ललाटादूलः । ७ । २ । १९ ।

एभ्यो मत्वर्थं ऊलः स्यात् । बलूलः, वातूल, दन्तूलः, ललाटूलः, बलवान् ॥ १९ ॥

प्राण्यङ्गादातो लः । ७ । २ । २० ।

प्राण्यङ्गार्थाद् आदन्तात् मत्वर्थं लः स्यात् । चूडालः, चूडावान् । प्राण्यङ्गादिति किम् ? जङ्घावान् प्रासादः ॥ २० ॥

सिध्माऽऽदि-क्षुद्रजन्तु-रुग्भ्यः । ७ । २ । २१ ।

सिध्मादेः, क्षुद्रजन्तुवर्थाद् रुग्भ्यां च मत्वर्थं लः स्यात् । सिध्मलः, सिध्मवान्, वर्ध्मलः, यूकालः, मूच्छालः ॥ २१ ॥

प्रज्ञा-पर्णोदक-फेनात् लेलौ । ७ । २ । २२ ।

एभ्यो मत्वर्थं लेलौ स्याताम् । प्रज्ञालः, प्रज्ञिलः, पर्णलः, पर्णिलः, उदकलः, उदकिलः, फेनलः, फेनिलः, फेनवान् ॥ २२ ॥

काला-जटा-घाटात् क्षेपे । ७ । २ । २३ ।

एभ्यो मत्वर्थं लेलौ स्याताम् । क्षेपे गम्ये । कालालः, कालिलः, जटालः, जटिलः, घाटालः, घाटिलः । क्षेपे इति किम् ? कालावान् ॥ २३ ॥

वाच आलाऽऽटौ । ७ । २ । २४ ।

मत्वर्थे स्याताम्, क्षेपे गम्ये । वाचालः, वाचाटः ॥ २४ ॥

गिमन् । ७ । २ । २५ ।

वाचो मत्वर्थं गिमन् स्यात् । वाग्मी, वाग्वान् ॥ २५ ॥

मध्वादिभ्यो रः । ७ । २ । २६ ।

१ उत्तितभाषिणि एतौ स्याता, प्रशंसया ॥ "गिमन्" सूत्राद् वाग्मी, वाग्वान् वा स्यादित्वर्थः ।

मत्वर्थे रः स्यात् । मधुरो रसः, खरो गदर्भः ॥ २६ ॥

कृष्यादिभ्यो वलच् । ७ । २ । २७ ।

मत्वर्थे स्यात् । कृषीवलः कुटुम्बी, आसुतीवलः
कल्हपालः, आसुतिमान् ॥ २७ ॥

लोम-पिच्छाऽऽदेः शेलम् । ७ । २ । २८ ।

लोमादेः पिच्छादेश्च मत्वर्थे यथासङ्ख्यं श इलश्च
स्यात् । लोमशः, लोमवान् गिरिशः, पिच्छलः,
पिच्छवान्, उरांसलः ॥ २८ ॥

नोऽङ्गाऽऽदेः । ७ । २ । २९ ।

एभ्यो मत्वर्थे नः स्यात् । अङ्गना चार्वङ्गी स्त्री,
पामनः, पामवान् ॥ २९ ॥

शाकी-पलालीदर्द्वा ह्रस्वश्च । ७ । २ । ३० ।

एभ्यो मत्वर्थे नः स्यात् तद्योगे चैषां ह्रस्वः । महं-
च्छाकं पलालं च शाकी, पलाली, दर्द्वाव्याधिः, शाकिनः,
शाकीमान्, पलालिनः, दृढणः ॥ ३० ॥

विष्वचो विषुश्च । ७ । २ । ३१ ।

अस्मात् मत्वर्थे नः स्यात्, विषुश्चास्य । विषुणः
रविर्वायुर्वा, विष्वग्वान् ॥ ३१ ॥

लक्ष्म्या अनः । ७ । २ । ३२ ।

। मत्वर्थे स्यात् । लक्ष्मणः, लक्ष्मीवान् ॥ ३२ ॥

१ “वलच्यपिनादे” सूत्राद् दीर्घः । स्वात् । एवं ईदस्तापलरजस्वलादयः ।

‘ऊर्जस्वलसु “ऊर्जो विनवला ..” (७-२-५१) सूत्राद् भवति ।

२ महच्छाकं शाकी इत्युच्यते । महत्पलालं च पलालीति भग्यत ।

प्रज्ञा-श्रद्धाऽर्चा-वृत्तेर्णः । ७ । २ । ३३ ।

एभ्यो मत्वर्थे णः स्यात् । प्राज्ञः, प्रज्ञावान्, श्राद्धः,
श्रद्धावान्, आर्चः, अर्चावान्, वार्त्तः, वृत्तिमान् ॥ ३३ ॥

ज्योत्स्नाऽऽदिभ्योऽण् । ७ । २ । ३४ ।

मत्वर्थेऽण् स्यात् । ज्योत्स्नी रात्रिः, तामिस्री ॥ ३४ ॥

सिकता-शर्करात् । ७ । २ । ३५ ।

आभ्यां मत्वर्थेऽण् स्यात् । सैकतः, सिकतावान्,
शार्करः ॥ ३५ ॥

इलश्च देशे । ७ । २ । ३६ ।

सिकताशर्कराभ्यां देशे मत्वर्थे इलाणौ स्याताम् ।
सिकतिलः, सैकतः, सिकतावान्, शर्करिलः, शार्करो
देशः, शर्करावान् ॥ ३६ ॥

द्यु-द्रोमः । ७ । २ । ३७ ।

आभ्यां मत्वर्थे मः स्यात् । द्युमः, द्रुमः ॥ ३७ ॥

काण्डाऽऽण्ड-भाण्डाद् ईरः । ७ । २ । ३८ ।

एभ्यो मत्वर्थे ईरः स्यात् । काण्डीरः, काण्डवान्,
आण्डीरः, भाण्डीरः ॥ ३८ ॥

कच्छ्वा डुरः । ७ । २ । ३९ ।

मत्वर्थे स्यात् । कच्छुरः, कच्छमान् ॥ ३९ ॥

दन्तादुन्नतात् । ७ । २ । ४० ।

उन्नत्युपाधेर्दन्तात् मत्वर्थे डुरः स्यात् । दन्तुरः ।
उन्नतादिति किम् ? दन्तवान् ॥ ४० ॥

मेधा-रथात् नवेरः । ७ । २ । ४१ ।

आभ्यां मत्वर्थे इरो वा स्यात् । मेधिरः, मेधावान्,
मेधावी । रधिरः, रधिकः, रधी ॥ ४१ ॥

कृपा-हृदयादालुः । ७ । २ । ४२ ।

आभ्यां मत्वर्थे वाऽऽलुः स्यात् । कृपालुः, कृपावान् ।
हृदयालुः, हृदयी ॥ ४२ ॥

फेलाद्वः । ७ । २ । ४३ ।

मत्वर्थे वो वा स्यात् । केशवः, केशवान्, केशी ॥

मण्यादिभ्यः । ७ । २ । ४४ ।

एभ्यो मत्वर्थे वः स्यात् । मणिवः, मणिमान्,
हिरण्यवः, हिरण्यवान् ॥ ४४ ॥

हीनात् स्वाङ्गादः । ७ । २ । ४५ ।

हीनत्वोपाधेः स्वाङ्गार्थात् मत्वर्थे अः स्यात् । कर्णः ।
हीनादिति किम् ? कर्णवान् ॥ ४९ ॥

अत्राऽऽदिभ्यः । ७ । २ । ४६ ।

एभ्यो मत्वर्थे अः स्यात् । अभ्रं नभः, अशमो मघः ॥

अस्-तपस् माया-मेधा-स्तजो विन् । ७।२।४७।

असन्तात्, तपसादेश्च मत्वर्थे विन् स्यात् । यशस्वी,
यशस्वान्, तपस्वी, मायावी, मायावान्, मेधावी,
स्मरवी ॥ ४७ ॥

आमयाद् दीर्घश्च ७ । २ । ४८ ।

अस्मात् मत्वर्थे चिन् म्यात्, दीर्घश्चास्य । आमगायी,
आमगयान् ॥ ४८ ॥

स्वात् मिन् ईशे । ७ । २ । ४९ ।

स्वात् मत्वर्थ ईशे मिन् स्यात्, दीर्घश्चास्य । स्वामो ।
स्ववान् अन्यः ॥ ४९ ॥

गोः । ७ । २ । ५० ।

गोमत्वर्थे मिन् स्यात् । गोमी, गोमान् ॥ ५० ॥

ऊर्जो विन्-बलावसू चान्तः । ७ । २ । ५१ ।

ऊर्जो मत्वर्थे विन्बलौ स्याताम्, तयोमे वोजोऽस-
न्तः । ऊर्जस्वी, ऊर्जस्वलः, ऊर्जवान् ॥ ५१ ॥

तमिस्राऽर्णव-ज्योत्स्नाः । ७ । २ । ५२ ।

एते मत्वर्थे निपात्याः । तमिस्रा रात्रिः, तमिस्राणि
गुहामुखानि, तमस्वान्, अर्णवः समुद्रः, ज्योत्स्ना
चन्द्रप्रभा ॥ ५२ ॥

गुणाऽऽदिभ्यो यः । ७ । २ । ५३ ।

एभ्यो मत्वर्थे यः स्यात् । गुण्यो ना, हिन्यो गिरिः,
हिमवान् ॥ ५३ ॥

रूपात् प्रशस्ताऽऽहतात् । ७ । २ । ५४ ।

प्रशस्तोपाधेराहतोपाधेश्च रूपात् मत्वर्थे यः स्यात् ।
रूप्यो गौः, रूप्यं कार्पाणम्, रूपवान् अन्यः ॥ ५४ ॥

पूर्वमासोऽण् । ७ । २ । ५५ ।

मत्वर्थे स्यात् । पौर्णमासी ॥ ५५ ॥

गोपूर्वादत इकण् । ७ । २ । ५६ ।

१ गुणीत्यत्र "आस्तादिभ्य इन् सूत्रेण इत् भवति । गुणदिपठतिगण ।

२ पूर्वो मा - चन्द्रोऽस्यामिति पौर्णमासी । अणन्तत्वाद ईदृदिध ।

गोपूर्वाददन्तात् मत्वर्थे इकण् स्यात् । गौशतिकः ।
अत इति किम् ? गोविंशतिमान् ॥ ५६ ॥

निष्काऽऽदेः शतसहस्रात् । ७ । २ । ५७ ।

निष्काद्यवयवात् परं यत् शतं सहस्रं च तदन्तात्
मत्वर्थे इकण् स्यात् । नैष्कशतिकः, नैष्कसहस्रिकः ।
आदेरिति किम् ? स्वर्णनिष्कशतमस्यास्ति ॥ ५७ ॥

एकाऽऽदेः कमधारयात् । ७ । २ । ५८ ।

अस्माददन्तात् मत्वर्थे इकण् स्यात् । ऐकगविकः ॥

सर्वाऽऽदेरिन् । ७ । २ । ५९ ।

सर्वाऽऽदेरदन्तात् कर्मधारयाद् इन् स्यात् । सर्वधनी
॥ ५९ ॥

प्राणिस्थादस्वाङ्गाद् द्वन्द्व-रुग्-नि-
न्यात् । ७ । २ । ६० ।

प्राणिस्थोऽस्वाङ्गार्थोऽदन्तो यो द्वन्द्वो, यश्च रुवाची,
निन्द्यार्थश्च तस्मात् मत्वर्थे इन् स्यात् । कटकबलयिनी,
कुष्टी, ककुदावर्त्ती प्राणिस्थादिति किम् ? पुष्पफल-
वान् वृक्षः । अस्वाङ्गादिति किम् ? स्तनकेशवती ॥ ६० ॥

वाताऽतीसार-पिशाचात् कश्चान्तः । ७ । २ । ६१ ।

एभ्यो मत्वर्थे इन् स्यात्, कश्चान्तः । वातकी,
अतिसारकी, पिशाचकी ॥ ६१ ॥

पूरणाद् वयसि । ७ । २ । ६२ ।

पूरणप्रत्ययान्ताद् वयसि गम्ये मत्वर्थे इन्नेव स्यात् ।
पञ्चमो बालः ॥ ६२ ॥

सुखाऽऽदेः । ७ । २ । ६३ ।

एभ्यो मत्वर्थे इन् एव स्यात् । सुखी, दुःखी ॥ ६३ ॥

मालायाः क्षेपे । ७ । २ । ६४ ।

मत्वर्थे इन्नेव स्यात् । माली । क्षेप इति किम् ?
मालावान् ॥ ६४ ॥

धर्म-शील-वर्णान्तात् । ७ । २ । ६५ ।

धर्माद्यन्तात् मत्वर्थे इन्नेव स्यात् । मुनिधर्मी, यति-
शीली, ब्राह्मणवर्णी ॥ ६५ ॥

बाहूवर्दिर्यलात् । ७ । २ । ६६ ।

बाहुरुपूर्वाद् यलात् मत्वर्थे इन्नेव स्यात् । बाहुबली,
ऊरुबली ॥ ६६ ॥

मन्-माऽब्जाऽऽदेर्नाम्नि । ७ । २ । ६७ ।

मन्नन्तात् मान्तेभ्योऽब्जादेश्च मत्वर्थे इन्नेव स्यात्,
नाम्नि ।-दामिनी, सोमिनी, अब्जिनी, कमलिनी ॥

हस्त-दन्त-करात् जातो । ७ । २ । ६८ ।

एभ्यो मत्वर्थे इन्नेव स्यात्, एतदन्तस्य जातावर्थे ।
हस्ती, दन्ती, करी - ६८ ॥

वर्णात् ब्रह्मचारिणि । ७ । २ । ६९ ।

वर्णात् मत्वर्थे इन्नेव स्यात्, चेद् ब्रह्मचार्यर्थः । वर्णो
ब्रह्मचारीत्यर्थः । वर्णवानन्यः ॥ ६९ ॥

पुष्कराऽऽदेर्देशे । ७ । २ । ७० ।

एभ्यो मत्वर्थे इन्नेव स्यात्, देशेऽर्थे । पुष्करिणि,
पद्मिनी ।-देश इति किम् ? पुष्करवान् हस्ती ॥ ७० ॥

सूक्त-साम्नीरीयः । ७ । २ । ७१ ।

सृक्ते साम्नि चार्थं मत्वर्थे ईयः स्यात् । अच्छावा-
कीयं सृक्तम् , यज्ञायज्ञीयं साम ॥ ७१ ॥

लुप् वाऽध्यायाऽनुवाके । ७ । २ । ७२ ।

अनयोर्मत्वर्थे ईयस्य लुप् वा स्यात् , लुब्विधेरैवेयः ।
गर्दभाण्डः, गर्दभाण्डीयोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ ७२ ॥

विमुक्ताऽऽदेरण् । ७ । २ । ७३ ।

एभ्यो मत्वर्थेऽध्यायानुवाकयोरण् स्यात् । विमुक्तः,
दैवासुरः अध्यायोऽनुवाको वा ॥ ७३ ॥

घोषदादेरकः । ७ । २ । ७४ ।

एभ्यो मत्वर्थेऽध्यायानुवाकेऽकः स्यात् । घोषदकः,
गोषदकोऽध्यायादिः ॥ ७४ ॥

प्रकारे जातीयर् । ७ । २ । ७५ ।

स्यन्तात् पठ्यर्थेऽयं स्यात् , चेत् स्यन्तं प्रकारार्थम् ।
सामान्यस्य विशेषोऽविशेषान्तरानुयायी प्रकारः ।
पटुजातीयः ॥ ७५ ॥

कोऽणवादेः । ७ । २ । ७६ ।

एभ्यस्त्रदस्य प्रकार इतिविषये कः स्यात् । अणुकः,
स्थूलकः पटः ॥ ७६ ॥

जीर्ण-गोमूत्राऽषदात-सुरा-यव-शृण्णात् शान्त्या-

च्छादन-सुराऽहि-त्रीहि-तिले । ७ । २ । ७७ ॥

एभ्यो यथामष्टम्यमेत्वर्थेषु तदस्य प्रकार इतिविषये
कः स्यात् । जीर्णकः शान्तिः, गोमूत्रकः माच्छादनम्,
अषदातिरा गुरा, सुरकोऽहिः, यवको त्रीहिः,
शृण्णकारिणः ॥ ७७ ॥

भूतपूर्वे 'ज्वरट् । ७ । २ । ७८ ।

पूर्वार्थात् स्वार्थं ज्वरट् स्यात् । आद्यचरी ॥ ७८ ॥

गोष्ठाद् ईनञ् । ७ । २ । ७९ ।

भूतपूर्वं स्यात् । गोष्ठीनो देशः ॥ ७९ ॥

पण्ड्या रूप्य-ज्वरट् । ७ । २ । ८० ।

भूतपूर्वंऽर्थं एतौ स्याताम् । मैत्ररूप्यो गौः, मैत्रचरः ॥

व्याश्रये तसुः । ७ । २ । ८१ ।

पठ्यन्तात् नानापक्षाश्रये गम्ये तसुः स्यात् । देवा
अर्जुनतोऽभवन्, रविः कर्णतोऽभवत् ॥ ८१ ॥

रोगात् प्रतीकारे । ७ । २ । ८२ ।

पठ्यन्ताद् रोगार्थादपनयने तसुः स्यात् । प्रवाहि-
कातः कुरु । ८२ ॥

पर्यभेः सर्वोभये । ७ । २ । ८३ ।

आभ्यां यथासङ्ख्यं सर्वोभयार्थाभ्यां तसुः स्यात् ।
परितः, अभितः । सर्वोभय इति किम् ? धृष्टं परि, अभि
वा ॥ ८३ ॥

आद्यादिभ्यः । ७ । २ । ८४ ।

एभ्यः सम्भवंत्याद्यन्तेभ्यस्तसुः स्यात् । आदितः,
मध्यतः ॥ ८४ ॥

क्षेपाऽतिग्रहाऽव्ययेष्वकर्तुस्तृतीया-

याः । ७ । २ । ८५ ।

दान्तादकत्रयात् क्षेपादिविषये तसुः स्यात् । वृत्ततः
क्षिप्तोऽतिग्राहो न व्यथते वा । अकर्तुरिति किम् ?
मंत्रेण क्षिप्तः ॥ ८५ ॥

पाप-हीयमानेन । ७ । २ । ८६ ।

आभ्यां योगे दान्तादकर्तुस्तसुः स्यात् । वृत्ततः पापो
हीयते वा ॥ ८६ ॥

प्रतिना पञ्चम्याः । ७ । २ । ८७ ।

प्रतिना योगे जातपञ्चम्यन्तात् तसुर्वा स्यात् । अभि-
मन्युरर्जुनाद्, अर्जुनतो वा प्रति ॥ ८७ ॥

अहीय-रुहोऽपादाने । ७ । २ । ८८ ।

अपादानपञ्चम्यन्तात् सुर्वा स्यात्, न नेत् तत् हीय-
रुहोः । ग्रामाद् ग्रामतो वेति । अहीयरुह इति किम् ?
सार्थाद् हीनो गिरंरवरोऽति ॥ ८८ ॥

'किमद्वयादिसर्वाद्यवपुन्यवहोः पित्

तम् । ७ । २ । ८९ ।

किमोऽद्वयादिवर्जमर्वादिभ्योऽर्धपुन्यार्धपहोदच इत्य-
न्तात् तम् पित् स्यात् । कुनः, मर्यतः, यमः, पट्टतः ।
द्वयादिवर्जनं किम् ? द्वाभ्याम्, त्यत् । अर्धपुन्येति किम् ?
पहोः सृपात् ॥ ८९ ॥

इतोऽतः कुतः । ७ । २ । ९० ।

एते तसन्ता निपात्याः ॥ ९० ॥

भवत्वायुष्मद्-दीर्घाऽऽयुप्-देवानांप्रियैका-

थात् । ७ । २ । ९१ ।

भवत्वायुस्तुत्याधिकरणात् किमदथादिसर्वाथर्वपुल्य
यहोः सर्वस्याद्यन्तात् पितृ तस् वा स्यात् । स भवान्,
ततो भवान् । ते भवन्तः, ततो भवन्तः । स आयुष्मान्,
तत आयुष्मान् । स दीर्घायुः, ततो दीर्घायुः । तं देवा-
नांप्रियम्, ततो देवानांप्रियम् ॥ ९१ ॥

अप् च । ७ । २ । ९२ ।

भवत्वायुर्देकार्थात् किमदथादिसर्वाथर्वपुल्ययहोः
सर्वस्याद्यन्तात् अप् च वा स्यात् । स भवान्, तत्र
भवान्, ततो भवान् । तस्मिन् भवति, तत्र भवति,
ततो भवति । आयुष्मदादिनाऽप्येवम् ॥ ९२ ॥

क्-कुत्राऽत्रेह । ७ । २ । ९३ ।

एते अयन्ता निपात्याः ॥ ९३ ॥

सप्तम्याः । ७ । २ । ९४ ।

सप्तम्यन्तात् किमथादिसर्वाथर्वपुल्ययहोः अप् म्यात् ।
कुत्र, सर्वत्र, तत्र, बहुत्र ॥ ९४ ॥

किम्-यत्-तत्-सर्वैकाऽन्यात् काले दा । ७ । २ । ९५ ।

१ भय तस् प्रथमाऽऽदिगताभिमान्यन्तान् नामव्य स्यान् । एव प्रवर्ति ।
तत्र तत्र भवता तता भवन्, तस्य भवतः, तत्र भवन, ततो भवन इति
मन्तव्यम् ।

एभ्यो ङ्यतेभ्यः कालेऽर्थं दा स्यात् । कदा, यदा,
तदा, सर्वदा, एकदा, अन्यदा ॥ ९५ ॥

सदाऽधुनेदानीं-तदानीमेतर्हि । ७ । २ । ९६ ।

एते कालेऽर्थं निपात्याः ॥ ९६ ॥

सद्योऽद्य-परेद्यव्यहि । ७ । २ । ९७ ।

एतेऽहि काले निपात्याः ॥ ९७ ॥

पूर्वाऽपराऽधरोत्तराऽन्याऽन्यतरेतराद्

एद्युस् । ७ । २ । ९८ ।

एभ्यो ङ्यन्तेभ्योऽहि कालेऽर्थं एद्युम् स्यात् । पूर्वेषुः,
अपरेषुः, अधरेषुः, उत्तरेषुः, अन्येषुः, अन्यतरेषुः, इतरेषुः ।

उभयाद् द्युस् च । ७ । २ । ९९ ।

अतोऽह-यर्थे दुस्- एद्युमौ स्याताम् । उभयद्युः, उभ-
येभ्यः ॥ ९९ ॥

ऐपमः-परुत्-परारि वर्षे । ७ । २ । १०० ।

एते वत्सरंऽर्थं निपात्याः । ऐपमः, परुत्, परारि ॥

अनद्यतने हिः । ७ । २ । १०१ ।

इद्यन्तादनद्यतनकालार्थाद् यथासम्भवं किमद्यदि-
सर्वाद्यर्वपुन्यपटोः हिः स्यात् । कर्हि, यर्हि, अमुर्हि,
बहूर्हि । १०१ ।

प्रकारे था । ७ । २ । १०२ ।

प्रकारार्थात् सम्भवत्स्याद्यन्तात् किमद्वयादिस्मर्वा-
वर्षपुल्यवहोर्था स्यात् । सर्वथा, अन्यथा ॥ १०० ॥

कथमित्यम् । ७ । २ । १०३ ।

एतौ प्रकारं निपात्यौ ॥ १०३ ॥

सङ्ख्याया धा । ७ । २ । १०४ ।

सङ्ख्याऽर्थात् प्रकारवृत्तेर्धा वा स्यात् । एकधा।
कतिधा । १०४ ॥

विचाले च । ७ । २ । १०५ ।

एकस्याऽनेकीभाचोऽनेकस्य चकीभावो विचालः ।
तस्मिन् गम्ये सङ्ख्यार्थाद् धा वा स्यात् । एको राशिर्द्वौ
द्विधा वा क्रियते, अनेकमेकमेकधा वा करोति ॥ १०५ ॥

वैकाद् ध्यमञ् । ७ । २ । १०६ ।

एकेतिसङ्ख्यार्थात् प्रकारवृत्तेर्विचाले च गम्ये ध्यमञ्
वा स्यात् । ऐकध्यम्, एकधा भुङ्क्ते, अनेकमेकं करोति
ऐकध्यं, एकधा वा करोति ॥ १०६ ॥

द्वि-त्रैर्धमजेर्धौ 'वा । ७ । २ । १०७ ।

'आभ्यां प्रकारार्थाभ्यां, विचाले च गम्ये एतौ वा
स्याताम् । द्वैधम्, त्रैधम् । द्वेधा, त्रैधा । द्विधा, त्रिधा भुङ्क्ते।
एकराशिं द्वौ करोति द्वैधम्, त्रैधम् । द्वेधा, त्रैधा द्विधा,
त्रिधा करोति ॥ १०७ ॥

तद्वति धण् । ७ । २ । १०८ ।

द्वित्रिभ्यां प्रकारवति विचालवति चार्थे धण् स्यात् ।
द्वैधानि, त्रैधानि ॥ १०८ ॥

१ धमन्-एधाङ्खनौ प्रथमं वा मन् । आभ्या प्रकाराभ्या द्वैध द्वेधा ।
वाक्यनाद धाऽङ्, द्विभ्यादि ।

वारे कृत्वस् । ७ । २ । १०९ ।

वारवृत्तेः सङ्ख्यायां वा रवति धात्वर्थे कृत्वस्
स्यात् । पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते ॥ १०९ ॥

द्वि-त्रि-चतुरः सुच् । ७ । २ । ११० ।

एभ्यो वारार्थेभ्यस्तद्वति सुच् स्यात् । द्विः, त्रिः,
चतुः भुङ्क्ते ॥ ११० ॥

एकात् सकृच्चस्य । ७ । २ । १११ ।

अस्माद् धाराधात् तद्वति सुच् स्यात्, सकृच्चाऽस्य ।
सकृद् भुङ्क्ते ॥ १११ ॥

बहोर्धाऽऽसन्ने । ७ । २ । ११२ ।

बहोः सङ्ख्यायां ददूरवारार्थात् तद्वति धा स्यात्
बहुधा भुङ्क्ते ॥ ११२ ॥

दिक्शब्दाद् दिग्-देश-कालेषु प्रथमा-पञ्चमी-

सप्तम्याः । ७ । २ । ११३ ।

दिशि दृष्टाद् दिगाद्यर्थात् सि-ङ्सि-ङ्यन्तात् स्वार्थं
धा स्यात् । प्राची दिग् रम्या प्राग्रम्यम्, प्राग् देशः कालो वा
रम्यः प्राग्रम्यम्, प्राच्या दिशो देशकालाभ्यां वा आगतः
प्रागागतः, प्राच्या दिशि देशकालयोर्वा वासः प्रागवासः ॥
॥ ११३ ॥

ऊर्ध्वाद् रि-रिष्टातौ उपश्चास्य । ७ । २ । ११४ ।

ऊर्ध्वाद् दिग्देशकालार्थात् सि-ङ्सि-ङ्यन्तादेतौ स्याताम्,
उपश्चोर्ध्वस्य । उपरि, उपरिष्टात् रम्यं आगतो वासो वा ॥

पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ, पुर्-अच्-अध-

श्रौषाम् । ७ । २ । ११५ ।

एभ्यो दिग्देशकार्थेभ्यः सिडसिडयन्तेभ्योऽध्.
अस्तात् च स्यात्, एषां च यथासङ्ग्यं पु., अय, अय् च।
पुरः, अयः, अयः, पुरस्तात्, अयस्तात्, अयस्तात् रम्य-
मागतो वासो वा ॥ ११५ ॥

पराऽवरात् स्तात् । ७ । २ । ११६ ।

आभ्यां दिगाशर्थाभ्यां प्रथमाशन्ताभ्यां स्वार्थे स्तात्
स्यात् । परस्तात्, अवरस्तात् रम्यमागतो वासो वा ॥ ११६ ॥

दक्षिणोत्तरात् चातस् । ७ । २ । ११७ ।

आभ्यां पराचराभ्यां च दिगाशर्थाभ्यां प्रथमाशन्ता-
भ्यां स्वार्थेऽतस् स्यात् । दक्षिणतः, उत्तरतः, परतः, अय-
रतो रम्यमागतो वासो वा ॥ ११७ ॥

अधराऽपरात् चाऽऽत् । ७ । २ । ११८ ।

आभ्यां दक्षिणोत्तराभ्यां च दिगाशर्थाभ्यां प्रथमाश-
न्ताभ्यामात् स्यात् । अधरात्, पश्चात्, दक्षिणात्, उत्तरात्
रम्यमागतो वासो वा ॥ ११८ ॥

वा दक्षिणात् प्रथमा-सप्तम्या आः । ७ । २ । ११९ ।

अस्माद् दिग्देशार्थात् सिडयन्ताद् आ वा स्यात् ।
दक्षिणा, दक्षिणतः, दक्षिणाद्रम्यं वासो वा ॥ ११९ ॥

आहो दूरे । ७ । २ । १२० ।

दूरदिग्देशार्थात् सिडयन्ताद् दक्षिणादा, आहिदच
स्यात् । ग्रामाद् दक्षिणा, दक्षिणाहि रम्यं वासो वा ॥ १२० ॥

वोत्तरात् । ७ । २ । १२१ ।

दिगाद्यर्थादस्मात् सिङ्यन्तादा, आहिश्च वा स्यात्।
उत्तरा; उत्तराहि, उत्तरतः, उत्तराद् रम्यं वासो वा ॥ १२१ ॥

अदूरे एनः । ७ । २ । १२२ ।

दिग्शब्दाददूरदिगाद्यर्थात् सिङ्यन्तादेनः स्यात् ।
पूर्वेणास्य रम्यं वमति वा ॥ १२२ ॥

लुवञ्चः । ७ । २ । १२३ ।

अञ्चत्यन्ताद् दिक्शब्दाद् दिगादिष्टेः सिङ्यन्ताद् विहितो यो धा, एनो वा, तस्य लुप् स्यात् ।
प्राग् रम्यमागतो वासो वा ॥ १२३ ॥

पश्चोऽपरस्य दिक्पूर्वस्य चाऽऽति । ७ । २ । १२४ ।

अपरस्य केवलस्य, दिगर्थपूर्वपदस्य चाति परे पश्चः
स्यात् पश्चात्, दक्षिणपश्चात् रम्यमागतो वासो ॥

वोत्तरपदेऽर्थे । ७ । २ । १२५ ।

अपरस्य केवलस्य, दिक्पूर्वस्य च अर्थे उत्तरपदे पश्चो
वा स्यात् । पश्चार्धम्, अपरार्धम् । दक्षिणपश्चार्धः,
दक्षिणापरार्धः ॥ १२५ ॥

कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां-प्रागतत्तत्त्वे

च्चिः । ७ । २ । १२६ ।

कर्मार्थात् कृगा योगे, कर्त्रर्थार्थं भ्वस्तियोगे प्राग-
भूततद्भावे गम्ये च्चिः स्यात् । शुक्लीकरोति पटं, शुक्ली-
भवति, शुक्लीस्यात् पटः । प्रागिति किम् ? अशुक्लं
शुक्लं करोत्येकदा ॥ १२६ ॥

१ "अधरापरात् चात्" सूत्राद् आन्तरिमन् परे । अपरा दिक् पश्चात्, द्वितीय तु
दिक्पूर्वस्योदाहरणम् ।

२ प्राक् पूर्वम्, अतनराधे-अतस्य तत्त्वे-तद्भावे, अभूततद्भावे गम्ये इति भावः ।

अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लुक्

चवौ । ७ । २ । १२७ ।

एषां चवौ अन्तस्य लुक् स्यात् । अरुस्यात् , महाऽरु-
स्यात् , चक्षुस्यात् , चेतीस्यात् , रहीस्यात् , रजीस्यात् ॥

इसुसोर्वहुलम् । ७ । २ । १२८ ।

इस-उसन्तस्य चवौ बहुलं लुक् स्यात् । सस्पर्शकरोति
नवनीतम् , धनूस्याद् वंशः । न च भवति सर्पिर्भवति,
धनुर्भवति ॥ १२८ ॥

व्यञ्जनस्यान्त ईः । ७ । २ । १२९ ।

व्यञ्जनान्तस्य चवौ बहुलमीरन्तः स्यात् । दृपदीभवति
शिला । न च भवति दृपद्भवति शिला ॥ १२९ ॥

व्याप्तौ स्सात् । ७ । २ । १३० ।

कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वइतिविषये
सादिः सात् स्यात् , व्याप्तौ प्रागतत्तत्त्वस्य सर्वात्मना
द्रव्येण सम्बन्धे गये । अग्निसात् काष्ठं करोति, अग्नि-
साद्भवति , अग्निसात् स्यात् ॥ १३० ॥

जातेः सम्पदा च । ७ । २ । १३१ ।

कृभ्वस्तिभिः, सम्पदा च योगे कृष्कर्मणः, भ्वस्ति-
सम्पत्कर्तुश्च प्रागतत्त्वेन सामान्यस्य व्याप्तौ स्सात् स्यात् ।
अस्यां सेनायां सर्वं शस्त्रमग्निसात् करोति दैवम् , एव-
मग्निसाद् भवति , अग्निसात् स्यात् , अग्निसात् सम्पद्यते
॥ १३१ ॥

१ सर्वं काष्ठं पूर्वमतमग्निमग्निं करोति क्षेमिन्सात् करोति । एवं जलादीना-
मपि । सर्वं लवणं प्राग् अजलं जलं करोति भवति स्याद्वेति जलसात् करोति
भवति स्याद् वा । स्त्रिरपि भवति । द्विसंस्कारकरणं पत्न्यनिषेधार्थम् ।

तत्राऽधीने । ७ । २ । १३२ ।

तत्रेति ड्यन्ताद् आयत्तेऽर्थे कृभ्वस्तिसम्पद्योगे सात्
स्यात् । राजसात्करोति, राजसाद्भवति, राजसात्
स्यात् । राजसात् सम्पद्यते ॥ १३२ ॥

देये त्रा च । ७ । २ । १३३ ।

ड्यन्ताद् देये आयत्तेऽर्थे कृभ्वस्तिसम्पद्योगे त्रा स्यात् ।
देवत्रा करोति द्रव्यम्, देवत्रा भवेत् स्यात् सम्पद्यते वा ।
देय इति किम् ? राजसात् स्यात् राष्ट्रम् ॥ १३३ ॥

सप्तमी-द्वितीयाद् देवाऽऽदिभ्यः । ७ । २ । १३४ ।

एभ्यो इयमन्तेभ्यः स्वार्थं त्रा स्यात् । देवत्रा षसेत्,
भवेत्, स्यात्, करोति वा, एवं मनुष्यत्रा । १३४ ॥

तीय-शम्ब-बीजात् कृगा कृपौ डाच् । ७ । २ । १३५ ।

तीयान्तात् शम्बबीजाभ्यां च कृग्योगे कृपि विषये
डाच् स्यात् । द्वितीया करोति, शम्बा करोति, बीजा
करोति क्षेत्रम् । कृपाविति किम् ? द्वितीयं पठं करोति ॥

सङ्ख्याऽऽदेर्गुणात् । ७ । २ । १३६ ।

सङ्ख्याया आद्यवयवात् परो यो गुणः तदन्तात्
कृग्योगे कृपि विषये डाच् स्यात् । द्विगुणा करोति
क्षेत्रम् ॥ १३६ ॥

समयाद् यापनायाम् । ७ । २ । १३७ ।

अस्मात् कालक्षेत्रे गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात् । समया
करोति कालं क्षिपतीत्यर्थः ॥ १३७ ॥

सपत्र-निष्पत्राद् अतिव्यथने । ७ । २ । १३८ ।

आभ्यां कृग्योगेऽतिपीडने गम्ये डाच् स्यात् । सपत्रा
करोति मृगम्, निष्पत्रा करोति । अतिव्यथन इति किम् ?
सपत्रं करोति तरुं सेकः ॥ १३८ ॥

निष्कुलात् निष्कोषणे । ७ । २ । १३९ ।

अस्मात् कृग्योगे निष्कोषणेऽर्थे डाच् स्यात् । निष्कुला
करोति दाडिमम् । निष्कोषण इति किम् ? निष्कुलं
करोति शशुम् ॥ १३९ ॥

प्रिय-सुखादानुकूल्ये । ७ । २ । १४० ।

आभ्यां कृग्योगे आनुकूल्ये गम्ये डाच् स्यात् । प्रिया
करोति, सुखा करोति गुरुम् । आनुकूल्य इति किम् ?
प्रियं करोति साम, सुखं करोति पौषधव्रतम् ॥ १४० ॥

दुःखात् प्रातिकूल्ये । ७ । २ । १४१ ।

दुःखात् प्रातिकूल्ये गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात् । दुःखा
करोति शशुम् । प्रातिकूल्य इति किम् ? दुःखं करोति
रोगः ॥ १४१ ॥

शूलात् पाके । ७ । २ । १४२ ।

शूलात् पाके गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात् । शूला करोति
मांसम् ॥ १४२ ॥

सत्यादशपथे । ७ । २ । १४३ ।

अशपथार्थात् सत्यात् कृग्योगे डाच् स्यात् । सत्या
करोति वणिगं भाण्डम् । अशपथ इति किम् ? सत्यं
करोति शपथमित्यर्थः ॥ १४३ ॥

मद्र-भद्राद् वपने । ७ । २ । १४४ ।

आभ्यां मुण्डने गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात् । मद्रा करोति
भद्रा करोति नापिनः । वपन इति किम् ? मद्रं करोति,
भद्रं करोति साधुः ॥ १४४ ॥

अव्यक्तानुकरणाद् अनेकस्वरात् कृभ्वस्तिना
अनितौ द्विश्च । ७ । २ । १४५ ।

यस्मिन् ध्वनौ वर्णा विशेषरूपेण नाऽभिव्यज्यन्ते
सोऽव्यक्तः । तदनुकरणार्थादनेकस्वराद् अनितिपरात्
कृभ्वस्तिर्योगे डाच् वा स्यात्, द्विश्चास्य प्रकृतिः । पटपटा
करोति भवेत् स्याच्छा । अनेकस्वरादिति किम् ? न्वाह
करोति । अनिताविति किम् ? पटिति करोति ॥ १४६ ॥

इतावतो लुक् । ७ । २ । १४६ ।

अव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्य योऽदिति, तस्येति
शब्दे लुक् स्यात् । पटिति ॥ १४६ ॥

न द्वित्वे । ७ । २ । १४७ ।

अव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्य द्वित्वे सति इतौ
परेऽतो लुक् न स्यात् । पटत्पटदिति ॥ १४७ ॥

तो वा । ७ । २ । १४८ ।

द्वित्वेऽव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्यानस्तो लुग्वा
स्यात् । पटत्पटेति करोति, पटत्पटदिति वा ॥ १४८ ॥

डाच्यादौ । ७ । २ । १४९ ।

अव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्याच्छब्दान्तस्य द्वित्वे
सति आद्यतस्तो डाचि लुक् स्यात् । पटपटा करोति ।
आदाविति किम् ? पतपता करोति ॥ १४९ ॥

‘बह्वत्पार्थात् कारकादिष्ठाऽनिष्टे षास् । ७।२।१५०।

बह्वत्पार्थाभ्यां कारकवाचिभ्यां यथासङ्ख्यमिष्टेऽनिष्टे च विषये षास् पिप्वा स्यात् । इष्टं प्राशिन्नादि । अनिष्टं श्रादादि । ग्रामे बहवो बहुशो वा ददाति, एवं भूरिशः । अल्पमल्पशो वा धनं दत्ते श्राद्धे, एवं स्तोकशः । इष्टानिष्ट इति किम् ? बहु दत्ते श्राद्धे, अल्पं प्राशिन्ने ॥ १५० ॥

संख्यैकार्थाद् वीप्सायां षास् । ७।२।१५१।

सङ्ख्यैकार्थाभ्यां कारकाभ्यां वीप्सायां योत्यमा नायां षास् वा स्यात् । एकैकमेकशो वा दत्ते, मापं मापं मापशो वा देहि । संख्यैकार्थादिति किम् ? मापौ मापौ दत्ते । वीप्सायामिति किम् ? द्वौ दत्ते ॥ १५१ ॥

सङ्ख्याऽऽदेः पादाऽदिभ्यो दानदण्डे चाकल् लुक् च । ७।२।१५२।

१ यष्टीवर्जं प्रथमादि सर्वविभक्त्याविभक्तमय षास् स्यात्, यष्ट्या सम्बन्धजन्येन कारकत्वाभावात् निषेधः । प्रभूतान् स्तोकान् वा ग्रन्थान् पठतीति प्रभूतशः, स्तोकशो वा ग्रन्थान् पठति । बहुभिर्दृष्टं बहुशो दृष्टम् । बहुभ्यो ददाति बहुशो ददाति । बहुभ्यो ह्येभ्यः पठति बहुशो ह्येभ्यः पठति । बहुषु ग्रहेषु वर्तते इति बहुशो ग्रहेषु वर्तते । यष्ट्या निषेधाद् बहुनामत्वाना वा स्वामीति वाक्यमेव स्यात् । एव बहुभ्योऽप्यर्थेभ्यश्च प्रभूतस्तोत्रादिभ्यः षट्सु विभक्तितु प्रयोगा भवन्ति । भिन्नात् स्त्रीलिङ्गेभ्योऽपि ।

२ एतस्य सङ्ख्यागत्वेऽपि एकत्वविशिष्टवस्तुमहणाय सूत्रे ष्टयक् पाठः । ‘एकैकमेकशो वा दत्ते’ इदं सङ्ख्यादाहरणम्, एकत्वस्य सङ्ख्यात्वाद् ‘मापशो देहि, इति तु एकत्वविशिष्टवस्तुन उदाहरणम् । एव द्विष, पञ्चश, तावच्छ, वतिश, गणश, पणश इति सङ्ख्यायैकार्थोदाहरणानि । शसोऽमात्रे ‘वीप्सायाम्’ (५-४-८०) इति द्वित्वम् । “छत्रं चाक्षवेरस्य स्यादः (७-४-८१) इत्यनेन एतस्य स्यादे पितृ छत्रं, स्वात् तेनैकमिति नियतिः ।

सङ्ख्यार्थादवयवात् परे ये पादादयः, तदन्ताद् दाने
दण्डे वीप्सायां च विषयेऽकल् स्यात्, तद्योगे च प्रकृतेर-
न्तस्य लुक् । द्विपदिकां दत्ते दण्डिनो भुङ्क्ते वा । एवं
द्विशक्तिकाम् ॥ १५२ ॥

तीयात् टीकण् न विद्या चेत् । ७ । २ । १५३ ।

तीयान्तादविद्यार्थात् स्वार्थे टीकण् वा स्यात् ।
द्वितीयम्, द्वितीयाकम् । विद्या तु द्वितीया ॥ १५३ ॥

निष्फले तिलात् पिञ्ज-पेजौ । ७ । २ । १५४ ।

निष्फलार्थात् तिलादेतौ स्याताम् । तिलपिञ्जः,
तिलपेजः ॥ १५४ ॥

प्रायोऽतोर्द्वयसट्-मात्रद् । ७ । २ । १५५ ।

अत्वन्तात् स्वार्थे एतौ स्याताम्, यथालक्ष्यम् ।
यावद्वयसम्, यावन्मात्रम् ॥ १५५ ॥

वर्णाऽव्ययात् स्वरूपे कारः । ७ । २ । १५६ ।

एभ्यः स्वरूपार्थेभ्यः कारो वा स्यात् । अकारः,
अङ्कारः । स्वरूप इति किम् ? अः-विष्णुः ॥ १५६ ॥

राद् एफः । ७ । २ । १५७ ।

वा स्यात् । रेफः । प्रायोऽधिकाराद् रकारः ॥ १५७ ॥

नाम-रूप-भागाद् घेयः । ७ । २ । १५८ ।

एभ्यः स्वार्थे घेयो वा स्यात् । नामघेयम्, रूपघेयम्,
भागघेयम् ॥ १५८ ॥

मर्ताऽऽदिभ्यो यः । ७ । २ । १५९ ।

एभ्यो यः स्यात् । मर्त्यः, सूर्यः ॥ १५९ ॥

नवाद् ईन-तन-त्नं च नू चास्य । ७ । २ । १६० ।

नवात् स्वार्थे एते यश्च वा स्युः, तद्योगे च नवम्य-
नूः । नवीनम्, नूतनम्, नूतनम्, नव्यम् ॥ १६० ॥

प्रात् पुराणे नञ्च । ७ । २ । १६१ ।

पुराणार्थात् प्रात् न-ईन-तन-ज्ञाश्च स्युः । प्रणम्,
प्रीणम्, प्रतनम्, प्रत्नं पुराणम् ॥ १६१ ॥

देवात् तल् । ७ । २ । १६२ ।

स्वार्थे वा स्यात् । देवता ॥ १६२ ॥

होत्राया ईयः । ७ । २ । १६३ ।

स्वार्थे वा स्यात् । होत्रीयम् ॥ १६३ ॥

भेषजादिभ्यः ळ्यण् । ७ । २ । १६४ ।

स्वाधं वा स्यात् । भेषज्यम्, आनन्त्यम् ॥ १६४ ॥

प्रज्ञाऽऽदिभ्योऽण् । ७ । २ । १६५ ।

स्वार्थेऽण् वा स्यात् । प्राज्ञः, वाणिजः ॥ १६५ ॥

श्रोत्रौषधि-कृष्णात् शरीर-भेषज-

मृगे । ७ । २ । १६६ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यं शरीराद्यर्थेभ्यः स्वार्थेऽण् वा
स्यात् । श्रोत्रं वपुः, औषधं भेषजम्, काष्णो मृगः ॥

कर्मणः सन्दिष्टे । ७ । २ । १६७ ।

सन्दिष्टार्थात् कर्मणः स्वार्थेऽण् वा स्यात् । अन्ये-
नान्योऽन्यस्मै यदाह त्वयेदं कार्यमिति तत्सन्दिष्टम् ।
कर्मणम् ॥ १६७ ॥

वाच इकण् । ७ । २ । १६८ ।

सन्दिष्टार्थात् स्यात् । वाचिकं वक्ति ॥ १६८ ॥

विनयाऽऽदिभ्यः । ७ । २ । १६९ ।

स्वार्थे इकण् वा स्यात् । वैनयिकम् , सामयिकम् ॥

उपायाद् ह्रस्वश्च । ७ । २ । १७० ।

स्वार्थे इकण् वा स्यात् , तद्योगे च ह्रस्वः । औपयि
कम् ॥ १७० ॥

मृदस्तिकः । ७ । २ । १७१ ।

स्वार्थे वा स्यात् । मृत्तिका, मृत् ॥ १७१ ॥

स-स्नौ प्रशस्ते । ७ । २ । १७२ ।

प्रशस्तार्थात् मृदः सम्नौ वा स्याताम् । मृत्सा,
मृत्स्ना ॥ १७२ ॥

इत्याचार्यहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधान-

स्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्याध्यायस्य

द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ७ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

प्रकृते मयद् । ७ । ३ । १ ।

प्राचुर्येण प्राधान्येन वा कृतं प्रकृतम् । तदर्थान् स्वार्थे
मयद् स्यात् । अन्नमयम् , पूजामयम् ॥ १ ॥

अस्मिन् । ७ । ३ । २ ।

प्रकृतार्थादस्मिन्निति विषये मयद् स्यात् । अपूपमयं
पर्व २ ॥

तयोः समूहवच्च बहुषु । ७ । ३ । ३ ।

प्रकृतेऽस्मिन्निति च विषययोर्वहर्थात् समूह इव
प्रत्ययः स्यात् , मयद् च । आपूपिकम् , अपूपमयम्
अपूपास्तत्पर्व वा ॥ ३ ॥

निन्द्ये पाशप् । ७ । ३ । ४ ।

निन्द्यार्थात् स्वार्थं पाशप् स्यात् । छान्दसपाशः ॥ ४ ॥

प्रकृष्टे तमप् । ७ । ३ । ५ ।

प्रकृष्टार्थात् तमप् स्यात् । शुक्लतमः , कारकतमः ॥ ५ ॥

द्वयोर्विभज्ये च तरप् । ७ । ३ । ६ ।

द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टे विभज्ये च वर्त्तमानात् तरप् स्यात् ।
पटुतरा स्त्री , साङ्काश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रका आढ्यतराः ॥

कचित् स्वार्थे । ७ । ३ । ७ ।

यथालक्ष्यं स्वार्थे तरप् स्यात् । अभिन्नतरकम् ,
उच्चैस्तराम् ॥ ७ ॥

किम्-त्याद्येऽव्ययादसत्त्वे तयोरन्त-

स्याम् । ७ । ३ । ८ ।

किमस्त्याद्यन्ताद् एकारान्तादव्ययोच्च परयोस्तमर्प-
तरपोरन्तस्याम् स्यात्, न चेत् तौ सत्त्वे द्रव्ये वर्तन्ते । किन्त-
राम्, किन्तमाम्, पचतितराम्, पचतितमाम्,
पूर्वाह्नेतराम्, पूर्वाह्नेतमां भुङ्क्ते, अतितराम्, अतितमाम्,
असत्त्वं इति किम् ? किन्तरं दारु ॥ ८ ॥

गुणाङ्गाद् वेष्टेयसू । ७ । ३ । ९ ।

गुणप्रवृत्तिहेतुकात् तमपुतरपोर्विषये यथासद्व्यमेतौ
वा स्याताम् । पटिष्ठः, पटुतमः । गरीयान्, गुरुतरः ॥ ९ ॥

त्यादेश्च प्रशस्ते रूपम् । ७ । ३ । १० ।

त्याद्यन्तात् नाम्नश्च प्रशस्तार्थाद् रूपम् स्यात् । पच-
तिरूपम्, दस्युरूपम् ॥ १० ॥

अतमवादेरीपदसमाप्ते कल्पप्-देश्यप्-देशी-

यर् । ७ । ३ । ११ ।

१ तिवाशाख्यातप्रत्ययान्तेभ्य । द्वयधिकविभज्ये प्रकृष्टे तमर्, द्वयो
र्मध्ये विभज्ये प्रकृष्टेऽर्थे तु तरप् स्यात् । पित्वात् मित्र्यामपि । इदमनयोःतिशयेन
किं पचति कितरा पचति । इदमेयामतिशयेन किं पचति किन्तमा पचति ।
एव पचतितरा, पचतितमाम् । तयोः तरप्-तमपोरित्यर्थः ।

२ तिवाद्यन्तेभ्यो रूपप्रत्ययपददेश्यप्देशीयर्प्रत्ययेषु नपुसकलिङ्गमेव वचनं
य भवत, तिवाद्यन्ताना क्रियाप्रधानत्वात् तस्याथ साप्यत्वेन लिङ्गसह्याऽसम्भवात्
यथा प्रशस्तं पचति पचतिरूपम्, द्वित्वे पचतोरूपम्, बहुत्वे पचन्तिरूपम् ।
पभूवरूपम् ईषदसमाप्ता गच्छन्ति इति गच्छन्तिरूपम् । एव देश्यादिष्वपि ।
नाम्नस्तु प्रकृतिलिङ्ग द्विषद्वचनेऽपि च भवत, यथा पटुदेशीय पुरप,
पटुदेशीया स्त्री च । एव पटुदेशीयो पुरुषावित्यादि ।

किञ्चिदसमासार्थात् त्याग्यन्तात् तमवान्द्यन्तवर्जिते
स्युः । पचतिकल्पम्, पचतिदेश्यम्, पचतिदेशोयम्,
पदुकल्पा, पदुदेश्या, पदुदेशीया ॥ ११ ॥

नाम्नः प्राग् बहुर्वा । ७ । ३ । १२ ।

ईषदपरिसमासार्थात् नाम्नः प्राग् बहुर्वा स्यात् ।
बहुपदुः, पदुकल्पः ॥ १२ ॥

न तमवादिः कपोऽच्छिन्नाऽऽदिभ्यः । ७ । ३ । १३ ।

छिन्नादिवर्जाद् यः कप्, तदन्तात् तमवादिर्न स्यात् ।
अयमेषामनयोर्वा प्रकृष्टः पदुकः । अच्छिन्नादिभ्य इति
किम् ? छिन्नकतमः ॥ १३ ॥

अनत्यन्ते । ७ । ३ । १४ ।

अनत्यन्तार्थात् क्यन्तात् तमवादिर्न स्यात् । इदमे-
षामनयोर्वा प्रकृष्टं छिन्नकम्, भिन्नकम् ॥ १४ ॥

यावाऽऽदिभ्यः कः । ७ । ३ । १५ ।

स्वार्थे कः स्यात् । यावकः, मणिकः ॥ १५ ॥

कुमारीक्रीडनेयसोः । ७ । ३ । १६ ।

कुमारीणां यत् क्रीडनं तदार्थाद्, ईयस्वन्ताच्च स्वार्थे
कः स्यात् । कन्दुकः, श्रेयस्कः ॥ १६ ॥

लोहितात् मणौ । ७ । ३ । १७ ।

अस्मात् मण्यर्थात् स्वार्थे को वा स्यात् । लोहितको
मणिः, लोहितो मणिः ॥ १७ ॥

रक्ताऽनित्यवर्णयोः । ७ । ३ । १८ ।

लाक्षादिरक्तार्थाद् अनित्यवर्णार्थान्च लोहितात् को वा स्यात् । लोहितकः पटः, लोहितकमक्षि कोपेन ॥१८॥

कालात् । ७ । ३ । १९ ।

कज्जलादिरक्तेऽनित्यवर्णे च वर्तमानात् कालात् को वा स्यात् । काल एव कालकः पटः, कालकं मुखं शोकेन ॥ १९ ॥

शीतोष्णाद् ऋतौ । ७ । ३ । २० ।

आभ्यामृत्वार्थाभ्यां को वा स्यात् । शीतकः, उष्णक ऋतुः ॥ २० ॥

लून-वियातात् पशौ । ७ । ३ । २१ ।

आभ्यां पश्वार्थाभ्यां को वा स्यात् । लूनकः, वियातकः पशु ॥ २१ ॥

स्नाताद् वेदसमाप्तौ । ७ । ३ । २२ ।

अस्यां गम्यायां स्नातात् कः स्यात् । वेदं समाप्य स्नातः स्नातकः ॥ २२ ॥

तनु-पुत्राऽणु-वृहती-शून्यात् सूत्र-कृत्रिम-निपुणा-
ऽऽच्छादन-रिक्ते । ७ । ३ । २३ ।

तन्वादिभ्यो यथासंख्यं सूत्रार्थेभ्यः कः स्यात् । तनुकं सूत्रम्, पुत्रकः कृत्रिमः, अणुको निपुणः, वृहतीका आच्छादनम्, शून्यको रिक्तः ॥ २३ ॥

भागेऽष्टमात् जः । ७ । ३ । २४ ।

भागार्थादस्मात् प्रो वा स्यात् । आष्टमो भागः ॥२४॥

पष्ठात् । ७ । ३ । २५ ।

अस्माद् भागार्थात् जो वा स्यात् । पाष्ठो भागः ॥

माने कश्च । ७ । ३ । २६ ।

मीयते येन तद्रूपभागार्थात् पष्ठात् को प्रश्न वा
स्यात् । पष्ठकः, पाष्ठः भागो मानं चेत् । २६ ॥

एकादाकिन् चाऽसहाये । ७ । ३ । २७ ।

असहायार्थादेकाद् आकिन् कश्च स्यात् । एकाकी,
एककः ॥ २७ ॥

प्राक् नित्यात् कप् । ७ । ३ । २८ ।

नित्यसङ्कीर्तनात् प्राग् येषां स्तेषु व्योत्येषु कप् अधिकृतो
ज्ञेयः । कुत्सितोऽल्पोऽज्ञातो वाऽधः—अश्वकः ॥ २८ ॥

त्यादि-सर्वाऽऽदेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वो—

ऽक् । ७ । ३ । २९ ।

त्याद्यन्तस्य, सर्वादेश्च स्वराणां मध्ये योऽन्त्यस्वरः
तस्मात् पूर्वोऽक् स्यात् । प्राग् नित्यात् कुत्सितमल्प
मज्ञातं वा पचति पचतकि, सर्वके. विश्वके ॥ २९ ॥

युष्मदस्मदोऽसोभादिस्थादेः । ७ । ३ । ३० ।

अनयोः स-ओ-भादिजस्याद्यन्तयोः स्वरेष्वन्त्यात्
पूर्वोऽक् स्यात् । त्वयका, मयका । असोभादिस्थादेरिति
किम् ? युष्मकासु, युवकयोः, युवकाभ्याम् ॥ ३० ॥

अन्ययस्य को द् च । ७ । ३ । ३१ ।

१ युष्मकासु इति याद, द्वितीयमोक्षरादे, अन्य तु मादे प्रत्युदाहरणं
ज्ञेयम् । एतेषु प्रत्युदाहरणेषु युष्मदस्मदोऽन्त्यस्वरात् पूर्वोऽक् पूर्वसूत्राच्चात नाननेति ।

प्राक् नित्याद्येऽर्थास्तेषु योत्येष्वव्ययस्य स्वरात्
पूर्वोऽक स्यात्, तद्योगे, चाऽस्य को दे । कुत्सिताद्युच्चैः
उच्चकैः, एवं धिक्, धकिद् ॥ ३१ ॥

तूष्णीकाम् । ७ । ३ । ३२ ।

तूष्णीमो मः प्राक् का इत्यन्तो निपात्यः, प्राक् नित्यात् ।
कुत्सितादि तूष्णीं तूष्णीकामास्ते ॥ ३२ ॥

कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाते । ७ । ३ । ३३ ।

कुत्सिताद्यपाधिकार्थात् यथायोगं कवादयः स्युः ।
अश्वकः, पचतकि, उच्चकैः ३३ ॥

अनुकम्पा-तद्युक्तनोत्योः । ७ । ३ । ३४ ।

अनुकम्पायां तद्युक्तायां च नीती गम्यायां यथायोगं
कवादयः स्युः । पुत्रकः, स्वपिषकि, पुत्रकः, 'एहकि,
उत्सङ्गके उपविश, कर्मकेनाऽसि दिग्धकः ॥ ३४ ॥

अजातेर्नृनाम्नो बहुस्वरात् इयेकेलं

वा । ७ । ३ । ३५ ।

मनुष्यनाम्नो बहुस्वरादनुकम्पायां एते वा स्युः,
न चेत् नृनामजात्यर्थम् । देवियः, देविकः, देविलः, देव-
दत्तकः । अजातेरिति किम् ? महिषकः ॥ ३५ ॥

वोपादेरडाऽको च । ७ । ३ । ३६ ।

१ ककारान्तस्याध्ययस्य दकारान्तादेशो भवतीत्यर्थः । यथा धिक्-
इत्यस्य भकि दकारेण जाते धकिद्, पृथक्पृथक् इत्यनयो पृथक्पृथक् इति
स्यात् । यपोऽपवादः । कुत्सितमन्त्रं शतमुच्चैरित्यर्थः कुत्सिताप्येवमित्युक्तम् ।

२ अनुकम्पितो देवदत्तो देविय इत्यादि । "द्वितीयात् स्वरादूर्ध्वम्"
(७-३-४१) इत्यनारद्धः । एवं इक्-इल-अह-अशदिष्वपि ।

उपपूर्वादजात्यर्थाद धनुस्वरात् नृनाम्नोऽनुकम्पाया-
मडाकौ, इय-इक-इलाश्च वा स्युः । उपडः, उपकः, उपियः,
उपिकः, उपिलः, उपेन्द्रदत्तकः ॥ ३६

ऋवर्णोवर्णात् स्वरादेरादेलुक् प्रकृत्या
च । ७ । ३ । ३७ ।

ऋवर्णान्तोवर्णान्ताभ्यां परस्यानुकम्पोत्पन्नस्य स्वारादेः
प्रत्ययस्याऽऽदेर्लुक् स्यात्, लुकि तु सति प्रकृतेः प्रकृतिः ।
मातृयः, मातृकः, मातृलः, वायुयः, वायुकः, वायुलः ।
स्वरादेरिति किम् ? मद्रवाहुकः ॥ ३७ ॥

लुक्पुत्तरपदस्य कप् । ७ । ३ । ३८ ।

नृनाम्नो यवुत्तरपदं तस्य, “ते लुग्” (पृ० १८२) वा इति
लुकि सति ततः कप् स्यात्, अनुकम्पायां गम्पायाम् ।
देवदत्ता । लुकि, देवी । अनुकम्पिताऽसौ देवका । उत्तर-
पदस्येति किम् ? दत्तिका ॥ ३८ ॥

लुक् चाऽजिनान्तात् । ७ । ३ । ३९ ।

अजिनान्तात् नृनाम्नोऽनुकम्पायां कप् स्यात्,
तन्योगे च लुगुत्तरपदस्य । व्याघ्रकः ॥ ३९ ॥

षड्वर्जैकस्वरपूत्रपदस्य स्वरे । ७ । ३ । ४० ।

षड्वर्जमेकस्वरं पूर्वपदं यस्य, तस्योत्तरपदस्यानुक-
म्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये लुक् स्यात् । अनुकम्पितो वागाशी
वाचियः । षड्वर्जैत्यादीति किम् ? उपेन्द्रेण दत्तः उपेन्द्र-
दत्तः, सोऽनुकम्पित उपडः, षड्वलिस्तु षडियः । स्वर
इति किम् ? वागाशीर्दत्तकः ॥ ४० ॥

द्वितीयात् स्वरादूर्ध्वम् । ७ । ३ । ४१ ।

अनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये प्रकृतेर्द्वितीयात् स्वरा-
दूर्ध्वं लुक् स्यात् । देवियः ॥ ४१ ॥

सन्ध्यक्षरात् तेन । ७ । ३ । ४२ ।

अनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये प्रकृतेर्द्वितीयात् सन्ध्यक्ष-
रस्वरादूर्ध्वं तेन सन्ध्यक्षरेण सह लुक् स्यात् । कुबियः,
कुहिकः ॥ ४२ ॥

शेवलाद्यादेस्तृतीयात् । ७ । ३ । ४३ ।

शेवलादिपूर्वपदस्य नृनाम्नोऽनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ
प्रत्यये 'तृतीयात् स्वरादूर्ध्वं लुक् स्यात् । शेवलिय,
सुपरियः ॥ ४३ ॥

क्वचित् तुर्यात् । ७ । ३ । ४४ ।

अनुकम्पोत्पन्ने स्वरादौ प्रत्यये यथालक्ष्यं चतुर्थात्
स्वरादूर्ध्वं लुक् स्यात् । बृहस्पतियः । क्वचिदिति किम् ?
उपहः ॥ ४४ ॥

पूर्वपदस्य वा । ७ । ३ । ४५ ।

अनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये पूर्वपदस्य लुक् वा
स्यात् । दत्तियः, देवियः ॥ ४५ ॥

ह्रस्वे । ७ । ३ । ४६ ।

'१ आदितो गणनया यस्तृतीयः' स्वरस्ततः परे एकोऽनेके वा वर्णास्तेषां
लुक् स्यात् । अनुश्रुतिः । शेवलदत्तः इति शेवलिय इत्यत्र इये प्रत्यये 'परे तृतीयात्
स्वरादूर्ध्वस्य दत्तइत्यस्य लुक् स्यात् ।

हरस्वार्थात् यथायोगं कयादि स्यात् । पटकः,
पचतकि ॥ ४६ ॥

कुटी-शुण्डाद् रः । ७ । ३ । ४७ ।

आभ्यां ह्रस्वार्थाभ्यां रः स्यात् । कुटीरः, शुण्डारः ॥

शम्या रु-रौ । ७ । ३ । ४८ ।

अस्माद् ह्रस्वार्थादेनौ स्याताम् । शमीरुः, शमीरः ॥

कुत्वा डुपः । ७ । ३ । ४९ ।

अस्मात् हरस्वार्थात् डुपः स्यात् । कुतुपः ॥ ४९ ॥

कासू-गोणीभ्यां तरद् । ७ । ३ । ५० ।

आभ्यां ह्रस्वार्थाभ्यां तरद् स्यात् । कामृनरी,
गोणीतररी ॥ ५० ॥

वत्सोक्षाऽश्वर्षभाद् हासे पित् । ७ । ३ । ५१ ।

एभ्यः स्वप्रवृत्तिहेतोर्द्वासे गन्ये तरद् पित् स्यात् ।
वत्सनरः, उक्षतरः, अश्वतरः, ऋषभनरः । ५१ ॥

वैकाद् द्वयोर्निर्धार्ये डतरः । ७ । ३ । ५२ ।

एकाद् द्वयोरेकस्मिन् निर्धार्ये डतरो वा स्यात् ।
एकतरः, एकको वा भवतोः कठः पदुगन्ता चित्रो दण्डी
वा ॥ ५२ ॥

यत्-तत्-किमन्यात् । ७ । ३ । ५३ ।

एभ्यो द्वयोरेकस्मिन्निर्धार्ये वर्तमानेभ्यो डतरः
स्यात् । यतरो भवनोः कठादिस्तर आगच्छेत्, एवं
कतरः, अन्यतरः ॥ ५३ ॥

बहूनां प्रश्ने डतमश्च वा । ७ । ३ । ५४ ।

यदादिभ्यो बहूना मध्ये निर्द्धार्यार्थेभ्यः प्रश्ने डतमो
डतरश्च वा स्यात् । यतमो यतरो वा भवतां कठस्ततर-
स्ततमो वा यातु । एवं कतमः, कतरः । अन्यतमः,
अन्यतरः । पक्षे, यको यो वा । सकः, स वा भवतां
कठ इत्यादि ॥ ५४ ॥

वैकात् । ७ । ३ । ५५ ।

एकाद् बहूनां मध्ये निर्द्धार्यार्थात् डतमो वा स्यात् ।
एकतमः, एककः, एको वा भवतां कठः ॥ ५५ ॥

क्तात् तमवादेशचानत्यन्ते । ७ । ३ । ५६ ।

क्तान्तात् केवलात् तमवाद्यन्ताच्चानत्यन्तार्थात्
कप् स्यात् । अनत्यन्तं भिन्नं भिन्नकम्, भिन्नतमकम्,
भिन्नतरकम् ॥ ५६ ॥

न सामिवचने । ७ । ३ । ५७ ।

अर्द्धवचने उपपदे अनत्यन्तार्थात् क्तान्तात् केवलात्
तमवाद्यन्ताच्च कप् न स्यात् । सामि अनत्यन्तं भिन्नम्,
अर्द्धमनत्यन्तं भिन्नम् ॥ ५७ ॥

नित्यं ज-जिनोऽण् । ७ । ३ । ५८ ।

जविनन्तात् स्वार्थं नित्यमण् स्यात् । व्यावकोशी,
साङ्कोटिनम् ॥ ५८ ॥

विसारिणो मत्स्ये । ७ । ३ । ५९ ।

अस्मात् मत्स्यार्थात् स्वार्थेऽण् स्यात् । वैसारिणो
मत्स्यः । ५९ ॥

पूगादमुख्यकात् ज्यो द्विः । ७ । ३ । ६० ।

नानाजातीया अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः सङ्घाः
पूगाः । तदर्थान् स्वार्थे ज्यो द्विः स्यात्, न चेत् पूगार्थं
मुख्यार्थकान्तम् । लौहध्वज्यः, लोहध्वजाः । अमुख्यका-
दिति किम् ? देवदत्तकः पूगः ॥ ६० ॥

व्रातादन्त्रियाम् । ७ । ३ । ६१ ।

नानाजातीया अनियतवृत्तयः शरीरायासजीविनः
सङ्घा व्राताः । तदर्थान्दस्त्रियां स्वार्थे ज्यो द्वि स्यात् ।
कापोतपाक्यः, स्त्री तु कपोतपाका ॥ ६१ ॥

शस्त्रजीविसङ्घात् ज्यङ् वा । ७ । ३ । ६२ ।

एतदर्थान् स्वार्थे द्विर्ज्यङ् वा स्यात् । शार्बयः ।
शबरः, पुलिन्दाः । पक्षे, शबरः । सङ्घादिति किम् ?
बागुरः ॥ ६२ ॥

वाहीकेष्वब्राह्मण-राजन्येभ्यः । ७ । ३ । ६३ ।

एषु यः शस्त्रजीविसङ्घो ब्राह्मणराजन्यवर्जः तद-
र्थान् स्वार्थे द्विर्ज्यङ् स्यात् । कौण्डीविश्यः, कुण्डीविशाः ।
अब्राह्मणेत्यादीति किम् ? गौपालि, राजन्यः ॥ ६३ ॥

वृकात् टेण्यण् । ७ । ३ । ६४ ।

वृकात् शस्त्रजीविसङ्घार्थान् स्वार्थे टेण्यण् द्विः
स्यात् । वार्केण्यः ॥ ६४ ॥

यौधेयाऽऽदेरञ् । ७ । ३ । ६५ ।

एभ्यः शस्त्रजीविसंघार्थेभ्योऽञ् द्विः स्यात् । यौधेयः,
घार्तेयः ॥ ६५ ॥

पश्वदिरेण् । ७ । ३ । ६६ ।

एभ्यः शस्त्रजीविसंघार्थेभ्यः स्वार्थेऽण् द्विः स्यात् ।
पार्श्वः, राक्षसः ॥ ६६ ॥

दामन्यादेरीयः । ७ । ३ । ६७ ।

एभ्यः शस्त्रजीविसंघार्थेभ्यः स्वार्थे ईयो द्विः स्यात् ।
दामनीयः, औलपीयः ॥ ६७ ॥

श्रुमत्-शमीवत्-शिखावत्-शालावदृणावत्-विद-
भृदभिजितो गोत्रेऽणो यञ् । ७ । ३ । ६८ ।

एभ्यो गोत्राऽणन्तेभ्यः स्वार्थे यञ् द्विः स्यात् ।
श्रौमत्यः, शामीवत्यः, शैखावत्यः, शालावत्यः, और्णा-
वत्यः, वैदभृत्यः, आभिजित्यः ॥ ६८ ॥

समासान्तः । ७ । ३ । ६९ ।

अतः परं विधास्यमानं समासस्यावयवः स्यात्,
ततस्तस्य तत्तत्समाससंज्ञा । सुजम्भे, सुजम्भानी स्त्रियौ,
उपधुरम्, छिधुरी, स्रक्त्वचिनी ॥ ६९ ॥

न किमः क्षेपे । ७ । ३ । ७० ।

१ इदमभिधायकम् । पार्श्वदिरेण्यसि यादव्यानुवृत्तिः । अत एव प्रत्यय-
वश्यन्ते तं गणागत्यान्ता अवयवा भवन्ति तत्पदान्तेन गृह्यन्ते । प्रयोग-
नाराय षट्पदीति-अध्वरीभाष-द्विगु-द्वन्द्व-बन्धवार्यादिगणागत्या ।

निन्दार्थात् किम् परं यद् ऋगादिस्तदन्तात् समासात्
समासान्तो न स्यात् । किंभूः, किंसम्बा । क्षेप इति
किम् ? केपां राजा किंराजः ॥ ७० ॥

नञ्त्तत्पुरुषात् । ७ । ३ । ७१ ।

अस्मात् समासान्तो न स्यात् । अनृक, अराजा ।
तत्पुरुषादिति किम् ? न विद्यते धूः अस्याधुरं शकटम् ॥

पूजा-स्वतेः प्राक् टात् । ७ । ३ । ७२ ।

पूजार्थस्वतिभ्यां परं यद् ऋगादि तदन्तात् टात् प्राग् यः
समासान्तः, स न स्यात् । सुधूः, अतिवूरियम् । पूजेति
किम् ? अतिराजोऽरिः । प्राग् टादिति किम् ? स्वहुलं
काष्ठम् ॥ ७२ ॥

वहोर्डः । ७ । ३ । ७३ ।

इस्य प्राप्तियेतस्ततः समासान्तो डः कच्च न स्यात् ।
उपग्रहबो घटाः । ड इति किम् ? प्रियवहुकः ॥ ७३ ॥

इच् युद्धे । ७ । ३ । ७४ ।

युद्धे यः समास उक्तस्तस्मादिच् समासान्तः स्यात् ।
केशाकेशि ॥ ७४ ॥

द्विदण्डादिः । ७ । ३ । ७५ ।

एते इजन्ताः साधवः स्युः । द्विदण्डि हन्ति, उमा-
दन्ति ॥ ७५ ॥

ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत् । ७ । ३ । ७६ ।

१ कुत्सिताऽप्योऽत्र किञ्चद कुत्सित सखा विसखा, एवं किंराज्यादियु क्षेपार्थत्वात्
समासान्तात् ॥ किं तु "किं क्षेप" (५० १५१) सूत्रेण तत्पुरुष कर्मधारय
समास । त्वं समासान्तत्वे तु कस्य केपा वा राजा किंराज इत्यत्र "राजन्
सत्वे (७-३-१०३) सूत्रादत्र स्यात् ।

ऋगाद्यन्तात् समासादत् समासान्तः स्यात् ।
अर्द्धर्चः, त्रिपुरम्, जलपथः, द्वीपम् ॥ ७३ ॥

धुरोऽनक्षस्य । ७ । ३ । ७७ ।

धुरन्तात् समासादत् समासान्तः स्यात्, चेद् धूर्नाक्ष-
स्य । राजधुरा । अनक्षस्येति किम् ? अक्षधूः ॥ ७७ ॥

सङ्ख्या-पाण्डूदक्-कृष्णाद् भूमेः । ७ । ३ । ७८ ।

सङ्ख्याऽर्थात् पाण्ड्वादेश्च परो यो भूमिस्तदन्तादत्
समासान्तः स्यात् । द्विभूमम्, पाण्डुभूमम्, उदग्भूमम्,
कृष्णभूमम् ॥ ७८ ॥

उपसर्गादध्वनः । ७ । ३ । ७९ ।

उपसर्गाद् धातुयोग्यात् प्रादेः परादध्वनो अः समा-
सान्तः स्यात् । प्राध्वो रथः ॥ ७९ ॥

समवाऽन्धात् तमसः । ७ । ३ । ८० ।

एभ्यः परो यस्तमस् तदन्तादत् समासान्तः स्यात् ।
सन्तमसम्, अवतमसं, अन्वतमसम् ॥ ८० ॥

तप्तान्ववाद् रहसः । ७ । ३ । ८१ ।

तप्तादिपूर्वा यो रहस् तदन्तादः समासान्तः स्यात् ।
तप्तरहसम्, अनुरहसम्, अवरहसम् ॥ ८१ ॥

प्रत्यन्ववात् साम-लोमः । ७ । ३ । ८२ ।

एभ्यः परौ यौ सामलोमानौ, तदन्तादः समासान्तः
स्यात् । प्रतिसामम्, अनुसामम्, अवसामम्, प्रतिलोमः,
अनुलोमः, अवलोमः ॥ ८२ ॥

ब्रह्म-हस्ति-राजपल्याद् वर्चसः । ७ । ३ । ३८ ।

ब्रह्मादिपूर्वाद् वचंसन्तादत् समासान्तः स्यात् ।
ब्रह्मवचंसम्, हस्तिवचंसम्, राजवचंसम्, पत्न्यवचंसम् ॥

प्रतेरुरसः सप्तम्याः । ७ । ३ । ८४ ।

प्रतिपूर्वात् सप्तम्यन्तोरसन्ताददन्तः स्यात् । प्रत्युर-
सम् । सप्तम्या इति किम् ? प्रत्युरः ॥ ८४ ॥

अक्षणोऽप्राण्यङ्गे । ७ । ३ । ८५ ।

अप्राण्यङ्गार्थादक्ष्यन्ताददन्तः स्यात् । लवणाक्षम् ।
अप्राण्यङ्ग इति किम् ? अजाक्षि ॥ ८५ ॥

सम्कटाभ्याम् । ७ । ३ । ८६ ।

आभ्यां परादक्ष्यन्ताददन्तः स्यात् । समक्षम् ,
कटाक्षः ॥ ८६ ॥

प्रति-परोऽनोरव्ययीभावात् । ७ । ३ । ८७ ।

प्रत्यादिपूर्वादव्यन्तादव्ययीभावादत् स्यात् । प्रत्य-
क्षम् , परीक्षम् , अन्वक्षम् ॥ ८७ ॥

अनः । ७ । ३ । ८८ ।

अन्नन्तादव्ययीभावादः स्यात् । उपतक्षम् ॥ ८८ ॥

नपुंसकाद्वा । ७ । ३ । ८९ ।

अन्नन्तं पत् क्लीबं तदन्तादव्ययीभावादद् वा स्यात् ।
उपचर्मम्, उपचम्म ॥ ८९ ॥

गिरि-नदी-पौर्णमास्याग्रहायण्यपञ्चम-

वर्ग्याद् वा । ७ । ३ । ९० ।

एतदन्तात् पञ्चमवर्गवर्जवर्गान्ताच्चाव्ययीभावादद् वा
स्यात् । अन्तर्गिरम्, अन्तर्गिरि । उपनदम्, उपनदि ।

उपपौर्णमासन्, उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणम्, उपाग्रहा-
यणि । उपस्तुचम्, उपस्तुक् ॥ ९० ॥

संख्याया नदी-गोदावरीभ्याम् । ७ । ३ । ९१ ।

सङ्ख्यायार्थात् परौ यावेतौ तदन्तादव्ययीभावादः
स्यात् । पञ्चनदम्, द्विगोदावरम् ॥ ९१ ॥

शरदादेः । ७ । ३ । ९२ ।

शरदाद्यन्तादव्ययीभावादत् स्यात् । उपशरदम्,
प्रतित्यदम् ॥ ९२ ॥

जराया जरस् च । ७ । ३ । ९३ ।

जराऽन्तादव्ययीभावादत् स्यात्, तद्योगे च जराया
जरस् । उपजरसम् ॥ ९३ ॥

सरजसोपशुनाऽनुगवम् । ७ । ३ । ९४ ।

एतेऽव्ययीभावा अदन्ता निपात्याः । सरजसं भुङ्क्ते,
उपशुनमास्ते, अनुगवमनेः ॥ ९४ ॥

जात-महद्-बृद्धादुक्षः कर्मधारयात् । ७ । ३ । ९५ ।

एभ्यः परो य उक्षा, तदन्तात् कर्मधारयादत् स्यात् ।
जातोक्षः, महोक्षः, बृदोक्षः । कर्मधारयादिति किम् ?
जातस्योक्षा जातोक्षा ॥ ९५ ॥

स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वाच्च । ७ । ३ । ९६ ।

स्त्रियाः परो यः पुमान्, तदन्तात् द्वन्द्वात् कर्मधार-
याच्चाऽत् स्यात् । स्त्रीपुंसौ, स्त्रीपुंसः शिखण्डी ॥ ९६ ॥

१ गामन्वायतमनुगवम् । “दे०ऽनु.” (५० १३६) सूत्रात् समातः ।

अन. शब्दमितिर्थ ।

ऋक्साम-ऋग्यजुष-धेन्वनहुह-वाङ्मनसाऽ-
होरात्र-रात्रिदिव-नक्तंदिवाऽहर्दि-
वोर्वष्ठीव-पदष्ठीवाऽक्षिभ्रुव-दारग-
वम् । ७ । ३ । ९७ ।

एते द्वन्द्वा भदन्ता निपात्याः । ऋक्सामे, ऋग्य-
जुषम्, धेन्वनहुहौ, वाङ्मनसे, अहोरात्रः, रात्रिदिवम्,
नक्तंदिवम्, अहर्दिवम्, ऊर्वष्ठीवम्, पदष्ठीवम्, अक्षि-
भ्रुवम्, दारगवम् ॥ ९७ ॥

चवर्ग-द-प-हः समाहारे । ७ । ३ । ९८ ।

एतदन्ताद् द्वन्द्वात् समाहारार्थादत् स्यात् । वाक्त्व-
चम्, संपद्विपदम्, वाक्त्ववचम्, छत्रोपानहम् ।
समाहार इति किम् ? प्राष्टृदशरदभ्याम् ॥ ९८ ॥

द्विगोरन्नहोऽद् । ७ । ३ । ९९ ।

अन्नन्तादहन्नन्ताच्च समाहारार्थाद् द्विगोरद् स्यात् ।
पञ्चतक्षी, पञ्चतक्षम्, द्वयहः । द्विगोरिति किम् ? समहः ॥

द्वि-त्रेरायुषः । ७ । ३ । १०० ।

आभ्यां परो य आयुष्, तदन्तात् समाहारार्थाद् द्वि-
गोरद् स्यात् । द्वयायुषम्, त्रयायुषम् ॥ १०० ॥

वाऽञ्जलेरलुकः । ७ । ३ । १०१ ।

द्वित्रिभ्यां परो योऽञ्जलिः, तदन्ताद् द्विगोरद् वा
स्यात्, न चेद् द्विगुस्तद्वितलुगन्तः । द्वयञ्जलम्, द्वयञ्जलि ।
त्र्यञ्जलमयम्, त्र्यञ्जलिमयम् । अलुक इति किम् ? द्वयञ्ज-
लिर्घटः ॥ १०१ ॥

स्वार्था वा । ७ । ३ । १०२ ।

स्वार्थन्ताद् द्विगोरलुकोऽह् वा स्यात् । द्विखारम्,
द्विखारि । पञ्चखारधनः, पञ्चखारीधनः ॥ १०२ ॥

वाऽर्द्धाच्च । ७ । ३ । १०३ ।

अर्द्धात् परा या खारी, तदन्तात् समासादलुकोऽह् वा
स्यात् । अर्द्धखारम्, अर्द्धखारी ॥ १०३ ॥

नावः । ७ । ३ । १०४ ।

अर्थात् परो यो नौः, तदन्तात् समासाद् द्विगोश्वा-
ऽलुकोऽह् स्यात् । अर्द्धनावम्, अर्द्धनावी, पञ्चनावम् ।
अलुक इत्येव ? दिनौः ॥ १०४ ॥

गोस्तत्पुरुषात् । ७ । ३ । १०५ ।

गवन्तात् तत्पुरुषादलुकोऽह् स्यात् । राजगवी ।
तत्पुरुषादिति किम् ? चित्रगुः । अलुक इत्येव ? पञ्चगुः
पटः ॥ १०५ ॥

राजन-सखेः । ७ । ३ । १०६ ।

एतदन्तात् तत्पुरुषादह् स्यात् । पञ्चराजी, राजसखः ॥

राष्ट्राऽऽख्याद् ब्रह्मणः । ७ । ३ । १०७ ।

राष्ट्रार्थात् परो यो ब्रह्मा, तदन्तात् तत्पुरुषादह् स्यात् ।
सुराष्ट्रब्रह्मः । राष्ट्राऽऽख्यादिति किम् ? देवब्रह्मा नारदः ॥

कु-महन्नर्था वा । ७ । ३ । १०८ ।

आभ्यां परो यो ब्रह्मा, तदन्तात् तत्पुरुषादह् वा स्यात् ।
कुब्रह्मः, कुब्रह्मा । महाब्रह्मः, महाब्रह्मा ॥ १०८ ॥

ग्राम-कौटात् तक्ष्णः । ७ । ३ । १०९ ।

आभ्यां परो यस्तक्षा, तदन्तात् तत्पुरुषादह स्यात् ।
ग्रामतक्षः, कौटतक्षः ॥ १०९ ॥

गोष्ठाऽतेः शुनः । ७ । ३ । ११० ।

आभ्यां परो यः श्वा, तदन्तात् तत्पुरुषादह स्यात् ।
गोष्ठश्वाः, अतिश्वो वराहः ॥ ११० ॥

प्राणिन उपमानात् । ७ । ३ । १११ ।

प्राण्यर्थादुपमानात् परो य श्वा, तदन्तात् तत्पुरुषादह
स्यात् । व्याघ्रश्वः । प्राणिन इति किम् ? फलकश्वा ॥ १११ ॥

अप्राणिनि । ७ । ३ । ११२ ।

अप्राण्यर्थ उपमानवाची यः श्वा, तदन्तात् तत्पुरुषादह-
स्यात् । आकर्षश्वः । अप्राणिनीति किम् ? वानरश्वा ॥

पूर्वोत्तर-मृगाच्च सकथनः । ७ । ३ । ११३ ।

एभ्य उपमानार्थाच्च परो यः सकथिः, तदन्तात् तत्पुरुषादह
स्यात् । पूर्वसकथम्, उत्तरसकथम्, मृगसकथम्, फल-
कसकथम् ॥ ११३ ॥

उरसोऽग्रे । ७ । ३ । ११४ ।

अग्रं मुखं प्रधानं वा । तदर्थो य उरस्, तदन्तात् त
त्पुरुषादह स्यात् । अश्वोरसं सेनायाः, अश्वोरसं कवि-
कम् ॥ ११४ ॥

सरोऽनोऽडमाऽयसो जाति-नाम्नोः । ७ । ३ । ११५ ।

एतदन्तात् तत्पुरुषादह स्यात्, यथासम्भवं जातावर्थं
संज्ञाविषये च । जालसरसम्, उपानसम्, स्थूलाश्मः,
कालायसम् । जातिनाम्नोरिति किम् ? परमसरः ॥ ११५ ॥

अहः । ७ । ३ । ११६ ।

अहन्नन्तात् तत्पुरुषादह स्यात् । परमाहः ॥ ११६ ॥

सङ्ख्यातादहश्च वा । ७ । ३ । ११७ ।

सङ्ख्यातात् परो योऽहः, तदन्तात् तत्पुरुषादह स्यात्,
अहश्च वाऽहः । सङ्ख्याताहः, सङ्ख्याताहः ॥ ११७ ॥

सर्वांश-सङ्ख्याऽव्ययात् । ७ । ३ । ११८ ।

सर्वादंशार्थात् संख्याार्थादव्ययाच्च परो योऽहः, तद-
न्तात् तत्पुरुषादह स्यात्, अहश्चाहः । सर्वाहः, पूर्वाहः,
अहः पटः, अत्यही कथा ॥ ११८ ॥

सङ्ख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रे-

रत् । ७ । ३ । ११९ ।

एभ्यः, सर्वांशादेश्च परो यो रात्रिः, तदन्तात्
तत्पुरुषादह स्यात् । सङ्ख्यातरात्रः, एकरात्रः, पुण्यरात्रः,
वर्षारात्रः, दीर्घरात्रः, सर्वरात्रः, पूर्वरात्रः, द्विरात्रः,
त्रिरात्रः, अतिरात्रः ॥ ११९ ॥

पुरुषायुष-द्विस्ताव-त्रिस्तावम् । ७ । ३ । १२० ।

एते तत्पुरुषा अदन्ता निपात्याः । पुरुषायुषम्,
द्विस्तावा, त्रिस्तावा वेदिः ॥ १२० ॥

श्वसो वसीयसः । ७ । ३ । १२१ ।

श्वसः परो यो वसीयान्, तदन्तात् तत्पुरुषादह
स्यात् । श्वोवसीयसम् ॥ १२१ ॥

निसश्च श्रेयसः । ७ । ३ । १२२ ।

निसः, श्वसश्च परो यः श्रेयान्, तदन्तात् तत्पुरुषा-
दह स्यात् । निःश्रेयसम्, श्वःश्रेयसम् ॥ १२२ ॥

नञव्ययात् सङ्ख्याया डः । ७ । ३ । १२३ ।

आभ्यां परो यः सङ्ख्यार्थः, तदन्तात् तत्पुरुषात् डः
स्यात् । अदशाः, निस्त्रिंशः खड्गः ॥ १२३ ॥

सङ्ख्याऽव्ययादङ्गुलेः । ७ । ३ । १२४ ।

आभ्यां परो योऽङ्गुलिः, तदन्तात् तत्पुरुषात् डः स्यात् ।
अङ्गुलम्, निरङ्गुलम् ॥ १२४ ॥

बहुव्रीहेः काष्ठे टः । ७ । ३ । १२५ ।

काष्ठार्थादङ्गुल्यन्ताद् बहुव्रीहेः टः स्यात् । अङ्गुलं
काष्ठम् । काष्ठ इति किम् ? पञ्चाङ्गुलिर्हस्तः ॥ १२५ ॥

सकृत्थक्ष्णः स्वाङ्गे । ७ । ३ । १२६ ।

स्वाङ्गार्थो यौ सकृत्थक्षी, तदन्ताद् बहुव्रीहेः टः
स्यात् । दीर्घसक्थी, स्वक्षी । स्वाङ्ग इति किम् ? दीर्घ-
सक्थि अनः ॥ १२६ ॥

द्वित्रैर्मूर्ध्नो वा । ७ । ३ । १२७ ।

आभ्यां परो यो मूर्धा, तदन्ताद् बहुव्रीहेः टो वा
स्यात् । द्विमूर्धः, द्विमूर्धा । त्रिमूर्धः, त्रिमूर्धा ॥ १२७ ॥

प्रमाणी-सङ्ख्यात् डः । ७ । ३ । १२८ ।

प्रमाण्यन्तात्, सङ्ख्याऽर्थान् बहुव्रीहेऽङः स्यात् । स्त्री-
प्रमाणाः कुटुम्बिनः, द्वित्राः ॥ १२८ ॥

सुप्रात-सुश्व-सुदिव-शारिकुक्ष-चतुरस्रैणीप-

दाऽजपद-प्रोष्ठपद-भद्रपदम् । ७ । ३ । १२९ ।

एते बहुव्रीहयो ङान्ता निपात्याः । सुप्रातो ना,
सुश्वः, सुदिवः, शारिकुक्षः, चतुरस्रः एणीपदः, अजपदः,
प्रोष्ठपदः, भद्रपदः ॥ १२९ ॥

पूरणीभ्यस्तत्प्राधान्येऽप् । ७ । ३ । १३० ।

पूरणप्रत्ययान्ता या स्त्री, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात्, पूरण्याः प्राधान्ये समासार्थत्वे सति । कल्याणीपञ्चमारात्रयः । तत्प्राधान्य इति किम् ? कल्याणपञ्चमीकः पक्षः ॥ १३० ॥

नञ्-सु-व्युप-त्रेश्चतुरः । ७ । ३ । १३१ ।

एभ्यो यश्चत्वाः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । अचतुरः, सुचतुरः, विचतुरः, उपचतुराः, त्रिचतुराः ॥ १३१ ॥

॥ अन्तर्-बहिर्भ्यां लोमः । ७ । ३ । १३२ ।

आभ्यां परो यो लोमा, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । अन्तर्लोमः, बहिर्लोमः प्रावारः ॥ १३२ ॥

भात् नेतुः । ७ । ३ । १३३ ।

नक्षत्रार्थात् परो यो नेना, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । मृगनेत्रा निशा ॥ १३३ ॥

नाभेर्नाम्नि । ७ । ३ । १३४ ।

नाभ्यन्ताद् बहुव्रीहेर्नाम्नप् स्यात् । पद्मनाभः । नाग्रीति किम् ? विकसितवारिजनाभिः ॥ १३४ ॥

नञ्-ब्रह्मोर्ऋचो माणव-चरणे । ७ । ३ । १३५ ।

आभ्यां-परो य ऋक्, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । यथासङ्ख्यं माणवे चरणे चार्थे । अन्ऋचो माणवः, ब्रह्मचश्चरणः । माणवचरण इति किम् ? अन्ऋकं साम, ब्रह्मऋकं सूक्तम् ॥ १३५ ॥

नञ्-सु-दुर्भ्यः सक्ति-सक्ति-हलेर्वा । ७ । ३ । १३६ ।

नञादेः परो यः सक्त्थयादिः तदन्ताद् बहुव्रीहेरप्
(चा ?) स्यात् । असक्तः, असक्तिः । सुसक्तः, सुसक्तिः ।
दुःसक्तः, दुःसक्तिः । एवमसक्त्थः, असक्त्थिः ।
अहलः, अहलिः ॥ १३६ ॥

प्रजाया अस् । ७ । ३ । १३७ ।

नञादिपूर्वपदात् प्रजान्ताद् बहुव्रीहेरस् स्यात् ।
अप्रजाः, सुप्रजाः, दुःप्रजाः ॥ १३७ ॥

मन्दाऽल्पाच्च मेधायाः । ७ । ३ । १३८ ।

आभ्यां नञादिभ्यश्च परो यो मेधाशब्दः, तदन्ताद्
बहुव्रीहेरस् स्यात् । मन्दमेधाः, अल्पमेधाः, अमेधाः,
सुमेधाः, दुर्मेधा ना ॥ १३८ ॥

जातेरीयः सामान्यव्रति । ७ । ३ । १३९ ।

जात्यन्ताद् बहुव्रीहेरीयः स्यात् । सामान्याश्रयेऽन्य-
पदार्थे । ब्राह्मणजातीयः । सामान्यवतीति किम् ? बहुजा-
तिर्ग्रामः ॥ ३९ ॥

भृतिप्रत्ययात् मासाद् इकः । ७ । ३ । १४० ।

भृत्यर्थाद् यः प्रत्ययस्तदन्तात् परो यो मामः, तदन्ताद्
बहुव्रीहेरिकः स्यात् । पञ्चको मासोऽस्य पञ्चकमासिकः ।
मासादिति किम् ? पञ्चकदिवसकः ॥ १४० ॥

द्विपदाद् धर्मादिन् । ७ । ३ । १४१ ।

धर्मान्ताद् द्विपदाद् बहुव्रीहेरन् स्यात् । माधुधर्मा ।
द्विपदादिति किम् ? परमस्वधर्मः ॥ १४१ ॥

सु-हरित-तृण-सोमात् जम्भात् । ७ । ३ । १४२ ।

एभ्यः परो यो जम्भस्तदन्ताद् बहुव्रीहेरित् स्यात् ।
सुजम्भा , हरितजम्भा, तृणजम्भा, सोमजम्भा ना ॥

दक्षिणेर्मा व्याधयोगे । ७ । ३ । १४३ ।

अयं बहुव्रीहिरन्तो निपात्यः, व्याधेन योगे सति ।
ईर्मे बहु व्रणं वा । दक्षिणेर्मा मृगः । व्याधयोग इति
किम् ? दक्षिणेर्मः पशुः ॥ १४३ ॥

सु-पूत्युत्-सुरभेर्गन्धाद् इद् गुणे । ७ । ३ । १४४ ।

एभ्यः परो गुणार्थो यो गन्धः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरित्
स्यात् । सुगन्धि, एतिगन्धि, उद्गन्धि, सुरभिगन्धि
द्रव्यम् । गुण इति किम् ? द्रव्ये, सुगन्ध आपणिकः ॥

वाऽऽगन्तो । ७ । ३ । १४५ ।

स्वादिभ्यः पर आहार्यगुणार्थो यो गन्धः, तदन्ताद् ब-
हुव्रीहेरित् वा स्यात् । सुगन्धिः, सुगन्धो वा कायः । एवं
पूतिगन्धिः, पूतिगन्धः । उद्गन्धिः, उद्गन्धः । सुरभि-
गन्धिः, सुरभिगन्धः ॥ १४५ ॥

वाऽल्पे । ७ । ३ । १४६ ।

अल्पाधो यो गन्धः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरित् वा स्यात् ।
मृषगन्धि, मृषगन्धं भोजनम् ॥ १४६ ॥

योपमानात् । ७ । ३ । १४७ ।

उपमानात् परो यो गन्धः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरित् वा
स्यात् । उपप्लगन्धि, उपप्लगन्धं मुखम् ॥ १४७ ॥

पात् पादस्याऽहस्त्यादेः । ७ । ३ । १४८ ।

हस्त्यादिवर्जादुपमानात् परस्य बहुव्रीहौ पादस्य पाद
स्यात् । व्याघ्रपात् । अहस्त्यादेरिति किम् ? हस्तिपादः,
अश्वपादः ॥ १४८ ॥

कुम्भपद्यादिः । ७ । ३ । १४९ ।

एते कृतपदन्ता ङ्यन्ता एव बहुव्रीहयो निपात्ताः ।
कुम्भपदी, जालपदी ॥ १४९ ॥

सु-सङ्ख्यात् । ७ । ३ । १५० ।

सोः सङ्ख्यायाश्च परस्य पादस्य बहुव्रीहौ पात् स्यात् ।
सुपाद्, द्विपात् ॥ १५० ॥

वयसि दन्तस्य दतुः । ७ । ३ । १५१ ।

सुपूर्वस्य सङ्ख्यापूर्वस्य च दन्तस्य बहुव्रीहौ वयसि
गन्ये दतुः स्यात् । सुदन् कुमारः, द्विदन् बालः । वयसीति
किम् ? सुदन्तः ॥ १५१ ॥

स्त्रियां नाम्नि । ७ । ३ । १५२ ।

बहुव्रीहौ स्त्रियां नाम्नि दन्तस्य दतुः स्यात् । अपो-
दती । स्त्रियामिति किम् ? वज्रदन्तः ॥ १५२ ॥

श्यावाऽरोकाद्वा । ७ । ३ । १५३ ।

आभ्यां परस्य दन्तस्य बहुव्रीहौ दतुर्वा स्यात्, नाम्नि ।
श्यावदन्, श्यावदन्तः । अरोकदन्, अरोकदन्तः ॥ १५३ ॥

वाऽग्रान्त-शुद्ध-शुभ्र-वृष-वराहाऽहि-मृषिक-शिख-
रात् । ७ । ३ । १५४ ।

अग्रान्तात्, शुद्धादिभ्यश्च परस्य दन्तस्य बहुव्रीहौ
दतुर्वा स्यात् । कुङ्कुमाग्रदन्, कुङ्कुमाग्रदन्तः । शुद्धदन्,

शुद्धदन्तः । शुभ्रदन् , शुभ्रदन्तः । वृषदन् , वृषदन्तः ।
 वराहदन् , वराहदन्तः । अहिदन् , अहिदन्तः । मूषि-
 कदन् , मूषिकदन्तः । शिखरदन् , शिखरदन्तः ॥ १५४ ॥

सं-प्रात् जानोर्जु-ज्ञौ । ७ । ३ । १५५ ।

आभ्यां परस्य जानोर्बहुव्रीहौ जुज्ञौ स्याताम् । संजुः,
 संजः । प्रजुः, प्रज्ञः ॥ १५५ ॥

वोर्ध्वात् । ७ । ३ । १५६ ।

ऊर्ध्वात् परस्य जानोर्बहुव्रीहौ जुज्ञौ वा स्याताम् ।
 ऊर्ध्वजुः, ऊर्ध्वज्ञः, ऊर्ध्वजानुः ॥ १५६ ॥

सुहृद्-दुर्हृद् मित्राऽमित्रे । ७ । ३ । १५७ ।

सुदुर्भ्यां परस्य हृदयस्य बहुव्रीहौ यथासंख्यं मित्रेऽ-
 मित्रे चार्थं हृद् निपात्यः । सुहृन् मित्रम् । दुर्हृद् अमित्रः ।
 मित्रामित्र इति किम् ? सुहृदयो मुनिः, दुर्हृदयो व्याधः ॥

धनुषो धन्वन् । ७ । ३ । १५८ ।

बहुव्रीहौ स्यात् । धार्ध्वन्वा ॥ १५८ ॥

वा नास्मि । ७ । ३ । १५९ ।

धनुषो बहुव्रीहौ धन्वन् वा स्यात् , नास्मि । पुष्प-
 धन्वा , पुष्पधनुः ॥ १५९ ॥

खर-गुरात् नासिकाया नस् । ७ । ३ । १६० ।

आभ्यां परम्या नासिकाया बहुव्रीहौ नम् स्यात् ,
 नास्मि । गरणाः, गुरणाः ॥ १६० ॥

अस्थूलाच्च नसः । ७ । ३ । १६१ ।

स्थूलवर्जात् खरखुराभ्यां च परस्या नासिकाया बहु-
व्रीही नसः स्यात्, नास्मि । द्रुणसः, खरणसः, खुरणसः ।
अस्थूलादिति किम् ? स्थूलनासिकः ॥ १६१ ॥

उपसर्गात् । ७ । ३ । १६२ ।

अस्मात् परस्या नासिकाया बहुव्रीही नसः स्यात् ।
प्रणसं मुच्यम् ॥ १६२ ॥

वेः खु-खू-ग्रम् । ७ । ३ । १६३ ।

वेरूपसर्गात् परस्या नासिकाया बहुव्रीहायेते स्युः ।
विखुः, विखूः, विग्रः ॥ १६३ ॥

जायाया जानिः । ७ । ३ । १६४ ।

जायाशब्दस्य जानिर्बहुव्रीही स्यात् । युवजानिः ॥

व्युदः काकुदस्य लुक् । ७ । ३ । १६५ ।

आभ्यां परस्यास्य बहुव्रीही लुक् स्यात् । विकाकुत्,
उत्काकुत् ॥ १६५ ॥

पूर्णाद् वा । ७ । ३ । १६६ ।

पूर्णात् परस्य काकुदस्य बहुव्रीही लुग वा स्यात् ।
पूर्णकाकुत्, पूर्णकाकुदः ॥ १६६ ॥

ककुदस्याऽवस्थायाम् । ७ । ३ । १६७ ।

अस्य बहुव्रीही चयसि गम्ये लुक् स्यात् । पूर्णककुद्
युवा, अककुद् बालः ॥ १६७ ॥

त्रिककुद् गिरौ । ७ । ३ । १६८ ।

गिरावर्थे त्रेः परस्य ककुदस्य बहुव्रीहौ ककुन्निपात्य ।
त्रिककुद गिरिः ॥ १६८ ॥

स्त्रियामूधसो न् । ७ । ३ । १६९ ।

स्त्र्यर्थस्योधसो बहुव्रीहौ न स्यात् । कुण्डोधनी गौः ॥

इनः कच् । ७ । ३ । १७० ।

इन्नन्ताद् बहुव्रीहेः स्त्र्यर्थात् कच् स्यात् । बहुदण्डिका
सेना ॥ १७० ॥

ऋत्-नित्यदितः । ७ । ३ । १७१ ।

ऋदन्तात्, नित्यं दिदादेशो यस्मात्, तदन्ताच्च
बहुव्रीहेः कच् स्यात् । बहुकर्तृकः । बहुनदीको देशः ।
नित्येति किम् ? श्रुश्रीः ॥ १७१ ॥

दध्युरस्-सर्पिष्-मधूपानत्-शालेः । ७ । ३ । १७२ ।

एतदन्ताद् बहुव्रीहेः कच् स्यात् । प्रियदधिकः, प्रियो-
रस्कः, बहुसर्पिष्कः, अमधुकः, मधूपानत्कः, अशालिकः ॥

पुमनङ्गुत्-नौ-पयो-लक्ष्म्या एकत्वे । ७ । ३ । १७३ ।

एकार्था येऽमी, तदन्ताद् बहुव्रीहेः कच् स्यात् । अपुं-
स्कः, प्रियानङ्गुत्कः, अनौकः, अपयस्कः, सुलक्ष्मीकः ।
एकत्व इति किम् ? छिपुमान् ॥ १७३ ॥

नञोऽर्थात् । ७ । ३ । १७४ ।

नञः परो योऽर्थः तदन्ताद् बहुव्रीहेः कच् स्यात् ।
अनर्थकं वचः ॥ १७४ ॥

शेषाद्वा । ७ । ३ । १७५ ।

उपर्युक्तातिरिक्ताद् बहुव्रीहेः कच् वा स्यात् । बहुग्व-
द्वकः, बहुग्वद्वः । शेषादिति किम् ? प्रियपथः ॥ १७५ ॥

न नाम्नि । ७ । ३ । १७६ ।

नाम्नि विषये कच् न स्यात् । बहुदेवदत्तो नाम
ग्रामः ॥ १७६ ॥

ईयसोः । ७ । ३ । १७७ ।

ईयस्वन्तात् समासात् कच् न स्यात् । बहुश्रेयसी
सेना ॥ १७७ ॥

सहात् तुल्ययोगे । ७ । ३ । १७८ ।

तुल्ययोगार्थात् सहाद् बहुव्रीहेः कच् न स्यात् । सपुत्रो
याति । तुल्ययोग इति किम् ? सकर्मकः ॥ १७८ ॥

भ्रातुः स्तुतौ । ७ । ३ । १७९ ।

भ्रात्रन्तात् समासात् कच् न स्यात्, स्तुतौ गम्या-
याम् । सुभ्राता ॥ १७९ ॥

नाडी-तन्त्रीभ्यां स्वाङ्गे । ७ । ३ । १८० ।

स्वाङ्गार्थात् नाडीतन्त्र्यन्तात् समासात् कच् न स्यात् ।
बहुनाडिः कायः, बहुतन्त्री ग्रीवा । स्वाङ्ग इति किम् ?
बहुनाडीकः स्तम्भः ॥ १८० ॥

निष्प्रवाणिः । ७ । ३ । १८१ ।

अस्मिन् कजभावो निपात्यः । निष्प्रवाणिः पटः ।

सुभ्र्वादिभ्यः । ७ । ३ । १८२ ।

एभ्यः कच् न स्यात् । सुभ्रूः, वरोरूः ॥ १८२ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभि-
धानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्य
ध्यायस्य तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ७ ॥ ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिगति तद्धिते । ७।४।१।

जिति गिति च तद्धिते परे प्रकृते. स्वराणां मध्ये
आद्यस्वरस्य वृद्धिः स्यात् । दाक्षिः, भार्गवः । तद्धित
इति किम् ? चिकीर्षकः ॥ १ ॥

केकय-मित्रयु-प्रलयस्य यादेरिय् च । ७।४।२।

एषां जिगति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः, यादे-
श्चांशस्येय् स्यात् । कैकेयः, मैत्रेयिकया इलाघते, प्रालेयं
हिमम् ॥ २ ॥

देविका-शिशपा-दीर्घसत्र-श्रेयसस्तत्-

प्राप्तावाः । ७।४।३।

एषां स्वरेष्वादेः स्वरस्य जिगति तद्धिते वृद्धिप्राप्तावाः
स्यात् । दाविकं जलम्, शांशपः स्तम्भः, दीर्घसत्रम्,
आयसं द्वादशाङ्गम् । तत्प्राप्ताविति किम् ? सौदेविकः ॥

वहीनरस्यैत् । ७।४।४।

अस्य जिगति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्यैः स्यात् ।
वहीनरिः ॥ ४ ॥

थ्वः पदान्तात् प्रागैदौत् । ७।४।५।

जिगति तद्धिते इवर्णोवर्णयोर्वृद्धिप्राप्तौ तयोरेव
स्थाने यौ ग्वौ पदान्तौ, ताभ्यां प्राक् यथासङ्ख्यमैदौतौ

१ "वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिगति तद्धिते" इति साधारणसूत्रविहितं प्रादिस्वरस्य
वृद्धिं बाधित्वाऽत्र ऐर्विहितं । अपत्याद्यर्थे इम् प्रत्ययः ।

स्याताम्, नैयायिकः, सौवश्वः । पदान्तादिति किम् ?
यत इमे याताः ॥ ५ ॥

द्वारादेः । ७ । ४ । ६ ।

एषां यौ यौ तयोः समीपस्य स्वरेण्वादेः स्वरस्य
वृद्धिप्राप्ती ताभ्यामेव प्रागैदीनी स्यातां, ङिति तद्धिते ।
दीवारिकः, सौवरो ग्रन्थः ॥ ६ ॥

न्यग्रोधस्य केवलस्य । ७ । ४ । ७ ।

अस्य केवलस्य यो यः, तत्सम्यन्धिनः स्वरेण्वादेः
स्वरस्य वृद्धिप्राप्ती तस्मादेव यः प्रागैतू स्यात्, ङिति
तद्धिते । न्यग्रोधो दण्डः । केवलस्येति किम् । न्याग्रो-
धमूलाः शालयः ॥ ७ ॥

न्यङ्कोर्वा । ७ । ४ । ८ ।

न्यङ्कोस्तद्धिते ङिति यः प्रागैवा स्यात् । नैयङ्ग्यम्,
न्याङ्ग्यम् ॥ ८ ॥

न ज-स्वाङ्गाऽऽदेः । ७ । ४ । ९ ।

प्रान्तस्य स्वाङ्गादेश्च ङिति तद्धिते यः प्रागैदीनी
न स्याताम् । व्यावक्रोशी, स्वाङ्गिः, न्याङ्गिः ॥ ९ ॥

इवादेरिति । ७ । ४ । १० ।

इवादिरवयवो यस्य, तस्येदादौ ङिति तद्धिते यः
प्रागीर्न स्यात् । इवाभस्त्रिः । इनीनि किम् ? जीवहानम् ॥

इअः । ७ । ४ । ११ ।

इअन्तस्य इवादेर्ङिति तद्धिते यः प्रागीर्न स्यात् ।
इवाभस्त्रम् ॥ ११ ॥

पदस्थानिति वा । ७ । ४ । १२ ।

पदशब्दान्तस्य इवादेरिदादिवर्जे ङिति तद्धिते चः प्रागौद् वा स्यात् । श्वापदम् , शौवापदम् । अनितीति किम् ? इवापदिकः ॥ १२ ॥

प्रोष्ठ-भद्राज्जाते । ७ । ४ । १३ ।

आभ्यां परस्य पदस्योत्तरपदस्य स्वरेष्वादेः स्वरस्य जातेऽर्थे ङिति तद्धिते वृद्धिः स्यात् । प्रोष्ठपादः, भद्र-पादो बहुः ॥ १३ ॥

अंशाद् ऋतोः । ७ । ४ । १४ ।

अंशार्थात् परस्य ऋत्वर्थस्योत्तरपदस्य स्वरेष्वादेः स्वरस्य ङिति तद्धिते वृद्धिः स्यात् । पूर्ववार्षिकः । अंशादिति किम् ? सौवर्षिकः ॥ १४ ॥

सु-सर्वाऽर्द्धाद् राष्ट्रस्य । ७ । ४ । १५ ।

एभ्यः परस्य राष्ट्रार्थोत्तरपदस्य ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात् । सुपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चाल-कः, अर्धपाञ्चालकः ॥ १५ ॥

अमद्रस्य दिशः । ७ । ४ । १६ ।

दिगर्थोत् परस्य मद्रवर्जराष्ट्रार्थस्य ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात् । पूर्वपाञ्चालिकः । अमद्र-स्येति किम् ? पौर्वमद्रः ॥ १६ ॥

प्राग्ग्रामाणाम् । ७ । ४ । १७ ।

प्राग्देशे ग्रामार्थानां यः अंशो दिगर्थस्ततः परस्यांशस्य, दिशः परेषां च प्राग्ग्रामार्थानां ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात् । पूर्वकार्णामृतकः । पूर्वकान्पकृञ्जः ॥

सङ्ख्याऽधिकाभ्यां वर्षस्याऽभा-

विनि । ७ । ४ । १८ ।

सङ्ख्याऽर्थाद् अधिकाच्च परस्य वर्षस्य ङिति तद्धिते स्वरप्लादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात्, न चेत् तद्धितो भाविन्यर्थे । द्विवापिकः । अधिकवापिकः । अभाविनीति किम् ? द्वैवपिकं धान्यम् ॥ १८ ॥

मान-संवत्सरस्याऽशाण-कुलिजस्याऽ-

नाम्नि । ७ । ४ । १९ ।

सङ्ख्याऽर्थाधिकाभ्यां परस्य शाणकुलिजवर्जस्य मानार्थस्य, संवत्सरस्य च ङिति तद्धिते स्वरप्लादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात्, अनाम्नि । द्विकौडविकः, अधिक-कौडविकः, द्विसंवत्सरिकः । अशाणकुलिजस्येति किम् ? दशाणम्, द्वैकुलिजिकः । अनाम्नीति किम् ? पाञ्चलोहितिकम् ॥ १९ ॥

अर्द्धात् परिमाणस्याऽनतो वा 'त्वादेः । ७ । ४ । २० ।

अर्द्धात् परस्य परिमाणार्थस्य स्वरप्लादेरर्द्धस्वरस्य ङिति तद्धिते वृद्धिः स्यात्, वा त्वर्द्धस्य । अर्द्धकौडविकम्, आर्द्धकौडविकम् । अनत इति किम् ? अर्द्धप्रस्थिकम्, आर्द्धप्रस्थिकम् ॥ २० ॥

प्राद् वाहणस्येये । ७ । ४ । २१ ।

प्रात् परस्य वाहणस्य एये ङिति तद्धिते स्वरप्लादे-वृद्धिः स्यात्, प्रस्य तु वा । प्रवाहणेयः, प्रावाहणेयः ॥ २१ ॥

एयस्य । ७ । ४ । २२ ।

एयान्तांशात् प्रात् परस्य वाहणस्य ङिति तद्धिते
स्वरेष्वादेर्बृद्धिः स्यात् , प्रस्य तु वा । प्रवाहणेयिः , प्रावा-
हणेयिः ॥ २२ ॥

नजः क्षेत्रज्ञेश्वर-कुशल-चपल-निपुण-

शुचेः । ७ । ४ । २३ ।

नजः परेषां एषां ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेर्बृद्धिः
स्यात् , नजस्तु वा । अक्षेत्रज्ञम् , आक्षेत्रज्ञम् । अनैश्वरम् ,
आनैश्वरम् । अकौशलम् , आकौशलम् । अचापलम् ,
आचापलम् । अनैपुणम् , आनैपुणम् । अशौचम् ,
आशौचम् ॥ २३ ॥

जङ्गल-धेनु-वलजस्योत्तरपदस्य तु

वा । ७ । ४ । २४ ।

एतदुत्तरपदानामादेः पूर्वपदस्य स्वरेष्वादेर्नित्यं बृद्धिः
स्यात् , वा तूत्तरपदस्य ङिति तद्धिते । कौरुजङ्गलः ,
कौरुजाङ्गलः । वैश्वधेनवः , वैश्वधैनवः । सौवर्णवलजः ,
सौवर्णवालजः ॥ २४ ॥

हृद्-भृग-सिन्धोः । ७ । ४ । २५ ।

हृदाद्यन्तानां पूर्वपदस्योत्तरपदस्य च स्वरेष्वादेर्बृद्धिः
स्यात् , ङिति तद्धिते । सौहार्दम् , सौभाग्यम् , सा-
क्तुसैन्धवः ॥ २५ ॥

प्राचां नगरस्य । ७ । ४ । २६ ।

प्राग्देशार्थस्य नगरान्तस्य ङिति तद्धिते पूर्वोत्तर-
पदयोः स्वरेष्वादेर्बृद्धिः स्यात् । सौहृन्नागरः । प्राचामिति

किम् ? माडनगरः ॥ २६ ॥

अनुशतिकाऽऽदीनाम् । ७ । ४ । २७ ।

एषां ङिति तद्धिते पूर्वोत्तरपदयोः स्वरेष्वदेवृद्धिः
स्यात् । आनुशतिकम्, आनुहौडिकम् ॥ २७ ॥

देवतानामात्वाऽऽदी । ७ । ४ । २८ ।

आत्यचिपये देवताऽर्थानां पूर्वोत्तरपदयोः स्वरेष्वदे-
वृद्धिः स्यात्, ङिति तद्धिते । आग्नार्चणार्थं सूक्तम् ।
आत्यादाचिति किम् ? घ्रात्प्रजापत्यम् ॥ २८ ॥

आतो नेन्द्र-वरुणस्य । ७ । ४ । २९ ।

आदन्तात् पूर्वपदात् परस्येन्द्रस्य वरुणस्य चोत्तरपदस्य
स्वरेष्वदेवृद्धिर्न स्यात् । आग्नेन्द्रं सूक्तम्, ऐन्द्रावरुणम् ।
आत इति किम् ? आग्निवारुणम् ॥ २९ ॥

सारवेक्ष्वाक-मेत्रेय-भ्रीणहत्य-धेवत्य-हि-

रणमयम् । ७ । ४ । ३० ।

एतेऽणायन्ता अण्लोपादी निपात्याः । सारवं ज-
लम्, ऐक्ष्वाकः, मेत्रेयः, भ्रीणहत्यम्, धेवत्यम्, हिर-
ण्यम् ॥ ३० ॥

वाऽन्तमाऽन्तितमाऽन्तितस्-अन्तियाऽन्ति-

पत् । ७ । ४ । ३१ ।

एते तमयाद्यन्ताः कृततिकादिलुको वा निपात्याः ।
अन्तमः, अन्तिकनमः । अन्तिनमः, अन्तिकनमः । अन्ति-
तः, अन्तिकनः । अन्तियः, अन्तिस्यः । अन्तिपद्, अ-
न्तिकसद् ॥ ३१ ॥

विन्-मतोर्णीष्ठेयसौ लुप् । ७ । ४ । ३२ ।

विन्मत्वोरेषु लुप् स्यात् । सजयति, सजिष्ठः, सजी-
यान्, त्वचयति, त्वचिष्ठः, त्वचीयान् ॥ ३२ ॥

अल्प-यूनोः कन् वा । ७ । ४ । ३३ ।

अनयोर्णीष्ठेयसुषु कन् वा स्यात् । कनयति, कनिष्ठः,
कनीयान् । अल्पयति, अल्पिष्ठः, अल्पीयान् । यवयति,
यविष्ठः, यवीयान् ॥ ३३ ॥

प्रशस्यस्य श्रः । ७ । ४ । ३४ ।

अस्य ण्यादौ श्रः स्यात् । श्रयति, श्रेष्ठः, श्रेयान् ॥ ३४ ॥

वृद्धस्य च ज्यः । ७ । ४ । ३५ ।

अस्य प्रशस्यस्य च ण्यादौ ज्यः स्यात् । ज्ययति,
ज्येष्ठः ॥ ३५ ॥

ज्यायान् । ७ । ४ । ३६ ।

ज्यादेशात् परस्येयसोरीत आ निपात्यः । ज्या-
यान् ॥ ३६ ॥

वाढाऽन्तिकयोः साध-नेदौ । ७ । ४ । ३७ ।

अनयोर्ण्यादौ यथासद्व्यमेतौ स्याताम् । साधयति,
साधिष्ठः, साधीयान् । नेदयति, नेदिष्ठः, नेदीयान् ॥ ३७ ॥

प्रिय-स्थिर-स्फिरोरु-गुरु-बहुल-तृप्र-दीर्घ-वृद्ध-वृन्दा-
रकस्येमनि च प्रा-स्था-स्फा-वर-गर-बंह-त्रप-
द्राघ-वर्ष-वृन्दम् । ७ । ४ । ३८ ।

१ " अणु तपस्-आया-मेधा-सजो विन् " (७-२-४७) सूत्रात् विन्,
मनुष्यास्त्यर्थे भवति । तयो, जि-इड-ईयमुप्रत्ययेषु परेषु लुप् स्यात् । सजि
णमाचष्टे सजयति, अत्र णी परे विनो लुप् । सजिष्ठः, सजीयान् इत्यत्र कनश
इष्टे ईयमो च पर विनो लुप् जान । त्वचवनीयादिषु च मतोऽङ्गु गण्यम् ।

प्रियादीनां यथासंभवमिमानि ण्यादौ च यथासङ्ख्य-
मेते स्युः । प्रेमा, प्रापयति, प्रेष्ठः, प्रेषान्, स्वेमा. स्थापय-
ति, स्वेष्ठः, स्वेयान्, स्थापयति, चरिमा, गरिमा, बंहि-
मा, त्रपिमा, द्राधिमा, वर्धिमा, वृन्दिमा ॥ ३८ ॥
पृथु-मृदु-भृश-कृश-दृढ-परिवृढस्य ऋतो रः

। ७ । ४ । ३९ ।

एषामृत इमिन् ण्यादौ च रः स्यात् । प्रथिमा, प्रथय-
ति, प्रथिष्ठः, प्रथीयान् । एवं अदिमा, अशिमा, ऋशि-
मा, द्रदिमा, परिव्रदिमा ॥ ३९ ॥

वहोर्णीष्टे भूय् । ७ । ४ । ४० ।

भूययति, भूयिष्ठः ॥ ४० ॥

भूर्लुक्चेवर्णस्य । ७ । ४ । ४१ ।

यहोरीयसायिम्नि च भूः स्यात्, लृक् चाऽनयोरि-
वर्णस्य । भूयान्, भूमा ॥ ४१ ॥

स्थूल-दूर-युव-ह्रस्व-क्षिप्र-क्षुद्रस्यान्तस्थाऽऽदेर्गुणश्च
नामिनः । ७ । ४ । ४२ ।

एषामिम्नि ण्यादौ चान्तस्थादेरंशस्य लृक् स्यात् ।
नामिनश्च गुणः । स्थवयति, स्थविष्ठः, स्थवीयान् । एवं
दवयति, यवयति, यविष्ठः, हसिमा, क्षेपिमा, क्षोदिमा
॥ ४२ ॥

त्रन्त्य-स्वराऽऽदेः । ७ । ४ । ४३ ।

तुरन्त्यस्वरादेश्चांशस्येम्नि ण्यादौ च लृक् स्यात् ।
केरयति, करिष्ठः, करीयान्, पटिमा, पटयति, पटिष्ठः,

पटीयान् ॥ ४३ ॥

नैकस्वरस्य । ७ । ४ । ४४ ।

एकस्वरस्य योऽन्त्यस्वरादिरंशः तस्येन्नि ण्यादौ
च लुक् न स्यात् । सजयति, स्रजिष्ठः, स्रजीयान् ॥ ४४ ॥

दाण्डि-हस्तिनोरायने । ७ । ४ । ४५ ।

अनयोरायनप्रत्ययेऽन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् । दाण्डि-
नायनः, हास्तिनायनः ॥ ४५ ॥

वाशिन आयनौ । ७ । ४ । ४६ ।

अन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् । वाशिनायनिः ॥ ४६ ॥

एये जिह्वाशिनः । ७ । ४ । ४७ ।

अन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् । जिह्वाशिनेयः ॥ ४७ ॥

ईनेऽध्वाऽऽत्मनोः । ७ । ४ । ४८ ।

अन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् । अध्वनीनः, आत्मनीनः
॥ ४८ ॥

इकण्यथर्वणः । ७ । ४ । ४९ ।

अन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् । आथर्वणिकः ॥ ४९ ॥

यूनोऽके । ७ । ४ । ५० ।

अन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् । यौवनिका ॥ ५० ॥

अनोऽट्ट्ये ये । ७ । ४ । ५१ ।

अन्नन्तस्य व्यवर्जे यादावन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् ।
सामन्यः, वैमन्यः, मूर्द्धन्यः । अव्य इति किम् ? राज्यम्
॥ ५१ ॥

अणि । ७ । ४ । ५२ ।

अन्नन्तस्याऽणि अन्त्यस्वरादेर्लुङ् न स्यात् । सात्वनः ॥ ५२ ॥

संयोगाद् इनः । ७ । ४ । ५३ ।

संयोगात् परो य इन्, तदन्तस्याऽण्यन्त्यस्वरादेर्लु-
ग् न स्यात् । शाङ्खिनः ॥ ५३ ॥

गाथि-विदथि-केशि-पणि-गणिनः । ७ । ४ । ५४ ।

एषामण्यन्त्यस्वरादेर्लुग् न स्यात् । गाथिनः, विदथि-
नः, कैशिनः, पाणिनः, गाणिनः पुत्रः ॥ ५४ ॥

अनपत्ये । ७ । ४ । ५५ ।

इन्नन्तस्याऽनपत्यार्थेऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुग् न स्यात् ।
सांराविणम् ॥ ५५ ॥

उक्ष्णो लुक् । ७ । ४ । ५६ ।

उक्ष्णोऽनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । औक्षं पदम् ।
अनपत्य इत्येव ? औक्षः ॥ ५६ ॥

ब्रह्मणः । ७ । ४ । ५७ ।

अस्याऽनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । ब्राह्ममस्त्रम्
॥ ५७ ॥

जातौ । ७ । ४ । ५८ ।

ब्रह्मणो जातावर्थेऽनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् ।
ब्राह्मी औपधिः । अपत्ये तु ब्राह्मणः । जाताविति किम् ?
ब्राह्मो नारदः ॥ ५८ ॥

अचर्मणो मनोऽपत्ये । ७ । ४ । ५९ ।

चर्मन्वर्जमन्नन्तस्याऽपत्यार्थेऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् ।
सौषामः । अचर्मण इति किम् ? चाक्रचर्मणः ॥ ५९ ॥

हितनाम्नो वा । ७ । ४ । ६० ।

अस्याऽपत्यार्थेऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुग् वा स्यात् । हितना-

मः, हतनामनः ॥ ६० ॥

नोऽपदस्य तद्धिते । ७ । ४ । ६१ ।

नन्तस्याऽपदस्य तद्धिते परेऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् ।
मैधावः । अपदस्येति किम् ? मैधाविरूप्यम् ॥ ६१ ॥

कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि-लाङ्गलि-शिखण्डि-
शिलालि-सब्रह्मचारि-पीठसर्पि-सूकरसद्म-सुप-
र्वणः । ७ । ४ । ६२ ।

एषामपदानां तद्धितेऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । काला-
पाः, कौथुमाः, तैतलाः, जाजलाः, लाङ्गलाः, शैखण्डाः,
शैलालाः । साब्रह्मचाराः, पैठसर्पाः, सूकरसद्माः, सू-
पर्वाः ॥ ६२ ॥

वाऽश्मनो विकारे । ७ । ४ । ६३ ।

अस्यापदस्य विकारार्थं तद्धितेऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात्
वा । आश्मः, आश्मनः ॥ ६३ ॥

चर्म-शुनः कोश-सङ्कोचे । ७ । ४ । ६४ ।

अनयोरपदयोर्यथासङ्ख्यं कोशे सङ्कोचे चार्थं तद्धिते-
ऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । चार्म्मः कोशः, शौवः सङ्कोचः
॥ ६४ ॥

प्रायोऽव्ययस्य । ७ । ४ । ६५ ।

अपदस्यास्य तद्धितेऽन्त्यस्वरादेः प्रायो लुक् स्यात् ।
सौवः । प्रायः किम् ? आरातीय ॥ ६५ ॥

अनीनाऽदव्यहोऽतः । ७ । ४ । ६७ ।

ईन-अत्-अह्वर्जे तद्धितेऽपदस्याऽहोऽतो लुक्

म्यात् । आहम् । अनीनादटोति किम् ? द्रव्यहीनः, प्रत्य-
हम्, द्रव्यहः ॥ ६६ ॥

विंशतेस्तेडिति । ७ । ४ । ६७ ।

अस्यापदस्य तेडिति तद्धिते लुक् स्यात् । विंशकः
पटः ॥ ६७ ॥

अवर्णेवर्णस्य । ७ । ४ । ६८ ।

एतदन्तस्यापदस्य तद्धिते लुक् स्यात् । दाक्षिः,
चौडिः, नाभेयः, दौलेयः । अपदस्येति किम् ? ऊर्णापुः ॥
६८ ॥

अकद्रूपाण्ड्वोरुवर्णस्यैये । ७ । ४ । ६९ ।

एतद्वर्जोवर्णान्तस्य एये तद्धिते लुक् स्यात् । जाम्बे-
यः । कद्रूवादिवर्जनं किम् ? काद्रवेयः, पाण्डवेयः ॥ ६९ ॥

अस्वयम्भुवोऽव् । ७ । ४ । ७० ।

स्वयंभूवर्जोवर्णान्तस्यापदस्य तद्धितेऽव् स्यात् ।
औपागवः । अस्वयम्भुव इति किम् ? स्वापम्भुवः ॥ ७० ॥

ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुस्-अशश्वदकस्मात्त इक-
स्येतो लुक् । ७ । ४ । ७१ ।

१ दाक्षि चौडितित्यत्राऽवर्णस्य, नाभेय इत्यत्र पूर्वकारस्य लुक् जान ।
एवमुत्तरसूत्रे औपागवादिपूर्ववर्णादीनामपि यथाप्राप्तं वक्ष्यम् ।

२ शश्वदकस्मात् तवारान्तो स्त, तौ मुक्त्वा तवारान्तात् ऋवर्णादिभ्यश्च परस्य
तद्धितस्य इकप्रत्ययस्य लुक् स्यादित्यर्थः । भानुवागते भानुवमित्यत्र 'ऋत इकण'
(६-३-१५२) सूत्रादिकण इलोप । निपादकृष्णं भवो निपादकर्तुः । दोभ्यो
तरति दोष्क । भानुवमिति ऋवर्णान्तस्य, द्वितीयमुवर्णान्तस्य, तृतीये दोस,
तुर्ये इसन्तस्य, भानुक् इति उसन्तस्य, ओदधित्क इति च तान्तस्योदाहरणानि क्रमशः
सन्ति । इवणो निष्वादादिस्वरस्य वृद्धिः ।

श्रवणोर्वर्णान्ताभ्यां दोसहस-उसन्ताभ्यां शश्वदकस्मा
 ढर्जतान्ताच्च परस्येकस्थस्येतो लुक् स्यात् । मातृकम् .
 नैषादकर्पुकः, दौष्कः, सार्षिष्कः, धानुष्कः, औदश्वित्कः॥
 शश्वदकस्माढर्जनं किम् ? शाश्वतिकम्, आकस्मिकम् ॥

असकृत् संभ्रमे । ७ । ४ । ७२ ।

भयादिभिः प्रयोक्तुस्त्वरणे श्योत्ये पदं वाक्यं वाऽस-
 कृत् प्रयोज्यम् । अहिरहिरहिः, हस्त्यागच्छति हस्त्याग-
 च्छति, लघु पलायध्वं लघु पलायध्वम् ॥ ७२ ॥

भृशाऽऽभीक्षण्याऽविच्छेदे द्विः प्राक् तम-

वादेः । ७ । ४ । ७३ ।

क्रियाया अवयवक्रियाणां कात्स्न्यं भृशार्थः॥ पौनःपुन्य-
 माभीक्ष्यम् । क्रियान्तराव्यवधानमविच्छेदः । एषु श्योत्येषु
 पदं वाक्यं वा तमवादेः प्राग् द्विः स्यात् । लुनीहि लुनी-
 हीत्येवाऽयं लुनाति, भोजं भोजं याति, प्रपचति
 प्रपचति ॥ ७३ ॥

नानाऽवधारणे । ७ । ४ । ७४ ।

नानाभूतानामियत्तापरिच्छेदे गम्ये शब्दो द्विः स्यात् ।
 अस्मात् कार्वाणणादिह भवद्भ्यां मायं मायं देहि ॥ ७४ ॥

आधिक्याऽऽनुपूर्व्ये । ७ । ४ । ७५ ।

एतदृत्ति द्विः स्यात् । नमो नमः, मूले मूले स्थूलाः ॥
 डतर-डतमौ समानां स्त्रीभावप्रश्ने । ७ । ४ । ७६ ।

केनचिद् गुणेन तुल्यानां स्त्रीलिङ्गभावस्य प्रश्ने वर्त-
 मानो डतरडतमान्तो द्विः स्यात् । उभाविमावाढ्यौ
 कतरा कतरा अनयोराढ्यता ? , कतमा कतमा एषामा-

दृश्यता ? । भावेति किम् ? उभाविमौ लक्ष्मीवन्तौ
कनरानयोर्लक्ष्मीः ? ॥ ७६ ॥

पूर्व-प्रथमावन्यतोऽतिशये । ७ । ४ । ७७ ।

एतौ स्वार्थस्यान्यतः प्रकर्षे द्योत्ये द्विः स्याताम् ।
पूर्वं पूर्वं पुष्पन्ति , प्रथमं प्रथमं पच्यन्ते ॥ ७७ ॥

प्रोपोत्-सम्पादपूरणे । ७ । ४ । ७८ ।

एते द्विः स्युश्चेत् पादः पूर्यः ।

प्रप्रशान्तकपायाग्नैरुपोपप्लववर्जितम् ।

उदुज्ज्वलं तपो यस्य संसंश्रयत तं जिनम् ॥ ७८ ॥

सामीप्येऽधोऽध्युपरि । ७ । ४ । ७९ ।

एते सामीप्येऽर्थे द्विः स्यात् । अधोऽधः, अध्यधि,
उपर्युपरि ग्रामम् ॥ ७९ ॥

वीप्सायाम् । ७ । ४ । ८० ।

अस्यां वर्तमानं द्विः न्यात् । वृक्षं वृक्षं सिञ्चति, ग्रामो
ग्रामो रम्यः ॥ ८० ॥

प्लुप् चादावेकस्य स्यादेः । ७ । ४ । ८१ ।

एकस्य वीप्सायां द्व्युक्तस्याऽऽद्यस्य स्यादेः पितृ
प्लुप् स्यात् । एकैकस्याः ॥ ८१ ॥

१ एकशब्दस्य वीप्सायां द्विर्भूतस्य पूर्वेषामेकशब्दस्याना स्पादीना प्रत्ययाना
पितृप्लुप् स्यात् । यथा-एकैक, एकैकम्, एकैकाम्, एकैकस्य, एकैकस्या इति
सर्वविभक्तिषु प्लुप् वा स्यात् । पितृत्वात्, पुत्र्यपि स्यात् । विरामश्चेद् विवक्षितः
पूर्वस्य पुनर्भावे स्वरसंभारार्थे न, यथा-एकएक, एकएकस्य, अग्रे अग्रे सूक्ष्मा ।

द्वन्द्वं वा । ७ । ४ । ८२ ।

वीप्सायां द्रयुक्तस्य ढेरादेः स्यादेः पितृलुप् स्यात्,
एश्चाम्, उत्तरत्रेतोऽत्वं स्यादेश्चाऽम् वा निपात्यः । द्वन्द्वं,
द्वौ द्वौ वा तिष्ठतः ॥ ८२ ॥

रहस्य-मर्यादोक्ति-व्युत्क्रान्ति-यज्ञपात्र-

प्रयोगे । ७ । ४ । ८३ ।

एषु गम्येषु ढेर्द्विर्वचनं शेषं च पूर्ववन्निपात्यम् ।
द्वन्द्वं मन्त्रयन्ते, पशवो द्वन्द्वं मिथुनायन्ते, द्वन्द्वं व्युत्क्रा-
न्ताः, द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ॥ ८३ ॥

लोकज्ञातेऽत्यन्तसाहचर्ये । ७ । ४ । ८४ ।

अत्र व्योत्ये द्वेः पूर्ववत् द्वन्द्वमिति निपात्यम्, द्वन्द्वं
रामलक्ष्मणौ ॥ ८४ ॥

आबाधे । ७ । ४ । ८५ ।

मनःपीडाविषये शब्दो द्विः स्यात्, आदौ स्यादंश्च
पितृ लुप् । ऋक् ऋक् ॥ ८५ ॥

नवा गुणः सदृशे रित् । ७ । ४ । ८६ ।

गुणशब्दो मुख्यसदृशे गुणे गुणिनि वा वर्तमानो द्वि-
र्वा स्यात्, आदौ स्यादेः पितृ लुप् च, सा च रित् । शु-
क्लशुक्लं रूपम्, कालककालिका । पक्षे शुक्लजातीयः ॥

प्रियसुखं चाकृच्छ्रे । ७ । ४ । ८७ ।

१ पूर्वस्य द्विशब्दस्य स्यादिप्रत्ययानां प्लुप् स्यात् । पूर्वद्विरकारस्य च अम् ।
उत्तद्वेद्विरकारस्य अकार, स्यादिप्रत्ययानां च अम् इति निपात्यत अतो द्वौ द्वौ
इत्यादिसप्तविभक्तिप्रयोगानां द्वन्द्वमिति सिध्यति । सप्तविभक्तिषु लिङ्गत्रये चैव वा
विशेष्य, पक्षे द्वौ द्वौ, द्वाभ्यां द्वाभ्यामिन्यादि स्यात् । एवमुत्तरमूर्ध्वेषु द्वन्द्वमनेनेव
सुप्तेन साध्यम् ।

एतावक्लेशाभौ वा द्वि. स्यानाम, आदौ म्यादिः
पिन्लुप् च। प्रियप्रियेण, प्रियेण वा दत्ते। सुगसुमेन, सुमेन
वाऽधीते ॥ ८७ ॥

वाक्यस्य परिवर्जने । ७ । ४ । ८८ ।

वर्जनाभौ वाक्यांगः परिर्या द्वि. म्यात् । परि परि
परि वा त्रिगर्त्तभ्यो घृष्टो मेघः । वाक्यस्येति किम् ? परि
त्रिगर्त्त घृष्टो मेघः ॥ ८८ ॥

सम्मत्यसूया-कोप-कुत्सनेष्वान्यामन्त्यमादौ

स्वरेष्वन्त्यश्च प्लुतः । ७ । ४ । ८९ ।

एतद्घृत्तेर्यास्यस्याऽऽदिभूतमामन्त्यार्थं पदं द्विः
स्यात्, द्वित्वे चाऽऽदौ स्वरानां मन्येऽन्त्यम्वरः प्लुतो
वा स्यात् । माणयक ३ माणयक !, माणयक माणयक !
आर्यः खल्यसि । रिक्तं ते आभिरूपम्, इदानीं ज्ञाप्य-
सि जाल्म !, रिक्ता ते शक्तिरिति वा । आदीनि किम् ?
भन्यः खल्यसि माणयक ! ॥ ८९ ॥

भर्त्सने पर्यायेण । ७ । ४ । ९० ।

भत्संनाऽर्थस्य वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः, त्याद्यन्तस्य पदस्य वाक्यान्तराऽऽकाङ्क्षस्य अङ्गेन युक्तस्यांशः प्लुतो वा स्यात् । अङ्ग ! कूज ३, अङ्ग ! कूज, इदानीं ज्ञास्पसि जाल्म ! । साऽऽकाङ्क्षस्येति किम् ? अङ्ग ! पच ॥ ९१ ॥

क्षियाऽऽशीः-प्रैवे । ७ । ४ । ९२ ।

क्षिया आचारश्रेयः । [आशीः प्रार्थनाविशेषः । मैषोऽ-सत्कारपूर्विका व्यापारणा?] एतद्वृत्तेर्वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः, त्याद्यन्तस्य वाक्यान्तराऽऽकाङ्क्षस्यांशः प्लुतो वा स्यात् । स्वयं ह रथेन याति ३, याति वा, उपाध्या यं पदार्तिं गमयति । सिद्धान्तमध्येपीठाः ३, अध्येपीठा वा, तर्कं च तात !, कटं च कुरु ३, कुरु वा, ग्रामं च गच्छ ॥ ९२ ॥

चितीवार्थे । ७ । ४ । ९३ ।

सादृश्यार्थे चिति प्रयुक्ते वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । अग्निश्चिद्भायोऽेत, भायाद् वा । इवार्थे इति किम् ? कर्णवेष्टकांश्चित्कारय ॥ ९३ ॥

प्रतिश्रवण-निगृह्यानुयोगे । ७ । ४ । ९४ ।

एतद्वृत्तेर्वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । गां मे देहि भोः ! हन्त ते ददामि ३, ददामि वा । अद्य आद्धमित्यात्थ ३, आत्थ वा ॥ ९४ ॥

विचारे पूर्वस्य । ७ । ४ । ९५ ।

विचारः संशयः । तद्विषये संशय्यमानस्य यत्पूर्वं तस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । अहिनुं ३ अ-हिनुं वा रज्जुनुं ॥ ९५ ॥

ओमः प्रारम्भे । ७ । ४ । ९६ ।

ओमः प्रणामाद्यभ्यादानार्थस्य स्वरं प्वन्त्यः स्वरः प्लु-
तो वा स्यात् । ओम्, ओम् वा, ऋषभमृषभंगामिनं
प्रणमत् ॥ ९६ ॥

हेः प्रश्नाऽऽख्याने । ७ । ४ । ९७ ।

पृष्ठप्रतिपन्नार्थं वाक्यस्य हेः स्वरं प्वन्त्यः स्वरः प्लु-
तो वा स्यात् । अकार्पीः कर्तुं मैत्र ? अकार्पि हि ३, [अका-
र्पि] हि वा ॥ ९७ ॥

प्रश्ने च प्रतिपदम् । ७ । ४ । ९८ ।

प्रश्नार्थस्य प्रश्नाऽऽख्याने च वाक्यस्य यन् पदं,
तस्य स्वरं प्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । अगमः ३ पूर्वा ३न्
ग्रामा ३न् मैत्र ३ ? , अगमः पूर्वा ३न् ग्रामान् मैत्र ? । अग-
म ३म् पूर्वा ३न् ग्रामा ३न् मैत्र ३ ! . अगमं पूर्वा ३न् ग्रामान्
मैत्र ! ॥ ९८ ॥

दूरादामन्त्यस्य गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि

लृत् । ७ । ४ । ९९ ।

वाक्यस्य यः स्वरं प्वन्त्यस्वरो दूरादामन्त्यार्थपदस्थो
गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि ऋर्जस्वरलृकारश्चैकोऽसौ प्लुतो वा
स्यात् । आगच्छ भो देवदत्त ३ ! , देवदत्त ! वा । सक्तून्
पिप देशदत्त ! , देवदत्त, देवदत्त वा । आगच्छ भोः कल-
प्तशिख, कलप्तशिख वा । अतृदिति किम् ? कृष्ण-
मित्र ! , कृष्णमित्र ! [३] ॥ ९९ ॥

हे-हेष्वेषामेव । ७ । ४ । १०० ।

दूरादामन्यस्य यौ हेहैशब्दौ तयोः प्रयुक्तयोरेव वा-
क्ये यत्र तत्रस्थयोरन्त्यस्वरः प्लुतो वा स्यात् । हे३मैत्र !
आगच्छ, आगच्छ हे३मैत्र!, आगच्छ मैत्र हे ३ !। 'हे३मै-
त्राऽऽगच्छ, आगच्छ हे३मैत्र !, आगच्छ मैत्र हे ३ ! ॥

अस्त्री-शूद्रे प्रत्यभिवादे 'भो-गोत्र-नाम्नो

वा । ७ । ४ । १०१ ।

पदभिवादितो गुरुः कुशलानुयोगादिमक्षाक्यं प्रयुङ्-
क्ते, तत्राऽस्त्रीशूद्रविषये वर्तमानस्य वाक्यस्य स्वरेष्व
न्त्यस्वरो भोसो गोत्रस्य नाम्नो वाऽऽमन्यस्यांशः प्लुतो
वा स्यात् । अभिवादये मैत्रोऽहं भोः ३!, [आभिवादये
मैत्रोऽहं भोः!,] आयुष्मानेधि भोः ३! [आयुष्मान् एधि]
भो ! वा । अभिवादये गार्ग्योऽहं भोः!, कुशल्यसि गा-
र्ग्य ३ ।, गार्ग्य वा । अभिवादये मैत्रोऽहं भोः, आयु-
ष्मन्नेधि मैत्र ३ ।, मैत्र वा । स्त्रीशूद्रवर्जनं किम् ? अभि-
वादये गार्ग्येहं भोः । आयुष्मन्नी त्वं भव गार्गि !, अभि-
वादये तुषजकोऽहं भोः !, कुशल्यसि तुषजक ! ॥१०१॥

प्रश्नाऽर्चा-विचारे च सन्धेयसन्धयक्षरस्याऽऽद्

इदुत्परः । ७ । ४ । १०२ ।

१ भोम् इतिशब्दस्य वक्ष्यागर्गादिगोत्रस्य सहाय्यं सन्बोधनात्तो वा प्लुतो
भवति । प्रथमे भोम् इत्यस्य, द्वितीये गोत्रस्य गार्ग्य इत्यस्य, तृतीये मैत्र इति
नाम्नो वा प्लुतविधानं ज्ञानम् । एधि-भोन्त्यर्चः, भस्नेहिप्रत्यये "साप्त अप् इन
साधि-एधि-जहि" (४-२-८४) इति एधि आदेशः । कुशप्रथमि गार्ग्य । इत्यादि
पितृत्वात्पन पूर्ववदाकर्तृनाय गौरवमयाप्राप्तं लिख्यते । प्लुतविषये सोदाहरणं
भूयः मिदहेमपदद्वयसितो वेण्य ।

एषु प्रत्यभिवादे च वर्तमानस्य वाक्यस्य स्वरेष्व-
न्त्यः स्वरः सन्धयोग्यसन्ध्यक्षरान्तस्य प्लुतो भवन् इदु-
त्पर आत् स्यात् । अगमः ३ पूर्वांश्च ग्रामांश्च, अग्निभू-
तांश्च, पदांश्च । अर्चा, शोभनः खल्वसि अग्निभू-
तांश्च, पदांश्च । विचारे, वस्तव्यं किं निर्ग्रन्थस्य सा-
गारिकांश्च, उतानागारिके । प्रत्यभिवादे, आयुष्मानेधि
अग्निभूतांश्च । सन्ध्येति किम् ? कच्चिद्वत् कुशलं भू-
भवत्योः ३ कन्धे ३ ॥ १०२ ॥

तयोर्द्यौं स्वरे संहितायाम् । ७ । ४ । १०३ ।

तयोः प्लुताऽऽकारात् परयोरिदुतोः स्वरे परे संहिता-
विषये यथासंख्यं द्यौ स्याताम् । अगमः ३ अग्निभू-
तांश्च यन्त्रागच्छ, अगमः ३ पदांश्च यन्त्रागच्छ । संहि-
तायामिति किम् ? अग्नां ३ इ इन्द्रम् । पदांश्च उ उद-
कम् ॥ १०३ ॥

पञ्चम्या निर्दिष्टे परस्य । ७ । ४ । १०४ ।

पञ्चम्या निर्दिष्टे यत् कार्यमुक्तं तत् परस्याऽव्ययधेः
स्यात् । अतः, “मिमू ऐम्” [१-४-२] वृक्षैः । इह मा
भूत्, मालाभिरत्र दृष्टिः ॥ १०४ ॥
‘सप्तम्या पूर्वस्य । ७ । ४ । १०५ ।

१ अत्र इत्पर आत् संज्ञात् । ‘पदा ३ उ’ इतीह उत्तर आत् ।

२ अत्रेकारस्य यकारो भूत् । उत्तरोदाहणे च उच्चारस्य वच्चरो ज्ञातः ।

३ यथा “इवणदिरस्ये स्वरे यवरत्नम्” (५०१२) इतिमूले स्वरे इत्यत्र गम-
मीतात् पूर्वज्यवहितस्थानामेवेवर्णादीनां यवरत्नः स्युः । अत्योदाहरणानि यथा-
द्वयत्र, मध्विह, विप्रये, नित् इति । ‘समिदत्र’ इत्यत्र यच्चरस्य व्ययानादिच्चारस्य
न यथा । एव “स्वरे वा” इत्यादिमृगानि अस्य लक्ष्याणि सन्ति ।

सप्तम्या निर्दिष्टं यत् कार्यमुक्तं तत् पूर्वस्याऽव्य-
वधेः स्यात् । दध्यत्र । इह मा भूत्, समिदत्र ॥ १०५ ॥

षष्ठ्याऽन्त्यस्य । ७ । ४ । १०६ ।

षष्ठ्या निर्दिष्टं यदुक्तं तत् षष्ठ्युक्तस्य योऽन्त्यस्त-
स्य स्यात् । अष्टाभिः ॥ १०६ ॥

अनेकवर्णाः सर्वस्य^१ । ७ । ४ । १०७ ।

अयं विधिः षष्ठ्योक्तस्य सर्वस्यैव स्यात् । तिसृभिः
॥ १०७ ॥

प्रत्ययस्य । ७ । ४ । १०८ ।

प्रत्ययस्थानिनो विधिः सर्वस्य स्यात् । सर्वे ॥ १०८ ॥

स्थानीवाऽवर्णविधौ । ७ । ४ । १०९ ।

आदेश आदेशीव स्यात्, न चेत् स्थानिवर्णाऽऽश्रयं
कार्यम् । भव्यम्, कर्मै, राजा, प्रकृत्य, प्रस्तुत्य, धर्मो
वो रक्षतु । अवर्णविधाविति किम् ? यौः, क इष्टः,
प्रदीव्य ॥ १०९ ॥

स्वरस्य परे प्राग्विधौ । ७ । ४ । ११० ।

स्वरस्यादेशः परनिमित्तकः पूर्वविधौ विधेये स्था-
नीव स्यात् । कथयति, पादिकः, संस्यते । पर इति किम् ?
द्विपदिकां दत्ते । प्राग्विधाविति किम् ? नैधेयः ॥ ११० ॥

१ अथानु इत्यत्र “वाऽटन आ स्यद्गौ” एतेनान्यस्यैवाऽऽसर सन्त्ययः ।

२ तिसृभिरित्यत्र “त्रिचतुरस्तिचतस्र स्यद्गौ” (२-१-१) इत्यत्र समस्तस्य ग्रं
स्यात् । एव ‘मित्र ऐत्’ (१-४-२) इत्यत्रापि सर्वस्यैव मित्र स्थाने आदेश
स्यात्, अनेकवर्णादेशात् ।

न सन्धि-डी-य-क्वि-द्वि-दीर्घाऽसद्विधावस्कलुकि

। ७।४।१११।

सन्धिविधौ डीविधौ यविधौ क्विविधौ द्वित्वविधौ दीर्घविधौ “संयोगस्याऽऽदौ स्कोर्लुक्” (२-१-८८) इति स्कलुग्वर्जे चाऽसद्विधौ स्वरस्याऽऽदेशः स्थानीव न स्यात् । सन्धिः, वियन्ति । डी, विम्बम् । यः, कण्ठ-तिः । क्विः, दयूः । द्विः, दध्यत्र । दीर्घः, शामंशामम् । असद्विधिः, यायष्टिः । अस्कलुकीति किम् ? सूक्तः, काष्ठतक् ॥ १११ ॥

लुप्यखृल्लेनत् । ७।४।११२।

प्रत्ययस्य लुपि सत्यां लुप्भूतपरनिमित्तकं पूर्वं कार्यं न स्यात्, खृत् लं एनच्च मुक्त्वा । तद्, गर्गाः । लुपी-त्युक्ते लुकि स्यादेव, गोमान् । अखृल्लेनदिति किम् ? जरीगृहीति, निजागलीति, एनत् पश्य ॥ ११२ ॥

विशेषणमन्तः । ७।४।११३।

अभेदेनोक्तोऽवयवो विशेषणं विशेषस्य समुदाय-स्थान्तः स्यात् । “अतः स्यमोऽम्” (१-४-५७ पृ० ३७) कुण्डम् । इह न स्यात्, तद् ॥ ११३ ॥

सप्तम्या आदिः । ७।४।११४।

सप्तम्यन्तस्य विशेष्यस्य यद् विशेषणं तत् तस्याऽऽदिः स्यात् । “इन् डीस्वरे लुक्” । (१-४-७९ पृ० ४०) पथः । इह मा भूत्, पथिषु ॥ ११४ ॥

प्रत्ययः प्रकृत्यादेः । ७ । ४ । ११५ ।

यस्माद् यः प्रत्ययो विधीयते सा तस्य प्रकृतिः। प्रत्ययः प्रकृत्यादेः समुदायस्य विशेषणं स्यात्, नानाधिकस्य । मातृभोगीणः ॥ ११५ ॥

गौणो ङ-यादिः । ७ । ४ । ११६ ।

ङीमारभ्य ङ्यं यावत् ङयादिः प्रत्ययः। स गौणः सन् प्रकृत्यादेः समुदायस्य विशेषणं स्यात् । अतिकारीषगन्ध्यबन्धुः । गौण इति किम् ? मुख्योऽधिकस्यापि विशेषणं स्यात्, परमकारीषगन्धीबन्धुः ॥ ११६ ॥

कृत्सगतिकारकस्यापि । ७ । ४ । ११७ ।

कृत्प्रत्ययः प्रकृत्यादेः समुदायस्य गतिकारकपूर्वस्य, केवलस्य च विशेषणं स्यात्। यथेह समासो भस्मनिहुतं, तथा उदकेविशीर्णम्, अवतप्तेनकुलस्थितम् ॥ ११७ ॥

परः । ७ । ४ । ११८ ।

प्रत्ययः प्रकृतेः पर एव स्यात् । अजा, वृक्षः, जुष्टुप्सते ॥

स्पर्द्धे । ७ । ४ । ११९ ।

द्वयोर्विध्योरन्यत्र सावकाशयोस्तुल्यबलयोरेकत्राऽनेकत्र चोपनिपातः स्पर्द्धेः। तत्र यः सूत्रपाठे परः स विधिः स्यात् । वनानि, अत्र “शसोऽता सक्ष नः पुंसि” [१-४-४९] इत्यतो नपुंसकस्य शिरित्येव स्यात् ॥ ११९ ॥

आसन्नः । ७ । ४ । १२० ।

यथास्वं स्थानार्थप्रमाणादिभिरासन्न एव विधिः स्यात् । दण्डाग्रम् अत्र कण्ठ्ययोरतोः कण्ठ्य एव आ दीर्घः ।

१ न न्यूनस्य नाधिकस्य चेत्यर्थः ।

२ ए३ “क्तेन” (२० १४७) सूत्रेण सप्तम्यन्तं तत्पुरुषप्रमाणं स्यात् ।

वातण्ड्ययुवतिः । वतण्डयाः , पुंवद्भावार्यत आसन्नः,
वातण्ड्यः, अमुष्मै "मादुवर्णोऽनु" (२-१-४७, पृ० ५१)
इति मात्रिकस्य मात्रिकः ॥ १२० ॥

सम्बन्धिनां सम्बन्धे । ७ । ४ । १२१ ।

सम्बन्धिशब्दानां यत् कार्यमुक्तं तत् सम्बन्ध एव
सति स्यात् । श्वशुर्यः । संज्ञायास्तु इमेव , श्वाशुरिः ॥
॥ १२१ ॥

समर्थः पदविधिः । ७ । ४ । १२२ ।

समर्थपदाश्रयत्वात् समर्थः, पदसम्बन्धी विधिः पद-
विधिः, सर्वपदविधिः समर्थो ज्ञेयः । सामर्थ्यं च व्यपेक्षा
एकार्थीभावश्च । पदविधिस्तु समास-नामधातु-कृत-त-
द्धितोपपदविभक्ति-युष्मदस्मदादेश-प्लुतरूपः । धर्मश्रितः,
पुत्रीयति , कुम्भकारः , औपगवः , नमो देवेभ्यः , धर्मस्ते
स्वम्, धर्मो मे स्वम्, अद्भूज ३ इदानीं ज्ञास्यसि जालम् ॥
समर्थ इति किम्? पश्य धर्मश्रितो मंत्रो गुरुकुलम्, पश्य-
ति पुत्रमिच्छति सुखम्, पश्य कुम्भं करोति कटम्,
गृहमुपगोरपत्यं तव, इदं नमो देवाः । शृणुत, ओदनं पच
तव मम वा भविष्यति । अद्भूजत्ययमिदानीं ज्ञास्यति
जालम् । पदोक्तवर्गविधिरसामर्थ्येऽपि स्यात् । तिष्ठतु
दध्यशान त्वं शाकेन । एवं समासनामधातुकृतद्धितेषु

१ पदविषयको विधिः पदविधिः । पदान् पदे पदयो, पदानां वा विधिः स सर्व-
पदविधिरुच्यते । तादृशः पदविधिः मनयो भवतीत्यर्थः । एनर्थेन नाम परम्-

‘राकाइसास्वरूपत्वमेकार्थीभावरूपत्वं वा । अथं वान्वे भवति । एकार्थीभावस्तु समासे स्यात् । धर्म धितो धर्मधित इत्यत्र “धितादिभिः” (पृ० १४२.) सूत्रेण तत्पुरुषसमासस्य, पुत्रमिच्छति पुत्रीक्रीति नामधातोः, कुम्भहार इति कृतः, औपगव इत्यत्र, “अस्त्यम्भुवोऽव्” (७-४-७०) सूत्रेणऽपि परेऽव् इति तद्धितस्य, नमो देवेभ्यः इत्युपपदविभक्त्यः, धर्मस्ते स्म, धर्मो मे स्वमिति शुष्म-दस्नदादेशयोः, अज्ञा कृज ३.....इति च प्लुतस्य क्मच् उदाहरणानि सन्ति ।

पदं धर्म धितो मैत्रो गुरुकुलमित्यादीनि समासादीनां प्रमुदाहरणानि सन्ति । राज्ञः पुरुषमानयेत्यत्र वाक्ये योऽर्थो भवति, राजपुरुषमानयेत्यनेनाऽपि समासे न एवाये आविर्भवति, तत् कः खलु व्यपेक्षैकार्थीभावयोः प्रतिविशेष इत्यारेकामाचार्य (हैमचन्द्राचार्यः) एव स्वोपशब्दहृत्सौ (यद्यपि महदर्थको दृष्टशब्दो बृह बृह्त्सौ धातोर्वक् रादिरेव ८८४ उणादिसूत्रतो निष्पद्यते- तथाऽपि यद्यपौरुष्यात् शतशोऽस्माभिरन्येध वकारादिर्वृहत् इति लिख्यते । कौशका-व्यादिष्वपि प्रायो वकारादिरेव दृश्यतेऽतो बृहद्वत्सौ इति वकारादिलेखनेऽपि न कश्चिद् दोषो भाव्यो दोषैः ।) निराचक्षर, अतो जिज्ञासुभिस्तत एव ज्ञातव्यं, गौरवमिया नात्र लिख्यतेऽस्माभिः ।

“समर्थः पदविधिः” सूत्रं समासे मुख्यतयोपयुज्यतेऽतो निपुणं ज्ञातव्यं छात्रैः । मूलरूपेण सप्तपञ्चाशत् न्याया (परिभाषाः) इदंशब्दानुशासनकत्राऽऽचार्येण बृहद्वृत्तौ प्रतिपादिताः । शास्त्रे सूचिता लोकसिद्धाश्च तदभिप्राये व्याकरणोपयुक्ता न्यायाः सन्ति तान्, बृहद्वृत्तिसूचितौध सर्वान् १४० संख्यकान् न्यायान् संगृह्य महावैयाकरणेन हैमहंसगणिना स्वोपशब्दतिन्याससमलङ्किते न्यायसंग्रहे ग्रन्थे स्फुटतया विवृताः सन्ति ।

अत्र सप्तमाध्याये संस्कृतभाषाया व्याकरणं पूर्णं भवति । अतः परं समष्टेऽष्टमाध्याये प्राकृत-शौरसेनी-मागधी-पैशाची-बुलिकापैशाची-अपभ्रंशइतिभाषापदकस्य १११९ संस्कृतसूत्रैः सरलमनोहारिण्या पद्धत्या सोदाहरणमनुशासनं (व्याकरणम्) विरचितमार्यभुषेण श्रीहैमचन्द्राचार्येणेति विदाह्वुर्वन्दु कोविदन्दानि ।

वाक्ये व्यपेक्षावृत्तावेकार्थोभावः । शेषेषु पुनर्व्यपेक्षैव
सामर्थ्यम् ॥ १२२ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्याध्या-
यस्य चतुर्थः पादः समाप्तः ॥

॥ सम्पूर्णा चासौ लघुवृत्तिः ॥

(सम्पूर्णमेतत् लघुवृत्तिभूषितं
संस्कृतहेमव्याकरणम् ।)

श्रीहेमचन्द्रं प्रमुमानमाम्यहं वृत्तिं तदीयां महतीं च लक्षणे ।
तत्सन्निधेरेव मयाऽल्पमेघसा वास्योचितं चेष्टितमेतदल्पकम् ॥१॥
सीम्नि स्थितोऽहं खलु मन्दमेघसां, हरिः स धुर्यस्तु सुमेघसां स्मृतः ।
तथाऽपि मोहादयिषमप्रचेष्टितं तत्क्षाम्यतक्षाम्यत साधवो युधाः ॥२॥
यथाऽऽयासं हि सङ्कुष्य मया सारांशतो लघु ।
दृढं छात्रोपकाराय क्वचित् श्रीबालटिप्पणम् ॥ ३ ॥
पूज्यविपाविजेतृणां प्रसस्तेस्तत्पुरे स्थितः ।
खनिष्यद्दिमांश्वन्दे दिमांशुः टिप्पणे व्यधात् ॥ ४ ॥
इति श्रीसिद्धहेमचन्द्रनाम्नि व्याकरणे टिप्पणं पूर्णम् ।

शुद्धि पत्रकम् ।

पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् ।	शुद्धम् ।	पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् ।	शुद्धम् ।
११-१९ ओदादी ।	ओदादी ।	६२-२१ भूतः ।	भूत ।
११-२० स्यात् ।	स्यात् ।	६३-१० ०द्युद्- ।	०द्युद्- ।
१२-११ नदी ।	नदि ।	६४-२० घूभवति ।	घुभवति ।
१२-२२ उपोयेते ।	उपोयते ।	६६-७ मग्नेण ।	मैग्नेण ।
१४-६ इवदेविति ।	इवदेविति ।	७२-२ स्वीकारांऽशां ।	स्वीकारां ।
१५-३ असत्त्वात् ।	असत्त्वात् ।	७२-१५ संगृहीतारः ।	सङ्गृहीतारः ।
१७-२ पदान्तरस्यस्य ।	पदान्तरस्यस्य ।	७३-१८ याल्लणो ।	याल्लणो ।
१८-४ नृः पाहि ।	०	७५-२ ०ऽधर्म्य ।	०ऽधर्म्ये ।
२०-२३ २ ।	असायिन्दुः ।	११-११ ०ऽनृतीया ।	०ऽनृतीया ।
२१-५ २ ।	तस्मायिन्दुः ।	७५-३ पन्त्ये ।	पन्त्ये ।
२१-२२ अकः ।	अकः ।	७५-१९ आख्यात० ।	आख्यात० ।
२२-१३ ०द् ।	०द् ।	७७-१७ ०नाऽशियि ।	०नाऽशियि ।
२२-२१ ०न् पु० ।	०न् पु० ।	७९-१५ आपत् ।	आपत् ।
२४-१ पदार्था ।	पदार्था ।	८०-१ ०मभ्यासं ।	०मभ्यासं ।
२४-२३ अयोषे ।	अयोषे ।	८१-१४ द्ययोः ।	द्ययोः ।
२५-९ इत्त ।	ईत्त ।	८२-११ परिपहान् ।	परिपहान् ।
२७-६ भवाल्लुनाति ।	भवाल्लुनाति ।	८४-११ या ।	या ।
३०-१२ पुवादिभ्यो ।	पुवादिभ्यो ।	८५-१३ प्रतितौ ।	प्रतितौ ।
३३-६ भ्रवाम् ।	भ्रवाम् ।	८५-२२ पष्ठो ।	पष्ठो ।
३८-१६ गोमन्ति ।	गोमन्ति ।	८७-२१ ०भ्यासेने० ।	०भ्यासेने० ।
५६-११ गोः ।	गोः ।	८८-७ न चेत् ।	न चेत् ।
५६-२३ संस- ।	संस- ।	८९-१५ ०शिरः पदम् ।	०शिरः पदम् ।
५८-७ अभुद्धम् ।	अभुद्धम् ।	८९-२३ यस्य ।	यस्य ।
५८-१४ ०पर्जा० ।	०पर्जा० ।	९२-१ विसम् ।	विसम् ।
६२-१८ प्राग दोर्घश्च ।	प्राग्दीर्घश्च ।		

अथुद्धम ।	शुद्धम ।
मातुः स्वसा०	मातुःस्वसा ।
पितुः प्वसा,	पितुःप्वसा,
पितुः स्वसा ।	पितुःस्वसा।
०स्नः पेयः ।	०स्नः यः ।
-निःष्टानः ।	-निष्टानः ।
०निःष्टानो ।	०निष्टानो ।
क्वह—गु-	क्वहगु-
नासेवायाम् ।	०नासेवायाम्।
०पीवत् ।	०पिघत् ।
परयोः ।	परस्य ।
प्रनिद्वष्टि ।	प्रनिद्वेष्टि ।
०दुतरस्य ।	०दुत्तरस्य ।
०देरेति ।	०ऽऽदेरिति ।
स्वात् ।	स्यात् ।
परायत ।	पारायतः ।
पचन्तौ ।	पचन्ती ।
रुढेः ।	रुढेः ।
रोहिणो	रोहिणी ।
अर्थपु ।	अर्थेषु ।
०दित्पेय ।	०दित्येय ।
आचार्यानी ।	१आचार्यानी ।
०सुरैः ।	०सुरेः ।
ग्रहयन्धुः ।	ग्रहयन्धुः ।
०विशेषण ।	०विशेषणं ।
ट्यां ।	ट्यां ।
०रये ।	०रिये ।
सूरो ।	सूरी ।
गजन्य ॥	राजन्य- ।
मतो ।	मितो ।
०देयये ।	०देय्ये ।

पृष्ठपङ्क्ती ।	अथुद्धम ।	शुद्धम
१२९-६	व्यवहितः ।	न व्यवहितः ।
१२९-७	०र्थवधि० ।	०र्थावधि० ।
१२९-२१	०सज्ञा० ।	०संज्ञा० ।
१३२-११	सुज्ज्वाथे ।	सुज्वाऽथे ।
१३५-१०	अन्तर्गिरि ।	अन्तर्गिरि ।
१३७-२०	स्त्रियामधि ।	आधारार्थकस सम्यन्तेनाधिशब्देन समासः स्यात् । 'स्त्रियाम्' इत्यर्थे
१३७-२२	०मित्पुरुषम् ।	मित्यनुरुषम्
१४०-१५	भिन्नेन ।	अभिन्नेन ।
१४१-११	सामीकृतम् ।	सामिकृतम् ।
१४१-२५	राध्याऽऽरुढाः ।	राःयारुढा
१४२-२३	प्राप्त ।	प्राप्ता ।
१४४-१६	सू० २-२-८ ।	सू० २-२-८ ।
१४४-१७	०कार्थ्य ।	०कार्थ्ये ।
१४५-१८	इत्यादिर्य० ।	इत्यादेर्य०
१४६-५	पयः पायिका ।	पयःपायिका
१४८-१०	एकार्थ्य०	एकार्थ्य० ।
१४८-१३	कर्मधा यध ।	कर्मधारयध ।
१४९-९	०रुढः ।	०रुढः (?) ।
१५०-९	उककृता ।	उककृताः ।
१५०-२३	रुचीप्रत्यया० ।	रुचिप्रत्यया०
१५२-१९	अश्रोत० ।	अश्रीत० ।
१५५-६	सदधे ।	सदधे ।
१६०-१५	असपाणि ।	असिपाणि ।
१६६-२५	युधिष्टि ।	युधिष्टि ।
१६८ १२	यष्टयाः ।	यष्टयाः ।
१६८-२५	य वः ।	य अर ।

पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।

१७४-२ (द्वितीयपङ्क्तिः प्रथमपङ्क्तिस्थाने, प्रथमा च द्वितीयपङ्क्तिस्थाने परित्यक्तं पठनीया)

१७४-१ ऋदुदीत् । ऋदुदित् ।

१७४-१२ क्षिप्रया । क्षिप्रया ।

१७८-१० कौ । कौ ।

१७९-२३ योडन्तापचन्तापोडन्तापचन्ता

१८२-२२ विपयकः प्र । विपयकः प्र ।

१८३-८ मोऽन्ता । मोऽन्तो ।

१८३-१४ अग्यास । अनग्यास ।

१८३-१६ अनग्यास । अनग्यास ।

१८८-२ बहुमीहो । बहुमीहो ।

१८८-७ " " ।

१९१-१ इदांग । इदांग ।

१९१-४ तिव् । तिव् ।

१९२-१७ ४ । ४ ।

१९२-२३ १ । १ ।

१९५-२४ धातो, धातो, धातो, धातो ।

१९८-१ आशिपि । आशिपि ।

१९८-६ ओष्ठो । ओष्ठो ।

१९८-१९ सपिपो । सपिपो ।

१९९-८ शीयते । शीयते ।

१९९-२३ विभक्तः । विभक्तयः ।

२००-६१ स्फातता । स्फातता ।

२०४-६ आशुधपति । आशुधपति ।

२०६-१६ कर्मने । कर्मने ।

२१२-७ णिगन्तात् । णिगन्तात् ।

२१२-११ ग्रीहीन् । ग्रीहीन् ।

२१२-१२ उ-सु । उ-सु ।

२१२-१४ न्हायभ्यः । न्हायभ्यः ।

पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।

२१३-१३ गहा- । गहा- ।

२१५-२० मुमोर्ज्यो । मुमोर्ज्यो ।

२१६-१७ (पृ० २२१) । (पृ० २२१) ।

२१७-१९ कर्मकत्वम् । कर्मकत्वम् ।

२१७-२४ स्यादित्यर्थः । स्यादित्यर्थः ।

२२२-१० व्यमूय । व्यमूय ।

२२३-१४ यमयामाम । यमयामाम ।

२२४-१६ अन्याददम । अन्याददम ।

२२५-५ -स्र । -स्र ।

२२६-८ -स्रुच- । -स्रुच- ।

२२७-८ प्रिटया । प्रिटया ।

२२७-१५ यधिरीष्ट । यधिरीष्ट ।

२३८-६ स्वरस्यैर्न । स्वरस्यैर्न ।

२३९-१५ घतेरिः । घतेरिः ।

२४०-३ मृत् । मृत् ।

२४०-२३ -१५...१३ । -१५...१३ ।

२४१-७ -पशः । -पशः ।

२४१-२४ मेनिरे । मेनिरे ।

२४३-१७ -६- । -६- ।

२४८-१२ शीघ्रयः । शीघ्रयः ।

२४९-१० इ-उ-कृत् । इ-उ-कृत् ।

२५०-१६ जू । जू ।

२५१-२४ गच्छतीति । गच्छतीति ।

२५४-१९ न्यसुरोपे । न्यसुरोपे ।

२५५-२ तम् । तम् ।

२५६-६ स्फाय । स्फाय ।

२६४-१६ कयो । कयो ।

२६५-१४ सिता । सिता ।

२६५-२३ (४२-२८) । (४२-२८) ।

। अशुद्धम् । शुद्धम् ।

प्रतीतः । प्रतीतः ॥
परस्योता । परस्योतो ।
स्तातद् । स्तातद् ।
लघोरूपान्तस्या लघोरुपा—
न्त्यस्य ।

एः । ऐः ।
द्वपद्विप्येति । द्वपद्विप्यते ।
स्तोऽन्तः । स्तोऽन्तः ।
भजो । भृजो ।
निदत्तम् । निदत्तम् ।
स्वरहन्घुटि । स्वरहन्घुटि ।
प्रकर्मितुम् । प्रकर्मितुम् ।
जम्भः । जम्भ ।
एधनेघ । एते पृथनेघे ।
समस्तयोः । समस्तयोः ।
घनघात्यः । घनघात्यः ।
कारः । कारः ।
हवि-य् । हविष् ।
गह्वः । गह्वः ।
मादे । यदेः ।
मुञ्जः । मुञ्जः ।
भृगाऽः । भृगाऽः ।
भ्राणः । भ्राणः ।
सभ्राः । सभ्राः ।
संपूर्याश । संपूर्याश ।
हायना । हायना ।
हयनायः । हयनायः ।
चक्र-कृत् । चक्रकृत् ।
तो । भृत् ।

पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।

३३१-२४ नैनेव । नैनेव ।
३३४-१४ आढ्यो । आढ्यो ।
३३६ ४ अग्रतः सरः । अग्रतः सरः ।
३३६-२१ दुहे ईषः । दुहेईषः ।
३३८-५ आजात्यर्थाद् । अजात्यर्थाद् ।
३४०-१३ घनिष् । घनिष् ।
३४३-२३ यायावारः । यायावारः ।
३४४-१० पवित्रोः । पवित्रोः ।
३४४-२४ आदिदिकः । आदिदिकः ।
३४६ - यत्स्यति । यत्स्यति ।
३४८-२० घञ् । घञ् ।
३४९-१६ भायकर्त्रोः । भायकर्त्रोः ।
३४९-२३ इत्यस्यऽभावः । इत्यस्याऽभावः ।
३५०-११ भ्रायाकर्त्रोः । भ्रायाकर्त्रोः ।
३५०-१३ भायकर्त्रोः । भायकर्त्रोः ।
३५१-११ घनघणाः । घन घणाः ।
३५२-१० आह । आह ।
३५१-२३ ऽयाः । ऽस्याः ।
३५८-२४ दुभ्रादिभृदुस्मात् । दुभ्राजः ।
दुमस्मात् ।
३५० १५ शक्तिः । शक्तिः ।
३५३-११ पर्यधेयाः । पर्यधेयाः ।
३५३-१६ परादिः । परादिः ।
३५३-१७ मृ । मृ ।
३५५-५ भायकर्त्रोः । भायकर्त्रोः ।
३५६-२ भोजनम् । भोजनम् ।
३५६-१४ पादुलकात् । पादुलकात् ।
३५६ ११ नृ स्तुभ्याम् । नृ स्तुभ्याम् ।
३५८-१० दुर्धर्षणः । दुर्धर्षणः ।
३५८ २१ वराचितायाः । वराचितायाः ।

उपपत्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।

३७९-१	चतुर्थः ।	चतुर्थः ।
३७९-१३	गोप्महे ।	गोप्महि ।
३८०-६	धार्तर्यस्य ।	धार्तर्यस्य ।
३८३-१०	किंकिले० ।	किंकिले० ।
३८३-२०	तत्र भया० ।	तत्रभया० ।
३८४-१६	शक्तश्चो ।	शक्तश्चो ।
३८५-२२	चरः स्तदा० ।	चरस्तदा० ।
३८५-२३	रुद्धा ।	तु योगरुद्धितः ।
३८५-५	विशेष्य० ।	विशेष्य० ।
३८९-१०	मधीप्य ।	मधीप्ये ।
३९०-२०	अन्यथैव ।	अन्यथैव ।
३९१-६	रुगो ।	रुगो ।
३९१-७	त्व ।	त्वं ।
३९१-२१	कर्तुके ।	कर्तुके ।
३९२-६	कर्तृकार्यात् ।	कर्तृकार्यात् ।
३९२-१८	स्वर्तृकार्यात् ।	स्वर्तृकार्यात् ।
३९३-६	स्तस्यैव ।	स्तस्यैव ।
३९४-३	कोञ्च० ।	कोञ्च० ।
३९४-९	जायनाशं ।	जीयनाशं ।
३९४-२३	सुयण० ।	सुवर्ण० ।
३९५-१४	उपरार्थ ।	उपरोधं ।
३९६-१९	भाष्ये ।	भीष्ये ।
३९७-२५	क तर्हि ।	किं तर्हि ।
३९८-५	व्यर्थ-जाना ।	व्यर्थनाना ।
३९८-९	मूखतो० ।	मुखतो० ।
३९८-२३	भूत्वे० ।	भूत्वे० ।
३९९-६	शस्या० ।	शस्या० ।
४०१-७	असौ ।	असौ ।
४०२-१६	जिताये० ।	जितीये० ।
४०६-१२	यैदः ।	यैदः ।

पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।

४०६-१७	प्रत्ये ।	प्रत्ये ।
४०८-१६	घात्स्य ।	घात्स्यः ।
४०८-२२	द्रोणि ।	द्रोणिः ।
४०९-१९	हमातुरः ।	हमातुरः ।
४१०-८	प्रत्ये ।	प्रत्ये ।
४११-२	गोघाया० ।	गोघाया० ।
४१६-१३	कार्पाणिः ।	कार्पाणिः ।
४१८-१	कोशलाऽऽजा० ।	कोशलाऽऽजा० ।
४१८-२४	इदन्तस्य ।	इदन्तस्य ।
४१९-११	विदाः ।	विदाः ।
४२०-१९	यथापूर्वम् ।	यथापूर्वम् ।
४२१-३	विदा० यैद० ।	विदा० यैद० ।
४२३-१६	उदिता ।	उदिता ।
४२३-१९	कालेऽथ ।	कालेऽथ ।
४२६-८	प्रत्- ।	प्रत्- ।
४२६-१४	प्र ।	प्र ।
४२६-१६	दिभ्यां ।	दिभ्यां ।
४२६-२१	चेयम् ।	चेयम् ।
४२७-८	विहित ।	विहित ।
४२९-२५	सिद्धत्वाच्च ।	सिद्धत्वाच्च ।
४३३-६	विसवान् ।	विसवान् ।
४३३-११	इरुण-	इरुण- ।
४३७-१२	वृत्तानः ।	वृत्तानः ।
४३७-२०	कीयम् ।	कीयम् ।
४३९-१६	मोहसूतः ।	मोहसूतः ।
४३९-१८	वेत्यर्थः ।	वेत्यर्थः ।
४४०-२५	विद्यादमधीते ।	विद्या त्रिविधा तां वेत्यधीते वा ।
४४३-९	क्षेप्याः ।	क्षेप्याः ।
४४६-१३	क्षेपेऽथ ।	क्षेपेऽथ ।

अशुद्धम् । शुद्धम् ।	पृष्ठपङ्क्तौ । अशुद्धम् । शुद्धम् ।
प्रत्यया स्यु । प्रत्ययाः स्युः ।	४८६-१६ निदेशा० । निदेशा० ।
चैदि० चैदि० चैदि० । चैदि० ।	४८६-२१ ंत्वारिंशा । ंत्वारिंशी ।
चप्रकीयः । चैप्रकीयः ।	४८६-२२ ंमांस्यन्तौ । ंमांस्यं तौ ।
ऽथ । ऽथे ।	४८८-१ चाथऽण् । चार्थेऽण् ।
आमावास्याः । आमावास्याः ।	४९५-१९ कर्मा० । कार्पा० ।
बहुलः । बहुलः ।	५००-५ षशोऽऽ० । वंशाऽऽ० ।
सोदय- । सोदय- ।	५०३-२३ भृश्चत । भृश्चेति ।
ऽथ । ऽथे ।	५०४-११ हृय- । इहृय- ।
लुप । लुप् ।	५०४-२० गज । गजः ।
रेयण् । रेयण् ।	५०९-३ हेतावर्थ । हेतावर्थे ।
ग्रन्थात् । ग्रन्थात् ।	५१०-२४ तद्धर्म० । तद्धर्म० ।
ग्रन्थार्थेभ्यः । ग्रन्थार्थेभ्यः ।	५१०-२६ तुत्यादयः । तुल्यादयः ।
एयणाय । एयणादयः ।	५११-२४ विहितात् पति-पतिराजान्ता
होतकम् । होतकम् ।	राजान्ते । दिभ्यो विहित
आय० । आयः० ।	५१४-४ परम० । परम० ।
वेदम् । वेदम् ।	५१५-१० ऋत्वि० । ऋत्वि० ।
विदुरात्यः । वैदुर्यं ।	५१५-१३ " " " "
विदुरात्यः । वैदुर्यं ।	५१८-५ नेयेऽथ । नेयेऽर्थे ।
प्रास्ते । प्रास्ते ।	५१८-१४ इनः । ईनः ।
चूण- । चूर्ण- ।	५१८-२३ अध्यानं । अध्यानं ।
इत्यथे । इत्यथे ।	५१९-८ ऐते । ऐते ।
" " " "	५१९-११ ंशतं० । ंशितं० ।
विग्रह । विग्रहः ।	५२०-१४ यास्तेयी । यास्तेयी ।
तिष्ठत्यथ । तिष्ठत्यर्थे ।	५२०-२१ ंनीत्यर्थेः । ंनीत्यर्थे ।
द्विगुणिकः । द्विगुणिक ।	५२२-२१ अग्रटीऽमि० । अग्रटीऽमि० ।
पठघान्ता० । पठघन्ता० ।	५२२-२२ नासिकन० । नासिकाऽऽन० ।
द्विष्टिकः । द्विष्टिकः ।	५२३-२ नविरीमं । निविरीमं ।
०पिये । ०विपिये ।	५२३-४ चुल् । चुल् ।
०पूयाद् । ०पूयाद् ।	५२८-११ ०पयथ । ०पयथी ।
०ध्याऽर्हद० । ०ध्यार्हद० ।	५३१-७ ऽथ । ऽथे ।

पृष्ठपङ्क्ति।	अशुद्धम्।	शुद्धम्।	पृष्ठपङ्क्ति।	अशुद्धम्।	शुद्धम्।
५३६-१६	ऊर्णा-हं-।	ऊर्णाऽहं-।		गन् पूर्वोऽहं	
५३८-८	उर्गासलः।	उरसिलः।		पूर्वमूत्राज्ञात	नानेनेति।
५३८-१२	दर्श्या।	दर्श्या।	५६६-८	०ग्यावि०।	०द्यावि०।
५३८-१३	न स्यात्।	नः स्यात्।	५६६-२४	०लुक।	०लुक।
५३८-१५	दर्शणः।	दर्शुणः।	५६७-११	'ते लुगू'	'ते लुगमा'
५४४-१०	पभ्यो।	पभ्यो।		(पृ० १८२.वा।)	(पृ० १८२.)
५४५-४	गोष्ठीनो।	गोष्ठीनो	५६७-२०	घामादी।	घामादी।
५४६-१५	यपुल्लय०।	यैपुल्लय०।	५६९-१	हर्म्यार्थान्।	हर्म्यार्थान्।
५४८-१३	उभयेद्यः।	उभयेद्यः।	" -८	"	"
५४८-१६	हिः।	हिः।	५६०-१	यहूना।	यहूना।
५४९-२५	वावचयनाद्।	वावचनाद्।	५७३-२३	०मान्ताद् न।	०मान्ताद् न।
५५०-८	वाराधात्।	वाराधात्।	५८०-८	अद्य भ्वाद्।	अद्य भ्वाद्।
५५१-३	पु।	पुर्।	५८१-८	०स्यन्ताद्।	०स्यन्ताद्।
५५२-१२	वासो।	वासो वा।	५८२-२१	यहृष्टकं।	यहृष्टकं।
५५६-२२	पटपटा।	१पटपटा।	५८४-९	पतिगन्धि।	पतिगन्धि।
५५७-१२	पादाऽदिभ्यो।	पादाऽदिभ्यो	५८९-२२	सप्तमस्य।	सप्तमस्या-
५५७-१४	प्रथमादि सर्व०।	प्रथमादि सर्व०।	५९२-१२	सौवर्षिकः।	सौवर्षिकः।
	०प्रथमाऽदिमर्व०	०प्रथमाऽदिमर्व०	५९३-१३	दशाणम्।	दशाणम्।
५५९-३	नूतनम्, नूतनम्।	नूतनं, नूतनम्।	५९४-१८	-भृग-।	-भग।
५५९-१२	स्वाय।	स्वायं।	५९५-१६	हिरण्यम्।	हिरण्यम्।
५६१-२२	पतेषु प्रत्युदाहरणेषु	०	५९६-२३	तयो,।	तयोः,।
	युष्मदस्मदोरन्त्यस्थ-		६०४-८	हन्त।	हन्त।

इति श्रीसिद्धहेमचन्द्रराज्ञानुशासनतृतीयो

शुद्धिपत्रकं पूर्तिं प्रथम्।

स
मा
प्तोऽ
यं
स
म
ग्रो
ग्र
न्थः